

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 75 | 2021 | št. 1-2 (163) | str. 1-301

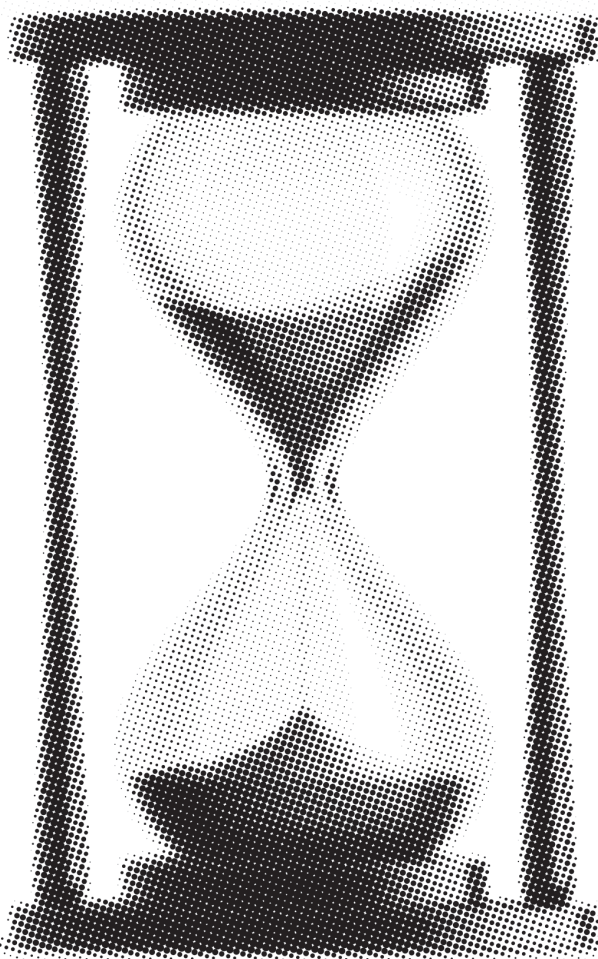

Gregor Sraka, Jerome's relations to the area of the Western Balkans and the Northern Adriatic in the time of his sojourn in the East (375-420) • Bernarda Zupanek, Late Roman Emona: Understanding the transformation of the city • Josip Banić, The Mystery of Merania: A New Solution to Old Problems (Holy Roman Empire and the Kingdom of Croatia-Dalmatia during the Investiture Controversy) (Part 2) • Jernej Kotar, Deželni glavarji na Krnjskem v srednjem veku • Goranka Kreačič, »Važno je prijateljstvo, ki naj ostane«: zgodba o prijateljstvu in političnem udejstvovanju petih mladoliberalcev • Petra Kim Krasnič, Integracija ruske emigracije v Jugoslavijo med letoma 1918 in 1941 • Miran Komac, Pobijanje Ciganov med drugo svetovno vojno v Sloveniji • Danijel Vojak, Genocidno stradanje Roma na širem zagrebačkom področju za vrijeme Drugog svjetskog rata, 1941.–1945.

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 75 | 2021 | št. 1-2 (163) | str. 1–301

Izdaja
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
Ljubljana

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Mednarodni uredniški odbor: dr. Kornelija Ajlec (SI), dr. Tina Bahovec (SI),
dr. Bojan Balkovec (SI) (tehnični urednik), dr. Rajko Bratož (SI),
dr. Ernst Bruckmüller (AT), dr. Liliana Ferrari (IT), dr. Ivo Goldstein (HR),
dr. Žarko Lazarevič (SI), dr. Dušan Mlacović (SI) (namestnik odgovornega
urednika), dr. Božo Repe (SI), dr. Franc Rozman (SI), Janez Stergar (SI),
dr. Imre Szilágyi (H), dr. Peter Štih (SI) (odgovorni urednik), dr. Marta
Verginella (SI), dr. Peter Vodopivec (SI), dr. Marija Wakounig (AT)

Za vsebino prispevkov so odgovorni avtorji, prav tako morajo poskrbeti za
avtorske pravice za objavljeno slikovno in drugo gradivo, v kolikor je to
potrebno. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in
navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 6. aprila 2021.

Prevodi: Saša Mlacović (angleščina, nemščina)

Oblikovanje in oprema: Vesna Vidmar

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani,
Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija, tel.: (01) 241-1200,
e-pošta: info@zgodovinskicasopis.si; <http://www.zgodovinskicasopis.si>

Letna naročnina: za leto/letnik 2021: za nečlane in zavode 32 €, za društvene člane 24 €,
za društvene člane – upokojence 18 €, za društvene člane – študente 12 €.
Cena tega zvezka v prosti prodaji je 16 € (z vključenim DDV).

Naročnina za tujino znaša za ustanove 45 €, za posameznike 35 €
in za študente 25 €.

Plačuje se na transakcijski račun: SI 56020 1 000 12083935
Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana,
Slovenija
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2, 1520 Ljubljana LJBAS12X

Sofinancirajo: Publikacija izhaja s finančno pomočjo Javne agencije za raziskovalno
dejavnost RS

Prelom: ABO grafika d.o.o. – zanj Igor Kogelnik

Tisk: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, maj 2021

Naklada: 780 izvodov

Zgodovinski časopis je evidentiran v naslednjih mednarodnih podatkovnih
bazah: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH),
Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences,
ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art,
Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskicasopis.si>
info@zgodovinskicasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

BULLETIN OF THE HISTORICAL ASSOCIATION OF SLOVENIA (HAS)

International Editorial Board: Kornelija Ajlec, PhD, (SI), Tina Bahovec, PhD, (SI), Bojan Balkovec, PhD, (SI) (Technical Editor), Rajko Bratož, PhD, (SI), Ernst Bruckmüller, PhD, (AT), Liliana Ferrari, PhD, (IT), Ivo Goldstein, PhD, (HR), Žarko Lazarević, PhD, (SI), Dušan Mlacović, PhD, (SI) (Deputy Editor-in-Charge), Božo Repe, PhD, (SI), Franc Rozman, PhD, (SI), Janez Stergar (SI), Imre Szilágyi, PhD, (H), Peter Štih, PhD, (SI) (Editor-in-Chief), Marta Verginella, PhD, (SI), Peter Vodopivec, PhD, (SI), Marija Wakounig, PhD, (AT)

The authors are responsible for the contents of their articles, they must also secure copyrights for the published photographs and figures when necessary. Reprints of articles, photographs, and graphic material are only allowed with explicit permission of the editorial office and must be cited as sources.

The editing of this issue was completed on April 6, 2021.

Translated by: Saša Mlacović (English, German)

Design: Vesna Vidmar

Headquarters and Mailing Address: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia, phone: +386 1 241-1200, e-mail: info@zgodovinskiasopis.si; <http://www.zgodovinskiasopis.si>

Annual Subscription Fee (for 2021): non-members and institutions 32 €, HAS members 24 €, retired HAS members 18 €, student HAS members 12 €.

Price: 16 € (VAT included).

Subscription Fee: foreign institutions 45 €, individual subscription 35 €, student subscription 25 €

Transaction Account Number: SI 56020 1 000 12083935
Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana,
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2,
1520 Ljubljana LJBAS12X

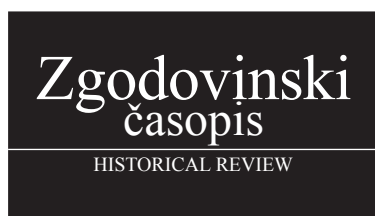
Co-Financed by: Slovenian Research Agency

Printed by: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, May 2021

Print Run: 780 copies

Historical Review is included in the following international databases: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH), Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences, ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskiasopis.si>
info@zgodovinskiasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

KAZALO – CONTENTS

- Peter **Štih**, Ob petinsedemdesetem letniku Zgodovinskega časopisa 7
On the Occasion of the 75th Year of Zgodovinski časopis/
Historical Review

Razprave – Studies

- Gregor **Sraka**, Jerome's relations to the area of the Western Balkans
and the Northern Adriatic in the time of his sojourn
in the East (375–420) 10–25
Hieronimovi stiki z območjem zahodnega Balkana in severnega
Jadrana v času njegovega prebivanja na Vzhodu (375–420)
- Bernarda **Županek**, Late Roman Emona:
Understanding the transformation of the city 26–41
Poznorimska Emona: razumevanje transformacije mesta
- Josip **Banić**, The Mystery of Merania: A New Solution to Old Problems
(Holy Roman Empire and the Kingdom of Croatia-Dalmatia
during the Investiture Controversy) (Part 2) 42–92
Skrivnost Meranije: nove rešitve starih problemov
(Sveto rimsko cesarstvo ter Kraljevina Hrvaška -
Dalmacija v času investiturnega boja) (2. del)
- Jernej **Kotar**, Deželni glavarji na Kranjskem v srednjem veku 94–150
Provincial Governors of Medieval Carniola
- Goranka **Kreačič**, »Važno je prijateljstvo, ki naj ostane«: zgodba o prijateljstvu
in političnem udejstvovanju petih mladoliberalcev 152–187
“Important is the friendship that remains”: A Story of Friendship
and Political Activities of Five Young Liberals
- Petra Kim **Krasnić**, Integracija ruske emigracije v Jugoslavijo
med letoma 1918 in 1941 188–215
The Integration of Russian Emigration into Yugoslavia
between 1918 and 1941

- Miran **Komac**, Pobijanje Ciganov med drugo svetovno vojno
v Sloveniji216–239
Mass Killings of Gypsies during World War II in Slovenia
- Danijel **Vojak**, Genocidno stradanje Roma na širem zagrebačkom
području za vrijeme Drugog svjetskog rata, 1941.–1945.240–265
Genocidal Killings of Romanies in the Broader Area
of Zagreb during World War II, 1941–1945

Jubileji – Anniversaries

- Dr. Jože Prinčič – sedemdesetletnik (Aleksander Lorenčič)268–271
Marking the 70th Birthday of Dr. Jože Prinčič

V spomin – In memoriam

- Poslovil se je profesor dr. Jože Žontar (Matevž Košir)274–277
In Memoriam: Prof. Dr. Jože Žontar

Ocene in poročila – Reviews and Reports

- Simon Malmenvall, Kultura Kijevske Rusije in krščanska zgodovinska
zavest (Matic Batič)280–282
- Gabriele Haug-Moritz, Hans Peter Hye, Marlies Raffler ur.), Adel im
“langen” 18. Jahrhundert (Sašo Jerše, Filip Draženović)283–286
- Boris Golec (ur.), Družbena in identitetna mobilnost v slovenskem prostoru
med poznim srednjim vekom in 20. stoletjem (Janez Mlinar).....287–290

Jurij Perovšek, Mojca Šorn (ur.), Narod – politika – država:
Idejnopolitični značaj strank na Slovenskem od konca
19. do začetka 21. stoletja (Irena Selišnik)291–294

Michael Stolleis (Hg.), Juristen. Ein biographisches Lexikon.
Von der Antike bis zum 20. Jahrhundert (Jože Maček)295–297

* * *

Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis298–301
Instructions for Authors

Ob petinsedemdesetem letniku Zgodovinskega časopisa

Spoštovane bralke in bralci!

Z zvezkom, ki je pred vami, se začenja 75. letnik Zgodovinskega časopisa. Tri četrt stoletja revije, ki ima med današnjo slovensko zgodovinopisno periodiko najdaljšo zgodovino neprekinjenega izhajanja, je jubilej, ob katerem se velja na kratko ozreti na prehojeno pot.

Prvi zvezek, ki je bil obenem prvi letnik Zgodovinskega časopisa, je nosil letnico 1947, izšel pa je 12. junija 1948. Od takrat je z današnjim vred izšlo 163 samostojnih zvezkov Zgodovinskega časopisa v obsegu okrog 35.000 strani. Na leto izidejo štiri številke, ki so od leta 2002 tiskane v dveh zvezkih (št. 1-2, 3-4). Vsi letniki Zgodovinskega časopisa so v elektronski obliki dostopni tudi na naši spletni strani (<http://www.zgodovinskicasopis.si>). Iz njih je razvidno, da pokriva Zgodovinski časopis celotno slovensko zgodovino v kronološkem, geografskem in tematskem oziru in da kot glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije načrtno spremlja slovensko zgodovinopisje. Obenem se z objavami v tujih jezikih vedno bolj odpira tudi mednarodni strokovni javnosti.

Ob izidu stotega zvezka Zgodovinskega časopisa leta 1995 je tedanji odgovorni urednik Vasilij Melik za predhodnico naše publikacije označil časopis *Mitteilungen des historischen Vereins für Krain*, ki je začel izhajati že leta 1846. Za prednika Zgodovinskega časopisa pa je imel slovenski pandan istega časopisa, *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko*, ki so začela izhajati leta 1891. Obe glasili sta se leta 1911 združili v, kot so takrat rekli, »poliglotsko« *Carniolo*, ki se je po prevratu leta 1919 preimenovala v *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo*. Ta je nato izhajal do leta 1945, nakar ga je nasledil Zgodovinski časopis.

V Zgodovinskem časopisu so objavljali vsi slovenski zgodovinarji in zgodovinarke, ki so zaznamovali slovensko zgodovinopisje od druge svetovne vojne naprej, in to se v njem na svojevrsten način tudi zrcali. O tem smo pred desetletjem pripravili okroglo mizo z naslovom *Slovensko zgodovinopisje po drugi svetovni vojni v zrcalu Zgodovinskega časopisa* (*Zgodovinski časopis* 67, 2013, 494–512). V historiografskem zrcalu je zaradi pluralizacije zgodovinopisnega periodičnega prostora seveda vedno več podob, namerava pa Zgodovinski časopis tudi vnaprej ohraniti svoje izstopajoče mesto v njem.

Peter Štih, odgovorni urednik Zgodovinskega časopisa

Razprave

Gregor Sraka

Jerome's relations to the area of the Western Balkans and the Northern Adriatic in the time of his sojourn in the East (375–420)*

Gregor Sraka, Bachelor of History and Theology, Faculty of Arts, Independent researcher, SI-1000 Ljubljana, Litostrojska cesta 10, gregorsraka@yahoo.com

Jerome's relations to the area of the Western Balkans and the Northern Adriatic in the time of his sojourn in the East (375–420)

In historiography and theology Christian epistolography of the late antiquity is one of the significant sources for researching a comprehensive spectrum of social factors. Since his own time and throughout history Jerome has, with his profound intellect, long been rousing interest. His literary works, not only translations and exegetic treatises, but also theological, biographic and historical compositions, were written in and speak of a turning point in history. The letters are certainly one of the most important witnesses to the social situation in the Western Balkans and the Northern Adriatic at that time and to his personal relations with the people of the area in question, which are best and most eloquently depicted through his celebration of the ideals of the ascetic life and monasticism, culminating in the very time of Jerome.

Key words: Jerome, Western Balkans, Northern Adriatic, letters, monasticism, early Christianity.

Gregor Sraka, dipl. zgodovinar in teolog, samostojni raziskovalec, SI-1000 Ljubljana, Litostrojska cesta 10, gregorsraka@yahoo.com

Hieronimovi stiki z območjem zahodnega Balkana in severnega Jadrana v času njegovega prebivanja na Vzhodu (375–420)

Krščanska epistolarna dejavnost pozne antike je v zgodovino in teologijo priznana kot pomemben vir za raziskovanje širokega spektra družbenih dejavnikov. Hieronim je svoj čas in čas skozi zgodovino nenehno buril duhove s svojim pronicljivim intelektom. Njegove literarne stvaritve, ne samo prevajalske in eksegetske, ampak tudi teološke, biografske in zgodovinske, so nastale v in govorijo o prelomnem času. Pisma so zagotovo ena najpomembnejših prič takratnega družbenega stanja na območju zahodnega Balkana in severnega Jadrana in njegovih osebnih relacij z ljudmi z obravnavanega območja, ki se nam najlepše in najbolj povedno naslikajo skozi njegovo slavljenje idealov asketskega življenja in meništva, katerega vrh sega prav v čas Hieronima.

Ključne besede: Hieronim, zahodni Balkan, severni Jadrani, pisma, meništvo, zgodnje krščanstvo.

* The article is based on the paper presented at the international symposium on the 1600th anniversary of Jerome's death, Hieronymus noster, Ljubljana, October 24th–26th, 2019.

Introduction

In the spring of 345, Athanasius,¹ a man whose life mission was a combination of two extremely important topics concerning state (imperial) and church policy of the time, resided in the Western Roman Empire (hereinafter: the Western Empire): on the one hand he appeared in the first line of theologians who advocated the doctrine of the two natures of Christ and, consequently, the Nicæan religion, while on the other hand, he was the main promoter of the idea of a monastic life. From Serdica, where he attended the landmark council in the fall of 342 or 343, he travelled to Aquileia.² The closer he got to Aquileia, the closer he was to Stridon,³ where most likely in 347⁴ Jerome⁵ was born, who later in his adulthood well assumed the already described dual mission of the older predecessor⁶ – defensive pugnacity to preserve theological dogmas and glorifying the ideals of ascetic life.⁷

At this point, let us shed light on the background of events and certain phenomena in the Church at the time, and at the same time outline the very roots and

¹ Alexandrian bishop Athanasius spent his first of five exiles in 335–337 in Gallic city of Trier and during his second exile in the West, which lasted from 339 to 346 and was tied to the city of Rome, he also visited Aquileia. Thus, at least twice, Jerome, sojourns in the area that, a few decades earlier though, was marked by Athanasius. See Marrou, *Od Dioclecijanovega preganjanja*, p. 264 and Rebenich, *Hieronymus und sein Kreis*, p. 35.

² Athanasius sojourned in the Western Empire between 343 and 345. After the Council of Serdica, he traveled to the West, staying in Nais for some time in 344 (on Easter on April 15), and after about a one-year stay in the Balkan and Danube provinces, he traveled through Poetovio to Aquileia. See Bratož, *Menišvo v rimskih provincah*, p. 106 and Duval, *Aquilee et Sirmium*, p. 341.

³ The exact location of Stridon is discussed by several authors – see Kelly, *Jerome*, p. 5; Rebenich, *Hieronymus und sein Kreis*, p. 21. Cf. Suić, *Hijeronim Stridonjanin*, pp. 213–278.

⁴ Rebenich, *Hieronymus und sein Kreis*, p. 21, cites the year 347, Fürst, *Hieronymus*, p. 145, confirms the same year, Lukman, *Svetega Hijeronima izbrana dela*, p. 1, was cautious in his judgment, as “it can only be said with certainty that he was not born before 340 and not after 350.”

⁵ His biography has already been treated extensively in plentiful treatises and books over the years, so no attempt of review is made here. For his vita see Cain, *St. Jerome, Commentary on Galatians*, pp. 3–14; Kelly, *Jerome*; Fürst, *Hieronymus*; Rebenich, *Jerome*, pp. 3–59.

⁶ Bratož, *Med Italijo in Ilirikom*, pp. 284–285; Cedilnik, *Ilirik med Konstantinom Velikim*, p. 92.

⁷ Cain, *Jerome and the Monastic Clergy*, p. 2, makes an interesting remark that “while other contemporary patristic authors such as Gregory of Nazianzus, Ambrose and John Chrysostom theorized in varying degrees about an ascetic ethical mandate for clerical life, none did so with as much apophthegmatic poignancy and gusto as Jerome did in the letter to Nepotianus.” Perhaps we can apply this notion to most of Jerome’s epistolary legacy.

further development of monasticism, which sprang up in the East and spread to the West through Jerome and other promoters.

Conflicts within the Church from the time of Emperor Constantine, who passed away in May 337 in Nicomedia, took on new and even deeper dimensions after his death. Continuously changing conditions were present in the discussed area as well, but were dependent on the outcome of each Synod of bishops. Throughout the second half of the fourth century and later, the border area of Illyricum⁸ and Italy with the city of Aquileia played an important role in the defence of orthodoxy. Over the course of a century, Aquileia developed from a Roman fortress into one of the most strategically significant cities in the Roman Empire, with grave military and economic importance, culminating in its merit in resolving dogmatic disputes - the Council of Aquileia in 381 finally defeated arianism.⁹

Monasticism in the area of the Western Empire developed gradually and approximately synchronously with other parts of the Christian West. In the fourth century in the discussed territory the core of monasticism had not yet been formed, thus the very beginnings of the monastic movement took shape at the hands of influences from elsewhere, transferred to the area of the Western Empire by important protagonists – already mentioned bishop Athanasius of Alexandria (born ca. 295),¹⁰ ascetic Martin (later bishop of Poitiers) and Eusebius of Vercellae. They temporarily stayed in the discussed area and indirectly aided in development of monasticism, although their primary activity was, to be sure, defending orthodoxy, therefore their commitment to spreading monasticism was of less importance. In the mid-60s of the fourth century independently of the religious disputes in the area in question, Hilarion, a Palestinian ascetic, arrived in Dalmatia. He is known as the first ascetic attested in historical records to having contact with the area. However, due to his desire to live in solitude and to the fact that he had no knowledge of the language of the population, he had no contact with the local peoples, so the extent of his influence on the development of monasticism and on the spread of ideals of ascetic life in the area is questionable. Of course, monasticism in its true sense really started evolving only with the appearance of Jerome and his peers (correspondents?) around 370.¹¹

⁸ The term Illyricum in the general sense consists of the provinces of the Western and Central Balkans, the Eastern Alps and the area of Middle Danube.

⁹ Bratož, *Med Italijo in Ilirikom*, pp. 266–277.

¹⁰ Athanasius wrote *Vita Antonii* in 357–8, which was about a decade later available in two Latin translations (the first ca. 365, the second ca. 370). Nothing is known about the scope of this writing in the Western Empire, but it is certain that Antonius' biography had a great influence on some inhabitants of the Empire. See Bratož, *Meništvó v rimskih provincah*, p. 108.

¹¹ Bratož, *Meništvó v rimskih provincah*, pp. 105–109.

The letters of Jerome to the area of the Western Balkans and the Northern Adriatic

Out of the entire corpus of Jerome's letters, the author sent to the wider region of the Western Balkans and the Northern Adriatic only thirteen. It is worth noting that there were probably many more of the letters, yet only a handful have survived throughout history. Letters differ not only in the area to which they were sent, but also in the number of addressees. Some of the letters are personal – the addressee is one person only, others are letters whose addressees are a group of persons.

Considering the area from which Jerome sent the letters, we may notice two spatial and temporal milestones of Jerome's life. Roughly, we can divide the letters into two groups: the first one includes letters that Jerome sent to the discussed area during his stay in the desert around Chalcis near Antiochia. Jerome sent another group of letters from Bethlehem, where he remained for the rest of his life. The letters from the first period were sent to Aquileia, Concordia, Emona and Stridon. The second period is represented by letters to Pannonia and Dalmatia.

Accordingly, we shall first discuss the letters that Jerome sent to Emona and to his native land, then later on the letters sent to Aquileia, Concordia, Altinum and lastly to Pannonia and Dalmatia.

Letters to Emona and a letter to Castorina “ad materteram”

Emona was in the second half of the fourth century already an episcopal see and given its not too large size it was able to pride itself with an enviably large Christian centre, as evidenced by recent archaeological excavations. Although the first known bishop, attested in historical records – bishop Maximus did not stand out at the aforementioned Synod of Aquileia in 381, the minutes of the Synod, citing Maximus, serve as the first mention of the episcopal see in Emona.¹²

The issue of monasticism and ascetic life has at that time already been present in the city as a burning topic. This is also evidenced by the event at the Synod of Mediolanum more than a decade later (393), where bishop Maximus was present and when asked about the Christian ideals, he firmly sided with the Eastern ascetic ideals. The participation of the bishop of Emona at the Synod offers us at least two possible deductions: that the question of the Christian ideals was present in his diocese, or that the question was not as topical for his diocese as such life may had already been present in his diocese to such an extent that Maximus acted at the Synod as one of the greatest supporters of the ascetic ideals. The latter inference is supported by a rather high signature place of Maximus, which is among the nine signatories of the conclusions of the Synod high on the second place.¹³

¹² Bratož, *Med Italijo in Ilirikom*, p. 274.

¹³ Bratož, *Med Italijo in Ilirikom*, pp. 275–276.

Jerome sent two letters to Emona: Ep. 11 – *Ad virgines Haemonenses* and Ep. 12 – *Ad Antonium monachum Haemonaë*. Both were sent to monastic communities. Ep. 11 is written to some virgins of Emona and has as such a group of addressees, whereas Ep. 12 is addressed to the monk Antonius.¹⁴ In both letters the addressees were blamed of silence and negligentia, therefore both have a rather contumelious content.¹⁵ Jerome's letters to Emona mention a handful of earlier letters, all of which remained unanswered, and this primarily is the cause of Jerome's anger and offence.¹⁶

Silence of the addressees in Ep. 11 and Ep. 12 could come from their pragmatic caution. Namely, Jerome, who had already begun living the ascetic life far in the East, was sending letters to the West that could be rather topical for the local Church.¹⁷ The aforementioned Synod of Mediolanum took place later in time, but it could indicate that the debate on the ascetic ideals and their admissibility was present at the time of Jerome's communication with Emona. The letter to Emona at the same time suggests the possibility of a monastic community in Emona. Namely, addressee of Ep. 11 is a group of virgins from ca. 375 in Emona. Jerome supposedly came into contact with this group while his stay in Aquileia. It is true, however, that small groups of women ascetics in Aquileia were known at the time, who were in fact relatives of the men living the ascetic life there. One example is Chromatius'¹⁸ widowed mother and his sister. Though the record *per se* in Jerome's letter suggests the possibility of a monastic community, it cannot be a proof of the existence of a nunnery in Emona.¹⁹

Ep. 12 is, in its essence, a short discussion of humility and pride. About Jerome's acquaintance with Antonius it is speculated that perhaps Antonius also belonged to the ascetic circle that once formed in Aquileia and then suddenly broke up. The souring of relations between the monk Antonius and the virgins of Emona on the one hand and Jerome on the other was also probably due to one of Jerome's

¹⁴ Cavallera believes that Ep. 11 is from the first months of Jerome's sojourn in the desert, Lukman, *Svetega Hijeronima izbrana dela*, p. 69, however, because of Jerome's remark that by the time of writing Ep. 11 he had already sent several letters to the virgins of Emona, to which he has not received a reply, sets the date of Ep. 11 somewhat later, specifically in the years 376/377. Fürst, *Hieronymus*, p. 219 as well is of the opinion that Ep. 11 was sent around 376.

¹⁵ Cain, *The Letters of Jerome*, p. 213 in his classification labels 8 letters as letters of reproach due to their content - Ep. 6–9, 11–13, 16.

¹⁶ Cain, *Vox clamantis in deserto*, pp. 500–503 makes an interesting remark, that Kelly in his work *Jerome from 1975* famously labelled the letters that Jerome sent from his monastic retreat in the Syrian desert between 375 and 377 (Ep. 6–9, 11–13, 16) as a corolla of frenzy outbursts by somebody neurotic, insecure, bitter and resentful when snubbed. Other connoisseurs of Jerome's life somewhat took on Kelly's notion of Jerome: cf. Cavallera, *Saint Jerome*; Rebenich, *Hieronymus und sein Kreis*. Shanzer, *Avitus of Vienne*, p. 60, says that, in fact, the content of the letters is not nearly as important as the gesture itself which puts the friendship at equilibrium. He compares the epistulae of antiquity to the Christmas cards in the modern era.

¹⁷ Jerome's treatise *Against Jovinianus*, for example, caused so much indignation and outrage in Senator Pammachius that he strongly endeavoured to withdraw the work from circulating further in Rome in the early 390s. See Cain, *Vox clamantis in deserto*, p. 501.

¹⁸ Chromatius, Jerome's friend from Aquileia, is discussed in the chapter *Letters to Aquileia*.

¹⁹ Bratož, *Meništvò v rimskih provincah*, p. 111. Spinelli, *Ascetismo*, p. 293 agrees with the statement, allowing the possibility of a nunnery hiding behind a collective addressee, while emphasizing that the letter itself does not prove the existence of a common monastic life.

beliefs, namely that the monastic or ascetic life could not be truly fulfilled in the home environment. Jerome, believing that true monasticism is at home only in the desert and that it can only be fully experienced there, may have unsuccessfully presented it to his fellow men, who resisted him and were content with implementing the ascetic and monastic ideals in the West.²⁰ In Ep. 12, too, there is no mention of any other ascetics from Emona, therefore we emphasize that the insinuations about the existence of the monastic communities in the city are yet hypothetical.²¹

Together with these letters, the modern authors often list the following one as well – Ep. 13 to aunt Castorina (*Ad Castorinam materteram*)²² The primary theme of the letter is once again reproach, except that this time it is aimed at a close relative who also did not respond to his earlier letters.²³ Kelly understands Ep. 13 as Jerome's final order to aunt Castorina as a result of repeated quarrels. His example of Christ forgiving his disciples²⁴ is also his request to aunt Castorina to forgive her nephew. If Castorina does not reply to the letter, Jerome, in his own words, will still be washed of guilt, as he has taken the first step towards reconciliation.²⁵

If the letters to Emona and Stridon do not directly prove the existence of monastic communities in the area in question, the letters to Aquileia offer us more firmness in speculating about their existence.²⁶

Letters to Aquileia

Jerome sent four letters to Aquileia: Ep. 6 to deacon Iulianus (*Ad Iulianum diaconum Aquileiae*), Ep. 7 to friends from the Aquileian ascetic circle (*Ad Chromatium, Iovinum, Eusebium*), Ep. 8 to Niceas (*Ad Niceam hypodiatonum Aquileiae*) and Ep. 9 to Chrysocomas (*Ad Chrysocomam monacum Aquileiae*).

Let us first outline the background of Jerome's acquaintance with Aquileia. Jerome had undoubtedly become acquainted with Aquileia in his childhood. Aquileia was the exact opposite of his home town of Stridon, which was rather small and rural. After completing his studies in Rome,²⁷ Jerome, most likely with an aspiration to pursue a career in the imperial service, set out on a longer journey through Gallia. The details are unknown, we can conclude that he became acquainted with various ascetic

²⁰ Špelič, *The Beginnings of Monasticism*, pp. 294–295.

²¹ Bratož, *Meništvó v rimskih provincah*, p. 111.

²² Grilli, *San Gerolamo*, p. 310. In the case of the mentioned author and article, it is worth pointing out the mistake: Ep. 63 is listed under the letters most likely because of the misprint which replaced Ep. 13 by Ep. 63.

²³ Cain, *The Letters of Jerome*, p. 213; Grilli, *San Gerolamo*, p. 310; Kelly, *Jerome*, p. 51.

²⁴ Jerome constructs intricate plaid of biblical intertext as an instrument of reproach in his letters. Cf. Epp. 6, 8, 11–13 and 16. Epp. 11–13 and 16 contain mostly rather biblical exempla, whereas Epp. 6 and 8 mostly classical ones. Cain, *Vox clamantis in deserto*, p. 508.

²⁵ Kelly, *Jerome*, p. 51.

²⁶ On this see Bratož, *Meništvó v rimskih provincah*, pp. 111–112; Bratož, *Med Italijo in Ilirikom*, p. 291.

²⁷ Booth, *The chronology*, p. 237 says that Jerome most likely completed his studies in Rome in 366.

communities on his trip, and perhaps his desire to participate in such a community led him to visit Aquileia at last, where he stayed for some time, at least so long that he gained acquaintances who accompanied him for the rest of his life.²⁸

Jerome left Aquileia suddenly and probably in a great personal disappointment.²⁹ The community, gathered around bishop Valerianus was where Jerome began to effectuate living the ascetic ideal, but was forced to leave it, either because of disagreements with his home environment or due to conflicts within the community itself.³⁰ At least at first glance, it seems that the young devotee discovered his life-long vocation, and later remembers the disintegration of the Aquileian community with bitterness.³¹

Ep. 6 was sent to deacon Iulianus, who was most likely an acquaintance of Jerome from his stay in Aquileia. Jerome first apologizes for delaying with writing the letter to the addressee and seeks for the grounds in his illness.³² He reports about the latter already in Ep. 3.³³

In the letter, Jerome rejoices to hear the news of his sister, who, after years of "living in error," is said to have begun to follow Christ. Most likely, his otherwise by name unknown sister joined the (female?) ascetic circle, and at this point we can speculate about Jerome's influence on his sister's decision.

Ep. 7³⁴ travelled to former (co)members of the Aquileian ascetic circle, of which Jerome himself was a member for some time.³⁵ Among the addressees³⁶, the

²⁸ Rebenich, *Hieronymus und sein Kreis*, p. 37.

²⁹ About his departure from Aquileia he writes to Rufin in Ep. 3: *Postquam me a tuo latere subitus turbo conuoluit, postquam glutino caritatis haerentem inopia distraxit auulsio, tunc mihi caeruleus supra caput adstitit imber, tunc maria undique et undiquecaelum*. See Hieron. Ep. 3,3 (Labourt 1, 12).

³⁰ Although Jerome's character traits are not the subject of our disquisition, it is worth mentioning that at least for this situation, we can exclude Jerome's proverbial temperament as a factor that could be the cause of a community breakdown, though the word temperament in this context should be dealt with caution, as Cain, *Vox clamantis in deserto*, pp. 500–525 challenges the personality of Jerome as temperamental and quarrelsome. V. sup. footnote 17.

³¹ Kelly, *Jerome*, p. 34; Rebenich, *Hieronymus und sein Kreis*, pp. 50–51.

³² Up to this point we may gain a perception of Jerome as being hypocritical and beguiling as he has been accusing those, who did not write back to him of negligentia, when he found himself now in the same position. Though he adds: "I shall overwhelm you with so many letters that you will beg me not to write" and thus redeems himself respectively, leaving the question of his personality as hypocritical intact. On this see Cain, *Vox clamantis in deserto*, p. 508.

³³ *Ubi ego quicquid morborum esse poterat expertus e doctus oculis unum perdidit; Innocentium enim, partem animae meae, repentinus febrium ardor abstraxit*. Hieron. Ep. 3,3 (Labourt 1, 12–13).

³⁴ Cain, *Vox clamantis in deserto*, p. 511: "Ep. 7 to Chromatius, Iovinus and Eusebius is not a reproach letter per se, but it contains distinct elements of the topos", that is why he labels it as the letter of reproach. V. sup. footnote 16.

³⁵ The acquaintance of Jerome and Chromatius, Iovinus and Eusebius most probably as well, originated from the time when the ascetic circle formed in the vicinity of Aquileia. In his *Chronicon*, Jerome names the mentioned circle with the chosen designation *chorus beatorum* (Bratož, *Med Italijo in Ilirikom*, p. 289, translates it to sl. as "zbor blaženih", in eng. "choir of the blessed"): *Aquileienses clerici quasi chorus beatorum habentur* (Hieron. *Chronicon* (Helm 374f)). Cf. Duval, *Chromace et Jerome*, p. 161.

³⁶ In addition to Ep. 11, which was sent to some virgins of Emona, Ep. 7 is the only letter where there are more addressees, and peculiarity about the said detail is that the addressees are known figures and historically attested by name.

most famous is Chromatius, then the future bishop of the diocese of Aquileia.³⁷ Not much information has been preserved about the other two addressees throughout history. While Eusebius, who was in fact Chromatius' brother, became a bishop, not the slightest hint of the place where he performed the episcopal ministry has been preserved. Iovinus served as an archdeacon in the Aquileian church under bishop Valerianus. He was later attested as a bishop of an unknown diocese, most likely in Padua or its environs, as he was visited by Rufinus, one of Jerome's closest friends and later on his nemesis, on his return from Jerusalem to Italy and for Easter 397.³⁸ We can conclude that the Aquileian ascetic circle was to some extent also a springboard for their subsequent ecclesiastical careers. This gives rise to another thought - namely, that they were as (former) members of the Aquileian ascetic circle positively received by both the clergy and the people.³⁹

In both Ep. 6 and Ep. 7 we learn that the addressees have already sent at least one letter to Jerome and it is therefore his turn to reply. In Ep. 7 Jerome complains about the length of the letter received, as he most likely hoped for more detailed news from Aquileia. At the same time, dry news from his hometown make him recall a childhood friend, Bonosus, who is undoubtedly an acquaintance of addressees and who found his ascetic ideal on an unknown Adriatic island. Regarding the native Stridon he complains about its excessive attachment to materiality, and attributes his friends much credit for combating heresy.⁴⁰ In the letter, Jerome also asks his friends from Aquileia to intercede with bishop Valerianus to write to his sister, most probably in connection with her's aforementioned decision. Here again we see how strongly Jerome endeavoured to enthuse not only his friends and acquaintances, but also his loved ones with the monastic life.

The last two letters to Aquileia are addressed to Niceas (Ep. 8) and to Chrysocomas (Ep. 9).⁴¹ Both addressees are Jerome's friends, and the sender misses the response on their part and expresses a desire for more intense and frequent communication.

Addressee Niceas could be one of Jerome's traveling companions on the way to the East, and thus also an enthusiast of exploring the ideals of hermitism in the East, whence it also originated. Niceas could also be identical with bishop Niceas of Remesiana, who was, among other things, a great friend of Paulinus of Nola (who was, effectively, one of the more famous correspondents of Jerome) and who

³⁷ Regarding the dating of Ep. 7 Lukman, *Svetega Hijeronima izbrana dela*, p. 68, considers that it was sent at about the same time as Ep. 6, that is, in the time before 376, when the Goths ravaged Jerome's home town of Stridon, or at least the news of this did not yet reach Jerome. Chromatius, however, is said to have become bishop a few years later. Fürst, *Hieronymus*, pp. 164–165 places the year 393 as the upper limit of the time when Chromatius became bishop.

³⁸ Fürst, *Hieronymus*, pp. 172, 187.

³⁹ In the fourth century, bishops were elected by the people, though the presbyters also had a say in the election. Towards the end of the fourth century, however, the situation changed - the bishops were elected by the clergy, and the people were asked only for their opinion or to confirm their choice only. On this see Merrill, *The Church in the Fourth Century*, p. 114.

⁴⁰ Cain, *The Letters of Jerome*, p. 213; Kelly, *Jerome*, p. 51.

⁴¹ Both letters are linked into the series of letters of reproach due to both common classification and several other elements. See Cain, *The Letters of Jerome*, p. 213.

died after 414. About Chrysocomas we know only that he was a monk in Aquileia and its surroundings respectively.⁴²

Letter to Concordia

Of the letters sent to Concordia, only one letter is preserved,⁴³ namely Ep. 10, which was written for the old man Paulus (*Ad Paulum senem Concordiae*). Ep. 10 is a supplicatory letter⁴⁴, as Jerome's book *Vita Pauli primi eremitae* was enclosed with it. In the last part of the letter, Jerome asks Paul to borrow or to send him a transcript of the following works: Fortunatianus' commentaries, Novatianus' letters, and some of Aurelius Victor's historical works.

Jerome's acquaintance with the old man Paulus probably dates back to the time of his stay in Aquileia, where he, through Paulus probably, first met the great theologian of the East, Origen. The old man's proverbially high age is said to have aroused admiration and respect in his colleagues.⁴⁵ It is worth noting that Paulus' compatriot was Rufinus, otherwise translator of Origen later. Since Paulus was an avid bibliophile, it is not impossible that Rufinus borrowed the necessary literature from Paulus as well.

The attached book *Vita Pauli primi eremitae* (talks about the life of Paulus, the first hermit) was most likely a gift from Jerome in exchange for the books he wanted to borrow from Paulus. The choice of the book itself, however, was probably well calculated on the part of Jerome, as it could have served as an indoctrination of monasticism in Concordia, if not in the wider sphere.

Letters to Altinum

Of the three letters sent to Altinum: Ep. 14 - *Ad Heliodorum monachum*, Ep. 52 - *Ad Nepotianum presbyterum* and Ep. 60 - *Ad Heliodorum epitaphium Nepotiani*, the addressee of two of them (Ep. 14 and Ep. 60) is Jerome's good friend Heliodorus, and the addressee of the third one (Ep. 52) is Heliodorus' nephew Nepotianus.⁴⁶

In the very opening of Ep. 52 Jerome recalls a letter that he had written when he was trying himself at constraining from lustful attacks that had been overwhelm-

⁴² Fürst, *Hieronymus*, pp. 165, 196.

⁴³ Jerome writes about receiving Paulus' letter in Ep. 5 to Florentine: *Scriptis mihi et quidam de patria supra dicti fratris Rufini Paulus senex Tertulliani suum codicem apud eum esse, quem uehementer reposit.* Hieron. Ep. 5,2 (Labourt 1, 18). This indicates that the prior correspondence between Jerome and the old man Paulus existed, and that more than one letter was exchanged, but unfortunately Ep. 10 is the only one that preserved throughout history.

⁴⁴ Cain, *The Letters of Jerome*, p. 213.

⁴⁵ Zovatto, *Paolo da Concordia*, p. 170.

⁴⁶ Ep. 14 and Ep. 52 belong to a series of letters of exhortation. In this type of letter, the writer endeavours to make a recipient adopt a certain behaviour or lifestyle. Cain, *The Letters of Jerome*, pp. 214–215.

ing him in his youth. The letter he is referring to is Ep. 14⁴⁷ and the circumstances around the letter are rather intriguing: Heliodorus set out on a pilgrimage to Jerusalem. On his way back home to Altinum in 374 he stopped in Antiochia to visit his friend Jerome (they had been friends since the early or middle 360s when they were fellow students in Rome⁴⁸). Jerome was at that time already forging a plan to start living the ascetic life in the Syrian desert and asked Heliodorus to join him, but Heliodorus ultimately refused the offer as he had monastic ambitions on his own and could not understand why both the monastic and clergy ambitions could not be aspired simultaneously. Jerome felt offended and wrote Ep. 14 to his old friend to protest and reproach him for not joining him and for thinking that he could assume both the role of a monk as well as a clergyman. It was unimaginable for Jerome at that time to weave these two vocations together.⁴⁹

Ep. 52 is one of the more extensive letters Jerome sent to the wider region of the Northern Adriatic. The discussed letter is addressed to Nepotianus, who was a young priest in Altinum and a practicing monk and had requested Jerome for guidance and to shed some light onto how he is supposed to handle and integrate the two vocations.⁵⁰ Interestingly, by the time Jerome wrote Ep. 52 to Nepotianus, his view on the matter of the two vocations and the necessity of their absolute separability has radically changed – he now celebrated the very notion of integrating the vocation of a monk, living the ascetic life, with the vocation of a clergyman.⁵¹ In reference to the style of the letter we conclude that Jerome's purpose was to publicly announce Ep. 52 and hand it over to the wider Christian clergy in the Northern Italy and in the West. The length of the letter could also support this hypothesis, since a detailed treatise on the clergy and the ecclesiastical hierarchy would receive a debate in the Christian community.⁵²

Ep. 60 is the only letter among the letters to Altinum that has a very consoling content.⁵³ It was intended to comfort Heliodorus, who suffered the untimely death of his nephew Nepotianus. Jerome wrote Ep. 60 shortly after the news of

⁴⁷ Jerome's remarks on the previous letters are rare, so the letter in question (Ep. 14) probably meant a lot to him. To be exact, Jerome recollects Ep. 14 in two letters, written later: Ep. 52: *Dum essem adulescens, immo paene puer, et primos impetus lasciuientis aetatis heremi durtia refrenarem, scripsi ad anuunculum tuum sanctum Heliodorum exhortatoriam epistulam plenam lacrimis querimoniisque, et quae deseri sodalis monstraret affectum. Sed in illo opere pro aetate tunc lusimus, et calentibus adhuc rhetorum studiis atque doctrinis, quaedam scolastico flore depinximus.* Hieron. Ep. 52,1 (Labourt 2, 172) and Ep. 77: *Librum, quo Heliodorum quondam iuuenis ad heremum cohortatus sum, tenebat memoriter, et Romana cernens moenia, inclusam se esse plangebat.* Hieron. Ep. 77,9 (Labourt 4, 49).

⁴⁸ Kelly, *Jerome*, pp. 31–32.

⁴⁹ Cain, *Jerome and the monastic clergy*, pp. 6–7.

⁵⁰ As a letter of exhortation it is written in the paraenetic style. The very nature of such a letter presupposes that the author – no matter the relationship he is in with the addressee – is morally superior. This puts the author to a unique position of being able to guide his addressee as he pleases or as he thinks is right, respectively. Jerome in this letter well assumed such a role as he presented himself as a wise and experienced senior. Cain, *The Letters of Jerome*, pp. 214–215.

⁵¹ Cain, *Jerome and the monastic clergy*, pp. 2, 4.

⁵² Cain, *The Letters of Jerome*, p. 146.

⁵³ Cain, *The Letters of Jerome*, pp. 209–210 classifies the letter under consolatory letters.

Nepotianus' death reached him. He expertly incorporates also the report⁵⁴ on the highly unenviable position of the area from Constantinople to the Julian Alps into the consolation of Heliodorus.⁵⁵

In Heliodorus' consolation, Jerome points out that Nepotianus wanted to visit Egyptian monasteries or to visit monastic communities in Mesopotamia, or to at least settle on lonely Dalmatian islands. Attention is drawn, in this respect, to the fact that Jerome, not Nepotianus himself, speaks of Nepotianus' desire. The letter excellently illustrates how Jerome did not miss a single opportunity where he could express the manifesto for monasticism.

Letters to Pannonia and Dalmatia

To the area of the Western Balkans and the Northern Adriatic Jerome wrote two more letters,⁵⁶ namely Ep. 68 to Castritianus in Pannonia (*Ad Castricianum*)⁵⁷ and Ep. 118 to Iulianus in Dalmatia (*Ad Iulianum*).⁵⁸

The letter gives information about the person who carried the letter to Castritianus, namely, the deacon Heracles, who was probably just like Castritianus from Pannonia, but was most likely brought to the East by a pilgrimage. Castritianus himself was deciding about setting out on a pilgrimage just like the one Heracles went to, but was detained by friends on his way to the East in Dalmatia, more specifically on the island of Cissa. The letter itself is very likely a proof of the existence of a monastic colony on the island of Cissa, the exact location of which still has several assumptions.⁵⁹

⁵⁴ From the premise that Jerome wrote Ep. 60 in 396 and from the temporal indication from the text that the barbarian peoples have been plundering the said territory for more than twenty years, we obtain a period of time, which includes both the Battle of Adrianople and the Battle of the Frigidus. The distress throughout the better part of the Western Empire at that time was undoubtedly substantial, but we have to take into account the distance between Jerome and these events, and so Jerome's descriptions of distress appear to be exaggerated. This was undoubtedly aided by the fact that Jerome was likely to receive news from the West both first-hand and second-hand, and when describing the news, his description of the situation was thus greatly intensified. On this see Lotter, *Premiki ljudstev*, p. 129.

⁵⁵ *Non calamitates miserorum, sed fragilem humanae condicionis narro statum – horret animus temporum nostrorum ruinas prosequi – : uiginti et eo amplius anni sunt, quod inter Constantinopolim et Alpes Iulias cotidie Romanus sanguis effunditur. Scythiam, Thraciam, Macedoniam, Thessaliam, Dardaniam, Daciam, Epiros, Dalmatiam cunctasque Pannonias Gothus, Sarmata, Quadus, Alanus, Huni, Vandali, Marcomanni uastant, trahunt, rapiunt. Quot matronae, quot uirgines Dei et ingenua nobiliaque corpora his beluis fuere ludibrio ! capti episcopi, interfecti presbyteri et diuersorum officia clericorum, subuersae ecclesiae, ad altaria Christi stabulati equi, martyrum effossae reliquiae: "ubique luctus, ubique" gemitus "et plurima mortis imago.* Hieron. Ep. 60,16–17 (Labourt 3, 106–108).

⁵⁶ These are two more of the consolatory letters. See Cain, *The Letters of Jerome*, pp. 211–212.

⁵⁷ It is worth mentioning that the addressee was indeed from Pannonia, but at the time when the letter was sent to him by Jerome, he was staying in Dalmatia.

⁵⁸ Approximate dating of Ep. 68 to Castritianus is varying around the year of 397, possibly early in the next year. Kelly, *Jerome*, p. 213; Fürst, *Hieronymus*, p. 164.

⁵⁹ Bratož, *Med Italijo in Ilirikom*, pp. 554–556. The location is discussed in more detail by Suić, *Cissa Pullaria*, pp. 185–219.

Jerome objects Castritianus that his blindness is God's punishment, and comforts the addressee by enviable comparison to Antonius the Great.⁶⁰ We do not learn much from the letter about Castritianus' life path, where Jerome first encountered him and whether they actually ever met in person, but we can deduce that Castritianus was also a monk or at least a friend of the nearby ascetic community.

Ep. 118 to Iulianus of Dalmatia is the youngest by creation of the letters sent to the Western Balkans or the Northern Adriatic – it dates from 407 to 409.⁶¹ As we learn from the content, Iulianus was a rather wealthy man. Because he suddenly lost both his daughters and his wife, Jerome recommends that he also devotes himself to monastic life and becomes one of those he supports – Iulianus supported the monks who lived in the nearby Dalmatian islands, perhaps even financed the construction of monasteries. According to chronology, the letter to Iulianus is the youngest of Jerome's letters that mentions the existence of monasticism and monasteries in the Western Balkans and the Northern Adriatic.⁶²

In the letter Jerome puts his and obviously also Iulianus' acquaintances Pammachius and Paulinus of Nola on a pedestal and uses them as an example. Pammachius was Jerome's acquaintance and classmate from Rome, and at the time of writing the letter he had already entered the path of consecrated life, and did so after the death of his wife Paulina in 396, while Paulinus of Nola was not yet a bishop at that time, as he was consecrated in 409. At the same time Jerome claims that he cannot be held up as such an example. By the word of God, he only reserves the right to exhort if he cannot already exhort by his example.⁶³

It is obvious that Jerome in this case acted not only as a comforter to Iulianus, but also as a promoter of the ascetic life. The very length of the letter is telling, as Jerome is strongly committed to convincing Iulianus to join his ranks. We cannot exclude that Jerome did not act completely pragmatically in this case, since they could have benefited materially from the rich Dalmatian – namely, the monks and after all the monasticism in Dalmatia, if not Jerome himself, though far in the East.

Conclusion

Jerome's letters and his connection with the area of the Western Balkans and the Northern Adriatic are witnesses to an important and diverse period of late antiquity, primarily because they draw from the life spectrum of one of the most important figures of late antiquity.

The letters in question testify to a turning point for the discussed area, both in the political and ecclesiastical spheres. In addition to his endeavours to eradicate

⁶⁰ Kelly, *Jerome*, p. 213; Bratož, *Meništvu v rimskih provincah*, p. 112, Fürst, *Hieronimus*, p. 164.

⁶¹ Kelly, *Jerome*, p. 296.

⁶² The two letters, written around and soon after 400, are the last witnesses to the existence of monasticism in the area of the Western Balkans and the Northern Adriatic. On this see Bratož, *Meništvu v rimskih provincah*, pp. 111–112; Bratož, *Med Italijo in Ilirikom*, p. 291.

⁶³ Lukman, *Svetega Hieronima izbrana dela*, p. 41; Fürst, *Hieronimus*, p. 188.

heresies and his zeal for orthodoxy, Jerome is one of the important figures in the development of monasticism in the Western Roman Empire. In the last quarter of the fourth century, the first groups of ascetics were formed, and, due to the influence of the Egyptian examples, true hermitism took shape. From the circle of Jerome's friends, many chose the path of living the ascetic life. Concrete witnesses to the existence of monastic communities are mentioned in the letters. After all, the letters are an inexhaustible link between two different cultures, East and West, which Jerome both experienced and valued and because of his assessment of both, his person marks the very era of late antiquity.

If we take in consideration Jerome's addressees of the letters in question, we notice that with all but aunt Castorina, the common denominator is monasticism or better even propagation of monasticism. This is not surprising, since Jerome accepted the ascetic life as his vocation and tried to inspire others to do the same. It is worth mentioning that his defense of orthodoxy, which is otherwise a distinctive and common theme of his letters, is almost completely excluded, with the exception of Ep. 7. The silence on the part of the addressees can be noticed from the letters several times, in these cases the cause could be of an otherwise theological nature. The silence of the virgins from Emona may be one of the examples, namely the community of virgins may have pragmatically kept silence as they, given the situation in the Church at the time (the question of Arianism), did not want to take sides.

Jerome was, as evidenced, a rather polemical and contentious person, and through his letters he often gives the impression that he is the centre of the Church in late antiquity.⁶⁴ This was perhaps also one of the techniques that helped him to propagate monasticism in the Western Balkans and the Northern Adriatic.

References

Primary sources

Hieronymus, *Epistulae*. Paris: Les Belles Lettres, 1949–1963.

Hieronymus, *Chronicon*. (*Die Chronik des Hieronymus*). Berlin: Akademie-Verlag, 1984

Secondary sources

Booth, Alan D.: The Chronology of Jerome's Early Years. *Phoenix*, Vol. 35, No. 3, Ontario 1981, pp. 237–259.

Bratož, Rajko: Menišтво v rimskih provincah srednjega Podonavja in zahodnega Balkana. *Vita artis perennis – Ob osemdesetletnici akademika Emilijana Cevca (ur. A. Klemenc)*. Ljubljana 2000, pp. 103–126.

⁶⁴ Cain, *Vox clamantis in deserto*, pp. 524–525, argues that with a careful selection of the letters that went later in Rome in circulation, Cain, *Vox clamantis in deserto*, pp. 524–525, Jerome shapes the perception of his personality in the then present and future. We know that Jerome chose a selection of letters for his propaganda, thus aiming at his own wider recognisability with the aim of "transforming himself textually into something of a Latinized Antonius." Rousseau, *Ascetics, Authority*, p. 172 makes an interesting remark about Jerome writing his *Vita Pauli* as an attempt to possibly rival the achievement of Athanasius, whose work was well known to some inhabitants of the Empire. V. sup. footnote 10.

- Bratož, Rajko, *Med Italijo in Ilirikom – Slovenski prostor in njegovo sosedstvo v pozni antiki*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2014.
- Cain, Andrew: Vox clamantis in deserto: Rhetoric, Reproach, and the Forging of Ascetic Authority in Jerome's Letters from the Syrian Desert. *JThS n.s.* 57, 2006, pp. 500–525.
- Cain, Andrew, *The Letters of Jerome – Asceticism, Biblical Exegesis, and the Construction of Christian Authority in Late Antiquity*. Great Britain: Oxford University Press, 2009.
- Cain, Andrew, *St. Jerome, Commentary on Galatians*. Washington: CUA Press, 2010.
- Cain, Andrew, *Jerome and the Monastic Clergy*. Boston: Brill, 2013.
- Cavallera, Ferdinand: *Saint Jérôme, sa vie et son oeuvre*. Paris: Louvain 1922.
- Cedilnik, Alenka, *Ilirik med Konstantinom Velikim in Teodozijem Velikim. Balkansko-podonavski prostor v poročilih Atanzija, Hilarija, Sokrata Sholastika, Sozomena, Teodoreta in Filostorgija*. Ljubljana: Založba ZRC, 2004.
- Duval, Yves-Marie, Aquilee et Sirmium durant la crise arienne (325–499). *Antichità Altoadriatiche* 26, 1985, pp. 331–379.
- Duval, Yves-Marie: Chromace et Jérôme. *Antichità Altoadriatiche* 34, 1989, pp. 151–183.
- Fürst, Alfonz, *Hieronymus. Askese und Wissenschaft in der Spätantike*. Freiburg-Basel-Wien: Verlag Herder, 2003.
- Grilli, Alberto: San Gerolamo: un Dalmata e i suoi corrispondenti. *Antichità Altoadriatiche* 26, 1985, pp. 297–314.
- Kelly, John Norman Davidson, *Jerome. His Life, Writings, and Controversies*. London: Harper & Row, 1975.
- Lotter, Friedrich; Bratož, Rajko; Castricius, Helmut. *Premiki ljudstev na območju Vzhodnih Alp in Srednjega Podonavja med antiko in srednjim vekom (375–600)*. Ljubljana: Sophia, 2005.
- Lukman, Franc Ksaver, *Svetega Hijeronima izbrana dela – prvi del*. Celje: Družba svetega Mohorja, 1941.
- Marrou, Henri-Iréné: Od Dioklecijanovega preganjanja do smrti Gregorja Velikega (303–604). *Zgodovina Cerkve 1 – Od začetkov do Gregorja Velikega*, 1988, pp. 227–441.
- Merrill, Elmer Truesdell: The Church in the Fourth Century. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 50, 1919, pp. 101–121.
- Rebenich, Stefan, *Hieronymus und sein Kreis, Prosopographische und sozialgeschichtliche Untersuchung*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1992.
- Rousseau, Philip, *Ascetics, Authority and the Church*. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 2010.
- Shanzer, Danuta; Wood Ian, *Avitus of Vienne: Letters and Selected prose*. Liverpool: Liverpool University Press: 2002.
- Skemp, Vincent T. M.: Learning by example: Exempla in Jerome's Translations and Revisions of Biblical Books. *Vigiliae Christianae* 65, 2011, pp. 257–284.
- Spinelli, Giovanni: Ascetismo, monachesimo e cenobitisimo ad Aquileia nel sec. IV. *Antichità Altoadriatiche* 22, 1982, pp. 273–300.
- Suić, Mate, Hijeronim Stridonjanin – građanin Tarsatike. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Razred za društvene znanosti* 24, pp. 213–278.
- Suić, Mate, Cissa Pullaria – baphium Cissense, episcopus Cessensis. *Arheološki radovi i rasprave* 10, 1987, pp. 185–219
- Zovatto, Paolo, Paolo da Concordia. *Antichità Altoadriatiche* 5, pp. 165–80.
- Špelič, Miran: The Beginnings of Monasticism in Aquileian and Neighbouring Churches. *Westlyricum und Nordostitalien in der spätrömischen Zeit* 34, 1996, pp. 291–297.

POVZETEK

Hieronimovi stiki z območjem zahodnega Balkana in severnega Jadrana v času njegovega prebivanja na Vzhodu (375–420)

Gregor Sraka

Krščanska epistolarna dejavnost pozne antike je v zgodovino pisju in teologiji priznana kot pomemben vir za raziskovanje širokega spektra družbenih dejavnikov. Hieronim je svoj čas in čas skozi zgodovino nenehno buril duhove s svojim pronicljivim intelektom. Njegove literarne stvaritve, ne samo prevajalske in eksegetske, ampak tudi teološke, biografske in zgodovinske, so nastale v in govorijo o prelomnem času. Pisma so zagotovo ena najpomembnejših prič družbenega stanja na obravnavanem območju in Hieronimovih osebnih relacij z ljudmi s tega območja. Iz ohranjenih pisem, poslanih na območje zahodnega Balkana in severnega Jadrana, lahko iz drobcov rekonstruiramo zgodbo duhovnega in zgodovinskega dogajanja na področju, ki razmeroma predstavlja širši prostor današnjega slovenskega ozemlja.

Hieronim je kasneje v svoji zreli dobi v dobršni meri tako rekoč prevzel dvojno poslanstvo starejšega predhodnika – Atanzija, ki je bil pomembna osebnost pri zagovarjanju pravoverstva in slavljenju idealov asketskega življenja.

Meništvo se je na tem ozemlju razvijalo postopoma in približno sinhrono z drugimi deli krščanskega Zahoda. Na obravnavanem območju v 4. stoletju še ni bilo izoblikovanega jedra meništva, zato so k začetkom meniškega gibanja pomembno prispevali vplivi od drugod, ki so jih na območje zahodnega Balkana in severnega Jadrana prenesli pomembni protagonisti – škof Atanzij iz Aleksandrije (rojen ok. 295), asket Martin (kasnejši škof v Poitiersu) in Evzebij iz Vercelov. Njihova prisotnost v širšem zaledju obravnavanega področja je pripomogla k začetkom meništva, čeprav je bila njihova primarna dejavnost teološke narave. Približno v drugi polovici 4. stoletja je na obravnavano območje, natančneje v Dalmacijo, pripotoval Hilarion, asket iz Palestine. Njegova navzočnost pomeni prvi pisno dokumentirani vir v povezavi z asketizmom na tem območju. Nepoznavanje jezika in uresničevanje ideala asketskega življenja – bivanje v samoti – nista pripomogli k širjenju same ideje, zato je razsežnost njegovega vpliva na razvoj meništva in širjene idealov asketskega življenja na tem območju vprašljiva. Seveda je meništvo v pravem pomenu besede nastopilo šele z nastopom Hieronima in njegovih vrstnikov ok. 370. Skozi pisma je moč zaslediti Hieronimovo zavzeto in skrbno premišljeno propagacijo meništva, ki je nedvomno posredno in neposredno vplivala na razvoj tega v Zahodnem cesarstvu. Izmed celotnega korpusa pisem jih je Hieronim namreč na območje zahodnega Balkana in severnega Jadrana poslal trinajst – dve v Emono in Stridon, štiri v Akvilejo, eno v Konkordijo, tri v Altinum ter po eno na območje Panonije in Dalmacije. Če se ozremo na Hieronimove naslovnike obravnavanih pisem, opazimo, da ima z vsemi, z izjemo tete Kastorine, skupno točko meništvo oz. propagacijo meništva. To niti ni presenetljivo, namreč Hieronim je asketsko življenje vzel za svoje poslanstvo in skušal nad tem navdušiti tudi druge. Pisma v Emono, Stridon, Akvilejo, Konkordijo in Altinum, ki so tudi starejšega nastanka, nam pričajo o obstoju meništva že v drugi polovici četrtega stoletja, medtem ko mlajši pismi v Panonijo in Dalmacijo veljata za dokaz o obstoju meništva v začetku 5. stoletja.

Omeniti velja, da je njegovo zagovarjanje pravoverstva, ki je sicer tudi značilna tematika njegovih pisem, z izjemo v Ep. 7 diakonu Julijanu, skoraj povsem izključeno. Večkrat je iz pisma razbrati molk naslovnikov, v teh primerih bi lahko bil vzrok sicer teološke narave. Molk devic iz Emone je lahko eden od teh, namreč skupnost devic je morda pragmatično molčala, ker se glede na takratne razmere (vprašanje arijanstva) ni želela opredeljevati na eno ali drugo stran.

Hieronimova pisma v zahodni Balkan in severni Jadrna so tako torej priče pomembnega, predvsem pa raznoterega dogajanja pozne antike, predvsem zato, ker ta dela niso le zgodovinski vir *per se*, ampak ponujajo veliko vedenja o takratnem času na obravnavanem območju, ker črpajo

iz življenjskega fokusa v globalnem smislu ene najvidnejših osebnosti poznega 4. in zgodnjega 5. stoletja. Hieronim je bil očitno polemična osebnost, skozi svoja pisma pa daje dostikrat vtis, da je center poznoantične Cerkve. Verjetno je to tudi ena od tehnik, ki so mu pripomogle k propagaciji meništva na območju Zahodnega Balkana in Severnega Jadrana.

Bernarda Županek

Late Roman Emona: Understanding the transformation of the city*

Bernarda Županek, PhD, Museum Adviser, Department of Antiquity, Museum and Galleries of Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, Gosposka 15, bernarda.zupanek@mgml.si

Late Roman Emona: Understanding the transformation of the city

The archaeological remains of the Roman colony of Emona from the 4th and early 5th centuries point to a period of prosperity in the 4th century, a time of renewed infrastructure and new building development in several locations across the city, reinforcements to the city's defence system, and in the second half of the 4th century there was also considerable investment in Christian buildings. At the same time, secular monuments and, in some cases, infrastructure such as the city moat and the cloacae were often abandoned or neglected.

These changes were closely linked to a range of factors, an important one being the rise of Christianity. With the ongoing Christianisation of Emona, a diocese from the 4th century, the character of urban life was gradually transformed, as well as city's appearance.

Key words: Roman Emona, urbanism, Late Antiquity, Early Christianity, transformation of urban space

Bernarda Županek, dr., muzejska svetnica, Kustodiat za antiko, Muzej in galerije mesta Ljubljane, SI-1000 Ljubljana, Gosposka 15, bernarda.zupanek@mgml.si

Poznorimska Emona: razumevanje transformacije mesta

Arheološke ostaline rimske kolonije Emone iz 4. in zgodnjega 5. stoletja opozarjajo na obdobje razcveta v 4. stoletju, na obdobje obnavljanja infrastrukture in razvoja gradnje na različnih lokacijah v mestu, utrjevanja mestnega obrambnega sistema, v drugi polovici 4. stoletja pa je prišlo tudi do večjih investicij v krščanske zgradbe. Hkrati so bili posvetni spomeniki in infrastruktura, npr. mestni jarek in kloake, pogosto zapuščeni in zanemarjeni.

Te spremembe so bile tesno povezane z vrsto dejavnikov, eden od pomembnih je bil vzpon krščanstva. S pokristjanjenjem Emone, škofije iz 4. stoletja, se je postopoma spremenil značaj življenja v mestu in njegov izgled.

Ključne besede: rimska Emona, urbanizem, pozna antika, zgodnje krščanstvo, sprememba mestnega prostora.

* The article is based on the paper presented at the international symposium on the 1600th anniversary of Jerome's death, Hieronymus noster, Ljubljana, October 24th–26th, 2019.

Early Roman Emona: Form and function

The construction of the Roman city of Emona was completed by the middle of the second decade of the 1st century AD,¹ which was roughly the time when the Roman city, with all its physical and ideological connotations, was becoming the normative form of social, political and administrative organisation in the Roman Empire. As a newly built, fully fledged Roman city, Emona took on the typical form of the time: a rectangular layout enclosed by walls with towers, four main gates and several side gates (Fig. 1). The forum, covering an area of six *insulae*, had a special place in the rectangular grid of intersecting streets and the buildings between them. On one of the shorter sides of the forum stood the temple; on the other, sunnier side stood – in accordance with the principles of Vitruvius² – the basilica. Both longer sides were lined by colonnades housing shops and offices. The curia was probably to the north of the apse of the basilica.³

The Roman Empire may be seen as a network of cities: relatively autonomous administrative units together with their surrounding territories, all of them closely connected with the city of Rome (Fig. 2). Since the city was key to the administration of the empire, it is often seen mainly as an administrative and fiscal tool; however, this was no longer the case from the Augustan period at the latest – which roughly coincides with the beginnings of Roman Emona. At that time, urbanisation and state (or political) architecture started to receive strong legal and financial support and encouragement.⁴ From then on, the Roman city was a crucial systematic element in Roman imperialism.⁵

The Roman city's ideological charge was not only manifested in its layout and architecture, but also – perhaps even mainly – in its urban lifestyle. The Roman concept of urbanism was not just about living in a city, but the *right way* of living in a city: political involvement and responsibility, communal religious events and public spectacles, erection and maintenance of public monuments and buildings testifying to the wealth of the community and demonstrating loyalty to the

¹ Slapšak, *Unravelling the townscape*, 36; for a discussion about when Emona became a colony, see Šašel Kos, *Colonia Iulia Emona*, 87–92.

² Vitruvius, *The Ten Books of Architecture* (<https://www.gutenberg.org/files/20239/20239-h/20239-h.htm>, accessed on 22.2.2020)

³ Plesničar Gec, *Emonski forum*, 42.

⁴ Häussler, *Architecture, Performance and Ritual*, 11.

⁵ Whittaker, *Imperialism and culture: the Roman initiative*, 143–163; Häussler, *Architecture, Performance and Ritual*, 1–13; Revell, *Roman Imperialism and local identities*.

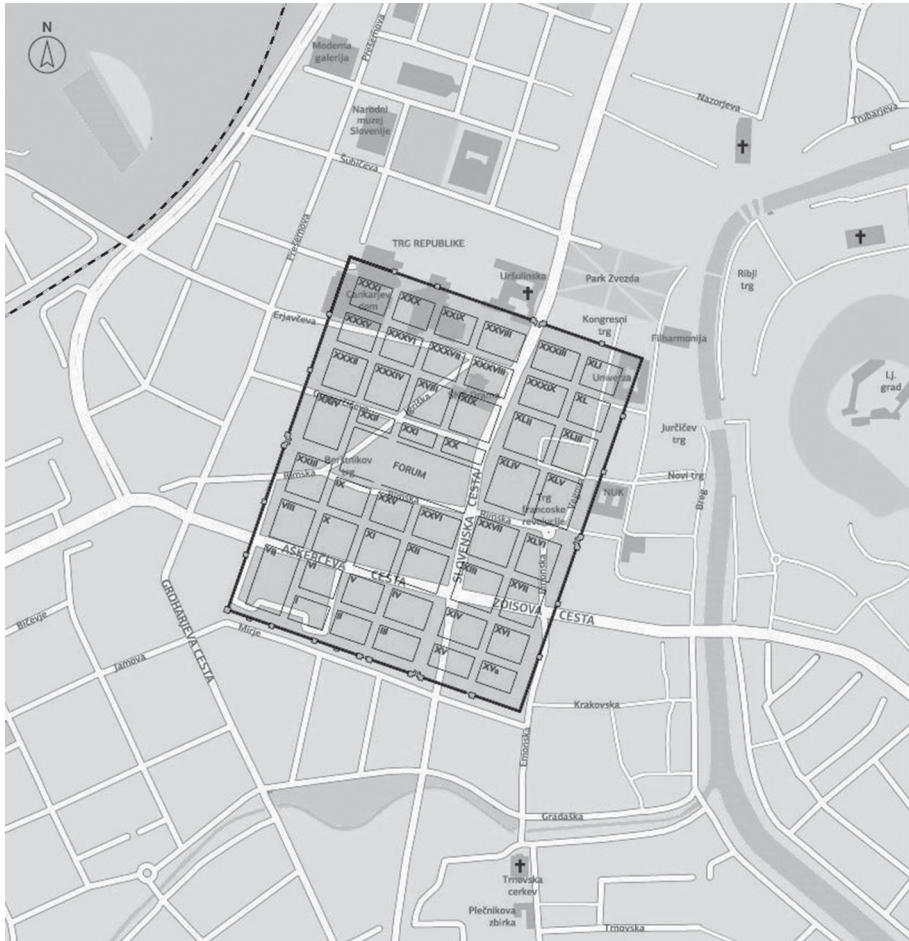

Figure 1: Emona beneath the present-day Ljubljana: the city's rectangular layout with the forum and insulae. Drawing: Janja Gojkovič/MGML.

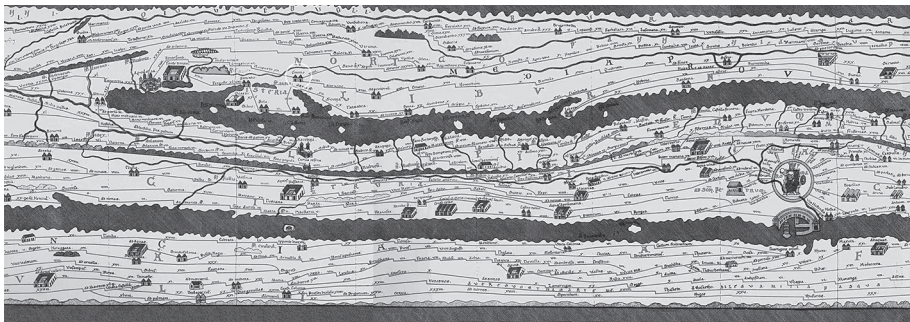

Figure 2: Emona on the Tabula Peutingeriana, marked by a white circle; Rome is on the far right. This and other itineraria show a dense network of cities of various sizes, connected by well-maintained, fast roads that provided an efficient means of communication across the vast empire. https://sl.wikipedia.org/wiki/Tabula_Peutingeriana#/media/Slika:TabulaPeutingeriana.jpg, 21.1.2020

empire.⁶ Establishing the proper Roman way of life in the city was not just a question of getting the architecture – the shape and ornamentation of public spaces – right: it was also down to the inhabitants, the colonists. Approximately 30 families, mostly from northern Italy, settled in Emona. They brought with them their culture and *habitus*: their lifestyle, values, dispositions, expectations and experiences of everyday life.⁷

In a sense, then, we can say that a Roman city such as Emona functioned as an ideological, political and administrative machine to romanise its inhabitants, communicate the empire's ideological principles, and speak of *romanitas*. In administrative, political and ideological terms, the empire was driven by a multitude of such machines, a whole network of cities and their surrounding territories.

A tough city: through thick and thin

Emona was a relatively small city with some 3,000 inhabitants. The completion of the colony was soon followed by additional investment in the water supply and municipal infrastructure. The central sewage system, consisting of a network of sewers and, in some parts of the city, a water supply system supplemented by numerous water wells,⁸ was constructed in about the middle of the 1st century AD – and there had been sporadic attempts even before that. The city flourished in the 1st and 2nd centuries, which were a time of peace and prosperity across the empire.

In the 3rd century, however, the empire was hit by a series of crises, the result of barbarian incursions, economic hardships and various other factors. Emona was particularly affected in the late 2nd and 3rd centuries. This key period is usually associated with the Marcomannic Wars, during which Emona became the centre of the military-administrative region of *Praetentura Italia et Alpium*; as well as with a decades-long plague epidemic that broke out during the reign of Marcus Aurelius, and general economic decline.⁹ Emonan cemeteries show a decline in the number of the city's inhabitants in this period, which can be attributed to these factors.¹⁰

A partial reconstruction of Emona took place as early as the 3rd century.¹¹ The 4th century was again a time of prosperity for Emona, bringing with it the reconstruction of some of the infrastructure as well as new building development in a number of parts of the city.¹² The number of burials in Emona's cemeteries increased.

⁶ Županek, *Emona: a city of the empire*, 54–59.

⁷ Bourdieu, *Outline of a theory of practice*.

⁸ Gaspari, *Water in Roman Emona*, 112–114, 139–144, 170–171.

⁹ Kos, *The monetary circulation in the Southeastern Alpine region*.

¹⁰ The low number of graves that can be reliably dated to the 3rd century is partly due to dating methods. The 2nd century saw a considerable decline in the number of terra sigillata placed in graves; until then, these had provided a solid and relatively precise basis for dating. As regards grave goods, Loeschke X-type oil lamps became much more common, but these are more difficult to date; metal objects and coins were rare. Graves from the 4th century were again easier to date, as they often include coins and/or glass vessels which provide good chronological support.

¹¹ Gaspari, *Prehistoric and Roman Emona*, 220–223.

¹² Cf. the next chapter and Plesničar Gec, *Emonski forum*, 54.

Based on the archaeological record, life in Emona came to an end in the 5th century, probably sometime in the middle of the century as a result of the catastrophic Hun invasion of 452.¹³ However, there are some indications that life in Emona continued into the late 5th century; Ljudmila Plesničar Gec even argues that life in the city continued into the early 6th century.¹⁴

Late Roman Emona: Christianising the urban landscape

As mentioned above, the 4th century was a time of resurgence for Emona. But the Emona of the late 4th century differs considerably from that of the Early Roman period.

In the 4th and 5th centuries maintenance work on parts of the city infrastructure ceased. In the second half of the 4th century, parts of the sewage network were left uncleaned, resulting in some *cloacae* becoming almost completely blocked.¹⁵ In the 5th century the city ditches were no longer cleared.¹⁶ However, more recent excavations show that sediments in some parts of the sewage system were still being removed more or less regularly in the 4th century. The city's water supply system presumably functioned until at least the late 4th or early 5th century.¹⁷ Parts of Early Roman funerary monuments were used in the repair of the *cloacae*¹⁸, suggesting that parts of the city's cemeteries had been abandoned and/or that attitudes to Early Roman graves had changed by that time.

In the city's southern section, part of the defensive ditch that had been filled in in the 1st century was dug out again in the 4th century,¹⁹ probably for security reasons. In the Late Roman period, parts of the city walls were reinforced and some side gates walled up.²⁰ As the city walls became increasingly important for defensive and military purposes, so their symbolic significance declined.

New public buildings of that time were a mix of secular and early Christian. The most notable public building is a large public baths complex situated in Insulae XIII, XVII, XXVII and LXVI and dated to the 4th and early 5th centuries.²¹ Belonging to this complex was a public latrine discovered nearby, in the north-east corner of Insula XVII, dated to the late 4th or early 5th century.²² The early 4th century saw the renovation of the forum: the ceiling of the colonnade was painted and Insula

¹³ Plesničar Gec, *Emonski forum*, 54.

¹⁴ Cf. the next chapter and Plesničar Gec, *Emonski forum*, 69.

¹⁵ Plesničar Gec, *Urbanizem Emone*, 36.

¹⁶ Plesničar Gec, *Emona in Late Antiquity*, 407.

¹⁷ Gaspari, *Water in Roman Emona*, 162, 115.

¹⁸ Plesničar Gec, *Urbanizem Emone*, 42.

¹⁹ Matej Draksler, Luka Gruškovnjak, Andrej Gaspari, Tina Žerjal, Mojca Fras, *Arheološke raziskave v Križankah v Ljubljani*, Prvo strokovno poročilo o raziskavi 18-0257, (Ljubljana: MGML, ARKLJ, September 2019): 7, 66, 74.

²⁰ Plesničar Gec, *Urbanizem Emone*, 51, 58.

²¹ Plesničar Gec, *Emona in Late Antiquity*, 403–404.

²² Snoj, *Antični pisoar iz Emone*, 555.

Figure 3: The floor mosaic in Insula XIII at the time of its discovery. Photo: Aleš Ogorelec/MGML.

XXI was turned into public baths.²³ Some private homes were lavishly renovated too, accommodating a high standard of living.²⁴

Among the first new early Christian buildings in the city were two assembly halls (*aula primitiva*): a smaller one in Insula XIII, built in the late 4th century,²⁵ and a larger one in Insula XXXII, erected in the second half of the 4th century.²⁶ The floors of both were covered with multi-coloured mosaics featuring early Christian ornamentation (Figs. 3 and 4), and both mosaics were made by the mosaic workshop that was active in Emona at the end of the 4th century.²⁷ In Insula XIII, to the south of the *aula primitiva*, 15 transparent glass *tesserae* containing a thin layer of gold foil between two layers of glass were found, along with a number of other *tesserae*, some colourless, some blue and some green.²⁸ These once formed part of a wall or ceiling mosaic.

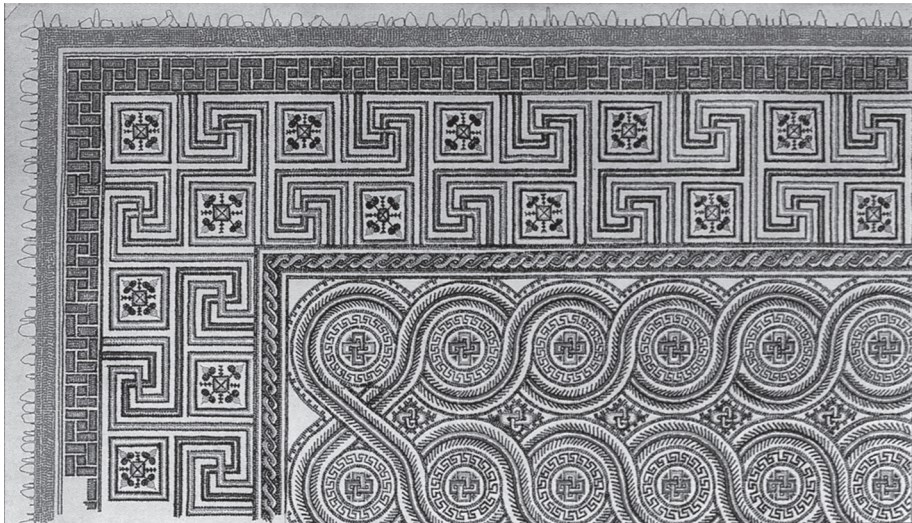

Figure 4: Reconstruction of the floor mosaic in Insula XXXII. Draughtsman unknown, photo: Srečo Habič/MGML.

Soon afterwards, in the late 4th or early 5th century, a large and lavish early Christian complex was built in one section of Insula XXXII.²⁹ The complex included a baptistery, complete with a baptismal pool and a mosaic floor featuring the names of the donors along with the amounts they had contributed (Fig. 5). It

²³ Plesničar Gec, *Emonski forum*, 68.

²⁴ Gaspari, *Prehistoric and Roman Emona*, 230–234.

²⁵ Djurić, *The Emona XIII.8 mosaic from the Late Roman period*, 92.

²⁶ Plesničar Gec, *Starokrščanski center v Emoni*, 16–18.

²⁷ Djurić, *The Emona XIII.8 mosaic from the Late Roman period*, 92.

²⁸ The *tesserae* are kept at the City Museum of Ljubljana under inventory numbers 510:LJU;0061003 and 510:LJU;0043752 and accession numbers S0014137, S0014155, S0014160, S0014161, S0014168, S0024176, S0024177, S0024178, S0024228, S0024230 and S0024231.

²⁹ The complex as a whole is referred to as the “Early Christian Centre” in the Slovenian archaeological literature.

probably also included the bishop's residence and at least one church.³⁰ That there was a church here is evidenced by the architectural remains and by the fact that the baptistery could not have existed without a church in the vicinity.

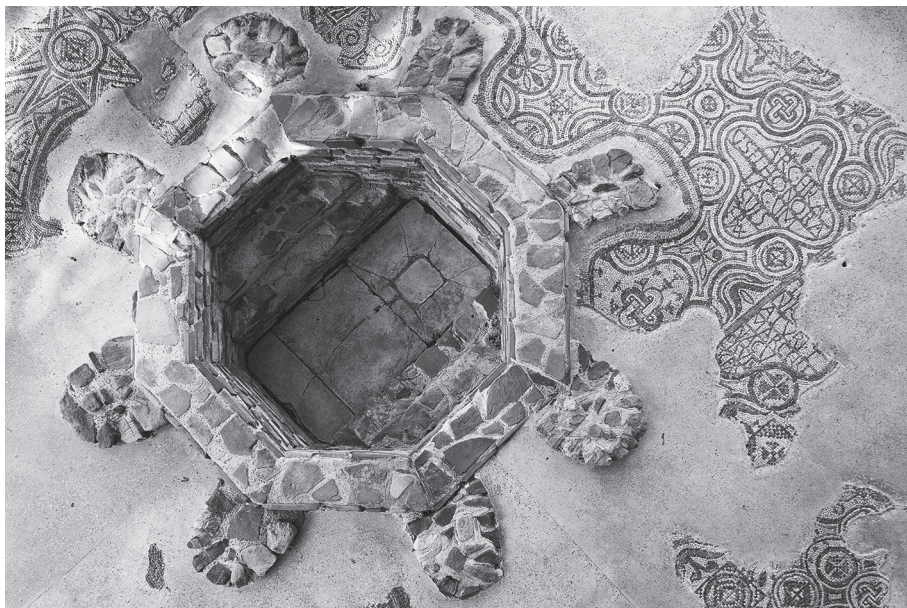

Figure 5: The baptismal pool and the mosaic featuring the names of donors in the baptistery of the Early Christian Centre. Photo: Andrej Peunik/MGML.

Two other locations housing early Christian activities were discovered in the course of earlier excavations. The first was Insula XII, which yielded part of a bronze candlestick and three oil lamps,³¹ all decorated with a Christogram and dated to the 4th century. The second, in Insula XXX, features a large hall, also dating to the 4th century.³²

The most recent major excavations carried out in what is believed to be the early Christian section of the large northern necropolis of Emona have yielded 350 graves, believed to be early Christian, including a large number of sarcophagi, all clearly arranged around the central grave in line with the burial practice known as *ad sanctos*.³³ Over time, further sacral structures were added, both above the central grave and around it: modest at first, but becoming more luxurious later.

These were the major changes in the urban fabric of Emona in the 4th and early 5th centuries. One further change might have been the demolition of the forum

³⁰ Plesničar Gec, *Starokrščanski center v Emoni*, 21–23.

³¹ Klemenc, *Kršćanstvo v Emoni*, 356–358.

³² Klemenc, *Kršćanstvo v Emoni*, 358–359.

³³ Gaspari, Hvalec, Masaryk, Urankar, Stehlikova, Bekljanov Zidanšek, Žerjal, Brečič, Verbič, Leskovar, Kolar, Babič, Plohl, *Prvo strokovno poročilo o predhodni arheološki raziskavi*, 79–80.

Figure 6: Oil lamp featuring a Christogram, discovered in 1961 during excavations in Insula XXX. Photo: Matevž Paternoster/MGML

temple. This could have happened at about the same time, given that one of the slabs that had previously adorned it was discovered in the water well in Insula XIII.³⁴ We must also mention a couple of other discoveries dating to the 5th or possibly 6th century. One of these is the rotunda erected on the southern edge of what had been the forum prior to its demolition in the Hun invasion of 452.³⁵ The rotunda dates to the second half of the 5th and the 6th century.³⁶ This large round structure had a diameter of 13.5 metres and walls 1.4 metres thick, two marble capitals of which have been preserved. It was probably used for early Christian rituals, a theory supported by the discovery of a small pool to the north of it.³⁷ Three fragments of glass lamps were also discovered, all from hanging oil lamps, or *polycandela*, and dating to the same period: the second half of the 5th or perhaps the 6th century.³⁸ Two of the fragments were discovered in Insula XXXI, and one in Insula XXXII. Insula XXXII was the site of the Early Christian Centre discussed above, but no early Christian remains have been found in Insula XXXI.

³⁴ Plesničar Gec, *Emonski forum*, 67.

³⁵ Plesničar Gec, *Emona in Late Antiquity*, 405.

³⁶ Plesničar Gec, *Emonski forum*, 69.

³⁷ Plesničar Gec, *Emonski forum*, 59.

³⁸ Milavec, *A glass lamp with base knob from Emona*, 101.

Understanding the transformation of the city in the Late Roman era

How did the transformation of Emona occur? How did an Early Roman city in the classical style and with regularly maintained infrastructure evolve into a Late Roman city with a very different appearance and – as will be argued below – function, poorly maintained infrastructure and several new and lavishly decorated early Christian buildings? It was all the result of a long process that was typical of a number of cities in the western part of the empire during the Late Roman period.

The complex causes underlying this urban transformation have been widely discussed and cannot be summarised in a couple of sentences. It is worth noting, however, that the Late Roman Emona was a city in an increasingly fragmented and unstable empire; its surrounding territory therefore became part of the *Claustra Alpium Iuliarum*, a defensive system designed to prevent invasions and other threats from the east. Other factors include a strong Christian community, as evidenced by architectural remains and two letters written by St Jerome. Judging by some well documented cases from the western part of the empire, the fact that Emona held the status of diocese from the 380s to the end of the 6th century³⁹ might imply that the bishop was increasingly assuming certain secular functions, thereby becoming an influential and authoritative figure in the city.

After the legalisation of Christianity, the social life of the city became increasingly desecularised, with the focus of investment shifting from public buildings (though these did not disappear altogether, as can be seen from the major baths and the renovation of the forum) to early Christian ones. A change in attitude towards public buildings and city infrastructure was also significant, as reflected in the fact that the city sewers and ditches gradually fell into neglect and the forum temple was demolished. The Church was slowly becoming a focal point for the accumulation of wealth. The bishops and their assistants started investing in new buildings, as we can see from the name of Archdeacon Antiochus inscribed on the portico of the Early Christian Centre⁴⁰ (Figure 7). The role previously played by secular monumental structures was now taken over by ecclesiastical buildings promoting the Christian way of life and new ideas and values.

It should be noted that the transformation in Emona's appearance went hand in hand with changes to the way of life in the city. The Roman city was not only a residential space, physical structure and administrative unit but, as suggested above, a place with a strong symbolic and ideological charge, where people lived in the proper – that is to say, the *Roman* – manner. When it came to attesting to and reaffirming the *romanitas* of the city, the practices of everyday life were at least as important as the city's appearance. In Early Roman Emona, Roman-ness was reflected and reinforced in the rhythm of everyday life: in the offerings to the gods, the meetings of the city council, attendance at various games or *ludi*, the Roman manner of dining and so on.

³⁹ The last mention of a bishop of Emona dates to the late 6th century, by which time he probably resided somewhere outside Emona. Bratož, *Bischofssitze und Kirchenorganisation in Slowenien*, 187–188.

⁴⁰ Šašel, *Napisi v mozaičnih tleh*, 53.

Figure 7: The inscription to Archdeacon Antiochus in the portico of the Early Christian Centre. Photo: Matevž Paternoster/MGML.

By contrast, in Late Roman Emona the focus was on Christian rituals and events: processions, holy masses, christenings, Christian funerary rituals, and the distribution of food. The Church organised almsgiving and care for the poor. We can hypothesise that a monastery was founded⁴¹, and that a recently discovered grave of a woman who clearly held a special position in Emona's early Christian community might have been a place of pilgrimage.⁴² The spaces and buildings required for the activities of early Christians were promptly built; structures that were no longer required were either rearranged or fell into disuse. Parts of funerary monuments in the classical style were now used as building material for new structures.⁴³ In short, attitudes to secular public buildings changed profoundly.

The focus of public life gradually expanded from the central forum to other city spaces; while some parts of the city prospered, others fell into decline. An interesting insight can be gained by analysing Emona using space syntax tools. The construction of the forum (which was not completed until the 2nd or even early 3rd century)⁴⁴ seems not to have had a positive impact on the functioning of the city: in spatial terms, the forum closed the city off and, as a result, its function as a communication and meeting place was paradoxically diminished.⁴⁵ The completion of the forum was certainly one of the factors that reversed the city's fortunes, leading to the fragmentation of public spaces and playing a part in the city's decline in the 2nd and 3rd centuries.⁴⁶ It is possible that this occurred in synergy with the rise of Christianity, though this was probably coincidental, if so. The rise of Christianity in Emona coincided with and perhaps even enhanced a period of prosperity in the 4th century. It certainly had a profound influence on the urban development of the city. Space syntax tools have shown that the forum acted as a barrier to communication, thereby giving rise to small secondary squares; and in fact, we know that the new Christian buildings were initially spread across the city, not appearing in the forum area until the second half of the 5th century.

In short, changes in the everyday lives and activities of Emonans gradually changed the city too, not only in terms of its appearance but also in its function, as it adapted to meet changing needs. We should stress that this process was both gradual and partial, as illustrated by the following example. In 376/377, when St Jerome wrote his letters to the *virgines* of Emona and to Antony the Monk, there must have been a strong early Christian community in the city. Members of this community were already burying their dead in the Christian section of Emona's northern cemetery⁴⁷, and were probably also performing their rituals in the structure

⁴¹ Bratož, *Meništvu v rimskih provincah*, 111.

⁴² Gaspari, Hvalec, Masaryk, Urankar, Stehlikova, Bekljanov Zidanšek, Žerjal, Brečič, Verbič, Leskovar, Kolar, Babič, Plohl, *Prvo strokovno poročilo o predhodni arheološki raziskavi*, 79–80.

⁴³ Plesničar Gec, *Urbanizem Emone*, 36–42.

⁴⁴ Plesničar Gec, *Emonski forum*, 47.

⁴⁵ Mlekuž, Županek, *Mesto kot stroj: analiza prostorske skladnje Emone*, 104–107.

⁴⁶ Mlekuž, Županek, *Mesto kot stroj: analiza prostorske skladnje Emone*, 107–108.

⁴⁷ Gaspari, Hvalec, Masaryk, Urankar, Stehlikova, Bekljanov Zidanšek, Žerjal, Brečič, Verbič, Leskovar, Kolar, Babič, Plohl, *Prvo strokovno poročilo o predhodni arheološki raziskavi*, 80.

built over the oldest grave in that section. The two assembly halls (*aula primitiva*) must have already been completed. Yet twelve years later, when Emperor Theodosius visited Emona in 388, the orator Latinus Pacatus Drepanius referred to two groups of priests, both pagan, in his welcoming address.⁴⁸ Moreover, in the second half of the 4th century a significant part of the northern cemetery was still being used for pagan burials using the *Romani ritu*, and these would continue until the middle of the 5th century.⁴⁹

Conclusion

Gradual Christianisation went hand in hand with changes to the social life of the city. Roman Emona was both a product of Roman society and a space where one part of that society lived and changed. Christianisation of the people occurred alongside the Christianisation of the space. The urban way of life and the urban landscape of Emona began to change in the 4th century, just like the society that inhabited it. In this paper we have sought to show that the Christianisation of Emona was a slow and complex process that occurred at the same time as, and in conjunction with, other processes driving change in the cities of the western empire in the Late Roman period.

It is therefore all the more relevant to ask what was happening in Emona in the long and dynamic 5th century and – given the discovery of the rotunda and other finds – perhaps also in the 6th, albeit to a smaller degree. The fall of the Roman Empire – and with it, Emona – was a slow and gradual process. From today's perspective it seems inevitable, but in reality it was very complex, and periods of decline were often interspersed with periods of at least some growth. Such questions could be answered to some extent by an examination of the “dark earth” of the city. Dark earth deposits do not necessarily imply abandonment, either in Emona or in other cities where they have been documented; rather, given their dating, they point to changes in the use of urban spaces: new activities such as land cultivation or waste disposal (including human and/or animal remains).

References

Literature

- Bourdieu, Pierre. *Outline of a theory of practice*. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
- Bratož, Rajko. “Bischofssitze und Kirchenorganisation in Slowenien.” In *Neue Ergebnisse zum frühen Kirchenbau im Alpenraum*, edited by Karl Strobel and Heimo Dolenz, 173–196. *Römisches Österreich* 39, 2016.

⁴⁸ Nixon, Saylor Rodgers, *In praise of later Roman emperors*, 504.

⁴⁹ Cf. Miškec, Županek, Karo, Tica, *Severno emonsko grobišče – raziskave na najdišču Kozolec*.

- Bratož, Rajko. "Meništvo v rimskih provincah srednjega Podonavja in zahodnega Balkana." In *Vita artis perrenis, ob osemdesetletnici akademika Emilijana Cevca*, edited by Alenka Klemenc, 103–126. Ljubljana: Založba ZRC, 2000.
- Djurić, Bojan. "The Emona XIII.8 mosaic from the Late Roman period." In *Emona med Akvilejo in Panonijo*, edited by Irena Lazar and Bernarda Županek, 89–95. Koper: Založba Annales, 2012.
- Gaspari, Andrej. *Prazgodovinska in rimska Emona*. Ljubljana: Museum and Galleries of Ljubljana, 2014.
- Gaspari, Andrej. *Water in Roman Emona*. Ljubljana: Museum and Galleries of Ljubljana, 2016.
- Gaspari, Andrej, Masaryk, Rene, Peterle Udovič, Pavla. *Poročilo o zaščitnih arheoloških izkopavanjih na lokaciji Šumi v Ljubljani*. Ljubljana: Arhej d.o.o., 2005.
- Gaspari, Andrej, Samo Hvalec, Rene Masaryk, Rafko Urankar, Jana Stehlikova, Iris Bekljanov Zidanšek, Tina Žerjal, Jerica Brečić, Tomaž Verbič, Tamara Leskovar, Katarina Kolar, Grega Babič, Borut Plohl. *Prvo strokovno poročilo o predhodni arheološki raziskavi – arheoloških raziskavah ob gradnji in arheološkem izkopavanju v Ljubljani na Gosposvetski cesti zaradi rekonstrukcije vodovoda in kanalizacije ter obnove ulice*. Ljubljana: Museum and Galleries of Ljubljana, Arheološki konzorcij za Ljubljano, 2018.
- Häussler, Ralph. "Architecture, Performance and Ritual: the Role of State Architecture in the Roman Empire." In *TRAC 98, Proceedings of the Eighth Annual Theoretical Roman Archaeology Conference*, edited by Patricia Baker, Colin Forcey, Sophia Jundi and Robert Witcher, 1–13. Oxford: Oxbow books, 1999.
- Klemenc, Josip. "Krščanstvo v Emoni." *Nova pot*, Year 14, no. 7–8, 1962: 349–360.
- Kos, Peter. *The monetary circulation in the Southeastern Alpine region ca. 300 BC–AD 1000*. Situla 24, Ljubljana: National Museum of Slovenia, 1986.
- Milavec, Tina. "A glass lamp with base knob from Emona." In *Emona med Akvilejo in Panonijo*, edited by Irena Lazar and Bernarda Županek, 97–104. Koper: Založba Annales, 2012.
- Miškec, Alenka, Županek, Bernarda, Karo, Špela, Tica, Gojko. *Severno emonsko grobišče – raziskave na najdišču Kozolec*. Situla 45, Dissertationes Musei Nationalis Sloveniae, Ljubljana: National Museum of Slovenia, 2020.
- Mlekuž, Dimitrij, Županek, Bernarda. "Mesto kot stroj: analiza prostorske skladnje Emone." In *Emona 2000: Urbanizacija prostora – nastanek mesta*, edited by Boris Vičič and Bernarda Županek, 92–109. Ljubljana: Museum and Galleries of Ljubljana, 2017.
- Nixon, C.E.V., Saylor Rodgers, Barbara. *In praise of later Roman emperors. The Panegyrici Latini*. Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press, 1994.
- Plesničar Gec, Ljudmila. *Urbanizem Emone*. Ljubljana: City Museum of Ljubljana, 1999.
- Plesničar Gec, Ljudmila. 2005. "Emona in Late Antiquity based on new discoveries." *Illyrica Antiqua, Ob honorem Duje Rendić-Miočević*. Radovi s mednarodnog skupa o problemima antičke arheologije, Zagreb, 6.–8.XI. 2003 (Zagreb 2005), 401–409.
- Plesničar Gec, Ljudmila. *Emonska forum*. Koper: Založba Annales, 2006.
- Ljudmila Plesničar Gec. "Starokrščanski center v Emoni." In Ljudmila Plesničar Gec, Jaroslav Šašel, Irena Sivec, Iva Mikl Curk, Peter Kos, *Starokrščanski center v Emoni*. Katalogi in monografije 21, 9–32. Ljubljana: National Museum of Slovenia, 1983.
- Revell, Luise. *Roman Imperialism and local identities*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Slapšak, Božidar. "Unravelling the townscape: tracing the first urban experience on the location of the present-day Ljubljana." In *Emona: a City of the empire*, edited by Mojca Ferle, 17–40. Ljubljana: Museum and Galleries of Ljubljana, 2014.
- Snoj, Damijan. *Antični pisoar iz Emone. Zbornik Ljubljanske šole za arhitekturo*, 1990: 554–559.

- Šašel, Jaroslav. "Napisi v mozaičnih tleh emonske krstne kapele in cerkvenega portika." In Ljudmila Plesničar Gec, Jaroslav Šašel, Irena Sivec, Iva Mikl Curk, Peter Kos, *Starokrščanski center v Emoni*. Katalogi in monografije 21, 52–56. Ljubljana: National Museum of Slovenia, 1983.
- Šašel Kos, Marjeta. "Colonia Iulia Emona – the genesis of the Roman city." *Arheološki vestnik* 63 (2012): 79–104.
- Vitruvius. *The Ten Books of Architecture* (<https://www.gutenberg.org/files/20239/20239-h/20239-h.htm>, accessed on 22.2.2020)
- Whittaker, C. R. "Imperialism and culture: the Roman initiative." In *Dialogues in Roman Imperialism. Power, discourse and discrepant experience in the Roman Empire*, edited by D.J. Mattingly, *Journal of Roman Archaeology Supplementary Series* 23, 1997: 143–163.
- Županek, Bernarda. "Emona: a city of the empire." In *Emona: a City of the empire*, edited by Mojca Ferle, 43–62. Ljubljana: Museum and Galleries of Ljubljana, 2014.

POVZETEK

Poznorimska Emona: kako razumeti transformacijo mesta

Bernarda Županek

Rimsko mesto Emona, eno od številnih mest v ogromnem rimskem imperiju, se pogosto zdi predvsem njegov administrativni in fiskalni vzvod. To pa vsaj od avgustejskega časa – kar se okvirno pokriva z začetki rimske Emone – ne drži več. V tem času je bila urbanizacija in državna oz. politična arhitektura deležna močne pravne in finančne podpore ter promocije. Vsaj od takrat naprej je bilo rimsko mesto namenski element rimskega imperializma. To je bilo vpisano v njegovo obliko in arhitekturo ter nenazadnje v način življenja v njem. Za vzpostavitev pravilnega rimskega življenja v mestu namreč ni bila dovolj prava arhitektura, oblika in okras prostorov, ampak ljudje s politično udeležbo in odgovornostjo, ki so skrbeli za skupne religiozne dogodke in javne spektakle, postavljali in vzdrževali javne spomenike in zgradbe, ki so pričali o bogastvu skupnosti in lojalnosti imperiju, in drugo. Oboje, ustrezno arhitekturo in pravilen način življenja v mestu je zgodnjericimska Emona imela.

V poznorimskem času pa se je emonski mestni prostor spremenil. Arheološka odkritja kažejo, da je bilo četrto stoletje za kolonijo Emono čas blagostanja, ki je prinesel prenovno dela infrastrukture in novogradnje v različnih delih mesta. Deli mestnega obzidja so bili v poznorimskem času ojačani, v drugi polovici 4. stoletja so bile izvedene številne investicije v zgodnjekrščanske objekte, z gradnjo dveh molilnic, vsaj ene cerkve s kristilnico, sakralnim objektom na zgodnjekrščanskem odseku severnega mestnega pokopališča in kasneje rotunde na forumu. Hkrati so bili nekateri deli infrastrukture, na primer deli kloak in obrambnih jarkov, pogosto slabo ali sploh ne vzdrževani.

Vzroki za našete spremembe mestne podobe so številni in kompleksni. Poznorimska Emona je bila mesto v vedno bolj razdrobljenem in nestabilnem imperiju, in zaradi vpadov ter groženj z vzhoda je njeno širše območje postalo del vzhodnoalpskih zapor. Med drugimi, na tem mestu bolj izpostavljenimi dejavniki za spremembo, so dokazi za močno emonsko krščansko skupnost, kar je pomenilo, med drugim, drugačen način življenja v mestu. Trdimo, da je transformacija videza Emone šla z roko v roki s spremembo v načinu življenja v mestu.

Rimsko mesto ni bilo zgolj prostor za bivanje, zgolj fizična struktura ali administrativna enota, ampak, kot smo že poudarili, simbolično in ideološko nabit prostor, kjer je življenje teklo na pravi, rimski način. Ne samo podoba mesta, tudi – ali pa celo predvsem prakse vsakdanjega življenja v njem so izpričevale in potrjevale *romanitas* mesta in njegovih prebivalcev. V zgodnje-

rimski Emoni se je rimskost odslikavala in ojačevala v ritmu vsakdanjega življenja, v daritvah bogovom, srečevanjih mestnega seta, obisku *ludi*, rimskemu načinu večerjanja itd. Poznorimska Emona je bila prostor za udeležbo pri krščanskih obredih in dogodkih, kot so bile procesije, maše, krščevanja, specifični obredi pokopavanja. V mestu so hitro zrasli za zgodnjekrščanske aktivnosti nujno potrebni prostori in zgradbe, tiste ne več nujno potrebne pa so bile preuporabljene ali zanemarjene. Kot viri gradbenega materiala so služili tudi deli nekoč po klasičnem zgledu urejenih nagrobnih spomenikov. Odnos do sekularnih javnih zgradb se je spremenil.

Spremenjene prakse vsakdanjega življenja, drugačne aktivnosti prebivalcev mesta so Emono počasi spremenile. Spremenile so ne zgolj njen videz, ampak tudi njene funkcije, pač v skladu s potrebami. Pokristjanjenje ljudi je teklo hkrati s pokristjanjenjem prostora. Skratka, način urbanega življenja in urbana pokrajina Emone sta se v 4. stoletju spremenili, enako kot družba, ki je živela v njej.

Josip Banić

The Mystery of Merania: A New Solution to Old Problems (Holy Roman Empire and the Kingdom of Croatia-Dalmatia during the Investiture Controversy) (Part 2)*

Banić, Josip, PhD student, Central European University, Medieval Studies Department, HU-1051 Budapest, Nádor u. 9, Hungary, jb@hstria-historica.eu

The Mystery of Merania: A New Solution to Old Problems (Holy Roman Empire and the Kingdom of Croatia-Dalmatia during the Investiture Controversy)

This paper deals with issues concerning the historical background that engendered the imperial (titular) Duchy of Merania and the modality by which this mysterious territory became part of the Holy Roman Empire. The second part outlines interpretations regarding how this patch of land became part of the Holy Roman Empire. Since there is still no satisfying answer as to how, when precisely, and why this change of jurisdictions took place and who were the main protagonists of this takeover, the author proposes a new solution to this age-old mystery. The takeover of Merania is posited in the second half of the 1070s, that is in the period of Croatian king Zvonimir who fostered enmity with the Holy Roman emperor Henry IV by officially taking the side of the reform papacy and pope Gregory VII during the polarizing Investiture Controversy. It is in this context that the attacks from the direction of Istrian march and the Duchy of Carinthia ensued against Zvonimir's kingdom, led by a noble knight Wezelin whose identity is discussed in detail; this marks the beginning of the imperial takeover of Merania.

Keywords: Merania; Margraviate of Istria; Kingdom of Croatia; Patriarchate of Aquileia; Investiture Controversy; Pope Gregory VII; King Demetrius Zvonimir; Emperor Henry IV, 11th century.

Banić, Josip, doktorand, Srednjeevropska univerza, Oddelek za medievistiko, HU-1051 Budimpešta, Nádor u. 9, Madžarska, jb@hstria-historica.eu

Skrivnost Meranije: nove rešitve starih problemov (Sveto rimsko cesarstvo ter Kraljevina Hrvaška-Dalmacija v času investiturnega boja)

Članek obravnava problematiko zgodovinskega ozadja, ki je ogrožalo (naslovno) cesarsko Vojvodino Meranijo in način, na katerega je to skrivnostno ozemlje postalo del Svetega rimskega cesarstva. V drugem delu sledi oris razlag, kako je ta kos ozemlja postal del Svetega rimskega cesarstva. Še vedno nimamo zadovoljivega odgovora na vprašanje, kako, kdaj točno in zakaj je prišlo do spremembe jurisdikcije ter kdo so bili glavni akterji prevzema, zato avtor predlaga novo rešitev te starodavne skrivnosti. Prevzem Meranije je umeščen v drugo polovico sedemdesetih let 11. stoletja, v obdobje hrvaškega kralja Zvonimirja, ki je podprl reforme in se uradno postavil na stran papeža Gregorja VII. v polizirajočem investiturnem boju ter gojil sovraštvo do cesarja Henrika IV. V tem kontekstu so sledili napadi na Zvonimirjevo kraljestvo iz smeri Istrske marke in Vojvodine Koroške pod vodstvom viteza Vecelina, s čigar identiteto se podrobno ukvarja avtor članka. Napadi označujejo začetek cesarskega prevzema Meranije.

Ključne besede: Meranija, mejna grofija Istra, Kraljevina Hrvaška, oglejski patriarhat, investiturni boj, papež Gregor VII., kralj Dimitrij Zvonimir, cesar Henrik IV, 11. stoletje.

* Part 1 was published in *Zgodovinski časopis* 74 (2020), 3–4, pp. 296–327.

Solution 4: The “Wezelin Thesis”

Interestingly enough, one piece of evidence that has the potential to solve the Meranian mystery is a rather well-known primary source, edited multiple times throughout the 19th century, but for some reason ignored by Benussi, Hauptmann and Margetić. Namely, in 1079 pope Gregory VII wrote a condemning letter to a noble knight Wezelin.¹ In this letter of reproach, the heir to St. Peter warned his subject not to attack “him who the Apostolic See appointed king in Dalmatia”.² If the audacious knight fails to heed the pope’s warning, “the sword of St. Peter” would be unsheathed and mercilessly released upon him and his followers.³ Since the letter is dated to 1079 and since Demetrius Zvonimir had been crowned king by the very pope’s legate in 1076, the letter indubitably refers to this distinguished Croatian monarch; this is also the consensus in historiography. Does this letter then have anything to do with the loss of Merania?

Traditionally, this letter has been interpreted in the context of Ulrich I’s putative wars against Zvonimir as read from the IC and as narrated by Ferdo Šišić. Thus, historians wanted to see a Carniolan-Istrian lord in this Wezelin, somehow related to Ulrich I of Weimar-Orlamünde, or a “Carinthian” as mentioned in the IC. The editor of the 1079 letter even wrote “presumably a Carinthian count” as he annotated the source.⁴ After Hauptmann published his landmark article, this Wezelin became a completely unimportant character, a *post-mortem* reflex of a bygone era. Everything that was supposed to have happened had already happened: Ulrich I conquered large parts of the Dalmatian march, the Hungarian king and his duke helped Zvonimir reclaim everything but Merania, and the whole story was over by the end of the 1060s; there was simply no place for this Wezelin and his attacks. Even Margetić did not find a place for this letter and for the noble knight Wezelin

¹ The best edition is Reg. Greg. VII, no. VII, 4, ed. Caspar, pp. 463–464. The facsimile of the original is reproduced in Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, p. 51 and in Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti*, p. 93.

² *Contra eum, quem in Dalmatia regem auctoritas apostolica constituit*. Reg. Greg. VII, no. VII, 4, ed. Caspar, p. 463.

³ *Quodsi te temeritatis tuę non poenituerit, sed contra mandatum nostrum contumaciter ire temptaveris, scias indubitanter, quia gladium beati Petri in audaciam tuam evaginabimus et eodem pertinaciam tuam et omnium, qui tibi in ea re faverint, nisi respiscas, multabimus*. Ibid.

⁴ “Vermutlich ein karantanischer Graf.” Ibid., ed. Caspar, p. 463, n. 1.

in his study on Merania, so he simply decided to completely ignore this source.⁵ The success enjoyed by Hauptmann's interpretation explains why historians have not bothered with this letter any more than to simply state how a knight, most probably linked to the Carniolan-Istrian region and margrave Ulrich I, dared to attack Zvonimir, but he was warned by the pope and thus the attacks ended. This is the dominant interpretation of this letter to this day.⁶ The only variations on this theme regard the exact relation of Wezelin to Ulrich I: for some historians he was his youngest son, for others he was his brother, for some he was even his great-uncle, while the vast majority simply see him as Ulrich's heir, the margrave of Istria in the 1070s.⁷ He is most often linked to another Wezelin, the Istrian count from 1027 (who in turn is at times, erroneously, interpreted as Ulrich I's father).⁸ However, all such interpretations are ungrounded in the primary sources.

Wezelin, the count of Istria from the first half of the 11th century, is rarely mentioned in primary sources, yet historians have turned to him often in explaining a wide array of various historiographical problems. In authentic primary sources this *comes Wecellinus* appears no more than four or five times: in 1014 he signed a donation of Sigimbald, the bishop of Poreč, as *Wecil vicecomes*; perhaps this is the same individual that in 1017 signed yet another document linked to the bishopric of Poreč as *dominus Wecel de civitate Parentina*; in 1027 he played a prominent role as the advocate of Carinthian duke Adalbero of Eppenstein in his dispute with Aquileian patriarch Poppo and his advocate Waltram; in the following year he is mentioned as the brother of bishop of Ceneda, Helmiger (*Helmigerius episcopus et eius frater Wecellinus*); finally, in 1030 there is a record of his son Constantine

⁵ Margetić dealt with this letter and Wezelin in several other papers, but never in the context of Meranian takeover. See n. 48.

⁶ Klaić, *Povijest Hrvata u ranom*, pp. 51, 388; Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, p. 51; Cowdrey, *Pope Gregory VII*, pp. 441–442; Kosi, *...quae terram nostram*, p. 48; Birin, *Pregled političke povijesti*, p. 64; Levak, *Istra i Kvarner*, p. 409; Majnarić, *Karolinško, Otonsko*, pp. 528–529; idem, *Papinstvo*, p. 544; Budak, *Hrvatska povijest*, pp. 23, 216–217, 220, 259.

⁷ E.g. N. Klaić has him as “an Istrian knight”, “probably margrave's vassal”; Raukar simply denotes him as “by all accounts an Istrian feudatory”; Birin describes him as “one of Istrian or Carniolan liegemen of Aquileian patriarchs”; for Levak he is “an Istrian nobleman”; Majnarić designates him as “Istrian margrave”. See previous footnote. Budak is more careful as he writes that “[w]e do not know for certain who was this Vecelin and was he in the service of Aquileian patriarch who wavered between fealty to the pope and Henry IV, or was he Istrian-Carniolan margrave, the brother of Ulrich II.” Budak, *Hrvatska povijest*, p. 259. The thesis that Wezelin was related to Ulrich I is championed by Ivan Jurković who penned an influential encyclopedia entry where he stated that “his brother [Ulrich I's] Wezelin II took over the administration of the margraviate”, equating this Wezelin II as the noble knight Wezelin from the pope's letter. Jurković, *Weimar-Orlamünde*, <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=3039> [last access: 04. 08. 2019]. This opinion was taken over by Marija Mogorović Crljenko, Jurković's student who used his unpublished notes as her secondary literature, in yet another influential paper where Wezelin of the papal letter was also equated with the brother of Ulrich I of Weimar-Orlamünde. Mogorović Crljenko, *Istarski markgrofovi*, pp. 87–88.

⁸ I have dealt with the genealogy of Ulrich I of Weimar-Orlamünde in great details in my forthcoming paper “*Marchionatus Istrie origo*.” Therefore, I will briefly summarize some seminal aspects of this discussion, only inasmuch as they pertain to Wezelin.

who also signed a charter issued by the bishop of Poreč, Engilmar (*signum manus Constantini filii Ecilii comitis*).⁹

The only other primary sources that mention this individual – and this is the main source of confusion in the historiography that engendered multiple erroneous interpretations – are the two forged donation charters composed by Boniface, the bishop of Poreč (1282–1305) in 1305.¹⁰ These two documents, one purportedly issued by a countess Azica, the other by a countess Williburga – both dated to 1040 according to the year of incarnation, 1042 according to indiction and 1044 according to the year of Henry's reign – feature a *comes Weceelinus*. In Azica's donation he is the late husband of Williburga, the donor's mother, and thus a grandfather to an Ulrich, Azica's son; in Williburga's charter he is her still living husband and Ulrich's father.¹¹ Since Williburga II of Sempt-Ebersberg was indeed a grandmother to Ulrich I of Weimar-Orlamünde, historians dearly wanted the family relationships described in Azica's donation (but not in Williburga's) to be authentic. They are not.

The mother of Ulrich I was Hademoud II of Sempt-Ebersberg, the daughter of Williburga II of Sempt-Ebersberg and Werihen III, the count of Friuli and Istria who appears in primary sources from 991 to 1028.¹² This Werihen III, as has been

⁹ The sources, in chronological order, are edited in the following publications: CDI 1, nos. 88, and 89, ed. Kandler, pp. 188–189, and pp. 190–191; D. C. II, nos. 92, and 132, ed. Bresslau, pp. 125–127, and pp. 177–179; CDI 1, no. 91, ed. Kandler, pp. 193–194.

¹⁰ I have discussed these forgeries in detail in my forthcoming paper “Anatomy of a Forgery: New Insights into the False Donation Charters of Istrian Countesses Williburga and Azica” where I built upon the conclusions reached by Danilo Klen who convincingly demonstrated that the two donation charters are historical fakes (*acta spuria*) composed by the chancery of bishop Bonifacius in late 13th or early 14th century. See Klen, *Fratrija*, pp. 19–34. These two charters are nowadays presumed lost, but they were edited in the 18th century by Iohannes Benedictus Mittarelli and Anselmus Castadoni. *Annales Camaldulenses 2*, ed. Mittarelli–Castadoni, appendix: pp. 80–82 (Azica's donation), pp. 82–84 (Williburga's donation).

¹¹ Azica's donation: *[i]gitur qualiter inlustrissima Azcica totius nobilitatis compos, patre Wecelino et Wilpurga nobilissima matre Hystriensium quondam comite et comitissa procreate, [d]at igitur predicta domina Azcica consensu domine Wilpurga matris sue adhuc viventis, et consensu domini Wolderici filii sui, qui coram stabat*. Williburga's donation: *[d]at igitur predicta domina Wilpurga consensu domini Weceolini, et consensu domini Woldorici, [h]ac itaque oblatione facta eadem domina una cum supradicto Iacobo advocato suo consensu Woldorici filii sui*. See previous note.

¹² The marriage between Williburga II and Werihen III is attested in the *codex traditionum* of Geisenfeld monastery where a *notitia traditionis* states that countess Williburga donated properties to the family monastery *ex petitione filie sue Liutkarde*, for the memory of her soul and her deceased husband Werihen (*in memoriam sue anime, defunctique mariti Werigandi*). *Monumenta Geisenfeldensia*, p. 182, no. 4. The connection between Williburga and Werihen is also attested in the *liber traditionum* of St. Peter's monastery in Salzburg, an ecclesiastical institution under Werihen's advocacy. SUB 1, no. 34, ed. Hauthaler, pp. 269–270. This Werihen appears, besides the *notitia* of St. Peter's monastery, as Istrian count (*Hueribent Histriensium comes* and *Weribent comes*) in 991. CDI 1, no. 85, ed. Kandler, pp. 184–185. He is also the *Werihen comes* to whom emperor Otto III donated half of Salcano and village Gorizia in 1001. D. O. III, no. 412, ed. Sickel, pp. 846–847. He is also the count of Friuli mentioned in 1028 (*in pago Foroiulii in comitatu Wari-enti comitis*). D. C. II, no. 132, ed. Bresslau, pp. 170–172. See also Štih, *Guariento*, <http://www.dizionariobiograficoifriulani.it/guariento/> [last access: 04. 08. 2019]. That Hademoud II was the mother of Ulrich is attested in the *codex traditionum* of Ebersberg monastery where a *notitia*

masterfully demonstrated by Peter Štih, cannot be the same individual as count Wezelin as this very duo is featured together in two separate documents (in 1027 and 1028 respectively).¹³ Moreover, a popular interpretation in which Werihen III had been the first husband to Williburga II and Wezelin the second, the latter being the father of Hademoud II (presumably also known as Azica) is likewise untenable due to chronology.¹⁴ Namely, Hademoud II is the oldest of Williburga's daughters, mentioned at one point as the only grandchild of Ulrich I of Sempt-Ebersberg, yet both Gerberga and Liutgard are mentioned – the former explicitly, the later implicitly – as daughters of Williburga II and count Werihen.¹⁵ Since Gerberga and Liutgard can only be younger than Hademoud, there is no way that the mother of Ulrich I was born from Williburga's hypothetical second marriage to Wezelin.

Finally, there is a creative solution proposed by Gerald Gänser – who was in turn influenced by Franz Tyroller – according to which the Werihen mentioned in Istria, in Salzburg, and in Geisenfeld's *liber traditionum* is the same person as Istrian count Wezelin from the 1020s and the advocate of Carinthian duke Adalbero.¹⁶ This does not stand up to scrutiny. Namely, the Istrian count Wezelin appears first as a viscount (*vicecomes*) in 1014, and only in 1027 as a count.¹⁷ As such, he cannot be the same individual as count *Hueribent* and *Weribent* mentioned in Poreč

traditionis states: *Hec eadem Ovdalrico, qui filius erat Hadamovde, filię Willipirge, sororis Adalperonis, dedit predium Peringin et maius Wizzinvelt cum attinentibus omnibus. Das Cartular des Klosters Ebersberg*, no. 44, ed. Hundt, pp. 143–144. This Williburga II is sometimes interpreted as Williburga III, as Williburga II would be the presumed wife of count Poppo I of Kühbach, as was famously argued by Tyroller. Tyroller, *Genealogie*, p. 66. That this construction remains utterly ungrounded in primary sources is demonstrated by Gottfried Mayr who showed that the counts of Kühbach have no documented family ties with the comital house of Sempt-Ebersberg. Mayr, *Die Grafen von Kühbach*, pp. 123–124. As such, the wife of Werihen III and the daughter of count Ulrich I of Sempt-Ebersberg should be denominated as Williburga II, not III.

¹³ Štih, “*Villa quae Sclavorum*”, pp. 108–110. They are featured together in D. C. II, nos. 92, and 132, ed. Bresslau, pp. 125–127, and pp. 177–179.

¹⁴ This interpretation was famously proposed already in 1792 by Hermann Scholliner who wrote of Williburga's two marriages, first with Werihen, the count of Friuli and Istria, and the second with Wezelin, the count of Istria. Scholliner, *De Gerbirge*, pp. 594–599 (Werihen), pp. 600–605 (Wezelin). This opinion was then popularized by the likes of Czörnig in his monumental monograph on the counts of Gorizia and Benussi in the ambit of Istrian historiography. Czörnig, *Das Land Görz*, p. 479, n. 1; Benussi, *Nel Medio evo*, p. 334. Finally, it found its way into an immensely influential paper authored by Heinz Dopsch and Therese Meyer. Dopsch–Meyer, *Von Bayern*, pp. 342, 346.

¹⁵ The 11th-century chronicle of Ebersberg family records how Ulrich I, the father of Williburga II, at one point in his life lamented how he only had one surviving grandchild, a Hademoud, the daughter of Williburga II. *Oudalricus ergo nullam ex filiis prolem videns preter unam virginem Hadamuodem vocabulo, neptem suam de filia Willibirga*. *Chronicon Eberspergense*, ed. Arndt, p. 13. Thus, the Liutcard who petitions her mother Williburga II to donate properties to family monastery in Geisenfeld to the lasting memory of her husband – and therefore certainly Liutcard's father – Werihen, can only be younger than Hademoud II. *Monumenta Geisenfeldensia*, p. 182, no. 4.

¹⁶ Gänser, *Die Mark (2. Teil)*, pp. 112–113. This opinion was at first followed by Peter Štih, but he later rebuked it and went back to “two marriages” thesis as advocated by Scholliner (n. 14 in this paper). Štih, “*Villa quae Sclavorum*”, pp. 110–111; idem, *Der friulanische Graf*, pp. 70–79; idem, *Guariento*. Cf. Tyroller, *Genealogie*, pp. 68–69.

¹⁷ CDI I, no. 88, ed. Kandler, pp. 188–189; D. C. II, no. 132, ed. Bresslau, pp. 177–179.

in 991.¹⁸ While both Tyroller and Gänser are correct in claiming that Williburga II married only once, that marriage must have been to Werihen III, the count of Friuli and Istria and the advocate of St. Peter's monastery in Salzburg, not Wezelin the advocate of Carinthian duke Adalbero and count of Istria. The two forgeries from 1305 are nothing but a patchwork of various charters available to episcopal chancery in the late 13th, early 14th century that were clumsily abridged, reworked, and anachronistically rewritten as *instrumenta publica*; they do contain traces of authentic sources and historical facts, but Ulrich I's genealogy is not among them.¹⁹

Therefore, it must be concluded that there is no primary source that would attest to an eponymous son of count Wezelin from the 1020s, let alone a source that would allow us to interpret this hypothetical individual as a brother or son or any other relative of Ulrich I. Yet, a *Wezel junior*, the presumed son of *comes Wecellinus* and Williburga II of Sempt-Ebersberg, is often found in the secondary literature. E.g. Gänser writes about him in his highly influential study on the social relations of house Eppenstein, but he was led astray by the 1305 forgeries.²⁰ What is more, he mistook Werner of Reichersberg, the brother of Starchand I and son of count Asquin, to be the putative *Wezel junior*.²¹ The confusion lies in the fact that Wezelin is a common nickname, a hypocoristicon, for Wern(h)er. There is another famous example of this name-nickname pairing: Werner the archbishop of Magdeburg was often called Wezel(in), even by the pope.²² Although they do not cite any primary or secondary source, Heinz Dopsch and Therese Meyer also have a *Wezelin junior* in their genealogical table, presumably taken over from

¹⁸ CDI 1, no. 85, ed. Kandler, pp. 184–185.

¹⁹ On the elements of *notitiae traditionum* in these two forgeries – namely the designation *brevis scriptiuncula* in the charters' *narratio* – see Härtel, *Notariat und Romanisierung*, p. 912, n. 119, and p. 918, n. 143; Štih, *Anfänge und Entwicklung*, pp. 303–304.

²⁰ Gänser was primarily led astray by the two forgeries which he used as trustworthy sources for 11th century history. Moreover, Gänser equates the names Werihen and Wezelin, believing them to be mutually interchangeable; thus, he believes that only Wezelin had been Williburga's husband, and this Wezelin would then be the same individual denoted as *Werigand* in Geisenfeld's *liber traditionis* and the advocate of St. Peter's monastery in Salzburg. Consequently, he equates Azica from the forgery with Hademoud II. Since the whole argument is based solely on the two forgeries from a much later period, it should be entirely abandoned. Gänser, *Die Mark (2. Teil)*, pp. 112–113.

²¹ Gänser, *Die Mark (2. Teil)*, p. 113, citing SUB 1, no. 21 (*recte* 22), ed. Hauthaler, p. 241. This *notitia traditionis* indeed mentions a *nobilis vir nomine Wezil*, but since this Wezil disposes of properties of a count Asquin (*comes Ascuinus*), namely Radlach, he must be the same person as Werner, the brother of Aribo who inherited Radlach. *Annales Reicherspergenses*, ed. Wattenbach, pp. 448, 455. Thus, the Wezil of *Codex Baldwini* is none other than Werner of Reichersberg, the heir to count Asquin, the *consanguineus* of St. Hema. All of this is convincingly argued by Hauptmann, *Grofovi Višnjegorski*, pp. 215–239, esp. pp. 218–219 and p. 237.

²² His Saxon compatriot Bruno regularly refers to him as Werner (*Werinherus*). Bruno of Merseburg, *Saxonicum bellum*, c. 18, c. 26, c. 38, and *passim*, ed. Lohmann, p. 24, l. 9–10, p. 30, l. 7, p. 39, l. 20, and *passim*. But both Henry IV and pope Gregory VII refer to him as Wezelin. D. H. IV, no. 238, ed. Gladiss–Gawlik, pp. 301–302; Reg. Greg. VII., nos. I, 39, and II, 68, ed. Caspar, pp. 61–62, and pp. 225–226. This name-nickname connection was known to both Ljudmil Hauptmann and Ferdo Šišić. Hauptmann, *Grofovi Višnjegorski*, p. 219; Šišić, *Povijest Hrvata*, p. 576.

Gänsler.²³ However, no primary source attests to count Wezelin from 1020s having any children other than the aforementioned Constantine.

Finally, there was never any Wezelin who assumed the title of *marchio Histrie*. The chronology of Istrian margraves is well-known and precisely documented in contemporary primary sources: Ulrich I was margrave from 1061 the latest to 1070, the year of his death.²⁴ At this point the March of Istria had not been entrusted to any other margrave – it is possible that it fell under the *potestas* of Markward IV of Eppenstein, the advocate of Aquileian Church and a close associate and kinsman of Henry IV's.²⁵ In 1077 the County of Istria and the March of Carniola were bequeathed to the Aquileian Church and its patriarch Sighard by emperor Henry IV.²⁶ Following the brief episode of Aquileian rulership, Istria was taken away from the patriarchs' jurisdictions and bestowed upon Henry of Eppenstein who remained the margrave until he succeeded his late brother Liutold as new duke of Carinthia.²⁷ From that point

²³ Dopsch–Meyer, *Von Bayern*, pp. 342, 346.

²⁴ Ulrich I is first attested as Istrian margrave in 1061; the best edition of the document is Margetić, *Pet puljskih isprava*, pp. 145–147, no. 4 (facsimile of the original, albeit a very poor one, on p. 146). On Ulrich's death: Lampert of Hersfeld, *Annales*, a. 1070, ed. Holder-Egger, p. 112, l. 23; Annalista Saxo, *Chronicon*, a. 1070, ed. Nass, p. 416, l. 17.

²⁵ There are no sources that mention Markward IV as margrave, but Lampert of Hersfeld wrote how "it was on his own initiative that Markward had seized the territory of another man" (*Markwardum privata presumptione fides alienos invasisse*). Lampert of Hersfeld, *Annales*, a. 1073, ed. Holder-Egger, p. 153, l. 19–20 (trans. in Robinson, *The Annals*, p. 181). This line has traditionally been interpreted, starting from Meyer von Knonau back in 1894, as Markward's *de facto* reign over the territories of the recently deceased Ulrich I of Weimar-Orlamünde whose sons and heirs were still minor at the time of his death in 1070. Meyer von Knonau, *Jahrbücher* 2, pp. 34–35. As the very Lampert of Hersfeld also wrote how the same Markward IV took over the Duchy of Carinthia following the purported deposition of Berthold of Zähringen in 1073 "without the proceedings required by law", it is very possible that it was the Eppenstein clan, Markward IV and his sons, that were the real ruling powers in the entire Carinthian duchy during the 1070s, including the territories of the former *Marca Wodalrici marchionis*. Lampert of Hersfeld, *Annales*, a. 1073, ed. Holder-Egger, p. 140, l. 4–6 (trans. in Robinson, *The Annals*, p. 163). Since Markward IV died in 1076 (at least this is the *communis opinio* since no necrology records the year of his death and since his son Liutold was made duke of Carinthia in 1077, (see MDC 3, no. 437, ed. Jaksch, p. 171), Henry IV could still donate Carniola and Istria to the Patriarchate of Aquileia *de nostra regali proprietate et potestate*. D. H. IV, nos. 295 and 296, ed. Gladiss–Gawlik, pp. 387–389 and pp. 389–390. See also Klaar, *Die Herrschaft*, pp. 97–107; Gänsler, *Die Mark (2. Teil)*, pp. 96–97; Brunner, *Herzogtümer und Marken*, p. 157. Finally, since the IC mentions a *Marchrat dux Theutonicorum* in the first half of 1070s, it is most probably a reference to Markward IV of Eppenstein. IC, c. 114, ed. Bak–Veszprémy, p. 212.

²⁶ D. H. IV, nos. 295 and 296, ed. Gladiss–Gawlik, pp. 387–389 and pp. 389–390.

²⁷ *Suus [Udalrici] frater, Liutoldus aliqua sui iuris, ut sibi visum est, scilicet Ducatum Carinthie, concessione regia obtinuit, et aliter eius frater [Henricus] Marchiam Istriam sub eadem concessione possedit. Casuum s. Galli continuatio II*, c. 7, ed. Arxt, p. 159, l. 30–32. Liutold died on the 12th of May, 1090. The year is given by Bernold of Constance: [sub anno 1090] *Ex parte excommunicatorum Liutoldus dux Carinthiorum inopinata morte praeipitur*. Bernold of Constance, *Chronicon*, a. 1090, ed. Robinson, p. 481, l. 3–4. The date is given by the necrology of St. Lambert. *Necrologium s. Lamberti*, ed. Herzberg–Fränkel, p. 325. Henry was first mentioned as duke of Carinthia in 1093, the same day the March of Carniola was donated to the Patriarchate of Aquileia. D. H. IV, no. 431, ed. Gladiss–Gawlik, pp. 576–577. See also Klaar, *Die Herrschaft*, pp. 107–118.

Istrian march was under the jurisdiction of Burckhardt II of Moosburg, the former advocate of Aquileian Church, the brother of Berthold, imperial anti-archbishop of Salzburg, and a very close associate of emperor Henry IV (disputed by Poppo III, the son of Ulrich I of Weimar-Orlamünde).²⁸ Although there is a short gap between 1070 and 1077 that could be filled by the presumed margrave (or simply a count) Wezelin as heir to Ulrich I, there is simply no primary source whatsoever that would attest to this scenario.

Since the noble knight Wezelin to whom pope Gregory VII wrote in 1079 is neither the heir to count Wezelin from the 1020s nor a relative of Ulrich I's and definitely not a margrave as is generally assumed, one should look elsewhere to establish both his identity and his role in the wider region. Where does the pope's reproachful letter fit, who was this Wezelin, why did he attack Zvonimir's Dalmatia and what did he (hope to) achieve?

To begin answering these questions, several crucial observations regarding the historical context must be made. Zvonimir pledged himself and his kingdom

²⁸ There is much confusion in scholarship regarding Burckhardt II as margrave of Istria. The root of the problem stems from both Burckhardt II and Poppo III of Weimar-Orlamünde appearing in contemporary primary sources as margraves of Istria at the same time, in 1093. However, Burckhardt II appears with the title of *marchio* for the first time already in 1091. D. H. IV, no. 426, ed. Gladiss–Gawlik, pp. 571–572. This was known, for example, to Daniel Rentschler, the author of a voluminous PhD dissertation on marches and margraves in the Holy Roman Empire during the Salian era, who concluded that “[d]ie Lage derselben lässt sich anhand der überlieferten Quellen aber nicht ermitteln.” Rentschler, *Marken und Markgrafen*, p. 582. There are, however, two solutions to this conundrum, and both portray Poppo III as anti-margrave, the first of its kind. Namely, if Henry of Eppenstein became the duke of Carinthia only in 1093, that would mean that he had held the March of Istria up to that point; consequently, Burckhardt II could not have been the margrave of Istria in 1091. In this scenario, Burckhardt II would first be the margrave of Carniola, and only then, following Henry's ascension to ducal rank and the donation of Carniolan march to the Patriarchate of Aquileia in 1093, the margrave of Istria. Alternative scenario, and this seems more likely, is that Henry of Eppenstein became the duke of Carinthia soon after his brother's death in May of 1090. That would, in turn, mean that Burckhardt II was margrave of Istria already in 1091. In any case, Poppo III of Weimar-Orlamünde was never titled as margrave in official imperial diplomata, only in primary sources of Spanheim family clan's provenance: the *liber traditionum* of St. Paul's monastery in Lavanttal, the family monastery of the Spanheims – as *Poppo Histriensis marchio* – and the necrology of the same monastery – as *benefactor Poppo Marchio Histriensis*. *Urkundenbuch des Benedictiner-Stiftes St. Paul*, no. 5, ed. Schroll, pp. 9–10; Schroll, *Necrologium*, p. 42. The only other source that names this Poppo as margrave is the *Historia Welforum Weingartensis*, also of anti-imperial provenance. *Historia Welforum Weingartensis*, c. 15, ed. Weiland–Pertz, p. 23. Since the Spanheim clan was in open rebellion against Henry IV and officially supported pope Urban II, and since their greatest rivals in the region were indeed the Eppensteins, it is not surprising that Poppo, married to Ricarda, the daughter of Engelbert I of Spanheim (and thus designated as *gener comitis* in the *liber traditionum*, *Urkundenbuch des Benedictiner-Stiftes St. Paul*, no. 4, ed. Schroll, pp. 8–9), would have been their candidate for the Istrian margrave. MDC 3, nos. 477 and 478, ed. Jaksch, pp. 184–186; Cammarosano, *L'alto medioevo*, pp. 93–96; Štih, *Rodbina koroških Spanheimov*, p. 59; Banić, *Donationes pro remedio*, p. 55. This example of an anti-margrave is a unique occurrence in the Holy Roman Empire of the era. Therefore, Rentschler's conclusion that there are no documented cases of anti-margraves (“Markgrafen, die entgegen dem Willen des Königs ins Amt kamen”), should be reassessed. Rentschler, *Marken und Markgrafen*, p. 881.

to reform papacy in 1076.²⁹ This was a bold political gambit. On the one hand it secured him papal support and a quick, sanctified road to the Croatian throne, but on the other it also engendered powerful enemies. As the newly crowned Croatian monarch daringly picked his side in the Investiture Controversy, he officially proclaimed himself the enemy of the imperial cause. Therefore, Zvonimir's pledge to Gregory VII was clearly understood by his contemporaries as audaciously taking a side in the momentous battle between the Empire and Papacy.³⁰ Hence, "noble knight Wezelin" should be sought among the forces loyal to Henry IV and the Holy Roman Empire, but that does not help much in narrowing down the list of possible places to investigate. There is, however, one line in pope's letter that helps in pinpointing the provenance of the mysterious invader.

Gregory VII begins his letter to Wezelin by professing to being flabbergasted by the knight's action. The way the pope addressed the bellicose noble makes it clear from whence the shock had come: "You, who a while ago have promised fealty to us and to St. Peter".³¹ This line has often been overlooked, but it offers a clue in uncovering the place to look for knight Wezelin. Specifically, there is only one jurisdictional region close enough to Zvonimir's Dalmatia that had traditionally been a bulwark of pro-imperial cause, but that just recently pledged itself to Gregory VII and reform papacy: the Patriarchate of Aquileia under the newly appointed patriarch Henry (1077–1084).³²

²⁹ *Ego, inquam, Demetrius, qui et Suinimir, Dei gratia et apostolice sedis dono rex ab hac hora in antea, sancto Petro et domino meo pape Gregorio suisque successoribus canonicè intransibus ero fidelis. ... Regnum autem, quod mihi per manum tuam, donne (sic!) Gebizo, traditur, fideliter retinebo et illud suumque ius apostolice sedi aliquo ingenio aliquanclo non subtraham.* CD 1, no. 109, ed. Kostrenčić et al., p. 140.

³⁰ Zvonimir's coronation is often compared to that of Boleslaw II Szczodry (the Generous) of Poland as it is traditionally argued that this monarch also received his crown from pope Gregory VII, on Christmas 1076. Karbić, *Razvoj političkih institucija*, p. 96; Wyrozumski, *Poland*, pp. 280–281. However, there is no primary source similar to Zvonimir's pledge of fealty that would attest to such an interpretation. There is only one papal letter addressed to "duke" Boleslaw II in April 1075. Reg. Greg. VII., no. II, 73, ed. Caspar, pp. 233–235. Hence, Cowdrey is correct to note that "[n]othing is known of a sequel to this letter, and there is no reason to suppose that Gregory had a direct or even indirect part in Boleslaw's assumption at Gnesen in 1076 of a royal title and crown." Cowdrey, *Pope Gregory VII*, p. 452. Be that as it may, Boleslaw II's position is still partially comparable to that of Zvonimir as this monarch also took an anti-imperial position during the momentous Investiture Controversy precisely with his crowning. Cf. the words of Lampert of Hersfeld: *Dux Polenorum... in superbiam elatum... regiam dignitatem regiumque nomen sibi usurpavit.* Lampert of Hersfeld, *Annales*, a. 1076, ed. Holder-Egger, p. 284, l. 14–23.

³¹ *Scias nos de prudentia tua multum mirari, ut, qui te esse dudum beato Petro et nobis fidelem promiseris.* Reg. Greg. VII., no. VII, 4, ed. Caspar, p. 463.

³² This argument was first formulated by Šišić, but it has subsequently been ignored for unknown reasons. Šišić, *Povijest Hrvata*, pp. 576–577. Margetić was the only one who openly argued against it, first in 1997 and then again in 2005 when he simply wrote that Šišić's opinion "is not very probable". Margetić, *Odnosi Hrvata*, p. 25, n. 84. As I will demonstrate later in this paper, Margetić's reasoning for abandoning Šišić's thesis is severely flawed. Moreover, Margetić did not offer a better solution – he insisted that Wezelin must be "a papal vassal" and as such he could not have been the patriarch's vassal as well, but he then proposed Wezelin the advocate of abbot Iuvencius about whom no primary source exists that would attest him "a papal vassal". Margetić, *Bilješke*, pp. 19–20.

Following the death of Aquileian patriarch Sighard in August of 1077, there were great tensions in how the new head of St. Hermagoras's chair would be elected.³³ Since Henry IV had just pledged fealty to Gregory VII, it was expected that the new elections would proceed canonically. Thus, pope Gregory VII sent two letters right after Sighard's death, one to the "clergy and people of Aquileian Church", the other to "all bishops suffragans of Aquileian Church", instructing and encouraging them to independently elect their new patriarch.³⁴ Indeed, Aquileian chapter met and elected a new patriarch, but Henry IV, staying true to his ideals and worldviews, disregarded the election and appointed his own imperial chaplain of Bavarian descent, Henry, as new Aquileian prelate – Berthold of Reichenau described the entire proceeding with the following words: "Likewise in Aquileia, after having rejected the man who had been elected by the clergy and people according to canon law, he [Henry IV], in whatsoever way appointed Henry, a canon of Augsburg and his chaplain, as patriarch".³⁵ In order to appease the pope and calm the rising tensions, the newly appointed patriarch undertook a daring move: on 11th of February 1079 the pro-imperial patriarch of Aquileia solemnly and officially pledged his fealty, the fealty of his Church and his *milites*, to pope Gregory VII.³⁶ Henry IV was outraged and he thus stripped the Aquileian Church of both the County of Istria and the March of Carniola, both that had been donated to Sighard in 1077.³⁷ However, patriarch Henry was simply buying time for his monarch and he swiftly returned to the pro-imperial camp, remaining a staunch supporter of Henry IV and a bitter opponent of Gregory VII for the rest of his life.³⁸ Nevertheless, the pledge of fealty to the pope remained and it explicitly stated that the Aquileian *milites* are to serve the Apostolic See: "Whenever I shall have been called upon I will faithfully aid the Roman Church with secular military forces" stood in Henry's oath to the pope.³⁹ Hence the reason for Gregory VII's tone in his letter to *miles Wezelin*.

³³ The date 12th of August as Sighard's death is mentioned by both the necrology of Rosazzo abbey and the necrology of Aquileia. *Urkunden und Memorialquellen*, ed. Härtel–Scalon, p. 281; *Necrologium Aquileiense*, ed. Scalon, p. 276.

³⁴ Reg. Greg. VII., no. V, 5 (letter to *clero et populo Aquilegensis Ecclesie*), and V, 6 (letter to *omnibus episcopis Aquilegensis Ecclesie suffraganeis*), ed. Caspar, pp. 352–354 and pp. 354–355. See also Cowdrey, *Pope Gregory VII*, p. 176.

³⁵ *Aquileie quoque Heinricum, Augustensem canonicum et capellanum suum patriarcham, reprobato eo qui canonicè a clero et populo electus est, qualitercumque apposuit*. Berthold of Reichenau, *Chronicon*, a. 1077, ed. Robinson, p. 298, l. 10–12.

³⁶ Greg. Reg. VII., no. VI, 17a/4, ed. Caspar, pp. 428–429: *Sacramentum archiepiscopi Aquiliensis*. See also Berthold of Reichenau, *Chronicon*, a. 1079, ed. Robinson, p. 353, l. 5–17.

³⁷ The monarch would later blame the bad consultations of his advisors for this move: *postea vero consilio quorundam non bene nobis consulentium eandem Marchiam [Carniole] predicte Ecclesie subtrahendo abstulimus alii eam concedentes*. D. H. IV, no. 432, ed. Gladiss–Gawlik, p. 578.

³⁸ According to Berthold of Reichenau, the patriarch Henry was *unus ex intimis regis Heinrici* and he did not heed the papal legation *optima fide et studio*, but instead sent to Henry IV in Regensburg his own *nuntium secretalem, qui voluntatem illius [Heinrici IV.] et obedientiam exploraret*. Berthold of Reichenau, *Chronicon*, a. 1079, ed. Robinson, pp. 356–357, l. 20–5.

³⁹ *Romanam Ecclesiam per secularem militiam fideliter adiuuabo, cum invitatus fuero*. Reg. Greg. VII., no. VI, 17a, ed. Caspar, p. 429.

By narrowing down the potential regions of Latin Christendom to the Patriarchate of Aquileia, it becomes somewhat easier to search for the Wezelin in question. Namely, there are several individuals who fit the profile, both chronologically and socially. The first is a *Wecelinus de Iuno*, a landowner from Jauntal in Carinthia with his own proprietary church who donated some of his properties to the Aquileian patriarchate and its patriarch Ulrich of Eppenstein.⁴⁰ This Wezelin was equated by Zahn, the editor of the document, to a *miles* of the Patriarchate of Aquileia with possessions in the very Jauntal valley, count Kazelin of the Aribonids.⁴¹ This Kazelin – his name is spelt in various ways – would be a perfect candidate for the Wezelin of the papal letter: he was a *miles* in service of Sighard, the patriarch of Aquileia, a Carinthian nobleman from a powerful family clan – the Aribonids whose offspring served as counts palatines to the Holy Roman Emperors – and he was active precisely during the 1070s and 1080s.⁴² However, there is too much of a difference between the names Kazelin – this form itself being the hypocoristic of Kadaloh, one of the family's *Leitnamen* – and Wezelin.⁴³ If, however, one is to link the *Wecil palatinus comes* from the 12th-century Salzburg necrology to this Kazelin, also titled as count palatine (albeit in a forged charter), then one could suppose that the two names were used interchangeably, or at least that the contamination Wezelin for Kazelin was common.⁴⁴

⁴⁰ MDC 3, no. 482, ed. Jaksch, p. 187. The document is originally undated, the dating provided by the editors is according to Ulrich's years as patriarch of Aquileia, 1086–1121.

⁴¹ *Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark* 1, no. 92, ed. Zahn, pp. 107–108. This opinion was also acknowledged by Hans Pirchegger, Franc Kos and Antonio Battistella, but it has subsequently been ignored. Pirchegger, *Beiträge zur Genealogie*, pp. 55–56; *Gradivo* 3, no. 383, ed. Kos, pp. 222–223; Battistella, *L'Abbazia*, pp. 10ss.

⁴² This Kazelin is mentioned in 1072 as *Chazele comes* in one *notitia* and listed under the *milites* of patriarch Sighard as *Chazili de Muosiza* in another. SUB 1, no. 1, ed. Hauthaler, pp. 771–774. Unfortunately, all other documents mentioning this mysterious knight are either forgeries or interpolated copies of lost originals. Thus, Kazelin is believed to be the founder of Moggio monastery in Friuli, but both the donation charter from presumably 1070 according to which Kazelin bequeaths to Aquileian Church his *castrum Mosniz* (Moggio in Friuli) so that a monastery would be erected there, as well as the 1072 confirmation of this donation by patriarch Ulrich of Eppenstein are forgeries. These documents are best edited in *Urkunden des Klosters Moggio*, nos. U 1, and U 2, ed. Härtel, pp. 77–78, and pp. 78–80. Similar is the situation with Kazelin's supposed endowment for the establishment of Eberndorf collegiate church – the 1106 document attesting to it is also a forgery. MDC 3, no. 535, ed. Jaksch, pp. 215–217. More on these documents and the historical persona of this Kazelin, see Härtel's study in *Urkunden des Klosters Moggio*, pp. 47–58. That Kazelin stemmed from the Aribonids was famously demonstrated by Heinz Dopsch. See e.g. Dopsch, *Die Aribonen*, pp. 85–86, with family trees on pp. 62–63 and pp. 71–72. Unfortunately, I was not able to procure the PhD thesis *Die Aribonen: Ein führendes Adelsgeschlecht in Bayern und Kärnten während des Hochmittelalters* authored by Dopsch in 1968.

⁴³ On *Leitnamen* – the “leading names” – esp. in the context of constructing medieval genealogical relationships, see Werner, *Important Noble Families*, pp. 149–153; Bouchard, *The Origins*, pp. 505–509; Wilson, *The Means*, pp. 81–85.

⁴⁴ *Necrologia s. Rudberti Salisburgensis*, ed. Herzberg-Fränkell, p. 108 (date of death: 22nd of February). This *Wecil palatinus* remains a mysterious figure. Already in the 18th century, historians equated him with count Wezelin, the advocate of duke Adalbero, count of Istria and Carinthian walt-pot. *Excerpta necrologiorum Salisburgensis*, p. 372. However, this Wezelin was not a count palatine. Therefore, Heinrich Witte-Hagenau proposed that this *Wecil palatinus* actually refers to Kazelin as there is a Kadaloh who is also mentioned as a palatine count in Weissenburg necrology (date of

Be that as it may, there are other candidates that must be taken into account. Unlike the majority of his peers, Margetić did not see the Wezelin of the pope's letter as either a margrave or relative of Ulrich I, but as a vassal of pope Gregory VII. Moreover, this historian insisted, albeit erroneously, that "Wezelin could not have been simultaneously a vassal of the pope and a vassal of the patriarch".⁴⁵ The letter does not mention the term *vassus* or *vassallus* at all, but *miles*. That the Latin term *miles* should not be automatically equated with a "vassal" – a "conceptual black hole" – has been demonstrated by generations of medievalists.⁴⁶ Moreover, *milites* could very well be in service of multiple lords simultaneously: an Ulrich was at the same time in service to both margrave Ernest and king Henry IV (*communis miles Odalricus*).⁴⁷ Notwithstanding this error in interpretation, Margetić's thesis

death: 24th of December). Witte-Hagenau, *Genealogische Untersuchungen*, p. 389, n. 3; *Kalendarium necrologicum Weissenburgense*, p. 314. This line of thought, however, is problematic. Kazelin of the Aribonids died on 16th of May and this is corroborated by both the Eberndorf necrology and the old Scheyern necrology. Schroll, *Necrologium des ehemaligen*, p. 231; *Fragmenta necrologica Schirensia*, ed. Baumann, p. 135. Also, no Kadaloh of the Aribonids died on the 24th of December. Dopsch, *Die Aribonen*, pp. 70–71. The mystery of both *Wecil* and *Chadaloh comites palatini* remains unsolved to this day. The most recent study on the topic of Bavarian count palatines, penned by Christof Paulus in 2007, does not commit to Witte's thesis. Instead, Paulus argues that Witte erroneously "mixed more persons together [into one]": the count Wezelin from the 1020s and Kazelin of the Aribonids (who he names as "a relative of the patriarch of Aquileia", most certainly referring to the 1070 forgery in which Kazelin is called an *affinis* of patriarch Frederick of Moravia). Paulus, *Das Pfalzgrafenamt*, pp. 231–232, n. 146. However, this same argument could be extended to the original compiler of the aforementioned Salzburg's necrology. Whether Kazelin of the Aribonids functioned as a count palatine or not cannot be ascertained as he is only mentioned with this title in a forged charter. *Urkunden des Klosters Moggio*, no. U 1, ed. Härtel, pp. 77–78. According to Dopsch, Kazelin never officially assumed this title. Dopsch, *Salzburg und Aquileia*, p. 529. However, since he stemmed from a family of count palatines, he could have been referred to as *comes palatinus* simply for that reason; similar is the case with count Engelbert II of Gorizia who was not a count palatine himself, but he was called *comes palatinus* in a *notitia traditionis* of Michaelbeuern monastery simply because he stemmed from the family whose members adorned this title (namely his uncle). Dopsch, *I conti palatini*, p. 72. In any case, that *Wecil* could be a contaminated form of *Chacil* is a plausible thesis; it has recently been proven by Giordano Brunettin in 2002 where he continuously referred to Kazelin of the Aribonids by the name "Wezelin". Brunettin, *Gli istituti benedettini*, pp. 80–81, n. 42, p. 90.

⁴⁵ Margetić, *Bilješke*, p. 19.

⁴⁶ I use the Latin term *miles* as denoting an armed servant of a specific lord. This servant could enjoy a *beneficium* from his lord, thus a retainer (or vassal if the term is used in its narrow sense of "a man who held a benefice from a superior in return for service"), but not necessarily – many *nobiles milites* were in fact paid for their services; he could be unfree, thus a ministerial, but not necessarily – there are many examples from 11th century where *milites* are in fact distinguished noblemen, even counts. Brunner, *Ius*, pp. 175–80, esp. p. 178; Bachrach, *Milites and Warfare*, pp. 298–343, quotation on p. 341. I consciously avoid using the term "vassal" if primary sources do not specifically use this very noun; in its broad sense the term acquired too vast a meaning in historiography, becoming "a conceptual black hole" to use Susan Reynold's wording. Reynolds, *Fiefs and Vassals*, quotation on p. 34. Finally, the term *miles* in 11th century should also not be automatically translated as "knight", but I have taken the liberty to translate *nobilis miles Wezelinus* as "noble knight Wezelin" simply for the sake of the elegance of narrative. For this I humbly beg forgiveness from my more stilted critical readers.

⁴⁷ D. H. IV, no. 271, ed. Gladiss-Gawlik, pp. 347–348. I do not argue that Wezelin was both patriarch Henry's and the pope's personal *miles*.

is not without merit. He interpreted the “noble knight” as the pope’s vassal in Istria who he then equated with the eponymous advocate of St. Michael’s monastery in Pula.⁴⁸ Indeed, the advocate of abbot Iuvencius of St. Michael’s monastery in Pula is also called Wezelin and he appears in two charters from the 11th century. These documents were published by Kandler and were dated to 1065 and 1069 respectively, but this dating is dubious.⁴⁹ As chronological elements of both charters are solely the years of Henry’s reign and indiction, there is some debate regarding the exact dating. The first charter is dated to the year seventeen of Henry’s reign and third indiction and this coincides with the year 1020 and thus with the age of Henry II.⁵⁰ The second, however, written by the same scribe, issued by the same abbot, witnessed by the same individual and featuring the same advocate Wezelin, is dated to year twelve of Henry’s reign and sixth indiction; by all accounts this can only correspond to 1068 and the Henry in question would be Henry IV.⁵¹ While it is remotely possible that same people witnessed two different charters forty-eight years apart from each other, it is much more likely that the scribe made an error in writing the elements of dating and that they were issued chronologically closer to each other.

Margetić, who edited these charters based on the originals from the Venetian *Marciana* library, proposed a solution according to which both documents could be dated to 1020s: the indiction in the second charter should be read as the twelfth, not the sixth, and the charter would thus stem from 1014.⁵² Such a solution, however, is untenable. Namely, the abbot Iuvencius is mentioned in one more charter, also issued in Pula. That document is likewise dated only with the year of Henry’s reign (the fifth) and indiction (the fourteenth), but it also features the subscription of Istrian margrave Ulrich who “made a sign of the cross with his own hand as he cannot write”.⁵³ The elements of dating and the appearance of margrave Ulrich leave little doubt regarding the charter’s date: it stems from 1061.⁵⁴ Since abbot Iuvencius appears in 1061, it seems much more probable

⁴⁸ Margetić, *Bilješke*, pp. 19–20.

⁴⁹ CDI 1, nos. 104, and 106, ed. Kandler, p. 219, and p. 221.

⁵⁰ The charter is preserved in original and the very Margetić published the best edition of this document. Margetić, *Pet puljskih isprava*, pp. 142–144, no. 3 (facsimile of the original, albeit a very bad one, on p. 144).

⁵¹ This charter is also preserved in original and the best edition is also the one published by Margetić. *Ibid.*, pp. 149–150, no. 5 (facsimile of the original, also a very bad one, on p. 150). Both charters were written by a *Thegenzo tabellius* and both feature a *Petrus filius Vitalis* as a witness.

⁵² *Ibid.*, p. 132.

⁵³ *Odalricus marchio Istriensis (SC) Signum manus prefatum marchio qui scribere nesciens signum crucis fecit*. *Ibid.*, p. 147, no. 4.

⁵⁴ In Istria, margrave Ulrich I of Weimar-Orlamünde appears in two private documents: in the aforementioned Megingaud’s donation, and in the donation of Hartwig of Piran who bestowed Kaštel (Ital. Castelvenero) upon the margrave. This second donation is preserved only as a *regestum* in *Thesauri claritas*. TEA, no. 541, ed. Bianchi, pp. 227–228. Both donations are dated only by indiction (14th) and the year of Henry’s reign (5th). Accordingly, both the year 1044 (*rex Henricus* thus being Henry III) and 1061 (*rex Henricus* thus being Henry IV) are possible. However, in public documents the same individual appears for the very first time only in 1058,

and more logical to date the two previously mentioned charters to 1060s as well. In this case, the first charter, dated to 1020 by Margetić, remains problematic. Kandler solved this problem by presupposing a scribal error in the writing of the year of Henry's reign: it should have been *VIII* instead of *XVII*. In that way, the ninth year of Henry IV's reign would coincide with the third indiction and the charter would be dated to 1065.⁵⁵ Another possibility is that the year of Henry's reign was indeed written correctly, but that a scribal error occurred in the writing of the indiction: it should have been *XI* instead of *III*. In that way the elements of dating concur with each other and the document would thus be dated to 1073. Both solutions are equally viable and more probable than the two alternatives – either dating the two charters to 1020 and 1017 respectively, or dating the first to 1020 and the second to 1068.

In any case, a Wezelin was indeed the advocate of St. Michael's monastery in Pula, he had a son by the name of John (*Iohannes*), and he was not a scribe as Kandler would have him, but simply a lay advocate.⁵⁶ Moreover, there are no primary sources whatsoever that would link this Wezelin to either Ulrich I of Weimar-Orlamünde, or to *comes Wecellinus* from 1020s Poreč. Nevertheless, this advocate could be the *nobilis miles Wezelin* the pope wrote to in 1079, but only if both charters are dated to the 1060s/1070s – if he indeed had a son back in the 1020s, he would have been an old man in 1068, let alone in 1079.

There is, however, one primary source, unknown to Margetić, that could speak in favor of advocate Wezelin from the 1060s being the *miles* of the pope's 1079 letter. Namely, a *Wecellinus comes Aquilegensis Ecclesie* is mentioned along with his son Henry in just one document, the confirmation of possessions enjoyed by the Aquileian chapter issued by pope Alexander II in 1174.⁵⁷ Since this source remained unedited until quite recently, it has not been analyzed in context of Gregory VII's Wezelin. The document was known to Pio Paschini who interpreted the *Wecellinus comes* as none other than the Istrian count Wezelin from the 1020s.⁵⁸ This is, however, difficult to substantiate. Namely, the Wezelin from the 1020s was not the count of Aquileia, but the count and advocate of the Carinthian duke. As such he acted against the very Aquileian Church in the dispute between Adalbero

as margrave of Carniola. D. H. IV, no. 43, ed. Gladiss–Gawlik, pp. 54–55. As margrave of Istria he will be mentioned in public charters for the first time in 1062. *Ibid.*, no. 93, ed. Gladiss–Gawlik, pp. 121–122. Thus, there are more arguments in support of dating both Megingaud's and Hartwig's donations to 1061 and not to 1044.

⁵⁵ Although Kandler never explicated his arguments for dating the charter to 1065, this seems the only logical conclusion on how he ended up with this very date. CDI 1, no. 104, ed. Kandler, p. 219.

⁵⁶ Kandler made an error in transcription and edited the line as *Iuencio abas una cum Wecelino notario · Atvocato*. Margetić correctly transcribed the same line as *Iuuencius abas cum Wecelino nostro quidem atvocato*.

⁵⁷ *Henricus filius Wecelini comitis Aquilegensis Ecclesie. Propstei S. Stefano*, no. 8, ed. Thaller, pp. 132–139 (quotation on p. 136).

⁵⁸ Paschini, *Vicende del Friuli*, p. 188. This opinion was also taken over by Thaller. *Propstei S. Stefano*, p. 72.

of Eppenstein and patriarch Poppo.⁵⁹ Thus, it would be bizarre to see in this count Wezelin a *comes Aquilegensis Ecclesie*. Moreover, there is no source mentioning a Henry as the son of the 1020s Wezelin. But where does this “Aquileian Wezelin” fit in chronologically?

The chronology of Friulian counts is in this case helpful: Werihen was followed by his eponymous son, mentioned only once in 1052, and from 1056 the count in Friuli was a Ludwig who was deceased by 1077 when the entire county is bestowed upon patriarch Sighard by Henry IV.⁶⁰ The last *comes Foroiuliensis* was a certain Albert mentioned only once during the years of patriarch Ulrich of Eppenstein (charter dated between 1090 and 1105), but since Friuli was at the time already a secular possession of the Aquileian Church, Albert’s title should be read as *miles* or retainer.⁶¹ Accordingly, it is possible that this “Aquileian Wezelin” was likewise a *nobilis miles* of the Patriarchate. Therefore, he could be the same person as the eponymous “noble knight” from Gregory VII’s letter, but such an identification would not further the knowledge of the socio-genealogical background of this mysterious historical figure much; it would only illuminate that he was indeed in service of the Patriarchate of Aquileia and that he had a son named Henry.

However, a Henry is mentioned as the count of Istria in the first half of the 12th century.⁶² He appears only once in primary sources, in 1145, and in 1158 he was already succeeded by Meinhard of Črničgrad (Ital. Castelnero, Germ. Schwarzenburg), a *consanguineus* of patriarch Ulrich II of Treffen.⁶³ Thus, it is possible that Alexander II’s confirmation refers to this very Henry whose father Wezelin had been the count of Istria during the brief period in which the County had been under the authority of the Aquileian patriarchs. Consequently, this Wezelin could be the advocate Wezelin mentioned in 1068 in Pula, but only if the second charter is dated to 1065 or 1073. In any case, identifying the *Wezelinus comes Aquilegensis Ecclesie* and his son Henry with Wezelin the advocate of St. Michael’s monastery in Pula from the 1060s and Henry the Istrian count from the first half of the 12th century is a better solution than the two alternatives: either that the individual in question refers to the advocate of the Carinthian duke Adalbero mentioned in the 1020s, or that the *Wezelinus comes Aquilegensis Ecclesie* be equated with Werient, the count of Plain (first mentioned in primary sources in 1091, died between 1130

⁵⁹ D. C. II, no. 92, ed. Bresslau, pp. 125–127.

⁶⁰ The only documented mention of Werihen IV is edited in *SS. Ilario e Benedetto*, no. 9, ed. Lanfranchi–Strina, pp. 41–42. Ludwig’s first mention as *comes Foroiuliensis* dates to 1056 and the source is edited in D. H. III, no. 374, ed. Bresslau–Kehr, pp. 514–515. That Ludwig was already dead in 1077 is read from the donation charter issued by Henry IV to patriarch Sighard, edited in D. H. IV, no. 293, ed. Gladiss–Gawlik, p. 385. For other mentions of count Ludwig see Štih, “*Villa quae Sclavorum*”, p. 108, n. 399.

⁶¹ *Diplomi patriarcali*, no. 2, ed. Scalon, pp. 23–24. For interpretation see Paschini, *Vicende del Friuli*, pp. 341–342; Czörnig, *Das Land Görz*, p. 481, n. 1. According to Walter Landi, this *Albertus comes* should be equated with count Albert of Ortenburg, the father of the eponymous advocate of the bishops of Trent. Landi, *Die Grafen von Tirol*, p. 123, n. 150.

⁶² CDI 1, no. 136, ed. Kandler, pp. 268–269.

⁶³ *Meinhardus comes de Istria*. MDC 3, no. 973, ed. Jaksch, p. 371. On this Meinhard see De Franceschi, *Mainardo conte d’Istria*, pp. 41–52; Štih, *Goriški grofje*, pp. 86–87.

and 1141).⁶⁴ Even though there are arguments in support of this second alternative thesis, the names Wezelin and Werient/Werihen are not mutually interchangeable.⁶⁵

Finally, one last option should be mentioned. A Werner was a knight of Henry IV's personal household and as such he is described by both Ekkehard of Aura and papal chancellery.⁶⁶ This Werner was promoted to margrave of Ancona by Henry IV and he would also receive the title of duke of Spoleto.⁶⁷ Thus, it is safe to assume that the individual in question was an "important royal servant",⁶⁸ but could he also be the Wezelin of pope's 1079 letter? Possibly. As was previously demonstrated on the examples of Werner the bishop of Magdeburg and Werner of Reichersberg, Wezelin was a common nickname used for this very first name. Moreover, this ministerial Werner fits chronologically; he was elevated to margrave in 1093 and died sometime between 1120 and 1125.⁶⁹ These data point to c. 1060 as the possible year of birth which would in turn explain the hypocoristic "Wezelin" employed by the pope to admonish a c. 20-year-old bellicose knight. The only problem with this candidate is that he was not a *ministerialis* of the Patriarchate of Aquileia, but of Henry IV. In his case, the vow of fealty mentioned by the pope would refer to the events that transpired in Canossa in 1077, which would in turn imply that Werner himself was among the few members of the royal household – the *familiares* mentioned by Berthold of Reichenau – that

⁶⁴ Hauptmann, *Grofovi Višnjegorski*, p. 238 (with a list of all the documents in which this individual appears in).

⁶⁵ This Werient was the brother of Starchand II, the Aquileian deputy margrave in Carniola, more precisely in Savinja, the region that was at this point already a secular possession of the Patriarchate of Aquileia. Since Starchand II was in the service of Aquileian Church as the patriarch's deputy in Carniola, it could be that his brother Werient, who was also active in Carniola, was later referred to as "count of the Aquileian Church". Finally, this Werient indeed had a son whose name was Henry: Henry Pris of Pux. Hauptmann, *Grofovi Višnjegorski*, p. 238. For Starchand II, mentioned as *Starchand marchio de So(u)ne* in two documents from 1103, see MDC 3, nos. 516 and 517, ed. Jaksch, pp. 207–208; Hauptmann, *Grofovi Višnjegorski*, pp. 220–223; idem, *Nastanek*, p. 64; Štih, *The Middle Ages*, p. 265. That Starchand II was the brother of Werigand is read from *Vita Chuonradi archiepiscopi Salisburgensis*, a narrative account written in the second half of the 12th century: *captus est marchione videlicet et Starchando et fratre eius Werigando*. Archdeacon Henry, *Vita Chuonradi archiepiscopi Salisburgensis*, c. 7, ed. Wattenbach, p. 67, l. 18. For Henry Pris of Pux see Hauptmann, *Grofovi Višnjegorski*, p. 238 (a list of all the charters mentioning this individual); Ebner, *Das Königsgut 'Uueliza'*, pp. 190–191; Dopsch, *Die Stifterfamilie*, pp. 114, 121 (family tree); Hauptmann, *Nastanek*, pp. 93–94.

⁶⁶ *Inter haec Werinherus, quidam ex ordine ministerialium regis*. Ekkehard of Aura, *Chronicon*, a. 1106, ed. Waitz, p. 234, l. 4. *Wernerius Regni Teutonici famulus*. PL 163, no. 168, ed. Migne, p. 179.

⁶⁷ First mentioned as margrave on 12th of May 1093. D. H. IV, no. 461, ed. Gladiss–Gawlik, pp. 576–577. On this Werner see Ficker, *Forschungen* 2, pp. 246–248; Bosl, *Die Reichsministerialität* 1, pp. 91–92; Leonhard, *Ancona*, p. 295; Zotz, *Die Formierung*, p. 48; Rentschler, *Marken und Markgrafen*, pp. 794–795.

⁶⁸ Robinson, *Henry IV*, p. 357.

⁶⁹ Even though Ficker mentions a primary source of antipapal provenance mentioning margrave Werner in 1120, I was not able to find it following the provided references. To my knowledge, the latest documentary primary source mentioning this Werner dates to 1119. Muratori, *Antiquitates Italicae* 1, pp. 551–553. Frederick's first appearance as his father's successor – styled as *ego Fridericus, Dei gratia dux et marchio* – dates to 1125. *Annales Camaldulenses* 9, ed. Mittarelli–Castadoni, pp. 21–22.

accompanied the young king to his faithful meeting with the pontiff.⁷⁰ Moreover, this margrave Werner was among the influential petitioners on whose intervention Henry IV re-donated the March of Carniola to the Church of Aquileia.⁷¹ As Werner appears right next to Istrian margrave and former advocate of Aquileian patriarchate Burckhardt II of Moosburg, it could be assumed that he had some connections to the northern-Adriatic region, especially to the Patriarchate of Aquileia.

To sum up this analysis: the noble knight Wezelin from Gregory VII's letter cannot be precisely identified, but there are three strong candidates that fit the profile. All of them, however, have at least one problematic aspect: Kazelin of the Aribonids is the perfect option, but his name is much too different from *Wezelin* written by the pope's chancellery (even though there are arguments that the same individual was indeed called *Wezil* or *Wezelin* by his contemporaries); Wezelin the advocate of St. Michael's monastery in Pula is another good option, but that would mean dating both charters to 1060s (as advocated by Kandler) instead of the 1020s, and he could then be identified with the "Wezelin count of Aquileian Church" mentioned along his son Henry (who would thus be equated with the eponymous count of Istria from the first half of the 12th century); Henry IV's own ministerial Werner, the future margrave of Ancona and duke of Spoleto, presents yet another potential candidate. Besides these "big three" there are the lesser known *milites* mentioned in various contemporaneous *notitiae traditionum* from the nearby pro-imperial bastions: Wezelin of Jauntal is one such option (if he is not the same person as Kazelin), but virtually nothing more is known about him. He could be the same *nobilis vir Wezelin* mentioned frequently in the nearby bishopric of Bressanone (Germ. Brixen), another pro-Henrician stronghold under the imperial bishop Altwin, and there is an eponymous ministerial, "a servant of St. Rupert", mentioned in the bishopric of Salzburg in the 1070s.⁷²

⁷⁰ *Duo autem episcopi, Neapolitanus et Vercellensis, preter alios familiares eius [Heinrici IV] qui deinceps iurarent, ad sacramentum pro eo faciendum electi sunt.* Berthold of Reichenau, *Chronicon*, a. 1077, ed. Robinson, p. 260, l. 7–9. Henry IV's pledge of fealty to pope Gregory VII in Reg. Greg. VII., no. IV, 12a, ed. Caspar, pp. 314–315.

⁷¹ *Ob interventum fidelium nostrorum videlicet... Burchardi marchionis, Werinheri marchionis...* D. H. IV, no. 432, ed. Gladiss–Gawlik, p. 578.

⁷² During the years of bishop of Bressanone Altwin, another staunch supporter of Henry IV and an associate of Ulrich I's, there is a Wezil(in) who is regularly mentioned between c. 1070 and c. 1090 among the Bavarian witnesses to numerous deeds of land transactions. However, Altwin never pledged fealty to Gregory VII, so this *Wezil*, if indeed the one mentioned by Gregory VII, would also have to be linked to Aquileia in some way; perhaps he is the same person as Wezelin the advocate of St. Michael's monastery in Pula? *Die Traditionsbücher des Hochstiftes Brixen*, nos. 289 (= MDC 3, no. 411, ed. Jaksch, p. 163), 292, 328, 350 (*de nobili stirpe procreatus Wezil*), 386, 389 (listed among the noble witnesses), 403 (listed among the noble witnesses), ed. Redlich, pp. 103–104, 104, 115, 121, 132, 133, 139. There is also a *Wezil miles*, perhaps the same individual as the aforementioned nobleman. *Ibid.*, no. 242, ed. Redlich, p. 87. On Altwin and his pro-Henrician position see Albertoni, *Le terre del vescovo*, pp. 219–225. The archbishop of Salzburg Gebhard, on the other hand, switched sides from pro-imperial to pro-papal camp in 1076, so his *milites* would fit the profile of Gregory VII's Wezelin. There is one in particular, a *Wezil servitor sancti Rudberti* who is active during the 1070s. SUB 1, no. 66, ed. Hauthaler, pp. 285–285. On this Wezelin see Freed, *Noble Bondsmen*, pp. 36–38.

Even though the exact identity of Gregory VII's Wezelin cannot be precisely determined, this mysterious knight nonetheless presents a better candidate for "the original invader of Merania" than either Ulrich I of Weimar-Orlamünde or the lords of Duino. There are two principal reasons why Wezelin should be the preferred choice: foundation in primary sources and overall political context.

Starting with the first argument, there is simply no contemporary primary source that would attest to either Ulrich I or the lords of Duino being in any way involved in the takeover of Merania, or in any military skirmishes with the Croatian kings for that matter. The only primary source that has traditionally been used is the IC, specifically c. 99. However, as was convincingly argued by Margetić, this passage mentions neither Ulrich I nor the permanent loss of any territory. If c. 99 does not refer to Ulrich I and Merania, what does it describe and how did it end up in the IC to begin with?

Numerous studies on the IC, especially those conducted by Hungarian historians, have demonstrated that the 11th-century data contained in the narrative source is generally trustworthy; the anonymous compiler relied on the 11th- or 12th-century chronicle that has since been lost and was subsequently named by scholars *Ur-Gesta*.⁷³ So how should c. 99 be interpreted? The editors of the most recent and by far the best edition of the IC found an ingenious solution to the problem posited by c. 99: the word *Carantanos* is simply a contamination for the original *Contarini*, as in Domenico Contarini the Venetian doge, or *Karatenos*, as in Nikephoros Karatenos the famed Byzantine general.⁷⁴ Of the two proposed solutions, the Venetian one seems more persuasive. Namely, Domenico Contarini indeed attacked Dalmatia, Zadar to be more precise, in 1062.⁷⁵ Moreover, Venetian chronicles do not fail to mention the involvement of Hungarian king Solomon in this very skirmish.⁷⁶ As the Hungarian king was at the time still a child, he was most definitely joined by his duke Géza I. Such a reading of c. 99 of the IC indeed solves a number of questions, but it still leaves several aspects unsolved: Zvonimir was

⁷³ Bak–Grzesik, *The Text*, p. 7.

⁷⁴ IC, c. 99, ed. Bak–Veszprémy, p. 190, n. 500.

⁷⁵ The editors of the IC cite Pryor–Jeffreys, *The Age of the Dromon*, p. 99. The authors of this monograph are indeed correct in claiming that "Doge Domenico Contarini was led to recapture Zara and reimpose Venetian authority along the Dalmatian coast in 1062", but they cite a wrong source for this claim. Namely, John the Deacon does not write about this at all – his chronicle ends with the very beginning of the 11th century. The correct source to cite is *Annales Venetici breves* composed in the second half of the 12th century where it is written [*a*]nno Domini millesimo sexagesimo secundo Dominicus Contarenus, qui in illis temporibus erat dux Venecie, ivit Iaderam cum exercitum et cepit eam. *Annales Venetici breves*, a. 1062, ed. Berto, p. 86. This Contarini's expedition is very frequently wrongly dated to 1050 because Andrea Dandolo "corrected" the date in his own chronicle to "the seventh year of his [Contarini's] dogeship" and, due to his immense influence on all the subsequent Venetian chroniclers and historians, this "corrected" date stuck. Andrea Dandolo, *Chronica per extensum descripta*, c. 37, ed. Pastorello, p. 211, l. 18–22. That 1062 is the correct dating has been masterfully demonstrated by Lujó Margetić. See Margetić, *Odnosi Hrvata*, pp. 6–15.

⁷⁶ *Hoc tempore Salomon rex Ungarie terrestria loca Dalmacie inquietans, Iaderatinos, qui promissam duci fidelitatem hucusque servaverant, ad rebellionem induxit.* Andrea Dandolo, *Chronica per extensum descripta*, c. 37, ed. Pastorello, p. 211, l. 18–19.

not king in the 1060s and there is still the problem of the mysterious “Dalmatian march” to deal with.

Marchia Dalmacie was translated as “the border regions of Dalmatia” by the editors of the IC and no further note was given in explanation. However, there was a very lively debate in Croatian scholarship regarding this evanescent jurisdictional unit.⁷⁷ Namely, there is another primary source, dated to c. 1100 (or precisely 1105 by Margetić), but referring to the reign of king Zvonimir, that explicitly mentions this “border region”: the Baška tablet.⁷⁸ This epigraphic monument, written in medieval Croatian and Glagolitic script, features the following line: “I, abbot Dobrovit, built this church with nine of my brothers in the days of count Cosmas who ruled over the entire march”.⁷⁹ This “march” in the original language of the monument is written as *krajina*: in its literal meaning it means “a border area”.⁸⁰ The same term was documented in 10th-century Carniola when the imperial scribe

⁷⁷ The Dalmatian march was famously defined by Miho Barada as a centuries-long defensive military region on the very western borders of Croatian kingdom existing in continuity at least from the time of Frankish Annals all the way to the beginning of the 12th century and encompassing the borderland territories to the east of the Učka mountain range – including Vinodol and Senj – as well as the islands Krk, Cres and Lošinj. Barada, *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, pp. 13–19. This thesis was successfully challenged by Bogo Grafenauer who demonstrated utter lack of support in primary sources in many of Barada’s arguments. Grafenauer, *Vprašanje hrvatske krajine*, pp. 254–260. Synthesizing both Barada’s and Grafenauer’s arguments, Nada Klaić proposed a new thesis on Dalmatian march: it was a temporary jurisdictional unit established by none other than Ulrich I of Weimar-Orlamünde when he temporarily conquered “large parts of Dalmatia”. Obviously, N. Klaić based her thesis primarily on the IC’s c. 99 and Hauptmann’s “Ulrich thesis”. This Dalmatian march, according to N. Klaić, encompassed the same territories as those proposed by Barada. Klaić, *Da li je*, pp. 125–138. See also Kosanović, *Srednjovjekovna povijest Kvarnera*, pp. 402–405. N. Klaić’s thesis was criticized by Lujo Margetić who completely negated the existence of any such March and equated the “Dalmatian march” of the IC with Dalmatia in general. Margetić, *Rijeka i područje*, pp. 56–57. In present-day historiographical discourse, the Dalmatian march is largely ignored. For example, it is not mentioned anywhere in the new voluminous synthesis of Croatian Early Middle Ages, *Nova zrnka* (various chapters cited throughout this paper). Neven Budak, on the other hand, took over the opinion of Nada Klaić. Budak, *Hrvatska povijest*, pp. 52–53.

⁷⁸ The text of the Baška tablet has been edited multiple times. I will cite the following edition, Margetić, *Bašćanska ploča*, pp. 48–49.

⁷⁹ Transliterated from Glagolitic to Latin script, the original line is: *Az opat Dobrovit zdah crek v siju i svoeju bratiju s devetiju v dni kneza Kosm ta obladajučago v šu krajnu*. Ibid., p. 49.

⁸⁰ *Ētimologičeskij slovar'*, s.v. Krajina, ed. Trubačov, pp. 87–88. Margetić fiercely opposed such an interpretation and instead read this *krajina* as “untilled land”. This interpretation was, for obvious reasons, not met with broad approval. Margetić, *Bašćanska ploča*, pp. 34–35. In more recent times, the *krajina* of Baška tablet has once again been equated with the Dalmatian march of the IC. Levak, *Podrijetlo i uloga*, p. 59, n. 114; Ravančić, *Urban Settlements*, pp. 192–193. These two authors have persuasively argued in support of the existence of Krajina not only on the basis of the IC and the Baška tablet, but on historical geography as well. Much like Barada, they see this Krajina or March as a defensive border region on the very west of Croatian kingdom, but they do not read into it the various characteristics ungrounded in primary sources as Barada did (e.g. the supposed direct subordination of Krajina to the Croatian regal throne). Their interpretation can be dubbed “the modified Barada thesis” and I subscribe to this view fully. The thesis is best explicated in Levak, *Podrijetlo i uloga*, pp. 52–64.

noted that *Carniola... vulgo Creina marcha appellatur*.⁸¹ The *Creina marcha* is, as was correctly noted by Peter Štih, a pleonasm as *Creina* (the same word as *krajina* in Baška tablet) means the same thing as *marcha*: a border region.⁸² Hence, if there really was a march in the kingdom of king Zvonimir, and if this march encompassed the island of Krk, as is attested in the Baška tablet, could it not be that the IC refers to that very “border region” and not Zadar, the largest and most prosperous urban center of entire Dalmatia?

There are two other narrative accounts, albeit from much later periods, in support of “Carinthians”, not Contarini, as the attackers of Dalmatia, thus implying the Dalmatian march, not Zadar, as the assailed territory. The first is the *Idiographia sive rerum memorabilium monasterii Sitticensis descriptio* penned by the 18th century monk-scholar of Stična monastery, Pavel Puzel, who wrote under the year 1062 the following line: “Carniolans united with Carinthians attacked Dalmatia with arms, and laden with rich bounty they returned to their homes”.⁸³ The second is the notoriously untrustworthy narrative known as *The Annals of the Priest of Duklja* (Cro. *Ljetopis popa Dukljanina*) and recently edited as *Gesta regum Sclavorum* whose original date of composition cannot be ascertained – it was definitely written before the second half of the 15th century.⁸⁴ Moreover, the narrative is preserved in several different manuscript traditions in various languages (Latin, Italian, Croatian) and various accounts differ from one to another according to the redaction. Unreliable as the source is, it does testify to a military skirmish between “the Germans” (*Alamani* in Latin redaction, *Nimci* in Croatian) and a Croatian king *Crepimir*, most probably a contaminated form of Krešimir, as in Peter Krešimir IV, thus implying the 1060s or early 1070s as the date.⁸⁵ However, both of these narratives are highly problematic primary sources for 11th-century Croatia.

First, it is important to note that Puzel relied heavily on Hungarian scholars of the Early Modern Era, among which he himself listed as his sources the chronicles of Antonio Bonfini, the author of *Rerum Ungaricarum decades* who worked on the court of king Mathias Corvinus, and Martin Szentiványi, the author of *Sum-*

⁸¹ D. O. II, no. 47, ed. Sickel, pp. 56–57.

⁸² Štih, *The Middle Ages*, pp. 125, 140. On this charter see also idem, *Diplomatične in paleografske*, pp. 301–311.

⁸³ *Carniolani juncti Carinthis Dalmatiam armis infestis aggrediuntur, et spoliis opimis onusti ad propria revertuntur*. The manuscript is kept in the Archive of the Republic of Slovenia (Arhiv republike Slovenije), in the collection “Zbirka rukopisov” [manuscript collection]. The passage is quoted from Kosi, ...*quae terram nostram*, p. 48, n. 36.

⁸⁴ The best edition is GRS 1, ed. Živković. Volume 2 of the same edition features extensive editor’s commentaries. On the dating of the narrative, besides Živković’s study in *ibid* 2, pp. 340ss (who dates the composition of the final text to 1299–1301), see also Ančić, *Ljetopis kraljeva Hrvatske*, pp. 521–546 (who dates the composition of the text to a much later period, the first half of the 15th century).

⁸⁵ *Eo tempore venerunt Alamani et ceperunt Istriam coeperuntque intrare Croatiam. Tunc rex Crepimirus congregans fortitudinem validam gentis suae praeparavit eis bellum*. Croatian redaction: *I u to vurime chragliuichij Cepimir jzidosse gliudij jmenom Nimcij izpod zvisde i primisse Istriju i pocesse ulizovaj u Harvacchu zemgliu. I toij cufsj Cepimir chragl schupij mnostvo velicho i izabra izmeu gnih hrabrij gliudij i ucinj voische*. GRS 1, c. 20, ed. Živković, pp. 77–78.

mariū chronologiae Regni Hungariae.⁸⁶ Both of these historians relied heavily on the IC (the latter possibly even on the chronicle of Iohannes de Thurocz, who in turn relied on the IC), so it is very probable that Puzel's notice on "Carniolan" and "Carinthian" attack on Dalmatia stems precisely from c. 99 of the IC.⁸⁷ Even if one dearly wants to interpret Puzel's lines as stemming from an unknown, nowadays lost, but credible chronicle that reported authentic 11th-century facts, the most one could read from *Idiographia* is a simple one-time plundering campaign, not a large-scale military occupation.

The *Gesta regum Sclavorum* is even more problematic; not only is the date of its composition unknown, but the vast majority of the chronicle's account – especially the early medieval part – is demonstrably made up and false.⁸⁸ The same goes for the part relevant to this paper: king "Crepimir" beat the "Germans" with his own forces and the German duke, amazed by the king's valor, decided to marry his daughter to the son of the Croatian monarch.⁸⁹ None of this can be supplemented by any other historical document, and it openly contradicts the IC, a much more reliable primary source. There may be some historical facts behind this story, but it is impossible to ascertain them and, subsequently, impossible to base any arguments solely on this late medieval narrative.

The most that can be taken from all of the presented primary sources – and they are all narrative accounts written centuries after the events they portray – is that there may have been a skirmish between the "Carinthians" – that is the population of the neighboring Duchy of Carinthia belonging to *Regnum Teutonicum* of the Holy Roman Empire – and the subjects of Croatian king in the first half of the 1060s. This coincides perfectly with Wilhelm IV of Weimar-Orlamünde's failed journey

⁸⁶ For the full list of authors mentioned by Puzel as his sources see Milkowicz, *Die Chronik Puzels*, p. 56. On Antonio Bonfini see Rill, *Bonfini, Antonio*, [http://www.treccani.it/enciclopedia/antonio-bonfini_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/antonio-bonfini_(Dizionario-Biografico)/) [last access: 04. 08. 2019]. On Martin Szentiványi see e.g. Vantuch, *Martin Szentiványi*, pp. 533–552.

⁸⁷ Cf. Bonfini's account: *Dum Salomon ac Geysa mutua se concordia fovent, ecce nova expeditio his offertur. Zolomirus Dalmatie rex, qui Geysae et Ladislai sororem connubio sibi copularat, per legatos ab utroque auxilia sibi dari postulat, cum a Carinthiis, qui magnam Dalmatie partem dudum occuparant, gravissimo se bello infestari diceret. Subveniendum socio censuere fratres; into consilio expeditionem suscipiunt; comparatis copiis veniunt in Dalmatiam, quam eiectis perbrevis Carinthiis ac Noricis Zolomiro pacatam reddidere*. Antonio Bonfini, *Rerum Ungaricarum decades*, decas 2, lib. 3, ed. Fögel-Iványi–Juhász, 2, p. 56, l. 96–98. Cf. Szentiványi's account: "[sub anno] 1065: Zolomerus rex Dalmatiae, qui sororem Geysae ac Ladislai ducum in uxorem habebat, ad Salamonem regem, et praedictos duces, legatos mittit, ab utrisque auxilia militaria petens contra Carinthos, qui tunc Marchiam Dalmatiae occupaverant. Rex igitur, et dux Geysa collecto exercitu, ipsi in persona in Dalmatiam expeditionem suscipiunt, et ablatam Marchiam inegre eidem restituunt". Martin Szentiványi, *Summarium chronologiae Regni Hungariae*, a. 1065, ed. Grassalkovich, pp. 89–90. Cf. also Thurocz's account, a near verbatim copy of the IC. Iohannes de Thurocz, *Chronica Hungarorum*, c. 74, ed. Galántai–Krisztó, p. 97, l. 8–12. That Puzel relied heavily on Hungarian authors for his "universal chronicle" part was also noted by Milkowicz. Milkowicz, *Die Chronik Puzels*, pp. 58–59.

⁸⁸ GRS 2, pp. 186–192 for the part relative to this study. See also Budak, *Hrvatska povijest*, pp. 20–21.

⁸⁹ GRS 1, c. 20, ed. Živković, pp. 77–78.

to Hungary that took place precisely in 1062. The famed chronicler Lambert of Hersfeld, an author contemporary to these events, described the excursion with the following words: “Margrave William returned to Thuringia [from Hungary, after a failed military expedition and the lost Battle at Tisza (1060)] and, while he was preparing to return to Hungary and to bring back his bride [Sophie, the daughter of Bela I] with the great pomp of her riches, he was struck down by disease on the second stage of his journey and died”.⁹⁰ Thus, it is possible that his entourage, left leaderless right next to the bordering Kingdom of Croatia-Dalmatia, decided to embark on a pillaging expedition to Dalmatia. This would perfectly explain the words of Pavel Puzel (who dated the plundering precisely to 1062), the putative historical background to the Priest of Duklja’s made up story, and the enemy “Carinthians” of the IC. As the Venetian forces under doge Contarini attacked Dalmatia also in 1062, the Croatian monarch would have experienced two hard blows from two different enemy forces at the same time. Thus, the Croatian expedition of the Hungarian royal duo that took place sometime between 1064 and 1067 – most probably to impose the authority of their relative, Demetrious Zvonimir – was later narratively reconstructed by the authors working on the Hungarian royal court as eager aid to the legitimate Croatian king, the relative of regal house, in his fight against *adversarios suos* and the revindication of occupied territories.

Another potential solution to the problem is that c. 99 of the IC is a patchwork of two different, albeit similar notices. The first piece of information would refer to either “Carinthians” or Contarini attacking Dalmatia, thus referring to the year 1062, and king Solomon with duke Géza I helping their kinsman Zvonimir with “his enemies”. This would also explain why Solomon appears as “the inducer of rebellions” in Venetian chronicles. The second notice would refer to the age of king Zvonimir, the late 1070s and early 1080s: Carinthians invaded the March of Dalmatia and occupied parts of it, thus king Zvonimir, the brother-in-law of Géza I and Ladislav, sought help from his Hungarian relatives. Both notices would have several similarities on the surface: both would feature an enemy force attacking Dalmatia and occupying parts of it, as well as the involvement of Hungarian royal family in some way. These two distinct notices could have been erroneously misread and equated, or simply voluntarily assimilated in order to create a more “fitting”, abridged narrative. Namely, before Zvonimir was crowned king in 1076, Solomon and Géza I had a massive falling out: the royal duo even engaged in open military confrontations against each other, Solomon being helped by his brother-in-law, Henry IV, and, most probably, by Markward IV of Eppenstein, the *de facto* (but

⁹⁰ [Sub anno 1062:] *Willihelmus marchio reversus in Thuringiam, dum redire in Ungariam et sponsam suam cum magna opum suarum ostentatione adducere pararet, inter eundum secunda mansione morbo correptus obit*. Lampert of Hersfeld, *Annales*, a. 1062, ed. Holder-Egger, p. 79, l. 8–11 (trans. in Robinson, *The Annals*, p. 80). The same event is reported by Annalista Saxo, *Chronicon*, a. 1062, ed. Nass, p. 405, l. 5–7. On the failed 1060 expedition led by margrave Wilhelm IV see Lampert of Hersfeld, *Annales*, a. 1060, ed. Holder-Egger, p. 78, l. 5–27; Annalista Saxo, *Chronicon*, a. 1060, ed. Nass, pp. 403–404; IC, c. 93, ed. Bak–Veszprémy, pp. 178–181; *Annales Altahenses maiores*, a. 1060, ed. Giesebrecht–Oefele, pp. 56–57; Meyer von Knonau, *Jahrbücher* 1, pp. 193–198.

not *de iure*) Carinthian duke.⁹¹ The military skirmishes continued even after Géza I's death in 1077 with king Ladislas fighting against the joint forces of Solomon and Henry IV, the Roman king who even invaded Hungary in 1079.⁹² It is thus safe to assume that even if Zvonimir had asked Géza I for military aid against "Carinthians" in 1076/77, or even Ladislas in 1078/79, Hungarian kings would most likely not intervene as they had to deal with Solomon and Henry IV's troops. The compiler of the IC would have probably wanted to avoid stating explicitly, or even implicitly, how the great Hungarian kings – especially the sainted king Ladislas, the hero of the IC⁹³ – were too busy fighting each other in order to help their relative in need, the crowned king of Dalmatia nonetheless, the region being a shiny pearl of Hungarian kingdom. For these reasons the two distinct notices were abridged and condensed into a single chapter, a politically appropriate narrative that depicts the Hungarian royal family in a more pleasing light, as saviors of Dalmatia and supporters of the legitimate Croatian king – this reworked account became the c. 99 of the IC.

This creative reading of the problematic c. 99 solves all the problems traditionally posited by this passage: the chronological element – the 1060s – refers to Contarini, his invasion and takeover of Zadar; king Solomon's and Géza I's involvement also stems from this period as their journey to Croatia came as a response to Contarini's expedition and had the aim of establishing Zvonimir's authority in the kingdom; king Zvonimir and the Dalmatian march, on the other hand, refer to the second half of the 1070s and the wars waged on the very western borders of Croatian-Dalmatian kingdom – the Dalmatian march or *Krajina* – against the pro-imperial forces led by the noble knight Wezelin.

Even if one is to utterly reject the proposed readings of the IC's c. 99, there is still no place for Hauptmann's interpretation of the passage in question: there was simply no reason for Ulrich I to invade the Croatian kingdom and occupy its borders. Even if the purported attack of the "Carinthians" in 1062 is interpreted not as a one-time raiding party as described by Puzel, but as an episode in a series of continuous skirmishes along the borders of the Holy Roman Empire and the Kingdom of Croatia-Dalmatia, the territory between the Učka mountain range and

⁹¹ This in-fighting is meticulously described in the IC, beginning with c. 110 and extending all the way through to c. 136. The initial conflicts started in the early 1070s and culminated with open conflict in 1074 with the Battle of Kemej and the Battle Mogyoród when Solomon fled to Moson awaiting Henry IV's help. The *Marchrat dux Theutonicorum* mentioned as aiding Solomon in c. 114 must refer to Markward IV of Eppenstein (IC, c. 114, ed. Bak-Veszprémy, p. 212). Solomon held Pressburg and he finally made peace with Ladislas in 1081. However, after allegedly being caught in scheming against king Ladislas, Solomon was imprisoned and held captive in Visegrád until 1083 when he was released. By the majority of accounts, Solomon died in Pula, in Istria. IC, c. 110–136, ed. Bak-Veszprémy, pp. 206–253. See also Pál, *The Realm*, pp. 31–33; Zupka, *Ritual and Symbolic*, pp. 80–86. For Solomon's death see n. 257 in this paper.

⁹² “[Sub anno 1079:] *Rex Ungariae fines invasit. Annales Augustani*, a. 1079, ed. Pertz, p. 129, l. 48. Henry IV invaded Hungary in 1079, but he soon abandoned his brother-in-law Solomon who was thereafter forced to surrender and make peace with his brother Ladislas. Meyer von Knonau, *Jahrbücher* 3, p. 207.

⁹³ Bak-Grzesik, *The Text*, pp. 10–11.

the river Rječina – Merania – could not have been annexed to the Empire at this point in time – Henry IV’s donation charter to margrave Ulrich I from 31st of July, 1064, strongly testifies to the Učka mountain range as the borderline between the two polities.⁹⁴ Had Merania been conquered already at this point – and according to Hauptmann’s narrative this conquest could only have taken place before the issuing of this donation charter – why would Henry IV bestow upon his margrave a chain of forts defending the old, pre-conquest borders to the west of Učka? Since complementing the position of their margraves by conferring upon them additional rights and territories in their respective marches had the aim of creating power bases strong enough to deal with any external threats, it would be highly counter-intuitive to foster such a center (*Machtbasis*) of Istrian margraves precisely on the Učka mountain range had the border indeed moved to Rječina.⁹⁵

Moreover, if one wants to believe that Zvonimir had already been a *ban* in the 1060s, why would the Carniolan-Istrian margrave attack his relative, the husband of his wife’s sister? Likewise, why would king Solomon – a monarch who was not only family related to the Holy Roman emperor, but who owed his very crown to Henry IV – attack imperial territory, margrave Ulrich I nonetheless, a distinguished nobleman who prominently enjoyed the favor of the imperial court and crown? Neither Šišić nor Hauptmann cared to explicate the potential *casus belli* for Ulrich’s attack; it was only recently that Ivan Majnarić turned to Archdeacon Thomas for explanation.⁹⁶ Namely, the 13th-century chronicler of Split mentions a certain “foreign cleric” called Wolf who gave his support to the recently banned Slavic liturgy and helped ordain the anti-bishop of Krk, a Cedula.⁹⁷ For Majnarić, this Wolf, the backer of antipope Honorius II, was also the means through which the patriarchs of Aquileia sought to extend their influence in the Croatian kingdom.⁹⁸ Thus, when Ulrich I invaded and occupied Dalmatia, he was actually working in tandem with both Henry IV, antipope Honorius II and the Aquileian patriarch Gotebold († 27th of December, 1063).⁹⁹ This interpretation is untenable. First, there is no

⁹⁴ D. H. IV, no. 135, ed. Gladiss–Gawlik, pp. 176–177. See map 1 in the appendix of this paper.

⁹⁵ Rentschler, *Marken und Markgrafen*, p. 907. A good comparative example are the Ekkehardines of Meissen who also enjoyed ample jurisdictional autonomy and proprietary rights in the marches entrusted to their administration. Fokt, *Governance*, pp. 176–178; Rupp, *Die Ekkehardiner*, esp. pp. 141–156. See also Reuter, *Germany*, p. 198 who describes such imperial donations as “favours, signs of esteem and approval, the oil which lubricated the political machine.” On donations *iure proprietario*, such as was the one issued to Ulrich I in 1064, see also Leyser, *Communication and Power* 2, pp. 35–49.

⁹⁶ Majnarić, *Karolinško, Otonsko*, p. 527. The author seems to have accepted the interpretation of c. 16 of Thomas’s chronicle as argued by Nada Klaić. Klaić, *Pobjeda reformnog Rima*, pp. 169–174.

⁹⁷ Archdeacon Thomas of Split, *Historia Salonitanorum*, c. 16, ed. Perić et al., pp. 72–91. On this episode see also Matijević-Sokol, *Toma Arhidakon*, pp. 145–148.

⁹⁸ Majnarić, *Karolinško, Otonsko*, p. 527.

⁹⁹ [Sub anno 1063:] *Gotebaldus patriarcha obiit, Rabengerus successit. Annales Augustani*, a. 1063, ed. Pertz, p. 127, l. 45. The date of his death, 27th of December, is attested in a calendar from a manuscript kept in Bodleian library, Can. Lit. 319 (19408). Foligno, *Di alcuni codici*, p. 296, n. 1.

primary source that would connect Wolf or Cedula to the Aquileian See, or even one that would depict the patriarch Gotebold as a supporter of antipope Honorius II. Moreover, Anno, the archbishop of Cologne and (following the so-called “Coup of Kaiserswerth” in the spring of 1062) regent to Henry IV, supported Alexander II and not antipope Honorius II.¹⁰⁰ Since this very Anno openly promoted both the nomination of Gotebold on the chair of St. Hermagoras, as well as the growth of Ulrich I’s power in his march, it seems highly improbable that the same patriarch Gotebold and Carniolan-Istrian margrave would be such dedicated supporters of antipope Honorius II.¹⁰¹ Majnarić is absolutely right to point out that the sphere of influence of Ulrich I bordered that of Croatian-Dalmatian king Peter Krešimir IV, but that in itself does not presuppose open military conflict.

These observations lead to the second reason why “the Wezelin thesis” makes for a better solution on the annexation of Merania: historical context. Peter Krešimir IV was not on unfriendly terms with the Holy Roman Empire. Even if one wants to view this Croatian monarch as the staunchest supporter of the reform papacy, neither Henry IV nor the patriarchs of Aquileia were at this time in open conflict with the Holy See.¹⁰² The momentous battle between the pope and the emperor

¹⁰⁰ On the “Coup of Kaiserswerth”: Lampert of Hersfeld, *Annales*, a. 1062, ed. Holder-Egger, pp. 79–81; *Annales Altahenses maiores*, a. 1062, ed. Giesebrecht–Oefele, p. 59; Robinson, *Henry IV*, pp. 43–44. On Anno’s support to Alexander II and reform movement: *Die Briefe des Petrus Damiani* 3, no. 99, ed. Reindel, pp. 97–100, where Peter Damian addresses Anno with the words: “Your excellence, moreover, has reached out his hand to the priesthood in that you labored to sever the scaly neck of the “beast of Parma” [antipope Honorius II, Cadalus of Parma] with the sword of evangelical rigor and to reinstate the bishop of the Apostolic See on the throne of his dignity” (translation taken from *The Letters of Peter Damian*, trans. Blum, p. 104). See also Robinson, *Henry IV*, pp. 48–49. These facts were also known to Margetić, but N. Klaić chose to ignore his paper completely. Margetić, *Uzmac Bizanta*, pp. 79–96. Cf. Margetić’s thoughts on this N. Klaić’s thesis, Margetić, *Neka pitanja*, pp. 29–30.

¹⁰¹ Anno’s promotion of Gotebold to the Aquileian See: Adam of Bremen, *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*, lib. 3 c. 35, ed. Schmeidler, p. 177, l. 12–22. According to Pier Silverio Leicht, this notice refers to Gotebold. Leicht, *Le elezioni*, p. 9. However, this in *Italia [archiepiscopus] Aquilegiensis* could indeed refer to patriarch Raveger, Gotebold’s successor, and this is the opinion of Pio Paschini. Paschini, *Storia del Friuli*, p. 232. Anno’s promotion of Ulrich I’s power: D. H. IV, no. 135, ed. Gladiss–Gawlik, pp. 176–177, with the following *formula interventionis*: *ob interventum fidelium nostrorum, dilecti scilicet magistri nostri Annonis Coloniensis archiepiscopi*.

¹⁰² Contemporary Croatian scholarship tends to view Peter Krešimir IV as a resolute supporter of reform papacy. Birin, *Pregled političke povijesti*, p. 61; Vedriš, *Crkva*, pp. 220–221; Majnarić, *Papinstvo*, pp. 542–543; Budak, *Hrvatska povijest*, pp. 231–232. Giuseppe Praga, on the other hand, views the same monarch as the staunchest anti-reformer. Praga, *History of Dalmatia*, pp. 76–77 (featuring very broad freedom of interpretation, one could even say downright inventing of historical events). The judgment hinges on the interpretation of Amico’s invasion in 1075: if Amico II had indeed been sent by the pope, then Peter Krešimir IV could not have been such a champion of reform movement. See n. 131 in this paper. The same conclusion must be reached if the letter of pope Gregory VII to Danish king indeed refers to Dalmatia. Reg. Greg. VII., no. II, 51, ed. Caspar, pp. 192–194. In any case, there are primary sources attesting to Peter Krešimir’s cooperation with Alexander II, so the most that can be said, if one decides to lean towards Praga’s interpretation, is that his support to the reform movement was limited. For Krešimir IV’s cooperation with Alexander II, CD 1, no. 67, ed. Kostrenčić et al., pp. 94–96; Foretić, *Korčulanski kodeks*, pp. 30–31.

fully ensued only with the election of Gregory VII, open military conflicts beginning following the election of anti-king Rudolph of Rheinfelden in March 1077.¹⁰³ At this point, that is between 1077 and 1079, there was a perfect *cassus belli* for imperial forces to attack Zvonimir's Croatia, the pillar of pro-Gregorian faction in the Eastern Adriatic, a region bordering the Holy Roman Empire. Moreover, Zvonimir's brother-in-law, Ladislav audaciously proclaimed his support to the anti-Henrician camp by providing refuge to Henry IV's sworn opponent, count Eckbert I of Formbach, by marrying Adelaide, the daughter of the very anti-king Rudolph, and by promising troops to Rudolph's army when the anti-king was stationed in Goslar, right before the Battle of Mellrichstadt.¹⁰⁴ Thus, it is very possible that Wezelin's invasion of Zvonimir's kingdom was a reaction to Henry IV's invasion of Hungary that took place precisely in 1079.¹⁰⁵ In any case, it is safe to conclude that both Zvonimir and Ladislav belonged to the anti-Henrician camp and that both presented a serious threat on the very southeastern borders of the Holy Roman Empire. This is the historical context that engendered "the noble knight Wezelin" to invade the Dalmatian march. A similar context for Ulrich I's putative attacks is utterly lacking.

At this point it must be mentioned that the majority of primary sources, especially the narrative accounts penned by Hungarian chroniclers, attest to king Solomon ending his life in Pula "in complete poverty".¹⁰⁶ Furthermore, a lid of a

¹⁰³ On the election of anti-king Rudolph in Forchheim in March 1077, see Berthold of Reichenau, *Chronicon*, a. 1077, ed. Robinson, pp. 267–268; Bruno of Merseburg, *Saxonicum bellum*, c. 91, ed. Lohmann, pp. 85–86; Robinson, *Henry IV*, pp. 167–168. Even though pope Gregory VII did not openly support Rudolph immediately following the anti-king's election and coronation, papal legates in Germany, namely cardinal deacon Bernard, were ardent backers of Rudolph from the 1077 onwards. Berthold of Reichenau, *Chronicon*, a. 1077, ed. Robinson, pp. 302–303; Robinson, *Henry IV*, p. 172. First military skirmishes between pro-Henrician and pro-Rudolphian forces commenced in late spring, summer 1077, culminating in the Battle of Mellrichstadt on 7th of August, 1078. Berthold of Reichenau, *Chronicon*, a. 1077–1078, ed. Robinson, pp. 277–278, 288–303, 313–315, 324–338; Bruno of Merseburg, *Saxonicum bellum*, c. 94–102, ed. Lohmann, pp. 87–92; Robinson, *Henry IV*, pp. 172–182.

¹⁰⁴ Berthold of Reichenau, *Chronicon*, a. 1077 and 1078, ed. Robinson, pp. 301–302, 331, l. 18–22. On Ladislav's marriage to Adelheid, Bernold of St. Blasien, *Chronicon*, a. 1090, ed. Robinson, p. 481, l. 1–3, n. 409; Meyer von Konau, *Jahrbücher* 3, pp. 133–134, n. 53; Hlawitschka, *Zur Herkunft*, p. 180, n. 20.

¹⁰⁵ See n. 92.

¹⁰⁶ [S]uccessit [rex Solomon] inde versus mare Adriaticum, ubi in civitate vocata Pola usque mortem in summa paupertate in penuria finiens vitam suam, in qua et iacet tumulatus. Simon of Kéza, *Gesta Hungarorum*, c. 61, ed. Veszprémy–Schaer, pp. 136 (Latin original), 137 (English translation). Cf. the wording of the IC: *Migravit autem [Solomon] ex hoc seculo ad Dominum et sepultus est Pole, in civitate Istri<e>*. IC, c. 136, ed. Bak–Veszprémy, pp. 252–253, n. 656. On the other hand, Bernold of St. Blasien wrote that Solomon died fighting with the Pechenegs against the Byzantine emperor Alexius I Comnenus. Bernold of St. Blasien, *Chronicon*, a. 1087, ed. Robinson, p. 465, l. 23–24, p. 466, l. 1–2. That Solomon indeed went to fight against the Byzantine emperor in the 1080s is also attested by Anna Comnena who wrote that "At the approach of spring Tzelgu (the supreme commander of the Scythian army) crossed the passes above the Danube with a mixed army of about eighty thousand, composed of Sauromatians, Scythians, and a number from the Dacian army (over whom the man called Solomon was leader), and plundered

tombstone was found in Pula, precisely in St. Michael's monastery, inscribed with the epitaph: *Hic requiescit illustrissimus Salamon rex Panoniae* (see image 1).¹⁰⁷ The fact that Solomon, the enemy of papal supporters Ladislav and Zvonimir and the ally of Henry IV, is explicitly mentioned in the same place and in the some ecclesiastical institution where a Wezelin governed *in temporalibus* strongly supports the thesis, originally proposed by Margetić, that the "noble knight Wezelin" of the pope's 1079 letter indeed refers to the eponymous advocate of St. Michael's monastery in Pula. That Wezelin, however, cannot be "a papal vassal" as Margetić unsuccessfully argued, but he could be the "count of Aquileian Church" and the father of Henry, the future count in Istria.¹⁰⁸

Finally, the "Wezelin thesis" offers a much-needed explanation for Coloman's assault on Istria of the beginning of the 12th century. This (counter)attack is noted by Ekkehard of Aura under the year 1108 with the following words: "Coloman invaded our borderlands, that is the maritime territories".¹⁰⁹ These *finis Regni nostri* can only refer to Istria and, possibly, the occupied territory of Merania that Coloman aimed to reclaim. This passage was known to Margetić, but he did not interpret it in the context of Merania; on the contrary, he saw the putative attack led by the lords of Duino in 1116 as a military response to this Coloman's assault.¹¹⁰ Even though this counterattack must primarily be interpreted as a consequence of Henry V's military campaigns in Hungary, the choice to invade precisely Istria was by no means accidental.¹¹¹ According to the "Wezelin thesis", Coloman did not launch an attack precisely on Istria on a whim or randomly; instead, the triumphant Hungarian monarch aimed to restore to his Dalmatian-Croatian kingdom those territories that were lost in previous decades, namely Merania.

Concluding Remarks

Solving the "Meranian mystery" is a task that will always require a certain amount of interpretative freedom from the historian bold enough to attempt to tackle it; there are simply not enough contemporary historical accounts that would

the towns round about Chariopolis." Anna Comnena, *The Alexiad*, lib. 7, c. 1, ed. Leib, 2, p. 87 (English translation taken from Dawes, *The Alexiad*, p. 168). However, Anna Comnena never writes that Solomon was among the ones who died either in battle or afterwards, when trying to escape from the Byzantine forces. Thus, it is very possible that Solomon survived the battle and escaped to Pula. See also Rokay, *Salamon és Póla*, pp. 55–99.

¹⁰⁷ The lid of the tomb was discovered in 1851 on St. Michael's hill, the very place where St. Michael's monastery once stood. Kandler, *Sepolcro*, p. 101. The lid is kept in Pula, in Arheološki muzej Istre [Archaeological Museum of Istria] under inventory number AMI-S-55. According to Rokay, who analyzed the monument in most detail, the lid is indeed authentic. Rokay, *Salamon és Póla*, pp. 119–157.

¹⁰⁸ See n. 57 and n. 62 in this paper.

¹⁰⁹ [Sub anno 1108:] *Colomanus finis regni nostri, scilicet in locis maritimis, invaserit*. Ekkehard of Aura, *Chronicon*, a. 1108, ed. Waitz, p. 242, l. 39.

¹¹⁰ Margetić, *Rijeka i područje*, p. 61.

¹¹¹ Otto of Freising, *Chronica sive Historia de duabus civitatibus*, lib. 7, c. 13, ed. Hofmeister, p. 325, l. 4–11; Zupka, *Ritual and Symbolic*, pp. 96–97; Dendorfer, *Heinrich V.*, p. 132.

allow for a straightforward solution fully grounded in primary sources. The thesis outlined in this paper is no exception – it proposes a very creative reading of a chapter from a 14th-century chronicle and the main protagonist of the pivotal process is a mysterious noble knight. Yet, despite all its interpretative jumps, the newly proposed “Wezelin thesis” represents a marked improvement over the three existing solutions. Benussi had absolutely no primary sources to back his claims and his reading of *De administrando imperio* – the basis of his argument – was highly partial, strongly impacted by nationalistic bias and it has since been consensually rejected by scholarship. Hauptmann based his thesis on dubious laws of inheritance, highly uncertain genealogies and a very creative reading of c. 99 of the IC as well: he read it so that nothing of it remained unaltered. Finally, Margetić, while successful in demonstrating the untenability of the previous theses, ultimately proposed a solution completely ungrounded in primary sources. The “Wezelin thesis” is based on firmer ground and supported by stronger evidence: there are contemporary primary sources attesting to the attack on Croatian-Dalmatian kingdom (the pope’s letter to Wezelin), there is a perfect *cassus belli* for the invasion (missing in Hauptmann’s thesis), the invasion fits the historical context, and the takeover is echoed in subsequent events (Coloman’s counterattack).

These observations and conclusions, in turn, lead to a somewhat different interpretation of both the modality of Meranian annexation and the interpretation of “Dalmatian march” than traditionally argued. Both Hauptmann and Margetić saw the loss of Merania as a result of a relatively short, compact process: the military campaigns of Ulrich I being a reflex of Henry IV’s Hungarian expedition of 1063; the attacks of lords of Duino happening only in 1116/17. According to the “Wezelin thesis”, the takeover of Merania was a longer process and it took place over several years, if not decades. Zvonimir could, and by all accounts did fight back against the invaders in the latter half of 1070s – the formation of Dalmatian march or *Krajina* testifying to the organization of his defensive system. Therefore, the Dalmatian march cannot be the creation of Ulrich I as was originally claimed by Nada Klaić, but of king Zvonimir.¹¹² However, following the death of Zvonimir’s successor, Stephen III in 1090/91, Croatian kingdom was plunged into crisis with in-fighting over royal succession; thus, it was certainly not in a position to organize effective defense, let alone to launch counterattacks on the Istrian march and the Patriarchate of Aquileia.¹¹³ The first Croatian monarch powerful enough to

¹¹² If Puzel’s and Priest of Duklja’s accounts are taken as authentic and trustworthy, case could be made that *Krajina* was originally Peter Krešimir IV’s organization. However, this March or *Krajina* is mentioned only in two primary sources and both link it to king Zvonimir, thus it is far more likely that it was this particular monarch who organized the defensive border region.

¹¹³ Archdeacon Thomas describes this period of crisis with the following words: “And so there came to be great conflict among all the nobles of the kingdom. And as first this one, then that one, with ambitions to be king separately claimed lordship of the land, there arose countless acts of pillage, robbery and murder, and the breeding grounds of every crime. Day after day people attacked, hunted down and murdered each other without respite” (*Cepit itaque inter omnes regni proceres magna discordia suboriri. Et cum divisim modo hic modo ille regnandi ambitione sibi terre dominium vendicaret, innumerabiles rapine, predationes, cedet et omnium*

attempt the *reconquista* was Coloman I and he indeed launched the counterattack, delayed as it was.

Interestingly, both Jurković and Majnarić were on this track when they intuitively argued that “eastern Istria came under the jurisdiction of Istrian margraves only in the period following the death of the last Croatian king from the Trpimirović dynasty, Stephen II [*recte* III]”,¹¹⁴ and that Wezelin was “at first unsuccessful, but by the end of the century, due to the crisis of jurisdiction in the Croatian kingdom, ultimately successful” in his attack on Zvonimir’s dominion.¹¹⁵ Neither of the two historians explicated their reasoning in any greater detail – the former being an encyclopedia entry, the latter a chapter in a synthesis of Croatian early medieval history – but their intuition-based conclusions fit the “Wezelin thesis” perfectly.

Furthermore, it must be noted that the territory between Lovran, “the last maritime town of Aquileian land”, and Bakar, “the first of the lands of Croatia that take the name of Dalmatia”, is not mentioned by Al-Idrisi. Therefore, it is possible that this patch of land that included the territories of Veprinac, Kastav and Rijeka remained disputed well into the 12th century. The first primary source explicitly attesting to Rijeka’s position stems from 1300 and mentions the lords of Duino as the town’s rulers.¹¹⁶ Moreover, following Al-Idrisi’s account, the oldest document attesting the river Rječina as the boundary between the two polities is the donation charter purportedly from 1260, issued by the Hungarian king Bela IV to the counts of Krk, bestowing upon the brothers Bartholomew and Frederick the town Vinodol “whose northern boundary is the river and town Rijeka”; the charter, however, is a forgery (re)written in a much later period.¹¹⁷

facinorum seminaria emerunt. Alter enim alterum insequi, invadere, trucidare cotidie non cessabat). Archdeacon Thomas of Split, *Historia Salonitanorum*, c. 17, ed. Perić et al., pp. 92–93; Margetić, *Regnum Croatiae*, pp. 16–19; Birin, *Pregled političke povijesti*, pp. 65–66; Budak, *Hrvatska povijest*, pp. 284–287; idem, *Prva stoljeća Hrvatske*, pp. 115–122.

¹¹⁴ “Ist. Istra je pod upravu istar. markgrofa došla tek u razdoblju nakon smrti posljednjega hrv. kralja iz dinastije Trpimirovića Stjepana II. (1091) i dolaska Kolomana Arpadovića na hrv. prijestolje (1102), najvjerojatnije u vrijeme markgrofovstva Ulrikova sina Popona (1090–1101).” Jurković, *Istarska markgrofovija*, <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1203> [last access: 04. 08. 2019].

¹¹⁵ “Štoviše, čini se da je Luitold aktivnije nastupio i prema susjedima Carstva te podržao Vecelina u njegovu – čini se tada neuspješnom, no u konačnici do kraja tog stoljeća za krize vlasti u Hrvatskoj Kraljevini uspješnom – napadu.” Majnarić, *Karolinško, Otonsko*, pp. 528–529. There are no sources attesting to Liutold’s activity in Wezelin’s campaigns, but his involvement is highly probable. Moreover, the Priest of Duklja mentions that the German duke that “Crepimir” fought against was a *consobrinus imperatoris*. Since the Eppensteins were indeed related to Henry IV – Hermann II of Swabia being the great-grandfather of Henry IV and the grandfather of Markward IV – and the Holy Roman emperor referred to them as *nostri consanguinei*, it is possible that the historical nucleus of this highly contaminated narrative was indeed the wars waged between Liutold of Eppenstein and king Zvonimir. D. H. IV, no. 432, ed. Gladiss–Gawlik, pp. 577–578 (Ulrich of Eppenstein called *noster fidelis et dilectissimus consanguineus*); Gänser, *Die Mark (I. Teil)*, p. 107. In any case, Mogorović Crljenko’s argument that this German duke who was the relative of the emperor refers to Ulrich I of Weimar-Orlamünde is untenable: Ulrich I was neither duke nor any relative of Henry IV’s. Mogorović Crljenko, *Istarski markgrofovi*, p. 86, n. 23.

¹¹⁶ Kos, *Jedan urbar*, p. 3, n. 3.

¹¹⁷ CD 5, no. 685, ed. Smičiklas, pp. 179–180.

Since Merania, at least up to Lovran, was definitely annexed by the 1150s but still fought over in 1108, it is possible that the new border between the Holy Roman Empire and the Dalmatian-Croatian kingdom had been stabilized (perhaps even on the river Rječina) in 1116/17 as a result of Ordelafo Falier's military expedition. Whether the imperial troops actually helped the Venetians or not cannot be ascertained, but it seems very plausible that following the loss of Dalmatian cities the Hungarian kings gave up on recuperating Merania and simply focused their resources elsewhere. Thus, the "Wezelin thesis" is not in complete disharmony with Margetić's argumentation. There is, however, no justifiable reason to assume that the lords of Duino played any role in this enterprise.

In conclusion to this debate it remains to be demonstrated how the newly proposed "Wezelin thesis" impacts some of the main historiographical dilemmas regarding the Duchy of Merania. According to the proposed solution, Merania could not have passed on to Conrad II of Dachau via inheritance. Consequently, the bestowing of the Duchy of Merania upon Berthold IV and the comital house of Andechs would also not be grounded in inheritance. Instead, just as was so convincingly argued by Andrej Komac, the title of Meranian dukes was given to Berthold IV for political reasons, as part of the process of reorganization of the Empire's southeastern frontiers and the elevation of Otto II of Wittelsbach as duke of Bavaria.¹¹⁸ If there were no hereditary rights involved in Berthold IV's elevation to Meranian duke, then no such rights were required for Conrad II thirty years before. Therefore, according to the "Wezelin thesis" Conrad II of Dachau was, same as Berthold IV after him, given the Duchy of Merania for political reasons: as part of a process of reorganization of Bavarian social hierarchy taking place between 1152 and 1156 on the one hand, and on the other, as an audacious proclamation of hostility towards the Hungarian crown whose sovereignty over Dalmatia and Croatia was challenged by the creation of the new ducal title.¹¹⁹

This explains why the original imperial title of "the dukes of Dalmatia and Croatia" started giving way to the "less offensive" one – the dukes of Merania – in the 1180s and 1190s, the period when the Holy Roman Empire did not foster enmity with the Hungarian throne; the original title was dropped for the *dux Meranie* in the second half of the 1190s, when Andrew II, the brother of Hungarian king Emeric, married Gertrude, the daughter of Berthold IV of Andechs. From this period onwards, especially following Andrew II's official assumption of the Hungarian title "duke of Croatia and Dalmatia" in 1197, the original "offensive" imperial title had to completely give way to the new, "less offensive" one – the dukes of Merania.¹²⁰

¹¹⁸ Komac, *Utrditev grofov Andeških*, pp. 283–294; idem, *Od mejne grofije*, pp. 55–63.

¹¹⁹ D. F. I, no. 14, ed. Appelt, pp. 26–27 and esp. Dendorfer, *Von den Liutpoldingern*, p. 352.

¹²⁰ This argument was put forward already by Hormayr and it remains the most convincing solution to the question of why the original ducal title changed from *dux Dalmatie et Croatie* to *dux Meranie*. Hormayr, *Sämtliche Werke* 3, p. 209. On Andrew II, his alliance with Leopold VI of Babenberg and their wars with king Emeric, especially the battle of 1197 after which, following the victory of Andrew II and duke Leopold VI, king Emeric had to bequeath to his younger brother the title of the duke of Dalmatia and Croatia, the primary sources are: *Chronica regia Coloniensis*, a. 1199, ed. Waitz, p. 168; *Continuatio Admuntensis*, a. 1197, ed. Wattenbach,

This, in turn, leads to the conclusion that Merania was, exactly as was claimed by Hormayr and Oefele over a century ago, exclusively a titular duchy. This also means that the *Ducatus Meranie* mentioned in two documents from 1221 refers to, just as Oefele claimed, the totality of jurisdictional dominium of house Andechs; this opinion was accepted by both Margetić, Komac and Kosi.

Finally, these conclusions shed new light on the relation between the ducal title and the Kvarner region. Namely, the traditional interpretation among the supporters of both Hauptmann's and Margetić's theses is that the area between the Učka mountain range and the river Rječina was originally called *Meran(ia)*; the name of this microregion was then taken over by the titular dukes of Dalmatia and Croatia who started styling themselves the "dukes of Meran(ia)". However, the title *dux Meranus* appears already in the second half of the 12th century, but the oldest known usage of the word *Meran* to designate the territory between the Učka mountain range and the river Rječina stems from 1366.¹²¹ Therefore, the exact opposite can be argued too: that the term *Meran(ia)* was originally used to refer to the imperial titular Duchy of Dalmatia and Croatia, and only later – one would assume following the marriage between Gertrude of Andechs and Andrew II – did it begin connoting a distinct microregion, a patch of land between the Učka mountain range and the river Rječina, the only part of the historical *Regnum Croatiae* that was at this point both *de iure* and *de facto* under the jurisdiction of the Empire, its ecclesiastical nobility more precisely – the patriarchs of Aquileia. The fact that Gertrude's brother was Berthold V, the future patriarch of Aquileia (1218–1251) and thus the secular lord of the Kvarner microregion, further strengthens this argument.

In the end absolutely nothing remains of Hauptmann's original thesis. The author of this paper sincerely hopes that any future scholarly debate on these topics will no longer relegate the critics of Hauptmann's thesis to mere single mentions in footnotes, "hiding" their arguments and designating their theses as potential alternative, but unlikely scenarios; instead, any revindication of the old "Ulrich thesis" should decisively tackle the argumentation explicated in this study.

p. 588, l. 27–28; *Codex diplomaticus Hungariae* 2, ed. Fejér, pp. 313–314 (first letter of pope Innocent III to duke Andrew II) and pp. 315–316 (the second letter of pope Innocent III to duke Andrew II). See also Klaić, *O hercegu Andriji*, pp. 200–222, esp. pp. 204–209; Šišić, *Poviest Hrvata* 1, pp. 157–189; Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom*, p. 368. The literature on Gertrude of Andechs is substantial as her murder occupied the attention of numerous historians, but this topic falls outside the scope of this paper. On Gertrude's marriage with Andrew II see e.g. Lyon, *Princely Brothers*, pp. 157–158.

¹²¹ The *regestum* (see n. 32 in this paper) also mentions a document from 1256 issued by the Aquileian patriarch Gregory of Montelongo and written by notary public Conrad of Cividale, purportedly demonstrating that the lords of Duino hold the lands in question – among which those *in Meran sive in Croatia* – from the Aquileian Church. This document has thus far neither been edited, nor – at least to my knowledge – found. Since a large part of notarial acts written by this Conrad of Cividale is still unpublished, it is possible that the 1256 document will be found once the entire corpus of Conrad's documents has been investigated and edited. On this public notary Conrad see Blancato, *Corrado da Martignacco*, <http://www.dizionario biografico degli italiani.it/corrado-da-martignacco-1302/> [last access: 04. 08. 2019].

While future research is very much welcome in the context of the “Wezelin thesis”, especially in order to pinpoint more accurately the mysterious noble knight of the pope’s letter, the solution outlined in this paper and written in *lingua franca* of modern-day scholarly discourse aims to garner the attention of as broad a circle of historians as possible. Since medieval Istria belongs to both Italian, German, Austrian, Slovenian and Croatian national history, the “Wezelin thesis” should be analyzed, deconstructed, criticized and, ultimately, improved upon by a number of historians dealing with medieval Europe during the momentous Investiture Controversy. As critical reviews and erudite academic discussions are desperately lacking in contemporary Istrian medieval studies, the author heartily hopes to engender some debate with this comprehensive contribution.

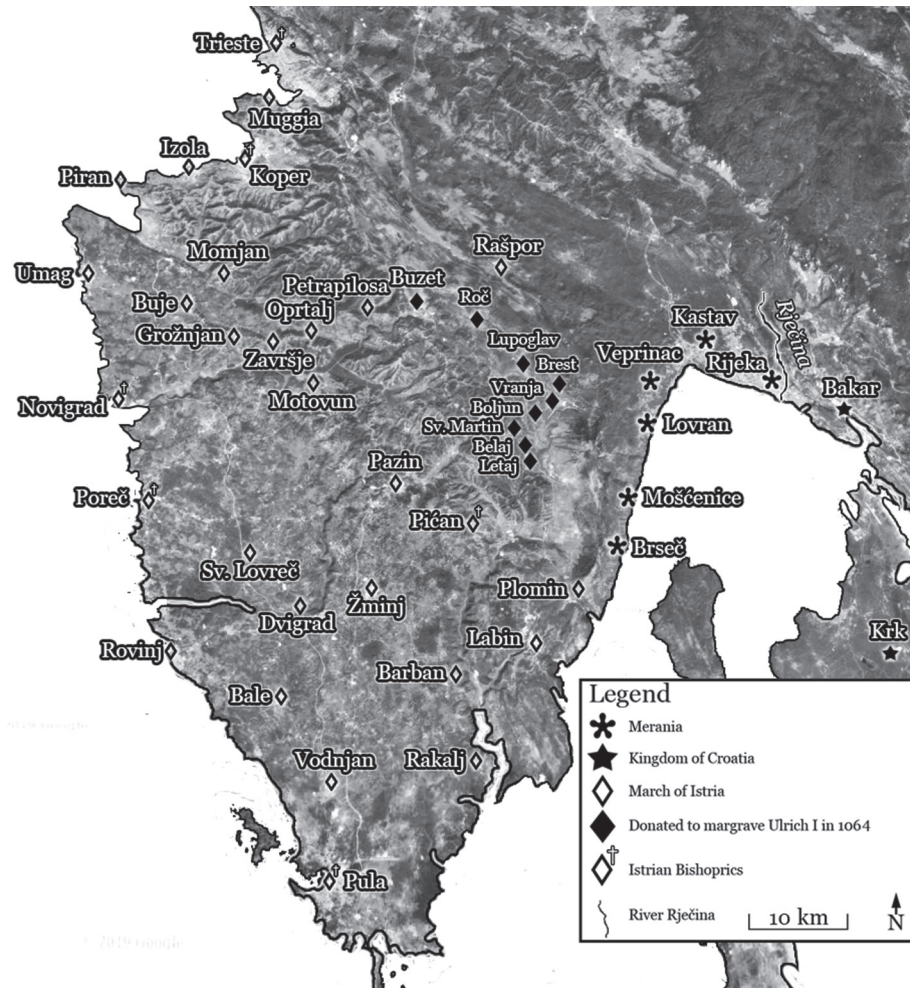
Appendix

Image

The lid of Solomon’s tomb found in St. Michael’s monastery in Pula in 1851. The inscription reads: HIC REQUIESCIT ILLVUSTRISSIMVS SALOMON / REX PANNONIAE. The lid, made from limestone, is currently kept in Pula, in Arheološki muzej Istre [Archaeological Museum of Istria] under inventory number AMI-S-55. The dimensions are: height = 48 cm; length = 173 cm; width = 23 cm.

Map

Map 1. March of Istria and Merania

The old border between the March of Istria and the Kingdom of Croatia, the Učka mountain range, is highlighted by the places in which the twenty royal *mansi* were donated to margrave Ulrich I of Weimar-Orlamünde by king Henry IV in 1064. The toponyms mentioned in the donation are (from north to south): *Puviendi* (most probably a contamination of *Pinvendi*) = Buzet (Ital. Pinguente), *Ruz* = Roč (Ital. Rozzo), *Lompaga* = Lupoglav (Ital. Lupogliano), *Winstrum* = Brest pod Učkom (Ital. Olmeto di Bogliuno), *Rana* = Vranja (Ital. Vragna), *Bangul* = Boljun (Ital. Bogliuno), *Villa que vocatur ad Sanctum Martinum* = Sveti Martin (Ital. San Martino), *Curtalla* = Belaj (Ital. Bellai) and *Lahenewit* = Letaj (Ital. Lettai).

References

Primary Sources

- Adam of Bremen, *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*, ed. Bernhard Schmeidler, MGH, *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum* 2 (Hannover–Leipzig 1917).
- Al-Idrīsī, *Opus geographicum, sive “Liber ad eorum delectationem qui terras peragrarare student”*, ed. Enrico Cerulli et al., 9 vols (Napoli 1970–1984).
- Andrea Dandolo, *Chronica per extensum descripta*, in: *Andreae Danduli ducis Venetiarum Chronica per extensum descripta: aa. 46-1280 d.C.*, ed. Ester Pastorello, *Rerum Italicarum scriptores*² 12/1 (Bologna 1958), pp. 5–327.
- Anna Comnena, *Alexiade: Règne de l'empereur Alexis I Comnène (1081–1118)*, 4 vols, ed. Bernard Leib (Paris 1937–76).
- Annales Altahenses maiores*, ed. Wilhelm Giesebrecht–Edmund von Oefele, MGH, *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum* 4 (Hannover 1891).
- Annales Augustani*, ed. Georg Heinrich Pertz, in: *Annales, chronica et historiae aevi Saxonici*, MGH, *Scriptores* 3 (Hannover 1839), pp. 123–136.
- Annales Camaldulenses ordinis Sancti Benedicti* 2, ed. Iohannes Benedictus Mittarelli–Anselmus Castadonī (Venice 1756).
- Annales Camaldulenses ordinis Sancti Benedicti* 9, ed. Iohannes Benedictus Mittarelli–Anselmus Castadonī (Venice 1773).
- Annales Reicherspergenses*, ed. Wilhelm Wattenbach, in: *Annales aevi Suevici*, ed. Georg Heinrich Pertz, MGH, *Scriptores* 17 (Hannover 1861), pp. 443–476.
- Annales Schefflarienses maiores*, ed. Philipp Jaffé, in: *Annales aevi Suevici*, ed. Georg Heinrich Pertz, MGH, *Scriptores* 17 (Hannover 1861), pp. 335–343.
- Annales Venetici breves*, in: *Testi storici veneziani (XI–XIII secolo)*, ed. Luigi Andrea Bertò (Padua 1999), pp. 86–99.
- Annalista Saxo, *Chronicon*, in: *Die Reichschronik des Annalista Saxo*, ed. Klauss Nass, MGH, *Scriptores* 37 (Hannover 2006).
- Antonio Bonfini, *Rerum Ungaricarum decades*, 4 vols, ed. Imre Főgel–Béla Iványi–László Juhász, *Biblioteca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum Saeculum XV* (Leipzig–Budapest 1936–41).
- Archdeacon Henry, *Vita Chuonradi archiepiscopi Salisburgensis*, ed. Wilhelm Wattenbach, in: *Historiae aevi Salici*, ed. Georg Heinrich Pertz, MGH, *Scriptores* 11 (Hannover 1854), pp. 63–77.
- Archdeacon Thomas of Split, *Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum / History of the Bishops of Salona and Split*, Latin text ed. Olga Perić, ed., trans. and annotated Damir Karbić–Mirjana Matijević Sokol–James Ross Sweeney, *Central European Medieval Texts* 4 (Budapest 2006).
- Bernold of Constance, *Chronicon*, in: *Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz, 1054–1100*, ed. Ian Stuart Robinson, MGH, *Scriptores rerum Germanicarum, Nova series* 14 (Hannover 2003), pp. 385–540.
- Berthold of Reichenau, *Chronicon*, in: *Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz, 1054–1100*, ed. Ian Stuart Robinson, MGH, *Scriptores rerum Germanicarum, Nova series* 14 (Hannover 2003), pp. 161–381.
- Bruno of Merseburg, *Saxonicum bellum*, in: *Brunos Buch vom Sachsenkrieg*, ed. Hans-Eberhard Lohmann, MGH, *Deutsches Mittelalter, Kritische Studentexte* 2 (Leipzig 1937), pp. 12–123.
- Casuum s. Galli continuatio II, ed. Ildefons von Arxt, in: *Scriptores rerum Sangallensium: Annales, chronica et historiae aevi Carolini*, ed. Georg Heinrich Pertz, MGH, *Scriptores* 2 (Hannover 1829), pp. 148–163.

- CD 1 – *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* 1: Diplomata annorum 743–1100 continens, ed. Marko Kostrenčić–Jakov Stipišić–Miljen Šamšalović (Zagreb 1967).
- CD 2 – *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* 2: Diplomata saeculi XII. continens (1101–1200), ed. Tadija Smičiklas (Zagreb 1904).
- CD 5 – *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* 5: Diplomata annorum 1256–1272 continens, ed. Tadija Smičiklas (Zagreb 1907).
- CDI – *Codice diplomatico istriano*, 5 vols, ed. Pietro Kandler (Trieste 1986).
- Chronica regia Coloniensis*, ed. Georg Waitz, MGH, *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum* 18 (Hannover 1880).
- Chronicon Eberspergense*, ed. Wilhelm Arndt, in: *Supplementa tomorum I, V, VI, XII, Chronica aevi Suevici*, ed. Georg Heinrich Pertz, MGH, *Scriptores* 20 (Hannover 1869), pp. 9–15.
- Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* 2, ed. Georgius Fejér (Budapest 1829).
- Constantine the Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, ed. Gyula Moravcsik, trans. Romilly James Heald Jenkins, *Dumbarton Oaks Texts* 1 (Washington, DC 1967).
- Continuatio Admuntensis a. 1140–1250, ed. Wilhelm Wattenbach, in: *Chronica et annales aevi Salici*, ed. Georg Heinrich Pertz, MGH, *Scriptores* 9 (Hannover 1851), pp. 579–593.
- Corpus Inscriptionum Latinarum* 3: *Inscriptiones Asiae, provinciarum Europae Graecarum, Illyrici Latinae*, ed. Theodor Mommsen (Berlin 1873).
- Cosmas of Prague, *Chronica Boemorum*, ed. Bertold Bretholz–Wilhelm Weinberger, MGH, *Scriptores rerum Germanicarum, Nova series* 2 (Berlin 1923).
- D. C. II – *Conradi II. diplomata / Die Urkunden Konrads II.*, ed. Harry Bresslau, MGH, *Diplomata regum et imperatorum Germaniae* 4 (Hannover–Leipzig 1909).
- D. C. III – *Conradi III. et filii eius Heinrici diplomata / Die Urkunden Konrads III. und seines Sohnes Heinrich*, ed. Friedrich Hausmann, MGH, *Diplomata regum et imperatorum Germaniae* 9 (Vienna–Cologne–Graz 1969).
- D. F. I – *Friderici I. diplomata / Die Urkunden Friedrichs I.*, ed. Heinrich Appelt, MGH, *Diplomata regum et imperatorum Germaniae* 10 (Hannover 1975–90).
- D. H. II – *Heinrici II. et Arduini diplomata / Die Urkunden Heinrichs II. und Arduins*, ed. Theodor von Sickel, MGH, *Diplomata regum et imperatorum Germaniae* 3 (Hannover 1900–1903).
- D. H. III – *Heinrici III. diplomata / Die Urkunden Heinrichs III.*, ed. Harry Bresslau–Paul Fridolin Kehr, MGH, *Diplomata regum et imperatorum Germaniae* 5 (Berlin 1931).
- D. H. IV – *Heinrici IV. diplomata / Die Urkunden Heinrichs IV.*, ed. Dietrich von Gladiss–Alfred Gawlik, MGH, *Diplomata regum et imperatorum Germaniae* 6 (Berlin–Weimar–Hannover 1941–1978).
- D. O. II – *Otonis II. diplomata / Die Urkunden Otto des II.*, ed. Theodor von Sickel, MGH, *Diplomata regum et imperatorum Germaniae* 2/1 (Hannover 1888).
- D. O. III – *Otonis III. diplomata / Die Urkunden Otto des III.*, ed. Theodor von Sickel, MGH, *Diplomata regum et imperatorum Germaniae* 2/2 (Hannover 1893).
- Das Cartular des Klosters Ebersberg*, ed. Friedrich Hektor von Hundt (München 1879).
- Die Briefe des Petrus Damiani*, ed. Kurt Reindel, 4 vols, MGH, *Die Briefe der deutschen Kaiserzeit* 4 (München 1983–93).
- Die Traditionsbücher des Hochstiftes Brixen vom zehnten bis in das vierzehnte Jahrhundert*, ed. Oswald Redlich, *Acta Tirolensia: Urkundliche Quellen zur Geschichte Tirols* 1 (Innsbruck 1886).
- Die Urkunden des Klosters Indersdorf* 1, ed. Friedrich Hektor von Hundt, (München 1863).
- Diplomi patriarcali: I documenti dei patriarchi Aquileiesi anteriori alla metà del XIII secolo nell'Archivio capitolare di Udine*, ed. Cesare Scalon, *Quaderni e dispense dell'Istituto di storia dell'Università degli Studi di Udine* 8 (Udine 1983).

- Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia*, ed. Franjo Rački, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 7 (Zagreb 1877).
- Documenta historiae forojuliensis saeculi XIII: Ab anno 1200 ad 1299 summam regesta*, ed. Giuseppe Bianchi (Vienna 1861).
- Ekkehard of Aura, *Chronicon universale: Pars altera, anni 1106–1125*, in: *Chronica et annales aevi Salici*, ed. Georg Waitz, MGH, Scriptores 6 (Hannover 1844), pp. 231–265.
- Excerpta necrologiorum Salisburgensis et S. Emmerami Ratisponae saec. XI. et XII. et seqq. in: *Monumenta Boica* 14 (München 1784), pp. 365–405.
- Fragmenta necrologica Schirensia, in: *Dioeceses Brixinensis, Frisingensis, Ratisbonensis*, ed. Franz Ludwig Baumann, MGH, Necrologia Germaniae 3 (Berlin 1905), pp. 133–136.
- Friderici I imperatoris cognomento Barbarossae expeditio asiatica ad sepulchrum Domini ab aequaeuo auctore conscripta, ed. Jacob Basnage, in: *Thesaurus monumentorum ecclesiasticorum et historicorum* 3/2 (Antwerp 1725), pp. 497–526.
- Gnirs, Anton, *Zwei Rechnungsbücher der Bischöfe von Pola aus dem XIV. und XV. Jahrhundert*, Quellen zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Polesana im späten Mittelalter und bei Beginn der Neuzeit 1 (Pula 1908).
- Gnirs, Anton, Die Noten des Bischofs Dominicus de Luschi über die Lehenspflicht der Herren von Walsee-Ens für das Poleser Lehen am Quarnero, Quellen zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Polesana im späten Mittelalter und bei Beginn der Neuzeit 3, *Jahresbericht der k. k. Staatsrealschule in Pola* 3 (1910), pp. 23–28.
- Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem vijeku* 3: 1001–1100, ed. Franc Kos (Ljubljana 1911).
- GRS – *Gesta regum Sclavorum*, ed. Tibor Živković, 2 vols, Sources for Serbian History 7 (Beograd 2009).
- Historia de expeditione Friderici imperatoris, in: *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I.*, ed. Anton Chroust, MGH, Scriptores rerum Germanicarum, Nova series 5 (Berlin 1928), pp. 1–115.
- Historia peregrinorum, in: *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I.*, ed. Anton Chroust, MGH, Scriptores rerum Germanicarum, Nova series 5 (Berlin 1928), pp. 116–172.
- Historia Welforum Weingartensis, ed. Ludwig Weiland–Georg Heinrich Pertz, in: *Monumenta Welforum antiqua*, MGH, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum 43 (Hannover 1869), pp. 12–41.
- IC – *Cronica de gestis Hungarorum e codice picto saec. XIV. / Chronicle of the Deeds of Hungarians from the Fourteenth-Century Illuminated Codex*, ed. János M. Bak–László Veszprémy, Central European Medieval Texts 9 (Budapest 2018).
- I trattati con Bisanzio: 992–1198*, ed. Marco Pozza–Giorgio Ravegnani, Pacta veneta 4 (Venice 1993).
- Illyricum sacrum* 3: Ecclesia Spalatensis olim Salonitana, ed. Daniele Farlati Daniele (Venice 1765).
- Illyricum Sacrum* 5: Ecclesia Jadertina cum suffraganeis, et ecclesia Zagabriensis, ed. Daniele Farlati (Venice 1775).
- Iohannes de Thurocz, *Chronica Hungarorum*, ed. Erzsébet Galántai–Gyula Kristó (Budapest 1985).
- Johannes Aventinus, *Annales Boioariourm libri septem* (Leipzig 1710).
- Johannes Turmair, *Annales Ducum Boiariae*, in: *Johannes Turmair's gennant Aventinus Sämmtliche Werke* 2–3, ed. Sigismund Riezler (München 1881–84).
- John the Deacon, *Istoria Veneticorum*, ed. Luigi Andrea Bertò, Fonti per la Storia dell'Italia medievale: Storici italiani dal Cinquecento al Millecinquecento ad uso delle scuole 2 (Bologna 1999).
- Kalendarium necrologicum Weissenburgense, in: *Fontes rerum Germanicarum: Geschichtsquellen Deutschlands* 4, ed. Johann Friedrich Böhmer–Alfons Huber (Stuttgart 1868), pp. 310–314.

- Konrad of Scheyern, *Chronicon Schirensis*, ed. Philipp Jaffé, in: *Annales aevi Suevici*, ed. Georg Heinrich Pertz, MGH, *Scriptores* 17 (Hannover 1861), pp. 615–623.
- Kos, Milko, *Jedan urbar iz vremena oko 1400. o imanjima Devinskih i Walsseovaca na Kvarneru* [A Tax Roll from around 1400 regarding the Possessions of Lords of Duino and Walsee in the Kvarner Region], *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* 3 (1956), pp. 3–20.
- L'Italia descritta nel "Libro del Re Ruggero" compilato da Edrisi*, ed. Michele Amari–Celestino Schiaparelli, *Atti della Reale Accademia dei Lincei*, ser. 2, 8 (Rome 1883).
- Lampert of Hersfeld, *Annales*, in: *Lamperti monachi Hersfeldensis opera*, ed. Oswald Holder-Egger, MGH, *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum* 38 (Hannover–Leipzig 1894).
- Listine o odnošajih između južnog Slavenstva i Mletačke Republike 3: Od godine 1347 do 1358* [Charter on Relations between the Southern Slavs and Venetian Republic 3: From Year 1347 to 1358], ed. Šime Ljubić, *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* (Zagreb 1872).
- Margetić, Luj, *Pet puljskih isprava iz X. i XI. stoljeća* [Five Charters from Pula from 10th and 11th Centuries], *Rijeka, Vinodol, Istra: Studije* [Rijeka, Vinodol, Istria: Studies] (Rijeka 1990), pp. 131–151.
- Martin Szentiványi, *Summarium chronologiae Regni Hungarie*, ed. Antal Grassalkovich (Vienna 1750).
- MDC 3 – *Monumenta historica Ducatus Carinthiae* 3: Die Kärntner Geschichtsquellen 811–1202, ed. August von Jaksch (Klagenfurt 1904).
- MDC 4/2 – *Monumenta historica Ducatus Carinthiae* 4/2: Die Kärntner Geschichtsquellen 1263–1269, ed. August von Jaksch (Klagenfurt 1906).
- Monumenta Formbacensia: Diplomatarium miscellum*, in: *Monumenta Boica* 4 (München 1765), pp. 127–212.
- Monumenta Geisenfeldensia*, in: *Monumenta Boica* 14 (München 1784), pp. 179–268.
- Monumenta Parthenii Chiemeseensis: Diplomatarium miscellum*, in: *Monumenta Boica* 2 (München 1764), pp. 445–526.
- Monumenta Understorfensia*, in: *Monumenta Boica* 14 (München 1784), pp. 115–170.
- Muratori, Lodovico Antonio, *Antiquitates Italicae medii aevi* 1 (Arezzo 1773).
- Necrologia s. Rudberti Salisburgensis*, in: *Dioecesis Salisburgensis*, ed. Sigmund Herzberg–Fränkel, MGH, *Necrologia Germaniae* 2 (Berlin 1904), pp. 91–198.
- Necrologium Aquileiense*, ed. Cesare Scaloni, *Fonti per la storia della Chiesa in Friuli* 1 (Udine 1982).
- Necrologium Diessense*, ed. Franz Ludwig Baumann, in: *Dioecesis Augustensis, Constantiensis, Curiensis*, MGH, *Necrologia Germaniae* 1 (Berlin 1888), pp. 7–32.
- Necrologium s. Lamberti*, in: *Dioecesis Salisburgensis*, ed. Sigmund Herzberg–Fränkel, MGH, *Necrologia Germaniae* 2 (Berlin 1904), pp. 309–340.
- Necrologium Undensdorfense*, in: *Dioecesis Brixinensis, Frisingensis, Ratisbonensis*, ed. Franz Ludwig Baumann, MGH, *Necrologia Germaniae* 3 (Berlin 1905), pp. 172–198.
- Otto of Freising, *Chronica sive Historia de duabus civitatibus*, ed. Adolf Hofmeister, MGH, *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum* 45 (Hannover–Leipzig 1912).
- Otto of Freising–Rahewin, *Gesta Friderici I. imperatoris*, ed. Georg Waitz–Bernhard von Simson, MGH, *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum* 46 (Hannover–Leipzig 1912).
- PL 163 – *Paschalis II, Gelasii II, Calixti II Romanorum pontificum epistolae et privilegia*, ed. Jacques-Paul Migne, *Patrologia Latina* 163 (Paris 1893).
- Propstei S. Stefano zu Aquileia – Anja Thaller, *Die älteren Urkunden der Propstei S. Stefano zu Aquileia*, *Archiv für Diplomatik: Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde* 52 (2006), pp. 1–147.
- Reg. Greg. VII. – *Gregorii VII. registrum / Das Register Gregors VII.*, 2 vols, ed. Erich Caspar, MGH, *Epistolae selectae in usum scholarum* 2 (Berlin 1920–1923).

- Regesta Imperii* 4: Lothar III und Ältere Staufer (1125–1197), p. 2: Die regesten des Kaiserreiches unter Friedrich I. 1152 (1122)–1190, n. 3: 1168–1180, ed. Ferdinand Opll (Vienna 2001).
- Schroll, Beda, Necrologium des Benediktinerstiftes St. Paul im Lavantthale, *Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie (Kärnten)* 10 (1866), pp. 33–240.
- Schroll, Beda, Necrologium des ehemaligen Augustiner-Chorherrenstiftes St. Maria in Juna oder Eberndorf in Kärnten, *Archiv für österreichische Geschichte* 68 (1886), pp. 209–325.
- Simon of Kéza, *Gesta Hungarorum / The Deeds of the Hungarians*, ed. László Veszprémy–Frank Schaer, Central European Medieval Texts 1 (Budapest 1999).
- SS. Ilario e Benedetto e S. Giorgio (819–1199)*, ed. Luigi Lanfranchi–Bianca Strina, *Fonti per la storia di Venezia 2: Archivi ecclesiastici, diocesi Castellana* (Venice 1965).
- SUB 1–*Salzburger Urkundenbuch* 1: Traditioncodices, ed. Willibald Hauthaler (Salzburg 1910).
- TEA – *Thesaurus ecclesiae Aquileiensis*, ed. Giuseppe Bianchi (Udine 1847).
- The Alexiad and the Princess Anna Comnena*, trans. Elizabeth A. S. Dawes (London 1928).
- The Annals of Lampert of Hersfeld*, trans. Ian Stuart Robinson (Manchester 2015).
- The Letters of Peter Damian*, trans. Owen J. Blum, 4 vols, *The Fathers of the Church: Mediaeval Continuation* (Washington, DC 1989–2005).
- Urkunden des Klosters Moggio – *Die älteren Urkunden des Klosters Moggio (bis 1250)*, ed. Reinhard Härtel, Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturforum in Rom 2, 6/1 (Vienna 1985).
- Urkunden des Klosters S. Maria – *Die älteren Urkunden des Klosters S. Maria zu Aquileia (1036–1250)*, ed. Reinhard Härtel, Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturforum in Rom 2, 6/2 (Vienna 2005).
- Urkunden für die Geschichte der Stadt Bern und ihres frühesten Gebietes bis zum Schluß des dreizehnten Jahrhunderts*, ed. Karl Zeerleder (Bern 1853).
- Urkunden und Memorialquellen zur älteren Geschichte des Klosters Rosazzo*, ed. Reinhard Härtel–Cesare Scalon, Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturforum in Rom 2, 6/3 (Vienna 2018).
- Urkundenbuch des Benedictiner-Stiftes St. Paul in Kärnten*, ed. Beda Schroll (Vienna 1876).
- Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark* 1: 798–1192, ed. Josef von Zahn (Graz 1875).
- Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark* 3: 1248–1260, ed. Josef von Zahn (Graz 1903).
- Vasko Simoniti, Statut Moščenica iz leta 1616 [The Statute of Moščenice from the Year 1616]. *Acta Histriae* 3 (1994), pp. 97–112.
- Veit Arnpeck, *Chronica Baioariorum*, in: *Veit Arnpeck: Sämtliche Chroniken*, ed. Georg Leidinger, Quellen und Erörterungen zur bayerischen Geschichte, Neue Folge 3 (München 1915), pp. 1–443.
- Veprinački zakon (1507.) [The Law of Veprinac], in: *Srednjovjekovni zakoni i opći akti na Kvarneru* [Medieval Laws and General Acts in Kvarner Region], ed. Lujo Margetić (Zagreb 2012), pp. 139–159.
- William of Apulia, *Gesta Roberti Wiscardi*, ed. Roger Wilmans, in: *Chronica et annales aevi Salici*, ed. Georg Heinrich Pertz, MGH, *Scriptores* 9 (Hannover 1851), pp. 239–298.

Secondary Sources

- Aigner, Toni, Vojvodina Meranija: Zgodovina, pomen, umestitev / Das Herzogtums Meranien: Geschichte, Bedeutung, Lokalisierung, in: *Große Andeško-Meranski: Prispevki k zgodovini Evrope v visokem srednjem veku / Die Andechs-Meranier: Beiträge zur Geschichte Europas im Hochmittelalter*, ed. Andreja Eržen–Toni Aigner (Kamnik 2001), pp. 39–54.
- Albertoni, Giuseppe, *Le terre del vescovo: Potere e società nel Tirolo medievale (secoli IX–XI)* (Turin 1996).

- Ančić, Mladen, Ljetopis kraljeva Hrvatske i Dalmacije: Vrijeme nastanka i autorstvo Hrvatske redakcije Ljetopisa popa Dukljanina [The Chronicle of the Kings of Croatia and Dalmatia: On the Origins and the Authorship of Croatian Redaction of The Chronicle of Presbiter of Dioclea]. *Zgodovinski časopis* 44/4 (1990), pp. 521–546.
- Ančić, Mladen, Zamišljanje tradicije: Vrijeme i okolnosti postanka 30. glave djela *De administrando imperio* [Imagining the Tradition: When and why the 30th Chapter of the *De administrando imperio* was Written], *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 42 (2010), pp. 133–151.
- Ančić, Mladen, Miho Barada i mit o Neretvanima [Miha Barada and the Myth of the Narentines]. *Povijesni prilozi* 41 (2011), pp. 17–43.
- Arnold, Benjamin, *German Knighthood 1050–1300* (Oxford 1985).
- Arnold, Benjamin, *Princes and Territories in Medieval Germany* (Cambridge 1991).
- Arnold, Benjamin, Instruments of Power: The Profile and Profession of *Ministeriales* within German Aristocratic Society, 1050–1225, in: *Cultures of Power: Lordship, Status, and Process in Twelfth-Century Europe*, ed. Thomas N. Bisson (Philadelphia 1995), pp. 36–55.
- Bacci, Mauro, *I ministeriali del Patriarcato di Aquileia* (Padua 2003).
- Bachrach, David Stewart, *Milites and Warfare in Pre-Crusade Germany*, *War in History* 22/3 (2014), pp. 298–343.
- Badurina, Anđelko, Osorski evanđelistar [Evangeliary of Osor], in: *Arheološka istraživanja na otocima Cresu i Lošinju* [Archeological Research on the Islands of Cres and Lošinj], ed. Željko Rapanić (Zagreb 1982), pp. 201–205.
- Bak, János M.–Ryszard Grzesik, The Text of the Chronicle of the Deeds of the Hungarians, in: *Studies on the Illuminated Chronicle*, ed. János M. Bak–László Veszprémy, Central European Medieval Texts Subsidia 1 (Budapest 2018), pp. 5–24.
- Baldazzi, Cristiana, Il Mediterraneo tra geografia e immaginario: rileggendo Idrisi e i diari di Mu'in Bsisu, in: *Civiltà del mare e navigazioni interculturali: sponde d'Europa e l'"isola" Trieste*, ed. Cinzia Ferrini et al. (Trieste 2012), pp. 159–173.
- Banić, Josip, *Donationes pro remedio animae* as Total Social Facts: A Case Study from the Twelfth Century Margraviate of Istria, in *7. istarski povijesni biennale: Religio, fides, superstitiones...: O vjerovanju i pobožnosti na jadranskom prostoru* [7th Istrian History Biennale: Religio, fides, superstitiones...: Faith and Piety in the Adriatic Area], ed. Elena Uljančić-Vekić–Marija Mogorović Crljenko (Poreč 2017), pp. 45–67.
- Banić, Josip, Teme iz istarskog srednjovjekovlja u djelima Nade Klaić [Istrian Middle Ages in Nada Klaić's Work], in: *Nada Klaić i njezin znanstveni i nastavni doprinos razvoju historiografije. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u Zagrebu 29.–30. studenog 2013. godine* [Nada Klaić and Her Scholarly and Teaching Contribution to the Development of Historiography: Proceedings from the Scientific Conference with International Participation Held in Zagreb from 29th to 30th November 2013], ed. Tomislav Galović–Damir Agičić (Zagreb 2014), pp. 449–464.
- Barada, Miho, *Hrvatski vlasteoski feudalizam po vinodolskom zakonu* [Croatian Aristocratic Feudalism] (Zagreb 1952).
- Bárány, Attila, The Expansion of the Kingdom of Hungary in the Middle Ages (1000–1490), in: *The Expansion of Central Europe in the Middle Ages*, ed. Nora Berend, The Expansion of Latin Europe, 1000–1500 5 (Farnham–Burlington 2012), pp. 333–380.
- Basić, Ivan, Sjeverna i srednja Dalmacija u ranom srednjem vijeku [Northern and Central Dalmatia in the Early Middle Ages], in: *Nova zraka u europskom svijetlu: Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550 - oko 1150)* [A New Ray in European Light: Croatian Lands in the Early Middle Ages (c. 550 - c. 1150)], ed. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb 2015), pp. 427–462.

- Battistella, Antonio, *L'Abbazia di Moggio* (Udine 1903).
- Bauzer, Martin, *Zgodovina Norika i Furlanije* [History of Noricum and Friuli], trans. Zdravko (Valentin) Jelinčić (Ljubljana 1991).
- Benussi, Bernardo, *Storia documentata di Rovigno* (Trieste 1888).
- Benussi, Bernardo, Tharsatica, *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* 33 (1921), pp. 145–188.
- Benussi, Bernardo, Il feudo al Quarnaro della Chiesa episcopale polense, *Atti del Reale Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti*, Ser. 9: *Scienze morali e lettere*, 82/2 (1922–1923), pp. 97–134.
- Benussi, Bernardo, *L'Istria nei suoi due millenni di storia* (Trieste 1924).
- Benussi, Bernardo, *Nel Medio evo: Pagine di storia istriana*, Collana degli Atti 23 (Rovinj–Trieste 2004).
- Bertoša, Miroslav, Istra od 6. do 10. stoljeća [Istria from 6th to 10th centuries], in: *Povijest Hrvata 1: Srednji vijek* [History of Croats 1: The Middle Ages], ed. Franjo Šanjek (Zagreb 2003), pp. 115–134.
- Birin, Ante, Pregled političke povijesti Hrvata u ranom srednjem vijeku [An Overview of the Political History of Croats in the Early Middle Ages], in: *Nova zraka u europskom svijetlu: Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550 - oko 1150)* [A New Ray in European Light: Croatian Lands in the Early Middle Ages (c. 550 - c. 1150)], ed. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb 2015), pp. 37–72.
- Blancato, Sebastiano, Corrado da Martignacco, *Nuovo Liruti: Dizionario Biografico dei Friulani 1: Il Medioevo*, ed. Cesare Scalon (Udine 2006), <http://www.dizionariobiografico.friulani.it/corrado-da-martignacco-1302/> [last access: 04. 08. 2019].
- Bosl, Karl, *Die Reichsministerialität der Salier und Staufer: Ein Beitrag zur Geschichte des hochmittelalterlichen deutschen Volkes, Staates und Reiches*, 2 vols, Schriften der MGH 10 (Stuttgart 1950–51).
- Bosl, Karl, “Noble Unfreedom”. The Rise of the Ministeriales in Germany, in: *The Medieval Nobility: Studies on the Ruling Classes of France and Germany from the Sixth to the Twelfth Century*, ed. Timothy Reuter, Europe in the Middle Ages: Selected Studies 14 (Amsterdam–New York–Oxford 1979), pp. 291–311.
- Bouchard, Constance B., The Origins of French Nobility, *The American Historical Review* 86/3 (1981), pp. 501–532.
- Boyd, Catherine E., *Tithes and Parishes in Medieval Italy: The Historical Roots of a Modern Problem* (Ithaca, N.Y. 1952).
- Brunettin, Giordano, Gli istituti benedettini nella strategia di controllo territoriale dei patriarchi di Aquileia durante il XII secolo, in: *Il monachesimo benedettino in Friuli in età patriarcale. Atti del convegno internazionale di studi, Udine-Rosazzo, 18–20 novembre 1999*, ed. Cesare Scalon (Udine 2002), pp. 55–106.
- Brunner, Karl, Ius, quod veri ministeriales habent, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 100 (1992), pp. 175–180.
- Brunner, Karl, *Herzogtümer und Marken: Vom Ungarnsturm bis ins 12. Jahrhundert* Österreichische Geschichte: 907–1156 (Vienna 1994).
- Budak, Neven, *Prva stoljeća Hrvatske* (Zagreb 1994).
- Budak, Neven, Early Medieval Boundaries in Dalmatia/Croatia (8th–11th Centuries), in: “*Castellum, Civitas, Urbs*”: *Zentren Und Eliten Im Frühmittelalterlichen Ostmitteleuropa*, ed. Orsolya Heinrich-Tamáská et al., *Castellum Pannonicum Pelsonense* 6 (Budapest 2015), pp. 35–44.
- Budak, Neven, *Hrvatska povijest od 550. do 1100* [Croatian History from 550 to 1100] (Zagreb 2018).

- Bury, John B., The Treatise *De administrando imperio*, *Byzantinische Zeitschrift* 15/2 (1906), pp. 517–577.
- Cammarosano, Paolo, L'alto medioevo: Verso la formazione regionale, in: *Storia della società friulana: Il medioevo*, ed. Paolo Cammarosano (Tavagnacco 1988), pp. 9–155.
- Castagnetti, Andrea, La decima da reddito signorile a privilegio economico dei ceti cittadini: Linee di ricerca, in: *Pievi e parrocchie in Italia nel basso medioevo sec. XIII–XV. Atti del VI Convegno di Storia della Chiesa in Italia (Firenze, 21 - 25 sett. 1981)* 1, Italia sacra: Studi e documenti di storia ecclesiastica 35 (Rome 1984), pp. 215–233.
- Castagnetti, Andrea, Le decime e i laici, in: *La Chiesa e il potere politico dal medioevo all'età contemporanea*, ed. Giorgio Chittolini–Giovanni Miccoli, Storia d'Italia. Annali 9 (Turin 1986), pp. 507–530.
- Chevalier, François Félix, *Mémoires historiques sur la ville et seigneurie de Poligny* 1 (Lons-le-Saunier 1767).
- Chmel, Joseph, *Der Österreichische Geschichtsforscher* 1 (Vienna 1838).
- Constable, Giles, *Monastic Tithes: From Their Origins to the Twelfth Century* (Cambridge 1964).
- Corgnali, Giovanni Battista, Intorno al 'Thesauri claritas': Appunti, *Memorie storiche forogiuliesi* 35–36 (1939–1940), pp. 11–35.
- Cowdrey, Herbert Edward John, *Pope Gregory VII, 1073–1085* (Oxford 1998).
- Czörnig, Karl, *Das Land Görz und Gradisca, mit Einschluss von Aquileja* (Vienna 1873).
- Darovec, Darko, *A Brief History of Istria* (Yanhep 1998).
- Dauscher, Andreas, Ueber die Familie des Markgrafen Ulrich von Kärnthen und des Herzog Magnus von Sachsen, *Forschungen zur deutschen Geschichte* 16 (1876), pp. 164–167.
- De Franceschi, Camillo, I castelli della Val d'Arsa, *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* 14/3–4 (1898), pp. 337–393.
- De Franceschi, Camillo, Mainardo conte d'Istria e le origini della Contea di Pisino, *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* 38/1 (1926), pp. 33–54.
- De Franceschi, Carlo, *L'Istria: Note storiche* (Poreč 1879).
- De Vergottini, Giovanni, *Lineamenti storici della costituzione politica dell'Istria durante il Medio Evo* (Trieste 1974).
- Dendorfer, Jürgen, Heinrich V.: Könige und Große am Ende der Salierzeit, in: *Die Salier, das Reich und der Niederrhein*, ed. Tilman Struve (Cologne 2008), pp. 115–170.
- Dendorfer, Jürgen, Von den Liutpoldingern zu den Welfen: Die innere Entwicklung, in: *Handbuch der bayerischen Geschichte* 1/1: Das Alte Bayern: Von der Vorgeschichte bis zum Hochmittelalter, ed. Alois Schmid (München 2017), pp. 321–416.
- Deutinger, Roman, Von den Liutpoldingern zu den Welfen: Die politische Entwicklung, in: *Handbuch der bayerischen Geschichte* 1/1: Das Alte Bayern: Von der Vorgeschichte bis zum Hochmittelalter, ed. Alois Schmid (München 2017), pp. 262–320.
- Dimitz, August, *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813* 1: Von der Urzeit bis zum Tode Kaiser Friedrichs III. (1493) (Ljubljana 1874) = *History of Carniola: From Ancient Times to the Year 1813 with Special Consideration of Cultural Development* 1: From Primeval Times to the Death of Emperor Frederick III (1493), trans. Andrew J. Witter (Bloomington, IN 2013).
- Doblinger, Max, Die Herren von Walsee: Ein Beitrag zur österreichischen Adelsgeschichte, *Archiv für österreichische Geschichte* 95 (1906), pp. 235–578.
- Dopsch, Heinz, Die Stifterfamilie des Klosters Gurk und ihre Verwandtschaft, *Carinthia* 161 (1971), pp. 95–123.
- Dopsch, Heinz, Salzburg und Aquileia, in: *Il Friuli dagli Ottoni agli Hohenstaufen. Atti del convegno internazionale di studio, Udine, 4–8 dicembre 1983*, ed. Giuseppe Fornasir (Udine 1984), pp. 509–545.

- Dopsch, Heinz, Die Aribonen: Stifter des Klosters Seeon, in: *Kloster Seeon: Beiträge zu Geschichte, Kunst und Kultur der ehemaligen Benediktinerabtei*, ed. Hans von Malottki (Weissenhorn 1993), pp. 55–92.
- Dopsch, Heinz, I conti palatini di Carinzia e il trono ducale, in: *La Contea dei Goriziani nel Medioevo*, ed. Sergio Tavano (Gorizia 2002), pp. 61–85.
- Dopsch, Heinz–Therese Meyer, Von Bayern nach Friaul: Zur Herkunft der Grafen von Görz und ihren Anfängen in Kärnten und Friaul, Krain und Istrien, *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte* 65/2 (2002), pp. 293–372.
- Ebner, Herwig, Das Königsgut 'Ueliza' des Jahres 1007, *Sonderbände der Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 16 (1968), pp. 188–199.
- Eldevik, John, *Episcopal Power and Ecclesiastical Reform in the German Empire: Tithes, Lordship, and Community, 950–1150* (Cambridge 2012).
- Ètimologičeskij slovar' slavjanskih jazykov* [Etymological dictionary of Slavic languages], ed. Oleg Trubačov (Moscow 1985).
- Fabjanović, Đuro, Kastavština, *Istarska enciklopedija*, ed. Miroslav Bertoša–Robert Matijašić (Zagreb 2005), <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1325> [last access: 04. 08. 2019].
- Ficker, Julius, *Forschungen zur Reichs- und Rechtsgeschichte Italiens* 2 (Innsbruck 1869).
- Fine, John V. A., *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century* (Ann Arbor, MI 1991).
- Fokt, Krzysztof, *Governance of a Distant Province in the Middle Ages: Case Study on Upper Lusatia* (Berlin 2017).
- Foligno, Cesare, Di alcuni codici liturgici di provenienza friulana nella biblioteca Bodleiana di Oxford, *Memorie storiche forogiuliesi* 9 (1913), pp. 292–300.
- Foretić, Vinko, Korčulanski kodeks 12. stoljeća i vijesti iz doba hrvatske narodne dinastije [The Codex from Korčula from the 12th Century and the Notes from the Age of Croatian National Dynasty], *Starine* 46 (1956), pp. 23–44.
- Frankopan, Peter, Byzantine Trade Privileges to Venice in the Eleventh Century: The Chrysobull of 1092, *Journal of Medieval History* 30 (2004), pp. 135–160.
- Freed, John B., *Noble Bondsmen: Ministerial Marriages in the Archdiocese of Salzburg, 1100–1343* (Ithaca, N.Y. 1995).
- Freed, John B., *Frederick Barbarossa: The Prince and the Myth* (New Haven 2016).
- Gänsler, Gerald, Die Mark als Weg zur Macht am Beispiel der 'Eppensteiner' (1. Teil), *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 83 (1992), pp. 83–125.
- Gänsler, Gerald, Die Mark als Weg zur Macht am Beispiel der 'Eppensteiner' (2. Teil), *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 85 (1994), pp. 73–122.
- Garzatati, Marcello, Ohrid, Split i pitanje slavenskoga jezika u bogoslužju u X. i XI. stoljeću [Ohrid, Split and the Question of Slavic Language in Liturgy in 10th and 11th centuries]. *Slovo: Časopis Staroslavenskog instituta* 60 (2010), pp. 307–334.
- Gračanin, Hrvoje, Bizant na hrvatskom prostoru u ranom srednjem vijeku [Byzantium on Croatian Territory in the Early Middle Ages], in: *Nova zraka u europskom svijetlu: Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550 - oko 1150)* [A New Ray in European Light: Croatian Lands in the Early Middle Ages (c. 550 - c. 1150)], ed. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb 2015), pp. 495–516.
- Grafenauer, Bogo, Vprašanje hrvatske krajine v Kvarnerju [The Question of Croatian March in the Kvarner Region], *Zgodovinski časopis* 12–13 (1958–1959), pp. 254–260.
- Grafenauer, Bogo, *Struktura in tehnika zgodovinske vede: uvod v študij zgodovine* [Structure and Method of Historical Science: Introduction to the Study of History] (Ljubljana 1980).

- Grossi, Arianna, Bauzer, Martino (1595 - 1668), *Nuovo Liruti: Dizionario Biografico dei Friulani 2: L'età veneta*, ed. Cesare Scalco-Castiglione–Claudio Griggio–Ugo Rozzo (Udine 2009), <http://www.dizionariobiograficodeifriulani.it/bauzer-martino/> [last access: 04. 08. 2019].
- Gruber, Dane, Bertold Meranski ban hrvatski i nadbiskup kaločki [Berthold of Meran, Ban of Croatia and Archbishop of Kalocsa], *Vjesnik* 5 (1903), pp. 18–41.
- Gruber, Dane, *Povijest Istre* [The History of Istria] (Zagreb 1924).
- Gunjača, Stjepan, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiografiji 3* [Corrections and Additions to the Earlier Croatian History 3] (Zagreb 1975).
- Härtel, Reinhard, Notariat und Romanisierung: Das Urkundenwesen in Venetien und Istrien im Rahmen der politischen und Kulturgeschichte (11.–13. Jh.), in: *Notariado público y documento privado: de los orígenes al siglo XIV (Actas del VII Congreso Internacional de Diplomática – Valencia 1986)* 2 (Valencia 1989), pp. 879–926.
- Hauptmann, Ljudmil, Grofovi Višnjegorski [Counts of Višnja Gora], *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 112 (1935), pp. 215–239.
- Hauptmann, Ljudmil, Krain. A: Entstehung und Entwicklung Krains; B: Die Landgerichte, in: *Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer 1: Die Landgerichtskarte*, p. 4/2: Kärnten, Krain, Görz und Istrien. Kärnten, Görz und Gradizca (Vienna 1929), pp. 315–484 = *Nastanek in razvoj Kranjske* [The Formation and Development of Carniola], trans. Doris Debenjak, *Razprave in eseji* 45 (Ljubljana 1999).
- Herkenrath, Rainer Maria, Wibald von Stablo, Albrecht der Bär und die Mark Brandenburg, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 98/1–2 (1990), pp. 103–118.
- Herlitz, Georg, *Geschichte der Herzöge von Meran aus dem Hause Andechs* (Halle 1909).
- Herrmann, Erwin, Die Grafen von Andechs und der ducatus Meraniae, *Archiv für Geschichte von Oberfranken* 55 (1975), pp. 1–35.
- Hlawitschka, Eduard, Zur Herkunft und zu den Seitenverwandten des Gegenkönigs Rudolf von Rheinfeldene Genealogische und politisch-historische Untersuchungen, in: *Die Salier und das Reich 1: Salier, Adel und Reichsverfassung*, ed. Stefan Weinfurter (Sigmaringen 1991), pp. 175–220.
- Holzfurtner, Ludwig, Haziga und Otto: Wie alles begann, in: *Wittelsbacher-Studien: Festgabe für Herzog Franz von Bayern zum 80. Geburtstag*, ed. Alois Schmid–Hermann Rumschöttel (München 2013), pp. 23–35.
- Hormayr, Joseph Freiherr von, *Versuch einer pragmatischen Geschichte der Grafen von Andechs nachherigen Herzöge von Meran: aus Urkunden und glaubwürdigen Geschichtschreibern zusammengetragen* (Innsbruck 1797).
- Hormayr, Joseph Freiherr von, Über die in der Bayerischen Häusern Dachau und Andechs gewöhnlichen Titel: Herzog von Croatien, Dalmatien und Meran, *Tyroler Almanach* (1803), pp. 126–187.
- Hormayr, Joseph Freiherr von, *Sämmtliche Werke* 3 (Stuttgart 1822).
- Hundt, Friedrich Hektor von, *Kloster Scheyern, seine ältesten Aufzeichnungen, seine Besitzungen: Ein Beitrag zur Geschichte des Hauses Scheyern-Wittelsbach* (München 1862).
- Huschberg, Johann Ferdinand, *Aelteste Geschichte des durchlauchtigsten Hauses Scheiern-Wittelsbach bis zum Aussterben der gräflichen Linie Scheiern-Valai* (München 1834).
- Istria nel tempo: manuale di storia regionale dell'Istria con riferimenti alla città di Fiume*, ed. Egidio Ivetic (Rijeka–Rovinj–Trieste 2006).
- Ivetic, Egidio–Giovanni Radossi, Prefazione, in: Bernardo Benussi, *Nel Medio evo: Pagine di storia istriana*, Collana degli Atti 23 (Rovinj–Trieste 2004), pp. 5–14.
- Jurković, Ivan, Istarska markgrofovija, *Istarska enciklopedija*, ed. Miroslav Bertoša–Robert Matijašić (Zagreb 2005), <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1203> [last access: 04. 08. 2019].

- Jurković, Ivan, Weimar-Orlamünde, *Istarska Enciklopedija*, ed. Miroslav Bertoša–Robert Matijašić (Zagreb 2005), <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=3039> [last access: 04. 08. 2019].
- Kandler, Pietro, *Indicazioni per riconoscere le cose storiche del Litorale* (Trieste 1855).
- Kandler, Pietro, Sepolcro del B. Salomone re di Ungheria trovato in Pola, *L'Istria* 6/24 (1851), p. 101.
- Karbić, Damir, Razvoj političkih ustanova [The Development of Political Institutions], in: Nova zraka u europskom svijetlu: Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550 - oko 1150) [A New Ray in European Light: Croatian Lands in the Early Middle Ages (c. 550 - c. 1150)], ed. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb 2015), pp. 89–122.
- Karsay, Orsolya, The Codex of the Illuminated Chronicle, in: *Studies on the Illuminated Chronicle*, ed. János M. Bak–László Veszprémy, Central European Medieval Texts Subsidia 1 (Budapest 2018), pp. 1–4.
- Klaar, Karl-Engelhardt, *Die Herrschaft der Eppensteiner in Kärnten*, Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 61 (Klagenfurt 1966).
- Klaić, Nada, Historijska podloga hrvatskoga glagoljaštva u X. i XI. stoljeću [Historical Backdrop of Croatian Glagolism in 10th and 11th centuries], *Slovo: Časopis Staroslavenskog instituta* 15–16 (1965), pp. 225–279.
- Klaić, Nada, Da li je postojala Dalmatinska marka Bečke ilustrirane kronike? [Was there a Dalmatian March of Vienna's Illustrated Chronicle?], *Zgodovinski časopis* 19–20 (1965–1966), pp. 125–138.
- Klaić, Nada, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku* [History of Croats in the Early Middle Ages] (Zagreb 1975).
- Klaić, Nada, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku* [The History of Croats in the High Middle Ages] (Zagreb 1976).
- Klaić, Nada, Pobjeda reformnog Rima na Jadranu za pape Grgura VII (1073–1085) [The Victory of Reform Rome in the Adriatic during the Pope Gregory VII (1073–1085)], *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* 28 (1986), pp. 147–202.
- Klaić, Vjekoslav, O hercegu Andriji [On Duke Andrew], *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 136 (1898) 200–222.
- Klebel, Ernst, Über die Städte Istriens, *Vorträge und Forschungen: Studien zu den Anfängen des europäischen Städtewesens* 4 (1958), pp. 41–62.
- Klen, Danilo, *Fratriza: Feud opatije sv. Mihovila nad Limom u Istri i njegova sela (XI - XVIII st.)* [Fratriza: The Fief of St. Michael's Monastery above the Lim Bay in Istria and its Villages (XI - XVIII cent.)] (Rijeka 1969).
- Klen, Danilo, Feudalna desetina u Rijeci (XIV-XIX. st) [Feudal Tithes in Rijeka (14th–19th c.)], *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 49 (1983), pp. 287–299.
- Kobler, Giovanni, *Memorie per la storia della liburnica città di Fiume* 1 (Fiume 1896).
- Köhler, Johann David, *De ducibus Meraniae ex comitibus de Andechs ortis* (Altdorf 1729).
- Komac, Andrej, Utrditev grofov Andeških na jugovuhodu cesarstva v 12. stoletju: Cesar Friderik Barbarossa, velika shizma (1161–1177) in pridobitev naslovov mejnih grofov Istre in vojvod Meranije s strani Andeških [Consolidation of the Counts of Andechs in the South-East of the 12th Century Empire: Emperor Frederick Barbarossa, the Great Schism (1161–1177) and Acquisition of the Titles of Margraves of Istria and Dukes of Merania by the Counts of Andechs], *Annales: Series Historia et Sociologia* 13/2 (2003), pp. 283–294.
- Komac, Andrej, *Od mejne grofije do dežele: Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju* [From March to Land: Ulrich III of Spanheim and Carniola in the 13th Century] (Ljubljana 2006).
- Kos, Franc, Iz zgodovine devinskih gospodov [From the History of Lords of Duino], *Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede v Ljudljani* 1 (1923), pp. 91–134.

- Kosanović, Ozren, Srednjovjekovna povijest Kvarnera u radovima Nade Klaić [Medieval history of Kvarner in the Papers of Nada Klaić], in: *Nada Klaić i njezin znanstveni i nastavni doprinos razvoju historiografije. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u Zagrebu 29.–30. studenog 2013. godine* [Nada Klaić and her scholarly and teaching contribution to the development of historiography. Proceedings of the scientific conference with international participation held in Zagreb from 29 to 30 November 2013], ed. Tomislav Galović–Damir Agičić (Zagreb 2014), pp. 401–415.
- Kosi, Miha, "...quae terram nostram er Regnum Hungariae dividit..." (Razvoj meje cesarstva na Dolenjskem v srednjem veku) ["...quae terram nostram er Regnum Hungariae dividit..."] (The Development of the Empire's Boundary in Lower Carniola in the Middle Ages), *Zgodovinski časopis* 56/1–2 (2002), pp. 43–93.
- Kosi, Miha, Andeško-Meranski, *Novi Slovenski biografski leksikon* 1, ed. Barbara Šterbenc Svetina et al. (Ljubljana 2013), <https://www.slovenska-biografija.si/rodbina/sbi1000510/> [last access: 04. 08. 2019].
- Kosi, Miha, *Spopad za prehode proti Jadranu in nastanek "dežele Kras"* [The Clash for the Passes towards the Adriatic and the Formation of the Territory of the Karst"] (Ljubljana 2018).
- Kretschmayr, Heinrich, *Geschichte von Venedig* 1: Bis zum Tode Enrico Dandolo (Gotha 1905).
- Landi, Walter, Die Grafen von Tirol: Ein historisch-familiengeschichtlicher Überblick (10.–14. Jahrhundert), in: *Schloss Tirol* 1: Baugeschichte, ed. Walter Hauser–Martin Mittermair (Bolzano 2017) pp. 110–135.
- Lazzarini, Vittorio, I titoli dei dogi di Venezia, *Nuovo archivio veneto*, n. s. 5 (1903), pp. 271–313.
- Leicht, Pier Silverio, Il diploma ottoniano del 996 e i primordi di Udine, *Memorie storiche forogiuliesi* 7 (1911), pp. 1–8.
- Leicht, Pier Silverio, Le elezioni dei patriarchi aquileiesi, *Memorie storiche forogiuliesi* 11 (1915), pp. 1–19.
- Leonhard, Joachim Felix, *Ancona nel basso Medioevo: La politica estera e commerciale dalla prima crociata al secolo XV* (Ancona 1992).
- Levak, Maurizio, Podrijetlo i uloga kmeta u vinodolskom društvu XIII. stoljeća [The Origin and the Role of the Kmeti in the Thirteenth-Century Society of Vinodol], *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 19 (2001), pp. 35–81.
- Levak, Maurizio, Istra i Kvarner u ranome srednjem vijeku [Istria and the Kvarner Region in the Early Middle Ages], in: *Nova zraka u europskom svijetlu: Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550 - oko 1150)* [A New Ray in European Light: Croatian Lands in the Early Middle Ages (c. 550 - c. 1150)], ed. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb 2015), pp. 385–414.
- Leyser, Karl, *Communication and Power in Medieval Europe* 2: The Gregorian Revolution and Beyond (London 1994).
- Lyon, Jonathan R., *Cooperation, Compromise and Conflict Avoidance: Family Relationships in the House of Andechs, ca. 1100–1204*, PhD dissertation (Notre Dame, IN 2004).
- Lyon, Jonathan R., *Princely Brothers and Sisters: The Sibling Bond in German Politics, 1100–1250* (Ithaca, N.Y. 2013).
- Madden, Thomas F., The Chrysobull of Alexius I Comnenus to the Venetians: The Date and the Debate, *Journal of Medieval History* 28 (2002), pp. 23–41.
- Majnarić, Ivan, Karolinško, Otonsko i Sveto Rimsko Carstvo [Carolingian, Ottonian and Holy Roman Empire], in: *Nova zraka u europskom svijetlu: Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550 - oko 1150)* [A New Ray in European Light: Croatian Lands in the Early Middle Ages (c. 550 - c. 1150)], ed. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb 2015), pp. 517–532.
- Majnarić, Ivan, Papinstvo [Papacy], in: *Nova zraka u europskom svijetlu: Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550 - oko 1150)* [A New Ray in European Light: Croatian

- Lands in the Early Middle Ages (c. 550 - c. 1150)], ed. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb 2015), pp. 533–548.
- Makk, Ferenc, *The Árpáds and the Comneni: Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century* (Budapest 1989).
- Marchland, Franz Xaver Krones von, *Umriss des Geschichtslebens der deutsch-österreichischen Ländergruppe in seinen staatlichen Grundlagen vom X. bis XVI. Jahrhundert* (Innsbruck 1863).
- Margetić, Lujko, Vjerodostojnost vijesti Andrije Dandola o Dalmaciji u XI. st. [The Credibility of Andrea Dandolo's Reports on Dalmatia in the 11th Century], *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 19 (1980) pp. 117–146.
- Margetić, Lujko, Vijesti Andrije Dandola o Dalmaciji u XII st. i njegovi izvori [Reports of Andrea Dandolo on Dalmatia in the 12th Century and His Sources]. *Historijski zbornik* 35/1 (1982), pp. 209–258.
- Margetić, Lujko, Uzmak Bizanta na Krku sredinom XI. stoljeća [Byzantium's Retreat from Krk in the Middle of the 11th Century], *Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci* 4 (1983), pp. 79–96.
- Margetić, Lujko, Pozadina prvoga ugarskog napada na Rab (1071) [The Backdrop of the First Hungarian Attack on Rab (1071)]. *Historijski zbornik* 40/1 (1987), pp. 75–119.
- Margetić, Lujko, O nekim vrelima hrvatske povijesti XI. stoljeća (s osobitim obzirom na Osor) [Regarding some Sources of 11th Century Croatian History (with Special Regard to Osor)]. *Historijski zbornik* 42 (1989), pp. 111–135.
- Margetić, Lujko, Rijeka i područje istočno od Učke ('Meranija') u XI. i XII. stoljeću [Rijeka and the Area East of Učka ('Merania') in 11th and 12th centuries], in: *Rijeka, Vinodol, Istra: Studije* [Rijeka, Vinodol, Istria: Studies] (Rijeka 1990), pp. 39–62.
- Margetić, Lujko, *Regnum Croatiae et Dalmatiae* u doba Stjepana II [Regnum Croatiae et Dalmatiae in the Age of Stephen II], *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 29 (1996), pp. 11–20.
- Margetić, Lujko, Bilješke o međunarodnom položaju Zvonimirove Hrvatske [Notes on the International Position of Zvonimir's Croatia], in: *Zvonimir: Kralj hrvatski* [Zvonimir: Croatian King], ed. Ivo Goldstein (Zagreb 1997), pp. 11–26.
- Margetić, Lujko, *Bašćanska ploča* [The Baška Tablet], Nova istraživanja Rijeke i riječkog područja 5 (Rijeka 2000).
- Margetić, Lujko, Neka pitanja iz starije povijesti Sjevernog Jadrana [Some Questions from the Older History of Northern Adriatic], *Croatica Christiana Periodica* 48 (2001), pp. 1–54.
- Margetić, Lujko, Odnosi Hrvata i Mađara u ranije doba (u povodu 900. obljetnice hrvatskog priznanja ugarskog kralja Kolomana za hrvatskog kralja) [The Relations between Croats and Hungarians in the Earlier Age (on the Occasion of 900 Years from Croatian Recognition of Hungarian King Coloman as Croatian King)], *Starine* 63 (2005), pp. 1–90.
- Matijević-Sokol, Mirjana, *Toma Arhidakon i njegovo djelo: Rano doba hrvatske povijesti* [Thomas the Archdeacon and His Work: The Early Age of Croatian History] (Jastrebarsko 2002).
- Mayr, Gottfried, Die Grafen von Kühbach und ihr Verwandtschaftskreis, in: *Hochmittelalterliche Adelsfamilien in Altbayern, Franken und Schwaben*, ed. Ferdinand Kramer–Wilhelm Störmer, Studien zur Bayerischen Verfassungs- und Sozialgeschichte 20 (München 2005), pp. 97–139.
- Mell, Anton, *Die historische und territoriale Entwicklung Krains vom X. bis ins XIII Jahrhundert* (Graz 1888).
- Meyer von Knonau, Gerold, *Jahrbücher des Deutschen Reiches unter Heinrich IV. und Heinrich V.*, 7 vols (Leipzig 1890–1909).
- Mihelič, Darja, Vloga Martina Bavčerja v našem zgodovinske pisavi [The Role of Martin Bauzer in our Historiography], *Goriški letnik: Zbornik goriškega muzeja* 25–26 (1998–1999), pp. 235–242.

- Mihelič, Darja, Bavčer, Martin (1595–1668), *Novi Slovenski biografski leksikon* 2, ed. Barbara Šterbenc Svetina et al. (Ljubljana 2017), <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi136331/> [04. 08. 2019].
- Milkowicz, Wladimir, Die Chronik Puzels aus dem krainischen Cistercienserstifte Sitich, *Mittheilungen des Musealvereins für Krain* 3 (1890), pp. 53–73.
- Mogorović Črljenko, Marija, Istarski markgrofovi iz obitelji Weimar-Orlamünde u konstelaciji odnosa Carstva i papinstva u doba borbe za investituru [Istrian Margraves from the Weimar-Orlamünde Family in the Constellation of Relations between the Empire and the Papacy during the Investiture Controversy], *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice / VDG Jahrbuch* 10 (2003), pp. 83–89.
- Nicol, Donald M., *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations* (Cambridge 1992).
- Nikolić Jakus, Zrinka, Južna Italija [Southern Italy], in: *Nova zraka u europskom svijetlu: Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550 - oko 1150)* [A New Ray in European Light: Croatian Lands in the Early Middle Ages (c. 550 - c. 1150)], ed. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb 2015), pp. 563–580.
- Nikolić Jakus, Zrinka, Ugarska [Hungary], in: *Nova zraka u europskom svijetlu: Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550 - oko 1150)* [A New Ray in European Light: Croatian Lands in the Early Middle Ages (c. 550 - c. 1150)], ed. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb 2015), pp. 609–629.
- Oefele, Edmund von, *Geschichte der Grafen von Andechs* (Innsbruck 1877).
- Oman, Giovanni, al-Idrisi, *Encyclopaedia of Islam* 3 (Leiden ²1986), pp. 1032–1035.
- Ortalli, Gherardo, Pietro II Orseolo: Dux Veneticorum et Dalmaticorum, in: *Venezia e la Dalmazia anno mille: Secoli di vicende comuni. Atti del Convegno di studio Venezia, 6 ottobre 2000*, ed. Nedo Fiorentin (Canova 2002), pp. 13–27.
- Pál, Engel, *The Realm of St. Stephen: A History of Medieval Hungary 895–1526*, trans. Tamás Pálosfalvi (London 2005).
- Paschini, Pio, Vicende del Friuli durante il dominio della casa imperiale di Franconia, *Memorie storiche forogiuliesi* 9 (1913), pp. 14–39, 176–205, 277–291, 333–352.
- Paschini, Pio, *Storia del Friuli* (Udine ³1975).
- Paulus, Christof, *Das Pfalzgrafenamt in Bayern im Frühen und Hohen Mittelalter* (München 2007).
- Petrak, Marko, The Byzantine Emperor in Medieval Dalmatian Exultets, in: *Byzantium in Dialogue with the Mediterranean: History and Heritage*, ed. Daniëlle Slootjes–Mariette Verhoeven (Leiden 2019), pp. 47–66.
- Petronio, Prospero, *Memorie sacre e profane dell'Istria*, ed. Giusto Borri–Luigi Parentin (Trieste 1968).
- Pichler, Rodolfo, *Il castello di Duino* (Trento 1882).
- Pirchegger, Hans, Beiträge zur Genealogie des steirischen Uradels, 2: Die Hochfreien von Gutenberg-Feistritz und Otto von Plankenberg, *Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark* 15 (1917), pp. 40–70.
- Pirchegger, Hans, Überblick über die territoriale Entwicklung Istriens, in: *Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer* 1: Die Landgerichtskarte, pp. 4/2: Kärnten, Krain, Görz und Istrien. Kärnten (Nachträge), Krain und Istrien, ed. August von Jaksch et al. (Vienna 1929), pp. 485–543.
- Praga, Giuseppe, *History of Dalmatia*, trans. Edward Steinberg (Pisa 1993).
- Pryor, J. H.–E. M. Jeffreys, *The Age of the Dromon: The Byzantine Navy ca. 500–1204* (Leiden–Boston 2006).
- Raukar, Tomislav, *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje* [Croatian Middle Ages: Territory, People, Ideas] (Zagreb 1997).

- Ravančić, Gordan, Urban Settlements [Oppida] of Vinodol under the Rule of the Counts of Krk: Topographical Situation and Local Organization within the Feudal Manor, in: *Towns and Cities of the Croatian Middle Ages: Authority and Property*, ed. Irena Benyovsky Latin-Zrinka Pešorda Vardić (Zagreb 2014), pp. 189–207.
- Rentschler, Daniel, *Marken und Markgrafen im früh- und hochmittelalterlichen Reich: Eine vergleichende Untersuchung vorwiegend auf der Basis von Königsurkunden und anderen „offiziellen Quellen“*, PhD dissertation (Stuttgart 2012).
- Reuter, Timothy, *Germany in the Early Middle Ages, c. 800–1056* (London–New York 1991).
- Reuter, Timothy, “*Filii matris nostrae pugnant adversum nos*”: Bonds and Tensions between Prelates and their “*militēs*” in the German High Middle Ages, in: *Chiesa e mondo feudale nei secoli X–XII. Atti della dodicesima Settimana internazionale di studio, Mendola 24–28 agosto 1992* (Milan 1995), pp. 241–276.
- Reynolds, Susan, *Fiefs and Vassals: Medieval Evidence Reinterpreted* (Oxford 1994).
- Riedl-Valder, Christine, *Aventinus: Pionier der Geschichtsforschung* (Regensburg 2015).
- Rill, Gerhard, Bonfini, Antonio, *Dizionario Biografico degli Italiani* 12, [http://www.treccani.it/enciclopedia/antonio-bonfini_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/antonio-bonfini_(Dizionario-Biografico)/) [last access: 04. 08. 2019].
- Robinson, Ian Stuart, *Henry IV of Germany, 1056–1106* (Cambridge 2000).
- Rokay, Péter, *Salamon és Póla* [Solomon and Pula] (Újvidék 1990).
- Romanin, Samuele, *Storia documentata di Venezia* 1 (Venezia 2^a 1912).
- Rupp, Gabriele, *Die Ekkehardiner, Markgrafen von Meissen, und ihre Beziehungen zum Reich und zu den Piasten* (Frankfurt am Main 1996).
- Sattler, Markus, Zur Gründung des Augustiner-Chorherrenstifts Indersdorf, *Amperland* 26 (1990), pp. 470–477.
- Schmid, Alois, Die historische Methode des Johannes Aventinus, *Blätter für deutsche Landesgeschichte* 113 (1977), pp. 338–395.
- Schollner, Hermann, De Gerbirge Geisenfeldae sepulta, eiusque parentibus ac progenitoribus disquisitio cum stemmatographia Comitum de Semta et Ebersberg, *Neue historische Abhandlungen der Baierischen Akademie der Wissenschaften* 4 (1792), pp. 549–700.
- Schultes, Johann Adolph, *Diplomatische Beyträge zur Geschichte der Grafen von Andechs und nachherigen Herzoge von Meran etc.* (München 1808).
- Schütz, Alois, Das Geschlecht der Andechs-Meranier im europäischen Hochmittelalter, in: *Herzöge und Heilige: Das Geschlecht der Andechs-Meranier im europäischen Hochmittelalter*, ed. Josef Kirmeier–Evamaria Brockhoff (München 1993), pp. 21–185.
- Šišić, Ferdo, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara* [The History of Croats during the National Rulers] (Zagreb 1925).
- Šišić, Ferdo, *Povijest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića (1102–1301)* 1: Od Kolomana do Ladislava III (1102–1205) [The History of Croats during the Kings of House Arpad (1102–1301) 1: From Koloman to Ladislav III (1102–1205)] (Zagreb 1944).
- Škunca, Stanko Josip, *Prošlost Crkve u Istri* [The Past of Church in Istria] (Pazin 2014).
- Stephenson, Paul, *Byzantium’s Balkan Frontier: A Political Study of the Northern Balkans, 900–1204* (Cambridge 2000).
- Štih, Peter, *Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem* [The Counts of Gorizia and their Ministerials and *militēs* in Istria and Carniola], Razprave Filozofske fakultete (Ljubljana 1994).
- Štih, Peter, Diplomaticke in paleografske opombe k listinama Otona II. o podelitvi loškega ozemlja škofiji v Freisingu (DO II 47 in DO II 66) [Diplomatic and Paleographic Notes on Otto II’s Charters Donating the Loka Territory to the Bishopric of Freising (DO II 47 and DO II 66)], *Zgodovinski časopis* 51 (1997), pp. 301–311.

- Štih, Peter, "Villa quae Sclavorum lingua vocatur Goriza": Studie über zwei Urkunden Kaiser Ottos 3. aus dem Jahre 1001 für den Patriarchen Johannes von Aquileia und den Grafen Werihen von Friaul (DD. O. 3. 402 und 412) (Nova Gorica 1999).
- Štih, Peter, Der friulanische Graf Werihen, in: *Tradition und Wandel: Beiträge zur Kirchen-, Gesellschafts- und Kulturgeschichte: Festschrift für Heinz Dopsch*, ed. Gerhard Ammerer–Christian Rohr–Alfred Stefan Weiß (Vienna 2001) 70–79.
- Štih, Peter, Rodbina koroških Spanheimov, prvih gospodov Kostanjevice [The Family of Carinthian Spanheims, the First Lords of Kostanjevica], in: *Kostanjevica na Krki 1252–2002. Vekov tek: Zbornik ob 750. obletnici prve listinske omembe mesta* [Kostanjevica na Krki 1252–2002. The Flow of Centuries: Miscellanea Accompanying the 750th Anniversary of the First Mention of the Place in Charters], ed. Andrej Smrekar (Kostanjevica na Krki 2003), pp. 55–75.
- Štih, Peter, Guariento, conte del Friuli, *Nuovo Liruti: Dizionario Biografico dei Friulani 1: Il Medioevo*, ed. Cesare Scaloni (Udine 2006), <http://www.dizionariobiografico.friulani.it/guariento/> [last access: 04. 08. 2019].
- Štih, Peter, Anfänge und Entwicklung der Urkunden und urkundennahen Schriftlichkeit im Gebiet Sloweniens bis zum Beginn des 12. Jahrhunderts, in: *Schriftkultur zwischen Donau und Adria bis zum 13. Jahrhundert*, ed. Reinhard Härtel et al., Schriftenreihe der Akademie Friesach 8 (Klagenfurt 2008), pp. 293–310.
- Štih, Peter, *The Middle Ages between the Eastern Alps and the Northern Adriatic: Select Papers on Slovene Historiography and Medieval History*, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450 11, (Leiden–Boston 2010).
- Štih, Peter, *I conti di Gorizia e l'Istria nel Medioevo*, Collana degli Atti 36 (Rovinj 2013).
- Štih, Peter, Od Karniole do Kranjske: Dolga in zapletena pot nastanka dežele [From Karniola to Kranjska: Long and Tangled Road to the Formation of Land], in: *Studia Valvasoriana: Zbornik spremnih študij ob prvem integralnem prevodu Die Ehre dess Herzogthums Crain v slovenski jezik* [Studia Valvasoriana: Miscellany of Studies Accompanying the First Integral Translation of *Die Ehre dess Herzogthums Crain* into Slovenian], ed. Janez Weiss (Ljubljana 2014), pp. 465–500.
- Štih, Peter–Vasko Simoniti–Peter Vodopivec, *Slovenska zgodovina: Družba - politika - kultura* [Slovenian History: Society - Politics - Culture] (Ljubljana 2008).
- Stipišić, Jakov, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi* [Auxiliary Historical Sciences in Theory and Practice] (Zagreb 31991).
- Stipišić, Jakov, Pitanje godine krunidbe kralja Zvonimira [The Exact Date of King Zvonimir's Coronation], in: *Zvonimir: Kralj hrvatski* [Zvonimir: Croatian King], ed. Ivo Goldstein (Zagreb 1997), pp. 57–66.
- Strauss, Gerald, *Historian in an Age of Crisis: The Life and Work of Johannes Aventinus, 1477–1534* (Cambridge, MA 1963).
- Tilatti, Andrea, Giovanni IV, patriarca di Aquileia. *Nuovo Liruti: Dizionario Biografico dei Friulani 1: Il Medioevo*, ed. Cesare Scaloni (Udine 2006), <http://www.dizionariobiografico.friulani.it/giovanni-iv/> [last access: 04. 08. 2019].
- Tomasini, Giacomo Filippo, De commentarij storici-geografici della provincia dell'Istria libri otto con appendice, *Archeografo triestino* 4 (1837), pp. 1–563.
- Trotter, Kamillo, Die Grafen von Scheyern, Dachau, Valley, Wittelsbach, Pfalzgrafen und Herzöge von Bayern, in: *Genealogisches Handbuch zur bairisch-österreichischen Geschichte*, ed. Otto von Dungern (Graz 1931), pp. 29–36.
- Tyroller, Franz, Genealogie des altbayerischen Adels, in: *Genealogische Tafeln zur mitteleuropäischen Geschichte* 4, ed. Wilhelm Wegener (Göttingen 1962), pp. 47–524.
- Vantuch, Anton, Martin Szentiványi: Príspevok k jeho životu a dielu [Martin Szentiványi: A Contribution on His Life and Works], *Historický časopis* 27 (1979), pp. 533–552.

- Vedriš, Trpimir, Crkva i vjerski život [Church and Religious Life], in: *Nova zraka u europskom svijetu: Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550 - oko 1150)* [A New Ray in European Light: Croatian Lands in the Early Middle Ages (c. 550 - c. 1150)], ed. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb 2015), pp. 201–236.
- Walderdorff, Hugo von, Die Verwandtschaft Kaiser Friedrich's I. mit den Pfalzgrafen von Wittelsbach und den Welfen, *Forschungen zur Deutschen Geschichte* 13 (1873), pp. 591–595.
- Werle, Hans, Titelherzogtum und Herzogsherrschaft, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Germanische Abteilung* 73 (1956), pp. 225–299.
- Werner, Karl Ferdinand, Important Noble Families in the Kingdom of Charlemagne: A Prosopographical Study of the Relationship between King and Nobility in the Early Middle Ages, in: *The Medieval Nobility: Studies on the Ruling Classes of France and Germany from the Sixth to the Twelfth Century*, ed. Timothy Reuter, Europe in the Middle Ages: Selected Studies 14 (Amsterdam–New York–Oxford 1979), pp. 137–202.
- Wilson, Stephen, *The Means of Naming: A Social and Cultural History of Personal Naming in Western Europe* (London 1998).
- Witte-Hagenau, Heinrich, Genealogische Untersuchungen zur Reichsgeschichte unter den salischen Kaisern, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 5 (1896–1903), pp. 309–474.
- Würth, Ingrid, Die Grafen von Weimar-Orlamünde als Markgrafen von Krain und Istrien, *Zeitschrift des Vereins für Thüringische Geschichte* 56 (2002), pp. 91–132.
- Wyrozumski, Jerzy, Poland in the Eleventh and Twelfth Centuries, in: *The New Cambridge Medieval History* 4/2: c. 1024–c. 1198, ed. David Luscombe–Jonathan Riley-Smith (Cambridge 2004), pp. 277–289.
- Zabbia, Marino, Ricerca medievistica e urgenza politica al confine nord-orientale d'Italia (1881–1915), *Reti medievali* 16/1 (2015) 221–241.
- Zotz, Thomas, Die Formierung der Ministerialität, in: *Die Salier und das Reich 3: Gesellschaftlicher und ideengeschichtlicher Wandel im Reich der Salier*, ed. Stefan Weinfurter (Sigmaringen 1991), pp. 3–50.
- Zupka, Dušan, *Ritual and Symbolic Communication in Medieval Hungary under the Árpád Dynasty (1000–1301)* (Leiden–Boston 2016).

POVZETEK

Skrivnost Meranije: Nove rešitve starih problemov (Sveto rimsko cesarstvo ter Kraljevina Hrvaška-Dalmacija v času investiturnega boja)

Josip Banić

Avtor najprej analizira različne zgodovinske interpretacije, povezane s spremembo jurisdikcije nad Meranijo, mikroregije med goro Učko in reko Riječino na skrajnem vzhodu istrskega polotoka, ki je bila del Kraljevine Hrvaške. Zaplata zemlje, ki je obsegala Brseč, Mošćenice, Lovran, Veprinac, Kastav in Reko, je bila priključena Svetemu rimskemu cesarstvu nekje med poznim 10. in zgodnjim 12. stoletjem. Prispevek vsebuje analizo in kritiko treh prevladujočih zgodovinskih narativov, ki so v članku poimenovani »kraljevska teza« (Bernardo Benussi), »Ulrikova teza« (Ljudmil Hauptmann) ter »devinska teza« (Lujko Margetić), in opozarja na pomanjkanje primarnih virov, na katerih temeljijo ključni argumenti, in/ali na neskladne interpretativne preskoke. Avtor predlaga novo rešitev tega starodavnega zgodovinskega problema, tj. »Vecelinovo tezo«. Po tej interpretaciji je Meranio zasedel »plemeniti vitez Vecelin« v drugi polovici 70. let 11. stoletja, v času hrvaško-dalmatinskega kralja Dimitrija Zvonimirja (1076–1089). Ker se je ta hrvaški kralj zaobljubil reformističnemu papeštvu in postal neomajen podpornik papeža Gregorja VII. med investiturnim bojem, je ogrožal mogočne sovražnike v sosednjih markah Istri in Kranjski, ki so ju obvladovali močni prohenrikovski braniki, kot npr. oglejski patriarhat in grofovska rodbina Eppensteinci. Ravno v tem kontekstu so se začeli prvi spopadi med procesarskimi in Zvonimirjevimi silami, izpričani v pismu papeža Gregorja VII. Vecelinu leta 1079, ki so se nadaljevali tudi v letih, ki so sledila. Čeprav ta *nobilis miles Wezelin* ostaja skrivnostna figura, avtor predlaga tri potencialne kandidate za njegovo identiteto: grof Kacelin iz rodbine Aribonidov, Vecelin, odvetnik samostana Sv. Mihaela v Pulju, in Verner, ministerial Henrika IV., bodočega mejnega grofa Ancone. Priključitev Meranije je bila najverjetneje zaključena po smrti Zvonimirjevega naslednika kralja Štefana III. (1090/91) in začetku krize kraljevske oblasti v hrvaško-dalmatinskem kraljestvu ter medsebojnih bojov različnih pretendentov na hrvaški prestol. Po neuspelem poskusu kralja Kolomana leta 1108, s katerim je zahteval vrnitev tega obmorskega ozemlja, se je meja med Svetim rimskim cesarstvom in Kraljevino Dalmacijo-Hrvaško dokončno ustalila, morda na Rječini, v drugem desetletju 12. stoletja. Na podlagi analiz gre ureditev Krajine oz. Dalmatinske marke, te militarizirane obrambne regije na skrajnih zahodnih mejah hrvaškega kraljestva, pripisati kralju Zvonimirju in datirati v obdobje intenzivnega vojskovanja. Poleg tega lahko Meranijo, ki je bila podeljena Konradu II. Dachauskemu leta 1152 in Bertoldu IV. Andeškemu leta 1080, koncipiramo izključno kot titularno vojvodino (*Titularherzogtum*), zapuščeno tem pomembnim plemičem cesarstva izključno iz političnih razlogov.

Jernej Kotar

Deželni glavarji na Kranjskem v srednjem veku

KOTAR Jernej, dr., kustos, asistent, Narodni muzej Slovenije, SI-1000 Ljubljana, Prešernova cesta 20, Jernej.Kotar@nms.si

Deželni glavarji na Kranjskem v srednjem veku

Deželni glavar je kot namestnik deželnega kneza predstavljal vrh deželnoknežje upravne ureditve. Na Kranjskem zametki urada segajo v prvo polovico 13. stoletja, a je stalen postal šele od srede dvajsetih let 14. stoletja. Deželni glavarji so izhajali iz vrst uglednega plemstva in so morali v vladarjevem imenu izpolnjevati raznovrstne naloge. Srednjeveške urade so poseblejali njihovi nosilci, zato jih je treba preučevati na osnovi prozopografskih študij. Glede na to, da so dosedanje raziskave za Kranjsko prinesle netočne in nepopolne rezultate, je namen prispevka na podlagi virov odpraviti napake in predstaviti historiat deželnega glavarstva, deželne glavarje ter njihove pravice, naloge in pristojnosti.

Ključne besede: Kranjska, srednji vek, deželnoknežja uprava, deželni glavar, plemstvo

KOTAR Jernej, PhD, Curator, Assistant, National Museum of Slovenia, SI-1000 Ljubljana, Prešernova 20, Jernej.Kotar@nms.si

Provincial Governors of Medieval Carniola

Being a deputy of the territorial prince, the provincial governor helmed the provincial administrative organization. In Carniola, the early beginnings of this office date back to the first half of the 13th century, but it was only after the mid-1320s that it became permanent. Provincial governors came from the ranks of well-respected nobility and had to carry out various tasks on behalf of the ruler. Medieval offices were personified by their respective office holders; consequently, they should be explored by means of prosopographic studies. Bearing in mind that research on Carniola conducted thus far brought about inaccurate and incomplete results, the article aims to correct these mistakes by means of sources, as well as demonstrate the history of the provincial office, provincial governors and their rights, tasks and competence.

Keywords: Carniola, the Middle Ages, provincial administration, provincial governor, nobility

Uvod

Raziskave srednjeveške deželnoknežje uprave na Kranjskem so v primerjavi z avstrijskimi deželami v precejšnjem zaostanku. Razlogov za to je več, med glavnimi pa je bistveno manjše zanimanje slovenskih raziskovalcev za preučevanje zgodovinskih dežel. Dosedanji pregledni prikazi kranjskega deželnega glavarstva v srednjem veku so bolj ali manj osredotočeni na ugotavljanje vrstnega reda njegovih nosilcev, z razvojem in ustrojem urada se skoraj ne ukvarjajo.¹ Novejše delne raziskave so pokazale, da so nepopolni in netočni, zato jih je treba temeljito revidirati.² Glede na to, da so srednjeveške urade poosebljali njihovi nosilci, se moramo pri njihovem preučevanju opreti na prozopografske študije. Na njihovi osnovi pridemo do kronološko urejenega seznama deželnih glavarjev, ki služi za izhodišče raziskave. Obdobja službovanja posameznih oseb je težko natančno opredeliti, saj so v srednjem veku imenovanja in odstavitve uradnikov potekale večinoma v ustni obliki, zato jih je mogoče približno zamejiti le z uporabo raznovrstnih virov, v katerih se omenjajo s svojim službenim nazivom. Na dvoru so morda že tedaj vodili nekakšne evidence nosilcev deželnoknežjih upravnih uradov in oskrbnikov komornih gospostev, a so bile kvečjemu internega značaja. Služile so za potrebe dvornih in deželnih uradnikov, vendar so sčasoma zastarele in postale za vsakdanjo rabo neuporabne. Počasi so se izgubile, zato je danes mogoče seznam nosilcev urada sestaviti le s pomočjo arhivskega gradiva. Namen pričujočega prispevka je na osnovi širokega nabora virov predstaviti historiat deželnega glavarstva na Kranjskem v srednjem veku, posamezne deželne glavarje ter njihove pravice, naloge in pristojnosti. Pod vplivom nenehnega razvoja deželnoknežje uprave in aktualnih zunanjih dejavnikov so se skozi čas spreminjale, a do obsežnejše preureditve urada v obravnavanem obdobju ni prišlo.

Oblikovanje dežele in nastanek deželnoknežje uprave

Zametki deželnoknežje uprave na Kranjskem segajo v začetek druge polovice 13. stoletja, pogoja za njen nastanek pa sta bila delujoča oblast deželnega kneza in

¹ Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 13–22; Kozina, *Die Landeshauptleute*; Klun, *Archiv für die Landesgeschichte I*, str. 81–83.

² Za obdobje vladavine deželnega kneza Friderika V. (III.) (1435–1493) gl. Kotar, *Deželnoknežja oblast in uprava*, str. 121–122.

oblikovanje dežele. V tem prostoru je mejnogrofovsko oblast od leta 1077 oziroma 1093 formalno pripadala oglejskemu patriarhu, vendar je v praksi nikdar ni zmožel izvajati.³ Oglejska cerkev je imela namreč občutno premalo posesti, da bi se lahko v 12., še manj pa v 13. stoletju, uveljavila nad velikimi zemljiškimi posestniki, saj so jo po moči daleč presegali. Zaradi šibkega položaja nominalnega mejnega grofa so ti na svojih teritorijih izvajali deželnoknežjo oblast, to pa je privedlo do ugasnitve državne oblasti in razkroja mejne grofije.⁴ Po izumrtju grofov Višnjegorskih v moški liniji okrog leta 1209 je najmočnejši dinast v tem prostoru postal istrski mejni grof Henrik IV. Andeški, ki mu je preko poroke z Zofijo Višnjegorsko pripadel velik del današnje Dolenjske med reko Savo pri Litiji na severu in Gorjanci na jugu.⁵ Andeški so že pred tem obvladovali celotno vzhodno Gorenjsko,⁶ s pridobitvijo višnjegorske dediščine pa so v svojih rokah združili obsežen in ozemeljsko kompakten teritorij med Karavankami in Kolpo. Pripojitev velikega višnjegorskega dominija je dodatno pospešila integracijo južno od Save ležečega ozemlja Savinjske marke v nastajajočo kranjsko sfero. Henrik Andeški je s tem postal najmočnejši zemljiški posestnik v formalno še vedno obstoječi mejni grofiji in je imel lepe možnosti, da se v njej uveljavi kot deželni gospod. Kakšna je bila njegova vloga v tem prostoru, ni povsem razjasnjeno. Prevladujoče mnenje je, da je patriarh zaradi svoje nemoči dajal mejnogrofovsko oblast v (pod)fevd Andeškim, ki naj bi torej na Kranjskem vladali kot njegovi namestniki, temu pa je oporekal Andrej Komac in opozoril, da za takšno razlago ni prave opore v virih.⁷

Po smrti Henrika IV. Andeškega leta 1228 je želel njegov brat, oglejski patriarh Bertold (1218–1251), uveljaviti pravice oglejske cerkve do Kranjske, vendar mu je to preprečil avstrijski in štajerski vojvoda Friderik II. Babenberški. Poroka z Agnes Andeško (1229), Henrikovo nečakinjo, mu je namreč prinesla največji del dediščine njenega strica, s čimer je v tem prostoru verjetno postal najmočnejši zemljiški posestnik. S prevzemom naslova *dominus Carniolae* leta 1232⁸ je jasno pokazal svoje politične namere: izpodriniti oglejskega patriarha kot formalnega mejnega grofa in druge rivale ter združiti ozemlje Kranjske pod svojo deželnoknežjo oblast.⁹ Junija oziroma julija 1236 ga je doletel državni preklic, temu pa je sledil odvzem državnih fevdov. Cesar Friderik II. (1212/1220–1250) je tedaj vojvodini Avstrijo in Štajersko ter mejno grofijo Kranjsko podredil svoji neposredni upravi in

³ DD H IV, 2, str. 389–390, št. 296 in str. 577–578, št. 432; Štih, *Oglejski patriarhi*, str. 41–43.

⁴ Štih, *Oglejski patriarhi*, str. 46–47. Glede obsega oglejske posesti na Kranjskem in v Savinjski marki gl. Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, str. 90; Komac, *Od mejne grofije*, str. 49–50 in 54 (Zemljevid 2).

⁵ Komac, *Od mejne grofije*, str. 106. Glede obsega višnjegorske posesti gl. str. 127 (Zemljevid 6); Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, str. 93–96.

⁶ Prav tam, str. 107 (Zemljevid 4); Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, str. 91.

⁷ Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, str. 88–90; Štih, *Oglejski patriarhi*, str. 44–45; Komac, *Od mejne grofije*, str. 64–71.

⁸ StiAG, Urkunden, 1232 III 3, Erdberg; URBK II, str. 56, št. 73.

⁹ Štih, *Oglejski patriarhi*, str. 47–49. Glede obsega posesti vojvode Friderika II. Babenberškega gl. Komac, *Od mejne grofije*, str. 88 (Zemljevid 3).

nekaj časa je celo kazalo, da bo oglejskemu patriarhu vendarle uspelo vzpostaviti dejansko oblast v prostoru južno od Karavank. Vojvoda Friderik II. si je kmalu opomogel in si do začetka štiridesetih let povrnil vse izgubljene posesti, zgladil je tudi spore z vladarjem, s tem pa so načrti oglejske cerkve znova padli v vodo. S smrtjo Babenberškega leta 1246 so se patriarhu ponovno odprle možnosti za uveljavitev njegove formalne mejnogrofovske oblasti na Kranjskem.¹⁰

Patriarh Bertold, zadnji moški predstavnik rodbine Andeških, ki se je še nekaj več kot tri mesece pred smrtjo avstrijskega in štajerskega vojvode ter samooklicanega gospoda Kranjske naslavljal kot *Istriae atque Carniolae marchio*,¹¹ je tedaj želel izkoristiti ponujeno priložnost in je najpozneje spomladi 1247 imenoval posebnega vicedoma s sedežem na gradu Vernek pri Litiji, zadolženega za upravo oglejskega premoženja na Kranjskem.¹² Svoje načrte z babenberško dediščino je imel tudi cesar Friderik II. Avstrijo, Štajersko in Kranjsko je razglasil za cesarstvu zapadle fevde in jih, tako kot že desetletje predtem, podvrget svoji oblasti.¹³ Nova upravna ureditev nekdanjih babenberških teritorijev ni trajala dolgo, saj je cesar leta 1250 umrl, po njegovi smrti pa je nastopil *interregnum*.

Sredi 13. stoletja se je začel vzpon Ulrika III. Spanheimskega, sina koroškega vojvode Bernarda, čigar politične ambicije so bile usmerjene prvenstveno v kranjski prostor. Z namenom, da bi si zagotovil bogate andeške posesti, se je leta 1248 poročil z Agnes Andeško, nekdanjo ženo Friderika II. Babenberškega, ki se je tedaj naslavljala kot *ducissa quondam Austrie et Stirie, Carniole domina*.¹⁴ Spanheimi so že pred tem na ozemlju južno od Karavank razpolagali z večjo posestjo, strnjeno okrog njihovih glavnih središč Ljubljane in Kostanjevice ob Krki.¹⁵ Pridobitev obsežnega andeškega dominija je bila ključ do uresničitve Ulrikovih ambicij. Junija 1251, le slab mesec po smrti oglejskega patriarha Bertolda, je že nosil naslov *dominus Carniole*, dve leti zatem je bil v njegovih rokah mejnogrofovski Kranj.¹⁶ Samooklicani gospod Kranjske se je kot največji zemljiški posestnik v Marki v znanih pisnih virih aprila 1256 prvič označil še kot *dominus Carniole ac Marchie*.¹⁷ V petdesetih letih se je zapletel v boje z oglejskim patriarhatom, da bi se posestno okrepil in dokončno utrdil svoj položaj na Kranjskem. Vojskovanje na terenu ni odločilo zmagovalca, zato so se sovražnosti končale s sklenitvijo mirovne pogodbe v Čedadu novembra

¹⁰ Štih, *Oglejski patriarhi*, str. 49; Komac, *Od mejne grofije*, str. 92–101; Hausmann, *Kaiser Friedrich II.*, str. 245–264.

¹¹ CDI I (1246 III 12, Pulj).

¹² URBKr II, str. 107–108, št. 141; Žontar, *Kranjski deželni vicedom*, str. 281.

¹³ Hausmann, *Kaiser Friedrich II.*, str. 285.

¹⁴ URBKr II, str. 119–120, št. 155. Agnes se še leta 1258 v fragmentarno ohranjenem pečatnem napisu svojega pečata naslavlja kot *d(omi)na ka(rniole)* (Mahnič, *Srednjeveški ženski pečati*, str. 31–32. Avtorica napačno razlaga pečatni napis, ki zagotovo pomeni *domina Karniole*, in ne *domina Karinthie* oziroma »koroška vojvodinja«).

¹⁵ Komac, *Od mejne grofije*, str. 112, prim. str. 54 (Zemljevid 2). Glede obsega spanheimskega ljubljanskega gospostva v prvi polovici 13. stoletja gl. str. 118 (Zemljevid 5); Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, str. 91.

¹⁶ URBKr II, str. 141–143, št. 180, str. 158–159, št. 200 in str. 179–181, št. 225; Štih, *Oglejski patriarhi*, str. 50; Komac, *Od mejne grofije*, str. 162–163.

¹⁷ MHDC IV/1, str. 494, št. 2630.

1261.¹⁸ S tem sporazumom je Ulrik dosegel velik uspeh, saj mu je patriarh podelil v fevd Kranj in *tota iurisdictione marchie Carniole*, s čimer je formaliziral svojo dejansko oblast v tem prostoru. Andrej Komac je prepričljivo dokazal, da je treba nastanek srednjeveške dežele Kranjske iskati v obdobju Spanheimove vladavine in ne v mejni grofiji iz 10. stoletja.¹⁹

O deželnoknežji upravi na ravni dežele je mogoče govoriti šele, ko se je oblast nekega dinasta razširila nad preostalo plemstvo v pokrajini in ga je to začelo priznavati za svojega deželnega gospoda, s čimer so pristojnosti njegovih dvornih uradnikov segle preko meja njegovega lastnega teritorija. Na dvorih velikih zemljiških gospodov so najpozneje v prvi polovici 13. stoletja že delovali razni uradniki, ki so skrbeli za opravljanje raznovrstnih nalog. Pisarji (*scribae*) in notarji (*notarii*) so v tem času na primer izpričani v službi oglejskega patriarha, grofov Andeških in Goriških ter vojvod Babenberških in Spanheimov.²⁰ Vsem je skupno, da njihove pristojnosti na Kranjskem niso segale na teritorije drugih zemljiških gospodov. Ti dvorni uradniki so skrbeli predvsem za posestne in premoženjske zadeve svojih gospodov, opravljali so tudi pisarske in sodne posle. V njih je torej mogoče prepoznati predhodnike deželnoknežjih osrednjih finančnih organov. Razvoj na tem področju je bil najhitrejši na Štajerskem, kjer se deželni pisar prvič pojavi že v času vojvode Leopolda VI. Babenberškega leta 1222, v začetku šestdesetih let sta mu sledila še vicedoma na Koroškem in Kranjskem, ki ju je po cerkvenih vzorih za svoje potrebe imenoval vojvoda Ulrik III. Spanheimski.²¹ V teh treh deželah je torej finančna uprava najstarejši del deželnoknežje administracije. V nasprotju z njo začetkov deželnega glavarstva ne moremo iskati na dvoru oziroma med tam delujočimi uradniki, ampak med najzvestejšimi podporniki deželnega kneza, ki so, za razliko od prvih deželnih pisarjev in vicedomov, izviral iz vrst visokega plemstva.

Začetki deželnega glavarstva v času cesarja Friderika II.

Zametki deželnega glavarstva v deželah na jugovzhodu cesarstva segajo v obdobje vladavine cesarja Friderika II. (1212/1220–1250). Vladarjevi pooblaščenca z nazivom *capitanei* so se najprej pojavili na območjih ali v mestih pod neposredno oblastjo krone, in sicer prvič po padcu Vicenze 1. novembra 1236. Upravo takšnih področij so pred tem vodili od cesarja postavljeni uradniki, ki so se imenovali *potestas* oziroma *iudex*.²²

¹⁸ MHDC IV/1, str. 570–574, št. 2761.

¹⁹ URBKr I, str. 10–12, št. 8, str. 12–14, št. 9 in str. 14–16, št. 10; Komac, *Od mejne grofije*, str. 147–180.

²⁰ Bernhard, *Documenta patriarchalia*, str. 171–172, P 1, str. 238–240, P 43, str. 284–286, S 17, str. 298–299, S 29 in str. 346–348, G 20; UBSt II, str. 303, št. 211a; Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 104–105 in 107–109.

²¹ UBSt II, str. 278–281, št. 193; URBKr II, str. 222, št. 286; Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 104–107; Žontar, *Kranjski deželni vicedom*, str. 281.

²² Hausmann, *Kaiser Friedrich II.*, str. 255. Prva znana omemba glavarja (*capitaneus*) je iz 1. maja 1237: *capitaneus communis Vicentie pro domino imperatore* (prav tam, op. 129; RI V/1, str. 440–441, št. 2204c in str. 458, št. 2285; RI V/4, str. 1900, št. 13225).

Po državnem preklicu avstrijskega in štajerskega vojvode ter samooklicanega gospoda Kranjske, Friderika II. Babenberškega, zgodaj poleti leta 1236 in posledičnem odvzemu državnih fevdov, je cesar Friderik II. skoval načrt, s katerim se je nameraval polastiti babenberških teritorijev. Avstrijo, Štajersko in Kranjsko je razglasil za cesarstvu zapadle fevde in v njih za državnega namestnika postavil bamberskega škofa Ekberta. Omenja se kot *procurator imperii in Austria et Stiria constitutus*, po smrti v začetku junija 1237 pa ga je nasledil svak, švabski grof Eberhard Ebersteinski.²³ Čeprav iz navedbe v viru izhaja, da so Ekbertove pristojnosti obsegale le Avstrijo in Štajersko, so skoraj zagotovo segale tudi na babenberške teritorije na Kranjskem. Kot državni namestnik je malo pred smrtjo samostanu v Klosterneuburgu vrnil neko darovano posest, ki mu jo je izobčeni vojvoda protipravno odvzel.²⁴ Komac domneva, da je na jugu funkcijo vladarjevega zastopnika opravljal patriarh Bertold, brat bamberskega škofa, vendar viri tega ne potrjujejo.²⁵ Proti koncu tridesetih let so se razmere začele obračati v prid vojvodi Frideriku II., saj so cesarja poleg vojne v Lombardiji pestile še hude politične težave, to pa je Babenberžanu omogočilo, da je postopoma osvojil vsa izgubljena ozemlja. Decembra 1239 je zasedel Dunaj in se poravnal z vladarjem, kmalu zatem si je znova podvrgel še vse svoje nekdanje posesti na Štajerskem in Kranjskem, tako da je funkcija državnega namestnika prenehala obstajati.²⁶

S smrtjo vojvode Friderika II. junija 1246 se je cesarju ponudila priložnost za prevzem babenberške dediščine. Razvoj dogodkov je potekal zelo podobno kot pred desetletjem. Cesar Friderik II. je Avstrijo, Štajersko in Kranjsko obravnaval kot cesarstvu zapadle fevde, za uveljavitev svoje oblasti pa je ponovno posegel po uvedbi funkcije državnega namestnika. Na to mesto je maja 1247 imenoval švabskega grofa Otona Ebersteinskega, čigar oče Eberhard je to službo opravljal kratek čas po letu 1237. Vladar se tedaj ni odločil za ukinitvev oziroma zamenjavo štajerskega deželnega pisarja, temveč je njegove pristojnosti razširil čez vse nekdanje babenberške teritorije in ga zadolžil za pomoč državnemu namestniku sprva v finančnih, pozneje pa tudi v sodnih zadevah. Ponovna vpeljava državnega namestnika s sedežem na Dunaju leta 1247 velja za začetek deželnoglavarske funkcije v avstrijskih deželah, zlasti na Štajerskem.²⁷ Oton Ebersteinski, čigar pristojnosti so pokrivalo *toto ducatu Austrie, Stirie atque Carniole*, je imel naziv *sacri imperii per Austriam et Stiriam capitaneus et procurator*²⁸ in je brez uspeha poskušal v nemirnih pokrajinah uveljaviti zaupano mu oblast, zato je že leta 1248 odstopil s položaja. Cesar je nato za vsako vojvodino imenoval posebnega državnega namestnika; v Avstriji je to postal vojvoda Oton II.

²³ StiAK, Urkunden Klosterneuburg, 1237 VI 1, Dunaj; RI V/4, str. 1658, št. 11207; Hausmann, *Kaiser Friedrich II.*, str. 255–256 in 258–259. Grof Eberhard Ebersteinski je bil poročen s Kunigundo, sestro bamberskega škofa Ekberta Andeškega.

²⁴ Glej prejšnjo opombo.

²⁵ Komac, *Od mejne grofije*, str. 95; UBSt II, str. 466–467, št. 357.

²⁶ Hausmann, *Kaiser Friedrich II.*, str. 258–264; Komac, *Od mejne grofije*, str. 97.

²⁷ UBSt III, str. 72–73, št. 18, str. 74–75, št. 20 in str. 98–99, št. 42; Hausmann, *Kaiser Friedrich II.*, str. 285 in 293–295.

²⁸ AH I, str. 204–205, št. 61; UBSt III, str. 72–73, št. 18.

Bavarski, na Štajerskem in Kranjskem pa grof Majnhard III. Goriški.²⁹ Majnhard se je na svojem območju dobro uveljavil, Oton pa se je soočil s podobnimi težavami kot njun predhodnik, zato se je tudi on kmalu umaknil. Vladar je goriškemu grofu leta 1249 predal še Avstrijo,³⁰ tako da je bila oblast v obeh vojvodinah in na Kranjskem ponovno v rokah le enega državnega namestnika. Čeprav je Majnhard nosil naslov *capitaneus Stirie* oziroma *de serenissimi domini nostri Friderici imperatoris Romanorum ... mandato Austrie et Styrie capitaneus* in se je večino časa zadrževal na Štajerskem, so njegove pristojnosti segale tudi na Kranjsko.³¹ Komaj vzpostavljena upravna struktura na nekdanjih babenberških teritorijih se je zrušila s cesarjevo smrtjo decembra 1250.

Za poznavanje vloge državnega namestnika ter njegovih pravic in pristojnosti je ključen mandat cesarja Friderika II. iz leta 1248, s katerim je Štajercem pisno sporočil, da je grofa Majnharda III. Goriškega imenoval za novega nosilca te funkcije na Štajerskem.³² V tem dokumentu navedeni naziv *generalis capitaneus in ducatu Stirie* ne ustreza povsem poznejšemu stanju, saj sta tako Majnhard kot tudi Friderik v listinah dosledno uporabljala le oznako *capitaneus Stirie*. Mandat je bil zasnovan po vzoru formularja za imenovanje cesarskih namestnikov v italijanskih deželah.³³ V njem so podrobno našteje pravice in dolžnosti državnega namestnika, in sicer mu je pripadala vrhovna oblast v deželi, zaupano mu je bilo izvajanje višjega in nižjega sodstva, odločanje v kazenskih in civilnih zadevah ter pritožbah, ki so zadevale prostost in premoženje. Poleg tega je moral primerno ukrepati v primeru odtujitve cerkvenega imetja in lastnine preprostih ljudi oziroma nasilnega odvzema živil. Nanj so naslavljali pritožbe zoper sodbe nižjih sodnikov v deželi in vseh, ki so od cesarstva prejeli sodno oblast, razen če narava pravnega spora ali veliko število apelacij nista zahtevala pritožbe na cesarja. Prepuščeno mu je bilo tudi izrekanje sodb in kazni, nastavljanje in odstavljanje uradnikov ter dajanje kovnic in mitnic v zakup. Ob podelitvi teh pooblastil si je Friderik II. pridržal pravico do odločanja v vseh zadevah, kadar bi bil osebno prisoten v deželi. Na koncu je še enkrat poudarjen uradniški značaj funkcije, katere nosilec je bil zadolžen za vzpostavitev cesarjeve oblasti in varovanje miru. Poleg naštetih zadolžitev je na vladarjev ukaz izpolnjeval še številne druge naloge. Zastavljal je državno lastnino in ščitil samostane, oktobra 1249 pa je moral na zahtevo cesarja zapleniti posesti oglejskega patriarha, salzburškega nadškofa in drugih sovražnih prelatov na Štajerskem in Kranjskem ter jih razdeliti med zveste podpornike.³⁴ Zanimiva je listina iz leta

²⁹ UBSt III, str. 83–85, št. 30, str. 113–114, št. 54, str. 116, št. 57 in str. 117, št. 58; TKL I, str. 55–57, št. 4.

³⁰ UBSt III, str. 123–124, št. 64.

³¹ UBSt III, str. 113–114, št. 54, str. 116, št. 57, str. 117, št. 58 in str. 123–124, št. 64; TKL I, str. 55–57, št. 4; Hausmann, *Kaiser Friedrich II.*, str. 293–301; Štih, *Oglejski patriarhi*, str. 49–50. Majnhard Goriški je 22. avgusta 1249 izpričan v Grasluppu na Zgornjem Štajerskem, 20. januarja 1250 v Gradcu, tu pa je bil morda tudi v začetku maja 1249 (prim. Hausmann, *Kaiser Friedrich II.*, str. 299, op. 328).

³² UBSt III, str. 83–85, št. 30; Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 16–17.

³³ Hausmann, *Kaiser Friedrich II.*, str. 298.

³⁴ UBSt III, str. 113–114, št. 54, str. 116, št. 57, str. 117, št. 58 in str. 123–124, št. 64.

1249, s katero je Majnhard Hartnidu Ortskemu podelil urad štajerskega maršala; takšno podelitev bi mnogo prej pričakovali od vladarja kot od njegovega uradnika.³⁵ Višina in način plačila državnega namestnika nista znana, saj viri o tem popolnoma molčijo. Postavitev takšnega organa je bila v vzhodnoalpskem prostoru novost. Namestniški uradniki, katerih območje delovanja je obsegalo celotno vojvodino, so bili na Štajerskem prvič imenovani v času babenberških vojvod Leopolda VI. in Friderika II., a je bila njihova vloga omejena predvsem na zastopanje deželnega kneza pri predsedovanju deželni veči.³⁶

Usoda državnega namestništva na Kranjskem v času *interregnuma*

S smrtjo cesarja Friderika II. decembra 1250 se je v Svetem rimskem cesarstvu začelo obdobje *interregnuma*, ki je trajalo do leta 1273. Kranjski prostor je v politično negotov čas vstopil kot ozemeljsko razdrobljen in brez deželnega gospoda. Že tako ne preveč trdna oblast državnega namestnika se je konec leta 1250 sesula in se odslej v virih ne omenja več. V novih razmerah sta imela največ možnosti za uveljavitev koroški vojvoda Ulrik III. Spanheimski in oglejski patriarh Bertold. Slednji je maja 1251 umrl, s tem pa se je ambiciozni Korošec rešil najresnejšega tekmeca.

Ulrik, ki si je le slab mesec po patriarhovi smrti nadel naslov *dominus Carniole* in ga leta 1256 razširil v *dominus Carniole ac Marchie*, je v središče svojih političnih načrtov postavil uveljavitev deželnoknežje oblasti na Kranjskem, na koncu mu je to tudi uspelo, zato danes velja za utemeljitelja dežele.³⁷ Od poroke z Agnes Andeško leta 1248 do smrti leta 1269 je veliko časa preživel na ozemlju južno od Karavank, kjer je osebno skrbel za upravne, sodne in druge zadeve, zato imenovanje namestnika tu ni bilo potrebno.³⁸ Posledično je njegova pogosta odsotnost narekovala potrebo po postavitvi takšnega uradnika na Koroškem. Sprva je šlo le za kratkotrajno zastopanje deželnega kneza, kot prvi se v tej vlogi junija 1263 omenja Siegfried Marenberški.³⁹ Sodnik Schwarzmann se kot naslednji vojvodov namestnik pojavi štiri leta pozneje in je v listini naveden kot *iudex vice illustris domini Wlrici ducis Karinthie*.⁴⁰ V obeh primerih je šlo za nadomeščanje odsotnega deželnega kneza, predvsem pri predsedovanju deželni veči, in ne za urad v nekoliko mlajšem pomenu besede, saj se ta pojavi šele čez nekaj let s prihodom češkega kralja Otokarja II.

Večji del druge četrtine 13. stoletja je Kranjska delila usodo z Avstrijo in zlasti s Štajersko, po letu 1250 pa se je začela po zaslugi Ulrika III. Spanheimskega

³⁵ TKL I, str. 55–57, št. 4.

³⁶ Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 17.

³⁷ URBKr II, str. 141–143, št. 180; MHDC IV/1, str. 494, št. 2630.

³⁸ Komac, *Od mejne grofije*, str. 163–165.

³⁹ MHDC IV/2, str. 601–602, št. 2816; Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 18–19. Vojvoda je bil tedaj verjetno odsoten zaradi poroke z Agnes Badensko, zato je za ta čas oblast predal zaupanja vrednemu namestniku.

⁴⁰ MHDC IV/2, str. 665–667, št. 2936; Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 19–20.

tesno povezovati s Koroško. Funkcija državnega namestnika na Kranjskem je z nastopom *interregnuma* prenehala obstajati, na Štajerskem pa se je obdržala kljub pretresom in krajši prekinitvi. Kot zastopnik ogrskega kralja Bele IV. se septembra 1254 omenja slavonski ban Štefan, ki je imel naziv *capitaneus Styrie*.⁴¹ Za njim je ostal položaj štajerskega deželnega glavarja z nekaj kratkimi premori zaseden vse do danes. Na tem mestu je treba opozoriti na zmoto, ki jo je nehote zakoreninil Valvasor in je v zgodovinopisju še vedno prisotna. Začetke deželnega glavarstva na Kranjskem je namreč iskal v letu 1261, ko naj bi to funkcijo opravljal Rudelin iz Hrušice. Že sam je ugotovil, da se v virih omenja kot kastelan (*castellanus*) na ljubljanskem gradu, zato je poskušal neskladje preseči z razlago, da sta bili tedaj službi združeni.⁴² Prav nobenega dvoma ni, da gre za napako, zato v omenjenem spanheimskem ministerialu ne smemo videti prvega kranjskega deželnega glavarja.⁴³

Prihod češkega kralja Otokarja II. Přemysla in (ponovna) vzpostavitev funkcije deželnega glavarja

Začetki deželnega glavarstva so se v vzhodnoalpskem prostoru hkrati pojavili najprej v Avstriji, na Štajerskem in Kranjskem, in sicer v drugi četrtini 13. stoletja. Koroška takšne funkcije tedaj še ni poznala, Kranjska pa je v obdobju vladavine vojvode Ulrika III. Spanheimskega ni več imela, ker ni bilo okoliščin in potrebe zanjo. Po Spanheimovi smrti leta 1269 je na podlagi dedne pogodbe in ne brez odpora oblast v teh dveh deželah prevzel njegov bratranec, češki kralj Otokar II. Pred tem je že imel v svojih rokah Avstrijo in Štajersko, pozneje se je uveljavil še kot generalni kapitan v Furlaniji in je tako nadzoroval ogromno območje od današnje Češke do obal severnega Jadrana. Ulrikova smrt predstavlja v zgodovini Kranjske globoko prelomnico, saj se za njim niti en deželni knez ni dlje časa s svojim dvorom zadrževal na njenem ozemlju, to pa je le še krepilo njen periferni značaj. Spremenjene razmere so narekovalе potrebo po ponovnem imenovanju vladarjevega namestnika, zadolženega za vzpostavitev, varovanje in izvajanje kraljeve oblasti.

Pred koncem leta 1270 si je Otokar z uspešno vojaško intervencijo podvrnil Kranjsko in Koroško, obe pa sta še pred njegovo dokončno zmago dobili deželnega glavarja.⁴⁴ Na Koroškem, kjer te funkcije do prihoda češkega kralja niso poznali, je to v prvih mesecih leta postal grof Ulrik II. Vovbrški, na Kranjskem pa najpozneje

⁴¹ StiARein, Urkunden, A III/24, 1254 IX 10, Feldkirchen.

⁴² Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 15; prim. Dimitz, *Geschichte Krains I*, str. 178. Temu je sledil tudi Jurij Kozina, ki pa je argumentirano podvomil v točnost navedbe iz leta 1256, kjer se Rudelin omenja kot *castellano et capitaneo Labaci*. Pravilno je ugotovil, da gre zelo verjetno za Pucljev nedosledni zapis iz leta 1719. Kljub temu pa prav tako kot Valvasor v izrazu *castellanus* vidi oznako za deželnega glavarja (Kozina, *Die Landeshauptleute*, str. 3–5).

⁴³ Komac, *Od mejne grofije*, str. 221; URBK II, str. 223–228, št. 290, str. 232–233, št. 293, str. 235–236, št. 298 in str. 289–290, št. 374.

⁴⁴ O Otokarjevem prevzemu oblasti na Kranjskem in Koroškem gl. Komac, *Od mejne grofije*, str. 224–231.

novembra Ulrik iz Taufersa (1270).⁴⁵ V listini, izstavljeni 1. oktobra 1270 v Kamýku nad Vltavo, katere datacija je sicer problematična in bi lahko bila leto dni mlajša, je omenjen *Vl(ico) nostro capitaneo*, vendar ni jasno, za katerega od Ulrikov gre.⁴⁶ Možni so namreč trije kandidati: Ulrik II. Vovbrški, Ulrik iz Dürrenholza in Ulrik iz Taufersa.⁴⁷ Ne glede na datacijo prideta najbolj v poštev slednja, saj listina obravnava kranjske zadeve. Tirolec Ulrik iz Taufersa je sodeloval na Otokarjevem bojnem pohodu za osvojitve podedovanih spanheimskih posesti in je 22. in 24. novembra 1270 nastopal med pričami pravnega dejanja. V prvi listini, izstavljeni v Kostanjevici, je naveden kot *Ulricus dictus de Twwers capitaneus Carniole et Marchie*, v drugi, izdani v Stični, pa le kot *Vlricus dictus de Twers*.⁴⁸ Kako dolgo je bil deželni glavar na Kranjskem in v Marki, zaradi pomanjkanja virov ni mogoče ugotoviti, a vsekakor ne dlje kot do jeseni 1271, ko se že omenja njegov naslednik Ulrik iz Dürrenholza.⁴⁹ Po koncu opravljanja službe je še naprej ostal zvesti podpornik češkega kralja in je čez približno dve leti zasedel urad deželnega glavarja na Koroškem in ga vodil okvirno med oktobrom 1273 in decembrom 1274.⁵⁰

Do večjih sprememb v vrhu deželnoknežje uprave je prišlo najpozneje v začetku jeseni 1271, ko je Otokar nekdanje spanheimske teritorije podredil oblasti le enega deželnega glavarja, svojega zeta Ulrika iz Dürrenholza/Drnholca (1271–1273), ki se v znanih virih 27. oktobra 1271 prvič omenja kot *capitaneus Karinthie, Carniole et Marchie*.⁵¹ Potem ko je imel češki kralj spanheimsko dediščino dovolj trdno v svojih rokah, je na tem ozemlju začel uvajati podobno upravno ureditev, kot sta jo imeli Avstrija in Štajerska. Deželni glavar je bil njegov osebni zastopnik in je moral v kraljevem imenu ščititi samostane, s predsedovanjem deželni veči izvajati njegove sodne pravice, zadolžen je bil tudi za nadzorovanje plemstva in utrjevanje vladarjeve oblasti. Pri tem je posegel po preverjenem sistemu in je to funkcijo – tako kot predtem na Štajerskem – zaupal zvestemu moravskemu plemiču, ki je bil povrh vsega njegov sorodnik.⁵² Ulrik je jeseni 1270 sodeloval na Otokarjevem bojnem pohodu za osvojitve podedovanih spanheimskih teritorijev in je tedaj v spremstvu kralja prvič prišel na Kranjsko.⁵³ Že v listini, izstavljeni verjetno novembra v Slovenj Gradcu, se v vrsti prič omenja kot *Vlricus capitaneus de Durrenholz*, vendar brez geografske opredelitve območja, na katerega bi se naziv *capitaneus* lahko nanašal.⁵⁴ Spomladi 1272 je po uspešnem vojaškem posredovanju postal še

⁴⁵ Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 22–25 in 31.

⁴⁶ MHDC V, str. 24–25, št. 45.

⁴⁷ Ogris, *Der Kampf König Ottokars II.*, str. 130. Kraj izstavitve listine avtor napačno postavlja v Kamnik. Ulrik iz Dürrenholza je leta 1271 postal glavar na Koroškem, Kranjskem in v Marki.

⁴⁸ ARS, AS 730, Graščina Dol, fasc. 179; MHDC V, str. 27, št. 49; Dušková, *Wollte Přemysl Ottokar II.*, str. 65–75.

⁴⁹ MHDC V, str. 59–60, št. 82.

⁵⁰ Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 31–34.

⁵¹ MHDC V, str. 59–60, št. 82; Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 25–30.

⁵² Na Štajerskem je bil v letih 1262–1269 deželni glavar olomouški škof Bruno (Krones, *Die Herrschaft König Ottokar's II.*, str. 70–84).

⁵³ MHDC V, str. 27, št. 49.

⁵⁴ Weiss, *Quellen*, 1270 XI (?), Slovenj Gradec (?), b; gl. 1270 XI (?), Slovenj Gradec, a.

glavar v Furlaniji, zato se je odslej njegov polni službeni naziv glasil *capitaneus de Karinthia, Carniola, Marchia et Fori Julii*.⁵⁵ Uprava tako velikega območja je zahtevala porazdelitev nalog med več uradnikov, to pa je posledično privedlo do nastanka glavarjeve pisarne. Leta 1272 je deželno glavarstvo že označeno kot urad (*officium capitaneatus*), v zadnjih dveh letih Ulrikovega službovanja pa sta iz virov poleg treh kaplanov znana še dva notarja.⁵⁶ Za finančne zadeve je skrbel deželni pisar, čigar pristojnosti so pokrivalo Koroško, Kranjsko in Marko (*scriba Karinthie, Carniole et Marchie*).⁵⁷ Ulrik iz Dürrenholza je službo opravljal do 25. julija 1273, ko je pri kraju Laa an der Thaya v današnji Spodnji Avstriji padel v boju proti Ogrom.⁵⁸ V obdobju uradovanja je na Kranjskem izpričan le oktobra 1271 in maja 1273, sicer pa je večino časa preživel na Koroškem in na kraljevem dvoru.⁵⁹ Veljal je za vladarju vdanega plemiča in je pomembno prispeval k utrditvi njegove oblasti. Neenotnost oblike zapisa Ulrikovega službenega naziva v listinah je pri starejših raziskovalcih vzbujala nepotrebne dvome o naravi njegove funkcije in obsegu njegovih kompetenc.⁶⁰

Po smrti Ulrika iz Dürrenholza je kralj Otokar II. izvedel upravno reformo in za vsako deželo imenoval posebnega deželnega glavarja. Na Kranjskem je ta položaj zasedel Ulrik, točaj iz Haßbacha (1273–1275/1276), pripadnik ene najmočnejših avstrijskih ministerialnih rodbin. Kranjska je tako znova imela lastnega deželnega glavarja, to pa je ugodno vplivalo na konsolidacijo še ne povsem izoblikovane dežele. Haßbachi so sodili v krog češkemu kralju najzvestejših avstrijskih pristašev, a je pri izbiri Ulrika gotovo imelo pomembno vlogo njegovo poznavanje razmer v tem prostoru.⁶¹ Jeseni 1270 se je udeležil Otokarjevega bojnega pohoda in je verjetno z njim prišel tudi na Kranjsko.⁶² Spomladi 1273 se je dlje časa zadrževal v bližini deželnega glavarja Ulrika iz Dürrenholza in nastopal kot priča v njegovih listinah. Prva je bila izstavljena 19. aprila na Koroškem, druga pa 15. maja v Ljubljani.⁶³

⁵⁵ DOZA, Urkunden, št. 723, 1273 V 15, Ljubljana; MHDC V, str. 68, št. 96, str. 71, št. 103, str. 77–78, št. 113 in str. 84–85, št. 124 (*capitaneus generalis Karinthie, Carniole, Marchie, Foro Julii*); Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 26–27. 22. aprila 1272 ga je Otokar še vedno nazival le kot deželnega glavarja na Koroškem, Kranjskem in v Marki (MHDC V, str. 70–71, št. 101).

⁵⁶ MHDC V, str. 70, št. 100, str. 78, št. 115, str. 82–83, št. 122, str. 84–85, št. 124 in str. 85–86, št. 125; Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 29–30.

⁵⁷ CDAF, str. 314–315, št. 290; Žontar, *Kranjski deželni vicedom*, str. 282; Ogris, *Der Kampf König Ottokars II.*, str. 140.

⁵⁸ MHDC V, str. 90, št. 132.

⁵⁹ 27. oktobra 1271 je bil v Škofji Loki, 15. maja 1273 pa v Ljubljani (MHDC V, str. 59–60, št. 82; DOZA, Urkunden, št. 723, 1273 V 15, Ljubljana). Na Koroškem je izpričan 2. aprila 1272 ter 19. aprila in 25. maja 1273 (MHDC V, str. 70, št. 100 (2., in ne 10. april), str. 84–85, št. 124 in str. 85–86, št. 125), na kraljevem dvoru pa je bil septembra 1272 na Dunaju in naslednji mesec v Brnu (MHDC V, str. 76–77, št. 112, str. 77–78, št. 113 in str. 78, št. 114).

⁶⁰ Kozina, *Die Landeshauptleute*, str. 6; Ogris, *Der Kampf König Ottokars II.*, str. 130; Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 28–29.

⁶¹ Ulrikov brat Henrik († verjetno 1257) je pomagal kralju Otokarju II. pri prevzemu oblasti v Avstriji leta 1251 (Weltin, *Landesherr und Landherren*, str. 165–166, op. 23, str. 167–168 in 178–179).

⁶² Weiss, *Quellen*, 1270 XI (?), Slovenj Gradec, a; 1270 XI (?), Slovenj Gradec (?), b.

⁶³ MHDC V, str. 84–85, št. 124; DOZA, Urkunden, št. 723, 1273 V 15, Ljubljana.

Haßbachova prisotnost, zlasti z ozirom na preostale priče, vzbujajo precejšnjo pozornost. Morda je bil v spremstvu Dürrenholza le kratek čas zaradi kakšnih opravkov, a je mogoča tudi razlaga, da je imel vlogo nekakšnega pomočnika deželnega glavarja, čigar oblast se je raztezala nad Koroško, Kranjsko, Marko in Furlanijo in bi bila zato postavitev takšnega uradnika popolnoma razumljiva.

Ulrik, točaj iz Haßbacha, je bil za deželnega glavarja na Kranjskem imenovan morda že konec julija 1273. Kmalu po nastopu službe je prišel v Ljubljano in začel izvajati zaupano mu oblast. Pri izpolnjevanju nalog se v znanih virih prvič omenja 25. oktobra 1273, sicer pa se je iz obdobja njegovega uradovanja ohranilo zelo malo pisnega gradiva.⁶⁴ Za sedež mu je kralj verjetno dodelil ljubljanski grad, ki je v poznejših stoletjih spadal k deželnoglavarskemu uradu in je služil kot uradna rezidenca.⁶⁵ V listinah je dosledno označen kot *capitaneus Carniole et Marchie*, v tej vlogi nastopa še 24. oktobra 1274 in 14. julija 1275, 28. junija 1275 je omenjen celo kot *capitaneus Carniolae et Marchie et in Windishgretz*.⁶⁶ Kljub skromnim virom se zdi, da je na Kranjskem preživel precej časa, kajti jeseni 1273 je izpričan v Ljubljani in poleti 1275 v Škofji Loki, jeseni 1274 pa je bil na vladarjevem dvoru.⁶⁷

Obdobje Haßbachovega službovanja sovпада s koncem *interregnuma* (1273) in posledično hudo zaostritvijo razmer v vzhodnoalpskem prostoru. Novoizvoljeni rimski kralj Rudolf I. in češki kralj Otokar II. sta se sprla zaradi ozemelj, ki si jih je slednji podvrgel v času medvladja. Maja 1275 so mu bili tako odvzeti nekdanji babenberški in spanheimski teritoriji. Avstrija in Štajerska sta zaradi izumrtja rodbine Babenberških pripadli cesarstvu, Koroško in Kranjsko s Slovensko marko pa je Habsburžan že na začetku leta 1275 podelil v fevd Filipu Spanheimskemu, bratu pokojnega koroškega vojvode Ulrika III.⁶⁸ Poteza je ostala samo mrtva črka na papirju, saj Spanheim na terenu ni zmožgel uveljaviti svojih pravic. Ulrik, točaj iz Haßbacha, je še poleti 1275 na Kranjskem izvajal deželnoglavarsko oblast, kdaj se je umaknil iz dežele, pa ni znano.⁶⁹ Urad je v prvi polovici naslednjega leta vsaj formalno še obstajal, na kar kažeta dve Otokarjevi listini s konca februarja in začetka maja.⁷⁰ V najboljšem primeru se je obdržal do 21. novembra 1276, ko se je moral češki kralj z dunajskim mirom odpovedati vsem spornim teritorijem.⁷¹ Za razliko od velike večine vzhodnoalpskega plemstva so Haßbachi ostali zvesti svojemu vladarju vse do njegovega usodnega poraza leta 1278. Verjetno je prav zaradi tega kralj Rudolf I. februarja 1278 nekatere posesti in pravice že pokojnega

⁶⁴ CDAF, str. 320, št. 397.

⁶⁵ Birk, *Urkunden-Auszüge*, str. 2–3, št. 13.

⁶⁶ CDAF, str. 328–330, št. 306 in str. 331–332, št. 308; NŠAL, Listine, št. 35, 1275 VI 28, s. 1.

⁶⁷ CDAF, str. 320, št. 397, str. 328–330, št. 306 in str. 331–332, št. 308.

⁶⁸ RI VI/1, str. 94, št. 332; Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, str. 121–123.

⁶⁹ CDAF, str. 331–332, št. 308.

⁷⁰ KLA, AUR, KLA 418-B-C 1770 St, 1276 II 25, Praga (*capitaneis Styrie, Karinthie, Carniole et Marchie presentibus et futuris, qui pro tempore fuerint instituti*); MHDC V, str. 137–138, št. 207 (*universis capitaneis, iudicibus et officialibus seu procuratoribus per Austriam, Styriam, Karinthiam, Carniolam et Marchiam constitutis*).

⁷¹ RI VI/1, str. 168, št. 623.

Ulrika podelil Erchengerju iz Landseeja, avgusta pa je v bitki pri Dürnkrutu na češki strani padel njegov sin Henrik.⁷²

Približno šestletna vladavina Otokarja II. Přemysla je kljub svoji kratkotrajnosti pustila pomembne sledove v upravnem razvoju Kranjske. Oddaljenost kraljevega dvora je narekovala potrebo po vzpostavitvi močnih in dobro organiziranih osrednjih uradov, katerih nosilci so bili zadolženi za izvajanje in utrjevanje vladarjeve oblasti ter nadzor nad njegovimi pravicami in premoženjem v deželi. Razvoj je bil najbolj svojevrsten v Avstriji, kjer se avgusta 1246, le dva meseca po smrti vojvode Friderika II., omenja deželni glavar (*capitaneus Austrie*), Otokar pa je moral leta 1254 namestniško funkcijo prepustiti skupini najvplivnejših plemičev.⁷³ Na Štajerskem, kjer se je v letih 1252/1253 prav tako poskušal uveljaviti kot deželni knez, je oblast na koncu prevzel ogrski kralj Bela IV. in tu leta 1254 postavil svojega namestnika z nazivom *capitaneus Styrie*.⁷⁴ Šest let pozneje je Otokar vendarle osvojil Štajersko in je na najvišje mesto deželnoknežje uprave ves čas svoje vladavine postavljale najbolj zaupanja vredne podpornike.⁷⁵ V skladu z oporoko koroškega vojvode Ulrika III. bi mu morali leta 1269 pripasti Koroška in Kranjska, vendar so prevzem spremljale težave, ker si je nasledstvo lastil tudi pokojnikov brat Filip. Z uspešnim vojaškim posegom si je češki kralj zagotovil obe deželi, oblast v njima pa predal v roke deželnih glavarjev. Vsi trije nosilci funkcije na Kranjskem so bili tujci in so veljali za zveste Otokarjeve privrženice. Takšne prakse imenovanja vodilnih deželnoknežjih uradnikov se je posluževal tudi na Koroškem. Na kakšen način se jim je oddolžil za opravljanje službe, ni znano, a skopi in posredni dokazi kažejo, da jim je namenjal del svojih komornih dohodkov.⁷⁶

Deželno glavarstvo v času goriško-tirolske oblasti na Kranjskem

V drugi polovici sedemdesetih let 13. stoletja so se razmere na Kranjskem temeljito spremenile. Na dinamično dogajanje je odločilno vplivalo rivalstvo med rimskim kraljem Rudolfom I. in češkim kraljem Otokarjem II., ki je na koncu močno spremenilo politično podobo vzhodnoalpskega prostora. Že pred dokončnim zlomom češke oblasti so se na prizorišču pojavili novi akterji. Med najpomembnejšimi sta bila brata, grofa Majnhard IV. in Albreht II. Goriško-Tirolska, ki sta imela kot Rudolfova zaveznika velike zasluge za vzpostavitev novega reda. Albreht je jeseni 1276

⁷² Weltin, *Landesherr und Landherren*, str. 193, op. 169; RI VI/1, str. 230, št. 923.

⁷³ Fuchs, *Urkunden und Regesten*, str. 131–132, št. 124; Weltin, *Landesherr und Landherren*, str. 176–177 in 210. Član skupine je bil tudi Henrik, brat kranjskega deželnega glavarja Ulrika, točaja iz Haßbacha (prav tam, str. 178–179).

⁷⁴ StiARein, *Urkunden*, A III/24, 1254 IX 10, Feldkirchen; Weltin, *Landesherr und Landherren*, str. 177, op. 83.

⁷⁵ Weltin, *Landesherr und Landherren*, str. 205–206.

⁷⁶ CDAF, str. 328–330, št. 306. Letni znesek 12 mark ljubljanskih denaričev, ki ga je morala freisinška škofija plačevati v zameno za deželskosodno oblast nad loškimi gospodstvom, je v praksi očitno pobiral deželni glavar in ga verjetno tudi obdržal. V nasprotnem primeru bi ta naloga bolj logično pripadala osrednjemu deželnemu finančnemu uradniku.

z vojsko vdrl na Kranjsko in iz nje pregnal privržence češkega kralja, avgusta 1278 je sodeloval tudi v bitki pri Dürnkrotu. Vojaška pomoč seveda ni bila brezplačna, zato mu je kralj Rudolf januarja 1277 zastavil grad Mehovo s pripadajočo Belo krajino in trgov Čnomljem.⁷⁷ Posest je tvorila jedro poznejše od Kranjske neodvisne Grofije v Marki in Metliki, ki se je oblikovala do srede 14. stoletja in se izločila iz kranjske sfere ter s tem tudi izpod oblasti kranjskega deželnega glavarja.⁷⁸ Po smrti Otokarja avgusta 1278 in Filipa Spanheimskega julija 1279 je imel Rudolf prosto pot do vzpostavitve nove politične ureditve na nekdanjih spanheimskih teritorijih. Kranjsko s Slovensko marko je jeseni 1279, morda hkrati s Posavinjem, zastavil Majnhardu IV. Goriško-Tirolskemu.⁷⁹ Čeprav jo je kralj decembra 1282 podelil skupaj z Avstrijo in Štajersko v fevd svojima sinovoma Albrehtu I. in Rudolfu II., je ostala v rokah majnhardinske veje goriških grofov do njenega izumrtja v moški liniji leta 1335.⁸⁰ Majnhard je dobil februarja 1286 v fevd Koroško, s tem pa se je v Vzhodnih Alpah vzpostavilo habsburško-goriško ravnotežje.⁸¹ Prostora na obeh straneh Karavank sta tako še naprej ostala tesno povezana.

Po izgonu Otokarja je vodilna vloga na Kranjskem pripadla Majnhardu Goriško-Tirolskemu, vendar značaj njegove funkcije v času pred zastavitvijo dežele ni povsem jasen.⁸² Do smrti 22. julija 1279 je bil formalni deželni gospod Filip Spanheimski, ki pa ni zmožal vzpostaviti dejanske oblasti, zato Rudolf nanj ni mogel računati. V negotovih razmerah se je raje oprl na nekoga, ki je lahko s svojo vojaško močjo obvladoval teren, in imel ga je v goriško-tirolskem grofu. Pravnoformalno gledano bi mogel pred julijem 1279 deželnega glavarja imenovati le Filip, a se to ni zgodilo. V želji po ponovni vzpostavitvi reda se je kralj oslonil na Majnharda in mu zaupal izvajanje oblasti. Nesporno je, da je to počel v kraljevem imenu, pozornost pa pritegnejo njegove resnično široke pristojnosti.⁸³ Še najlažje jih je primerjati s kompetencami državnih namestnikov iz druge četrtine 13. stoletja. Majnhard v dokumentih nikdar ni uporabil službenega naziva, ki bi jasneje izražal njegovo vlogo, je pa vsaj v očeh dvora morala ustrezati deželnemu glavarju, saj ga je kralj v listini iz 23. marca 1280, ki se vsebinsko nanaša na čas pred 12. novembrom 1278, imenoval *tunc capitaneo nostro in Karinthia, Carniola et Marchia*.⁸⁴ S pridobitvijo Kranjske v zastavo jeseni

⁷⁷ RI VI/1, str. 179, št. 675; Štih, *Goriški grofje*, str. 30.

⁷⁸ O nastanku, razvoju in obsegu Grofije v Marki in Metliki gl. Štih, *Dežela Grofija*.

⁷⁹ Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, str. 125–131; Kosi, *Dežela, ki je ni bilo*, str. 543–544.

⁸⁰ Schwind – Dopsch, *Ausgewählte Urkunden*, str. 132–133, št. 67, gl. tudi str. 133–136, št. 68.

⁸¹ Schwind – Dopsch, *Ausgewählte Urkunden*, str. 139–141, št. 72.

⁸² O interpretacijah Majnhardove vloge gl. Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, str. 123–131; Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 38–48; Kozina, *Die Landeshauptleute*, str. 8; Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 15–16.

⁸³ Majnhard je februarja 1277 potrdil privilegije vetrinjskega samostana ter ga skupaj s posestjo in ljudmi vzel v zaščito. To bi mnogo prej pričakovali od deželnega kneza kot od njegovega zastopnika (MHDC V, str. 166–167, št. 256).

⁸⁴ MHDC V, str. 277–279, št. 432; Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, str. 127, gl. tudi op. 634. Majnhard se še leta 1280 omenja kot deželni glavar na Koroškem (MHDC V, str. 270, št. 420).

1279 je postal njen deželni gospod, s tem pa se je končalo približno triletno obdobje, ko je tu služboval kot kraljev pooblaščenec. O njegovih aktivnostih v tem prostoru je malo podatkov, a je znano, da je bil leta 1277 v Ljubljani, ko je stiški samostan vzel v svojo zaščito.⁸⁵

Z zastavitvijo Kranjske je bil razvoj deželnega glavarstva pretrgan za skoraj pol stoletja. Položaj Goriško-Tirolskih je bil drugačen od Otokarjevega, saj je bila njihova oblast začasna in bi se lahko s plačilom zastavne vsote kadarkoli končala. Vprašanje je, kakšne so sploh bile njihove možnosti in ambicije za vzpostavitev trdnega in dolgoročnega nadzora nad deželo. Kot zastavne imetnike so jih seveda najbolj zanimali njeni prihodki, zato so jo vključili v enotno in napredno finančno upravo s središčem na gradu Tirol.⁸⁶ Urad deželnega glavarja je bil več desetletij nezaseden, vloga vrhovnega uradnika oziroma namestnika deželnega kneza pa je očitno pripadla deželnemu pisarju, ki je posebljal osrednji deželni finančni organ.⁸⁷ Majnhard IV. (II.) († 1295) za časa življenja na to mesto ni postavil nikogar, enako so sprva ravnali tudi njegovi nasledniki.

Koroška je večji del obdobja goriško-tirolske vladavine imela deželnega glavarja, na Kranjskem pa se je znova pojavil šele sredi dvajsetih let 14. stoletja.⁸⁸ Majnhardov sin Henrik je na to mesto najpozneje proti koncu leta 1325 imenoval sorodnika, grofa Majnharda I. Ortenburškega (1325–1331), pripadnika mogočne rodbine, ki je imela na obeh straneh Karavank obsežne posesti. V listini, izstavljeni 17. decembra 1325 v Ljubljani, se omenja brez tega naziva, le nekaj več kot dva tedna zatem, 3. januarja 1326, pa že nastopa kot *houbtman in Chrain vnd ouf der Marche*.⁸⁹ Urad kranjskega deželnega glavarja je bil po dolgem premoru znova zaseden in se je odslej kljub krajšim prekinitvam in spremembam obdržal do razpada Avstro-Ogrske. Majnhard je bil sin Friderika I. († 1304) in je živel v času ponovnega vzpona rodbine. Leta 1304 se je na strani avstrijskega vojvode Rudolfa III. boril v Spodnji Avstriji, leta 1324 je v službi koroškega vojvode Henrika skupaj z bratom Albrehtom I. vodil vojaški kontingent proti Padovi, v letih 1327–1329 pa sta sodelovala na cesarjevem pohodu na Rim. Ob izbruhu spopadov med vojvodoma Friderikom Lepim in Henrikom Koroškim leta 1307 se je Majnhard nemudoma pridružil Habsburžanu, vendar mu to pozneje ni preprečilo službovanja pri koroškem vojvodi in deželnem gospodu Kranjske.⁹⁰ Po skoraj dveletni odsot-

⁸⁵ Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 15; gl. Kozina, *Die Landeshauptleute*, str. 8, op. 2; MHDC V, str. 283, št. 442.

⁸⁶ Žontar, *Kranjski deželni vicedom*, str. 291.

⁸⁷ Prim. Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 47. V listini, izdani 15. avgusta 1312 v Ljubljani, je med pričami na prvem mestu naveden *Mathey von Chienbruch der zv den selben zeiten havbtman waz dacz Laybach*, ki je bil verjetno vojaški poveljnik oziroma glavar v Ljubljani, in ne kranjski deželni glavar (DOZA, Urkunden, št. 1316, 1312 VIII 15, Ljubljana).

⁸⁸ Prav tam, str. 178, Anhang I.

⁸⁹ TKL I, str. 96–98, št. 44 in str. 98–99, št. 45. Majnhard bi bil lahko deželni glavar že sredi decembra 1325, saj tudi pozneje v listinah, ki jih je izstavil, ni vedno omenjen s tem nazivom (prav tam, str. 102–104, št. 48). V dokumentih je praviloma imenovan kot glavar na Kranjskem in v Marki (prim. op. 92).

⁹⁰ Lackner, *Zur Geschichte*, str. 181–183.

nosti zaradi bojnega pohoda v italijanskih deželah je bil 10. avgusta 1329 znova v Ljubljani.⁹¹ Čeprav se v znanih virih kot deželni glavar omenja do oktobra 1331, je dopustna domneva, da je službo opravljal do smrti leta 1332/1333.⁹² Za razliko od velike večine naslednikov je Majnhard na Kranjskem razpolagal z obsežno posestjo, katere središča so bili dolenski gradovi Ribnica, Čušperk, Ortnek, Poljane, Kostel in Kravjek.⁹³

Po koncu Ortenburžanovega službovanja je poskušal koroški deželni glavar in dedni maršal Konrad III. Aufensteinski pri vojvodi Henriku s prošnjo doseči, da bi mu po smrti Amelrika Ptujskega podelil v fevd grad Wildenberg pri Borovljah, njegovega sina pa imenoval za deželnega glavarja na Kranjskem.⁹⁴ Kot kaže, do imenovanja ni prišlo, saj se 3. maja 1334 v tej funkciji že omenja Friderik Žovneški (1334–1340), ki je bil leta 1341 povzdignjen v grofa, zato je danes bolj znan kot Friderik I. Celjski.⁹⁵ V času nastopa službe je sodil med najmočnejše fevdalce na današnjem slovenskem ozemlju. Svojo posest je na različne načine nenehno povečeval, znatno pa jo je okrepil z dedovanjem po grofih Vovbrških leta 1322.⁹⁶ Njen manjši del je ležal na Kranjskem, kjer po pomenu izstopa pridobitev Smlednika leta 1328, s katero so bili položeni temelji poznejše celjske posestne ekspanzije v tej deželi.⁹⁷ Okoliščine imenovanja Friderika Žovneškega za kranjskega deželnega glavarja niso jasne, je pa znano dogajanje v letih pred tem. Zaradi spora glede vovbrške dediščine se je skupaj s svakom Ulrikom II. Wallseejskim, štajerskim deželnim glavarjem, zapletel v fajdo s koroškim deželnim glavarjem in dednim maršalom Konradom Aufensteinskim. Sprti strani sta se pomirili leta 1333 in sta nato vzdrževali boljše odnose.⁹⁸ V zvezi s poskusom Konrada Aufensteinskega, da bi na najvišje mesto deželnoknežje uprave na Kranjskem postavil svojega sina, je presenetljivo, da je vojvoda Henrik prezrl prošnjo svojega dolgoletnega zvestega podpornika in je na ta položaj imenoval privrženca Habsburžanov. Morda so prav ti pritiskali na ostarelega vojvodo, naj ob pričakovani skorajšnji smrti (star naj bi

⁹¹ TKL I, str. 102–104, št. 48.

⁹² ARS, AS 1063, ZL, št. 87, 1329 IX 18, Innsbruck; št. 96, 1331 X 19, Sterzingen; Grebenc, *Gospodarska ustanovitvev Stične*, str. 58, št. 173.

⁹³ HHStA, AUR, št. 5866, 1330 VI 17, Ortnek; Lackner, *Zur Geschichte*, str. 181, op. 3.

⁹⁴ Kovač, *Beiträge zur Geschichte Krains I*, str. 160. Listina iz tirolskega deželnega arhiva je napačno datirana v čas okrog leta 1315, saj je glede na okoliščine treba datum njene izstavitve postaviti okrog leta 1334 (Ogris, *Die Burg Wildenberg*, str. 284, gl. tudi op. 14).

⁹⁵ CKL I, str. 165–167, št. 147 in str. 235–238, št. 212.

⁹⁶ Še pred nastopom službe deželnega glavarja na Kranjskem je imel na južnem Štajerskem večje število gradov (Celje, Žovnek, Šenek, Liebenstein, Ojstrica, Lemberg pri Poljčanah, Rogatec, Kostrivnica, Šoštanj, Mozirje in Ekenštajn), bil pa je tudi odvetnik gornjegrajskega samostana (CKL I, str. 123–124, št. 113, str. 124–125, št. 114, str. 128–129, št. 118, str. 139–141, št. 126, str. 141–144, št. 127, str. 163–165, št. 146, str. 168–169, št. 149, str. 190–191, št. 169 in str. 191–192, št. 170).

⁹⁷ CKL I, str. 134–135, št. 122, str. 135–137, št. 123, str. 137–138, št. 124 in str. 138–139, št. 125. V naslednjih letih je z nakupi še povečal posest okrog Smlednika (prav tam, str. 167–168, št. 148 in str. 172–173, št. 151).

⁹⁸ CKL I, str. 126–127, št. 116, str. 147, št. 133, str. 148–150, št. 136, str. 150–153, št. 137, str. 153–154, št. 138, str. 163–165, št. 146, str. 169–172, št. 150 in str. 175–176, št. 155; Štih, *Celjski grofje*, str. 230–231.

bil že okrog 70 let) službo preda njim naklonjenemu plemiču in tako olajša prehod dežele pod njihovo oblast. Henrik je umrl 2. aprila 1335, s tem pa se je na Koroškem in Kranjskem končalo obdobje goriško-tirolske vladavine.

Kranjska je imela deželnega glavarja le v zadnjem desetletju pred smrtjo poslednjega moškega predstavnika majnhardinske veje goriško-tirolskih grofov.⁹⁹ To ne pomeni, da pred tem v deželi ni bilo nobenega uradnika, v katerem bi lahko prepoznali namestnika deželnega gospoda. Potreba po takšnem organu je bila namreč zavoljo nemotenega delovanja sodstva in uprave več kot nujna. V začetnem obdobju goriško-tirolske vladavine je ta vloga verjetno pripadala deželnemu pisarju, pozneje pa je prešla na oskrbnika dežele Kranjske, ki se omenja v letih 1321 in 1330 kot *phleger des landes dacz Chrayn* oziroma *phleger in dem lant cze Chrain*.¹⁰⁰ Po svoji funkciji je ustrezal nekoliko mlajšemu deželnemu upravitelju (*verwesser*) kot namestniku deželnega glavarja.¹⁰¹ Naziv upravitelj se je na Koroškem in Kranjskem od srede 14. stoletja postopoma uveljavljal na račun starejšega poimenovanja oskrbnik, dokler ni v 15. stoletju povsem prevladal. Sprva je bil zadolžen za nadomeščanje deželnega glavarja, sčasoma pa se je spremenil v njegovega pomočnika. V času nezasedenosti deželnoglavarskega urada je predstavljal najvišji organ deželnoknežjega sodstva in uprave. Zaradi pomanjkanja virov ni mogoče ugotoviti, na kakšen način se je vojvoda Henrik Koroški Majnhardu Ortenburškemu in Frideriku Žovneškemu oddolžil za opravljanje službe. Obema je skupno, da nista bila Kranjca, sta pa imela v deželi precej posesti.

Deželno glavarstvo na Kranjskem od prehoda dežele pod neposredno habsburško oblast do konca srednjega veka

Leta 1335 se je začelo obdobje habsburške vladavine, ki je s kratko prekinitvijo v času Ilirskih provinc trajalo do razpada Avstro-Ogrske. Preko vladajoče dinastije je Kranjska še naprej obdržala tesne vezi s Koroško, po skoraj šestdesetletnem premoru jih je znova vzpostavila tudi z Avstrijo in Štajersko. Novi deželni knezi so začeli s postopno integracijo dežele v svojo oblastno sfero in z uvajanjem podobne upravne ureditve, kakršna je že bila utečena v starih habsburških vojvodinah. Urad deželnega glavarja je bil odslej skoraj neprekinjeno zaseden in je sčasoma dobival vse bolj izpopolnjen ustroj. K temu je veliko pripomogla oddaljenost vladarskega dvora, ki je krepila potrebo po ureditvi deželnoknežje uprave pod vodstvom za-

⁹⁹ Starejši sezname, kot sta Valvasorjev in Klunov, navajajo neprekinjeno vrsto deželnih glavarjev tudi za celotno obdobje goriško-tirolske vladavine, vendar so napačni in niso utemeljeni v virih (Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 15–16; Klun, *Archiv für die Landesgeschichte I*, str. 82; prim. Kozina, *Die Landeshauptleute*, str. 8).

¹⁰⁰ ARS, AS 1063, ZL, št. 63, 1321 IV 23, Ljubljana; št. 91, 1330 XII 2, Ljubljana; št. 92, 1330 XII 26, Ljubljana.

¹⁰¹ Prim. Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 64–66; Kotar, *Deželnoknežja oblast in uprava*, str. 165–172. Istovetnost oskrbnika dežele s poznejšim deželnim upraviteljem dokazuje navedba v listini iz leta 1327: »*Ez sol auch chain vnser hauptman noht pleger (!) ir gulte in nemen an chainer stast (!) an iren willen.*« (GZL I/30).

menljivih uradnikov.

Ob menjavi deželnega kneza oziroma vladajoče dinastije je praviloma prišlo do zamenjave vodilnih deželnoknežjih uradnikov. Nova deželna gospoda, brata Albreht II. (1330–1358) in Oton Veseli (1330–1339), sta na Koroškem takoj postavila novega deželnega glavarja,¹⁰² na Kranjskem pa sta pustila Friderika Žovneškega, ki je moral odigrati pomembno vlogo pri mirnem prehodu dežele pod njuno oblast. Friderik se je že pred tem udejeval v habsburški vojaški službi in si tako pridobil zaupanje in naklonjenost vojvod.¹⁰³ V drugi polovici tridesetih let se je začela njegova posest predvsem na račun izjemnih finančnih zmogljivosti hitro povečevati. Poleg velikega števila hub, desetih in drugih pravic je na južnem Štajerskem pridobil kot fevd ali zastavo gradove Šalek, Laško, Freudenek, Klauzenštajn, Forhtenek, Podsredo, Pakenštajn in Planino, na Kranjskem pa Radeče in Mirno.¹⁰⁴ Kot plačilo za zvestobo, verjetno pa tudi za opravljanje službe, mu je vojvoda Albreht II. julija 1339 podelil hišo in dvor v Ljubljani.¹⁰⁵ Friderik Žovneški se kot deželni glavar na Kranjskem zadnjič omenja 22. marca 1340.¹⁰⁶ V času službovanja pod vojvodo Henrikom Koroškim je v listinah dosledno nazivan kot *hauptman in Chrain und auf der Marich*, pod Habsburžani pa skoraj praviloma le kot *hauptman in Chrayn*.¹⁰⁷ Pri izpolnjevanju nalog ni na kranjskih tleh izpričan niti enkrat, kar kaže na to, da je redko prihajal na območje svoje deželnoglavarske oblasti.¹⁰⁸

Septembra 1338 je vojvoda Albreht II. izstavil vsebinsko enaka privilegija za koroško in kranjsko plemstvo, ki predstavljata prvi zapis njunih pravic, v njima pa je opredeljen del nalog in pristojnosti deželnega glavarja.¹⁰⁹ Najvišjemu deželnemu sodišču je v skladu z določili predsedoval deželni knez, a ker je bil le zelo redko v deželi, mu je v praksi načeloval deželni glavar, ki je smel zasliševanje in sojenje o imenjih in sporih zaradi zviševanja dajatev zaupati komu drugemu. V tej določbi je pravno utemeljena funkcija njegovega namestnika, oskrbnika dežele oziroma deželnega upravitelja. Obstajala je že pred tem, zato je ni vpeljal šele privilegij iz

¹⁰² Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 63–64.

¹⁰³ CKL I, str. 146, št. 131 in str. 181–183, št. 160.

¹⁰⁴ CKL I, str. 178–179, št. 158, str. 180–181, št. 159, str. 181–183, št. 160, str. 183–184, št. 161, str. 184, št. 162, str. 185–186, št. 164, str. 186–187, št. 165, str. 188–189, št. 167, str. 193–195, št. 173, str. 195–196, št. 175, str. 198–199, št. 178, str. 200–201, št. 180, str. 201–202, št. 181, str. 204–205, št. 184, str. 206–207, št. 186, str. 207–208, št. 187, str. 209–210, št. 188, str. 210–213, št. 189, str. 216–217, št. 192 in str. 218–219, št. 194.

¹⁰⁵ CKL I, str. 205–206, št. 185.

¹⁰⁶ CKL I, str. 223–224, št. 200.

¹⁰⁷ CKL I, str. 165–167, št. 147, str. 167–168, št. 148, str. 173–174, št. 152, str. 178–179, št. 158, str. 181–183, št. 160, str. 183–184, št. 161, str. 186–187, št. 165, str. 189–190, št. 168, str. 191–192, št. 170, str. 193–195, št. 173, str. 198–199, št. 178, str. 199–200, št. 179, str. 200–201, št. 180, str. 204–205, št. 184, str. 205–206, št. 185, str. 206–207, št. 186, str. 207–208, št. 187, str. 209–210, št. 188, str. 210–213, št. 189, str. 214–216, št. 191, str. 216–217, št. 192, str. 217–218, št. 193, str. 220, št. 196, str. 222–223, št. 199 in str. 223–224, št. 200.

¹⁰⁸ Leta 1337 je sodno oblast izpolnjeval deželni upravitelj (Bizjak, *Gallenberški listinski arhiv*, str. 271).

¹⁰⁹ ARS, AS 1063, ZL, št. 5793, 1338 IX 16, Gradec; objava in prevod v Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 320–323, Priloga 5.

leta 1338.¹¹⁰ Deželni glavar je bil pristojen za sojenje o fevdih in lastnih posestih, postopek bi praviloma moral potekati v štirih narokih, vsakič na šest tednov. Pred njim so se bili primorani pravdati tudi v deželi prebivajoči grofje, kot sodnik pa je moral priseči, da bo pravično sodil tako revnim kot bogatim. Prepovedano mu je bilo vnaprej zarubiti globe, kajti pobrati jih je smel šele v štirinajstih dneh po izreku sodbe.¹¹¹

Privilegij deželnega glavarja opredeljuje kot namestnika deželnega kneza in nosilca najvišje sodne oblasti v deželi. Poleg tega je imel še številne naloge in pristojnosti, ki tu niso omenjene. Najpomembnejše so segale na vojaško področje, saj je poveljeval deželni vojski, skrbel za njeno mobilizacijo ter najem in plačilo najemnikov. Razglašal in izpolnjeval je vladarjeve ukaze, poročal o deželnih zadevah na dvor, ščitil deželnoknežja mesta in trge ter samostane in druge cerkvene ustanove, varoval ceste, nadziral pobiranje davkov, overjal listine itd.¹¹² Z deželnim vicedomom je moral tesno sodelovati, saj so se njune zadolžitve in kompetence delno prekrivale.¹¹³ V času odsotnosti deželnega glavarja ali nezasedenosti urada so vse naloge in pristojnosti pripadle deželnemu upravitelju.

Za Friderikom Žovneškim je urad kranjskega deželnega glavarja prevzel štajerski dedni maršal Herdegen I. Ptujski (1340–1350), ki se v znanih virih prvič omenja 9. septembra 1340.¹¹⁴ Pripadal je eni najmočnejših štajerskih rodbin, ki je bila tesno povezana s štajerskim Podravjem, posesti je imela tudi v Savinjski dolini, na Kranjskem, Koroškem in Srednjem Štajerskem ter v dolinah zgornje Mure in Aniže.¹¹⁵ Herdegen je bil predstavnik ormoške veje Ptujskih, ki jo je osnoval njegov oče Hartnid III. in je v moški liniji izumrla januarja 1438. Poleti 1324 je kot vojaški najemnik služil koroškemu vojvodi Henriku v bojih okrog Padove, v dobrih odnosih je bil tudi z vojvodoma Albrehtom II. in Otonom Veselim, ki ju je leta 1335 podpiral v njunih prizadevanjih za prevzem oblasti na Koroškem.¹¹⁶ Okoliščine njegovega imenovanja za deželnega glavarja na Kranjskem niso znane. Zdi se, da je želel deželni knez oblast znova predati zaupanja vrednemu človeku iz kroga vodilnih velikašev z juga habsburških dežel. O moči Ptujskih priča fajda iz let 1344/1345, v kateri so se zaradi gradu Rudenek v Savinjski dolini spopadli s krškim škofom, Pfanberškimi, Celjskimi, Ortenburškimi, Wallseejskimi in Planinskimi. Kljub številnim nasprotnikom v boju niso bili poraženi, spor pa je nazadnje končal deželni knez.¹¹⁷ Z njim sta bila brata Herdegen in Friderik VII. v dobrih odnosih, saj jima je leta 1345 kot plačilo za vojaško službo prepustil gospodstvo Großsölk v

¹¹⁰ ARS, AS 1063, ZL, št. 63, 1321 IV 23, Ljubljana; Bizjak, *Gallenberški listinski arhiv*, str. 271.

¹¹¹ Prim. Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 63.

¹¹² Prav tam, str. 249; Kotar, *Deželnoknežja oblast in uprava*, str. 114–119.

¹¹³ Kotar, *Deželnoknežja oblast in uprava*, str. 107.

¹¹⁴ HKA, Urkunden, 1340 IX 9.

¹¹⁵ Pirchegger, *Die Herren von Pettau*, str. 3.

¹¹⁶ CKLI, str. 153–154, št. 138; HKA, Urkunden, 1332 VIII 3, Dunaj; HHStA, SbgE, AUR 1335 V 10, Salzburg; MHDC X, str. 29, št. 74; Lazar, *Vojaška zgodovina*, str. 145–146 in 148.

¹¹⁷ Pirchegger, *Die Herren von Pettau*, str. 20.

zgornji aniški dolini.¹¹⁸ Kako pogosto je Herdegen v času službovanja prihajal na Kranjsko, je zaradi skopih virov težko ugotoviti, so pa Ptujski v njej imeli nekaj posesti.¹¹⁹ V dokumentih se omenja praviloma kot glavar na Kranjskem in v Marki, funkcijo pa je prenehal opravljati med 13. julijem in 27. oktobrom 1350.¹²⁰ Odločitev o tem je padla v Furlaniji, kjer je bil poleti 1350 med glavnimi pooblaščenca vojvode Albrehta II. v pogajanjih s predstavniki oglejskega patriarhata, katerih namen je bil zagotoviti Habsburžanu položaj furlanskega generalnega glavarja.¹²¹

Herdegena Ptujskega je nasledil krški škof Ulrik II. (1351), pripadnik spodnještajerske ministerialne rodbine, imenovane po zahodno od Maribora ležečem gradu Viltuš (nem. Wildhaus). Kot kranjski deželni glavar je izpričan samo 9. marca in posredno še v začetku avgusta 1351, ko je deželni upravitelj Pilgrim iz Gradesa pečatil listino in bil v njej imenovan kot *herrn Pilgrens von Grades cze den zeiten meins herrn von Gurch verweser cze Laybach*.¹²² 9. avgusta 1350 sta Ulrik in Herdegen v Pušji vesi (it. *Venzona*) nastopala kot priči ob vojvodovi podelitvi fevdov Konradu iz S. Daniela in njegovemu nečaku Lisiu, približno v tem času pa je morda prišlo do dogovora o menjavi na mestu kranjskega deželnega glavarja.¹²³ Škof se na tem položaju vsekakor ni dolgo obdržal, saj je že 26. avgusta 1351 umrl.

Po smrti krškega škofa Ulrika II. je mesto kranjskega deželnega glavarja zasedel Hartnid Vivšniški (1351–1353), zet Herdegena Ptujskega. Izviral je iz znane koroške rodbine, imenovane po vzhodno od Velikovca ležečem gradu Vivšnik (nem. Weisbenneg). Povsem mogoče je, da mu je pri pridobitvi službe pomagal tast, ki je bil v dobrih odnosih z vojvodo Albrehtom II. Vivšniški so bili konec prve tretjine 14. stoletja verjetno v hudih težavah, saj so v kratkem času prodali pomembna gradova Vivšnik in Hartneidstein v Labotski dolini.¹²⁴ Hartnidu so gradnjo kariere omogočale dobre rodbinske povezave, zlasti s cerkvenimi krogi. Leta 1350 je v imenu salzburškega nadškofa in sorodnika Ortolfa Vivšniškega z vojsko služil

¹¹⁸ Prav tam, str. 27.

¹¹⁹ O posestih Ptujskih na Kranjskem gl. Pirchegger, *Die Herren von Pettau*, str. 28; Kos, *Doneski za krajevne kronike*, str. 5–6; Göth, *Urkunden-Regesten 5*, str. 237, št. 103. Herdegenova prisotnost v Ljubljani je izpričana konec oktobra 1348 (TKL I, str. 135–136, št. 75 in str. 136–137, št. 76).

¹²⁰ AF, str. 67–70, št. 56; Brunner – Otorepec, *Das ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, str. 107–108, št. 31. V listini iz 27. oktobra 1350 je označen kot *der von Pettau, duselben unser hauptman in Chrain gewesen ist*. Brez naziva deželnega glavarja se omenja že 9. avgusta, vendar to ni dokaz, da takrat ni več imel te funkcije (AF, str. 71–72, št. 60). Gl. Lichnowsky, *Geschichte III*, str. CCCIL, št. 1271; ADG, URK, št. 85, 1341 VII 29, Vitanje; Weiss, *Quellen*, 1342 VIII 24, s. I.; HKA, Urkunden, 1342 IX 3; Göth, *Urkunden-Regesten 5*, str. 233–234, št. 86; ARS, AS 1063, ZL, št. 145, 1348 XII 21, Ljubljana.

¹²¹ AF, str. 65–66, št. 54, str. 67–70, št. 56 in str. 71–72, št. 60; Kosí, *Spopad za prehode*, str. 74.

¹²² Brugger – Wiedl, *Regesten zur Geschichte 2*, str. 112, št. 677; ARS, AS 1073, ZR, 274r, fol. 54^v–55. Pilgrim iz Gradesa je bil kranjski deželni upravitelj še leta 1354 (Kovač, *Beiträge zur Geschichte Krains I*, str. 161; Kovač, *Beiträge zur Geschichte Krains (dodatek)*, str. 174).

¹²³ AF, str. 71–72, št. 60.

¹²⁴ CKL I, str. 145, št. 129, str. 145–146, št. 130, str. 146, št. 132 in str. 147, št. 134; MHDC X, str. 45–46, št. 107.

Albrehtu II. v Furlaniji in bil vsaj v letih 1351–1352 salzburški glavar v Brežah.¹²⁵ Rodu Vivšniških sta pripadala tudi passavski škof Gottfried (1342–1362) in sekovski škof Ulrik III. (1355–1372).¹²⁶ Hartnid je službo deželnega glavarja na Kranjskem nastopil verjetno kmalu po smrti predhodnika, v njej se prvič omenja 11. januarja 1352, ko je bil hkrati tudi glavar v koroških Brežah.¹²⁷ Na podlagi znanih virov ni mogoče ugotoviti, kako pogosto je v času službovanja prihajal v deželo. Sprva je imel naziv *hauptman ze Chrain ze Frisach vnd auf der Marich* oziroma *houbtman in Chrayn auf der March, vnd ze Friesach*, nazadnje pa se je imenoval kot glavar na Kranjskem in v Marki.¹²⁸ Zadnjič se omenja v začetku oktobra 1353, ko se je pridružil Goriškim v boju proti oglejskemu patriarhu, v zameno pa je od njih prejel v zastavo grad Spodnjo Vipavo skupaj s sodstvom.¹²⁹ Pozneje ga je imel v zastavi od vojvode Albrehta II., ki mu je zaradi vojaške službe v Furlaniji dolgoval večjo vsoto denarja.¹³⁰ Umrli je pred 30. julijem 1357.

Med 7. in 20. oktobrom 1353 je urad zasedel štajerski dedni komornik Rudolf Oton Liechtensteinski (1353–1355/1356).¹³¹ Pripadal je veji s središčem v zgornještajerskem Murauu, veliko časa pa je preživel v koroških Brežah, kjer je dolga leta izpolnjeval funkcijo salzburškega glavarja.¹³² V službi deželnega kneza je bil poleti 1350 v Furlaniji in bil skupaj s Herdegenom Ptujskim odposlanec Albrehta II. na pogajanjih s predstavniki tamkajšnjih mest, katerih cilj je bil vojvodi zagotoviti upravo nad patriarhatom do imenovanja novega patriarha.¹³³ V času vodenja kranjskega deželnega glavarstva je bil hkrati tudi glavar v Brežah.¹³⁴ Večinoma se je zadrževal na Koroškem, pri izvajanju oblasti na Kranjskem pa se je opiral na deželnega upravitelja.¹³⁵ Nosil je naziv *hauptman ... ze Fri^esach vnd ze Chrayn* oziroma *haubtman in Chrain und ze Frisach*, zadnjič v vlogi kranjskega deželnega glavarja nastopa 10. decembra 1355, ko je salzburškemu nadškofu izdal potrdilo, da mu je bila povrnjena vsa škoda, ki jo je utrpel v fajdi med Salzburgom

¹²⁵ MHDC X, str. 122, št. 345; HHStA, SbgE, AUR 1351 V 23, Salzburg; 1351 V 24, Salzburg; 1352 I 11, Dunaj (1); 1352 I 11, Dunaj (2); 1352 II 25, Salzburg; Kosi, *Spopad za prehode*, str. 75, op. 304.

¹²⁶ Gl. Tangl, *Die Herren von Weißeneck II*, str. 89.

¹²⁷ HHStA, SbgE, AUR 1352 I 11, Dunaj (1); 1352 I 11, Dunaj (2).

¹²⁸ HHStA, SbgE, AUR 1352 I 11, Dunaj (1); 1352 I 11, Dunaj (2); 1352 II 25, Salzburg; Tomaschek, *Urkunden-Regesten*, str. 79–80, št. 15; Göth, *Urkunden-Regesten 5*, str. 237, št. 102.

¹²⁹ Tomaschek, *Urkunden-Regesten*, str. 79–80, št. 15; Göth, *Urkunden-Regesten 5*, str. 237, št. 102; Kosi, *Spopad za prehode*, str. 75.

¹³⁰ MHDC X, str. 160, št. 481.

¹³¹ ADG, AGDK, 5-5-14-A, 1353 X 20, Breže. 7. oktobra se kot kranjski deželni glavar še omenja Hartnid Vivšniški (Göth, *Urkunden-Regesten 5*, str. 237, št. 102).

¹³² MHDC X, str. 30, št. 80, str. 86, št. 248, str. 142, št. 414, str. 151, št. 447, str. 158, št. 476, str. 172, št. 526 in str. 220, št. 687; ADG, AGDK, 5-5-14-A, 1353 X 20, Breže; Brugger – Wiedl, *Regesten zur Geschichte 2*, str. 308–309, št. 1087.

¹³³ AF, str. 67–70, št. 56 in str. 71–72, št. 60.

¹³⁴ ADG, AGDK, 5-5-14-A, 1353 X 20, Breže; Kovač, *Beiträge zur Geschichte Krains I*, str. 161; Kovač, *Beiträge zur Geschichte Krains (dodatek)*, str. 174; Hitzinger, *Urkundenverzeichnis*, str. 25, št. 6; Kozina, *Die Landeshauptleute*, str. 9; MHDC X, str. 151, št. 447.

¹³⁵ Kovač, *Beiträge zur Geschichte Krains I*, str. 161; Kovač, *Beiträge zur Geschichte Krains (dodatek)*, str. 174.

in Ortenburžani.¹³⁶ Podrobnosti niso znane, vsekakor pa je zanimivo, da ga je v tej službi nasledil grof Oton VI. Ortenburški. V naslednjih letih je še naprej gradil uspešno kariero in z dedovanjem po Aufensteinskih leta 1368 oziroma 1371 postal dedni maršal na Koroškem.¹³⁷ Poročen je bil z Ano, sestro nekdanjega kranjskega deželnega glavarja Friderika Žovneškega, sorodstveno je bil povezan tudi s Herdegenom Ptujskim.¹³⁸ Liechtensteinski so sodili v krog vodilnih rodbin, zato so pogosto imeli pomembne službe. Omeniti velja Ulrika, sina Rudolfa Otona, ki je bil v začetku sedemdesetih let deželni glavar na Štajerskem, med letoma 1381 in 1384 pa še na Koroškem.¹³⁹

Kdo je vodil urad leta 1356, zaradi pomanjkanja virov za zdaj ni znano. Morda je do zamenjave nosilca prišlo v teku tega leta, vsekakor pa pred 12. marcem 1357, ko je položaj deželnega glavarja že zasedal grof Oton VI. Ortenburški (1357–1359/1360).¹⁴⁰ Po manj kot treh desetletjih je bil drugi član rodbine na tej funkciji, saj jo je v letih 1325–1331 opravljal njegov stric Majnhard I. Uspešni karieri sta imela tudi njegova brata Friderik, ki je bil leta 1355 deželni glavar na Koroškem, in Albreht, ki je s pomočjo Habsburžanov leta 1363 postal tridentinski škof in imel pomembno vlogo v načrtih vojvode Rudolfa IV. za prevzem Tirolske.¹⁴¹ Ortenburžani so na Kranjskem razpolagali z veliko posestjo. Obstoječim gospostvom in trgov na Gorenjskem (Radovljica, Kamen, Waldenberg) in Dolenjskem (Ortnek, Ribnica, Kočevje, Čušperk, Kostel, Poljane, Kravjek) so leta 1342 priključili še Lož na Notranjskem.¹⁴² Otonov največji teritorialno-politični projekt je bila kolonizacija redko poseljenih in gospodarsko slabo izkoriščenih dolenskih posesti.¹⁴³ Morda je ambicioznost teh načrtov vsaj delno pripomogla k njegovemu imenovanju za deželnega glavarja. Okrog leta 1342 se je poročil z Ano, hčerjo Friderika Žovneškega/Celjskega, in postal svak grofa Albrehta III. Goriško-Tirolskega, to pa ga je uvrščalo v krog najvplivnejšega plemstva na jugovzhodu cesarstva.¹⁴⁴ V času uradovanja se omenja kot *haubtman in Krain vnd auf der Marich* oziroma *haubtman in Crain*.¹⁴⁵ Službo je obdržal tudi po smrti vojvode Albrehta II. julija

¹³⁶ Gl. predprejšnjo op.

¹³⁷ MHDC X, str. 224, št. 701; Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 64.

¹³⁸ CKL I, str. 121–122, št. 109; HKA, Urkunden, 1358 IX 30, Gradec.

¹³⁹ OÖUB VIII, str. 547–548, št. DLII; Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 74.

¹⁴⁰ Brugger – Wiedl, *Regesten zur Geschichte 2*, str. 185–186, št. 839.

¹⁴¹ Weiss, *Quellen*, 1355 VI 24, s. 1.; Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 69; Lackner, *Zur Geschichte*, str. 186.

¹⁴² Lackner, *Zur Geschichte*, str. 184, gl. tudi op. 15; prim. Štih, *Celjski grofje*, str. 239.

¹⁴³ Lackner, *Zur Geschichte*, str. 186–187.

¹⁴⁴ Prav tam, str. 185; Brugger – Wiedl, *Regesten zur Geschichte 2*, str. 103, št. 656. Grof Albreht III. Goriško-Tirolski se je okrog leta 1353 poročil s Katarino, hčerjo Friderika Žovneškega/Celjskega.

¹⁴⁵ Otorepec, *Gradivo za zgodovino Radovljice*, str. 17, št. 48; TKL I, str. 170–171, št. 111 in str. 177, št. 117; ARS, AS 1073, ZR, 274r, fol. 42–42^v; ARS, AS 40/I/199; Tangl, *Die Grafen von Pfannberg II*, str. 191, št. 195, str. 191–192, št. 197 in str. 192, št. 198 in 199; OÖUB VII, str. 669–671, št. DCLIX. Na tem mestu je treba opozoriti na listino s 6. maja 1358, ki sta jo objavila Walter Brunner in Božo Otorepec (Brunner – Otorepec, *Das ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, str. 122–123, št. 43). Med drugimi naj bi jo pečatil *Seyfreid von sand [Peter; haubtman] in Chrain*. Besedilo v oglatem oklepaju je napačno rekonstruirano, to pa podpirata dva argumenta. V tem času je

1358, v njej v znanih virih zadnjič nastopa sredi decembra 1359. V zadnjem letu je večkrat izpričan na dvoru novega deželnega kneza Rudolfa IV. na Dunaju in tudi pozneje je bil prisoten pri vseh pomembnih zadevah mladega vojvode.¹⁴⁶ Ob smrti januarja 1374 je za seboj zapustil sina Friderika III., s katerim je rodbina leta 1418 izumrla.¹⁴⁷

Na Kranjskem se je v obdobju nekaj več kot dvajsetletne vladavine vojvode Albrehta II. zvrstilo šest deželnih glavarjev. Urad je bil zelo verjetno stalno zaseden, do krajše prekinitve je morda prišlo le po nepričakovani smrti krškega škofa Ulrika II. avgusta 1351. Vodili so ga predstavniki uglednega štajerskega in koroškega plemstva, čas njihovega službovanja pa je v povprečju trajal le nekaj let. Posebno izjemo predstavlja krški škof, saj gre za edini primer v srednjem veku na Kranjskem, da je bila funkcija v rokah cerkvenega dostojanstvenika.¹⁴⁸ Med nosilci so obstajale sorodstvene in prijateljske vezi, ki so v nekaterih primerih gotovo odigrale pomembno vlogo pri imenovanju novega deželnega glavarja. V tem obdobju je urad dobil jasen ustroj, utemeljen v deželnem privilegiju, in bil odslej z redkimi prekinitvami nenehno zaseden.

Albrehta II. je nasledil sin Rudolf IV. (1358–1365), od leta 1359 samooklicani avstrijski nadvojvoda in od 1364 še kranjski vojvoda. Ob prevzemu oblasti je obdržal utečeno upravno ureditev in v vseh treh bodočih notranjeavstrijskih deželah potrdil dotedanje deželne glavarje.¹⁴⁹ Na Kranjskem je do zamenjave prišlo ob prelomu leta 1359/1360, ko je bil imenovan Leutold II. Stadeck (1360). Izhajal je iz ugledne štajerske rodbine, imenovane po severno od Gradca ležečem matičnem gradu (danes Stattegg), ki je imela veliko posesti na Štajerskem in v Avstriji.¹⁵⁰ Pred nastopom službe kranjskega deželnega glavarja, v kateri se po znanih podatkih prvič omenja 3. februarja 1360, se je proslavil kot bojevnik na številnih bojnih pohodih od Hrvaške do Litve in od Züricha do Ogrske.¹⁵¹ V času službovanja se je zadrževal v spremstvu vojvode Rudolfa IV., zato večkrat nastopa kot priča v njegovih listinah. Vedno je označen le kot deželni glavar na Kranjskem, v deželi pa je bil verjetno le konec marca 1360.¹⁵² V znanih virih v tej vlogi zadnjič nastopa 14. julija 1360, ko je bil z Rudolfom

bil deželni glavar na Kranjskem dokazano Oton VI. Ortenburški, Seifried pa se med overitelji listine omenja na zadnjem mestu, česar za najvišjega deželnoknežjega deželnega uradnika ne bi pričakovali.

¹⁴⁶ Gl. prejšnjo op.; Lackner, *Zur Geschichte*, str. 186.

¹⁴⁷ Lackner, *Zur Geschichte*, str. 187.

¹⁴⁸ Na Štajerskem je bil v letih 1262–1269 deželni glavar olomouški škof Bruno, na Koroškem pa leta 1363 krški škof Janez II. (Krones, *Die Herrschaft König Ottokar's II.*, str. 70–84; Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 71–72).

¹⁴⁹ Na Štajerskem je urad obdržal Ulrik II. Wallseejski, na Koroškem pa grof Johann Pfannberški. Slednji je bil tako kot grof Oton VI. Ortenburški tesen spremljevalec vojvode Rudolfa IV. (Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 69).

¹⁵⁰ Weinhold, *Der Minnesinger von Stadeck*, str. 28.

¹⁵¹ Tangl, *Die Grafen von Pfannberg II*, str. 192, št. 200; Weinhold, *Der Minnesinger von Stadeck*, str. 22–25.

¹⁵² ARS, AS 1073, ZR, 274r, fol. 31'–32' in 37'–39; DOZA, Urkunden, št. 2061, 1360 II 10, Gradec; št. 2066, 1360 III 27, Ljubljana; GZL III/3; GZL III/4; Tangl, *Die Grafen von Pfannberg II*, str. 192, št. 202 in 203 in str. 192–193, št. 205; HHStA, Mauerbach, Kartäuser, 1360 VII 2, Dunaj (1); 1360 VII 2, Dunaj (2).

IV. na Dunaju, 19. decembra pa je bil urad že v rokah drugega nosilca.¹⁵³ Kratkost uradovanja kaže, da na Kranjskem ni imel resnih ambicij. Naslednje leto je napredoval v deželnega maršala v Avstriji in pozneje še v deželnega glavarja na Štajerskem (1362–1363/1364).¹⁵⁴ Ob smrti, 20. marca 1367, je zapustil sina Johanna, štajerskega deželnega glavarja v letih 1396–1398, s katerim je rodbina izumrla v moški liniji.¹⁵⁵

Leutoldu Stadecku je sledil sorodnik Albero III. Puchheim (1360–1361).¹⁵⁶ Izhajal je iz ene najuglednejših avstrijskih rodbin, katere pripadniki so imeli od leta 1276 v fevdu službo avstrijskih dednih strežajev.¹⁵⁷ Služil je vojvodom Albrehtu II., Rudolfu IV. in Albrehtu III. in je sodil med najuspešnejše državnike in diplomate svojega časa.¹⁵⁸ Po očetovi smrti leta 1343 je postal vrhovni dedni strežaj v Avstriji, naslednje leto pa se je kot posebni odposlanec Albrehta II. pogajal za sklenitev poročne zveze med takrat petletnim Rudolfom IV. in dveletno Katarino, hčerjo poznejšega cesarja Karla IV.¹⁵⁹ Maja 1347 je izpričan kot glavar v spodnjeavstrijskem mestu Laa an der Thaya, sredi petdesetih let pa se je udejeval v habsburških Prednjih deželah, kjer je opravljal funkcijo glavarja v Aargau, Thurgau, Glarusu, Alzaciji in Sundgau.¹⁶⁰ Obdržal jo je do leta 1357, nato je oblast v Prednjih deželah prevzel Rudolf IV. V času vladavine mladega vojvode je Albero Puchheim sodil med njegove najtesnejše zaupnike in je v njegovem imenu večkrat potoval na cesarski dvor. Med drugim je bil neposredno vpleten v Habsburžanova neuspešna prizadevanja za cesarjevo potrditev ponarejenega privilegium maiusa.¹⁶¹ Na začetku šestdesetih let je za kratek čas postal eden od formalnih nosilcev deželnoknežje uprave na jugu habsburških dežel. Najpozneje sredi decembra 1360 je bil imenovan za deželnega glavarja na Štajerskem in Kranjskem (*houbtmann in Steyr, und in Chrayn*); na Štajerskem je funkcijo obdržal do leta 1362, ko ga je nasledil Leutold Stadeck, na Kranjskem pa se po doslej zbranih podatkih zadnjič omenja 16. maja 1361.¹⁶² Do zamenjave je

¹⁵³ StiAScho, Urkunden, 1360 VII 14, Dunaj; Kovač, *Beiträge zur Geschichte Krains I*, str. 161.

¹⁵⁴ Kroner, *Landesfürst, Behörden und Stände*, str. 161; Weinhold, *Der Minnesinger von Stadeck*, str. 25; Härtel, *Die Zugehörigkeit*, str. 113 in 114; Brugger – Wiedl, *Regesten zur Geschichte 2*, str. 280–281, št. 1030.

¹⁵⁵ Weinhold, *Der Minnesinger von Stadeck*, str. 26 in 27–28.

¹⁵⁶ Leutoldov bratranec Rudolf IV. Stadeck je bil poročen z Alberovo nečakinjo Nežo, hčerjo Henrika Puchheima (Weinhold, *Der Minnesinger von Stadeck*, str. 21 in 31; Gutkas, *Ein österreichischer Staatsmann*, str. 64).

¹⁵⁷ Gutkas, *Ein österreichischer Staatsmann*, str. 62–63.

¹⁵⁸ Prav tam, str. 73. O Alberu III. Puchheimu gl. Gutkas, *Ein österreichischer Staatsmann*, str. 62–73.

¹⁵⁹ Prav tam, str. 63–64 in 64–65.

¹⁶⁰ NOeLA, Urkundensammlung des Ständischen Archivs, StA Urk 0361, 1347 V 10, Dunaj; Gutkas, *Ein österreichischer Staatsmann*, str. 66–67.

¹⁶¹ Gutkas, *Ein österreichischer Staatsmann*, str. 68.

¹⁶² Kovač, *Beiträge zur Geschichte Krains I*, str. 161; Brugger – Wiedl, *Regesten zur Geschichte 2*, str. 268, št. 1003, str. 268–269, št. 1004 in str. 271, št. 1011; StiAZ, Urkunden, 1362 IV 3, Dunaj; MHDC X, str. 199, št. 603; Huber, *Geschichte des Herzogs Rudolf IV.*, str. 159; Kroner, *Landesfürst, Behörden und Stände*, str. 160–161; prim. Gutkas, *Ein österreichischer Staatsmann*, str. 68–69. Kot deželni glavar na Štajerskem in Kranjskem se v znanih virih prvič omenja 19. decembra 1360.

prišlo pred koncem leta, saj se 31. decembra kot kranjski deželni glavar že omenja Konrad Aufensteinski.¹⁶³ Rudolf IV. mu je 7. novembra 1361 do preklica predal urada deželnega glavarja in deželnega pisarja na Štajerskem, s tem pa je v svojih rokah združil osrednji deželnoknežji upravni funkciji v deželi.¹⁶⁴ Izvolitev brata Pilgrima za salzburškega nadškofa leta 1365 je Alberu naslednje leto prinesla položaj salzburškega glavarja in poveljnika salzburških oboroženih sil.¹⁶⁵ Vse do smrti leta 1384 je ostal tesen zaupnik vojvoda in bil prisoten ob številnih pomembnih dogodkih.¹⁶⁶

Verjetno enkrat v drugi polovici leta 1361 je vodenje urada prevzel koroški dedni maršal Konrad IV. Aufensteinski (1361–1362) iz znane tirolsko-koroške rodbine. Aufensteinski so vse do tragičnega konca leta 1368 razpolagali z veliko posestjo in se uspešno udeleževali v deželnoknežji službi. Zvestoba goriško-tirolski dinastiji in sodelovanje pri zatrtju vstaje koroškega plemstva leta 1292/1293 sta Konradu III. na Koroškem prinesla v fevd službo dednega maršala in položaj deželnega glavarja (1294–1335).¹⁶⁷ Ambicije je imel tudi južno od Karavank, kjer je želel na čelo deželnoknežje uprave postaviti enega od svojih sinov, vendar so načrti ostali neuresničeni.¹⁶⁸ Starejši sin Friderik je bil v letih 1360–1362 deželni glavar na Koroškem, mlajši sin Konrad IV. pa je to funkcijo nekaj mesecev opravljal na Kranjskem.¹⁶⁹ Na začetku šestdesetih let sta brata imela pomembno vlogo v deželnoknežji upravi, a sta bila leta 1362 odstavljena. Razlog naj bi bile rastoče napetosti med Aufensteinskima in vojvodo Rudolfom IV., ki jima je očital sklenitev tajnega sporazuma z njegovimi nasprotniki v Furlaniji. Friderik je bil verjetno odstavljen decembra, Konrad pa že najpozneje avgusta.¹⁷⁰ O Konradovem uradovanju je na razpolago zelo malo virov. Prvič se omenja 31. decembra 1361 in zadnjič 10. aprila 1362, večji del tega obdobja pa je skoraj zagotovo preživel v tujini.¹⁷¹ V listinah je nazivan kot deželni glavar na Kranjskem oziroma deželni glavar na Kranjskem in v Marki. Aufensteinski so se leta 1367/1368 zapletli v fajdo z vojvodsko dinastijo, iz katere so izšli poraženi in so doživeli popoln zaton.¹⁷²

26. avgusta 1362 ali malo pred tem je položaj zasedel grof Ulrik I. Celjski (1362–1367), sin nekdanjega kranjskega deželnega glavarja Friderika Žovneškega/Celjskega. Tega dne mu je vojvoda Rudolf IV. obljubil, da mu bo povrnil vse v času službovanja nastale stroške.¹⁷³ Sodil je med najuglednejše plemiče v habsburških

¹⁶³ Huber, *Geschichte des Herzogs Rudolf IV.*, str. 159.

¹⁶⁴ Brugger – Wiedl, *Regesten zur Geschichte 2*, str. 268, št. 1003.

¹⁶⁵ Gutkas, *Ein österreichischer Staatsmann*, str. 70; Brugger – Wiedl, *Regesten zur Geschichte 3*, str. 26–27, št. 1173.

¹⁶⁶ Gutkas, *Ein österreichischer Staatsmann*, str. 71.

¹⁶⁷ Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 48–64.

¹⁶⁸ Gl. op. 94.

¹⁶⁹ Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 70–71.

¹⁷⁰ Prav tam, str. 71; prim. Brugger – Wiedl, *Regesten zur Geschichte 2*, str. 271–272, št. 1012. Naslednik Konrada Aufensteinskega, grof Ulrik I. Celjski, v znanih virih prvič nastopa 26. avgusta 1362 (Lichnowsky, *Geschichte des Hauses Habsburg IV*, str. DCXV, št. 404).

¹⁷¹ Huber, *Geschichte des Herzogs Rudolf IV.*, str. 159; Tangl, *Die Grafen von Pfannberg II*, str. 193, št. 213; Göth, *Urkunden-Regesten 5*, str. 240, št. 121.

¹⁷² Brugger – Wiedl, *Regesten zur Geschichte 3*, str. 55–57, št. 1225.

¹⁷³ Lichnowsky, *Geschichte des Hauses Habsburg IV*, str. DCXV, št. 404.

deželah, zato se je pogosto zadrževal v bližini mladega deželnega kneza. To se ni spremenilo niti med službovanjem, saj je na dvoru izpričana njegova večkratna daljša prisotnost.¹⁷⁴ V času odsotnosti je izvajanje deželnoglavarske oblasti zaupal deželnemu upravitelju Ulriku Turnerju, ki se kot prvi nosilec te funkcije pogosteje omenja v virih.¹⁷⁵ Prvo leto je preživel v Furlaniji, kjer je deloval kot glavni vojvodov pooblaščenec v njegovih prizadevanjih za prevzem tamkajšnje oblasti.¹⁷⁶ V nazivu Ulrika Celjskega je navedba Marke popolnoma izginila, tako da je vedno označen le kot *hauptman in Chrayn*.¹⁷⁷ Razpolagal je z bogato posestjo, ki jo je v obdobju opravljanja službe kranjskega deželnega glavarja še dodatno povečal. Rudolf IV. je bratoma Ulriku in Hermanu Celjskima zaradi udeležbe v vojni z bavarskim vojvodo dolgoval večjo vsoto denarja, zato jima je oktobra 1363 najprej zastavil gospostvi Vojnik in Žaženberk ter trg Žalec, decembra pa še mesto Kamnik skupaj s sodiščem in mitnico.¹⁷⁸ V fevd jima je podelil še grad Hartneidstein na Koroškem, ki jima ga je zapustil pokojni Eberhard Wallseejski.¹⁷⁹ Po njem sta od salzburškega nadškofa prejela tudi oskrbništvu v Brežicah in Sevnici.¹⁸⁰ O Ulrikovem delovanju na Kranjskem ni veliko podatkov. Marca 1363 mu je Rudolf IV. ukazal, naj uredi svoje spore s Tržačani, v znanih virih pa se pri izpolnjevanju obveznosti zadnjič omenja 29. maja 1367.¹⁸¹ Uradovanje je zaključil kmalu zatem, saj julija že ni več nosil dotedanjega službenega naziva.¹⁸² Poročen je bil z Adelhajdo, sestro bivšega kranjskega deželnega glavarja Otona VI. Ortenburškega, umrl pa je 26. julija 1368.¹⁸³ Dobri odnosi z vladajočo dinastijo so mu omogočili, da se je na čelu deželnoknežje uprave obdržal še skoraj dve leti po smrti vojvode Rudolfa IV.

V obdobju sedemletne vladavine Rudolfa IV. je urad vodilo pet nosilcev. Pripadali so krogu najvplivnejšega štajerskega, koroškega oziroma avstrijskega

¹⁷⁴ StiAZ, Urkunden, 1362 XI 19, Dunaj; StiASF, Urkunden, 1362 XI 24, Dunaj; Steyerer, *Commentarii pro historia Alberti II.*, str. 348–350; StiAA, Urkunden, 1363 I 5, Dunaj; MHDC X, str. 203, št. 619; StiAK, Urkunden Klosterneuburg, 1364 IX 24, Dunaj; OÖUB VIII, str. 194–196, št. CXCI.

¹⁷⁵ Brugger – Wiedl, *Regesten zur Geschichte 2*, str. 284–285, št. 1038, str. 291–292, št. 1054, str. 293, št. 1057 in str. 312, št. 1095; ARS, AS 1073, ZR, 274r, fol. 50–51; ARS, AS 1063, ZL, št. 183, 1364 VI 24, s. 1.; št. 190, 1366 XI 16, Ljubljana.

¹⁷⁶ AF, str. 184–185, št. 144, str. 186, št. 146, str. 189–190, št. 151, str. 192–193, št. 153 in str. 198–200, št. 157; Kosi, *Spopad za prehode*, str. 81.

¹⁷⁷ Lichnowsky, *Geschichte des Hauses Habsburg IV*, str. DCXIX, št. 450; NŠAL, Listine, št. 153, 1364 XII 9, Dunaj; ARS, AS 1073, ZR, 274r, fol. 42 in 71^v; TKL I, str. 213–214, št. 151; DOZA, Urkunden, št. 2176, 1366 VI 7, Dunaj; WStLA, HAURk, 676a, 1366 VIII 14, Dunaj; Brugger – Wiedl, *Regesten zur Geschichte 3*, str. 23–24, št. 1167, str. 36, št. 1191 in 1192, str. 37–38, št. 1194 in str. 38–39, št. 1195; GZL III/7; gl. op. 174.

¹⁷⁸ Göth, *Urkunden-Regesten 6*, str. 250, št. 138 in 139.

¹⁷⁹ MHDC X, str. 206, št. 631.

¹⁸⁰ HHStA, SbgE, AUR, 1363.

¹⁸¹ Lichnowsky, *Geschichte des Hauses Habsburg IV*, str. DCXIX, št. 450; Brugger – Wiedl, *Regesten zur Geschichte 3*, str. 37–38, št. 1194 in str. 38–39, št. 1195.

¹⁸² Brugger – Wiedl, *Regesten zur Geschichte 3*, str. 45, št. 1205 in str. 46–47, št. 1209. Albrecht III. je Ulrika 10. julija 1367 iz posebne milosti rešil dolga v višini 62 mark šilingov, ki ga je imel pri ljubljanskem judu Aronu. Dejanje je mogoče razumeti tudi kot nagrado za uspešno končano službovanje.

¹⁸³ Lackner, *Zur Geschichte*, str. 186.

plemstva in bili med najpomembnejšimi spremljevalci mladega vojvode. Urad je bil verjetno neprekinjeno zaseden, čas službovanja posameznih deželnih glavarjev pa v povprečju zelo kratek, zlasti v letih 1360–1362. Večina jih na Kranjskem ni imela večjih ambicij in zato tudi ni bivala v deželi, ampak je tja prihajala le zelo redko ali celo nikoli. Posledično je na pomenu pridobil deželni upravitelj, ki je ravno v tem času prvič pogosteje prišel do izraza.

Po Rudolfovi smrti sta oblast skupaj prevzela njegova mlajša brata Albreht III. (1365–1395) in Leopold III. (1365–1386). Mlada vojvoda sta na Kranjskem, tako kot tudi na Štajerskem in Koroškem, ohranila utečeno upravno ureditev in nista zamenjala deželnih glavarjev.¹⁸⁴ Na Kranjskem sta to storila poleti 1367, ko sta vodenje urada zaupala koroškemu vrhovnemu dednemu strežaju Konradu II. Kraigu (1367–1384). Predtem je bil v letih 1365–1367 deželni glavar na Koroškem in je sodil med uglednejše plemiče v tem prostoru.¹⁸⁵ Prvič naj bi se omenjal 2. novembra 1367, čeprav je funkcijo skoraj zagotovo prevzel že nekaj mesecev prej.¹⁸⁶ Kraigi so prve posesti južno od Karavank dobili v obdobju Spanheimov, a so se tu trdno zasedli še s Konradom II.¹⁸⁷ Leta 1369 mu je namreč briksenski škof podelil in čez dve leti zastavil blejsko gospostvo skupaj z vso oblastjo, ki je nato skoraj dvesto let ostalo v rokah rodbine.¹⁸⁸ Kljub pogosti odsotnosti je urad kranjskega deželnega glavarja obdržal približno sedemnajst let, v njegovem službenem nazivu pa je, tako kot pri predhodniku, omemba Marke povsem izginila.¹⁸⁹ Julija 1373 je bil v družbi najuglednejšega plemstva iz habsburških dežel na Dunaju, kjer je bil priča dogovoru med bratoma Albrehtom III. in Leopoldom III., s katerim sta si za dve leti razdelila upravo dežel.¹⁹⁰ Prehodna ureditev ni odpravila nesoglasij, zato je Albreht za primer bratove zahteve po ponovni delitvi januarja 1376 obljubil imenovati tri svetnike, z njegove strani zadolžene za njeno izvedbo, k pečatenju listine pa je pozval tudi Kraiga.¹⁹¹ V teh letih se je zvrstilo nekaj pogodb in dogovorov, do dejanske delitve je prišlo septembra 1379. Kranjska je pripadla Leopoldu, zato je bil Konrad Kraig kot deželni glavar odslej neposredno podrejen le njemu.¹⁹² Vojvoda mu je leta 1376 zaradi vojaške službe proti Benečanom pri Pordenonu in

¹⁸⁴ Na Štajerskem je urad vodil Kolo Vuzeniški (Brugger – Wiedl, *Regesten zur Geschichte* 2, str. 306–307, št. 1082; Schroll, *Urkundenbuch*, str. 246, št. 254), na Koroškem pa Konrad II. Kraig (Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 72).

¹⁸⁵ Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 72.

¹⁸⁶ Kozina, *Die Landeshauptleute*, str. 11. Kozina ne navaja vira omembe.

¹⁸⁷ Kos, *O izvoru prebivalcev Ljubljane*, str. 8.

¹⁸⁸ Bizjak, *Urbarji briksenske škofije*, str. 54–55 in 85–86.

¹⁸⁹ ARS, AS 1073, ZR, 274r, fol. 40^v–41, 41, 41–41^v in 42^v; Brugger – Wiedl, *Regesten zur Geschichte* 3, str. 93, št. 1296; GZL I/75; GZL III/9; GZL III/10; GZL III/12; GZL III/14; MHDC X, str. 236, št. 736, str. 237, št. 739, str. 242, št. 762 in str. 251, št. 793; Klun, *Archiv für die Landesgeschichte* I, str. 21–22; Göth, *Urkunden und Urkunden-Regesten*, str. 47; ARS, AS 1063, ZL, št. 220, 1374 III 26, Ljubljana; št. 222, 1374 VII 6, Ljubljana; HHStA, SB, Khevenhüller/Riegersburg 1-1-7, 1377 XI 19, Dunaj; TKL I, str. 288, št. 216.

¹⁹⁰ OÖUB VIII, str. 654–658, št. DCLV.

¹⁹¹ OÖUB IX, str. 1–3, št. 1.

¹⁹² Schwind – Dopsch, *Ausgewählte Urkunden*, str. 270–273, št. 138; Nared, *Dežela – knez – stanovni*, str. 86–87.

v Istri dolgoval večjo vsoto denarja, za kar mu je do poplačila dolga zastavil grad Pred(Jamo) z vsemi pravicami in gradiščanstvom ter bližnjo mitnico.¹⁹³ Približno v tem času se je zapletel v fajdo s salzburškim nadškofom Pilgrimom. Spor sta junija 1377 razsodila habsburška vojvoda, v skladu z razsodbo pa je moral prelat Kraigu predati Althofen na Koroškem.¹⁹⁴ V znanih virih se zadnjič pojavi 18. julija 1384, ko ga je kot deželni upravitelj zastopal brat Viljem.¹⁹⁵ Najpozneje maja 1385 je ponovno zasedel mesto koroškega deželnega glavarja in hkrati postal še dvorni mojster rimskega kralja.¹⁹⁶ Vrhovni urad deželnoknežje uprave na Koroškem je vodil do smrti leta 1399.

Konradu Kraigu je sledil Hugo VIII. Devinski (1385–1389/1390), najpomembnejši predstavnik ene najvplivnejših srednjeveških rodbin v slovenskem prostoru. Vodenje družinske politike je usmeril v povezovanje s Habsburžani, ki se jim je leta 1366 skupaj s polbratoma Viljemom in Jurijem Vivšniškima z vsemi posestmi podvrgel kot deželski gospod. V zameno sta jim vojvoda Albreht III. in Leopold III. potrdila vse pravice in svoboščine ter določila, da se smejo zagovarjati samo pred njima in ne pred katerim od ograjnih sodišč.¹⁹⁷ Poteza je bila obojestransko koristna, saj so Habsburžani prvič dosegli morje, Hugo Devinski pa je v njihovi službi še povečal svoj ugled in ustvaril uspešno kariero. Že naslednje leto se je skupaj z njimi boril proti Goriškim za Hošperk, v letih 1369–1370 pa tudi proti Benečanom v boju za Trst.¹⁹⁸ V službi oglejskega patriarha in avstrijskih vojvod je opravljal več pomembnih funkcij. Vezan je bil predvsem na prostor med Istro in Furlanijo, kjer je leta 1366 postal odvetnik samostana v Belinji (it. *Beligna*) in najpozneje leta 1374 glavar oglejskih istrskih posesti.¹⁹⁹ Po smrti grofa Albrehta III. Goriško-Tirolskega leta 1374 so Habsburžani podedovali vse njegove teritorije v Istri, Slovenski marki in Beli krajini. Verjetno je bil kmalu zatem Hugo Devinski imenovan za glavarja v Istri (*houptman ze Isterreich*), čeprav se v tej vlogi v znanih virih omenja le konec decembra 1379 in v začetku januarja 1380, ko mu je vojvoda Leopold III. zastavil habsburški del Istre s Pazinsko grofijo.²⁰⁰ V letih 1381–1382 je bil glavar v severnoitalijanskem Trevisu, kjer je bil zadolžen za obrambo mesta pred napadi Francesca I. da Carrare.²⁰¹ Po doslej zbranih podatkih se kot kranjski deželni glavar prvič pojavi 29. aprila 1385, ko mu je deželni knez naročil, naj varuje ljubljanske meščane pred poseganjem plemstva v njihove sodne pristojnosti.²⁰² Julija 1386 je v bitki pri Sempachu padel vojvoda Leopold III. in za seboj zapustil

¹⁹³ MHDC X, str. 257, št. 816.

¹⁹⁴ HHStA, SbgE, AUR 1377 VI 11, Dunaj.

¹⁹⁵ Brunner – Otorepec, *Das ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, str. 156–157, št. 71.

¹⁹⁶ MHDC X, str. 288, št. 929; Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 74–76.

¹⁹⁷ Lichnowsky, *Geschichte des Hauses Habsburg VI*, str. X–XI, št. 712b.

¹⁹⁸ Kosi, *Boj za prehode*, str. 416.

¹⁹⁹ Prav tam; Kos, *Iz zgodovine devinskih gospodov*, str. 120.

²⁰⁰ MHDC X, str. 269, št. 862; Štih, *Goriški grofje*, str. 59–60.

²⁰¹ Lichnowsky, *Geschichte des Hauses Habsburg IV*, str. DCCXXIII, št. 1572, str. DCCXXV, št. 1592, str. DCCXXX, št. 1651, str. DCCXXXII, št. 1677 in str. DCCXXXIII–DCCXXXIV, št. 1694; Kos, *Iz zgodovine devinskih gospodov*, str. 120–121.

²⁰² GZL III/15.

štiri mlade sinove. Najstarejši med njimi, Viljem, je oktobra oblast v podedovanih deželah predal stricu Albrehtu III., dejanju pa so prisostvovali pripadniki vodilnega plemstva in nosilci najvišjih upravnih funkcij, tudi Hugo Devinski.²⁰³ Na mestu deželnega glavarja je ostal vsaj do 9. novembra 1389, vendar je obdobje njegovega uradovanja težko določiti, ker se precej redko omenja s službenim nazivom.²⁰⁴ Nekaj časa je bil tudi tržaški glavar, to pa mu je zagotavljalo zelo pomembno vlogo v deželnoknežji upravi na jugu habsburških dežel.²⁰⁵ Razpolagal je z bogato posestjo, katere največji del je ležal med Tržaškim zalivom in Kvarnerjem, imel pa jo je tudi na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem.²⁰⁶ Po njegovi smrti kmalu po 11. septembru 1390 jo je nasledil sin Hugo IX., s katerim je rodbina leta 1399 izumrla v moški liniji.²⁰⁷

Starejši sezname deželnih glavarjev kot naslednika Huga Devinskega navajajo grofa Viljema Celjskega († 1392).²⁰⁸ Po Valvasorju naj bi funkcijo opravljal leta 1389, česar na podlagi zbranih podatkov ni mogoče niti potrditi niti ovreči. Devinski se zadnjič omenja 9. novembra 1389, zato obstaja možnost, da je do zamenjave na čelu urada prišlo še v tem letu.²⁰⁹ Nejasnosti glede Viljemovega statusa so posledica dvoumnih navedb v virih. Z bratranцем grofom Hermanom II. Celjskim se junija 1390 omenjata kot *wir graf Hermann vnd graf Wilhalm vettern von Cili haubtmann* (sic!) *in Krain* in septembra 1391 kot *dominus videlicet Hermannus et dominus Wylhelmus comites Cylie ac generales capitanei* (sic!) *Carniole*.²¹⁰ Če pri slednji navedbi ne gre za pisarjevo nedoslednost, bi bilo mogoče utemeljeno sklepati, da sta urad vodila skupaj. Zaradi pomanjkanja virov se dokončnega odgovora na to zapleteno vprašanje ne da podati.

Prva znana omemba deželnega glavarja po koncu uradovanja Huga Devinskega je iz 6. marca 1390, ko v tej vlogi nastopa grof Herman II. Celjski (1390–1401).²¹¹ V nekaj več kot pol stoletja je bil že tretji pripadnik rodbine na tem položaju, kajti pred njim sta ga zasedala ded Friderik Žovneški/Celjski in stric Ulrik I. Celjski. Herman se je leta 1377 podal z vojvodo Albrehtom III. na bojni pohod proti Prusiji in si tako že zgodaj pridobil zaupanje deželnega kneza.²¹² V

²⁰³ Krones, *Urkunden zur Geschichte*, str. 94, št. 336.

²⁰⁴ Lichnowsky, *Geschichte des Hauses Habsburg IV*, str. DCCLVII, št. 1944; TKL I, str. 316–317, št. 241; KLA, AUR, KLA 418-B-A 495 St, 1386 I 21, s. 1.; PAM/0001_00032, 1387 V 20, s. 1.; Valentinelli, *Zur Geschichte*, str. 452; Brugger – Wiedl, *Regesten zur Geschichte 4*, str. 25–26, št. 1885; Stülz, *Zur Geschichte*, str. 377, št. 221; GZL I/95; Brunner – Otorepec, *Das ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, str. 170–171, št. 80; GZL III/20; prim. Pichler, *Il Castello di Duino*, str. 218, op. 3 (podatek za leto 1383 je napačen!).

²⁰⁵ Junija 1386 je izpričan kot *Hugo de Duyno Carniole Marchie ac Tergesti capitaneus* (citirano po: Kosi, *Boj za prehode*, str. 417, op. 391). V nedatiranem regestu se omenja celo kot *Carniole marchio ac Tergeste capitaneus* (Valentinelli, *Zur Geschichte*, str. 270).

²⁰⁶ Kos, *Iz zgodovine devinskih gospodov*, str. 121–125; gl. HKA, *Urkunden*, 1386 X 27, s. 1.

²⁰⁷ Prav tam, str. 129.

²⁰⁸ Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 17–18; Kozina, *Die Landeshauptleute*, str. 13.

²⁰⁹ GZL III/20.

²¹⁰ ARS, AS 1063, ZL, št. 4374, 1390 VI 22, s. 1.; št. 4378, 1391 IX 2, Žiče.

²¹¹ Weiss, *Quellen*, 1390 III 6, Dunaj.

²¹² Krones, *Graf Hermann II.*, str. 110.

času prevzema deželnega glavarstva je sodil med najmočnejše plemiče na jugu habsburških dežel in je razpolagal z ogromno posestjo, katere del je ležal tudi na Kranjskem. Celjanove ambicije so močno presegale kranjski deželni okvir, zato se je večinoma zadrževal na tujem, zlasti na dvoru in v domačem Celju, izvajanje zaupane mu oblasti pa je predal deželnemu upravitelju. Novembra 1395 je bila v Hollenburgu sklenjena pogodba med albertinsko in leopoldinsko vejo Habsburžanov, ki jo je s svojim pečatom overil tudi Herman Celjski.²¹³ Kranjski je prinesla novega deželnega kneza Viljema, ki je nasledil avgusta umrlega strica Albrehta III. Kljub spremembi je Herman še naprej ostal deželni glavar. Preobrat v njegovem življenju se je zgodil septembra 1396, ko je v bitki pri Nikopolju rešil življenje kralju Sigismundu. Hvaležni Luksemburžan se mu je v naslednjih letih oddolžil s podelitvami velikih posesti, pomembnih služb in naslovov ter mu omogočil, da se je prebil med najmočnejše posvetne gospode na Ogrskem.²¹⁴ Odlične odnose sta rodbini utrdili s poroko Sigismunda in Hermanove hčere Barbare.²¹⁵ V visoko politiko vpeti Celjan ni imel nobenih ambicij v vlogi kranjskega deželnega glavarja. V znanih virih se zadnjič omenja 21. avgusta 1401, čeprav se je že zadnjih nekaj let le malo ukvarjal z izvajanjem oblasti.²¹⁶ Vse do smrti oktobra 1435 je bil zvest podpornik kralja Sigismunda, z dedovanjem po leta 1418 izumrlih Ortenburžanov pa so Celjski doživeli prvi vrhunec moči.

Obdobje med letoma 1365 in 1395 so zaznamovali spori znotraj habsburške dinastije in delitve dežel. Pretresi niso imeli večjega negativnega vpliva na kranjski deželnoglavarški urad, saj je bil neprekinjeno zaseden, ob spremembah deželnoknežje oblasti pa ni prišlo do zamenjave deželnega glavarja. Ravno nasprotno, v primerjavi s prejšnjimi obdobji se je v povprečju precej podaljšal čas njihovega službovanja, kajti v treh desetletjih so se zvrstili samo štirje nosilci. Pripadali so uglednim rodbinam, ki so imele svoja središča v neposredni soseščini Kranjske, tu pa so bile tudi posestno prisotne. Poleg dveh Štajercev grofovskega stanu sta urad vodila še Korošec in Kraševce, oba gosposkega stanu.

Hermanu Celjskemu je sledil Janez III. Neidegg (1402–1405), pripadnik avstrijske viteške rodbine s središčem v južnem Waldviertlu.²¹⁷ V znanih ohranjenih virih se prvič pojavi 29. julija 1402, vendar iz besedila listine izhaja, da je tedaj službo opravljal že vsaj nekaj mesecev.²¹⁸ Spor med šenčursko sosesko in vetrinjskim

²¹³ OÖUB XI/1, str. 445–452, št. 494.

²¹⁴ Krones, *Graf Hermann II*, str. 115–119.

²¹⁵ Prav tam, str. 117 in 120.

²¹⁶ MHDC X, str. 302, št. 973, str. 315, št. 991 in str. 316–317, št. 996; ARS, AS 1063, ZL, št. 294, 1393 III 23, Celje; št. 333, 1399 II 17, Ljubljana; št. 653, 1456 IV 17, s. 1. (prepis listine iz 1396 XI 8, Škofja Loka); št. 4380, 1393 III 19, s. 1.; št. 4381, 1393 IX 14, s. 1.; št. 4387, 1395 V 30, s. 1.; Muchar, *Urkunden-Regesten*, str. 440, št. 43; GZL III/21; GZL III/26; ARS, AS 1073, ZR, 274r, fol. 77–77'; NŠAL, Listine, št. 224, 1399 X 22, Gradec; KLA, AUR, KLA 418-B-A 517 St, 1399 XII 13, Celje; Otorepec, *Gradivo za slovensko zgodovino*, str. 282, št. 1423 in str. 283, št. 1427.

²¹⁷ O Janezu Neideggu gl. <http://hw.oeaw.ac.at/inschriften/noe-3/teil1/noe-3-obj50.xml> (ogled: 28. 1. 2020).

²¹⁸ ARS, AS 1063, ZL, št. 357, 1402 VII 29, s. 1.

samostanom se je na sodišču namreč najprej odvijal pred Neideggom, nadaljeval in končal pa pred deželnim upraviteljem Jakobom Mausheimerjem, saj po njegovih besedah deželnega glavarja takrat (29. julija 1402) ni bilo v Ljubljani, ker je bil na poti v Avstrijo.²¹⁹ Urad je upravljal vsaj do januarja 1405, septembra pa je izpričan kot komorni mojster vojvode Viljema in kot tedaj že nekdanji deželnoknežji oskrbnik oziroma zastavni imetnik gradu in gospostva Starhemberg.²²⁰ Zaradi pomanjkanja virov ni mogoče ugotoviti, do kdaj je opravljal funkcijo kranjskega deželnega glavarja, kajti njegov naslednik se po znanih podatkih prvič omenja šele 17. januarja 1407.²²¹ Do zamenjave bi lahko prišlo poleti 1406, ko je po smrti vojvode Viljema oblast na Kranjskem prevzel njegov mlajši brat Leopold IV. Novemu deželnemu knezu je Neidegg v letih 1406–1408 služil kot komorni mojster, nato je bil od leta 1411 komorni mojster in v letih 1412–1425 svétnik vojvode Albrehta V. Prebil se je med najvplivnejše pripadnike avstrijskega viteškega stanu, vendar je še pred smrtjo 29. junija 1425 doživel politični zaton.²²²

Starejši sezname kot kranjskega deželnega glavarja v letu 1405 navajajo Seifrida IV. Gallenberškega, ki pa je bil v resnici v letih 1405–1409 wallseejski glavar v Pazinu in leta 1411 habsburški glavar v Grofiji v Marki in Metliki.²²³ V obdobju vladavine vojvode Viljema (1395–1406) sta urad vodila le dva nosilca. Prvi je bil Štajerec grofovskega stanu, drugi pa Avstrijec viteškega stanu.

Če ni do zamenjave deželnega glavarja prišlo že prej, se je to zgodilo najpozneje kmalu po prevzemu oblasti vojvode Leopolda IV. (1406–1411). Verjetno še pred koncem leta 1406 je na položaj imenoval Jakoba I. Stubenberškega (1406–1409), pripadnika znane štajerske plemiške rodbine. Zaradi zelo skopih virov je obdobje njegovega službovanja nemogoče natančneje zamejiti. Po zbranih podatkih se prvič omenja 17. januarja 1407 in nato še nekajkrat do 30. avgusta 1409.²²⁴ V Ljubljani je bil dokazano vsaj septembra 1407, sicer pa je za vodenje zadev skrbel deželni upravitelj. Dopustna je domneva, da je urad upravljal do smrti Leopolda IV. v začetku junija 1411. Po koncu uradovanja se je vrnil na Štajersko, kjer je bil v letih 1418–1419 deželni glavar.²²⁵

Leopolda IV. je nasledil brat Ernest Železni (1411–1424), ki je najpozneje proti koncu leta 1411 na mesto kranjskega deželnega glavarja postavil Viljema Rabensteinskega (1411–1413). Pripadal je koroški viteški rodbini, imenovani

²¹⁹ Prim. Mlinarič, *Posest vetrinjskega samostana*, str. 107–108.

²²⁰ Lichnowsky, *Geschichte des Hauses Habsburg V*, str. II, št. 515 in 517; ARS, AS 1063, ZL, št. 367, 1403 X 27, Ljubljana; Lackner, *Hof und Herrschaft*, str. 103; NOeLA, StA Urk, StA Urk 1663, 1405 IX 9, s. I.

²²¹ ARS, AS 1063, ZL, št. 393, 1407 I 17, Lipnica.

²²² <http://hw.oeaw.ac.at/inschriften/noe-3/teil1/noe-3-obj50.xml> (ogled: 3. 2. 2020); Fürbeth, *Johannes Hartlieb*, str. 67–68.

²²³ Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 18; Kozina, *Die Landeshauptleute*, str. 13; Bizjak, *Rodbina Gall*, str. 39.

²²⁴ ARS, AS 1063, ZL, št. 393, 1407 I 17, Lipnica; št. 653, 1456 IV 17, s. I. (prepis listine iz 1409 VIII 30, Dunaj); št. 5365, 1409 VIII 30, Dunaj; št. 5607, 1450 VI 29, Ljubljana (inserti listin iz 1407 IX 12, Ljubljana, 1408 I 16, Ljubljana in 1408 VI 18, Ljubljana); Komatar, *Ein Cartular*, str. 42, št. 18 in str. 43, št. 20 in 22.

²²⁵ Wurzbach, *Biographisches Lexikon 40*, str. 130.

po gradu Rabenstein, ležečem južno od Šentpavla v Labotski dolini. V zadnji četrtini 14. stoletja se večkrat omenja skupaj z bratoma Burghartom in Tomažem, s katerima je bil dolga leta v sporu s šentpavelskim samostanom.²²⁶ Maja 1382 je za nekaj mesecev stopil v vojaško službo salzburškega nadškofa Pilgrima II., ki je bil v vojni z Bavarci.²²⁷ Stike s salzburško nadškofijo sta Burghart in Viljem pozneje še okrepila, saj jima je vojvoda Leopold IV. na njuno prošnjo marca 1408 podelil urad salzburškega strežaja.²²⁸ Viljem kot deželni glavar na Kranjskem v znanih virih prvič nastopa 25. januarja 1412, zadnjič pa 27. januarja 1413.²²⁹ V času službovanja je na Kranjskem dobil nekaj posesti, in sicer mu je dal Reinbrecht Wallseejski, glavar v Avstriji nad Anižo, aprila 1412 v zakup izžanski urad.²³⁰ Tri mesece pred tem je grof Henrik Goriško-Tirolski Burghartu in Viljemu za dolžnih 2.000 gld. zastavil grad Vovbre na Koroškem skupaj s sodiščem in ostalim.²³¹ Po končanem uradovanju se je vrnil v domovino, kjer se je kmalu zopet zapletel v spore s šentpavelskim samostanom.²³² Brata sta konventu leta 1423 naposled darovala veliko vsoto denarja za blagor svojih duš in duš vseh Rabensteinskih, ki so bili pokopani v samostanski kapeli Device Marije.²³³ Umrla sta nedolgo zatem, kot pokojna sta omenjena aprila 1429.²³⁴

Upravo urada je morda že v letu 1413 prevzel Ulrik III., točaj z Ostrovice (1413–1421), predstavnik znane koroške rodbine z gradu Ostrovica (nem. *Hochosterwitz*), ki je imela od leta 1209 v fevdno službo koroških dednih točajev.²³⁵ V 15. stoletju je še vedno uživala velik ugled, vendar jo je prekomerno zadolževanje pahnilo v finančne težave in posledično razprodajo posesti.²³⁶ Na Kranjskem je bila posestno prisotna že od časa Spanheimov, z Ulrikom pa so se vezi s tem prostorom še okrepile. Kranjsko deželno glavarstvo so namreč, s prekinitvijo v letih 1421–1425, vse do začetka leta 1436 vodili Ostroviški. Ulrik se v znanih virih prvič pojavi 26. februarja 1414, čeprav je imel tedaj za seboj verjetno že nekaj mesecev službovanja.²³⁷ Oblast je izvajal s pomočjo deželnih upraviteljev, ki jih je izbiral iz vrst koroškega plemstva.²³⁸ Nadvojvoda Ernest Železni je nanj naslovil več ukazov,

²²⁶ Schroll, *Urkundenbuch*, str. 260–262, št. 282, str. 262, št. 284, str. 262–264, št. 285, str. 267–269, št. 293, str. 277–280, št. 312, str. 282–283, št. 318, str. 284–287, št. 320, str. 287, št. 321, str. 287–294, št. 322 in str. 294–297, št. 323.

²²⁷ HHStA, SbgE, AUR 1382 V 5.5, 1382 V 5, Salzburg; AUR 1382 IX 2.3, 1382 IX 2, Salzburg.

²²⁸ MHDC X, str. 369, št. 1108.

²²⁹ ARS, AS 1063, ZL, št. 4845, 1412 I 25, Ljubljana; št. 4846, 1412 V 8, Dunajsko Novo mesto; NŠAL, Listine, št. 254, 1413 I 27, s. 1.

²³⁰ Stülz, *Zur Geschichte*, str. 9, št. 252.

²³¹ MHDC X, str. 376, št. 1133.

²³² Schroll, *Urkundenbuch*, str. 334, št. 374, str. 335, št. 375 in 376, str. 335–336, št. 377, str. 336–340, št. 378 in str. 343, št. 381.

²³³ Prav tam, str. 343–344, št. 383.

²³⁴ Prav tam, str. 355–356, št. 402.

²³⁵ Komac, *Od mejne grofije*, str. 116–117; o rodbini gl. Wiessner, *Die Schenken von Osterwitz*.

²³⁶ Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 225.

²³⁷ ARS, AS 1063, ZL, št. 417, 1414 II 26, Ljubljana.

²³⁸ Urad deželnega upravitelja so vodili Pavel iz Wullroßa (1414), Jurij Guštanjski (1414–1417) in Leutold Julbeck (1417–1421) (ARS, AS 1063, ZL, št. 430, 1414 IV 12, s. 1. (napačna

med drugim je junija 1416 od njega zahteval, naj poskrbi, da bodo vse cerkvene ustanove (razen ljubljanskih križnikov), deželno plemstvo in podložniki pomagali ljubljanskim meščanom pri gradnji mestnega obzidja.²³⁹ Naročil mu je tudi, naj zapove vsem plemičem, ki imajo hiše v Ljubljani, da jih naselijo, plačujejo mestu dajatve in popravijo obzidje ob njih. V nasprotnem primeru je dovolil meščanom, da se polastijo teh hiš, jih naselijo ali porušijo in tam zgradijo obzidje.²⁴⁰ Morda zadnjič se omenja 26. maja 1421, odpoklican pa je bil verjetno proti koncu avgusta.²⁴¹ Po kratkem premoru je kariero nadaljeval na Štajerskem, kjer je v letih 1424–1425 izpričan kot deželni glavar.²⁴²

Verjetno proti koncu avgusta 1421 je deželni glavar postal vitez Jurij II. Turjaški (1421–1422), ki je bil prvi pravi Kranjec na tem položaju. Turjaški so bili najuglednejša in najpremožnejša kranjska plemiška rodbina, vendar se njeni pripadniki dotlej niso udeleževali v vrhu deželnoknežje uprave. Jurij je leta 1401 stopil v službo vojvode Viljema, za kar je do preklica prejemal 200 gld. letne plače.²⁴³ Dve desetletji pozneje je bil skupaj s Herbardom in Dipoldom Turjaškima v sporu z meščani Ljubljane ter prebivalci *in dem Tal* in ižanske župnije zaradi gozdov in gmajne. Ernest Železni je 19. avgusta 1421 v Ljubljani razsodil v korist slednjih, Juriju pa je morda kot nekakšno odškodnino ponudil mesto deželnega glavarja.²⁴⁴ Turjačana to ni pomirilo, saj se je kmalu zatem maščeval Ljubljančanom, zaradi česar je izgubil službo in padel v nemilost pri nadvojvodi. Z napadi, ropi, požigi in uboji je pustošil po deželi, a se je nazadnje vdal Ernestu Železnemu ter mu izročil grad Turjak in svoj del gradu Šumberk. V zameno je bil februarja 1423 pomiloščen, zasežena posest pa mu je bila vrnjena. Nadvojvoda je še ukazal, da Turjačana zaradi omenjenih dejanj ne sme nihče preganjati ali tožiti pred ograjnim sodiščem.²⁴⁵ Jurijevo le nekajmesečno uradovanje je zelo slabo poznano. Končalo se je pred 2. majem 1422, še prej pa je bil sestavljen seznam kranjskih deželanov, ki se začenja z *Landlewt, Krain, vocati vnder den Awrsperger*.²⁴⁶ Umrli naj bi leta 1428, kot pokojni se omenja februarja 1430.²⁴⁷

datacija!); št. 423, 1414 VI 26, Novo mesto; št. 426, 1414 XI 12, Ljubljana; št. 440, 1416 XII 22, s. 1.; št. 441, 1417 I 15, s. 1.; št. 443, 1417 II 18, s. 1.; št. 448, 1417 VIII 2, Dunajsko Novo mesto; št. 4429, 1416 XII 13, s. 1.; št. 5371, 1414 X 29, Ljubljana; št. 5380, 1421 VI 7, Ljubljana; GZL III/30; TKL II, str. 117–118, št. 55, str. 122–123, št. 59, str. 125, št. 61, str. 125–126, št. 62, str. 132, št. 68 in str. 140–143, št. 75 a; DOZA, Urkunden, št. 3101, 1421 VII 4, s. 1.).

²³⁹ TKL II, str. 113–114, št. 52.

²⁴⁰ GZL III/31.

²⁴¹ TKL II, str. 140–143, št. 75 a; Nared, *Seznami kranjskega plemstva*, str. 316. Gl. ARS, AS 1063, ZL, št. 442, 1417 II 8, Šentvid ob Glini; št. 452, 1418 VI 1, s. 1.; št. 653, 1456 IV 17, s. 1. (prepis listine iz 1414 III 9, Ljubljana); št. 4847, 1414 III 10, Ljubljana; št. 4848, 1414 III 10, Ljubljana; št. 5368, 1414 III 9, Ljubljana; št. 6829, 1420 VI 13, s. 1.; GZL III/32; GZL III/35; GZL III/39; GZL II/70; TKL II, str. 118–119, št. 56 in str. 126–127, št. 64.

²⁴² KLA, AUR, KLA 418-B-A 763 St, 1424 VIII 26, s. 1.; TKL II, str. 167–171, št. 96.

²⁴³ TKL II, str. 54–55, št. 4.

²⁴⁴ GZL III/40; GZL III/43; Nared, *Seznami kranjskega plemstva*, str. 316, op. 25.

²⁴⁵ TKL II, str. 151–153, št. 83.

²⁴⁶ ARS, AS 1063, ZL, št. 472, 1422 V 2, Dunajsko Novo mesto; Nared, *Seznami kranjskega plemstva*, str. 330–331, Priloga 1.

²⁴⁷ Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 19; TKL II, str. 210–211, št. 137.

Pred začetkom maja 1422 je službo deželnega glavarja nastopil grof Henrik IV. Goriški (1422–1424). Pripadal je mogočni rodbini, ki je močno zaznamovala slovenski prostor v srednjem veku. Vrhunec je dosegla v 14. stoletju, nato je sledil postopen zaton. Razlogi za Henrikovo imenovanje niso znani, lahko pa bi bila odločilna želja Ernesta Železnega, da po slabi izkušnji z domačinom Jurijem Turjaškim urad zaupa tujemu plemiču, čigar poreklo in stan sta mu v deželi zagotavljala potrebno avtoriteto. V znanih virih je prvič izpričan 2. maja 1422, kljub skromnim podatkom pa je mogoče utemeljeno sklepati, da je bil odpoklican kmalu po smrti Ernesta Železnega 10. junija 1424.²⁴⁸ Uradovanje je zelo slabo poznano, vendar se zdi, da je izvajanje oblasti prepustil deželnemu upravitelju Konradu, gradiščanu v Lienzu in Jami.²⁴⁹ V času vse večjih napetosti med Habsburžani in Celjskimi je podpiral slednje in z njimi marca 1437 sklenil pogodbo o dedovanju in skrbništvu.²⁵⁰ Umrli je leta 1454, rodbina pa je izumrla z njegovim sinom Lenartom aprila 1500.

Obdobje Ernesta Železnega ni prineslo sprememb v ustroju in delovanju deželno-glavararskega urada, bilo pa je nekaj novosti pri izbiri kandidatov. Po pome- nu najbolj izstopa sicer kratkotrajno službovanje Jurija Turjaškega, ker je bil prvi predstavnik domačega plemstva na tem položaju. Ostali so prišli iz neposredne kranjske soseščine, njihove rodbine pa so bile s tem prostorom že dolgo v stiku in bile tu tudi posestno prisotne. Prvič se je vidneje uveljavil viteški stan, ki sta mu pripadala dva od štirih deželnih glavarjev. Po Ernestovi smrti je upravo dežel in skrbništvo nad mladoletnimi otroki prevzel njegov brat Friderik IV. (1424–1435).

Kaj se je dogajalo z deželno-glavararskim uradom v mesecih po nadvojvodovi smrti, zaradi pomanjkanja virov ni znano. Po 17. juliju 1425 in pred 23. februarjem 1426 je urad ponovno zasedel Ulrik III., točaj z Ostrovice (1425/1426–1428/1429), ki ga je vodil že v letih 1413–1421.²⁵¹ Pred tem je bil deželni glavar na Štajerskem, kjer se po zbranih podatkih zadnjič omenja sredi julija 1425.²⁵² Vojvoda Friderik IV. je notranjeavstrijske dežele kot skrbnik lahko upravljal le do polnoletnosti nečakov, zato je ubral najlažjo pot in imenoval preizkušenega človeka. Ulrik je bil vsaj v zadnjem obdobju uradovanja pogosto na Kranjskem, kljub temu je bila še vedno pomembna tudi vloga deželnega upravitelja.²⁵³ Zaposlovala so ga vsakdanje zadeve, med drugim se je moral ubadati z naraščajočo kmečko trgovino, saj je februarja 1428 na pritožbo kamniških meščanov ukazal vsem duhovnikom, naj ne podpirajo kmetov pri nedovoljenem trgovanju, tako da skrivajo blago po cerkvah.²⁵⁴ Ulrikovo službovanje se je končalo okrog preloma leta 1428/1429 in je morda trajalo do njegove smrti.²⁵⁵

²⁴⁸ ARS, AS 1063, ZL, št. 472, 1422 V 2, Dunajsko Novo mesto.

²⁴⁹ Komatar, *Ein Cartular*, str. 51, št. 45; ARS, AS 1063, ZL, št. 480, 1423 XI 30, Ljubljana; NŠAL, Listine, št. 276, 1424 V 22, s. 1.

²⁵⁰ ARS, AS 1063, ZL, št. 4479, 1437 III 14, Oberdrauburg.

²⁵¹ Chmel, *Geschichte Kaiser Friedrichs IV./I*, str. 178, op. 3.

²⁵² TKL II, str. 167–171, št. 96.

²⁵³ Chmel, *Geschichte Kaiser Friedrichs IV./I*, str. 175–176, op. 2; DOZA, Urkunden, št. 3234, 1428 VII 4, s. 1.; ARS, AS 1063, ZL, št. 1265, 1528 VIII 31, Ljubljana (napačna datacija!).

²⁵⁴ GZL III/45.

²⁵⁵ KLA, AUR, KLA 418-B-A 1066 St, 1462 I 11, Ljubljana (insert listine iz 1426 XII 1, Ljubljana); HHStA, SbgE, AUR 1445 VI 28.9, 1438 I 12, s. 1. (prepis listine iz 1428 I 11, Du-

Na čelu urada je Ulriku sledil sin Jošt, točaj z Ostrovice (1428/1429–1436). Morda je imenovanje pri vojvodi izposloval oče, vendar za to ni neposrednih dokazov. Službo je nastopil pred 1. aprilom 1429, v Ljubljani pa je njegova prisotnost izpričana šele 19. novembra 1432.²⁵⁶ Pri opravljanju funkcije se je oprl na preverjeni kader, saj je za deželna upravitelja predlagal Korošca Jurija Guštanjskega (1429–1434/1435) in Konrada Aspacha (1435), ki sta v tej vlogi delovala že pri njegovem očetu.²⁵⁷ Decembra 1433 je vojvoda Friderik V. nanj naslovil ukaz, naj se skupaj s še nekaterimi odpravi h grofu Frideriku II. Celjskemu in od njega zahteva ustavitev protipravne gradnje gradu na kranjskih tleh ter rušitev že zgrajenega.²⁵⁸ Odposlanstvo ni bilo uspešno, saj je bil zgrajen do konca in je dobil ime Fridrihštajn. Maja 1435 je moral Friderik IV. oblast v notranjeavstrijskih deželah predati nečaku Frideriku V., ob tem pa je Ostroviškemu ukazal, naj bo odslej poslušen novemu deželnemu knezu.²⁵⁹ V ozračju vse bolj napetih odnosov med Habsburžani in Celjskimi je bilo mlademu vojvodi jasno, da bi v primeru pričakovanega izbruha spopadov Jošt zelo težko uspešno branil njegove pravice in interese na Kranjskem, zato ga je v prvih tednih leta 1436 odpoklical.²⁶⁰

V obdobju Friderika IV. je bil urad v rokah koroških plemičev, saj je iz te dežele poleg obeh deželnih glavarjev prišla tudi večina deželnih upraviteljev. Vojvoda je nečaka Friderika V. in Albrehta VI. kljub doseženi polnoletnosti zadrževal v skrbništvu vse do maja 1435, ko jima je bil po razsodbi vojvode Albrehta V. primoran predati podedovano oblast.²⁶¹ Sprva je še kazalo, da bosta brata vladala skupaj, vendar si je Friderik V. (1435–1493) hitro zagotovil primat. Od izvolitve za kralja februarja 1440 se je imenoval Friderik III., marca 1452 pa je bil okronan za cesarja Svetega rimskega cesarstva.

12. februarja 1436 je vodenje urada prevzel grof Štefan III. Modruški (1436–1443) iz mogočne hrvaške rodbine Frankopanov. Ob nastopu službe je deželnemu knezu Frideriku V. v Gradcu izstavil reverz, 30. decembra pa je moral zvestobo

najsko Novo mesto); Lichnowsky, *Geschichte des Hauses Habsburg V*, str. CCXXX, št. 2610, str. CCXXXI, št. 2622, str. CCXXXVI, št. 2682 in str. CCXLVII, št. 2808; ARS, AS 1063, ZL, št. 6838, 1428 II 10, s. 1.; Bizjak, *Gallenberški listinski arhiv*, str. 286. Kdaj je Ulrik umrl, ni znano, kot pokojni pa je prvič izpričan marca 1430 (Göth, *Urkunden-Regesten 8*, str. 178, št. 389 in 390).

²⁵⁶ NŠAL, Listine, št. 285, 1429 IV 1, Innsbruck; Chmel, *Geschichte Kaiser Friedrichs IV./I*, str. 178, op. 3.

²⁵⁷ Pod Ulrikom, točajem z Ostrovice je bil Jurij Guštanjski deželni upravitelj v letih 1414–1417, Konrad Aspach pa leta 1428 (gl. op. 238 in 253). Gl. TKL II, str. 189–191, št. 113, str. 195–196, št. 118, str. 211–213, št. 138, str. 225–226, št. 147, str. 227–228, št. 149, str. 239–241, št. 158, str. 250–252, št. 163, str. 254, št. 166 in str. 257–259, št. 169; Göth, *Urkunden und Urkunden-Regesten*, str. 52; Chmel, *Materialien I/2*, str. 4, št. 80; ARS, AS 1063, ZL, št. 511, 1433 III 13, s. 1.; št. 523, 1435 VIII 22, Ljubljana; št. 4468, 1433 IV 15, Gradec; št. 6687, 1431 VI 14, s. 1.; HHSa, SbgE, AUR 1445 VI 28.9, 1438 I 12, s. 1. (prepis listine iz 1433 X 5, Ljubljana).

²⁵⁸ Seuffert – Kogler, *Die ältesten steirischen Landtagsakten I*, str. 71–72, št. 22.

²⁵⁹ Lichnowsky, *Geschichte des Hauses Habsburg V*, str. CCC, št. 3425.

²⁶⁰ Prav tam, str. CCCVIII, št. 3529; gl. Göth, *Urkunden-Regesten 8*, str. 178, št. 389 in 390; GZL III/47; Chmel, *Materialien I/2*, str. 25–26, št. V; HHSa, SbgE, AUR 1445 VI 28.2, 1433 XII 14, Salzburg; AUR 1445 VI 28.31, 1433 XII 14, Salzburg; ARS, AS 1063, ZL, št. 6847, 1435 VIII 23, Ljubljana.

²⁶¹ Schwind – Dopsch, *Ausgewählte Urkunden*, str. 337–343, št. 179.

obljubiti še njegovemu bratu Albrehtu VI.²⁶² Vzroki za Štefanovo imenovanje tičijo v zelo napetih političnih razmerah. Naraščajoča moč Celjskih in njihovo tesno zavezništvo s cesarjem Sigismundom sta namreč vse bolj ogrožala Habsburžane v njihovih južnih deželah, na Hrvaškem in v Slavoniji pa so njihov pritisk vse bolj občutili Frankopani. Ti so bili od časa Štefanovega očeta Nikolaja IV. († 1432) najpomembnejši zavezniki avstrijskih vojvod v regiji in edini, ki so še lahko predstavljali protiutež ambicioznim grofom. V najbolj nevarnem položaju je bila Kranjska, saj so Celjski obvladovali znaten del njenega ozemlja, zato je Friderik tu potreboval močnega deželnega glavarja z velikim vojaškim potencialom. Ernest Železni in Nikolaj IV. sta že junija 1418 sklenila petletno zavezništvo in ga marca 1423 podaljšala za deset let.²⁶³ Konec junija 1437 so Habsburžani in Frankopani podpisali novo desetletno vojaško zvezo, uperjeno proti Celjskim, s katero so se sinovi Nikolaja IV. obvezali na lastne stroške s tisoč konjeniki pomagati vojvodi na Kranjskem, v Slovenski marki, na Krasu in v Istri.²⁶⁴ V habsburško-celjski fajdi, ki je izbruhnila čez približno pol leta, Štefan očitno ni izpolnil vojvodovih pričakovanj, saj so celjske čete na Kranjskem dosegle več uspehov. Boji so se razširili preko meja cesarstva in so ogrožali frankopanske posesti v Slavoniji, zato se je bolj kot s habsburškimi interesi ukvarjal z obrambo svojih gospošte.²⁶⁵ Avgusta 1440 je bilo med sprtima stranema doseženo premirje, v katerem so bili Frankopani posebej zavarovani pred morebitnim maščevanjem Celjskih.²⁶⁶ Ob ponovnem izbruhu fajde in obleganju Ljubljane pozno spomladi 1442 se Štefan zopet ni izkazal, morda ga sploh ni bilo v deželi.²⁶⁷ Kljub vsemu mu je kralj Friderik III. marca 1443 podelil pravico, da smejo on in njegovi dediči na svojih posestih kovati novce po dunajski meri in s svojim grbom, v znanih virih pa se tokrat prvič omenja kot kraljev svetnik.²⁶⁸ Nedolgo zatem, vsekakor pred 22. junijem, ga je Friderik odstavil z mesta kranjskega deželnega glavarja in mu odvzel naslov svetnika.²⁶⁹ Razlog bi lahko bil v vladarjevem nezadovoljstvu s Štefanovim opravljanjem službe v času fajde in (ne) izpolnjevanju pogodbenih obveznosti iz junija 1437, morda pa tudi v njegovem vse tesnejšem povezovanju z Jánosem Hunyadijem.²⁷⁰ Med uradovanjem se je zapletel v spore z ljubljanskimi meščani, ker naj bi jih oviral pri sečnji lesa na grajskem hribu in jim protipravno odvzel gmajno ter jo ogradil in oddal v najem.²⁷¹ Težave

²⁶² Lichnowsky, *Geschichte des Hauses Habsburg V*, str. CCCVIII, št. 3529 in str. CCCXX, št. 3670.

²⁶³ Klaič, *Krčki knezovi Frankopani*, str. 207.

²⁶⁴ Chmel, *Materialien I/2*, str. 46, št. XXVII.

²⁶⁵ Chmel, *Geschichte Kaiser Friedrichs IV./I*, str. 290. Celjski vazal Jošt Forchtenegger je odpovedal zvestobo kranjskemu deželnemu glavarju Štefanu Modruškemu in začel oblegati njegov grad Ozalj severno od današnjega Karlovca (Chmel, *Materialien I/2*, str. 48–49, št. XXX).

²⁶⁶ RI XIII, H. 12, št. 19.

²⁶⁷ Kot poveljnik uspešne obrambe Ljubljane se je proslavil Jurij Apfaltrer (Krones, *Die Freien von Saneck II*, str. 89).

²⁶⁸ Chmel, *Regesta I*, str. 143, št. 1390.

²⁶⁹ NŠAL, Listine, št. 316, 1443 VI 22, Dunaj.

²⁷⁰ Mlinar, *Tipologija prekograničnih odnosa*, str. 38; Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 227–228.

²⁷¹ GZL III/49; GZL III/50.

je imel tudi z bistrskim samostanom, saj naj mu ne bi odvajal odvetščine.²⁷² Koliko časa je preživel na Kranjskem, ni mogoče ugotoviti, vendar so kot predsedujoči ograjnemu sodišču izpričani izključno deželni upravitelji.²⁷³

Spomladi 1443, še pred uradnim koncem habsburško-celjske fajde, je prišlo do zamenjave deželnega glavarja. Friderik III. je zagotovo še pred načrtovano odstavitvijo Štefana Modruškega razmišljal o njegovem nasledniku. V danih razmerah je moral najti kompromis med svojimi interesi in potrebi po nujnem ohranjanju dobrih odnosov s Frankopani, s katerimi ga je še vedno vezala desetletna vojaška zveza iz junija 1437. Kot najprimernejši kandidat se je pokazal Štefanov mlajši brat Dujam IV. Modruški (1443–1447), ki je službo nastopil pred 22. junijem 1443.²⁷⁴ Odločitev zanj je bila toliko lažja, ker je veljal za enega cesarstvu najbolj naklonjenih članov rodbine.²⁷⁵ Nanjo je morda vplivala tudi kraljeva želja po spravi s Celjskimi, saj Dujam junija 1437 ni pristopil k sklenitvi zaveznitva in kot kaže se tudi ni neposredno vpletel v habsburško-celjsko fajdo.²⁷⁶ Kako pogosto je bil v Ljubljani, ni znano, je pa skoraj zagotovo bil na Kranjskem v začetku leta 1444, ko se je tu nekaj tednov s svojim dvorom zadrževal Friderik III. Po zbranih podatkih se kot deželni glavar omenja do 6. februarja 1447, z uradovanjem pa je morda zaključil v juniju, ko se je iztekla desetletna pogodba med kraljem in Frankopani.²⁷⁷

Naslednjih šest let na Kranjskem ni bilo deželnega glavarja, ampak je vrhovna sodna in vojaška oblast pripadala deželnemu upravitelju, ki se je v tem obdobju dosledno nazival kot *verweser der haubtmanschafft in Krain*.²⁷⁸ Večletna nezasedenost funkcije v času Friderika III. ni bila nenavadna, kajti Koroška je bila brez deželnega glavarja skoraj pol stoletja (1446–1493).²⁷⁹ Kranjska ga je ponovno dobila v prvih tednih leta 1453, ko je cesar upravo urada še enkrat zaupal grofu Štefanu III. Modruškemu (1453–1455). Do imenovanja je prišlo najpozneje v januarju, saj je Frankopan 2. februarja ob uradnem prevzemu službe v hrvaškem Senju izstavil reverz.²⁸⁰ Drugo obdobje službovanja je zelo slabo poznano. Po zbranih podatkih se namreč omenja le septembra 1453, ko je cesar kaplanu pri sv. Fridolinu na Bregu

²⁷² ARS, AS 1063, ZL, št. 4874, 1442 I 3, Ljubljana (prepis listine iz 1439 I 17, Dunajsko Novo mesto).

²⁷³ ARS, AS 1063, ZL, št. 544, 1438 I 13, Ljubljana; št. 547, 1438 V 5, Ljubljana; št. 554, 1439 IV 20, Ljubljana; št. 4874, 1442 I 3, Ljubljana (prepis listine iz 1439 III 19, Dunajsko Novo mesto); št. 5749, 1438 III 12, Ljubljana; št. 6697, 1438 V 19, Ljubljana; št. 6700, 1441 II 20, Ljubljana; TKL II, str. 288–289, št. 196, str. 292–293, št. 201, str. 293–294, št. 202 in str. 310–311, št. 213; HHStA, SbgE, AUR 1445 VI 28.13, 1439 VIII 24, Ljubljana; AUR 1440 I 10, Dunaj.

²⁷⁴ NŠAL, Listine, št. 316, 1443 VI 22, Dunaj.

²⁷⁵ Mlinar, *Tipologija prekograničnih odnosa*, str. 38.

²⁷⁶ Chmel, *Materialien I/2*, str. 46, št. XXVII; RI XIII, H. 12, št. 19.

²⁷⁷ ARS, AS 1063, ZL, št. 566, 1443 IX 24, Gradec; št. 583, 1445 III 1, Ljubljana; št. 588, 1445 X 11, Ljubljana; št. 6704, 1443 X 28, Ljubljana; ARS, AS 1073, ZR, 274r, fol. 79–80; TKL II, str. 335–336, št. 231 in str. 345–346, št. 240.

²⁷⁸ V času nezasedenosti deželnoglavarskega urada (1447–1453) sta bila deželna upravitelja Jurij Višnjegorski (1448) in Jurij Črnomaljski (1448–1453) (Npr. ARS, AS 1063, ZL, št. 604, 1448 IV 2, s. 1.; št. 610, 1449 VII 21, Ljubljana; št. 617, 1450 XI 2, s. 1.; št. 620, 1451 IV 5, Ljubljana; št. 624, 1452 IX 13, s. 1.).

²⁷⁹ Webermig, *Landeshauptmannschaft*, str. 85–86 in 95.

²⁸⁰ Birk, *Urkunden-Auszüge*, str. 2–3, št. 13.

v Ljubljani podelil ribolovno pravico na Ljubljanici in Iščici ter ukazal Štefanu, naj ga pri tem ne ovira, nato septembra 1454, ko je ograjnemu sodišču v njegovem imenu predsedoval deželni upravitelj Wolfgang Guštanjski, zadnjič pa 24. novembra 1454, ko mu je vladar po pritožbi kranjskih opatov in opatinj pisal, naj se sodstvo nad samostanskimi podložniki izvaja pred njihovimi sodišči, saj bi to drugače pomenilo kršenje pravic samostanov.²⁸¹ Kdaj je končal z uradovanjem, ni znano, a se je to zelo verjetno zgodilo pred 11. decembrom 1455, ko v Friderikovi potrditvi sodbe komornega sodišča, katerega prisednik je bil, nastopa za razliko od nekaterih brez kakršnegakoli službenega naziva.²⁸² Po izumrtju Celjskih leta 1456 je poskušal prevzeti del njihove dediščine, ki naj bi ga dobili od Frankopanov, zaradi česar se je dokončno oddaljil od cesarja.²⁸³ V vojni med Friderikom III. in Matijo Korvinom je leta 1477 kot zaveznik ogrskega kralja vpadel na Kranjsko, decembra 1479 pa je bil po porazu prisiljen v odpoved zahtevam po celjski zapuščini in v sklenitev miru.²⁸⁴ Umrli je leta 1481.²⁸⁵

Po koncu službovanja Štefana Modruškega je Kranjska za nekaj let ponovno ostala brez deželnega glavarja, zato so njegove pristojnosti prešle na deželnega upravitelja, ki je v tem času uporabljal naziv *verweser der hawbtmanschafft in Krain*.²⁸⁶ Prevzem celjske dediščine ni tekkel po željah Friderika III., saj se jo je želelo polastiti še nekaj drugih pretendentov, med katerimi je bil najnevarnejši nekdanji celjski vojaški poveljnik Jan Vitovec. Cesar je moral določila dedne pogodbe podpreti z vojaško močjo na terenu, zlasti na Kranjskem, kjer se mu je obetal znaten del ozemlja. V danih razmerah se je odločil vodenje deželno-glavarskega urada predati zvestemu privržencu in odličnemu poveljniku grofu Ulriku III. Schaunberškemu (1458/1459–1463). Pripadal je eni najmogočnejših in najvplivnejših avstrijskih rodbin, ki je z dedovanjem po Ptujskih leta 1438 močno posegla v današnji slovenski prostor. Izumrtje sorodnikov v moški liniji ji je poleg velikih posesti in grba prineslo tudi službo štajerskih dednih maršalov.²⁸⁷ Ulriku je preboj na dvor omogočil oče Johann II. († 1453), ki je bil dejaven na dvorih več vladarjev in je bil med drugim svetnik in kratek čas dvorni mojster Friderika III.²⁸⁸ Mladi grof je pri kralju užival veliko zaupanje, saj se je leta 1445 v vlogi njegovega svetnika udeležil pogajanj o ogrskem nasledstvu mladoletnega princa Ladislava Posmrtnega. Kot začetniku štajerske veje Schaunbergov mu je oče leta 1449 prepustil službo štajerskega dednega maršala,

²⁸¹ NŠAL, Listine, št. 351, 1453 IX 3, Gradec; ARS, AS 1063, ZL, št. 639, 1454 IX 14, Ljubljana; št. 642, 1454 XII 18, s. 1. (vidimus listine iz 1454 XI 24, Dunajsko Novo mesto).

²⁸² RI XIII, H. 19, št. 574.

²⁸³ Mlinar, *Tipologija prekograničnih odnosa*, str. 39–40.

²⁸⁴ Bizjak, *Obračuni gospostva Škofja Loka 5*, str. 454, gl. tudi op. 8; Chmel, *Actenstücke und Briefe 3*, str. 263–266, št. CIX in str. 266–267, št. CX.

²⁸⁵ Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 227–228 (biografski prikaz Štefana Modruškega vsebuje nekaj napak).

²⁸⁶ Deželni upravitelj je bil Gašper Melz (ARS, AS 1063, ZL, št. 659, 1457 I 17, Ljubljana; št. 669, 1458 VIII 28, Ljubljana; DOZA, Urkunden, št. 3811, 1458 IV 26, Dunajsko Novo mesto).

²⁸⁷ Stülz, *Zur Geschichte der Herren*, str. 61.

²⁸⁸ Chmel, *Geschichte Kaiser Friedrichs IV./1*, str. 594, Beylage XXXI; Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 53–54. O Johannu Schaunberškemu gl. Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 246–247.

leta 1452 pa je spremljal Friderika na poti na kronanje v Rim in je moral zanj v Pisi sprejeti bodočo cesarico Eleonoro Portugalsko. Pred vrnitvijo v domovino mu je novookronani cesar na mostu čez Tiberu podelil viteški udarec.²⁸⁹ Kmalu po prihodu domov ga je Friderik imenoval v skupino odposlancev, zadolženo za predajo Ladislava Posmrtnega upornim avstrijskim stanovom, ki sta jim pripadala tudi Ulrikov oče in brat Bernhard.²⁹⁰ Vojaške sposobnosti je Ulrik pokazal spomladi 1457, ko je kot poveljnik notranjeavstrijskih čet rešil cesarja, ki ga je v starem celjskem gradu oblegal Jan Vitovec.²⁹¹ Za deželnega glavarja na Kranjskem je bil imenovan med 28. avgustom 1458, ko je urad še vodil deželni upravitelj, in 12. februarjem 1459, ko se v znanih virih prvič omenja.²⁹² V obdobju sicer kratkotrajnega službovanja so se za deželo zgodili zelo pomembni dogodki. Novembra 1460 je Friderik Kranjcem končno le izstavil Zlato bulo, decembra 1461 je ustanovil ljubljansko škofijo, januarja 1463 pa je v zahvalo za izkazano zvestobo in pomoč v času obleganja na Dunaju izboljšal deželni grb.²⁹³ Pri rešitvi obleganega cesarja je imel Schaunberg ključno vlogo, saj je poveljeval notranjeavstrijskim četam, ki so ob pomoči češke vojske premagale napadalce.²⁹⁴ Ulrikovo uradovanje so zaznamovali nenehni spori z ljubljanskimi meščani, zaradi katerih ga je moral deželni knez večkrat opozoriti, naj ne krši njihovih pravic, zaposloval pa ga je tudi boj proti trgovanju na podeželju.²⁹⁵ Po turškem zavzetju Bosne se je cesar zavedel nevarnosti, zato je julija 1463 ukazal vsem okoli Ljubljane, naj se na poziv deželnega glavarja, deželnega upravitelja, deželnega vicedoma, mestnega sodnika ali mestnega sveta podajo v mesto in ga pomagajo utrditi.²⁹⁶ S turškimi vpadi se mu ni bilo treba ukvarjati, saj je kmalu po 26. juliju 1463 zaključil službovanje.²⁹⁷ Naslednje leto je napredoval v cesarjevega svétnika in bil vsaj v letih 1464–1468 oskrbnik na starem celjskem gradu.²⁹⁸ Vse do smrti 27. decembra 1484 je ostal blizu Frideriku III. in zanj izpolnjeval pomembne naloge.²⁹⁹

²⁸⁹ Stülz, *Zur Geschichte der Herren*, str. 69; Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 247–248.

²⁹⁰ Stülz, *Zur Geschichte der Herren*, str. 69; Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 246–247.

²⁹¹ Birk, *Urkunden-Auszüge*, str. 141–142, Anhang IV; Stülz, *Zur Geschichte der Herren*, str. 69.

²⁹² ARS, AS 1063, ZL, št. 669, 1458 VIII 28, Ljubljana; št. 672, 1459 II 12, Ljubljana.

²⁹³ ARS, AS 1063, ZL, št. 691, 1460 XI 25, Dunaj; št. 716, 1463 I 12, Dunajsko Novo mesto; Klun, *Diplomatarium Carnolicum I*, str. 35–37, št. 49; Vilfan, *Zlata bula Kranjcev*; Kotar, *Listina cesarja Friderika III.*

²⁹⁴ Stülz, *Zur Geschichte der Herren*, str. 69–70.

²⁹⁵ GZL III/65; GZL III/66; GZL III/69; GZL III/71; GZL III/72.

²⁹⁶ GZL III/73.

²⁹⁷ Brunner – Otorepec, *Das ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, str. 179–180, št. 87; DOZA, Urkunden, št. 3843, 1459 X 22, Ljubljana; StiANK, Urkunden, 1460 III 30, Ljubljana; ARS, AS 1063, ZL, št. 683, 1460 VI 16, Ljubljana; št. 696, 1461 I 19, Ljubljana; št. 717, 1463 I 24, Ljubljana; št. 5615, 1460 II 16, Ljubljana; TKL II, str. 404–405, št. 284, str. 405–407, št. 285, str. 407–409, št. 286 in str. 426–427, št. 305; Birk, *Urkunden-Auszüge*, str. 61–62, št. 471, str. 81, št. 619 in str. 89–90, št. 682; Stülz, *Zur Geschichte der Herren*, str. 190, št. 1016; RI XIII, H. 29, št. 119 in 120.

²⁹⁸ Birk, *Urkunden-Auszüge*, str. 97, št. 728 in 729; Chmel, *Regesta II*, str. 417–418, št. 4103, str. 457, št. 4431 in str. 550, št. 5493; Lichnowsky, *Geschichte des Hauses Habsburg VII*, str. CCCLXXIV, št. 1125; Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 248.

²⁹⁹ Stülz, *Zur Geschichte der Herren*, str. 71.

V drugem zakonu je bil poročen z Marjeto, hčerjo Andreja Kraiga, njegova sestra Barbara pa se je leta 1457 omožila z grofom Dujmom IV. Modruškim, nekdanjim kranjskim deželnim glavarjem.³⁰⁰

Pred 24. septembrom 1463 je upravo urada prevzel Sigmund Söbriacher (1463–1482).³⁰¹ Izviral je iz viteške rodbine, imenovane po gradu Söbriach, ležečem zahodno od Obervellacha na današnjem Zgornjem Koroškem. Kariero je začel v službi grofov Celjskih, pri katerih si je hitro pridobil zaupanje. Novembra 1453 je Ulrika II. zastopal na deželnem zboru avstrijskih stanov v Kremsu, aprila 1454 mu je Friderik II. v dosmrtno oskrbništvo predal gospostvo Krupa v Beli krajini, leta 1455 pa je od zadnjega celjskega grofa prejel še gospostvo Mokrice.³⁰² Po izumrtju Celjskih je bil član skupine, ki je februarja 1457 v imenu Jana Vitovca ter vseh svetnikov, oskrbnikov in služabnikov pokojnega Ulrika II. sklenila sporazum s Friderikom III. in je za razliko od nekaterih takoj prestopil v njegovo službo.³⁰³ Poteza se mu je bogato obrestovala, saj je že najpozneje julija 1458 postal cesarjev svetnik in si zagotovil pomembno mesto na dvoru.³⁰⁴ Decembra 1461 je bil prisoten ob ustanovitvi ljubljanske škofije, leta 1462 pa je od Friderika dobil v fevd gradišče v Söbriachu skupaj z več posestmi ter sodnimi in drugimi pravicami v širši okolici.³⁰⁵ Začetek šestdesetih let je zaznamovala fajda med bratoma Friderikom III. in Albrehtom VI., ki je vrhunec dosegla jeseni 1462 z obleganjem cesarja v dunajskem Hofburgu. Med obleganimi je bil tudi Sigmund Söbriacher, čigar pogum pri obrambi je ovekovečen v Beheimovi Knjigi Dunajčanov.³⁰⁶ S tem si je še dodatno utrdil zaupanje pri cesarju, ki ga je poleti 1463 postavil za deželnega glavarja na Kranjskem. Ravno v tem času je spor med habsburškim Trstom in sosednjimi beneškimi mesti prerasel v vojno, v kateri je beneška vojska hitro prevladala in obkolila Trst. Za pomoč obleganemu mestu je Friderik III. sklical zbor čet v Vipavi, za vodenje in organizacijo bojnega pohoda pa je poleg Söbriacherja zadolžil še svetnika in cesarskega komornega mojstra Krištofa Mörsberga.³⁰⁷ Morda je Sigmund tedaj prejel stolp v Proseku, a ga je obdržal le do julija 1464.³⁰⁸ V šestdesetih letih je sodeloval pri gradnji novega gradu v Ljubljani, po zatrtju tržaške vstaje leta 1467 pa je moral poskrbeti še za izgradnjo nove utrdbe v Trstu in za poplačilo odvečnih najemnikov.³⁰⁹ Maja 1468 je bil na zahtevo Friderika III. ob navzočnosti cesarskih komisarjev, med katerimi je bil tudi Söbriacher, sprejet nov statut, s katerim si je vladar popolnoma podvrigel uporno mesto.³¹⁰ Habsburžan

³⁰⁰ Stülz, *Zur Geschichte der Herren*, str. 71 in 78–79.

³⁰¹ NŠAL, Listine, št. 398, 1463 IX 24, Dunajsko Novo mesto.

³⁰² Chmel, *Regesta II*, str. 315, št. 3132; ARS, AS 1063, ZL, št. 4552, 1454 IV 4, s. I.; ARS, AS 1073, ZR, I-3r, fol. 23^c–24.

³⁰³ Birk, *Urkunden-Auszüge*, str. 135–137, Anhang I in str. 138–140, Anhang II.

³⁰⁴ Prav tam, str. 33, št. 265.

³⁰⁵ Klun, *Diplomatarium Carniolicum I*, str. 35–37, št. 49; Birk, *Urkunden-Auszüge*, str. 74, št. 574.

³⁰⁶ Karajan, *Michael Beheim's Buch*, str. 59, 80 in 119.

³⁰⁷ Luger, *Kaiser Friedrich III.*, str. 30–31.

³⁰⁸ Birk, *Urkunden-Auszüge*, str. 101, št. 758; Luger, *Kaiser Friedrich III.*, str. 36–37.

³⁰⁹ Chmel, *Regesta II*, str. 488, št. 4784, str. 547, št. 5461 in 5465 in str. 560, št. 5635; Luger, *Kaiser Friedrich III.*, str. 41–42 in 49–50.

³¹⁰ Chmel, *Materialien II*, str. 298–301, št. CCXL; Luger, *Kaiser Friedrich III.*, str. 44.

mu je zelo zaupal, saj ga je novembra imenoval v skupino pooblaščenecv, zadolženo za upravo dežel v času njegove odsotnosti.³¹¹ Po ureditvi razmer na Tržaškem se je vrnil na Kranjsko, kjer se je moral soočiti s turškimi vpadi, ki so v naslednjih letih hudo prizadeli deželo. Z namenom izboljšanja obrambe je cesar v sedemdesetih letih več trgov povzdignil v mesta, skoraj zagotovo mu je pri tem svetoval tudi deželni glavar, saj je dobro poznal razmere na terenu. Znano je, da je sodeloval pri določanju krškega mestnega pomirja in bil zadolžen za popisovanje škode na deželnoknežjih gospodstvih.³¹² Vladar je največ pozornosti namenil Ljubljani, saj je izdal več ukazov za njeno utrjevanje, organizacijo in nadzorovanje del pa je zaupal deželnemu glavarju.³¹³ Söbriacher se je gotovo udeleževal deželnih in meddeželnih zborov, na katerih so med drugim razpravljali o obrambi proti Turkom, zadolžen je bil tudi za najemanje in plačevanje najemnikov ter za izterjavo neplačanih davkov za te potrebe.³¹⁴ Marca 1480 je bil najprej na koroškem in nato na kranjskem deželnem zboru eden od treh komisarjev, ki so stanovom predstavili zahteve deželnega kneza.³¹⁵ Poleti 1478 je sodeloval pri zatrtju koroškega kmečkega upora, nato pa je bil do konca leta 1479 veliko časa na dvoru v Gradcu, kjer je deloval kot lobist vplivnih posameznikov in prisednik komornega sodišča.³¹⁶ Vpliv je uporabil tudi za pomoč sorodnikom, saj je cesar aprila 1464 skoraj zagotovo na njegovo prošnjo oglejskemu patriarhu za župnika v Mirni prezentiral Ahaca Söbriacherja, ki je bil pozneje župnik v Laškem in v letih 1487–1500 škof v Trstu.³¹⁷ Sigmund je ostal deželni glavar do smrti leta 1482, pokopan pa je bil v ljubljanski stolnici, v kateri je bil še v Valvasorjevem času njegov nagrobnik.³¹⁸

³¹¹ Seuffert – Kogler, *Die ältesten steirischen Landtagsakten II*, str. 101–102, št. 136.

³¹² Chmel, *Actenstücke und Briefe 2*, str. 920–921, št. MCCLXXV in str. 921, št. MCCLXXVI.

³¹³ GZL IV/1; GZL IV/4; GZL IV/7; Chmel, *Urkundliches*, str. 150, št. 197, str. 150–151, št. 198 in str. 151, št. 199.

³¹⁴ Schroll, *Urkundenbuch*, str. 461–463, št. 585; Seuffert – Kogler, *Die ältesten steirischen Landtagsakten II*, str. 146; Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 201–203; Chmel, *Actenstücke und Briefe 2*, str. 894, št. MCLXXXVIII in str. 904, št. MCCXXVII. Čeprav Söbriacherjeve prisotnosti na večini deželnih in meddeželnih zborov z viri ni mogoče dokazati, je pričakovana, saj je bil vrhovni vojaški poveljnik v najbolj ogroženi deželi.

³¹⁵ Chmel, *Actenstücke und Briefe 3*, str. 393–397, št. CLXIX.

³¹⁶ Chmel, *Actenstücke und Briefe 2*, str. 806, št. CMLVI in str. 881, št. MCLII; DASP, *Urkunden*, 1478 VIII 7, Gradec; Helm – Magin – Maurer – Wagner, *Die Protokoll- und Urteilsbücher*, str. 1385–1386 (1478 XII 17), 1386 (1478 XII 22), 1479 IX 27), 1386–1387 (1479 X 1), 1387 (1479 X 5, 1479 X 9), 1388 (1479 X 12, 1479 X 27) in 1768; Brandl, *Urkunden-Buch*, str. 254, št. CCCXX; Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 109, 232, op. 356 in str. 234.

³¹⁷ Tomaschek, *Regesten zur Geschichte Kärntens*, str. 110, št. 409; Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 234.

³¹⁸ Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 22. Gl. TKL II, str. 444, št. 317 a, str. 489–490, št. 346, str. 491–493, št. 349, str. 503–504, št. 358, str. 516, št. 371, str. 521–522, št. 376 in str. 522, št. 377; HHStA, Hs. W 724, fol. 272^v; Chmel, *Regesta II*, str. 485, št. 4747; Birk, *Urkunden-Auszüge*, str. 128, št. 966 in str. 129, št. 976; ARS, AS 1063, ZL, št. 764, 1468 V 2, Ljubljana; št. 769, 1469 IV 17, Ljubljana; št. 834, 1481 VI 12, s. l.; št. 5753, 1482 I 7, Ljubljana; Petteneegg, *Die Urkunden*, str. 567, št. 2129 in str. 572, št. 2151; Komatar, *Ein Cartular*, str. 71, št. 91; GZL IV/2; GZL IV/3; GZL IV/5; GZL IV/8; Göth, *Urkunden-Regesten 9*, str. 295, št. 623; Chmel, *Urkundliches*, str. 97, št. 49, str. 99, št. 55, str. 129, št. 146, str. 133–134, št. 160, str. 134–135, št. 162, str. 135–136, št. 163, str. 136–137, št. 164, str. 140, št. 174, str. 141–142, št. 177 in str. 154–155, št. 209.

4. januarja 1483 je urad zasedel vitez Viljem II. Turjaški (1483–1501), eden najmarkantnejših Kranjcev v srednjem veku.³¹⁹ Ob nastopu službe je imel za seboj nadvse uspešno kariero, ki ji v slovenskem prostoru skorajda ni para. Začel jo je na dvoru Friderika III. in je leta 1461 kupil hišo v Dunajskem Novem mestu, kjer je cesar s svojimi dvorjani preživel veliko časa.³²⁰ Jeseni 1462 je bil z vladarjem v obleganem Hofburgu in je januarja 1463 skupaj z bratoma Janezom III. in Jurijem V. za izkazano zvestobo prejel v fevd na novo ustanovljeno službo dednega maršala na Kranjskem in v Slovenski marki.³²¹ Konec februarja so skupaj s stricem Engelhardom I. dobili dovoljenje za ponovno zgraditev in utrditev gradu Šumberk, marca pa je Friderik Engelhardu in Viljemu dovolil še, da se za škodo, ki sta jo utrpela zaradi obleganja Hofburga s strani Albrehta VI., odškodujeta pri njegovih privržencih v Avstrijah nad in pod Anižo.³²² Viljem je bil vsaj od leta 1456 komornik in je imel pomembno mesto na dvoru, zato je tudi po letu 1463 veliko časa preživel na njem.³²³ Precejšnja finančna moč mu je omogočala, da je lahko kreditiral cesarja in si tako dvigoval priljubljenost.³²⁴ Po smrti brata Janeza in delitvi rodbine julija 1467 je postal glava novo osnovane šumberške veje Turjaških, ki je v naslednjih desetletjih predvsem po njegovi zaslugi doživela izjemen vzpon.³²⁵ Službi komornika in cesarjevega svétnika sta mu poleg ugleda prinašali precejšnje finančne koristi in možnosti za pridobivanje položajev v lokalni deželno knežji upravi.³²⁶ V letih 1468–1470 je imel v zakupu deželno knežjo mitnico na Reki, septembra 1468 je dobil še mitnico v Planini, julija 1469 je z bratom Jurijem prejel v oskrbništvu grad Žužemberk, v Avstriji pod Anižo je imel od cesarja v letih 1470–1484 v zastavi gospostvo Krumau am Kamp in od februarja 1477 še deželsko sodišče Weikersdorf, bil je tudi oskrbnik v Ložu (1469), Rogatcu (1475–1478) in na Mehovem (od 1489).³²⁷ V sedemdesetih in osemdesetih letih je bil še naprej dejaven na dvoru, kjer je opravljal pomembne naloge in je zato januarja 1478 od vladarja kupil hišo v Gradcu.³²⁸ Zlasti pogosto se omenja pri upravnih in denarnih poslih, nastopal je kot lobist meščanov Trsta in kot porok kranjskim plemičem, ki jim je pomagal pri

³¹⁹ HHStA, AUR, 1483 I 4.

³²⁰ Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 231–232.

³²¹ Karajan, *Michael Beheim's Buch*, str. 61, 80–81 in 171; TKL II, str. 424–425, št. 304.

³²² TKL II, str. 428–429, št. 307 in str. 429–431, št. 308.

³²³ Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 231–232.

³²⁴ Chmel, *Regesta II*, str. 500, št. 4926.

³²⁵ TKL II, str. 450–451, št. 323, str. 451–463, št. 324 in str. 463–465, št. 325.

³²⁶ Verjetno ne le z naslova komorništva je letno prejemal 256 f. pfen., k temu pa je dodal še 200–300 f. pfen. letne svétniške plače (Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 157 in 232; Chmel, *Regesta II*, str. 460, št. 4465). Za opravljanje službe ali iz cesarjeve milosti je večkrat prejel denarna in naturalna izplačila (Chmel, *Regesta II*, str. 525, št. 5203, str. 549, št. 5489 in str. 584, št. 6001).

³²⁷ HHStA, AUR, 1468 IV 20; 1468 XI 16; 1469 VII 11; 1475 XI 22; 1477 II 28, Dunaj; 1489 V 4; Chmel, *Regesta II*, str. 559, št. 5633, str. 561, št. 5656, str. 575, št. 5870, str. 577, št. 5898, str. 586, št. 6031 in 6033 in str. 717, št. 7709; Chmel, *Actenstücke und Briefe 2*, str. 583–584, št. CCCXXXVI; Preinfalk, *Auerspergi*, str. 386; Tomaschek, *Urkunden-Regesten*, str. 60, št. 61.

³²⁸ Chmel, *Urkundliches*, str. 145–146, št. 187. Konec sedemdesetih let je cesar s svojim dvorom večino časa bival v Gradcu.

pridobitvi pomembnih služb v deželnoknežji upravi.³²⁹ Priložnostno že okrog leta 1470, večkrat pa od leta 1480 ga je cesar angažiral v diplomatski službi in kot komisarja na deželnih zborih.³³⁰ To mu je prineslo poznanstva v vplivneži iz cesarstva, zlasti brandenburški mejni grof Albreht Ahil je poskušal prav preko Viljema hitreje prodreti s svojimi zadevami do samega cesarja.³³¹ Zaradi velikega premoženja se ga je že med sodobniki prijel vzdevek Bogati.³³² Položaj deželnega glavarja je po smrti sorodnika Sigmunda Söbriacherja zasedel morda na lastno željo, kajti vse do smrti 10. oktobra 1506 je večino časa preživel na Kranjskem.³³³ Z Viljemovim imenovanjem sta se zblížali deželnoknežja in stanovska sfera, saj je bil po več kot šestih desetletjih prvi predstavnik domačega plemstva na tej funkciji. Uradovanje so zaznamovali turški vpadi, vojna med Friderikom III. in Matijo Korvinom ter boj proti trgovini na podeželju.³³⁴ S prevzemom vicedomskega urada, ki ga je vodil v letih 1483/1489–1498, je še dodatno utrdil oblast in vpliv v deželi.³³⁵ Julija 1483 je dobil od vladarja v zastavo grad Kamnik z vsem pripadajočim, upravljal je urad Primskovo pri Kranju in gospostvo Novi grad pri Preddvoru, kot zakupnik je okrog leta 1497 posedoval tudi kočevsko gospostvo.³³⁶ Spomladi 1491 je pomagal zatreti kmečki upor na freisinškem loškem gospostvu, na pogrebu cesarja Friderika III. leta 1493 pa je nosil simbole Kranjske.³³⁷ Februarja 1494 je novemu deželnemu knezu Maksimilijanu I. (1493–1519) izstavil reverz, v katerem je potrdil, da je zase in za svoje dediče prejel urada deželnega glavarja in deželnega vicedoma skupaj z mitnico v Logatcu, ki jo je užival kot priboljšek h glavarški plači.³³⁸ Vse to je obdržal pod enakimi pogoji, kot jih je imel pri pokojnem cesarju, kar izraža njegovo namero, da bi službi zagotovil svojemu nečaku in nasledniku Janezu Turjaškemu, saj kljub dvema zakonoma ni imel otrok.³³⁹ Načrt se je le delno uresničil, kajti po

³²⁹ Chmel, *Regesta II*, str. 558, št. 5612, str. 565, št. 5719 in 5720, str. 566, št. 5733 in 5742, str. 567, št. 5755 in str. 569, št. 5781; Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 232; Luger, *Kaiser Friedrich III.*, str. 65–67 in 78–79; RI XIII, H. 29, št. 143, 214 in 215; Chmel, *Urkundliches*, str. 103, št. 67, str. 119–120, št. 121, str. 129–130, št. 147, str. 130, št. 150, str. 144, št. 183 in str. 154–155, št. 209; Chmel, *Actenstücke und Briefe 2*, str. 766, št. DCCCXXXI, str. 892, št. MCLXXX, str. 893, št. MCLXXXIV, str. 894, št. MCLXXXVIII, str. 897, št. MCXCVII, str. 904, št. MCCXXVI, str. 907, št. MCCXXXVII, str. 907–908, št. MCCXXXVIII, str. 911, št. MCCLII, str. 912, št. MCCLV, str. 912–913, št. MCCLVI, str. 913, št. MCCLVII, str. 926, št. MCCXCI, str. 931, št. MCCCIX in str. 933, št. MCCCXV; Göth, *Urkunden-Regesten 10*, str. 334, št. 877 in str. 335, št. 882.

³³⁰ Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 232; Chmel, *Actenstücke und Briefe 2*, str. 543, št. CCXXX; Chmel, *Actenstücke und Briefe 3*, str. 393–397, št. CLXIX.

³³¹ Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 232, op. 356 in str. 401.

³³² Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 22.

³³³ Preinfalk, *Auerspergi*, str. 509–510. Viljemova sestra Suzana je bila v prvem zakonu poročena s Sigmundovim bratom Janezom (prav tam, str. 558; KLA, AUR, KLA 418-B-C 4308 St, 1435 IX 18, s. 1.).

³³⁴ Simoniti, *Turki so v deželi že*, str. 76; GZL IV/18; GZL IV/19; GZL IV/21; GZL IV/22; GZL IV/24; GZL IV/25; GZL IV/27; GZL IV/28.

³³⁵ Kotar, *Deželnoknežja oblast in uprava*, str. 242–243.

³³⁶ HHStA, AUR, 1483 VII 25; RI XIII, H. 29, št. 225; Preinfalk, *Auerspergi*, str. 386.

³³⁷ Blaznik, *Škofja Loka*, str. 142–143; Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 45.

³³⁸ HHStA, AUR, 1494 II 15.

³³⁹ Leta 1471 se je poročil z Marjeto Fraunhofer, pripadnico spodnjeavstrijskega plemstva,

koncu službovanja leta 1501 mu je lahko predal samo deželno glavarstvo, vice-domski urad je namreč izgubil leta 1498. Deželnoglavarstve dolžnosti je prenehal izpolnjevati pred 10. majem 1501, ko v tej vlogi že nastopa Janez.³⁴⁰ Pokopan je bil v frančiškanskem samostanu v Ljubljani, katerega skrbnik je bil, pri glavnem oltarju pa mu je bil v večni spomin postavljen epitaf.³⁴¹

V obdobju skoraj šestdesetletne vladavine deželnega kneza Friderika V. (III.) je deželno glavarstvo na Kranjskem doživelo opaznejše spremembe, ki so bile posledica spremenjenih političnih razmer in zunanjih dejavnikov. V prvi vrsti je treba omeniti izumrtje Celjskih leta 1456, saj je cesar po pridobitvi njihove dediščine dokončno utrdil oblast v deželi in jo tesneje vključil v svojo oblastno sfero. S tem se je okrepila vloga deželnih glavarjev, kajti odslej jih pri izpolnjevanju nalog niso več ovirali celjski uradniki, to pa se je ne nazadnje izrazilo v njihovi bolj stalni prisotnosti v Ljubljani. Zaradi ogroženosti deželnoknežje oblasti je Friderik do zatona glavnih rivalov na uradu favoriziral hrvaška grofa Modruška, njune naslednike pa je rekrutiral iz vrst na dvoru delujočih plemičev. Funkcija je po letu 1463 prešla v roke pripadnikov viteškega stanu, zlasti pomembno je bilo imenovanje Viljema Turjaškega, saj so se z njim na položaju uveljavili predstavniki domačega plemstva. Največji vpliv na delovanje urada so imeli turški vpadi, saj so deželni glavarji dobili številne nove zadolžitve, povezane z organizacijo obrambe dežele. V poznem srednjem veku je precej razvejana deželnoknežja uprava proizvedla velike količine pisnega gradiva, zato je ohranjenost virov bistveno boljša v primerjavi s starejšimi obdobji.

Zaključek

Imenovanje deželnega glavarja je bilo v izključni pristojnosti deželnega kneza in je veljalo do preklica. Praviloma ga je izbral med najzvestejšimi privrženci in je moral ustrezati več kriterijem. Glavni so bili uživanje zaupanja pri vladarju, politična ustreznost, spretnost pri vodenju sodnih in upravnih zadev ter vojaške sposobnosti. Do imenovanja je lahko prišlo tudi na predlog posameznika ali skupine, pri tem so imela pomembno vlogo sorodstvena in prijateljska razmerja. V nekaj primerih je mogoče upravičeno domnevati, da je nosilec funkcije še pred

pred letom 1488 pa z Marjeto Kraig, vdovo nekdanjega kranjskega deželnega glavarja Ulrika Schauberskega (Preinfalk, *Auerspergi*, str. 75). Prim. TKL II, str. 566–567, št. 421.

³⁴⁰ ARS, AS 1063, ZL, št. 968, 1501 V 10, Ljubljana. Gl. GZL IV/14; GZL IV/15; GZL IV/16; GZL IV/17; GZL IV/31; GZL IV/34; GZL IV/35; GZL IV/36; TKL II, str. 519–520, št. 375, str. 521–522, št. 376, str. 522, št. 377, str. 544–545, št. 398, str. 559–560, št. 412; RI XIII, H. 29, št. 227, 241, 253, 259, 275, 284, 287 in 291; HHStA, AUR, 1484; Göth, *Urkunden-Regesten 10*, str. 331, št. 846; ARS, AS 1063, ZL, št. 869, 1489 XI 16, Ljubljana; št. 871, 1490 I 25, Ljubljana; št. 877, 1491 III 8, Augsburg; št. 894, 1492 VIII 13, Ljubljana; št. 921, 1495 V 20, s. 1.; št. 925, 1495 XII 7, Ljubljana; št. 927, 1494 VI 4, s. 1. (napačna datacija, pravilno 1496); št. 929, 1496 X 20, s. 1.; št. 941, 1498 VI 4, s. 1.; št. 944, 1498 IX 29, s. 1.; Bizjak, *Gallenberški listinski arhiv*, str. 287; Koblar, *Drobtinice 2/1*, str. 61, 63–64 in 82–83; Koblar, *Drobtinice 3/2*, str. 61 in 65.

³⁴¹ Preinfalk, *Auerspergi*, str. 75.

koncem uradovanja z lobiranjem pri deželnem knezu službo zagotovil svojemu nasledniku. Imenovanja so se verjetno pogosto zgodila v ustni obliki, novi uradnik pa je moral priseči zvestobo in obljubiti vestno opravljanje službe. V 15. stoletju je bila navada, da je izstavil pisni reverz, s katerim se je obvezal, da se bo zadovoljil s plačilom, da bo pravično sodil tako bogatim kot revnim, da bo na zahtevo urad takoj vrnil vladarju itd.³⁴²

Urad so vodili praviloma pripadniki uglednih grofovskih in gosposkih rodbin, ki so imeli tesne stike z deželnim knezom ali celo kariero na dvoru. Izjema je bilo kratko službovanje krškega škofa Ulrika II. v letu 1351, saj je bil edini predstavnik cerkvenega stanu na tem položaju. Proti koncu srednjega veka se je v habsburških deželah viteški stan močno okrepil in posegel po najvišjih mestih deželnoknežje uprave. Na Kranjskem je pripadnik viteštva deželno glavarstvo prvič zasedel leta 1402, istega leta se je to zgodilo tudi na Štajerskem.³⁴³ Kranjci so bili vse do druge polovice 15. stoletja na dvoru zelo slabo zastopani, kar je eden od razlogov, zakaj sta bila med nosilci funkcije samo dva domača plemiča. Večina je izvirala iz Štajerske, Koroške in Avstrije, nekaj pa iz drugih dežel. Imenovanje tujcev je bilo v navadi tudi na Štajerskem in Koroškem, vendar v bistveno manjši meri.³⁴⁴

Sedež deželnega glavarstva je bil morda že od časa Otokarja II. Přemysla na ljubljanskem gradu, ki ga je vsakokratni uradnik prejel skupaj s službo. V urad se je razvilo zelo zgodaj, saj je že leta 1272 prvič označeno kot *officium capitaneatus*.³⁴⁵ Ustroj in delovanje sta zaradi zelo redkih omemb glavarju podrejenih uslužbencev slabo poznana. Med prvimi so izpričani kaplani in notarji, pozneje pa zlasti pisarji in sli.³⁴⁶ Z razvejanjem uprave in povečanjem pisnega uradovanja je njihovo število postopno naraščalo. Zaradi odsotnosti, bolezni, obveznosti in drugih razlogov se je kmalu pojavila potreba po namestniku deželnega glavarja. Na Štajerskem je prvič omenjen leta 1271, na Kranjskem leta 1321, na Koroškem pa leta 1344.³⁴⁷ Iz prvotno kratkotrajnega nadomeščanja se je sčasoma razvil stalni urad deželnega upravitelja. Iz reverza Štefana Modruškega iz februarja 1453 izhaja, da je deželni glavar vladarju za ta položaj predlagal tri ali štiri kandidate iz vrst deželanov, ta pa je nato izbral enega od njih.³⁴⁸ Način imenovanja se je v drugi polovici 15. stoletja spremenil, in sicer so deželnega upravitelja izvolili stanovi, deželni glavar pa je nato obvestil deželnega kneza.³⁴⁹ Kljub temu je ostal vključen v glavarjevo pisarno in si je pri delu pomagal z njegovimi uradniki.³⁵⁰ Srednjeveške urade so

³⁴² Lichnowsky, *Geschichte des Hauses Habsburg V*, str. CCCVIII, št. 3529 in str. CCCXX, št. 3670; Birk, *Urkunden-Auszüge*, str. 2–3, št. 13; HHStA, AUR, 1483 I 4.

³⁴³ Lackner, *Hof und Herrschaft*, str. 135 in 146.

³⁴⁴ Gl. seznama štajerskih in koroških deželnih glavarjev: Schäffer, *Reinprecht von Reichenburg*, str. 637–638; Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 178, Anhang 1.

³⁴⁵ MHDC V, str. 70, št. 100.

³⁴⁶ Gl. op. 56; Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 84.

³⁴⁷ Schäffer, *Reinprecht von Reichenburg*, str. 638; ARS, AS 1063, ZL, št. 63, 1321 IV 23, Ljubljana; Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 179, Anhang 2.

³⁴⁸ Birk, *Urkunden-Auszüge*, str. 2–3, št. 13.

³⁴⁹ HHStA, RK Maximiliana 9-3-33.

³⁵⁰ Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 4.

poosebljali njihovi nosilci, kar se je izrazilo tudi v neobstoju službenega pečata, saj so dokumente overjali z lastnim pečatnikom.

Deželni glavar je izpolnjeval celo vrsto nalog, najpomembnejši sta bili predsedovanje ograjnemu sodišču in poveljevanje deželni vojski. Hkrati sta tudi najstarejši, čeprav so bile sodne pristojnosti formalno utemeljene šele s privilegijem iz leta 1338.³⁵¹ V času bojnih pohodov deželnega kneza ali obrambe dežele so v ospredje stopile vojaške kompetence. Sklicati je moral deželno vojsko in prevzeti poveljstvo, v poznem srednjem veku je bil zadolžen tudi za najemanje in plačevanje najemnikov.³⁵² V obdobju turških vpadov je nadzoroval utrjevanje deželnoknežjih mest in gradov, morda je vladarju podajal predloge, katere trge naj povzdigne v mesta in jim s tem omogoči pravico do obzidja.³⁵³ Zadolžen je bil tudi za popisovanje škode na komornih gospodstvih.³⁵⁴ V zadnji tretjini 15. stoletja, ko so se vrstili izredni davki za poplačilo upornih najemnikov in obrambo pred Turki, je nadzoroval njihovo pobiranje in izterjeval neplačnike.³⁵⁵ Branil je pravice in interese deželnoknežjih mest in trgov ter cerkvenih ustanov, ki so bile pod vladarjevo zaščito oziroma odvetništvom.³⁵⁶ Skrbel je za varovanje cest, uporabo obveznih poti in plačevanje prometnih pristojbin, večji del srednjega veka pa tudi za zatiranje nedovoljenega trgovanja na podeželju.³⁵⁷ Priložnostno je izstavljal overjene prepise listin, sicer je to bolj pogosto delal deželni upravitelj.³⁵⁸ Predstavljal je vez med deželo in dvorom, saj je po eni strani izpolnjeval prejete ukaze, po drugi pa poročal o deželnih zadevah. V času nezasedenosti urada ali odsotnosti deželnega glavarja so naloge prešle na deželnega upravitelja.

Za opravljanje službe je prejemal letno plačilo iz kranjskega vicedomskega urada. Višina in način izplačila sta se skozi čas spreminjala, vendar je za natančnejši prikaz na voljo presenetljivo malo podatkov. V zgodnejših obdobjih se mu je deželni knez verjetno oddolžil z namenitvijo dela komornih dohodkov in podelitvami fevdov, prve oprijemljive informacije pa so šele iz leta 1421/1422, ko je letno zaslužil 480 mark šilingov (m β).³⁵⁹ Primerjava s plačo deželnega vicedoma, ki je leta 1500 znašala 180 m β, kaže, da je bil deželni glavar najbolje plačan uradnik na Kranjskem.³⁶⁰ Znesek je bil le osnova, h kateri je treba prišteti še fevde, rente, izredna izplačila v denarju in naturi ter nagrade v obliki dragocenih predmetov. Deželno glavarstvo je imelo sredi 15. stoletja ribolovne pravice na Ljubljani in Iščici, del ribolovnih, gozdnih in pašnih pravic v okolici Ljubljane pa je moral gla-

³⁵¹ Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 320–323.

³⁵² Chmel, *Regesta II*, str. 560, št. 5635; Chmel, *Actenstücke und Briefe 2*, str. 894, št. MCLXXXVIII.

³⁵³ Gl. op. 313.

³⁵⁴ Chmel, *Actenstücke und Briefe 2*, str. 921, št. MCCLXXVI.

³⁵⁵ Prav tam, str. 904, št. MCCXXVII.

³⁵⁶ GZL III/9; ARS, AS 1063, ZL, št. 4876, 1444 II 10, Ljubljana.

³⁵⁷ GZL III/3; GZL III/20; GZL IV/34; GZL IV/36; gl. op. 334.

³⁵⁸ ARS, AS 1063, ZL, št. 834, 1481 VI 12, s. 1.

³⁵⁹ CDAF, str. 328–330, št. 306; gl. op. 76; GZL IX/61, str. 6.

³⁶⁰ Bizjak, *Ratio facta est*, str. 146.

var septembra 1463 predati v (so)uporabo ljubljanskemu škofu.³⁶¹ Občasna izredna izplačila v denarju in naturi so prihajala tako iz domačih kot tujih uradov.³⁶² Viljem Turjaški je kot priboljšek h glavarski plači užival mitnico v Logatcu, z naslova deželnoknežjega odvetništva nad vetrinjskim samostanom pa je leta 1497 dobil 40 šilingov, 20 piščet in 20 mer ovsu.³⁶³ Več podatkov je na voljo za Koroško, kjer je letna plača deželnega glavarja leta 1319 znašala 200 mark breških pfen., leta 1331 mu je za obdobje treh let pripadlo 600 mernikov žita, 6.000 kosov sira, 180 veder vina ter določeni količini kož in rib, konec 15. stoletja je zaslužil 300 renskih gld., v začetku naslednjega stoletja pa že 500 renskih gld. (1 renski gld. = 3/4 ogrskega gld.).³⁶⁴ Plača štajerskega deželnega glavarja je leta 1479 nanese 400 ogrskih gld.³⁶⁵ Zaradi pomanjkanja sočasnih podatkov za vse tri dežele ni mogoče podati natančne primerjave plač vrhovnih deželnoknežjih uradnikov. Zaslužek kranjskega deželnega glavarja iz leta 1421/1422 ustreza približno 650 gld., kar pomeni, da je prejemal bistveno višje osnovno plačilo kot glavarja na Štajerskem in Koroškem.³⁶⁶ Razlog za to bi lahko bil v donosnem ljubljanskem vicedomskem uradu.

Priloga: Seznam državnih namestnikov in deželnih glavarjev na Kranjskem

Ekbert Andechs-Meranski, bamberski škof	1236–1237
Eberhard Ebersteinski	1237–1239
Oton Ebersteinski	1247–1248
Majnhard III. Goriški	1248–1250
Ulrik iz Taufersa	1270
Ulrik iz Dürrenholza/Drnholca	1271–1273
Ulrik, točaj iz Haßbacha	1273–1275/1276
Majnhard IV. Goriško-Tirolski	1276–1279
Majnhard I. Ortenburški	1325–1331
Friderik Žovneški	1334–1340
Herdegen I. Ptujski	1340–1350
Ulrik II., krški škof	1351
Hartnid Vivšniški	1351–1353
Rudolf Oton Liechtensteinski	1353–1355/1356

³⁶¹ NŠAL, Listine, št. 351, 1453 IX 3, Gradec; št. 398, 1463 IX 24, Dunajsko Novo mesto.

³⁶² Chmel, *Regesta II*, str. 500, št. 4915, str. 507, št. 4995, str. 543, št. 5396 in str. 549, št. 5489.

³⁶³ HHStA, AUR, 1494 II 15; Mlinarič, *Posest vetrinjskega samostana*, str. 109.

³⁶⁴ Webemig, *Landeshauptmannschaft*, str. 166, gl. tudi op. 398 in str. 174.

³⁶⁵ Göth, *Urkunden-Regesten 9*, str. 303, št. 692.

³⁶⁶ Bizjak, *Ratio facta est*, str. 109.

Oton VI. Ortenburški	1357–1359/1360
Leutold II. Stadeck	1360
Albero III. Puchheim	1360–1361
Konrad IV. Aufensteinski	1361–1362
Ulrik I. Celjski	1362–1367
Konrad II. Kraig	1367–1384
Hugo VIII. Devinski	1385–1389/1390
Herman II. Celjski	1390–1401
Janez III. Neidegg	1402–1405
Jakob I. Stubenberški	1406–1409
Viljem Rabensteinski	1411–1413
Ulrik III., točaj z Ostrovice	1413–1421
Jurij II. Turjaški	1421–1422
Henrik IV. Goriški	1422–1424
Ulrik III., točaj z Ostrovice	1425/1426–1428/1429
Jošt, točaj z Ostrovice	1428/1429–1436
Štefan III. Modruški	1436–1443
Dujam IV. Modruški	1443–1447
Štefan III. Modruški	1453–1455
Ulrik III. Schaunberški	1458/1459–1463
Sigmund Söbriacher	1463–1482
Viljem II. Turjaški	1483–1501

Viri in literatura

Arhivski viri

ADG – Archiv der Diözese Gurk, Celovec

AGDK – DKA Urkundenreihe

URK – Diözesanurkunden

ARS – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana

AS 40/I, Schumi-Komatarjeva zbirka prepisov listin

AS 730, Graščina Dol

AS 1063, ZL – Zbirka listin

- AS 1073, ZR – Zbirka rokopisov: I-3r, 274r
 DASP – St. Pölten, Diözesanarchiv
 Urkunden
- DOZA – Wien, Deutschordenszentralarchiv, Dunaj
 Urkunden
- HHStA – Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Dunaj
 1-1 Urkundenabschriften
 AUR – Allgemeine Urkundenreihe
 Hs. W 724 – Notranjeavstrijska fevdna knjiga cesarja Friderika III. 1443–1469
 Mauerbach, Kartäuser
 Reichskanzlei
- Maximiliana
 SB Khevenhüller/Riegersburg – Khevenhüller-Metsch, Familienarchiv (Depot)
 SbgE – Salzburg, Erzstift
 AUR – Allgemeine Urkundenreihe
- HKA – Finanz- und Hofkammerarchiv, Dunaj
 Urkunden
- KLA – Kärntner Landesarchiv, Celovec
 AUR – Allgemeine Urkundenreihe
- NOeLA – Niederösterreichisches Landesarchiv, St. Pölten
 StA Urk – Urkundensammlung des Ständischen Archivs
- NŠAL – Nadškofijski arhiv, Ljubljana
 Listine
- PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, Maribor
 0001 – Zbirka listin
- StiAA – Altenburg, Stiftsarchiv, Altenburg
 Urkunden
- StiAG – Göttweig, Stiftsarchiv, Furth bei Göttweig
 Urkunden
- StiAK – Klosterneuburg, Stiftsarchiv, Klosterneuburg
 Urkunden Klosterneuburg
- StiANK – Neukloster, Wiener Neustadt
 Urkunden
- StiARein – Rein, Stiftsarchiv, Rein
 Urkunden
- StiAScho – Schottenabtei, Stiftsarchiv, Dunaj
 Urkunden
- StiASF – St. Florian, Stiftsarchiv, St. Florian
 Urkunden
- StiAZ – Zwettl, Stiftsarchiv, Zwettl
 Urkunden
- WStLA – Wiener Stadt- und Landesarchiv, Dunaj
 HAUrk – Hauptarchiv – Urkunden

Objavljeni viri

- AF – Zahn, Joseph von: *Austro-Friulana. Sammlung von Actenstücken zur Geschichte des Conflictes Herzog Rudolfs IV. von Österreich mit dem Patriarchate von Aquileja, 1358–1365. (Mit Einschluss der vorbereitenden Documente von 1250 an.)*, Wien: In Commission bei

- Karl Gerold's Sohn Buchhändler der kais. Akademie der Wissenschaften, 1877 (= Fontes rerum Austriacarum. Oesterreichische Geschichts-Quellen, Zweite Abtheilung, Diplomataria et acta, XL. Band, Wien: In Commission bei Karl Gerold's Sohn Buchhändler der kais. Akademie der Wissenschaften, 1877).
- AH I – Schumi, Franz: *Archiv für Heimatkunde. Geschichtsforschungen, Quellen, Urkunden und Regesten*, I. Band, Laibach: Verlag des Herausgebers, 1882/3.
- Bernhard, Günther: *Documenta patriarchalia res gestas slovenicas illustrantia. Listine oglejskih patriarhov za slovensko ozemlje in listine samostanov v Stični in Gornjem Gradu (1120–1251). Patriarchenurkunden von Aquileia für Slowenien und die Urkunden der Klöster Sittich und Oberburg (1120–1251)*, Wien/Dunaj – Ljubljana: Slovenski znanstveni inštitut na Dunaju / Slowenisches Wissenschaftsinstitut in Wien, Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006.
- Birk, Ernst: *Urkunden-Auszüge zur Geschichte Kaiser Friedrich des III. in den Jahren 1452–1467 aus bisher unbenützten Quellen* (Aus dem X. Bande des von der kaiserl. Akademie der Wissenschaften herausgegebenen Archives für Kunde österreichischer Geschichtsquellen besonders abgedruckt), Wien: Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1853.
- Bizjak, Matjaž: *Obračuni gospostva Škofja Loka 1441–1478*, 5. del, v: *Loški razgledi* 56 (2009), str. 435–462.
- Bizjak, Matjaž: *Urbarji briksenske škofije (Die Urbare des Hochstifts Brixen) 1253–1464*, Srednjeveški urbarji za Slovenijo 5, Thesaurus memoriae, Fontes 3, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006.
- Brandl, Vincenz: *Urkunden-Buch der Familie Teufenbach*, Brünn: Im Verlage des maehr. Landes-Ausschusses – In Commission bei A. Nitsch, 1867.
- Brugger, Eveline, Wiedl, Birgit: *Regesten zur Geschichte der Juden in Österreich im Mittelalter*, Band 2: 1339–1365; Band 3: 1366–1386; Band 4: 1387–1404, Innsbruck – Wien – Bozen: Studienverlag, 2010; 2015; 2018.
- Brunner, Walter, Otoprec, Božo: *Das ältere Gallenberger Urkundenarchiv, v: Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs* 44/45 (1995), str. 61–208.
- CDAF – Zahn, Joseph: *Codex diplomaticus Austriaco-Frisingensis. Sammlung von Urkunden und Urbaren zur Geschichte der ehemals freisingischen Besitzungen in Österreich*, Wien: Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1870 (= Fontes rerum Austriacarum. Oesterreichische Geschichts-Quellen, Zweite Abtheilung, Diplomataria et acta, XXXI. Band, Sammlung von Urkunden und Urbaren zur Geschichte der ehemals freisingischen Besitzungen in Österreich, Wien: Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1870).
- CDI I – Kandler, Pietro: *Codice diplomatico istriano* I, Trieste: Tipografia del Lloyd Austriaco, 1846.
- Chmel, Joseph: *Actenstücke und Briefe zur Geschichte des Hauses Habsburg im Zeitalter Maximilian's I., Aus Archiven und Bibliotheken*, Monumenta Habsburgica. Sammlung von Actenstücken und Briefen zur Geschichte des Hauses Habsburg in dem Zeitraume von 1473 bis 1576, Erste Abtheilung: Das Zeitalter Maximilian's I., Zweiter Band; Dritter Band, Wien: Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1855; 1858.
- Chmel, Joseph: *Materialien zur österreichischen Geschichte. Aus Archiven und Bibliotheken*, Erster Band, Zweites Heft; Zweiter Band, Wien: Bei Peter Rohrmann, k. k. Hofbuchhändler, 1837; 1838.
- Chmel, Joseph: *Regesta chronologico-diplomatica Friderici III. Romanorum Imperatoris (Regis IV.)*, Auszug aus den im k. k. geheimen Haus-, Hof- und Staats-Archive zu Wien sich befindenden Reichsregistraturbüchern vom Jahre 1440–1493, Nebst Auszügen aus Original-Urkunden, Manuscripten und Büchern; Zweite Abtheilung: Vom Jahre 1452 (März) bis 1493, Wien: Druck und Verlag von Carl Gerold's Sohn, 1859.

- Chmel, Joseph: Urkundliches zur Geschichte K. Friedrichs IV. Auszüge aus einer Concepten-Sammlung (Kanzleibuch) im k. k. Haus-, Hof- und Staats-Archiv vom Jahre 1478 (Nr. 1–218 vom 7. März 1477 bis 31. Jänner 1478), v: *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen* 2 (1849), Zweiter Band, str. 77–158.
- CKL I – Kos, Dušan: *Celjska knjiga listin I. Listine svobodnih gospodov Žovneških do leta 1341*, Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti – Celje: Muzej novejšje zgodovine Celje, 1996.
- DD H IV, 2 – *Heinrici IV. diplomata*, Monumenta Germaniae Historica, Diplomata regum et imperatorum Germaniae, Tomus VI/2 (bearb. Dietrich von Gladiss), Weimar: Verlag Hermann Böhlhaus Nachfolger, 1952/1959.
- Fuchs, P. Adalbert Fr.: *Urkunden und Regesten zur Geschichte des Benedictinerstiftes Göttweig*, I. Theil (1058–1400), Wien: In Commission bei Carl Gerold's Sohn Buchhändler der kais. Akademie der Wissenschaften, 1901 (= Fontes rerum Austriacarum. Oesterreichische Geschichts-Quellen, Zweite Abtheilung, Diplomataria et acta, LI. Band, Wien: In Commission bei Carl Gerold's Sohn Buchhändler der kais. Akademie der Wissenschaften, 1901).
- Göth, Georg: Urkunden und Urkunden-Regesten zur Geschichte Krains im Mittelalter, v: *Mittheilungen des historischen Vereines für Krain* 17 (1862), št. 7–8, str. 45–55.
- Göth, Georg: Urkunden-Regesten für die Geschichte von Steiermark vom Jahre 1252 bis zum Jahre 1580, v: *Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark* 5 (1854), str. 213–240; 6 (1855), str. 248–272; 8 (1858), str. 171–196; 9 (1859), str. 283–304; 10 (1861), str. 314–336.
- GZL I; II; III; IV; IX – Otorepec, Božo: *Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku*, zv. I: Listine 1243–1397; zv. II: Listine 1299–1450; zv. III: Listine Mestnega arhiva ljubljanskega 1320–1470; zv. IV: Listine Mestnega arhiva ljubljanskega 1471–1521; zv. IX: Listine 1220–1497, Ljubljana: Mestni arhiv ljubljanski, 1956; 1957; 1958; 1959; 1964.
- Helm, Claudia, Magin, Christine, Maurer, Julia, Wagner, Christina (bearb.): *Die Protokoll- und Urteilsbücher des königlichen Kammergerichts aus den Jahren 1465 bis 1480. Mit Vaganten und Ergänzungen*, Quellen und Forschungen zur Höchsten Gerichtsbarkeit im Alten Reich/44, Band 3 (Hrsg. Friedrich Battenberg, Bernhard Diestelkamp), Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag, 2004.
- Hitzinger, Peter: Urkundenverzeichniß aus dem Haupturbarium des Stiftes Freudenthal vom Jahre 1729, v: *Mittheilungen des historischen Vereines für Krain* (april 1853), str. 25–27.
- Karajan, Theodor Georg: *Michael Beheim's Buch von den Wienern. 1462–1465*, Wien: P. Rohrmann, k. k. Hofbuchhändler, MDCCCXLIII.
- Klun, Vinzenz Ferreri: *Archiv für die Landesgeschichte des Herzogthums Krain*, I. Heft, Laibach: Druck von Ignaz v. Kleinmayr & Fedor Bamberg, 1852.
- Klun, Vinzenz Ferreri: *Diplomatarium Carniolicum*, I. Band, Laibach: Druck von Ign. v. Kleinmayr & Fedor Bamberg, 1855.
- Koblar, Anton: Drobotnice iz furlanskih arhivov, v: *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 2 (1892), št. 1, str. 30–92; 3 (1893), št. 2, str. 60–66.
- Komatar, Franz: Ein Cartular der Karthause Pletriach, v: *Mittheilungen des Musealvereines für Krain* 14 (1901), zv. 1–2, str. 23–48.
- Kovač, Karl: Beiträge zur Geschichte Krains, I. Teil, v: *Carniola: Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 2 (1911), št. 3, str. 159–172.
- Kovač, Karl: II. Dodatek k »Beiträge zur Geschichte Krains«, v: *Carniola: Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 4 (1913), št. 3–4, str. 172–174.
- Krones, Franz: *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli*, Zweiter Theil: Die Cillier Chronik, Graz: Verlag von Leuschner & Lubensky, 1883.

- Krones, Franz: *Urkunden zur Geschichte des Landesfürstenthums, der Verwaltung und des Ständewesens der Steiermark von 1283–1411 in Regesten und Auszügen*, Graz: Selbstverlag der historischen Landes-Commission, 1899.
- Lichnowsky, Eduard Maria: *Geschichte des Hauses Habsburg*, Dritter Theil: Von der Ermordung König Albrechts bis zum Tode Herzog Albrecht des Weisen; Vierter Theil: Vom Regierungsantritt Herzog Rudolfs bis zum Tode Herzog Albrecht des Dritten; Fünfter Theil: Vom Regierungsantritt Herzog Albrecht IV. bis zum Tode König Albrecht II.; Sechster Theil: Von Herzog Friedrichs Wahl zum römischen König bis zu König Ladislaus Tode; Siebenter Theil: Kaiser Friedrich III. und sein Sohn Maximilian, Wien: Schaumburg und Compagnie, 1838; 1839; 1841; 1842; 1843.
- MHDC IV/1; IV/2 – Jaksch, August von: *Monumenta historica ducatus Carinthiae. Geschichtliche Denkmäler des Herzogtumes Kärnten*, Vierter Band (Die Kärntner Geschichtsquellen 1202–1269), Erster Teil (1202–1262); Zweiter Teil (1263–1269), Klagenfurt: Druck und Kommissionsverlag von Ferd. v. Kleinmayr, 1906.
- MHDC V; X – Wiessner, Hermann: *Monumenta historica ducatus Carinthiae. Geschichtliche Denkmäler des Herzogtumes Kärnten*, Fünfter Band (Die Kärntner Geschichtsquellen 1269–1286), Klagenfurt: Druck und Kommissionsverlag Ferd. Kleinmayr, 1956; Zehnter Band (Die Kärntner Geschichtsquellen 1335–1414), Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 1968.
- Muchar, Albert von: Urkunden-Regesten für die Geschichte Innerösterreichs vom Jahre 1312 bis zum Jahre 1500, v: *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen* 2 (1849), str. 429–510.
- OÖUB VII; VIII; IX; XI/1 – *Urkunden-Buch des Landes ob der Enns*, Siebenter Band; Achter Band; Neunter Band, Wien: Aus der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1876; 1883; 1906; Register zum 11. Band, Wien: Oberösterreichischer Musealverein – Gesellschaft für Landeskunde, 1983.
- Otorepec, Božo: *Gradivo za slovensko zgodovino v arhivih in bibliotekah Vidma (Udine) 1270–1405*, Viri za zgodovino Slovencev 14, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 1995.
- Otorepec, Božo: *Gradivo za zgodovino Radovljice v srednjem veku*, v: *Radovljiški zbornik* (1995), str. 10–37.
- Pettenegg, Eduard Gaston: *Die Urkunden des Deutsch-Ordens-Centralarchives zu Wien*, I. Band (1170–1809), Prag: F. Tempsky – Leipzig: G. Freytag, 1887.
- RI V/1 – Ficker, Julius: *Die Regesten des Kaiserreichs unter Philipp, Otto IV, Friedrich II, Heinrich (VII), Conrad IV, Heinrich Raspe, Wilhelm und Richard. 1198–1272* (= J. F. Böhmer, Regesta Imperii V), Erste Abtheilung, Innsbruck: Verlag der Wagner'schen Universitäts-Buchhandlung, 1881.
- RI V/4 – Wilhelm, Franz (bearb.): *Die Regesten des Kaiserreichs unter Philipp, Otto IV, Friedrich II, Heinrich (VII), Conrad IV, Heinrich Raspe, Wilhelm und Richard. 1198–1272* (= J. F. Böhmer, Regesta Imperii V), Neunte (Schluss-)Lieferung oder IV. Abtheilung, 4. Lieferung, Innsbruck: Verlag der Wagner'schen Universitäts-Buchhandlung, 1901.
- RI VI/1 – Redlich, Oswald: *Die Regesten des Kaiserreichs unter Rudolf, Adolf, Albrecht, Heinrich VII. 1273–1313* (= J. F. Böhmer, Regesta Imperii VI), Erste Abtheilung, Innsbruck: Verlag der Wagner'schen Universitäts-Buchhandlung, 1898.
- RI XIII, H. 12 – Willich, Thomas (bearb.): *Regesten Kaiser Friedrichs III. (1440–1493) nach Archiven und Bibliotheken geordnet* (Hrsg. Heinrich Koller, Paul-Joachim Heinig), Heft 12: Die Urkunden und Briefe des Österreichischen Staatsarchivs in Wien, Abt. Haus-, Hof- und

- Staatsarchiv: Allgemeine Urkundenreihe, Familienurkunden und Abschriftensammlungen (1440–1446), Wien – Weimar – Köln: Böhlau Verlag, 1999.
- RI XIII, H. 19 – Rübsamen, Dieter (bearb.): *Regesten Kaiser Friedrichs III. (1440–1493) nach Archiven und Bibliotheken geordnet* (Hrsg. Heinrich Koller, Paul-Joachim Heinig, Alois Niederstätter), Heft 19: Die Urkunden und Briefe aus den Archiven und Bibliotheken der Stadt Nürnberg, Teil 2: 1450–1455, Wien – Weimar – Köln: Böhlau Verlag, 2004.
- RI XIII, H. 29 – Kemper, Joachim, Volčjak, Jure, Armgart, Martin (bearb.): *Regesten Kaiser Friedrichs III. (1440–1493) nach Archiven und Bibliotheken geordnet* (Hrsg. Paul-Joachim Heinig, Christian Lackner, Alois Niederstätter), Heft 29: Die Urkunden und Briefe aus den Archiven und Bibliotheken der Republik Slowenien, Teil 1: Die staatlichen, kommunalen und kirchlichen Archive in der Stadt Laibach/Ljubljana, Wien – Weimar – Köln: Böhlau Verlag, 2014.
- Schroll, Beda: *Urkundenbuch des Benedictiner-Stiftes St. Paul in Kärnten*, Wien: In Commission bei Karl Gerold's Sohn Buchhändler der kais. Akademie der Wissenschaften, 1876 (= *Fontes rerum Austriacarum. Oesterreichische Geschichts-Quellen, Zweite Abtheilung, Diplomataria et acta*, XXXIX. Band, Wien: In Commission bei Karl Gerold's Sohn Buchhändler der kais. Akademie der Wissenschaften, 1876).
- Schwind, Ernst Freiherr von, Dopsch, Alphons: *Ausgewählte Urkunden zur Verfassungs-Geschichte der deutsch-österreichischen Erblande im Mittelalter*, Innsbruck: Verlag der Wagner'schen Universitäts-Buchhandlung, 1895.
- Stülz, Jodok: Zur Geschichte der Grafen von Schaunberg im Lande ob der Enns, v: *Notizenblatt. Beilage zum Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen* 1 (1851), št. 24, str. 372–382; 2 (1852), št. 1, str. 7–13.
- TKL I; II – Preinfalk, Miha, Bizjak, Matjaž: *Turjaška knjiga listin I. Listine zasebnih arhivov kranjske grofovske in knežje linije Turjaških (Auerspergov) I (1218–1400)*; Bizjak, Matjaž, Preinfalk, Miha: *Turjaška knjiga listin II. Dokumenti 15. stoletja*, Thesaurus memoriae, Fontes 6; 8, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008; 2009.
- Tomaschek, Ignaz: Regesten zur Geschichte Kärntens, v: *Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie* 7 (1862), str. 73–110.
- Tomaschek, Ignaz: Urkunden-Regesten zur Geschichte Krain's, v: *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain* 16 (1861), št. 10, str. 79–80; 20 (1865), str. 60–62.
- UBSt II; III – Zahn, Joseph von: *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark*, II. Band: 1192–1246; III. Band: 1246–1260, Graz: Verlag des Historischen Vereines für Steiermark, 1879; 1903.
- URBKr I; II – Schumi, Franz: *Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain*, I. Band (777–1200); II. Band (1200–1269), Laibach: Verlag des Herausgebers, 1882/3; 1884 u. 1887.
- Valentinelli, J.: Zur Geschichte der Patriarchen von Aquileja. Regesten aus zwei Handschriften, v: *Notizenblatt. Beilage zum Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen* 5 (1855), št. 12, str. 268–277; št. 19, str. 451–454.
- Weiss, Norbert: *Quellen. Das Städtewesen der ehemaligen Untersteiermark im Mittelalter. Vergleichende Analyse von Quellen zur Rechts-, Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, Graz: Historische Landeskommission für Steiermark, 2002 (viri so priloženi na zgoščenki).

Spletni viri

<http://hw.oeaw.ac.at/inschriften/noe-3/teil1/noe-3-obj50.xml>

<http://monasterium.net:8181/mom/home>

<https://www.dmgd.de/>

<http://www.regesta-imperii.de/startseite.html>

Literatura

- Bizjak, Matjaž: Gallenberški listinski arhiv in rodbinska genealogija, v: *Zgodovinski časopis* 65 (2011), št. 3–4, str. 248–291.
- Bizjak, Matjaž: *Ratio facta est. Gospodarska struktura in poslovanje poznosrednjeveških gospostev na Slovenskem*, Thesaurus memoriae, Dissertationes 2, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003.
- Bizjak, Matjaž: *Rodbina Gall in njene veje v srednjem veku*, Thesaurus memoriae, Opuscula 7, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2019.
- Blaznik, Pavle: *Škofja Loka in loško gospostvo (973–1803)*, Škofja Loka: Muzejsko društvo, 1973.
- Chmel, Joseph: *Geschichte Kaiser Friedrichs IV. und seines Sohnes Maximilian I.*, Erster Band: Geschichte K. Friedrichs IV. vor seiner Königswahl, Hamburg: Bei Friedrich Perthes, 1840.
- Dimitz, August: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813. Mit besonderer Rücksicht auf Culturentwicklung*, Erster Theil: Von der Urzeit bis zum Tode Kaiser Friedrichs III. (1493), Laibach: Druck und Verlag von Ign. v. Kleinmayr & Fed. Bamberg, 1874.
- Duškova, Sáša: Wollte Přemysl Ottokar II. im Jahre 1270 eine neue Abteilung seiner Kanzlei errichten?, v: *Folia diplomatica* 2 (1976), str. 65–75.
- Fürbeth, Frank: *Johannes Hartlieb. Untersuchungen zu Leben und Werk*, Tübingen: Niemeyer, 1992.
- Grebenc, Jože M.: *Gospodarska ustanovitev Stične ali njena dotacija leta 1135*, Stična: Cistercijanski samostan, 1973.
- Gutkas, Karl: Ein österreichischer Staatsmann des 14. Jahrhunderts, v: *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* NF 34 (1957), str. 62–73.
- Härtel, Reinhard: Die Zugehörigkeit des Pittener Gebietes zu Österreich oder Steier im späten Mittelalter, v: *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* NF 50/51 (1984/1985), str. 53–134.
- Hauptmann, Ljudmil: *Nastanek in razvoj Kranjske*, Razprave in eseji 45, Ljubljana: Slovenska matica, 1999.
- Hausmann, Friedrich: Kaiser Friedrich II. und Österreich, v: *Probleme um Friedrich II.*, Vorträge und Forschungen XVI, Sigmaringen: Jan Thorbecke Verlag, 1974, str. 225–308.
- Heinig, Paul-Joachim: *Kaiser Friedrich III. (1440–1493). Hof, Regierung und Politik*, Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters 17, Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag, 1997.
- Huber, Alfons: *Geschichte des Herzogs Rudolf IV. von Oesterreich*, Innsbruck: Verlag der Wagner'schen Universitaets-Buchhandlung, 1865.
- Klaić, Vjekoslav: *Krčki knezovi Frankapani*. Knjiga prva: Od najstarijih vremena do gubitka otoka Krka (od god. 1118. do god. 1480.), Zagreb: Matica Hrvatska, 1901.
- Komac, Andrej: *Od mejne grofije do dežele. Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju*, (pripravil in uredil Miha Kosi), Thesaurus memoriae, Dissertationes 5, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2006.
- Kos, Franc: Doneski za krajevne kronike, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* XVI (1920), snopič 1, str. 1–13.
- Kos, Franc: Iz zgodovine devinskih gospodov, v: *Razprave* (1923), str. 91–134.
- Kos, Milko: O izvoru prebivalcev Ljubljane v srednjem veku, v: *Zgodovinski časopis* X–XI (1956–1957), str. 7–31.
- Kosi, Miha: Boj za prehode proti Jadranu – Kras od 12. do 15. stoletja (politično- in vojnogodovinska skica), v: *Kronika* 63 (2015), št. 3, str. 379–444.
- Kosi, Miha: Dežela, ki je ni bilo. Posavinje med Kranjsko in Štajersko od 11. do 15. stoletja, v: *Studia Historica Slovenica* 8 (2008), št. 2–3, str. 527–564.
- Kosi, Miha: *Spopad za prehode proti Jadranu in nastanek »dežele Kras«*, Thesaurus memoriae, Opuscula 6, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2018.

- Kotar, Jernej: *Deželnoknežja oblast in uprava na Kranjskem v času Friderika III. Habsburškega* (doktorska disertacija, tipkopis), Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2016.
- Kotar, Jernej: Listina cesarja Friderika III. o izboljšanju kranjskega deželnega grba iz leta 1463, v: *Zgodovinski časopis* 70 (2016), št. 1–2, str. 68–96.
- Kozina, Georg: *Die Landeshauptleute von Krain bis gegen das Ende des 15. Jahrhunderts*, Laibach: Verlag von Georg Kozina, 1864.
- Krones, Franz: Die Herrschaft König Ottokar's II. von Böhmen in Steiermark. Ihr Werden, Bestand und Fall (1252–1276), v: *Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark* 22 (1874), str. 41–146.
- Krones, Franz: Graf Hermann II. von Cilli. Eine geschichtliche Lebensskizze, v: *Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark* 21 (1873), str. 106–136.
- Krones, Franz: *Landesfürst, Behörden und Stände des Herzogthums Steier. 1283–1411*, Graz: Verlags-Buchhandlung »Styria«, 1900 (= Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark, IV. Band, 1. Heft, Graz: Verlags-Buchhandlung »Styria«, 1900).
- Lackner, Christian: *Hof und Herrschaft. Rat, Kanzlei und Regierung der österreichischen Herzoge (1365–1406)*, Wien – München: R. Oldenbourg, 2002.
- Lackner, Christian: Zur Geschichte der Grafen von Ortenburg in Kärnten und Krain, v: *Carinthia I* 181 (1991), str. 181–200.
- Lazar, Tomaž: *Vojaška zgodovina slovenskega ozemlja od 13. do 15. stoletja* (Doktorska disertacija, tipkopis), Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2009.
- Luger, Daniel: *Kaiser Friedrich III. und Triest. Beiträge zur Kulturgeschichte der Verwaltung im Spätmittelalter* (Magisterarbeit), Wien 2010.
- Mahnič, Katja: *Srednjeveški ženski pečati iz Arhiva Republike Slovenije / Medieval Women's Seals in the Archives of the Republic of Slovenia*, Viri. Gradivo za materialno kulturo Slovencev 5, Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, Arhiv Republike Slovenije, 2006.
- Mlinar, Janez: Tipologija prekograničnih odnosa u kasnom srednjem vijeku. Primjer knezova Frankapana, v: *Historijski zbornik* 62 (2009), št. 1, str. 29–45.
- Mlinarič, Jože: Posest vetrinjskega samostana na Kranjskem (od leta 1147 do XVII. stoletja), v: *Zgodovinski časopis* 35 (1981), št. 1–2, str. 101–119.
- Nared, Andrej: *Dežela – knez – stanovi. Oblikovanje kranjskih deželnih stanov in zborov do leta 1518*, Thesaurus memoriae, Dissertationes 7, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009.
- Nared, Andrej: Sezname kranjskega plemstva in kranjskih deželnih stanov, v: *Arhivi* 28 (2005), št. 2, str. 313–334.
- Ogris, Alfred: Der Kampf König Ottokars II. von Böhmen um das Herzogtum Kärnten, v: *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* NF 44/45 (1978/1979), str. 92–141.
- Ogris, Alfred: Die Burg Wildenberg bei Ferlach als Forschungsproblem, v: *Carinthia I* 186 (1996), str. 281–294.
- Pichler, Rodolfo: *Il Castello di Duino*, Trento: Stabilimento Tipografico di Giovanni Seiser, 1882.
- Pirchegger, Hans: Die Herren von Pettau, v: *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 42 (1951), str. 3–36.
- Preinfalk, Miha: *Auerspergi. Po sledeh mogočnega tura*, Thesaurus memoriae, Dissertationes 4, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005.
- Schäffer, Roland: *Reinprecht von Reichenburg (1434–1505). Feldhauptmann und Landeshauptmann in Steier. Die steirische Landesverwaltung um 1500*, Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, Band 75, Graz: Im Selbstverlag der Historischen Landeskommission für Steiermark, 2016 (Version 1 – Mai 2016).
- Seuffert, Burkhard, Kogler, Gottfriede: *Die ältesten steirischen Landtagsakten 1396–1519*, Teil 1: 1396–1452; Teil 2: 1452–1493, Quellen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte

- der Steiermark, Band 3, Graz – Wien – München: Stiasny, 1953; Band 4, Graz – Wien: Stiasny, 1958.
- Simoniti, Vasko: *Turki so v deželi že. Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju*, Celje: Mohorjeva družba, 1990.
- Steyerer, Antonius: *Commentarii pro historia Alberti II. ducis Austriae cognomento sapientis scripti*, Lipsiae: Ex officina Thomae Fritschii, MDCCXXV.
- Stülz, Jodok: *Zur Geschichte der Herren und Grafen von Schaunberg*, Wien: In Commission bei Karl Gerold's Sohn, Buchhändler der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, 1862.
- Štih, Peter: Celjski grofje, vprašanje njihove deželnoknežje oblasti in dežele Celjske, v: *Grafenauerjev zbornik* (ur. Vincenc Rajšp idr.), Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Filozofska fakulteta – Maribor: Pedagoška akademija, 1996, str. 227–256.
- Štih, Peter: Dežela Grofija v Marki in Metliki, v: *Vilfanov zbornik. Pravo – zgodovina – narod / Recht – Geschichte – Nation* (ur. Vincenc Rajšp in Ernst Bruckmüller), Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 1999, str. 123–145.
- Štih, Peter: *Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem*, Razprave Filozofske fakultete, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994.
- Štih, Peter: Oglejski patriarhi kot mejni grofje na Kranjskem, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* 70=35 (1999), št. 1–2, str. 39–53.
- Tangl, Karlmann: Die Grafen von Pfannberg, II. Abtheilung: von 1237 bis 1282, v: *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen* 18 (1857), str. 115–218.
- Tangl, Karlmann: Die Herren von Weißeneck II, v: *Carinthia* 22 (1832), št. 21, str. 87–90.
- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain*, Laybach: Zu finden bey Wolfgang Moritz Endter, Buchhändlern in Nürnberg, 1689.
- Vilfan, Sergij: Zlata bula Kranjcev, v: *Zbornik znanstvenih razprav* 53 (1993), str. 219–229.
- Webernig, Evelyne: *Landeshauptmannschaft und Vizedomamt in Kärnten bis zum Beginn der Neuzeit*, Das Kärntner Landesarchiv 10, Klagenfurt: Verlag des Kärntner Landesarchivs, 1983.
- Weinhold, Karl: *Der Minnesinger von Stadeck und sein Geschlecht*, Wien: In Commission bei Karl Gerold's Sohn, Buchhändler der kais. Akademie der Wissenschaften, 1860 (separat).
- Weltin, Max: Landesherr und Landherren zur Herrschaft Ottokars II. Přemysl in Österreich, v: *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* NF 44/45 (1978/1979), str. 159–225.
- Wiessner, Hermann: *Die Schenken von Osterwitz (1100–1500). Geschichte eines durch fünf Jahrhunderte führenden Kärntner Ministerialgeschlechtes*, Klagenfurt: Heyn, 1977.
- Wurzbach, Constant: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche seit 1750 in den österreichischen Kronländern geboren wurden oder darin gelebt und gewirkt haben*, Vierzigster Theil: Streuerwitz – Suszycki, Wien: Druck und Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1880.
- Žontar, Josip: Kranjski deželni vicedom. Prispevek zgodovini srednjeveške finančne uprave na Kranjskem, v: *Hauptmannov zbornik* (ur. Pavle Blaznik idr.), Razprave Slovenske akademije znanosti in umetnosti I/5, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovinske in družbene vede, 1966, str. 279–318.

ZUSAMMENFASSUNG

Landeshauptleute in Krain im Mittelalter

Jernej Kotar

Der Landeshauptmann war neben dem Landesvizedom der wichtigste landesfürstliche Beamte. Die Forschung ergab, dass die Anfänge dieses Amtes in Krain, sowie in Österreich und in der Steiermark, in die Zeit Kaiser Friedrichs II. (1212/1220–1250) zurückgehen. Sie erschienen nach der Reichsacht Friedrichs II. von Babenberg, des österreichischen und steiermärkischen Herzogs und selbsternannten Herrn von Krain, im Jahre 1236, als sich der Herrscher mit der Ernennung des Reichsvertreters die babenbergischen Territorien aneignen wollte. Er tat das als vorübergehender Landesherr, nämlich die Zuständigkeit dieses Organs waren sehr breit angelegt, jedoch vergleichbar mit den Kompetenzen des späteren Landeshauptmanns. Die Gründung der Reichsvertretung gilt als der Anfang des landeshauptmannschaftlichen Amtes in den Ostalpen, insbesondere in der Steiermark.

Nach dem Tode Kaiser Friedrichs II. und dem Antritt des Interregnums im Jahre 1250 führten die chaotischen Verhältnisse das Erlöschen der Reichsvertretung herbei. Die Steiermark bekam den Landeshauptmann nach einer kurzen Unterbrechung im Jahre 1254, in Krain war der Umbruch wesentlich tiefer, denn dieser Amtsträger erscheint erst mit der Ankunft des böhmischen Königs Ottokar II. Přemysl im Jahre 1270. Unter ihm entwickelte sich die Landeshauptmannschaft in ein Amt, aber deren Existenz wurde mit dem Ende Ottokars Herrschaft 1275/1276 unterbrochen. Nach der Ausweisung des böhmischen Königs fiel die leitende Rolle dem Grafen Meinhard IV. von Görz-Tirol zu, obwohl ihre Natur noch immer nicht zufriedenstellend erklärt ist. Wahrscheinlich übte er Gewalt im Namen von König Rudolf I. als eine Art Beauftragter aus und wurde Landesherr von Krain im Herbst 1279, als er Krain als Pfand erhielt. Grafen von Görz-Tirol setzten keine Landeshauptleute im Lande bis zum Jahre 1325 ein, sondern teilten das Amt des Stellvertreters sicherlich dem Schreiber als dem höchsten Finanzbeamten zu und später dem Pfleger des Landes.

Mit dem Aussterben des Meinhardiner Zweigs der Grafen von Görz-Tirol im Jahre 1335 begann die Zeit der unmittelbaren habsburgischen Herrschaft. Die Landeshauptmannschaft bekam unter neuen Landesfürsten die rechtliche Grundlage in einem Privileg aus dem Jahre 1338 und zusätzlich auch permanenten Charakter und klare Struktur, die im Laufe der Zeit andauernd ausgebaut wurde. Zu größeren Veränderungen kam es in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts, als das Land neben den türkischen Einfällen auch durch tiefe politische und militärische Krisen erschüttert wurde. Landeshauptleute bekamen in dieser Zeit neue Aufgaben, die außerhalb der traditionellen gerichtlichen und militärischen Zuständigkeiten lagen. Neben der erhöhten Sorge für die Abwehr mussten sie auch die Steuererhebung kontrollieren, Steuern von den Nichtzahlern eintreiben, Bauernaufstände niederschlagen, sowie Ordnung und Sicherheit im Verkehr sichern.

Für die Ernennung des Landeshauptmannes war ausschließlich der Landesfürst zuständig und sie galt bis auf Widerruf. Das Amt war den treuesten Anhängern des Herrschers vorbehalten, die in der Regel aus anderen Ländern kamen. Der Einteil der Ausländer war in Krain wesentlich höher als in der Steiermark oder in Kärnten, was in erster Linie die Folge der sehr schwachen Repräsentation von Krainern am Hofe war. Im Mittelalter war das Amt die meiste Zeit in den Händen des Herrenstandes, die Mitglieder des Ritterstandes etablierten sich endgültig nach dem Jahre 1463. Wegen der Abwesenheit, Verpflichtungen, Krankheiten oder anderer Gründe machte sich bald das Bedürfnis nach dem Stellvertreter des Landeshauptmannes bemerkbar. Daraus entwickelte sich das Amt des Landesverwesers, das zunächst temporär war und erst im Laufe der Zeit permanent wurde. Landeshauptleute bekleideten das Amt gegen ein vom Vizedomamt bezahltes Jahresgehalt. Der Vergleich mit der Steiermark und Kärnten zeigte, dass Krainer Beamten am besten bezahlt waren.

Goranka Kreačič

»Važno je prijateljstvo, ki naj ostane«:
zgodba o prijateljstvu in političnem
udejstvanju petih mladoliberalcev

Goranka Kreačič, predm. učit. svètnica, Osnovna šola Preserje, SI-1352 Preserje, Preserje 60, goranka.kreacic@guest.arnes.si

»Važno je prijateljstvo, ki naj ostane«: zgodba o prijateljstvu in političnem udejstvanju petih mladoliberalcev

V ospredje zgodbe smo postavili krog petih prijateljev in sošolcev iz mariborske državne gimnazije z začetka 20. stoletja ter njihovo delovanje, politične poti in usode ter vpetost v razgibane čase pred razpadom monarhije in ob nastanku nove države ter nato med dvema svetovnima vojnama. To so inž. gozdarstva in veleposestnik iz Vuhreda Franjo Pahernik, profesor klasičnih jezikov in ravnatelj celjske gimnazije Franc Mravljak, veleposestnik in gospodarstvenik iz Ivanjkovcev Lovro Petovar, upravitelj državne bolnišnice v Celju in politik Ivan Prekoršek ter zadržnik in publicist Miloš Štibler. V prispevku sledimo skupnemu delovanju prijateljev v Narodno radikalnem dijaštvu, Družbi sv. Cirila in Metoda, Narodnem svetu, v meščanskih liberalnih strankah od Narodne stranke za Štajersko (NSS) do vsedržavne Jugoslovanske nacionalne stranke (JNS) itd.

Ključne besede: mladoliberalci, Franjo Pahernik, Ivan Prekoršek, Franc Mravljak, Lovro Petovar, Miloš Štibler, Narodno-radikalno dijaštvo, Družba sv. Cirila in Metoda, Narodna stranka za Štajersko, Narodni svet, Država SHS, Kraljevina Jugoslavija.

Goranka Kreačič, art history teacher, councillor, Preserje Basic School, SI-1352 Preserje, Preserje 60, goranka.kreacic@guest.arnes.si

“Important is the friendship that remains”: A Story of Friendship and Political Activities of Five Young Liberals

The article focuses on a circle of five friends and classmates from the state-run gimnazija in Maribor in the early 20th century, their activities, political paths and fates, as well as their embeddedness in the dynamic period before the dissolution of the monarchy and the emergence of the new state and, subsequently, in the inter-war period. This circle of friends included Franjo Pahernik, a forestry engineer and landowner from Vuhred, Franc Mravljak, a teacher of classical languages and headmaster of gimnazija in Celje, Lovro Petovar, a landowner and economist from Ivanjkovci, Ivan Prekoršek, a politician and general manager of the state hospital in Celje, and Miloš Štibler, a cooperative member and journalist. The paper highlights their joint operation in the National Radical Secondary-School Students, in the Sts. Cyril and Methodius' Society, in the National Council, in the bourgeois liberal parties, ranging from the National Party of Styria (NSS) to the state-wide Yugoslav National Party (JNS), etc.

Keywords: Young Liberals, Franjo Pahernik, Ivan Prekoršek, Franc Mravljak, Lovro Petovar, Miloš Štibler, National Radical Secondary-School Students, Sts. Cyril and Methodius' Society, National Party of Styria, National Council, State of Slovenes, Serbs and Croats, Kingdom of Yugoslavia

Uvod

Miloš Štibler dejansko ni nikoli napisal relevantnih spominov, ki bi jih bilo treba objaviti. V petdesetih in šestdesetih letih preteklega stoletja je vestno beležil le dnevne dogodke, kjer večkrat omenja, da se pripravlja tudi na pisanje spominov. Kljub temu je v teh dnevniških zapisih mogoče prebrati marsikateri zanimiv spomin na dogodke in sodobnike, saj se v pričujočem članku poleg obravnavanih prijateljev pojavljajo tudi politiki, kot so bili Ivan Pucelj, Gregor Žerjav, Josip Korošec in Anton Kristan, profesorja Josip Breznik in Slavko Raič (Reich), klasični filolog in planinec Josip Wester, filozofa Leopold Benko in Franc Veber, kralj Aleksander Karađorđević, novinar Rasto Pustoslemšek idr., ki jih bomo predstavili v nekem drugem zapisu.¹

Nekaj zanimivih pričevanj iz Štiblerjevih zapisov je že bilo objavljenih pred leti v prikazu njegovega dela in življenja.

V ospredje tokratnega zapisa smo postavili sprva štiri prijatelje in gimnazijske sošolce ter njihovo vpetost v razgibane čase in dogodke pred razpadom monarhije, ob nastanku nove države in med svetovnjima vojnama: Franja Pahernika, Ivana Prekorška in Franca Mravljaka. Vlogo veznega člana pripovedi ima Miloš Štibler, ki je bil del te prijateljske naveze več kot 60 let.

Osnova za pričujoči članek so njegovi dnevniški zapisi iz petdesetih in šestdesetih let 20. stoletja ter Pahernikovo pismo Milošu Štiblerju, kjer potrjuje, da je bila ta prijateljska naveza še kako živahna tudi leta 1968, vsaj med tistimi, ki so bili takrat še živi.

Miloš Štibler, Franjo Pahernik, Ivan Prekoršek in Franc Mravljak so bili sošolci v višji državni gimnaziji v Mariboru in so odraščali ter se svetonazorsko oblikovali v času zaostrenih nacionalnih odnosov na Spodnjem Štajerskem, ki so za vedno oblikovali njihovo osebnost in poznejše delovanje. Pahernik in Štibler sta že kot gimnazijca in študenta ustanavljala združne hranilnice v Podravju in na Pohorju. Vsi so bili dejavni v liberalni struji akademskih društev slovenskih študentov, v Narodno radikalnem dijaštvu, kjer so vneto zagovarjali med drugim

¹ Štiblerjevo pisno zapuščino sestavljajo obsežni dnevniški zapisi, zelo malo ohranjene korespondence ter osnutek za življenjepis Antona Korošca, ki ga nikoli ni dokončal. Štiblerjev dnevnik je sedaj v Arhivu RS pod signaturo AS 2157 Štibler Miloš, osebni fond. Nekaj pisem in osnutek za Koroščev življenjepis je Štiblerjeva vnukinja Kamila Volčanšek odkrila šele pred kratkim. Pismo Franja Pahernika Milošu Štiblerju, z dne 9. decembra 1968, smo vključili v pričujoči prispevek, ker vsebuje več dragocenih podatkov.

tudi ustanovitev slovenske Univerze v Ljubljani. Tesno so sodelovali s kranjskimi somišljeniki iz Narodno radikalnega dijaštva predvsem z Gregorjem Žerjavom, Albertom Kramerjem, Adolfom Ribnikarjem in Josipom Breznikom.

Medtem ko je Narodno radikalno dijaštvo leta 1906 še uspešno delovalo, so se Pahernik, Mravljak, Štibler in Prekoršek priključili v Celju novoustanovljeni Narodni stranki za Štajersko (NSS), na čelu katere je bil dr. Vekoslav Kukovec. Takrat se je četverici priključil še peti član prijateljske naveze Lovro Petovar, posestnik iz Ivanjkocev.

Čeprav so se v NSS želeli združiti s kranjsko Narodno napredno stranko (NNS), se je to zgodilo šele leta 1918. Vse kaže, da štajerski mladoliberalci niso našli skupnega jezika z vodstvom NNS, predvsem ne z dr. Ivanom Tavčarjem, dr. Karlom Trillerjem in dr. Alojzijem Kokaljem. Tudi Žerjav in prijatelji iz kranjskega Narodno radikalnega dijaštva niso našli skupnega jezika z NNS, vseeno so se ji pridružili, a šele leta 1909. Tako se je izoblikovala skupina enako mislečih mladoliberalcev iz štajerske NSS in kranjske NNS. Verjetno so prav oni zagovarjali združitev v eno stranko, a zaradi skupnega nasprotovanja vodstveni politiki NNS se to ni zgodilo. NNS se je namreč kmalu notranje razcepila, kar se je sprva odrazilo na nekem drugem polju, in sicer pri vprašanju vodenja narodnoobrambne organizacije, Družbe sv. Cirila in Metoda (DCM). Vsi omenjeni mladoliberalci so bili dejavni člani te družbe, Štibler in Prekoršek sta bila njena potujoča učitelja. Oba sta bila glavna akterja t. i. afere Prekoršek, ene izmed resnejših kriz, ki je družbo pretresla do korenin. Žarišče spora je bila izražena zahteva, da se DCM decentralizira in se ustanovi celjska podružnica. Bilo je več kot očitno, da nameravajo štajerski mladi liberalci prevzeti vodenje organizacije v svoje roke, seveda v povezavi s svojimi kranjskimi somišljeniki. Obenem pa ne gre prezreti dejstva, da je bil njihov očitni namen obdržati Celje, kot središče spodnještajerske slovenske liberalne politike, kjer je nemška stran izgubila vso prednost.

Spor je dosegel vrhunec leta 1910, ko je dr. Ivan Tavčar izsilil svojo izvolitev v glavni odbor Družbe sv. Cirila in Metoda, predlog za izvolitev pa je podal dr. Kokalj. Temu so ostro nasprotovali štajerski mladoliberalci na čelu s peterico prijateljev in v dogovoru s svojimi somišljeniki med kranjskimi mladoliberalci znotraj NNS. Miloš Štibler je v Narodnem dnevniku napisal, da se »izven Kranjski Slovenci« ne bodo dali terorizirati takšnim ljudem, kot sta dr. Tavčar in dr. Kokalj, ter da se v Ciril-Metodovi družbi ne bo »kokaljilo«. Podpisal se je kot »mladin«. Ko mu je dr. Tavčar v Slovenskem narodu odgovoril, da se v DCM tudi ne bo »žerjavilo«, se je podpisal kot »starin«. Tako so »mladini« in »starini« ustvarili razdor znotraj dveh glavnih narodno liberalnih strank, ki ga je prekinila šele prva svetovna vojna.

Po njej so se stari nasprotniki vendarle združili v eno stranko, v slovensko Jugoslovansko demokratsko stranko (JDS), in kratek čas sobivali, dokler ni vajeti prevzela mlado liberalna struja na čelu z dr. Žerjavom in dr. Kramerjem.

Od tedaj je bila peterica prijateljev soudeležena pri vseh poteh in stranpoteh, ki jih je slovenski liberalni tabor prehodil med dvema svetovnima vojnama: od životarjenja do seganja po zvezdah, od neusmiljenega padca do razcepljenosti v številne stranke in strančice, ki so tlakovale pot v pekel druge svetovne vojne.

Franjo Pahernik, Miloš Štibler, Ivan Prekoršek in Franc Mravljak so že od gimnazijskih let sodelovali v amaterskih gledaliških skupinah, ki so v času pred prvo svetovno vojno imele narodno buditeljski značaj in so utrjevale slovenski jezik med prebivalstvom. Prekoršek, Štibler in Mravljak so bili leta 1911 med ustanovitelji Dramatičnega društva v Celju, kjer so tudi nastopali in ga vodili do začetka prve svetovne vojne.

Pričujoči prispevek se ne posveča delu in življenju Miloša Štiblerja, čeprav je bil enakopravni član te prijateljske naveze, ker smo o njem obširneje pisali pred leti.²

Naslov prispevka je prevzet iz govora Adolfa Ribnikarja, političnega somišljenika prijateljske naveze ob koncu šolskega leta 1905, ko je akademsko društvo na Dunaju, imenovano Slovenija, priredilo poslovilni večer diplomantoma, Gregorju Žerjavu in Adolfu Ribnikarju. Tedanji predsednik društva Ljudevit Pivko je v govoru poudaril, »da Slovenija takih četrtoletnikov še ni imela.«³ Oba sta neločljivo povezana z delovanjem omenjene peterice, vendar ju v pričujočo zgodbo nismo vključili, ker smo se osredinili na krog peterice prijateljev, gimnazijskih sošolcev in političnih somišljenikov, ki so v slovenskem zgodovinopisju manj znani in obravnavani.

Franjo Pahernik (Vuhred, 8. 6. 1882–Maribor, 25. 12. 1976)

Januarja in februarja 1961 se je Miloš Štibler spominjal dveh zanimivih mož, pohorskih rojakov, prijatelja Franja Pahernika, veleposestnika s Pohorja in Petra Miklavca Podravskega, samoukega prevajalca in pisatelja.

Slika 1: Franjo Pahernik. Vir: Koroški pokrajinski muzej, Muzej Radlje ob Dravi.

² Kreačič, *Miloš Štibler*, str. 179–206.

³ Škoro Babič, Košir, *Spomini Josipa Breznika*, str. 71–72.

V Radljah ob Dravi (v Koroškem pokrajinskem muzeju) je danes mogoče obiskati osrednjo muzejsko razstavo, spominsko sobo, posvečeno družini Pahernik iz pohorskega Vuhreda. Pahernikovi so bili pomembni in premožni veleposestniki, v lasti so imeli obsežne gozdove na Pohorju. Podpirali so delovanje raznih društev in darovali denar za cerkve, domove, šole, otroke, dijake, študente in druge pomoči potrebne ljudi. Ob koncu 19. stoletja so Pahernikovi zgradili cerkev v Vuhredu in darovali sredstva za njeno poslikavo ter postavili šolo na Bolfenku v Hudem Kotu ob začetku 20. stoletja, pred drugo svetovno vojno so donirali sredstva za izgradnjo Sokolskega doma v Marenbergu.⁴

Štiriindvajsetega januarja 1961 je Štibler pisno obudil spomin na najbolj znanega predstavnika te rodbine, Franja Pahernika, inženirja gozdarstva in pionirja sonaravnega gospodarjenja z gozdovi. Da so bili pripadniki te rodbine resnični humanitarci in filantropi, kakor je o njih zapisano v radeljski spominski sobi, priča tudi spodnja nekoliko skrajšana Štiblerjeva dnevniška beležka o obisku pri Petru Miklavcu Podravskem:

»Ime Podravski je bilo pri Slovencih zelo znano, ko mi je bilo približno dvajset let. Saj je ta mož prevedel iz raznih slovanskih jezikov celo vrsto znamenitih leposlovnih del. Zato sem bil zelo zadovoljen, ko se mi je nudila prilika, da ga osebno spoznam.

Moralo je biti okrog leta 1905, ko mi prijatelj Franjo Pahernik, inženir gozdarstva in veleposestnik v Vuhredu, pravi, da naj ga spremljam k Podravskemu. Šla sva iz Vuhreda proti Ribnici. Približno na pol poti, v Orlici, sva stopila v borno kočo, kjer je živel Podravski. Našla sva ga bolnega, v postelji: soba borna, polna papirjev. Kamorkoli si pogledal, povsod sama revščina in pomanjkanje. Seveda, glavni nesrečnikov dohodek so predstavljali skromni honorarji, ki jih je prejemal za svoje pisateljevanje. A slovenski honorarji so bili takrat zares prav malenkostni. H koči, v kateri je Podravski živel, je spadalo približno pol hektarja ali jutro zemlje, toda ne samo orne. Povrhu je imel že kar dvanajst otrok! Pa še bolan je bil ta nesrečni mož. Ali si je spričo takih podatkov moč predstavljati grozovito pomanjkanje, ki je Miklavca-Podravskega prizadelo?

Zato je moje spoštovanje do Pahernika še bolj porastlo, ko sem videl, kako vztrajno je podpiral znanega slovenskega pisatelja iz zadnje dobe cesarja Franca Jožefa.«

Zanimiv je tudi datum Pahernikovega in Štiblerjevega obiska. Kakor beremo v Slovenskem biografskem leksikonu, je Miklavc zelo zbolel na živcih, zato so ga leta 1904 odpeljali v Feldhof pri Gradcu. Čez pol leta so ga pripeljali domov, kjer

⁴ Spominska soba rodbine Pahernik. Koroški pokrajinski muzej: <http://www.kpm.si/razstave/spominska-soba-rodbine-pahernik/>. Mama Franja Pahernika je bila Marija, roj. Robič, iz Limbuša, sestra Franca Robiča (1841–1913), narodnozavednega Slovenca, deželnega poslanca v Štajerskem deželnem zboru v Gradcu ter državnega poslanca v avstrijskem državnem zboru na Dunaju. Ko je Marija zgodaj ovdovela, je bil njen brat Franc Robič varuh njenima dvema mladoletnima otrokoma, Franju in Janku. Družinski odvetnik je bil dr. Fran Rosina, ki je bil poročen s Karolino, roj. Robič, Marijino nečakinjo in hčerko Franca Robiča. Družinske in prijateljske vezi so se obdržale še naslednja dva rodova, saj mi je dr. Andrej Rosina pripovedoval, da so velikokrat obiskovali Franja Pahernika pred vojno v Vuhredu in po vojni v Mariboru in ga je klical stric, čeprav je bil dejansko stari stric.

je z družino živel v skrajni bedi. S tem tudi sovпада njun obisk. Štibler nazorno opiše razmere, v kakšnih je živel družina ob njunem obisku. V tem času se je za Miklavca in družino organizirala pomoč tako, da so se v letih 1904/1905 začeli zbirati prispevki na Slovenskem, leta 1907 na Češkem, leta 1909 pa so prispevali precejšnjo vsoto tudi Slovenci iz Združenih držav.

Le mesec dni pozneje (2. februarja 1961) beremo še en zapis o Paherniku:

»Obiskal me je nečak Nande iz Maribora. Govorila sva tudi o mojem davnem prijatelju Franju Paherniku. Sedaj živi v Mariboru, kjer si je sezidal tudi hišico. To me veseli. Je vendarle dosegel pokojnino, čeprav so mu nasprotovali močni činitelji. Zopet sem tolmačil nečaku, da je prav Pahernikova zasluga, da je Dravska dolina danes jugoslovanska. Nečak pravi, da zgodovine ne delajo posamezniki, marveč množice. »Točno je to,« sem mu odvrnil, toda »tudi množice morajo imeti voditelje.« Opozoril sem ga na to, da je leta 1919 po teh krajih potovala posebna mednarodna komisija, ki se je zanimala, kje ljudstvo želi imeti novo državno mejo. Zgolj Pahernikova zasluga je, da je kmečko ljudstvo torej množica prebivalstva v takratnem marenberškem okraju (Marenberg so Dolnje Radlje)⁵ izjavljalo željo za priključitev k Jugoslaviji.«

Tako o tem piše Štibler. Vendar ne napiše, da je bil Franjo Pahernik predsednik pokrajinskega Narodnega sveta za marenberški okraj (Radlje ob Dravi), ko so v prvih dneh novembra 1918 Slovenci prevzemali oblast v tem »najbolj zagrizenem nemško nacionalističnem in nemškutarskem gnezdu v severozahodnem delu slovenske Štajerske«.⁶ Poleg tega je bil Franjo Pahernik član mednarodne razmejitvene komisije pri določanju meje z Avstrijo, ki je še danes takšna, kot je bila začrtana takrat.⁷ Ta komisija si je tudi ogledala ozemlje, ki ga je zasedel Rudolf Maister in ga je priznala saintgermainška pogodba iz 10. septembra 1919.

Pravo presenečenje pa je nastopilo, ko se je našlo pismo, ki ga je prejel Miloš Štibler le mesec dni pred svojo smrtjo.⁸ Napisal ga je Franjo Pahernik! Gre za odgovor na pismo, ki ga je Štibler napisal 27. novembra 1968.

Pahernik se spominja skupnih mladih dni, ko so kot gimnazijci sestavljali »triumvirat«, Miloš Štibler, Franjo Pahernik in »Francl«, Franc Mravljak iz znane vuhredske družine. Tudi Štibler v dnevniških zapisih omenja, kako je imel v razredu tri najboljše prijatelje, in sicer Ivana Prekorška, Franca Mravljaka in Ignaca Fludernika, ki se je preimenoval v Ognjeslava. Študiral je v Pragi, leta 1906 pa ga najdemo kot novoizvoljenega odbornika v Slovenskem akademskem društvu Adria v Pragi, v katerem je deloval kot knjižničar.⁹

Pahernik dalje piše, da je njihov »triumvirat« oral narodno ledino v Dravski dolini. Nato se spominja časov, ko sta ustanavljala kmetske hranilnice in posojilnice:

»Idealizem je naju objel, da sva ustanavljala Kmetske hranilnice in posojilnice, Nemci so (jih, op. av.) odpravili med okupacijo, tudi naši po vojni niso imeli

⁵ Radlje ob Dravi so bile do leta 1952 Marenberg.

⁶ Ude, Boj za Maribor, str. 106. O Pahernikovih in Mravljakovih iz Vuhreda, ki »so delovali med ljudstvom«, piše tudi Šnuderl, *Osvobodjene meje*, str. 320.

⁷ Verdinec, *Skromnost, prijaznost in dobrot*, str. 59.

⁸ Pismo, napisano 9. decembra 1968, je našla Štiblerjeva vnukinja Kamila Volčanšek pozneje, zato še ni del njegovega fonda v ARS-u.

⁹ *Edinost*, 13. maj 1906, str. 6.

smisla za reaktivizacijo istih, ko je ta ustanova vendar bila sijajen moment samoupravljanja kmeškega ljudstva v finančnem in moralnem oziru. Vobče današnje zadruge žal ne odgovarjajo principom in svrham klasičnega združništva na škodo kmeškemu gospodarstvu.«

Tudi v Štiblerjevih dnevniških zapisih zasledimo podatek (26. 12. 1956), da je med poletnimi počitnicami ob prehodu iz sedmega v osmi razred gimnazije imel možnost sodelovati pri ustanavljanju posojilnice v Vuhredu.¹⁰ Nato je leta 1902 na lastno pobudo, skupaj s somišljeniki, ustanovil posojilnice v Ribnici na Pohorju, Vuzenici in Limbušu ter nekoliko pozneje na Muti.

Poleg tega so Franjo Pahernik, Miloš Štibler in Ivan Prekoršek že kot dijaki postali člani amaterskih gledaliških skupin. Štibler in Prekoršek sta leta 1911 skupaj z R. Salmičem ustanovila celjsko Dramatično društvo, ki je do prve svetovne vojne zelo uspešno delovalo. V zaključku pisma Pahernik še zapiše nekaj spominov na starega prijatelja, ko sta še sodelovala na gledaliških odrih:

»Spominjam se še Tvoje pesmice na gledališkem odru pri Sgermu »Nobena lüčica nije tako lepa, ko lütriš lüč« potem pa češko »Mařeno husičke so v ječmenč«. Nekoč smo pred izvajanjem gledališke igre pri Mravljaku v Vuzenici sedeli nekako molčeči ob gostilniški mizi, pa je pristopil župan Mravljak¹¹ in rekel: »Kaj ste tak tihi, ko bi le bil tisti Štibler tu, bi vas že aufmišal.« Ko smo se muzali, Te je spoznal in odšel.«

Slika 2: Miloš Štibler kot študent. Iz družinskega albuma njegove vnukinje Kamile Volčanšek.

Septembra 1906 so štajerski liberalci pripravili ustanovno zborovanje za Narodno stranko za Štajersko, ki takrat še ni bila povezana s kranjsko Napredno stranko. Januarja 1907 je bil na seji glavnega odbora stranke izvoljen za predsednika Vekoslav Kukovec, v izvršnem odboru stranke pa je bil Franjo Pahernik.¹²

¹⁰ V katalogu Koroškega pokrajinskega muzeja o Peharnikovih piše, da je bila ustanovljena hranilnica in posojilnica v Vuhredu leta 1906.

¹¹ Anton Mravljak (1842–1919), župan Vuzenice, je imel veliko zaslug za dvig narodne zavesti in ohranitev obmejnih Slovencev. Osmrtnica v *Novi dobi*, 11. januar 1919, str. 5.

¹² Goropešek, *Štajerski Slovenci*, str. 27, 30.

Štirje prijatelji so sodelovali tudi v Društvu sv. Cirila in Metoda. Že ob koncu leta 1906 so Žerjav in somišljeniki ugotovili, da je treba DCM reorganizirati. Društvu (vodstvu) so očitali, da ustanavlja redovniške šole in tako zavzema klerikalna, in ne vseslovenska stališča, da nima nobenega šolskega programa in da člani vodstva ne vedo, ali naj bi ga organizirali kot klerikalen ali kot nacionalen prosvetni zavod. Avgusta 1907 so se člani DCM zbrali na veliki skupščini, kjer so volili novo vodstvo. Največ glasov sta poleg dr. Bleiweisa dobila samo še Gregor Žerjav (239) in Franjo Pahernik (222).¹³ Le-ta je nato ostal v vodstvu DCM vse do leta 1941.¹⁴ Tajnik novega odbora je postal Žerjav, ki je začel z reorganizacijo družbe.¹⁵ Sicer je Franjo Pahernik bil dejaven v DCM tudi v svojem okraju v Vuhredu, to je bil radeljski okraj (takrat marenberški), kjer je bil med letoma 1906 in 1907 namestnik predsednika, med letoma 1908 in 1910 pa odbornik društva.¹⁶

V tridesetih letih najdemo Pahernika znova v družbi nekaterih mladostnih prijateljev. Osmega novembra 1931 je bil skupaj z Lovrom Petovarjem in Ivanom Prekorškom izvoljen za poslanca v Narodno skupščino Kraljevine Jugoslavije. Od leta 1906, ko se je pridružil Narodni stranki za Štajersko (NSS) in bil predsednik njenega okrajnega odbora za marenberški okraj,¹⁷ ga je do leta 1931 politična pot vodila skozi vse metamorfoze liberalnih strank: od NSS do Jugoslovanske demokratske stranke (JDS), prek Pucljeve Samostojne kmetijske stranke (SKS) do SDS, JRKD ter JNS.¹⁸

V Beogradu je bil tudi Miloš Štibler, edini od prijateljske naveze, ki je bil najdlje v Beogradu, in sicer vse od leta 1919, z izjemo nekajletnega presledka v dvajsetih letih, pa do leta 1945, in ki je v času prihoda treh prijateljev iz mladosti delal kot vodja Oddelka za kreditiranje založništva v Privilegirani agrarni banki Beograd. Jože Javoršek zagotovo ni poznal zgodovine Štiblerjevega prijateljstva z novimi poslanci, ko je v svojih Spominih na Slovence zapisal:¹⁹

»Vlada mu je naročila, naj se ukvarja s Slovenci, ki se v Beogradu ne znajdejo; vsekakor je bil zaupna osebnost najvišjih političnih krogov«.

Leta 1935 so se pripravljale nove volitve. Predsedništvo JNS²⁰ se je na posvetovalnem sestanku 14. januarja 1935 sestalo, da bi sestavilo listo za prihajajoče vsedrjavne volitve. Sestanku so prisostvovali narodni poslanci Franjo Pahernik, Lovro Petovar in Ivan Prekoršek. Petega maja 1935 so potekale nove volitve v Narodno skupščino Kraljevine Jugoslavije in Pahernik ni več kandidiral v svojem volilnem okraju. Leta 1933 je bil še med mandatom narodnega poslanca izvoljen za župana občine Vuhred.²¹

¹³ Škoro Babić, *Spomini Josipa Breznika*, str. 129.

¹⁴ Verdinek, *Skromnost, prijaznost in dobrot*, str. 59.

¹⁵ Isti.

¹⁶ Vovko, *Odborniki in članstvo podružnic*, str. 319. Tu je Franjo zapisan kot Fran Pahornik ali Pahernik.

¹⁷ *Narodni list*, 7. november 1907, str. 3.

¹⁸ Verdinek, *Skromnost, prijaznost*, str. 71.

¹⁹ Javoršek, *Spomini na Slovence*, str. 282.

²⁰ Julija 1933 se je JRKD (Jugoslovanska radikalna kmetijska demokracija) preimenovala v JNS (Jugoslovansko nacionalno stranko).

²¹ Verdinek, *Skromnost, prijaznost*, str. 71.

Njegova poznejša usoda pa je znana iz že citiranega pisma Milošu Štiblerju, kjer opisuje vojna in povojna leta ter omenja skupnega prijatelja Milana Mravljeta,²² ki je večkrat obiskal Štiblerja in mu pripovedoval o usodi Pahernikovih po vojni.

Pahernik v pismu nadaljuje, da so ga ob koncu meseca junija 1941, po mesecih ječe v Marenbergu (Radlje ob Dravi) in Mariboru odpeljali, skupaj s sinom Vojkom in ženo ter z drugimi slovenskimi družinami, v tovornih vagonih v Vrhovine pri Plitviških jezerih. Nato so živeli pri kmetu v pravoslavni vasi Trnjavec, skupaj z bratrancom nadučiteljem Robičem in Petrom Mravljakom²³ iz Vuhreda. Iz Like so odšli v Suhopolje v Slavoniji, saj jim je pomagal prijatelj iz Zagreba. Nato so se preselili v Zagreb, kjer se je sin Vojko vpisal na gozdarsko fakulteto, Pahernik pa je prevzel službo v nekem gozdarskem zavodu. Omenja, da so za njimi prišli v Zagreb tudi Mravljakovi ter Miloš Oset.²⁴

Pahernik tudi opiše, kako sta s Štiblerjem nekoč skupaj obiskala puškarja Borovnika v Borovljah. Borovnikovi sinovi so se po »nesrečnem plebiscitu« nastanili v Zagrebu in postali uspešni trgovci. Eden od sinov, Tone, je postavil štirinadstropno hišo na Pantovčaku. Ko je Tone Borovnik izvedel za usodo Pahernikovh, je prišel na obisk in jih povabil, da se preselijo v njegovo hišo. Postal je dolgoletni družinski prijatelj in Pahernik je z žalostjo sporočil, da je pred nekaj leti umrl.

Aprila 1945 je družina doživela veliko tragedijo, saj so ustaši v Jasenovcu ubili sina Vojka zaradi sodelovanja z Osvobodilno fronto. Potrta zakonca sta se junija 1945 vrnila v Vuhred, na izpraznjeno posestvo, kjer sta morala začeti popolnoma na novo.

Nato omenja hčer Vido, ki se je leta 1940 poročila z Bojanom Ribnikarjem,²⁵ takratnim urednikom časnika Večernik iz Maribora. Po konfinaciji v Italiji sta po koncu vojne odšla v Ameriko. Pove, da je hčerka nameščena kot tajnica pri nizozemski letalski družbi KLM v San Franciscu, mož pa je družabnik potovalne pisarne.

Zanimivo pričevanje o povojnih letih vsebuje nadaljevanje Pahernikovega pisma, kjer izvemo, da jim je agrarna reforma leta 1946 odvzela vsa posestva, razen polja pri cerkvi in nekaj gozda:²⁶

²² Milan Mravlje (1893–1978) je zanimiva oseba; v dobrih desetih letih je kandidiral kar na petih volitvah, in to za različne stranke. Balkovec, *Kandidati na volitvah*, str. 403. Zato ni čudno, da ga Balkovec omenja tudi v članku *Zaradi prepričanja ali koristi?*, str. 33–34. Mravlje je prvič poskušal leta 1920 na komunistični listi. Na kasnejših volitvah je kandidiral v liberalnem in kmečkem taboru. Leta 1925 je bil kandidat kmetijcev, v tridesetih pa je bil leta 1931 na Živkovičevi listi in leta 1935 na Jevtičevi listi izvoljen za poslanca. Na zadnjih volitvah je kandidiral kot kandidat Jugoslovanske nacionalne stranke. Glej tudi Filipič, *Mravlje, Milan*, str. 233.

²³ Peter Mravljak, veleposestnik iz Vuhreda, je bil brat Franca Mravljaka.

²⁴ Mravljakovi iz Vuhreda so bili prav tako trgovci z lesom kot Pahernikovi in veleposestniki, Miloš Oset pa je bil z Mute ter znani mariborski veletrgovec in Maistrov borec.

²⁵ Bojan Ribnikar (1914–1989) je bil sin politika in gospodarstvenika Adolfa Ribnikarja (1880–1946). Ta je skupaj s Kramerjem in Žerjavom vodil narodno radikalno dijaštvo. Februarja 1909 so se priključili Narodni napredni stranki (NNS) in prevzeli njihov program (*Ravnihar, Mojega življenja pot*, str. 74).

²⁶ Franju Paherniku je bilo odvzeto več kot 552 hektarjev gozda na severnem pobočju Pohorja med Vuhredom in vrhom Velika Kopa. Ko so bili gozdovi leta 1992 vrnjeni potomcem, je hči Vida Ribnikar leta 2005 ustanovila Pahernikovo ustanovo.

»Našli so se ljudje, ki niso pomenili poprej ničesar in zopet danes ne, ki so hoteli iti preko zakona in še požreti puščenih zemljišč ter delati še druge neprilike. V teh za naju hudih časih si me opisal Žavcerju²⁷ in res je uspela moja žena takrat pri neki intervenciji pri njemu. Ko je čitala o tem v Tvojem pismu, je rekla, imaš res iskrenega prijatelja iz mladih dni, ki Ti je priskočil v stiski.«

Tudi v katalogu Koroškega pokrajinskega muzeja je zapisano, da so po vojni lokalni prebivalci »pozabili« na zasluge Pahernikovih za razvoj Vuhreda in jim kratili še tiste osnovne pravice, ki so jim po razlastitvi še ostale. Vse, kar so jim potem vrnili, so si izborili na republiških institucijah.²⁸

Pahernik nato opisuje gradnjo elektrarne Vuhred na Janževem Vrhu, leta 1952, posledica česar je bila, da jima je voda iz Drave zalila kleti. Dve leti sta zakonca Pahernik še »stanovala nad vodo«, pridelke pa sta shranjevala pri Sgermovih. Po dolgotrajnih pogajanjih jim je elektrarna le izplačala neko odškodnino, s katero sta v Mariboru pod Kalvarijo postavila hišo, in septembra 1958 za vedno zapustila Vuhred.

Obžaluje, da se njihove vrste počasi redčijo, in omenja, da ni več Ivana Prekorška in Riharda Pestevška ter drugih »soletnikov« in političnih somišljenikov Gregorja Žerjava, Alberta Kramerja, Lovra Petovarja. Pravi, da je ponosen, ker se njihov »trumvirat« še dobro drži, med njimi pa posebej izstopa Franc Mravljak.

»Odšel je Prekoršek, pred tednom Pestevšek,²⁹ naši drugi soletniki Žerjav, Kramer, Lovro Petovar pa že davno prej, naš triumvirat pa še stoji liki(!) staremu hrastu, posebno se odlikuje naš Francl. V Večeru od 26. 11. je napisal Fran Roš članek »proti cesarski Avstriji«, kjer simpatično omenja tvojo osebo.«³⁰

V nadaljevanju članka bodo predstavljene še tri osebe iz ožjega kroga prijateljev, sošolcev in političnih somišljenikov, ki jih omenja Pahernik v svojem pismu: Ivan Prekoršek, Franc Mravljak in Lovro Petovar, ki se je skupini štirih (Pahernik, Prekoršek, Mravljak in Štibler) pridružil nekoliko pozneje.

²⁷ Pavle Žaucer (partizansko ime Matjaž), slovenski agronom in politični delavec, med drugim je bil direktor Kmetijskega inštituta Slovenije med letoma 1954 in 1958, to je v času, ko je Štibler pri njem uspešno posredoval v prid Pahernikovih, da so jim spet pripadle vsaj osnovne pravice.

²⁸ Verdinek, Skromnost, prijaznost in dobrota, str. 89.

²⁹ *Nova doba* piše 18. decembra 1933 na prvi strani, da obhaja petdesetletnico Rihard Pestevšek, sreski šolski nadzornik in rezervni kapetan. Rodil se je 18. decembra 1883 v Slivnici pri Mariboru kot sin tamkajšnjega nadučitelja Karola Pestevška. Ima brata Karola Pestevška, ki je namestnik šefa državne policije v Ljubljani, in dva sinova z ženo Leopoldino, roj. Presinger: Žarka, študenta medicine v Zagrebu, in Marijana, učenca nižje gimnazije v Celju.

³⁰ Ivan Prekoršek je umrl februarja 1968, dr. Gregor Žerjav leta 1929, dr. Albert Kramer 1943 in Lovro Petovar pa leta 1957. Ob tem naj dodamo, da je bil Pahernik Štiblerjev in Mravljakov sošolec le v nižji realki v Mariboru, potem je gimnazijo dokončal v Gradcu in nato študiral na Dunaju. Štiblerju in Mravljaku se je v gimnaziji priključil še Ivan Prekoršek, ki je prišel s celjske šole.

Slika 3: Skupina sošolcev mariborske gimnazije na proslavi 45. obletnice mature pri Marku Sagaju, župniku v Št. Pavlu pri Preboldu, avgust 1948. Z leve proti desni: Karl Pestevšek, šolski inšpektor, Miloš Štibler, zadružnik, Ivan Prekoršek, upravitelj celjske bolnišnice, ter Franc Mravljak, profesor in ravnatelj celjske gimnazije. Vse te osebe omenja Pahernik v pismu Štiblerju. Pahernika ni na fotografiji, ker je maturiral na višji gimnaziji v Gradcu, bili so sošolci le v nižji. Nato sledijo sošolci: Marko Sagaj, šentpavelski župnik, prof. Skok, ki je bil povabljen kot gost, Karl Tribnik, profesor na mariborski državni klasični gimnaziji in Maistrov borec. Zadnji je dr. Hinko Schreiner, slovenjgraški odvetnik, v virih znan kot stečajni upravitelj gradu Pukštajn in odvetnik v sporu z Narodnim muzejem glede zbirke orožja pukštajnskega lastnika barona Kometerja.³¹ Fotografija je iz družinskega albuma Kamile Volčanšek, vnukinje Miloša Štiblerja.

Ivan Prekoršek (Prekorje pri Vojniku, 9. 8. 1883–Celje, 6. 2. 1968)

Ivan Prekoršek s Prekorja pri Vojniku je obiskoval nižjo slovensko gimnazijo v Celju, maturiral pa je na mariborski višji gimnaziji leta 1903, v istem razredu kot Miloš Štibler in Franc Mravljak. Že kot gimnazijec je objavljaval v celjski *Domovini*, *Narodnem listu* in *Narodnem dnevniku*. Miloš Štibler ga v svojih spominih, 14. oktobra 1956, omenja kot enega od najboljših prijateljev:

»Najboljši prijatelji v mojem razredu smo bili Fludernik, potem Ivan Prekoršek, Mravljak Franc in jaz, ker smo vsi bili narodno zelo vneti. Fludernik se je tudi sam preimenoval iz Ignacija v Ognjeslava,³² jaz pa iz Mihaela v Miloša. Takšni smo bili v vsem, ko smo zapuščali mariborsko gimnazijo.«

Ob koncu 19. stoletja se slovenski visokošolci še niso delili po svetonazorskem in političnem prepričanju. V Gradcu so, denimo, bili vsi v akademskem društvu Triglav. Ko je Prekoršek prišel na graško univerzo študirat zgodovino in zemljepis, je bil že politično izoblikovan. Pripadal je narodno zavedni generaciji, ki je bila priča narodnostnim bojem na Štajerskem; v tem smislu je začel delovati tudi v Gradcu. Bil je med ustanovitelji *Tabora*, novega akademskega društva, okrog katerega so se

³¹ Lazar, *Baron Hans Kometer*, str. 301, 309, 310.

³² Ognjeslav Fludernik, študent jezikov v Pragi, je bil izvoljen za knjižničarja na občem zboru akademskega društva Adria. V: *Edinost*, 13. maj 1906, str. 6.

zbirali narodno radikalni študentje, leta 1905 je bil njegov predsednik.³³ Septembra istega leta so pod taktirko dveh novih diplomantov, Gregorja Žerjava in Adolfa Ribnikarja,³⁴ pripravili prvi shod narodno radikalnega dijaštva v Trstu. Novembra je bil imenovan izvršni odbor (eksekutiva) narodno radikalnega dijaštva, v katerega je bil Prekoršek izvoljen skupaj z A. Kramerjem, J. Breznikom in F. Mravljakom.³⁵

Študij je nadaljeval v Pragi, kjer je prav tako sodeloval v ustanavljanju narodno radikalnega akademskega društva Adria in bil izvoljen za odbornika. Od leta 1906 je deloval v Narodni stranki za Štajersko (NSS), ki jo je vodil Vekoslav Kukovec, in bil član njenega glavnega odbora.³⁶

Po študiju se je vrnil v Celje in se srečal z gimnazijskim sošolcem in prijateljem Milošem Štiblerjem, ki je leta 1906 prišel v Celje kot zadružni referent in tajnik Zadružne zveze. Še iz gimnazijskih časov ju je družila ljubezen do gledališča, kjer sta nastopala v dijaških amaterskih skupinah. Takoj sta pristopila k Pevskemu društvu, ki je imelo pod okriljem tudi dramsko sekcijo.

Leta 1910 se je Dramatični oddelek Celjskega pevskega društva osamosvojil v Dramatično društvo, kar je bila zasluga treh gledaliških navdušencev, Miloša Štiblerja, Ivana Prekorška in Rafka Salmiča. Postavili so nove iztočnice za delovanje, denimo, stalni igralski ansambel in režiserja ter drugačen, bolj zahteven gledališki repertoar. Prekoršek je k sodelovanju pritegnil tudi mlade, ki niso bili več zadovoljni zgolj s starim repertoarjem, ampak so zahtevali modernejše uprizoritve. To so bili začetki poklicnega gledališča v Celju, ki je bilo ustanovljeno po koncu prve svetovne vojne.

Slika 4: Ivan Prekoršek. Vir: Wikimedia Commons:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ivan_Pekor%C5%A1ek.jpg

³³ Baš, *Ivan Prekoršek*. Slovenski biografski leksikon: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi458247/>.

³⁴ Škoro Babić, *Spomini Josipa Breznika*, str. 71.

³⁵ Isti, str. 112.

³⁶ Glavni odbor narodne stranke, *Narodni list*, 7. november 1907, str. 3.

Ivan Prekoršek je še pred prvo svetovno vojno deloval v še enem celjskem društvu, ki je krepilo slovensko narodno zavest; to je bila Čitalnica. Bil je njen tajnik od leta 1911, ob njeni 60-letnici pa je za *Novo dobo* napisal sestavek v petih nadaljevanjih.³⁷

T. i. afera Prekoršek je povzročila eno izmed najhujših kriz družbe in bi skoraj povzročila razcep na staroliberalni in narodno radikalni del.³⁸ Sprožile so jo povsem iste osebe iz vrst narodno radikalnega dijaštva, ki so dve leti pred tem povzročile spor v Narodni napredni stranki NNS in stranko razdelile na t. i. mladine in starine. Na podlagi zbranih virov in opisov dogodkov je mogoče ugotoviti, da je v obeh primerih prišlo do poskusa mlajše generacije³⁹ (»mladinov« ali mladoliberalcev), da prevzamejo vodstvo. V obeh primerih sta to bila člana štajerske podružnice DCM Miloš Štibler in Ivan Prekoršek, ki sta po vsej verjetnosti bila »glasnogovornika« prodornega in hitro se vzpenjajočega politika mlade generacije, Gregorja Žerjava. Ta je v t. i. »Bistriškem udaru« odigral glavno vlogo, ko so pripadniki narodno radikalnega gibanja na letni skupščini DCM, 6. avgusta 1907, dosegli, da je v vodstvu do tedaj slogaško vodene DCM dokončno prevladala liberalna stran.⁴⁰

Ob tem spopadu med DCM in mladoliberalci s Prekorškom na čelu kaže opozoriti, da je bil vseskozi prisoten namen ohraniti in utrditi Celje kot središče spodnještajerske liberalne politike, ki naj bi vključevala tudi pokrajinsko vodstvo te pomembne narodnoobrambne organizacije.

Leta 1908 sta Prekoršek in Štibler nastopila kot družbena potovalna učitelja DCM za Štajersko.⁴¹ Mlada generacija se je počasi vzpenjala; leta 1911/12 je bil Prekoršek v predsedniškem odboru društva, Štibler pa je bil tajnik družbe in nato član nadzornega odbora.⁴²

Glede na poznejše tesno sodelovanje med Prekorškom in dr. Jurom Hrašovcem, ki je potekalo na lokalni ravni, je treba na kratko osvetliti, kaj se je zgodilo po liberalnem prevzemu DCM. Dr. Juro Hrašovec je bil politik, ki ga je oblikovalo slogaštvo v DCM, zato se z novonastalo situacijo ni mogel sprijazniti. Istega leta je s somišljeniki ustanovil Narodni svet za spodnjo Štajersko kot nekakšen nadstrankarski forum.⁴³ Stališče tega foruma je bilo, da je treba pridobiti potovalne učitelje, ki bi pripravljali narodne katastrofe in s predavanji krepili slovensko narodno zavest. Kljub temu potovalnih učiteljev ni nastavljal Narodni svet, to pristojnost je imela DCM, s katero so kljub razkolu še vedno zgledno sodelovali. Tako je Ivan Prekoršek postal potovalni učitelj; od tod izvirata njegovo znanstvo z dr. J. Hrašovcem ter njuno poznejše sodelovanje v celjskem mestnem svetu.

³⁷ Prekoršek, *Prispevki k zgodovini društvenega*, 5. maj 1921, str. 1, 2. Nato sledijo nadaljevanja v 54., 55., 56. in 57. številki.

³⁸ Vovko, *Mal položi dar ...*, str. 92.

³⁹ Mladini so bili še Gregor Žerjav, Josip Breznik, Adolf Ribnikar, Albert Kramer in dr. Starini pa so bili Ivan Tavčar, Karel Triller, Alojzij Kokalj in dr.

⁴⁰ Perovšek, *Idejni in politični*, str. 318.

⁴¹ Narodni list omenja absolviranega filozofa Prekorška kot potovalnega učitelja (*Narodni list*, 19. november 1908, str. 2), Miloša Štiblerja pa kot zadržnega potovalnega učitelja (*Narodni list*, 12. november 1908, str. 2).

⁴² Vovko, *Podružnice Družbe sv. Cirila*, str. 360.

⁴³ Goropevšek, Ivan Prekoršek – potovalni učitelj, str. 422.

Kmalu po tem, ko je nastopil mesto potujočega učitelja, je Prekoršek začel opozarjati na nepravilnosti in predlagati izboljšave. Med drugim je predlagal decentralizacijo DCM in ustanavljanje pokrajinsko organizirane zveze družb s sedežem v Celju, kar vodstvu ni bilo všeč. Zato so člani vodstva DCM, ki so se sestali 20. marca 1912, zavrnili vse zahteve Celjanov. Ker so ugotovili, da je bil Prekoršek, skupaj z drugimi narodnimi radikali, pobudnik ideje o delitvi letnih skupščin DCM na javni in tajni del, so se v vodstvu DCM hoteli znebiti »motečega elementa« tako, da so »ugotovili«, da je mesto potovalnega učitelja DCM na Štajerskem predrago. Zaradi tega sta se sprla Miloš Štibler kot član nadzornega odbora DCM⁴⁴ in tajnik družbe Janko Šlebinger. Dokončni razhod med vodstvom DCM in Milošem Štiblerjem, ki je goreče zagovarjal Prekorškovo zamisel decentralizacije družbe, se je zgodil le en mesec pozneje. Nato je sledil še obračun s Prekorškom, ki je s prvim junijem 1912 izgubil mesto potovalnega učitelja DCM. Zaradi tega so v Mariboru celo priredili protestni shod v podporo odpuščenemu učitelju. A Prekoršek je bil sposoben in delaven in je že takoj po izgubi mesta potovalnega učitelja v DCM nastopil kot upravitelj pivovarne v Žalcu, kjer je služboval – z izjemo leta 1915, ko je bil v vojaški službi –, vse do leta 1918. Družbe (DCM) pa ni zapustil. Ostal je njen član in tako je bil med letoma 1913 in 1914 društveni predsednik v Žalcu.⁴⁵

Prva svetovna vojna je prijatelja ločila, Štibler je odšel v Maribor, po koncu vojne pa na Dunaj in v Beograd. Prekoršek je ostal v Celju – z izjemo tistega leta, ko je bil vojak –, kjer je bil od leta 1918 upravitelj celjske bolnišnice, deloval pa je tudi v nadzornih in upravnih odborih Mestne hranilnice, Zvezne tiskarne itn. Uspešno je deloval tudi na lokalni ravni s sošolcem Francem Mravljakom: spomladi 1921 je bil na Demokratski listi (JDS) izvoljen v novi celjski občinski svet,⁴⁶ prav tako še leta 1924⁴⁷ in 1927.⁴⁸ Ves čas županovanja prvega slovenskega župana v Celju dr. J. Hrašovca je z njim tesno sodeloval. Toda delovanje na lokalni ravni je bilo očitno premalo za agilnega, izkušenega in tesnega Žerjavovega somišljenika in sodelavca še iz časov narodno naprednega dijaškega kroga in delovanja v Družbi sv. Cirila in Metoda.

Po koncu prve svetovne vojne se je liberalni tabor v Celju utrdil, vodil ga je Vekoslav Kukovec. Ko prebiramo časopisje tistega časa, dobimo vtis, da je bil Ivan Prekoršek eden izmed vodilnih politikov in ideolog liberalnega tabora na Celjskem. Bil je neutruden borec za enakopravnost slovenskega jezika, borec za slovensko gimnazijo v Celju. Sodeloval je v vseh narodnoobrambni (DCM) in kulturnih organizacijah (Čitalnica in Dramatično društvo), ki so širile narodno zavest in se bojevale za javno rabo slovenskega jezika. Z drugimi vodilnimi politikmi je organiziral strankarske shode JDS v letih 1918, 1919, kjer je bil glavni govornik, organiziral je strankine podružnice na podeželju in v manjših krajih. Bil je tudi namestnik predsednika JDS ter predsednik izvršnega odbora JDS za celjski okraj.⁴⁹

⁴⁴ Isti, str. 93.

⁴⁵ Vovko, *Odborniki in članstvo podružnic*, str. 323.

⁴⁶ *Nova doba*, 28. april 1921, str. 2.

⁴⁷ *Nova doba*, 23. september 1924, str. 1.

⁴⁸ *Nova doba*, 21. junij 1927, str. 1.

⁴⁹ Iz jugoslovanske demokratske stranke, *Nova doba*, 5. april 1919, str. 5.

Glede na to je popolnoma razumljivo, da se je po ustanovitvi Kraljevine SHS začel udeleževati tudi na vsedržavni ravni. Volitve v ustavodajno skupščino (konstituanto) Kraljevine SHS, 28. novembra 1920, so bile izvedene na podlagi zakona, ki ga je sprejelo Začasno narodno predstavništvo septembra 1920. Ivan Prekoršek je kandidiral kot tretji na Kukovčevi listi Demokratske stranke⁵⁰ za mariborsko-celjsko-koroško in prekmursko volilno okrožje, a takrat ni bil izvoljen.⁵¹

Narodna skupščina Kraljevine SHS iz leta 1920 ni dokončala štiriletnega mandata. Že spomladi, 18. marca 1923, so bile nove volitve, ki so bile usklajene z novim zakonom, sprejetim septembra 1920. Predvideval je zmanjšano število poslancev.⁵² Tako na Kukovčevi kandidatni listi JDS ni Prekorška in pridružene napredne kmečko-obrtno zveze za mariborsko-celjsko volilno okrožje.

Zadnje demokratične volitve v narodno skupščino so bile 11. septembra 1927. Januarja 1929 je kralj Aleksander razpusil skupščino in uvedel diktaturo. Liberalni tabor pa je v tem času (prva polovica tridesetih) doživel svoj vrh ali »zvezdna leta«, kot temu pravi Perovšek.⁵³ Na volitvah v Narodno skupščino Kraljevine Jugoslavije, 8. novembra 1931, dosežejo absolutno večino.

V *Tedenskih slikah*, prilogi liberalnega časopisa *Domovina*, so 12. novembra 1931 na naslovnici objavili izide volitev. Pod naslovom *Sijajna zmaga narodnega edinstva* so bile objavljene fotografije nosilca liste P. Živkovića in treh Slovencev, A. Kramerja, I. Mohorića in I. Puclja, ki so zasedli ministrske položaje, na drugi strani pa so bile objavljene fotografije narodnih poslancev Dravske banovine. Med »najboljšimi možmi, ki jih je izbral naš narod«, zasledimo kar tri novoizvoljene poslance iz prijateljske naveze Pahernik-Petovar-Prekoršek-Mravljak-Štibler, in sicer Ivana Prekorška, ki je bil takrat upravitelj celjske bolnišnice, Lovra Petovarja, posestnika in Ivanjkovcih, srez Ptuj, in Franja Pahernika, posestnika iz Vuhreda, srez Prevalje.⁵⁴

Zdi se, da je bil Prekoršek eden izmed dejavnejših in bolj opaženih poslancev Dravske banovine v narodni skupščini; njegovi govori so bili »simpatično sprejeti«. Januarja 1932 je imel kralj v narodni skupščini govor, v katerem je podal temeljne usmeritve narodne in državne politike, utemeljene z njegovo ustavo; šlo je za samoupravno ureditev v občinah in banovinah.⁵⁵ Narodni poslanci so po tem dva dneva razpravljali o monarhovem govoru. To je bila t. i. adresna debata, ki se je je udeležil tudi Prekoršek; njegov govor pa je Jutro objavilo v celoti.⁵⁶ Prisotne je nagovoril v slovenščini »v slovenskem govoru«. Če odmislimo njegovo dobrikanje in plehko hvalnico »tisočletnim sanjam in stoletnim naporom najboljših slovenskih sinov, ki so našli svoj cilj v svobodni Jugoslaviji«, je mogoče reči, da je njegov

⁵⁰ Demokratska stranka je pravzaprav JDS, kjer so se junija 1918 združile Narodna napredna stranka za Štajersko (NNS) in kranjski liberalci NNS. Aprila 1919 se je JDS združila z liberalnimi strankami iz drugih krajev Jugoslavije v Demokratsko skupnost, ki se je pozneje preimenovala v Demokratsko stranko. Glej: Perovšek, *Organizacijsko-politična slika*, str. 313–346.

⁵¹ *Nova doba*, 27. november 1920.

⁵² Balkovec, *Druge volitve v skupščino*, str. 286.

⁵³ Glej: Perovšek, *Organizacijsko-politična*, str. 313–346.

⁵⁴ *Tedenske slike*, priloga Domovini, 12. november 1931, str. 1–2.

⁵⁵ Stiplovšek, *Banski svet Dravske banovine*, str. 117.

⁵⁶ Manifestacija sloge in odločne volje. *Jutro*, 27. januar 1932, str. 1.

nagovor realen, saj omenja pereče družbene probleme, kot so slabo gospodarsko stanje, brezposelnost, nezmožnost slovenskih kmetov, da bi odplačevali posojila, ker so obresti previsoke, bedo, v kateri živijo invalidi in upokojenci itn. Posebno pozornost pritegne njegovo razmišljanje o bodoči ureditvi države, ki zadeva decentralizacijo, torej model ureditve, ki ga je zagovarjal vse od mladih let, ne glede na to, ali je šlo za model ureditve neke družbe, kot je DCM, ali za državno raven:

»Poenostaviti je treba upravni aparat ter pospešiti decentralizacijo unitarne države. Na nižje upravne edinice naj se prenesejo vsi posli, ki se morejo tam reševati skladneje z interesi življenja.«

Natanko enak predlog je namreč Prekoršek podal že dve desetletji pred tem, na enem od zborovanj Družbe sv. Cirila in Metoda, ko je z zahtevo po decentralizaciji DCM in ustanavljanju pokrajinskih podružnic sprožil »afero Prekoršek«.

Ob sprejetju državnega proračuna za leto 1934/35 je imel govor – poslušali so ga »z največjo pozornostjo« –, saj se je dotaknil gospodarskih, socialnih, prosvetnih in upravnih problemov. Dotaknil se je tudi slovenskega obmejnega šolstva, češ da je zelo zanemarjeno, ter manjšinskega šolstva oz. nemške manjšine, ki bi morala biti lojalna, da »se naša deca ne bi raznarodovala«. Pohvalil je izvedbo komasacije občin, ki naj bi za »nas v Dravski banovini pomenila zgodovinsko dejanje v našem notranjem upravnem življenju«. ⁵⁷ Predvsem je bil zadovoljen, ker je komasacija omogočila, da so upravne enote postale sposobne za življenje. O sprejemanju proračuna pa je vnovič povedal, da bi decentralizacija uprave pomenila večjo preglednost in manjše stroške, kar naj bi bilo v času gospodarske krize zelo pomembno. Če bi bila izvedena »smotna« decentralizacija, bi se lahko prihranila ena tretjina izdatkov, ki jih je tedaj porabila centralna birokracija. Ob tem je poudaril, da bi se moral odnos med centralno in lokalno upravo urediti tako, da ne bi bili ogroženi vsedržavni interesi.

Jugoslovanska radikalna kmetška demokracija (JRKD) se je julija 1933 preimenovala v Jugoslovansko nacionalno stranko (JNS). Na ustanovnem kongresu so izvolili novo strankino vodstvo. Ivan Prekoršek in Lovro Petovar sta postala člana širšega glavnega odbora stranke, od leta 1936 pa je bil Prekoršek v njenem ožjem vodstvu. ⁵⁸ Leta 1935 je kandidiral na listi B. Jevtića in bil edini od trojice prijateljev drugič izvoljen za narodnega poslanca. V Novi dobi so mu posvetili celo prvo stran, kjer je navedel svoje predvolilne obljube, urednik pa je objavil daljši sestavek o »veličastnem shodu g. Ivana Prekorška v Celju«. ⁵⁹ Leta 1938 je kandidiral tudi na volitvah v Narodno skupščino Kraljevine Jugoslavije, in sicer na Mačkovi listi, a je v svojem okraju dosegel šele tretje mesto, in ni bil izvoljen. V svoji dolgi karieri je imel mnogo funkcij tako na lokalni kot tudi na deželni, banovinski in vsedržavni ravni. Med drugim je dvakrat kandidiral za narodnega poslanca, a ni bil izvoljen (na Kukovčevi listi 1920 za NS Kraljevine SHS in leta 1938 na Mačkovi listi za NS Kraljevine Jugoslavije), dvakrat ni kandidiral (leta 1923 in leta 1927), dvakrat je kandidiral in bil izvoljen za narodnega poslanca Kraljevine Jugoslavije (leta 1931 na Živkovičevi listi in leta 1935 na Jevtičevi listi).

⁵⁷ *Jutro*, 28. februar 1934, str. 1, 2.

⁵⁸ Perovšek, *Organizacijsko-politična slika*, str. 73.

⁵⁹ *Nova doba*, Celje, 3. maj 1935.

Ivan Prekoršek je bil poročen z Bogdano, r. Žižek, hčerko znanega narodnjaka in okrajnega zdravnika v Vojniku in Velenju dr. Antona Žižka. Imela sta tri otroke: Alenko, Tugomera in Branka.⁶⁰

Ko ni bil več izvoljen za poslanca, se je vrnil v Celje. Nad Evropo so se zbirali zlovešči oblaki vojne in v Ivanu Prekoršku so se zganili vsi narodnoobrambni mehanizmi izpred prve svetovne vojne. Takoj se je vključil v protinacistično dejavnost. Skupaj s sinom Tugomerom sta pripadala skupini (brata Kalan, bratje Omersa, Orožnovi itd.), ki se je povezala s krogi okoli angleškega konzulata v Zagrebu in začela sodelovati s SOE.⁶¹ Njihovo delovanje ni ostalo neopaženo, saj so v Celju delovale skupine kulturbunda, ki so poročale gestapo in RSHA⁶² ter SD.⁶³ Prav na seznamu te organizacije sta se znašla tudi oče in sin Prekoršek.⁶⁴ Vsa družina je bila potem izgnana v Srbijo, v Čuprijo. Leta 1942 je gestapo v Srbiji razpisal tiralico za sinom Tugomerom, ki je odšel na Ravno goro in postal kurir Draže Mihailovića za Slovenijo. Ob koncu vojne je bil pri vojaški misiji jugoslovanske kraljeve vojske v Bariju, v Italiji. Tam je ostal do njene razpustitve, konec vojne pa je dočakal kot letalski podporočnik v britanski vojski.⁶⁵

Po vojni se je oče, Ivan Prekoršek, vrnil v Celje, kjer ga je budno spremljala nova povojna oblast. Dobil je delo tajnika celjske Obrtne zbornice – menda zato, da ne bi bilo negodovanje nad novo oblastjo v mestu še večje.⁶⁶ Po poročilih Udbe se celjski liberalci po vojni niso več organizirano sestajali. So pa bila še vedno gostilniška omizja, kjer so v družabnih pogovorih izrekli tudi kaj takega, kar so vestni agentje Udbe takoj prenesli naprej. Tako je za enim omizjem Prekoršek izjavil, da bi lahko premagal Franca Leskoška - Luko na volitvah za poslanca v zvezni skupščini. Baj je celo kandidiral, a je potem odstopil, ker je uvidel, da ne bi mogel kot poslanec ničesar narediti. Tako so v Udbi ugotovili, da je v Celju »reakcija« še vedno močna.⁶⁷

Žal v Štiblerjevih dnevniških beležkah ni nobenih pričevanj o pogovorih za »družabnimi omizji«, kadar je skupina maturantov mariborske gimnazije obhajala obletnice mature.

Franc Mravljak (Sveti Anton na Pohorju, 2. 12. 1882–Celje, 26. 3. 1970)

Franc Mravljak izvira iz Sv. Antona na Pohorju. Mravljakovi so bili tako kot Pahernikovi veleposestniki; usodi obeh družin sta tesno prepleteni. Oče, prav tako Franc, je bil župan,⁶⁸ Frančev starejši brat Peter je ostal na posestvu in ga upravljal,

⁶⁰ *Nova doba*, 18. marec 1922, str. 5.

⁶¹ SOE – Special Operations Executive oz. Uprava za posebne operacije.

⁶² RSHA – Reichssicherheitshauptamt oz. Glavna uprava varnosti tretjega rajha.

⁶³ SD – Sicherheitsdienst oz. Varnostna in obveščevalna služba nemške nacistične stranke.

⁶⁴ Vodušek Starič, *Slovenski špijoni*, str. 210.

⁶⁵ Isti, str. 316.

⁶⁶ Isti, str. 400.

⁶⁷ Isti.

⁶⁸ *Tabor (Narodni list)*, 27. september 1923.

večkrat je tudi kandidiral na različnih volitvah, od leta 1930 do 1935 je bil celo banski svetnik.⁶⁹

O Petru Mravljaku, Frančevem bratu in Franju Paherniku je leta 2003 pričala Nada Kavčič, in to v vlogi informatorke diplomanta FDV. Njeno mnenje se nekoliko razlikuje od Štiblerjevega mnenja o F. Paherniku.⁷⁰

»V Vuhredu sta bla dva vlka veleposestnika. Mela sta posestva z najemniki. To sta bla Mravljak Peter in Pahernik Franc. Tem so kmeti dajali iz svojih žag predelan les, veleposestnika pa sta pobirala maržo za odvod lesa dalje po Dravi. Bila sta bogata in skopuška. Bila sta gajcig«.

O Francu obstaja najmanj virov, samo na podlagi številnihotic iz Nove dobe je bilo mogoče sestaviti nekakšen pregled njegovega delovanja za Celje v prelomnih časih, ko je iz nemških prešlo v slovenske roke. Bil je tesen sodelavec prijatelja in gimnazijskega sošolca Ivana Prekorška in tasta Jura Hrašovca. Tako kot vsi iz prijateljske naveze je bil tudi on dejaven v narodnoobrambni Družbi sv. Cirila in Metoda. Kot študent filozofije⁷¹ je bil med letoma 1905 in 1907 blagajnik podružnice DCM v Vuhredu, v radeljskem okraju (takrat marenberški okraj).⁷²

Tako kot Štibler, Pahernik in Prekoršek je bil tudi Mravljak član narodno radikalnega dijaštva; s Prekorškom sta bila leta 1906 izvoljena v izvršni odbor tega društva.⁷³

Slika 5: Franc Mravljak kot avstro-ogrski vojak. Iz družinskega albuma njegovega vnuka Marka Menašaja.

⁶⁹ Stiplovšek, *Banski svet Dravske banovine*, str. 48, 324.

⁷⁰ Kos Durjava, *Socialno življenje na Pohorju*, str. 10.

⁷¹ Mravljak je na filozofski fakulteti študiral klasične jezike, a tedaj je bilo v navadi, da je bil vsak, ki je obiskoval katerokoli smer, »študent filozofije«. Dejstvo, da je bil profesor latinščine in grščine, mi je v e-pošti potrdil dr. Andrej Rosina, ki je hodil k njemu na ure latinščine, in tudi njegov vnuk Mark Menaše.

⁷² Vovko, *Odborniki in članstvo podružnic*, str. 319.

⁷³ Škoro Babić, *Spomini Josipa Breznika*, str. 107.

O tem, da je študiral na Dunaju, je mogoče sklepati le posredno. Ko so leta 1905 izbirali izvršni odbor narodno radikalnega dijaštva, je vsako akademsko društvo, ki je bilo član gibanja, delegiralo dva člana. Akademsko društvo slovenskih študentov na Dunaju (Slovenija) je delegiralo Franca Mravljaka in Josipa Breznika.⁷⁴ Mravljak je bil tudi med glavnimi govorniki na shodu slovenskih visokošolcev na Dunaju, 27. junija 1907.⁷⁵ Leta 1910 se je zaposlil na, tedaj nemški, celjski državni realni gimnaziji. Takrat sta v Celju že bila Mravljakova najboljša prijatelja in sošolca, Ivan Prekoršek in Miloš Štibler. Vsi trije so bili aktivni člani Narodne stranke za Štajersko (NSŠ) že ob njeni ustanovitvi.

Tako kot Štibler in Prekoršek se je tudi Mravljak pridružil ljubiteljski gledališki skupini v Celju. Leta 1911 so trije prijatelji s skupino somišljenikov (denimo Rafael Salmič) ustanovili samostojno Dramatično društvo in Franc Mravljak je bil dolgoletni zaslužni predsednik tega društva; Ivan Prekoršek je bil takrat tajnik in arhivar.⁷⁶ Trije od petih prijateljev so tudi nastopili v gledaliških igrah, Miloš Štibler, Ivan Prekoršek in Franc Mravljak. V gimnazijskih in študentskih časih je z njimi nastopal tudi Fran Pahernik. *Narodni list* poroča, do so se, v sicer plitvi Blumenthalovi burki Zlodejeve skale, igralsko izkazali – Ivan Prekoršek kot registrator Timpe, Miloš Štibler kot Erik pl. Kralj, Franc Mravljak kot Božidar in Marta Hrašovec kot Leonija.⁷⁷ Marta Hrašovec, hčerka deželnega poslanca v Gradcu dr. Jura Hrašovca se je štiri leta pozneje poročila s Francem Mravljakom. Ta je prva leta po prihodu v Celje poleg službe opravljal še delo knjižničarja v celjski Čitalnici in blagajnika Dijaške kuhinje. Poleg tega je dolga leta deloval v Dijaškem podpornem društvu, ki mu je v tridesetih letih pa vse do začetka druge svetovne vojne tudi predsednikoval.

V začetku prve svetovne vojne je bil vpoklican v avstrijsko vojsko in bil ranjen na fronti v Galiciji. Zdravniki so mu rešili nogo, ki jo je poškodovale šrapnel, a je potem vse življenje šepal.⁷⁸ Ker ni bil več sposoben za vojsko, je bil premeščen v Maribor, kjer je bil 1. aprila 1916 nameščen v višjo vojaško realko kot pribočnik/adjutant poveljnika von Blaha, urejal je upravnopravne in administrativne zadeve. Ko je prvega novembra 1918 prevzel nadzor nad Mariborom Rudolf Maister, so se gojenci kadetnice nemške narodnosti temu uprli tako, da so hoteli razdejati naravoslovni kabinet.⁷⁹ Profesorju Mravljaku (takrat s činom nadporočnika) je skupaj z gojenci jugoslovanskih narodnosti uspelo to preprečiti. Zato ga je general Maister v

⁷⁴ Za Tabor, akademsko društvo slovenskih študentov v Gradcu, sta bila npr. delegirana Ivan Prekoršek in Albert Kramer. V: Škoro Babič, *Spomini Josipa Breznika*, str. 128.

⁷⁵ Isti, str. 128.

⁷⁶ Dramatično društvo v Celju. *Nova doba*, 8. januar 1919, str. 2, 3. Sicer sta se Prekoršek in Mravljak menjavala na položaju predsednika in tajnika društva, saj je bil Mravljak tajnik in Prekoršek predsednik ob prevzemu doslej nemškega mestnega gledališča. V poslopu zgradbe je nato Dramatično društvo uredilo pisarno in zaposlilo stalnega režiserja. V: Dramatično društvo Celje, *Nova doba*, 22. februar 1919, str. 3.

⁷⁷ Slovensko gledališče v Celju: *Narodni list*, 23. november 1911, str. 4.

⁷⁸ Po pripovedovanju njegovega vnuka Marka Menašerja.

⁷⁹ Mravljaku, skupaj z dijaki, ni uspelo trajno rešiti dobro opremljenega laboratorija, notica iz Nove dobe namreč poroča o ukinitvi vojaške realke v Mariboru in da se »krasna učila, ki jih ima zavod, preparati in aparati ter fizikalni in kemični laboratorij, namerava potem odposlati v Beograd za vseučilišče.« Mariborske novice: *Nova doba*, 28. september 1920, str. 2.

Narodnem domu imenoval za svojega pribočnika. Službo je nastopil 2. novembra 1918. Mravljak se je kot Maistrov pribočnik odlikoval z »neutrudno delavnostjo« in mu je tudi svetoval pri sestavljanju prvega povelja ter pri mobilizacijskem pozivu.⁸⁰

Po odpustnici iz vojske, 15. februarja 1919, se je vrnil v Celje, nadaljeval delo v gimnaziji, med letoma 1919 in 1922 pa je bil prvi kurator muzejskih zbirk v Celju.⁸¹ Takrat se je začel tudi aktivno udeleževati v Jugoslovanski demokratični stranki (JDS). Leta 1920 je kandidiral na listi V. Kukovca na volitvah v ustavodajno skupščino, in sicer kot kandidat po 14. členu volilnega zakona.⁸² Tudi leta 1923 ga zasledimo na kandidadni listi JDS za narodnega poslanca, kjer je namestnik Ivana Rebeka v volilnem okraju Celje, Vransko, Maribor levi breg in Št. Lenart.⁸³ Na shodih JDS je veliko nastopal in imel govore, strankarski list *Nova doba* ga velikokrat omenja, denimo tedaj, ko je bil marca 1923 sklican shod JDS v Celju, ki se je končal kot »sijajna manifestacija jugoslovanske demokratične stranke« in na katerem sta imela govor sreska kandidata Franc Mravljak in Ivan Rebek. Oba sta »naša znana in neumorna celjska javna delavca, ki so jima poslušalci sledili z živo pozornostjo in glasnim pritrditvami.«⁸⁴

Mravljak je kandidiral na prvih občinskih volitvah v jugoslovanski državi aprila 1921, na listi JDS (ta je v Celju dobila večino) in bil izvoljen.⁸⁵ Izvoljen je bil tudi na naslednjih občinskih volitvah 28. septembra 1924,⁸⁶ ko se je JDS povezala v Narodni blok z Narodno socialistično stranko in Narodno radikalno stranko.⁸⁷ Liberalci so si s prevzemom Mestne občine Celje zagotovili nadzor nad pomembnim regionalnim središčem in so tudi v širšem okviru imeli določen vpliv (Mravljakov tast J. Hrašovec, V. Kukovec, I. Prekoršek itd.).

Ko so v Celju ustanovili podružnico Jugoslovanske matice, je bil Mravljak skupaj s Prekorškom med njenimi odborniki, prav tako je bil odbornik krajevne JDS.

V začetku marca 1927 je F. Schaubach, veliki novoizvoljeni župan mariborske oblasti iz vrst SLS, odstavil celjskega župana dr. Jura Hrašovca iz vrst JDS/SDS in razpustil občinski svet s pretvezo, da ni sposoben za delo.⁸⁸ Mestni svetniki so potek dogodka razložili bralcem Nove dobe in protestirali proti takšnemu ravnanju. V ločenem oglasu so povabili somišljenike, naj se v čim večjem številu udeležijo protestnega shoda, ki sta ga pripravili Samostalna demokratična in Narodna socialistična stranka.⁸⁹ Nove občinske volitve so bile razpisane za 19. junij 1927. Franc

⁸⁰ Ude, *Boj za Maribor*, str. 91, 104.

⁸¹ Fugger Germadnik, *Iz vojne v novo državo*, str. 43.

⁸² *Nova doba*, 27. november 1920, str. 1. Poslanski mandati so se delili na kvalificirane in navadne. Za kvalificirane je bil zgolj pogoj, da je kandidat končal fakulteto ali višjo strokovno šolo v rangu fakultete. Glej več v: Balkovec, *Vpliv volilne zakonodaje*, str. 433–447.

⁸³ *Nova doba*, 15. marec, 1923, str. 1. Zelo podrobno analizo o prvih občinskih volitvah je povzel U. Herman v svojem magistrskem delu *Oddelka za zgodovino FF Univerze v Mariboru* (Herman, *Liberalizem na Celjskem*, 2016.)

⁸⁴ *Nova doba*, 17. marec 1923, str. 2.

⁸⁵ *Nova doba*, 28. april 1921 str. 2. Tudi v: *Jutro*, 27. april 1921, str. 1.

⁸⁶ *Nova doba*, 23. september 1924, str. 1.

⁸⁷ Perovšek, *Politična podoba Celja*, str. 466.

⁸⁸ Isti, str. 469.

⁸⁹ *Nova doba*, 12. marec 1927, str. 1, 2.

Mravljak in Ivan Prekoršek sta bila že tretjič izvoljena, in sicer na listi Samostojne demokratske stranke (SDS), v katero se je preimenovala JDS. V tej je namreč prišlo do razkola med Lj. Davidovičem ter unitaristom in centralistom S. Pribičevičem, zato je ta ustanovil SDS, ki se ji je nato priključil slovenski del JDS. Tokrat je na občinski ravni dobila večino klerikalna SLS.⁹⁰

Slabi dve leti pozneje, 6. januarja 1929, je kralj Aleksander razpustil parlament in uvedel diktaturo. S posebnim zakonom je razpustil tudi vse občinske uprave. Zakon je sicer omogočal, da veliki župani lahko sami imenujejo nove sestave občinskih svetov in župane, toda z določilom, da sestava in pristojnosti občinskih uprav ostanejo še nadalje iste. Veliki župan Schaubach je na podlagi tega zakonskega določila izdal dekret, s katerim je imenoval župana in člane občinskega sveta, ki so bili člani prejšnjega občinskega sveta.⁹¹

To nikakor ni ustrezalo opoziciji v mestnem svetu, ki je na zadnjih demokratičnih volitvah leta 1927 izgubila večino. Zato so se nekateri (npr. Mravljak, dr. Kalan, Prekoršek, dr. Hrašovec itd.) oglasili v Novi dobi in se razpisali o *nevzdržnih* razmerah v celjskem občinskem svetu. Med drugim so večini očitali, da je Franca Mravljaka izključila iz odbora za vodenje financ in da je prezrla dejstvo, da ima Mravljak na tem področju bogate izkušnje, saj je vodil občinske finance, »odkar slovenski svet obstaja«.⁹² Naslednje, kar so očitali večini, je, da so odstranili Mravljaka iz vodenja šolskega odbora, za kar je bil kot šolnik najboljše usposobljen, in ga nadomestili z Nemcem:

»In tako se je zgodilo, da se v 11. letu po osvoboditvi pri ožji volitvi v občinskem svetu celjskem, v katerem do prevrata Slovenci niti kot poslušalci niso smeli biti navzoči, bil izvoljen v mestni odbor občine celjski Nmec dr. Skoberne proti nacionalnemu šolniku. V šolskem odboru na ta način sploh ni nikogar izmed članov prejšnje manjšine.«⁹³

Samo nekaj dni pozneje je ista skupina svetnikov pisala o *neznosnih* razmerah v občinskem svetu. Pritoževali so se, da se volitve svetnikov v posamezne odseke, komisije in odbore niso izvajale v skladu s pravilniki. Tako je bil na primer v Mestni šolski svet imenovan Nmec namesto dosedanjega narodnega šolnika.⁹⁴ Pritožili so se nad samovoljnostjo velikega župana, ki je, namesto da bi razpisal nove volitve po ukinitvi občinskih svetov 6. januarja 1929, potrdil staro sestavo, v kateri so podpisani svetniki bili v opoziciji. Večina je odklanjala sodelovanje z njimi, zato so jim dodelili mesta v nepomembnih komisijah itd. S to javno objavo so sporočili, da ne bodo sprejeli vodenja odborov, »odsekov« in komisij, v katere jih je volila večina, in da so bili sami preglasovani. Na koncu sporočila se je podpisalo vseh 10 opozicijskih svetnikov, med njimi tudi Mravljak in Prekoršek.⁹⁵

⁹⁰ *Nova doba*, 21. junij 1927, str. 1.

⁹¹ Perovšek, *Politična podoba Celja*, str. 471.

⁹² *Nova doba*, 28. marec 1929.

⁹³ Isti. Mravljak je bil po pripovedovanju njegove vnukinje Mojce Antončič tudi v uredniškem odboru časnika celjskih liberalcev *Nova doba*.

⁹⁴ Franca Mravljaka.

⁹⁵ *Nova doba*, 5. april 1929, str. 1.

Mravljak je bil tudi v tridesetih letih občinski svetnik, enkrat referent Občinskega odseka za gospodarstvo,⁹⁶ drugič vodja Personalnega oddelka.⁹⁷ Od leta 1932 pa vse do začetka vojne 1941 je bil tudi ravnatelj celjske gimnazije. Ob ustanovitvi sreske organizacije JRKD (Jugoslovanska radikalna kmetijska demokracija) za srez Celje–Vransko je bil leta 1933 izvoljen za tajnika.⁹⁸

To so bila leta, ko je bil liberalni tabor na vrhuncu, čeprav je deloval v okviru edine dovoljene režimske stranke JRKD, ki se je preimenovala v JNS (Jugoslovanska nacionalna stranka). Trije Mravljakovi prijatelji so od leta 1931 narodni poslanci v Beogradu (Prekoršek, Petovar in Pahernik). Tudi na občinskih volitvah Celje – okolica je dobil liberalni blok absolutno večino, »triumfalna zmaga jugoslovenske nacionalne misli«.⁹⁹ Proslave »nacionalne zmage«, ki je sledila naslednji dan po volitvah, se je udeležil tudi narodni poslanec Ivan Prekoršek; dočakali so ga z »navdušenimi vzkliki«.¹⁰⁰

Ob volitvah v Narodno skupščino Kraljevine Jugoslavije leta 1935 je 21 članov celjskega mestnega sveta, med njimi je podpisan tudi Franc Mravljak, objavilo vabilo volivcem celjskega sreza, naj glasujejo za dosedanjega narodnega poslanca Ivana Prekorška.¹⁰¹

Če ga primerjamo z njegovimi prijatelji in sošolci, opazimo, da je Mravljak najmanjkrat kandidiral na vsedravnih volitvah, a ga kljub temu dvakrat najdemo na kandidacijski listi za Narodno skupščino Kraljevine SHS: na Kukovčevi listi leta 1920, po 14. členu zakona, in leta 1923 tudi na Kukovčevi listi kot namestnika Ivana Rebeka.

Zanimive so tudi družinske vezi, ki so jih spletli nekateri člani peterice prijateljev. Poročali so se med meščanskimi pripadniki liberalne usmeritve: že Pahernikova mama je bila sestra politika dr. Franca Robiča, katerega hči Karolina se je poročila z odvetnikom in liberalnim politikom slogaške provenience dr. Franom Rosino. Pahernikova hči Vida pa se je poročila z Bojanom Ribnikarjem, sinom Adolfa Ribnikarja, znanega liberalnega politika in Žerjavovega tesnega sodelavca ter političnega sopotnika prijateljske naveze še iz časov narodno-radikalnega dijaštva. Franc Mravljak je bil poročen z Marto Hrašovec, hčerko dr. Jura Hrašovca, liberalnega politika prav tako slogaške provenience ter prvega slovenskega župana Celja po prvi vojni. Miloš Štibler se je poročil z Emo Pucelj, hčerko Ivana Puclja, najvidnejšega in najuspešnejšega politika liberalne Samostojne kmetijske stranke (SKS), ki je nastala leta 1919 kot nekakšna »hči« JDS, kateri je pripadalo vseh pet prijateljev.

Na začetku vojne so se trije moške, ki so kot mladi fantje doživeli težke čase narodnostnih bojov na Štajerskem, ko je Slovincem grozilo ponemčenje, in ki so sprejeli jugoslovanski narodnostni unitarizem in državni centralizem samo zaradi vere, da jim bo ta nova državna tvorba omogočila narodnostni obstoj, čez

⁹⁶ *Nova doba*, 9. oktober 1933, str. 2.

⁹⁷ *Nova doba*, 24. december 1933, str. 1.

⁹⁸ *Nova doba*, 2. maj 1932, str. 1.

⁹⁹ *Nova doba*, 16. oktober 1933, str. 2.

¹⁰⁰ *Nova doba*, 20. oktober 1933, str. 2.

¹⁰¹ *Nova doba*, 3. maj 1935, str. 1.

noč znašli na nemškem seznamu kot izgnanci, ki so morali v prvem valu izselitev zapustiti domove: Pahernika so izgnali v Liko, Prekorška in Petovarja v Srbijo. Ko so Nemci zasedli Celje in gimnazijo, so Mravljaka izgnali iz delovne sobe in postavili nemškega ravnatelja. Mravljak je vedel, kaj ga čaka, če ostane, zato je že naslednje jutro z družino zapustil Celje in zbežal v Ljubljano, kjer je ostal do konca vojne.

Po vojni se je vrnil v Celje in nadaljeval poučevanje na gimnaziji, kjer se je leta 1946 redno upokojil. Njegovo dolgo in delovno življenje ni usahnilo niti v starosti, saj je na celjski gimnaziji honorarno poučeval še leta 1968, ko je imel 85 let!¹⁰²

Lovro Petovar (Ivanjkovci, 14. 7. 1882–Ivanjkovci, 25. 1. 1957)

Lovro Petovar, zadnji od peterice prijateljev, ni bil gimnazijski sošolec četverice. Bil je veleposestnik in gospodarstvenik. V rodnem kraju Ivanjkovci je imel trgovino z mešanim blagom,¹⁰³ bil je c. in kr. poštar ter vinogradnik. Zlasti v vinogradništvu se je verjetno odlikoval, kar ga je uvrstilo na seznam uspešnejših okrajnih gospodarstvenikov. Nekaj biografskih podatkov je mogoče prebrati v mariborskem Taboru, ko je leta 1923 kandidiral kot kmečki kandidat na Demokratski listi (JDS) za narodno skupščino. Tu izvemo, da je bil še v času monarhije dvakrat izvoljen v vodstvo Štajerske kmetijske družbe v Gradcu.¹⁰⁴ Po prvi svetovni vojni sta se Kranjska in Štajerska kmetijska družba združili v Slovensko kmetijsko družbo, Lovro Petovar pa je bil izvoljen za predsednika. Za tem je postal predsednik konjerejskega oddelka te družbe.¹⁰⁵ Prav tako je bil predsednik okrajne posojilnice v Ormožu, ki je skrbela za kmečke, obrtniške in trgovske kredite, ter svetnik trgovske in obrtne zbornice. Bil je tudi predsednik obrtne zadruga za del ormoškega okraja in ustanovitelj vodne zadruga v Ivanjkovcih, ki je izsušila 70 hektarjev močvirja. Demokratska stranka (JDS) ga je kandidirala za predsednika Napredne kmečko-obrtne zveze. Za Lovra Petovarja kot kandidata, kakor navaja časnik Tabor, naj bi pričal dogodek, ki je dokazoval, da je Petovar »za jugoslovansko stvar«. Leta 1916 je bil namreč kot avstrijski vojak obsojen na 18 mesecev ječe, ker je lepo ravnal s

¹⁰² Verjetno je zato Pahernik v svojem pismu Štiblerju iz leta 1968 omenil, da se med trojico iz »triumvirata« Štibler, Pahernik, Mravljak, še najbolj drži »naš Franc«. Da je še leta 1968 honorarno poučeval, izvemo iz nekega drugega pisma Štiblerju, ki ga je 5. avgusta 1968 napisal pesnik in učitelj Fran Roš. Tam omenja, da je bil na obletnici mature ene generacije za njim, ki pa ga je vseeno povabila, in poroča, da je srečanju prisostvoval tudi Franc Mravljak, ki je bil njihov prvi razrednik v šolskem letu 1910/11.

¹⁰³ »Dolžnost vsakega Slovenca je zahajati k sledečim trgovcem, obrtnikom, gostilničarjem ... Lovro Petovar, Ivanjkovci, trgovina z mešanim blagom«. *Narodni list*, 26. november 1908, str. 6.

¹⁰⁴ O Štajerski kmetijski družbi v Gradcu je imel zelo slabo mnenje Učiteljski tovariš (*Učiteljski tovariš*, 20. april 1906, str. 138, 139). Petovar verjetno še ni bil član te družbe (takrat je imel 24 let), ko je ta časopis zapisal, da v osrednjem odboru ni nobenega zavednega Slovenca, ampak veliko Nemcev in slovenskih odpadnikov, ki so znani kot zakleti sovražniki slovenskega ljudstva.

¹⁰⁵ Straža se norčuje iz te navedbe v Taboru in smeši »zasluge« mladoliberalca, ki je bil kandidiran kot kmet in obrtnik med »enim financerjem, enim nadučiteljem in par advokati«. *Straža*, 22. januar 1923, str. 2.

srbskimi vojnimi ujetniki in jih »pomiloval«. Sodba pa je temeljila na njegovem »sokolsko slovanskem mišljenju«.¹⁰⁶

Slika 6: Lovro Petovar okoli leta 1918. Iz družinskega albuma njegove vnukinje Katje Petovar Grabovac.

Zanimivo je, da Tabor nič ne piše o tem, da je bil Petovar pred prvo svetovno vojno dejaven član Narodne stranke za Štajersko, ustanovljene leta 1906. Že leta 1909 na tretjem zboru Narodne stranke v Celju so bili od petih prijateljev štirje izvoljeni v njene vodstvene organe. Lovro Petovar je bil izvoljen v glavni odbor, v izvršni odbor pa so bili izvoljeni Miloš Štibler, Ivan Prekoršek in Fran Pahernik.¹⁰⁷ Vsi štirje so ostali v skoraj nespremenjeni sestavi na svojih položajih v stranki vse do izbruha prve svetovne vojne.¹⁰⁸

Poleti 1918 so se v jugoslovanskih deželah monarhije oblikovali vzporedni organi moči. Tako je bil v Sloveniji ustanovljen Narodni svet slovenskih dežel in Istre kot vrhovni politični organ, ki je pripravljala ustanovitev Države Slovencev, Hrvatov in Srbov. Organizacijska struktura narodnega sveta je omogočala regionalne narodne svete, vsedeželni pa je bil razdeljen na posamezne odseke (odbore). V Ljubljani so se 16. in 17. avgusta 1918 zbrali odposlanci, ki so jih imenovala stranke in politična društva. Med člani narodnega sveta je bil tudi Lovro Petovar. Že na tem sestanku so volili člane v predsedstvo in konstituirali odbore: finančni, gospodarski, administrativni, ustanovopravni, organizacijski, propagandni, demobilizacijski odbor, odbor za tujski promet ter dva pododborna (aprovizacijski in odbor za obnovo). Lovro Petovar je bil izvoljen v finančni odbor

¹⁰⁶ *Tabor*, 20. januar 1923, str. 1.

¹⁰⁷ III. glavni zbor Narodne stranke v Celju: *Narodni list*, 10. december 1909, str. 1.

¹⁰⁸ Glavni zbor Narodne stranke v Celju: *Narodni list*, 10. oktober 1912, str. 1. Enako je tudi v letu 1913.

in v odbor za tujski promet.¹⁰⁹ Ker so bili na sestanek vabljeni odposlanci takrat edinih treh legalnih strank (SLS, JDS in JSDS) in treh društev, je moč sklepati, da je bil Lovro Petovar že tedaj član JDS. To potrjuje tudi podatek, da je avgusta 1919 na zborovanju zaupnikov JDS iz mariborskega okrožja na predsedniškem mestu zamenjal dr. Frana Rosino, dotedanjega predsednika okrožne organizacije JDS v Mariboru.¹¹⁰

V štirih mesecih, od avgusta do decembra 1918, se je zgodilo marsikaj: po avgustovski ustanovitvi Narodnega sveta Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani je bilo 6. oktobra ustanovljeno še Narodno vijeće SHS v Zagrebu, ki je bilo najvišje politično telo jugoslovanskih narodov v avstro-ogrski monarhiji, pridružil pa se mu je tudi slovenski narodni svet. Vmes so razglasili Državo SHS, ki se je po nekaj dneh združila s Kraljevino Srbijo, in sicer 1. decembra 1918. Po državi so ob združitvi potekala praznovanja in eno med njimi je bilo v Varaždinu, kjer je kot govornik nastopil tudi Petovar. Lokalni časnik *Volja naroda* piše, da je z velikim navdušenjem vprašal prisotne:

»Da li je moguće ili su sanje što proživljavamo, akoprem je samo 6 nedelja proteklo od sloma omražene majčice Austrije.«¹¹¹

Kot predstavnik slovenskega narodnega sveta, ki je decembra še deloval – razpustili so ga 30. aprila 1919 –, je bil obenem tudi član Narodnega vijeća,¹¹² zato je prisotnim razložil njegovo delovanje; to je bilo najvišje politično telo, zato je izvedlo priključitev:

»Očrtavši ujedno razloge, koji su potakli N. V. na onaj najsvetčaniji i historijski čin, koji reprezentira današnju svečanost, završio je uz povladjivanje i gromko klicanje Nar. Vijeću, Jugoslaviji, regentu Aleksandru, došim je glazba zasvirala ,Lijepu našu‘.«¹¹³

Leto za tem, septembra 1919, je poslanec V. Kukovec, predsednik Likvidacijske komisije za Štajersko, sklical dvodnevno zborovanje spodnještajerskih odposlancev. Delegati so obravnavali vsa vprašanja v zvezi z likvidacijo štajerskega deželnega premoženja kot tudi vprašanja o ureditvi prehodne uprave na slovenskem Štajerskem. Na tem pomembnem sestanku so sklenili, da se bodo takoj začeli likvidacijski dogovori z Avstrijo glede vsega deželnega in od dežele upravljanega imetja na Štajerskem. Ugotavljali so, da nepremičnine, ki

¹⁰⁹ Šorn, *Slovensko gospodarstvo v poprevratnih*, str. 35, 40, 41. Odbor oz. odsek za tujski promet, t. i. »Jugopromet«, naj bi skrbel za organizacijo in upravo tujskega prometa, železniških, avtomobilskih in parobrodskih zvez, za pospeševanje trgovskih in prometnih zvez ter za propagando lepote našega ozemlja.

¹¹⁰ Žuraj, *Med regionalizmom in jugoslovanstvom*, str. 115. Rosina je bil dolgo časa pristaš slogaške politike, zato je s somišljeniki ustanovil Stranko zedinjenih Slovencev (Konzervativno stranko). Ker na volitvah niso bili uspešni, je bil Rosina poslej član Narodne stranke, ki se je po združitvi z goriškimi in kranjskimi liberalci preimenovala v Jugoslovansko demokratsko stranko (JDS): Čuček, *Oris življenja, dela*, str. 58. V: *Odvetnik in oblast*.

¹¹¹ *Volja naroda*, 1918, št. 28, str. 2.

¹¹² V seznamu članov Narodnog vijeća v Zagrebu je Lovro Petovar zapisan kot predstavnik SLS: Štambuk-Školić, *Narodno vijeće Slovenaca*, str. 84.

¹¹³ Isti.

so na slovenskem delu Štajerske, niso v nikakršnem sorazmerju s tistimi, ki so na avstrijskem Štajerskem. Obravnavali so še mnoga druga pereča vprašanja o delitvi premoženja med dvema državama. Poleg tega so sklenili, da se bo, na predlog V. Kukovca, oblikoval sosvet sedmih članov, ki bo imel nalogo sodelovati pri vseh vprašanih štajerske likvidacije ter svetovati glede uprave javnega premoženja na slovenskem Štajerskem in glede ureditve prehodne uprave. Za predsednika likvidacijskega sosveta za Spodnjo Štajersko so izbrali V. Kukovca, kot prvega člana sosveta pa so predlagali in izvolili Lovra Petovarja. Sestanku so prisostvovali tudi slovenski zastopniki nekaterih ministrstev ter Gregor Žerjav, zastopnik Pokrajinske vlade za Slovenijo, in številni drugi. Med njimi je bil tudi »g. inšpektor«, Miloš Štibler, ki je prišel kot zastopnik poljedelskega ministrstva; domnevati smemo, da se je Petovar šele takrat pridružil prijateljski navezi.¹¹⁴ Nova doba je poročala o tem zboru in omenila Petovarjev govor o likvidaciji kmetijske družbe, potrebi po pospeševanju živinoreje, zahtevi po strogem ločevanju med kmetijskim poverjeništvom in kmetijskimi družbami ter o njegovem predlogu glede ustanavljanja gospodinjskih šol na Štajerskem.¹¹⁵

Dejstvo, da je bil ob koncu vojne Petovar član Narodnega sveta in član sosveta Likvidacijske komisije za Štajersko, gre verjetno pripisati znanstvu z Vekoslavom Kukovcem, saj sta bila oba doma iz bližnjih vasi v okolici Ormoža, Kukovec iz Koračice, Petovar iz Ivanjkovcev, in tesna sodelavca v Narodni stranki za Štajersko. Dokaj verjetno je, da je Petovar kot uspešen gospodarstvenik financiral štajersko JDS, pred tem morda Kukovčevo Narodno stranko za Štajersko (NSS). Časnik Straža namreč v poimenskem seznamu Kukovčevih podpornikov navaja Lovra Petovarja kot milijonarja iz Ivanjkovcev.¹¹⁶

Leta 1921 ga omenja tudi *Slovenec*, in sicer kot »propadlega kandidata« za glavni odbor Kmetijske družbe, ki prihaja iz vrst SKS (Slovenske kmetijske stranke).¹¹⁷ A že leto pozneje, leta 1922, je bil ponovno izvoljen v predsedstvo izvršnega odbora okrožne organizacije JDS v Mariboru.¹¹⁸ Dve leti pozneje, leta 1923, je na listi Jugoslovanske demokratske stranke (JDS) in njej pridružene Napredne kmečko-obrtne zveze nastopil kot kandidat za narodnega poslanca v Narodno skupščino Kraljevine SHS, in sicer za volilna okraja Ptuj in Ormož.¹¹⁹ Na listi, kjer so bili kandidati navedeni po pomembnosti, je bil na tretjem mestu. Pred njim je bil znani celjski liberallec Ivan Rebek iz vrst obrtnikov, nosilec liste pa je bil Vekoslav Kukovec, ki je bil izvoljen za poslanca že leta 1920. Vmes je bila sprejeta vidovdanska ustava in pričakovati je bilo, da bodo tiste liberalne stranke, ki so volile zanjo, JDS in SKS, volivci kaznovali, kar se je tudi zgodilo. Verjetno je prav zaradi tega takšen vrstni red (Kukovec,

¹¹⁴ *Mariborski delavec*, 16. september 1919, str. 2.

¹¹⁵ *Nova doba*, 13. september 1919, str. 2.

¹¹⁶ »Imena tistih obrtnikov, ki si še znanprej želijo dr. Kukovčevega centralističnega biča«. *Straža*, 26. februar 1923, str. 3.

¹¹⁷ *Slovenec*, 29. april 1921, str. 1. »Propadli kandidati« so vsi iz SKS, izvoljeni so bili samo kandidati SLS. Morda je to bil le Kukovčev politični maneuver, da se je Petovar za kratek čas včlanil v Pucljevo SKS, ki je bila ustanovljena leta 1919.

¹¹⁸ Žuraj, *Med regionalizmom in jugoslovanstvom*, str. 175.

¹¹⁹ *Nova doba*, 15. marec 1923, str. 1.

Rebek, Prekoršek) zmotil komentatorja Slovenskega naroda, ki je predlagal, da bi bil namesto Kukovca nosilec liste ali Petovar ali Rebek.¹²⁰

Ko se je leta 1924 slovenski del JDS ob razhodu med Davidovičem in Pribičevičem odločil za slednjega, je bil Gregor Žerjav izvoljen za podpredsednika nove vsedržavne Samostojne demokratske stranke (SDS), Petovar pa v glavni strankin odbor.¹²¹

Sprejetje centralistično unitaristične vidovdanske ustave, 28. junija 1921, je imelo za posledico ukinitve Deželne vlade za Slovenijo; tako se je končala upravna avtonomija Slovenije v Kraljevini SHS. Deželno vlado je zamenjala Pokrajinska uprava za Slovenijo, ki naj bi v naslednjih letih prenesla pokrajinske upravne zadeve na centralno državno oblast v Beogradu. To se je tudi zgodilo in do konca leta 1923 se je izoblikovala nova upravno-teritorialna delitev Slovenije na ljubljansko in mariborsko oblast.

Pod mariborsko oblast s sedežem v Mariboru so spadala mesta: Maribor, Celje in Ptuj; politični okraji: Ljutomer, Maribor, Prevalje, Ptuj in Slovenj Gradec; sodni okraji: Kozje, Celje, Vranksko, Gornji Grad in Šmarje; občine: Sv. Rupert, Motnik, Trojane in Špitalič ter Prekmurje in Medžimurje.¹²² Odločitev o priključitvi Celja pod mariborsko oblast je sprejela krajevna organizacija JDS iz Celja, ki je zagovarjala mnenje, da spada Celje s Savinjsko dolino in celo kotlino do Zidanega Mosta k Mariboru.¹²³

Prve in edine volitve v oblastne skupščine so bile izvedene šele 23. januarja 1927. Takrat je bil Lovro Petovar izvoljen za poslanca Mariborske oblastne skupščine na listi SDS. Bil je tudi predsednik poslanskega kluba SDS in se je pogosto oglašal: na prvi seji drugega zasedanja oblastnih skupščin, 23. februarja 1927, je na primer kritiziral omejevanje delovanja oblastne skupščine na gospodarsko-socialne zadeve in urejanje financ.¹²⁴ Strankarstvo je označil kot poglobitno nevarnost za oblastno samoupravo. Posebno odločno se je zavzel za pravičnejše razmerje med večino in opozicijo ob razpravi ob sprejemanju poslovnika, ki je omejeval delovanje opozicije.¹²⁵

Na drugi seji II. zasedanja Mariborske oblastne skupščine, 19. decembra 1927, se je glasovalo o nujnem predlogu dr. Vebleta in poslancev SLS proti poskusom okrnitve slovenske univerze oz. ukinitvi treh fakultet. Tokrat je Lovro Petovar v imenu kluba SDS podprl predlog SLS, omenil pa je, da pričakuje od večine, ki ima zastopnika v vladi, da z isto energijo, kakor zastopa zadevo v Mariboru, nastopi tudi v Beogradu.¹²⁶

Zadnja seja Mariborskega oblastnega odbora je bila 4. januarja 1929. Dva dneva pozneje je kralj Aleksander razpustil parlament in uvedel diktaturo. Mariborska

¹²⁰ Žuraj, *Med regionalizmom in jugoslovanstvom*, str. 194.

¹²¹ Perovšek, *Organizacijsko-politična slika*, str. 313–346.

¹²² Perovšek, *Ukinitve Deželne vlade*, str. 265.

¹²³ Žuraj, *Med regionalizmom in jugoslovanstvom*, str. 168.

¹²⁴ Lovro Petovar je bil v oblastni skupščini v Odseku za proračun in finance. V: Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, str. 479.

¹²⁵ Isti, str. 133, 134, 143.

¹²⁶ Isti, str. 427.

in ljubljanska oblast sta prenehali delovati in sta bili v novi upravno-teritorialni razdelitvi združeni v Dravsko banovino.

Petovar je nadaljeval politično udejstvovanje tudi v času, ko je liberalni tabor na vsedržavnih volitvah, 12. novembra 1931, dosegel svoj največji uspeh, ki je pomenil tudi vrhunec njegove politične kariere. V »sijajni zmagi« narodnega edinstva je bil na državni listi generala Živkovića izvoljen za poslanca v Narodno skupščino Kraljevine Jugoslavije, kar je uspelo še dvema iz prijateljske naveze petih, in sicer Franju Paherniku in Ivanu Prekoršku. Slaba dva meseca pozneje, januarja 1932, so ustanovili edino vsedržavno stranko, ki jo je dovoljeval diktatorski režim; to je Jugoslovanska radikalna kmetska demokracija (JRKD), v katero so vstopili člani nekdanjega slovenskega dela SDS in nekdanje Slovenske kmetske stranke. Predsednik nove vsedržavne stranke je postal Nikola Uzunović, Lovro Petovar pa je bil izvoljen za podpredsednika.¹²⁷

Poslanci novoustanovljene JRKD so gotovo obiskovali svoje volilne baze in agitirali v prid ustanavljanja krajevnih organizacij. Tako je Petovar že aprila prišel na Ptuj in prisostvoval ustanovnemu občnemu zboru krajevnice organizacije JRKD. Imel je enourni govor, v katerem je natančno poročal o političnem položaju. Naslednji dan je imel kar dva shoda, pri sv. Barbari v Halozah in na Ptujski Gori. »Kmečko ljudstvo je z veliko pozornostjo sledilo govoru ...,« je zapisalo Jutro.¹²⁸

Ko se je JRKD julija 1933 preimenovala v Jugoslovansko nacionalno stranko (JNS), sta svoje mesto v strankinem odboru dobila tudi Lovro Petovar in Ivan Prekoršek.

Trojica prijateljev in narodnih poslancev Petovar, Prekoršek in Pahernik je složno nastopila na posvetovalnem sestanku JNS za senatorske volitve v Dravski banovini, ki je bil 14. januarja 1935. Ker se na tem sestanku, kjer je bil Petovar v kandidacijskem odboru, niso sporazumeli glede enotne liste, se je odbor odločil za tri liste, od teh se je nato glasovalo samo za dve. Na prvi so bili kandidirani Drago Marušič, Albert Kramer in Ivan Pucelj, na drugi pa Marušič, Janžeković in Dinko Puc. Marušič je izjavil, da želi sprejeti kandidaturo samo na drugi listi. Ali je temu morda botroval razkol v JNS med pristaši Uzunovića, ki jim je pripadal Kramer, in pristaši Bogoljuba Jevtića, ki jim je pripadal Drago Marušič? Ali pa je bil razlog to, da so vsi trije kandidati s prve liste bili resno sprti (Kramer s Puceljem, Pucelj z Marušičem)?¹²⁹ Kakorkoli že, trojica prijateljev je glasovala za prvo listo in se tako ni postavila na nobeno stran; enako je storila tudi večina drugih narodnih poslancev, odposlancev sreskih organizacij in banovinskih svetnikov, torej vseh, ki so imeli volilno pravico za senatorske volitve.¹³⁰

Petovar je v ptujskem srezu kandidiral za narodnega poslanca na Jevtićevi listi tudi na volitvah leta 1935, a ni bil izvoljen. Prehitel ga je Miha Brenčič, prav tako

¹²⁷ Perovšek, *Organizacijsko-politična slika*, str. 313–346.

¹²⁸ Ustanovitev krajevnice organizacije v Ptuj: *Jutro*, 20. april 1932, str. 2.

¹²⁹ Urek, *Zakaj odklonil ...* Ivan Urek je bil narodni poslanec JNS in je na sestanku za senatorske volitve v Dravski banovini glasoval za prvo listo, prav tako kot Prekoršek, Petovar in Pahernik. V svoji knjižici piše, zakaj ni hotel kandidirati na Mačkovi listi.

¹³⁰ *Domovina*, 17. januar 1935, str. 1.

z Jevtičeve liste. Istočasno je v ptujskem srezu kandidiral tudi Vekoslav Kukovec, a tokrat na Mačkovi listi, in prav tako ni bil izvoljen.

Petovar je bil še vedno aktiven v stranki in bil tako na kongresu JNS leta 1936 izvoljen v strankin ožji glavni odbor.¹³¹ V predvolilnem času je potoval po Sloveniji in prisostvoval na shodih, kjer včasih tudi ni bil povsem dobrodošel. Ko je bil organiziran shod v Cirkovcah, kjer je imel Petovar govor, ga je zmotil neki potujoči klepar iz Mihovcev. Petovarju ni dovolil govoriti, grozil mu je ter ščuval domače fante zoper poslanskega kandidata, tako da se je celotna zadeva končala na sodišču. Klepar je sicer priznal, da je želel preprečiti govor, ščuvanja in grožnje pa ne. Menil je, da Petovar kot poslanec ni zadosti naredil za kmete in delavce. Državno tožilstvo je izdalo obtožnico in obtožilo kleparja za kršenje javnega reda in miru. Do sodbe sicer ni prišlo, ker je bil obtoženec kot potujoči klepar veliko odsoten, zato se je zadeva končala z amnestijo.¹³²

Leto prej pa so prekmurske Novine objavile pismo kmeta iz Slovenskih Konjic v izvorni obliki. Čeprav utegne takšen zapis današnjemu bralstvu izvabiti prizanesljiv nasmeh, si lahko vsebino tudi drugače razlagamo, zato je vredno objaviti njegove dele v izvirniku, kar je storil tudi urednik:

»Nekaj od šmarnice. Pisali ste g. urednik v 14. številki od šmarnice, ki je dača na njo odpravljena i ka se nešteri hvalijo za to. Odgovorim, da je šmarnico, dokeč ni bilo zabranjena, pri nas odavao, najmre trsje, narodni poslanec Lovro Petovar, vino šmarnico pa küpüvao od nas i jo lifrao v drüge kraje. Gda je vinska trgovina ne šla, se je zabranila šmarnica, na je prej kvarila ceno vini od ceplenoga trsa, ka so se prej tam prek lüdjje klali, ki so bili (verjetno pili op. G.K) šmarnico. Ka je na tem istine, ne vem, edino pa znam, ka smo kmetje iz Slovenskih Konjic dosta plačali v kmetijski fond a jako-jako malo ž njega dobili.«¹³³

Da bi Petovarjevo »lifranje« šmarnice bolje razumeli, je vredno poudariti, da je bil še pred vstopom med poslance uspešen gospodar svojega posestva, vinogradnik in trgovec z vinom, da je ustanovil več gospodarskih korporacij, bil ustanovitelj vinarskega društva za Dravsko banovino, bil med ustanovitelji Zveze vinogradnikov in sadjarjev Kraljevine Jugoslavije¹³⁴ in njen podpredsednik, odbornik Slovenskega trgovskega društva v Celju¹³⁵ ter podpredsednik Kmetijske družbe. Pri reorganizaciji te družbe je imel vidno vlogo, dal je denimo pobudo, da bi se družba preoblikovala v zadrugo, ker bi jo to omogočilo bolj trdno in varnejšo osnovo.¹³⁶ Obsežno poročilo o preoblikovanju Kmetijske družbe v zadrugo objavlja tudi Kmetski list in navaja del Petovarjevega govora, ki je zagovarjal preoblikovanje družbe v zadrugo, zato da bi iz nje »izginila tista nesrečna politika, ki je družbi toliko škodovala.«¹³⁷

¹³¹ Isti.

¹³² Ogrizek, *Območje občine Kidričevo*, str. 191.

¹³³ *Novine*, 22. april 1934, str. 3.

¹³⁴ »Vsi na volišče!« *Narodna sloga*, 7. november 1931, str. 5.

¹³⁵ »Politične vesti.« *Nova doba*, 5. junij 1919, str. 3.

¹³⁶ *Domovina*, 5. januar 1933, str. 1.

¹³⁷ Kmetijska družba – zadruga. *Kmetski list*, 4. januar 1933, str. 1.

Kot poslanec Mariborske oblastne skupščine je leta 1928 na primer zahteval, da oblastni odbor nastopi proti nameri beograjskih trgovcev, ki so hoteli prepričati vlado, da bi dovolila uvažanje italijanskih in španskih vin brez carinskih dajatev. *Nova doba* v oklepaju dodaja, da s protestom verjetno ne bo nič, »ampak take-le carine proste špekulacije beograjskih cincarjev so veleinteresantne.«¹³⁸

Ob tem naj dodamo še eno zanimivo anekdoto. Danes se Petovarja še po skoraj stotih letih spominjajo tudi zaradi zasluge, da je leta 1924 postal center občine Ormož, ne pa Središče ob Dravi, kot je bilo sprva mišljeno. Središče je takrat imelo več prebivalcev, zgrajena pa je že bila dvonadstropna železniška postaja, saj bi moral vlak proti Ljutomeru in Murski Soboti iti prek Središča ob Dravi. Petovar, ki je živel v Ivanjkovcih, je s sodi vina prepričal takratne zvezne delegate v Beogradu, da so progo preusmerili iz Ormoža prek Ivanjkovcev proti Ljutomeru, da bi tako lažje trgoval s svojim vinom. Še danes je zato pri Žerovincih opaziti največji nagib železniške proge v Sloveniji. Če bi proga tekla iz Središča, bi se bržkone lahko izognili nevarnemu nagibu. Nekoč se je železniška postaja v Ormožu celo podrla, ker je prazen vagon, ki je železničarjem v Ljutomeru ušel zaradi velikega nagiba proge, zgrmel v železniško postajo.¹³⁹

Leta 1938 so liberalci na vsedržavnih volitvah izgubili večino, na Mačkovi listi je od trojice Petovar-Pahernik-Pekoršek kandidiral samo še Pekoršek, a tudi on ni bil izvoljen. Petovar je na vsedržavni ravni trikrat kandidiral za narodnega poslanca, a ni bil izvoljen (leta 1923 na Kukovčevi listi, 1927 na Pivkovi listi in 1935 na Jevtičevi listi), enkrat pa je bil izvoljen, in sicer leta 1931 na Živkovičevi listi.

Lovro Petovar, ki se ga njegovi sovaščani, združeni v PGD Ivanjkovci, danes spominjajo tako, da vsako leto prirejajo memorialno tekmovanje gasilskih desetini za Pokal Lovra Petovarja, je v dvajsetih letih prehodil dokaj zanimivo politično pot. O danes tako rekoč neznanem in pozabljenem politiku je bilo treba na podlagi številnih kratkih sestavkov in novic iz takratnega tiska sestaviti pregled njegovega delovanja, saj v znanstveni literaturi skoraj ni zabeležen. V primerjavi s Pahernikom, Štiblerjem in Pekorškom, a o njem, tako kot o F. Mravljaku, ne najdemo nobenih podatkov, ne v ES ne v SBL.

Imel je sedem otrok. Dva sta padla med vojno, sin Dušan na Sremski fronti, hči Milena, por. Berce, učiteljica, pa je bila ustreljena kot talka, ker so se v njeni hiši zbirali aktivisti OF.¹⁴⁰

Sklep

Ob koncu desetletja in začetku vojne liberalni tabor v organizacijskem smislu ni več obstajal. Bil je neenoten, neorganiziran in razdeljen na veliko strank, frakcij, ki niso imele ne veljave ne vpliva, kar se je odrazilo tudi na usodah petih prijateljev: Franjo Pahernik je od leta 1935 do začetka vojne, izgnanstva in povojne nacionali-

¹³⁸ *Nova doba*, 30. marec 1928, str. 2.

¹³⁹ Podatke je posredoval Davorin Bešvir.

¹⁴⁰ Po pripovedovanju njene nečakinje Katje Petovar Grabovac.

zacije sonaravno gospodaril v svojih pohorskih gozdovih in se s politiko sploh ni več ukvarjal. Miloš Štibler je politiko zapustil prvi, njegov prehod v gospodarstvo sovпада z razglasitvijo diktature kralja Aleksandra, tudi Lovro Petovar je uspešno gospodaril in trgoval do vojne in izgnanstva na svojem posestvu in v vinogradih v Ivanjkovcih. Franc Mravljak je opravljal službo ravnatelja celjske državne gimnazije do leta 1941, ko je zbežal z družino v Ljubljano, ker je pravočasno izvedel, da je na seznamu izgnancev za Srbijo. Ivan Prekoršek se je leta 1938 vrnil iz Beograda v Celje in prevzel upravljanje celjske državne bolnišnice, dokler ga niso leta 1941 z družino izgnali v Beograd, od koder se je vrnil po koncu vojne.

Če naredimo prerez skozi delovanje petih prijateljev, ugotovimo, da je večina že v gimnazijskih in študentskih letih sodelovala v narodno naprednem dijaštvu in v Družbi sv. Cirila in Metoda ter nato v Narodni stranki za Štajersko. V DCM so na čelu z Žerjavom prevzeli krmilo družbe, ki je tako prišla v liberalne roke. V letih pred prvo svetovno vojno sta bila od peterice v politiki najbolj dejavna Petovar, Štibler, Pahernik in Prekoršek. Ko so se štajerski narodnjaki združili s Tavčarjevimi kranjskimi liberalci, so se vsi prijatelji znašli med mladoliberalci oz. »mladini«, katerih ime je prvič zapisal prav Miloš Štibler.

Vsi so bili dobri govorniki, zlasti Prekoršek, Štibler in Mravljak, saj so to za politika nujno večino pridobili kot govorniki na shodih narodno-radikalnega dijaštva, kot potujoči učitelji DCM in ne nazadnje med nešteti gledališkimi nastopi šolskih ljubiteljskih društev ter v Dramatičnem društvu v Celju. Vse tri je v politiko pripeljala narodna zavest. Te ne moremo odreči niti Petovarju in zlasti Paherniku, čeprav sta bila predvsem gospodarstvenika in šele nato mladoliberalna politika.

Sicer pa za vseh pet prijateljev velja, da so jih odlikovale lastnosti, značilne za pripadnike liberalnega tabora med dvema vojnama: izrazito protikatoliško stališče, kar je prišlo najbolj do izraza pri delovanju v DCM, ter neomajna zvestoba narodnemu unitarizmu in državnemu centralizmu, za kar so kar trije med njimi bili nagrajeni s poslanskimi sedeži v Narodni skupščini Kraljevine Jugoslavije. Za vseh pet je mogoče reči, da so v času med vojnama ustvarili uspešne kariere. V Štiblerjevih dnevniških zapisih iz šestdesetih let prejšnjega stoletja lahko najdemo nič koliko misli, ki potrjujejo, da se nobeden izmed petih prijateljev ni nikoli odrekel svoji prvotni usmerjenosti, tudi na stara leta ne.

Povzetek

V ospredje zgodbe smo postavili pet prijateljev in gimnazijskih sošolcev ter njihovo vpetost v razgibane čase in dogodke pred razpadom monarhije, ob nastanku nove države in med svetovnjima vojnama: ing. gozdarstva in veleposestnika Franja Pahernika, upravitelja celjske državne bolnišnice Ivana Prekorška, klasičnega filologa Franca Mravljaka in gospodarstvenika Lovra Petovarja. Vlogo veznega člana pripovedi ima zadružnik in publicist Miloš Štibler, ki je bil del te prijateljske naveze več kot 60 let. Najbolj dolgotrajno politično kariero sta imela Ivan Prekoršek in Lovro Petovar. Prekorškova kariera je trajala okoli 30 let, od leta 1906, ko je postal član Izvršnega

odbora narodno-radikalnega dijaštva, do leta 1938, ko ni bil tretjič izvoljen za narodnega poslanca. S Štiblerjem sta povzročila eno najhujših kriz v zgodovini DCM. Leta 1909 je bil član izvršnega odbora Narodne stranke za Štajersko skupaj s Štiblerjem in Prekorškom. Po prvi svetovni vojni je bil član prvega slovenskega mestnega sveta v Celju, ki so ga do tedaj zasedali le Nemci. Bil je med vodilnimi mladoliberalnimi politikami, ki so se borili za slovensko Celje. Tudi v naslednjih dveh mandatih je dobil mestni svetniški sedež, ki ga je ob začetku tridesetih nadomestil s poslanskim v Narodni skupščini Kraljevine Jugoslavije. V tridesetih letih je dvakrat kandidiral in bil dvakrat izvoljen za narodnega poslanca v Narodno skupščino Kraljevine Jugoslavije.

Franjo Pahernik se je najmanj ukvarjal s politiko in se je predvsem posvečal sonaravnem gospodarjenju v svojih gozdovih. S Štiblerjem sta že v prvih letih 20. stoletja ustanovljala zadruga in posojilnice na Štajerskem, bil je član narodno-radikalnega dijaštva in član predsedstva DCM. Tudi on se je takoj priključil Narodni stranki za Štajersko, kjer je bil do prve svetovne vojne v njenem izvršnem odboru. V prvih dneh novembra 1918 je uvajal slovensko oblast kot predsednik Pokrajinskega Narodnega sveta za marenberški okraj (Radlje ob Dravi). V letih 1931–1935 je bil poslanec v Narodni skupščini Kraljevine Jugoslavije. Znan je bil kot mecen, z njegovim predlogom in finančnim vložkom je bilo zgrajenih nekaj šol, cerkev in tik pred drugo vojno sokolski dom v Radljah ob Dravi.

Franc Mravljak, prav tako iz družine pohorskih veleposestnikov, je bil četrti vezni člen v prijateljski navezi dijakov mariborske gimnazije. Skupaj s Prekorškom je bil član izvršnega odbora narodno-radikalnega dijaštva, v usodnih časih bojev za severno mejo pa pribočnik generala Maistra. Bil je prvi kurator celjskih muzejskih zbirk, odbornik in govornik na shodih krajevne JDS, odbornik Jugoslovanske matice v Celju, član uredništva celjske Nove dobe, gimnazijski profesor in ravnatelj gimnazije med leti 1932–1941. Dve desetletji je bil član mestnega sveta celjske občine, kjer je predsednikoval različnim odsekom, bil je dolgoletni predsednik Dijaškega podpornega društva ter zaslužni predsednik celjskega Dramatičnega društva pred prvo svetovno vojno.

Morda je bil najuspešnejši med njimi Lovro Petovar, ki se je navezi štirih prijateljev priključil nekoliko pozneje, in sicer ob ustanovitvi Narodne stranke za Štajersko. Zdi se, da ni obiskoval klasične gimnazije in študiral kot njegovi štirje prijatelji, bil pa je narodni človek, veleposestnik, trgovec, c. in kr. poštar ter vinogradnik, a očitno zelo dober in inovativen organizator, kar ga je tudi pripeljalo v politiko. Bil je eden od najbolj prepoznavnih prleških liberalnih politikov in gospodarstvenikov tistega časa. Seznam njegovih udejstvovanj v gospodarstvu in politiki ter funkcij, ki jih je opravljal, je dolg, naštejmo le nekatere: ob ustanovitvi Narodne stranke za Štajersko je bil izvoljen v njen izvršni odbor, v času monarhije je bil odbornik v Štajerski kmetijski družbi v Gradcu, bil je član slovenskega Narodnega sveta, član Sosveta likvidacijske komisije za Štajersko, poslanec mariborske oblastne skupščine, podpredsednik vsedržavne stranke Jugoslovanska radikalna kmetijska demokracija (JRKD), poslanec v Narodni skupščini Kraljevine Jugoslavije. Bil je tudi ustanovitelj Vinarskega društva za Dravsko banovino, ustanovitelj in podpredsednik Zveze vinogradnikov in sadjarjev Kraljevine Jugoslavije itd.

Viri in literatura

Viri:

AS 2157 Štibler Miloš, osebni fond.

Ustni viri (informatorji):

- Mark Menaše, vnuk Franca Mravljaka, Kamnik.
- Mojca Antončič, vnukinja Franca Mravljaka, Celje.
- dr. Andrej Rosina, vnuk dr. Frana Rosine, Ljubljana.
- Katja Petovar Grabovac, vnukinja Lovra Petovarja, Ormož.
- Mladen Grabovac, pravnuk Lovra Petovarja, Ormož.
- Davorin Bešvir, Ormož.
- Uroš Herman.

Elektronski viri:

Franjo Pahernik. Spominska soba rodbine Pahernik. Koroški pokrajinski muzej: <http://www.kpm.si/razstave/spominska-soba-rodbine-pahernik/>

Ivan Prekoršek Wikimedia Commons: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ivan_Pekor%C5%A1ek.jpg

Baš, Franjo: Ivan Prekoršek. Slovenski biografski leksikon:

<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi458247/>

Časopisni članki: *Digitalna knjižnica Slovenije, dLib.si*

Domovina, leto XVI, št. 1, 5. januar 1933.

Domovina, leto XVIII, št. 3, 17. januar 1935.

Edinost, št. 131, str. 6, 13. maj 1906.

Jutro, leto II, št. 99, 27. april 1921, str. 1.

Jutro, leto XIII, št. 22, 27. januar 1932 (Manifestacija sloge in odločne volje).

Jutro, leto XIII, št. 91, 20. april 1932 (Ustanovitev krajevne organizacije v Ptujju).

Jutro, letnik XIII, št. 44, 22. junij 1932.

Jutro, leto XV, št. 48, 28. februar 1934.

Kmetski list, leto XIV, št. 1, 4. januar 1933.

Narodni list, let. III, št. 48, 26. november 1908.

Narodna sloga, leto 1, št. 1, 7. november 1931.

Narodni list, let. II, št. 49, 7. november 1907 (Glavni odbor narodne stranke).

Narodni list, letn. III, št. 46, 12. november 1908.

Narodni list, letn. III, št. 47, 19. november 1908.

Narodni list, letn. IV, št. 53, 10. december 1909 (III. glavni zbor Narodne stranke v Celju).

Narodni list, letn. VI, št. 51, 23. november 1911 (Slovensko gledališče v Celju).

Narodni list, letn. VII, št. 41, 10. oktober 1912 (Glavni zbor Narodne stranke v Celju).

Nova doba, letn. I, št. 2, 8. januar 1919 (Dramatično društvo v Celju).

Nova doba, letn. I, št. 3., 11. januar 1919.

Nova doba, letn. I, št. 15, 22. februar 1919 (Dramatično društvo Celje).

Nova doba, letn. I, št. 32, 5. april 1919 (Iz jugoslovanske demokratske stranke).

Nova doba, letn. I, št. 57, 5. junij 1919.

Nova doba, letn. I, št. 100, 13. september 1919.

Nova doba, letn. II, št. 116, 28. september 1920.

Nova doba, letn. II, št. 142, 27. november 1920.

Nova doba, letn. III, št. 50, 28. april 1921.

- Nova doba*, letn. IV, št. 32, 18. marec 1922.
Nova doba, letn. V, št. 31, 15. marec, 1923.
Nova doba, letn. V, št. 32, 17. marec 1923
Nova doba, letn. VI, št. 108, 23. september 1924.
Nova doba, letn. IX, št. 29, 12. marec 1927.
Nova doba, letn. V, št. 69, 21. junij 1927.
Nova doba, letn. X, št. 36, 30. marec 1928.
Nova doba, letn. XI, št. 25, 28. marec 1929.
Nova doba, letn. XI, št. 27, 5. april 1929.
Nova doba, letn. XIV, št. 36, 2. maj 1932.
Nova doba, letn. XV, št. 84, 16. oktober 1933.
Nova doba, letn. XV, št. 85, 20. oktober 1933.
Nova doba, letn. XV, št. 102, 18. december 1933.
Nova doba, letn. XVII, št. 18a, 3. maj 1935.
Novine: Dolnja Lendava, leto XXI, št. 16, 22. april 1934.
 Prekoršek, Ivan (Prispevki k zgodovini društvenega življenja celjskih Slovencev. *Nova doba*, letn. III, št. 53, 5. maj 1921, str. 1, 2 ter nadaljnje številke 54, 55, 56, 57).
Slovenec, letn. XLIX, št. 96, 29. april 1921.
Straža, letn. XV, št. 9, 22. januar 1923.
Straža, letn. XV, št. 28, 26. februar 1923 (Imena tistih obrtnikov, ki si še zanaprej želijo dr. Kukovčevega centralističnega biča).
Tabor, letn. 4, št. 15, 20. januar 1923, str. 1.
Tabor (Narodni list), letn. IV (II), št. 218 (39), 27. september 1923.
Tedenske slike: priloga Domovini, letn. VII, št. 46, 12. november 1931.
Učiteljski tovariš, letn. 46, št. 17, 20. april 1906.
Volja naroda, letn. I, 1918, št. 28.

Literatura:

- Balkovec, Bojan, Zaradi prepričanja ali koristi? Prestopi kandidatov na starojugoslovanskih volitvah. *Prispevki za novejšo zgodovino*, št. 2, 20000, str. 21–36.
 Balkovec, Bojan, *Druge volitve v skupščino*. Slovenska kronika XX. Stoletja, 1900–1941. Ljubljana: Nova revija, 1995, str. 286.
 Balkovec, Bojan: Vpliv volilne zakonodaje na izide parlamentarnih volitev v Narodno skupščino leta 1920 in 1923. *Zgodovinski časopis*, leto 42, št. 3, 1988, str. 433–447.
 Filipič, France, *Mravlje, Milan*. Enciklopedija Slovenije, 7, Ljubljana 1993.
 Filipič, France, *Adolf Ribnikar*. Enciklopedija Slovenije 10. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996.
 Fugger Germadnik, Rolanda, *Iz vojne v novo državo*. Razstavni katalog. Celje: Pokrajinski muzej, 2019.
 Goropevšek, Branko, Ivan Prekoršek – potovalni učitelj Ciril Metodove družbe na slovenskem Štajerskem: poti in stranpoti slovenske politike poti na Štajerskem v letih 1908–1912. *Studia Historica Slovenica*, letnik 4, št. 1–2, 2004, Hartmanov zbornik.
 Herman, Uroš, *Liberalizem na Celjskem med leti 1918 in 1921*: magistrsko delo. Maribor, 2016.
 Kos Durjava, Matej, *Socialno življenje na Pohorju v 19. in 20. stoletju*: magistrsko delo. Ljubljana, 2005
 Kreačič, Goranka, Miloš Štibler (1882–1969), združnik in publicist. *Arhivi*, letnik 39, št. 2. 2016, str. 179–206.
 Lazar, Tomaž, Baron Hans Kometer in njegova zbirka starin z dvorca Pukštajn. *Kronika*, leto 63, 2015, št. 2, str. 293–318.

- Odvetnik in oblast: dr. Igor Rosina (1900–1969).*
- Ogrizek, Emica, Območje občine Kidričevo in njeni ljudje v gradivu okrožnega sodišča v Mariboru 1898–1941. V: *Zbornik občine Kidričevo*, 2010, str. 186–199.
- Perovšek, Jurij, Politična podoba Celja v letih 1918–1941. *Studia Historica Slovenica*, leto 14, št. 2-3, 2014, str. 455–477.
- Perovšek, Jurij, *Ukinitev Deželne vlade za Slovenijo*. Slovenska kronika XX. Stoletja, 1900–1941. Ljubljana: Nova revija, 1995, str. 265.
- Perovšek, Jurij, Organizacijsko-politična slika liberalnega tabora v letih 1918–1941. *Prispevki za novejšo zgodovino*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, letnik 57, št. 1, 2017, str. 313–346.
- Perovšek, Jurij, Idejni in politični oris Gregorja Žerjava. *Studia Historica Slovenica*, leto 11, 2011, št. 2-3, str. 313–346.
- Ravnihar, Vladimir, *Mojega življenja pot: spomini dr. Vladimira Ravniharja*. Ljubljana: oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 1997. Historia: znanstvena zbirka oddelka za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Stiplovšek, Miroslav, *Banski svet Dravske banovine 1930–1935*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete, 2006.
- Stiplovšek, Miroslav, Slovenski parlamentarizem 1927–1929.
- Škoro Babič, Aida, Košir, Matevž, *Spomini Josipa Breznika od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2014.
- Šnuderl, Makso, *Osvobojene meje. Kronika Maribora in slovenske severne meje v letih 1918/1919*. Maribor: Obzorja, 1968.
- Šorn, Jože, *Slovensko gospodarstvo v poprevratnih letih 1919–1924*. [Uredila Neven Borak, Žarko Lazarevič]. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1997.
- Štambuk-Školić, Marina, Matijević, Zlatko, Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918–1919. *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, vol. 14, 2008, št. 1.
- Ude, Lojze, Boj za Maribor in štajersko Podravje I. 1919/19. *Zgodovinski časopis*, leto XV, 1961, str. 65–156.
- Urek, Ivan, *Zakaj odklonil ...*. Globoko: 1938.
- Verdinek, Alenka, *Skromnost, prijaznost in dobrot*. Štirje rodovi rodbine Pahernik iz Vuhreda. Slovenj Gradec: Koroški pokrajinski muzej, 2018.
- Vodušek Starič, Jerca, *Slovenski špijoni in SOE 1938–1942*. Ljubljana: samozaložba, 2002.
- Vovko, Andrej, Podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda. Časopis za zgodovino in narodopisje, letnik 54, št. 2, 1980, str. 351–3.
- Vovko, Andrej, *Odborniki in članstvo podružnic Družbe sv. Cirila in Metoda 1885–1918*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2004.
- Vovko, Andrej, *Mal položi dar ... Portret slovenske narodnoobrambne šolske organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda 1885–1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 1994.
- Žuraj, Marko, *Med regionalizmom in jugoslovanstvom: liberalizem na Štajerskem med letoma 1918 in 1923*. Maribor: Znanstvenoraziskovalni inštitut dr. Franca Kovačiča, 2010.

SUMMARY

“Important is the friendship that remains”: A Story of Friendship and Political Activities of Five Young Liberals

Goranka Kreačič

The article focuses on five friends and secondary-school classmates and their embeddedness into the dynamic period and events before the disintegration of Austria-Hungary and formation of the new state, as well as in the inter-war period: the forestry engineer Franjo Pahernik, the manager of the state hospital in Celje Ivan Prekoršek, the classical philologist Franc Mravljak, and the economist Lovro Petovar. Acting as a connecting link, Miloš Štibler (1882–1969), a cooperative member and journalist, was part of this group for more than sixty years. Ivan Prekoršek's (1883–1968) career spanned over a period of about 30 years, i.e. from 1906, when he became a member of the Executive Committee of the National Radical Secondary-School Students, to 1938, when he was not elected for his third term in the National Assembly. He was one of leading young-liberal politicians who strove for Slovene Celje. In the 1930s he stood for election and was elected to the Kingdom of Yugoslavia's National Assembly twice.

Franjo Pahernik (1882–1976) was involved in politics to a lesser extent, he engaged mostly in sustainable management of his forests. In the years 1931–1935 he was a member of the Kingdom of Yugoslavia's National Assembly. He was famous for his patronage; the construction of a few schools, churches, as well as a *Sokol* building in Radlje ob Dravi was a result of his initiative or financial support.

Franc Mravljak (1882–1970), who came from a family of landowners on Pohorje, was the fourth link in this chain of Maribor-based secondary-school students. Along with Prekoršek, he was a member of the Executive Committee of the National Radical Secondary-School Students; he was General Maister's adjutant in the period of fights for the northern border. He was the headmaster of *gimnazija* in Celje and years-long member of the Municipality of Celje's City Council before the war, as well as honorary president of the Celje Drama Society.

Lovro Petovar (1882–1957), who joined this group of friends somewhat later, i.e. during the formation of the National Party of Styria, was perhaps the group's most successful member. He was one of the most prominent politicians and economists in Prekija at the time. The list of his activities and posts is long, let us mention only those from the beginning and end of his career: in the period of Austria-Hungary he was a committee member in the Styrian Agricultural Society in Graz, in the 1930s he was a member of the Kingdom of Yugoslavia's National Assembly.

Miloš Štibler, Franjo Pahernik, Ivan Prekoršek, and Franc Mravljak were classmates in the state-run *gimnazija* in Maribor; they reached adulthood and formed their *weltanschauung* in a period marked by strained national relations in Lower Styria, which had a permanent impact on their personalities and subsequent operation. Pahernik and Štibler established cooperative savings banks in the Drava region and on Pohorje already as secondary-school students. All of them were active in the liberal movement of Slovene students' academic societies, in the National Radical Secondary-School Students, where they advocated, inter alia, for the establishment of a Slovene university in Ljubljana. Lovro Petovar, who shared their views, joined them somewhat later. This group of five friends was involved in all paths and side ways trodden by the Slovene liberal camp in the inter-war period, ranging from languishing to reaching for the stars, from its bitter fall to its fragmentation in numerous parties of all sizes that paved the way to the inferno of World War II.

Petra Kim Krasnić

Integracija ruske emigracije v Jugoslavijo med letoma 1918 in 1941

KRASNIĆ Petra Kim, mag. prof. zgodovine in ruščine, doktorandka na Oddelku za zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, petra.krasnic2@gmail.com

Integracija ruske emigracije v Jugoslavijo med letoma 1918 in 1941

Po ruski revoluciji leta 1917 je izbruhnila ruska državljanska vojna, zaradi katere je večje število ljudi (po različnih ocenah več kot milijon), privržencev prejšnjega carskega režima oz. nasprotnikov boljševizma, zapustilo Rusijo in pobegnilo v tujino. Večje organizirane skupine ruskih emigrantov so prišle tudi v Kraljevino SHS. V prispevku je podrobneje preučen način njihovega vključevanja v jugoslovansko okolje, s poudarkom na reševanju socialnih vprašanj, ohranjanju kulturne identitete in odnosu z jugoslovanskim prebivalstvom.

Gljučne besede: bela emigracija, zaposlovanje, emigrantske organizacije, ohranjanje kulture, adaptacija, ruski emigranti, Jugoslavija.

KRASNIĆ Petra Kim, MA in History and Russian, a doctoral student at the Department of History, Faculty of Arts, Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, petra.krasnic1@gmail.com

The Integration of Russian Emigration into Yugoslavia between 1918 and 1941

Following the Russian Revolution in 1917, a civil war broke out; consequently, a large number of people (upwards of one million, according to different estimates), supporters of the former tsarist regime or opponents of Bolshevism left Russia, fled abroad to escape repression. Large organized groups of Russian emigrants arrived in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes as well. The article explores how they were treated and integrated into Yugoslav environment, focusing on solutions to social questions, the preservation of cultural identity and relations with the Yugoslav population.

Keywords: white emigration, employment, emigrant organizations, preservation of culture, adaptation, Russian emigrants, Yugoslavia.

1. Osnovna izhodišča

Zaradi ruske državljanske vojne so številni podporniki belogardističnega gibanja oz. nasprotniki komunizma emigrirali iz Rusije, med drugim tudi v Jugoslavijo (do leta 1929 Kraljevino SHS), kamor so začeli prihajati v več valovih (prvi val že leta 1919, najštevilčnejša pa je bila skupina emigrantov, ki je prišla po porazu carske vojske generala Petra Vrangla in ob koncu večine spopadov leta 1920). Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev je predstavljala pomembno pribežališče za 40.000 do 70.000 ruskih beguncev. Glavni center ruske emigrantske kulture je bil v Beogradu, čeprav lahko opazimo tudi v Ljubljani široko delovanje ruske emigracije, ki je tako kot drugod po Jugoslaviji pustila pomemben pečat tudi v slovenski kulturi, znanosti, šolstvu ter na drugih področjih. Ocenjeno je, da naj bi v Slovenijo leta 1921 prišlo 600 emigrantov.¹ Na odločitev ruskih emigrantov za odhod v Kraljevino SHS je vplivala podobnost jezika, kulture ter čustvo slovanske vzajemnosti, kar je omogočalo, da so se v njej emigranti, predvsem njegovi malomeščanski elementi, znašli bolje kot v zahodnih državah. Velik vpliv je imela tudi politika srbske (oz. jugoslovanske) vlade, ki je bila poleg navezave na pravoslavlje tudi tradicionalno močno povezana z rusko carsko družino in je bila med drugim tudi zaradi strahu pred širjenjem komunizma med tistimi evropskimi državami, ki je sprejela največje število ruskih beguncev.² Na razloge za naseljevanje ruskih beguncev v Kraljevini SHS je vplivalo tudi dejstvo, da je država poleg tega, da je bila pripravljena sprejeti begunce, omogočila, da se na njenem ozemlju nastanijo ruske organizacijske strukture. Leta 1921 je Srbska pravoslavna cerkev pod svojo zaščito sprejela višjo cerkveno upravo Ruske pravoslavne cerkve v tujini, ki je pri tem ohranila svojo neodvisno pristojnost.³ Do leta 1926 je bil v Sremskih Karlovcih sedež zadnjega poveljnika ruske carske armade generala Petra Vrangla in s tem tudi center ruske vojaške organizacije.⁴ Iz zapisnika

¹ Pulko, *Ruski emigranti na Slovenskem*, str. 24.

² Spomladi 1921 je general Vrangl zaprosil Bolgarijo in Kraljevino SHS o možnosti naselitve ruske armade na njunih ozemljih. Vlada Kraljevine SHS je podpisala sporazum, da bo sprejela do 50.000 pripadnikov poražene vojske ruskega generala Vrangla – Kavalerijsko divizijo Barboviča, Kubanske in del Donskih kazakov (ki so postali obmejna straža). SI AS 1931, Beloemigracija u Jugoslaviji 1918–1941, knjiga I, str. 52–53.

³ SI AS 1931, Beloemigracija u Jugoslaviji 1918–1941, knjiga II, str. 98–108.

⁴ Tega leta je ruski general Vrangl z vodstvom svoje vojske opustil idejo, da bi s svojimi formacijami organiziral veliki pohod proti Sovjetski zvezi. Podr. gl. SI AS 1931, Beloemigracija u Jugoslaviji, 1918–1941, knjiga I, str. 106.

o zaslišanju ruskega emigranta Ivana Glebova izvemo, da so imeli ruski emigranti posebne privilegije:

Jugoslovanske oblasti so nam dovoljevale, da smo ob praznikih, kot o veliki noči itd., nosili naše carske uniforme. Oficirji, ki so bili v službi na ministrstvu, pa so v začetku sploh hodili v uniformah. Vsi tisti, ki so bili na takšnem položaju kot jaz pri граниčnih trupah, v svojstvu inšpektorja ruskih edinic, so imeli pravo nositi svoje uniforme, orožje in čin.⁵

V prvih letih po odhodu ruskih emigrantov v tujino je torej prav Jugoslavija postala glavni vojaški center bele emigracije v tujini, predvsem Beograd pa je predstavljal tudi politični center ruskih monarhistov – reakcionarjev,⁶ ki ga je podpirala jugoslovanska oblast.⁷

Na tem mestu je vredno nameniti nekaj besed tudi samemu poimenovanju množice ljudi, ki je zapustila Rusijo v obdobju državljanske vojne oziroma po vzpostavitvi novega komunističnega režima. Med raziskovalci dane tematike se pojavljajo različne diskusije o uporabi izraza *begunec* ali *emigrant*. Izraz begunci večina raziskovalcev uporablja le za prva leta življenja v tujini, emigranti pa za kasnejše obdobje, ko je že postalo jasno, da se begunci iz Rusije ne bodo vrnili v domovino. Ruski izseljenci so v tridesetih letih 20. stoletja tudi sami zase uporabljali izraz emigranti. V literaturi se najpogosteje uporablja naziv ruski emigranti, čeprav je po mnenju raziskovalke Tatjane Puškadija Ribkin, ki preučuje rusko emigracijo na Hrvaškem, te osebe primerneje imenovati emigranti iz Rusije, saj niso emigrirale le osebe ruske narodnosti, ampak tudi pripadniki drugih narodov nekdanje večetnične carske Rusije.⁸ Za prvi val ruskih emigrantov, ki je nastal kot posledica ruske državljanske vojne, se je uveljavil tudi izraz bela emigracija, čeprav je treba poudariti, da ne gre samo za pripadnike ruske carske (protirevolucionarne) vojske, ampak tudi za druge nasprotnike novega boljševističnega režima, zato jih nekateri imenujejo tudi antiboljševiška emigracija. Za begunce iz tega obdobja lahko v literaturi najdemo tudi izraz ruska emigracija prvega vala ali porevolucijska emigracija.

Raziskovanje doživljanja begunske izkušnje in načinov integracije na primeru ruske emigracije zahteva poleg obdelave arhivskega gradiva tudi vključitev novih zgodovinskih pristopov, kar postavlja v ospredje preučitev neklasičnih zgodovinskih virov, kot so ustni viri in (avto)biografska dela. Arhivski viri navadno podajajo vidik institucij, ne nudijo pa zadostnih odgovorov na vprašanja, ki zadevajo begunske izkušnje in načine adaptacije in integracije v novo okolje. Za celovitejše razumevanje ruske emigracije, ki se je naselila na jugoslovanskem ozemlju, je treba poseči tudi po memoarski literaturi, avtobiografiki in časopisnih virih. Memoarna in avtobiografska literatura ter različni časopisni članki v pričujoči razpravi služijo kot dodaten vpogled v osebno in intimno doživljanje dane tematike, hkrati pa omogočajo bolj poglobljeno razumevanje njenih posameznih elementov.

⁵ SI AS 1931, Zapisnik o zaslišanju Glebov Ivana, Maribor, 28. 8. 1949.

⁶ SI AS 1931, 1315 – 5, Beloemigranti.

⁷ SI AS 1931, Beloemigracija u Jugoslaviji 1918–1941, knjiga I, str. 107.

⁸ Pulko, *Rusko zamejstvo v slovenskih deželah*, str. 4.

2. Težave pri vključevanju v jugoslovansko okolje – zaposlovanje in socialna stiska

V arhivskih dokumentih lahko zasledimo, da je bilo v socialni sestavi ruskih emigrantov največ inteligence, zatem višjih oficirjev in relativno malo nižjih oficirjev in vojske.⁹ Enote, ki so bile evakuirane v Galipoli in so prišle v Jugoslavijo, naj bi bile večji del kmečkega porekla, oficirji pa v 80 % iz vrst inteligence in aristokracije.¹⁰ Po različnih statističnih podatkih, ki jih najdemo v objavljenih študijah, je imelo kar 75 % ruskih priseljencev v Jugoslaviji višjo ali srednjo izobrazbo, k preostalemu deležu večinoma spadajo osebe z osnovno ali domačo izobrazbo. Število neizobraženih emigrantov ni presegalo 3 %, medtem ko je bil v sami Rusiji odstotek neizobraženih v tem obdobju zelo velik.¹¹ Podatki nam torej povedo, da so z emigrantskim valom iz Rusije prišli najbolj izobraženi sloji. Tudi iz članka, ki ga je objavil *Ptujski list* 3. julija 1921, v katerem se agent Državne komisije za ruske begunce v Mariboru obrača na različna podjetja, ki iščejo delovno silo, je razvidno, da so bili med ruskimi begunci visoko izobraženi ljudje:

Med ruskimi begunci se nahajajo spretni inženjeri, tehniki, zemljemerci, poljedelci in agronomi z višjo izobrazbo in s popolno, vodje kontoarjev in industrijskih podjetij, profesorji in učitelji, ki posredujejo v vsaki stroki višjo izobrazbo, zdravniki, padarji, zobozdravniki, živinozdravniki, glasbeniki in razni mojstri, končno rokodelci in kmetovalci. Večina Rusov je zmožna nemškega, francoskega in angleškega jezika.¹²

Marca 1922 je pisec v mariborskem časopisu *Tabor* izpostavil težek položaj ljudi, ki so morali zapustiti svojo domovino in so bili primorani v novem, pogosto sovražnem okolju ustvarjati nova socialna omrežja, pri čemer je bil njihov socialni položaj večinoma popolnoma drugačen od tistega, ki so ga morali pustiti za seboj:

[...] dejstvo, da ruski emigranti iščejo neprestano službe in vzamejo vse, kar se jim nudi. — Najdete inženirje, učitelje, bivše častnike in uradnike, ki sekajo drva v gozdih ali delajo pri cestnih in železniških zgradbah, najdete generale, ki prodajajo po ulicah časopisje, njihove žene pa perejo in šivajo.¹³

Večina ruskih emigrantov je lahko na evropskem trgu dela kljub strokovni usposobljenosti in visoki izobrazbi pričakovala le slabo plačano in nizko kvalificirano, največkrat fizično delo. Številne pravne pregrade pri vključevanju v precej zaprte in narodno homogene lokalne skupnosti, neopredeljenost pravnega statusa in seveda tudi jezikovne ovire so večini emigrantov onemogočale, da bi se prebili v krog visoko kvalificiranih delavcev.¹⁴ Peter Gresserov-Golovin v svojih

⁹ SI AS 1931, Ruska društva in organizacije v Sloveniji od leta 1921 do 1945.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Арсеньев, Кириллова, Сибинович, *Русская эмиграция в Югославии*, str. 8, 47.

¹² *Ptujski list* (3. 7. 1921).

¹³ *Tabor* (25. 3. 1922, letnik 3, številka 70). Gl. tudi Ratej, *Ruski diptih*, str. 21–22.

¹⁴ Izjema so bili redki posamezniki, večinoma podjetniki in izobraženci, ki so zaradi svojega prejšnjega ugleda pridobili pomembna mesta tudi pri nas. Ob tem je pomembno izpostaviti

spominih tako opisuje svoje težave pri študiju, povezane z neznanjem nemškega in slovenskega jezika:

Vsi moji kolegi so govorili tekoče nemško in so z lahkoto uporabljali potrebne knjige. Jaz sem se zelo mučil, ko sem s pomočjo slovarja obujal svojo gimnazijsko nemščino. In to prizadevno delo mi je jemalo mnogo dragocenega prostega časa, ko bi si po celodnevem naporu sicer lahko oddahnil. [...] Če upoštevamo, da v začetku celo slovenščine, ki mi je bila nujno potrebna, nisem znal, sem moral delati takrat mnogo več kot moji tovariši, ki so ta dva jezika obvladali že od otroštva [...]¹⁵

Iz arhivskih dokumentov je razvidno, da so jugoslovanske oblasti namenjale veliko pozornosti zaposlovanju ruskih emigrantov. Številne so zaposlili na visoke položaje v državnem administrativnem aparatu, v emigrantskih časopisih pa so objavljali tudi različne članke, v katerih so navajali, da so ruski strokovnjaki za državo izredno pomembni, saj je Jugoslavija, in še posebej Srbija, zaradi prve svetovne vojne imela veliko pomanjkanje strokovnih kadrov.¹⁶ Za zaposlovanje ruskih beguncev je Državna komisija za ruske begunce ustanovila Urad za delo državne komisije za ruske begunce, ki je organiziral jezikovne in poklicne tečaje, s katerim je povečeval zaposljivost emigrantov. Že leta 1921 so na Uradu za delo potekali rudarski tečaji za jamomerce in rudniške tehnike. Na to, da so bili takšni tečaji uspešni, nam kaže dejstvo, da je Urad za delo že do decembra 1921 pomagal pri zaposlitvi okoli 100 ruskih beguncev. Glavna naloga te organizacije je bila, da so se pri delodajalcih pozanimali o potrebah po posameznem poklicu in med begunci izbirali tiste, ki so iskanemu profilu najbolj ustrezali.¹⁷ Beguncem je pri zaposlovanju pomagala tudi ruska humanitarna organizacija Vseruska deželna zveza. Eden od državnih mehanizmov za reševanje tega problema je bilo zaposlovanje ruskih vojakov v orožniških in vojaških vrstah, predvsem za varovanje državnih mej.¹⁸ Iz zapisnika o zaslišanju nekdanjega polkovnika Vranglove vojske Ivana Glebova izvemo naslednje:

Pri graničnih trupah smo ostali v službi eno leto in to do decembra 1922. Tega leta je bila granična služba na meji ukinjena [...] Pristopili so k formiranju finančnih straž na meji, v katero formacijo so pristopili tudi nekateri ruski emigranti. Jaz tedaj nisem stopil in mi tega ni odobrila tudi finančna direkcija v Ljubljani, zaradi mojega visokega čina, ki sem ga imel še v bivši carski Rusiji, verjetno tudi zaradi starosti, ker so v to službo sprejemali le mlad kader.¹⁹

ruske emigrantske profesorje in predavatelje, ki so bili zaslužni za razvoj Univerze v Ljubljani. Na Univerzi v Ljubljani je v prvem desetletju njenega obstoja delovalo najmanj 20 ruskih profesorjev in visokošolskih predavateljev različnih znanstvenih ved, ki so pomembno vplivali na razvoj slovenskega visokega šolstva in so s svojim znanjem in slovesom dvigovali kakovost in ugled ljubljanske univerze. Podr. o ruskih profesorjih gl. Brglez, Seljak, *Rusija na Slovenskem*.

¹⁵ Gresserov-Golovin, *Moja ljuba Slovenija*, str. 20–21.

¹⁶ SI AS 1931, 1315 – 5, Beloemigranti.

¹⁷ Pulko, *Rusko zamejstvo v slovenskih deželah*, str. 223.

¹⁸ Leta 1923 so bile mejne čete reformirane v finančno kontrolo, del njenih pripadnikov pa je bil odpuščen iz službe. Gl. SI AS 1931, 1315 – 5, Beloemigranti.

¹⁹ SI AS 1931, Zapisnik o zaslišanju Glebov Ivana, Maribor, 28. 8. 1949.

Ruski begunci so bili vključeni tudi v izgradnjo jugoslovanskega železniškega omrežja. V članku časopisa *Novoe vremja* je predsednik Državne komisije za ruske begunce Ljuba Jovanović navedel, da se je s pomočjo Rusov začela gradnja važnih poti po južni Srbiji preko neprelovnih predelov ter da so vojaške ustanove pri tem uporabile znane ruske strokovnjake.²⁰ Tudi v Sloveniji so nekateri ruski begunci našli zaposlitev na različnih gradbenih projektih, med njimi pri gradnji železniške proge Ormož–Ljutomer, ki je bila zgrajena leta 1923.²¹

Tako v Kraljevini SHS kot tudi v drugih evropskih državah pa je najštevilčnejši srednji sloj v procesu prilagajanja novemu okolju delno ali popolnoma izgubil svoj prejšnji socialni status in pridobil novega. Odhod iz domovine je za večino emigrantov predstavljal tudi izgubo nepremičnin, kapitala, poleg tega pa tudi socialnih vezi. Večina je svoj prejšnji status izgubila tudi zato, ker razen Kraljevine SHS nobena evropska država ni priznavala vojaških nazivov in tudi dokumentacije in dokazil o izobrazbi, ki so jih emigranti pridobili v Ruskem imperiju, kar je za večino beguncev pomenilo, da jim je bil onemogočen dostop do zaposlitve, primerne njihovi izobrazbi. To je posledično privedlo do tega, da je morala večina emigrantov spremeniti svojo dejavnost in sprejeti delo, ki ni bilo značilno za njihov prejšnji socialni položaj in izobrazbo.²²

Iz prej omenjenega zapisnika o zaslišanju Ivana Glebova izvemo, da je moral tudi sam kljub visokemu činu opravljati različna dela:

Med tem časom, ko sem živel na posestvu, sem bil uslužben kot šofer v Mariboru, in pozneje pri avtomobilski četi sanitete in to pri vojaški formaciji. Delal sem tudi v Batinjolu v Pančevački-rit, kjer sem bil tehnični nadzornik traktorjev in to leta 1929–30. Leta 1928 sem delal tudi kot tkalec eno leto v Mariboru, tvornici svile Radvanje, kar pa sem moral zaradi slabih oči pustiti. Leta 1922–23 sem bil pomožni delavec pri materijalnem skladišču drž. železnic na Koroškem kolodvoru [...].²³

Nekaj o zaposlovanju ruskih emigrantov nam podajajo tudi zapisi Petra Borisova, ki so se ohranili v Arhivu Republike Slovenije:

Nekateri so si poiskali boljše, svojemu poklicu odgovarjajoče službe. Te so dobili pri Slovencih, ki so jih prav gostoljubno in toplo sprejeli [...] nekaj zdravnikov je odšlo na Vurberk pri Ptuj, da tam organizirajo sanatorij za pljučno tuberkulozo, ki je bila zastopana med emigracijo v precejšnjem številu. Inženjerji so si iskali zaposlitve pri železnici, profesorji so dobili namestitve na ljubljanski univerzi. Večina pa je morala začeti znova življenje v novih poklicih, s novimi naporii.²⁴

O težki življenjski situaciji ruskih emigrantov lahko nekaj izvemo tudi iz literarnih del. Leta 1930 je Marijana Kokalj-Željcnova napisala roman *Brezdomci*,

²⁰ Gl. SIAS 1931, 1315 – 5, Beloemigranti.

²¹ Podrobneje o gradnji železnice in ruskih emigrantih, zaposlenih pri teh delih gl. Ratej, *Ruski diptih*, str. 21.

²² Жуков, *Зарубежная Россия: эмиграция и эмигранты*, str. 13.

²³ SIAS 1931, Zapisnik o zaslišanju Glebov Ivana, Maribor, 28. 8. 1949.

²⁴ SIAS 1931, Peter Borisov: Iz življenja ruskih emigrantov v Ljubljani, 27. 11. 1952, 706/4.

v katerem je opisala življenje ruske emigrantske družine Stroganov, ki je po ruski državljanski vojni živela v leseni baraki v Beogradu. Zgodba je za dano analizo zanimiva predvsem zato, ker prikazuje spremembo njihovega socialnega položaja: Grof Stroganov, ki je bil nekdanji general ruske carske vojske in vojni invalid, je družino preživel z raznašanjem mleka po predmestju, njegova žena in hči sta krpali nogavice, sin pa je družini pomagal z raznašanjem časopisa. Zgodba je sicer fiktivna, vendar je iz nje razvidno, da je bila avtorica, kot domačinka, poročena z ruskim emigrantom, seznanjena z življenjem in socialnim položajem ruskih emigrantov, ki so zapustili Rusijo po koncu ruske državljanske vojne,²⁵ zato je delo pomemben dodatek pri razumevanju socialnih težav ruskih emigrantov. Tudi avtorji policijskega elaborata navajajo, da so ruski emigranti, ki si niso mogli najti boljše zaposlitve, delali med drugim kot prodajalci časopisov: »predvsem v Beogradu je časopise prodajalo dosti belih emigrantov, večinoma starcev, med katerimi se je našlo tudi večje število deklasiranih bivših carskih oficirjev in aristokratov«. ²⁶ Nekateri ruski emigranti so se težko sprijaznili z izgubo svojega socialnega položaja in sprejemom novih poklicev. Delček tega lahko razberemo iz spominov Vere Sorokine:

Odpeljali so nas v Bosno, v muslimansko vas Kozarac. Tam so nas zadržali nekaj mesecev. Po tem smo se preselili v mesto Banja Luka (tudi Bosna). Očetu, kot polkovniku, je bila ponujena služba v srbski vojski s činom nižje, vendar jo je zavrnil, rekoč: »Moj car mi je podelil moj čin. Zaslužil sem si ga v krvavih bitkah in nihče mi ga ne more sneti!« [...] Zaposlil se je kot preprost delavec v žagi, ki se je nahajala 4 kilometre od mesta.²⁷

Civilna emigracija je bila najverjetneje v boljšem položaju v primerjavi z vojaško, saj je bilo v njenih vrstah veliko oseb s poklici, ki so bili uporabni v novem okolju. Izjema med vojaško emigracijo so bili vojaško-tehnični strokovnjaki, med njimi tudi vojaški inženirji in zdravniki, ki so bili lahko zaposljivi. Najtežje je bilo za oficirje, pri katerih je ponos velikokrat predstavljal prepreko pri sprejemanju različnih zaposlitev, vse do tedaj, ko so bili postavljeni pred tem, da niso imeli druge izbire, tako kot je razvidno iz zgoraj opisanega primera.

Ruski emigranti so se po ukinjanju pomoči, ki so jo po prihodu dobivali od Državne komisije, znašli pred nujnostjo, da se preživljajo sami. Iz arhivskih dokumentov lahko razberemo, da med rusko emigracijo v Jugoslaviji ni bilo velikih kapitalistov, kakršni so se skoncentrirali v Parizu in Berlinu, na njenem ozemlju tudi niso imeli svojih industrijskih podjetij. Le v gradbeništvu je uspelo nekaterim emigrantom ustvariti nekoliko večja podjetja. Velik del emigrantov je poskušal uspeti v trgovini, zaradi pomanjkanja kapitala predvsem na tržnih stojnicah, s prodajanjem

²⁵ Željeznov-Kokalj, *Brezdomci*. Avtorica se je leta 1927 v Beogradu poročila z ruskim emigrantom, profesorjem Ivanom Željeznovim. Podr. gl. Pulko, *Rusko zamejstvo v slovenskih deželah*, str. 270.

²⁶ SI AS 1931, Beloemigracija u Jugoslaviji, 1918–1941, knjiga I, 163.

²⁷ Арсеньев, Ордовский-Танаевский, *Гимназия в лицах. Первая русско-сербская гимназия в Белграде*, str.93.

po domovih ipd.²⁸ Večina emigrantov, tudi visoko izobraženih, je torej morala v tujini sprejeti nizko kvalificirano delo v restavracijah, rudnikih, delati slabo plačana dela voznikov, kuharjev, slug ipd. Le redki predstavniki nekaterih »svobodnih poklicev« so lahko odprli svoja podjetja ali se zaposlili v ruskih podjetjih, ki so že delovala v tujini (literati, zdravniki, odvetniki, učitelji ipd.). Pred večino ruske emigracije pa je bila postavljena nova naloga iskanja stabilnega življenjskega položaja in oblikovanja novih ekonomskih in socialnih odnosov. Prav nepriznavanje ruskih dokumentov o pridobljeni izobrazbi, pogosto menjavanje zaposlitve in nekvalificirano, slabo plačano fizično delo, so številnim ruskim emigrantom onemogočali profesionalno samorealizacijo in zniževali njihov življenjski standard, kar je postala ena izmed glavnih težav pri adaptaciji oz. prilagajanju novemu okolju v tujini. Najperspektivnejša kategorija emigrantov so bili najverjetneje predstavniki mlajše generacije, ki so imeli večje možnosti za pridobitev izobrazbe in novih socialnih stikov.

Za današnje slovensko ozemlje je največ znanih in ohranjenih podatkov o zaposlovanju ruskih emigrantov predvsem za predstavnike najbolj izobraženih slojev, torej za ruske predavatelje in profesorje, ki so bili zaposleni na novonastali ljubljanski univerzi. V arhivih, ki jih hrani Univerza v Ljubljani, lahko prek personalnih map in zapisnikov sledimo težavam pri njihovem zaposlovanju, zato je tej skupini v dani analizi dodeljen prostor za podrobnejšo analizo. Čeprav je imela Kraljevina SHS manjše omejitve pri zaposlovanju tujcev, če jo primerjamo na primer z Nemčijo, pa so imeli težave pri zaposlovanju tudi ruski emigrantski profesorji in predavatelji, ki jih je v Sloveniji po koncu prve svetovne vojne, ko je državo zapustilo ogromno izobražencev, zelo primanjkovalo. Birokratske in pravne ovire nam kažejo na zapletenost postopkov pri pridobivanju zaposlitve in prilagajanju na novo okolje. Ob ustanovitvi ljubljanske univerze leta 1919 so med nekaterimi slovenskimi profesorji obstajala zelo odklonilna stališča do tujih profesorjev, saj je bila sprva sprejeta odločitev, da naj bi v primeru, da ni ustreznega slovenskega predavatelja, predavateljsko mesto ostalo nezasedeno. Ker je kmalu postalo jasno, da so primanjkljaji primerno usposobljenih oseb previsoki, da bi jih lahko v sprejemljivem času odpravili, je Univerzitetni svet 13. 3. 1920 sklenil, da načeloma ne nasprotuje zaposlitvi tujcev, če so potrebe prevelike in ni primernih domačih profesorjev. Pri tem naj bi imeli v mislih predvsem nastanitev ruskih emigrantskih profesorjev, ki so v carski Rusiji že zasedali pomembne stolice na uglednih ruskih univerzah in predstavljali »velik znanstveni potencial ter predavateljski kakovostni preskok v razvoju mlade univerze«.²⁹ Pri zaposlovanju Rusov pa je tudi v Sloveniji obstajalo veliko ovir, med njimi predvsem Zakon o civilnih uradnikih in drugih državnih uslužbencih iz leta 1923,³⁰ ki je določal splošne omejitve pri zaposlovanju tujcev, tudi tistih, ki so že pridobili državljanstvo Kraljevine SHS. Drugi člen tega zakona je namreč določal, da lahko takšni državljani pridobijo državno službo šele po desetih letih bivanja in posebni odobritvi državnega sveta. V službo so bili lahko sprejeti kot pogodbeni delavci za najdaljšo dobo treh let, izjemoma so

²⁸ SI AS 1931, Beloemigracija u Jugoslaviji, 1918–1941, knjiga I, str. 157.

²⁹ Brglez, Seljak, *Rusija na Slovenskem*, str. 97.

³⁰ Gl. Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo, 12. 9. 1923, št. 299.

državno službo lahko dobili tujci, ki so se že odlikovali s svojim delom. Drugo oviro pri procesiranju vlog ruskih kandidatov pa je predstavljala tudi pomanjkljiva dokumentacija večine mlajših in manj uveljavljenih kandidatov, zaradi česar so bili zavrnjeni predvsem kandidati na začetku akademske poti.³¹ Dodatna težava se je pokazala tudi z novo politiko sredi 20. let, saj je država postopoma začela zaostrovati režim zaposlovanja starejših kadrov, tako da so bili nekateri že uveljavljeni ruski profesorji, ki so presegali starostno mejo, na ljubljanski univerzi do upokojitve zaposleni kot pogodbeni delavci.³² Poleg zgoraj opisanih je pogosto oviro predstavljala tudi dolgotrajna birokracija pri procesiranju vlog, zapleti pa so se pojavljali tudi pri podaljševanju pogodb in imenovanju nazivov rednih profesorjev. Pri imenovanju profesorjev je obstajala tudi zahteva, da je predavatelj zmožen predavati v slovenskem ali srbohrvaškem jeziku.³³ Opisane težave pri zaposlovanju najbolj izobraženih ruskih kadrov nam kažejo na to, da je bil tudi na današnjem slovenskem prostoru zaposlovanje ruskih emigrantov težaven in zapleten proces.

Iz arhivskih virov lahko razberemo, da je Ministrstvo za šolstvo zaposlilo 39 rednih in pet izrednih profesorjev za okrepitev proforskega kadra na univerzah v Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Skopju in v Subotici, 174 profesorjev za poučevanje na gimnazijah in trgovskih šolah ter 115 učiteljev za poučevanje na osnovnih šolah. Ministrstvo za gradbeništvo naj bi zaposlilo 90 ruskih inženirjev in več kot 10.000 delavcev, od tega naj bi bilo v tem resorju zaposlenih 3500 delavcev iz vrst Vranglovih formacij, ki so bili zaposleni pri izgradnji strateških poti v Vzhodni Srbiji in Makedoniji.³⁴ Velik del ruskih emigrantov je bil zaposlen na Ministrstvu za promet, predvsem v Generalni direkciji državnih železnic, kjer naj bi delalo okoli 50 inženirjev, več kot 200 emigrantov pa naj bi delalo na nižjih delih, povezanih z vzdrževanjem železnic. Veliko število ruskih priseljencev je delalo na gradnji proge Kraljevo – Raška – Kosovska Mitrovica.³⁵ V Statističnem uradu (Državna statistika) pa naj bi bilo zaposlenih 200 ali 300 ruskih uradnikov, številne naj bi zaposlili tudi v državni administraciji.³⁶ Ruski emigranti so bili zaradi pomanjkanja domačega usposobljenega kadra zaposleni tudi na Ministrstvu za kmetijstvo, Ministrstvu za pravosodje, Ministrstvu za finance in Ministrstvu za zunanje zadeve.³⁷ Žal za zdaj še ni dostopnih podatkov, ki bi nam podali širšo sliko in omogočili vpogled v načine reševanja tega vprašanja pri posameznih socialnih slojih. V novih pogojih so morali ruski begunci pokazati veliko stopnjo prilagodljivosti, saj so bili potisnjeni v nujnost prekvalifikacije in družbeno degradacijo, številni pa so bili primorani

³¹ Oset, Rusi prihajajo!, 87–96.

Gl. npr. SI ZAMU IV, Zapisnik seje fakultetnega sveta Juridične fakultete z dne 18. 5. 1921 (zavrnitev Ivancova in Zajceva).

³² Leta 1930 je bil sprejet nov univerzitetni zakon, ki je starostno mejo za profesorje dvignil na 70 let.

³³ SI ZAMU IV, Zapisnik seje fakultetnega sveta Juridične fakultete z dne 9. 6. 1920.

³⁴ SI AS 1931, Beloemigracija u Jugoslaviji, 1918–1941, knjiga I, str. 146.

³⁵ Ibid.

³⁶ SI AS 1931, 1315–5, Beloemigranti. Gl. tudi SI AS 1931, Beloemigracija u Jugoslaviji, 1918–1941, knjiga I, str. 150.

³⁷ SI AS 1931, Beloemigracija u Jugoslaviji, 1918–1941, knjiga I, str. 147–150.

zaposlitev iskati tudi v drugih evropskih državah: »V Francijo je odšlo več ruskih emigrantov, nekaj tisoč. V glavnem so odšli na delo leta 1923–24. Največ so dobili delo po tovarnah avtomobilov.«³⁸

3. Ruske kulturne emigrantske organizacije – ohranjanje narodne identitete in kulture

Socialne vezi med ruskimi emigranti in podpora emigrantske skupnosti sta imeli pomembno povezovalno vlogo, poznanstva in družbene mreže pa so omogočale tudi lažje vključevanje v novo okolje. Ruska emigracija, ki se je razselila po različnih delih sveta, je bila med seboj tesno povezana: »Ob veliki noči so se vršili tradicionalni obiski, ki so bili medsebojni na domu, kot je to navada pri Rusih. Ti običaji so se obdržali v emigraciji še dolgo.«³⁹ To dokazuje tudi dejstvo, da so imeli ruski emigranti skupnega vojaškega poveljnika, lasten škofijski cerkveni zbor, lasten izobraževalni sistem ter skupen emigrantski tisk. Zato nekateri raziskovalci govorijo o ruski diaspori, nekateri avtorji pa celo o nekakšni navidezni državi⁴⁰ oziroma »državi v državi«, za katero se je uveljavil termin *russkoe zarubež'e* (русское зарубежье),⁴¹ ki predstavlja poseben kulturnozgodovinski pojav. Pojem naj bi zajemal vse ruske emigrante, njihovo pripadnost k ruski nacionalni kulturi, ki jo, kot navaja ruska raziskovalka Krasnova, opredeljuje skupen jezik, način mišljenja in kulturna pripadnost.⁴²

Ruski emigranti niso ustanavljali le humanitarnih organizacij, ki so nastajale iz potrebe po večji ekonomski in socialni varnosti ter omogočale pomoč v stiski, ampak so organizirali tudi združenja, ki so imela kulturno-prosvetno nalogo. Ker so sprva upali na hitro vrnitev v domovino, niso želeli pretrgati duhovne vezi z Rusijo in so veliko pozornosti namenjali ohranjanju kulturnih tradicij. Vasilij Isajevič, ruski profesor na ljubljanski univerzi, je takole opisal željo ruskih emigrantov po ohranjanju ruske kulture in upanje, da bodo še vsaj enkrat v življenju videli Rusijo: »Vsakdo, ki ima še trohico duševne sile, goji v sebi to drobtinico ruske kulture in ruskih tradicij, ki so mu ostale, in upa, da se bo tudi on udeležil velike setve, ki bo nekoč vzniknila iz poteptane in s krvjo namočene ruske njive.«⁴³ Podobne opise najdemo tudi med arhivskimi zapisi Petra Borisova: »Žoltenko je bil znan med emigracijo kot neutolažljiv sanjač, ker je ob sleherni Veliki noči prerokoval, da bo že prihodnji praznik zagotovo praznoval v matuški Rusiji.«⁴⁴ Sicer pa so, kot

³⁸ SI AS 1931, Zapisnik o zaslišanju Glebov Ivana, Maribor, 28. 8. 1949.

³⁹ SI AS 1931, Peter Borisov: Iz življenja ruskih emigrantov v Ljubljani, 27. 11. 1952, 709/7.

⁴⁰ Pulko, *Rusko zamejstvo v slovenskih deželah*, str. 4.

⁴¹ Dobeseden prevod danega termina bi bil *rusko zamejstvo* (*rubež* = meja; *torej za mejo*), ki pa v slovenščini ni najbolj ustrezen, saj izraz »zamejci« uporabljamo predvsem za slovenske manjšine ob državni meji, v primeru ruske emigracije pa gre za razseljevanje po svetu.

⁴² Краснова, Русское зарубежье и печать русского зарубежья, str. 212.

⁴³ Jutro: dnevnik za gospodarstvo, prosveto in politiko (6. 1. 1926, letnik 7, številka 4, str. 9).

⁴⁴ SI AS 1931, Peter Borisov: Iz življenja ruskih emigrantov v Ljubljani, 27. 11. 1952, 705/3.

lahko ugotovimo iz ohranjenih zapisov, med emigracijo med najbolj aktualnimi ostajala predvsem vprašanja kulturnoizobraževalnega in patriotskega dela, posebej z mladino, pri kateri so želeli vzgojiti občutek patriotizma in narodnega ponosa:

Že od rojstva otrok sem se z njima pogovarjal v ruščini, pel sem jima uspavanke, pripovedoval pravljice, a kasneje smo začeli brati in pisati in učiti na pamet verze in basni dedka Krilova, kot so ga Rusi pogosto imenovali [...] Rezultati so bili bleščeči. Ko sta bila godna za šolo, sta že povsem pravilno in brez vsakega naglasa govorila rusko. Sčasoma sta govorila rusko tako lahko kot slovensko, saj sem se vsak dan ukvarjal z njima. Ob praznikih sva jim darovala slovenske in ruske knjige in obadva sta jih z veseljem prebirala.⁴⁵

Glavni način zoperstavljanja asimilacijskim pritiskom v državah sprejemnicah je predstavljal široko razvejan izobraževalni sistem, ki se je odražal z ustanavljanjem ruskih vrtcev, izobraževalnih ustanov, dopolnilnih ruskih šol in tečajev ruskega jezika. V Kraljevini SHS so obstajale štiri vrste ruskih izobraževalnih ustanov: specialne srednje šole z internatom (kadetski korpusi in dekliški inštituti), klasične gimnazije, osnovne šole ter šolske skupine (ki so jih ustanavljali v mestih z manjšim številom ruskih otrok).⁴⁶ Njihov glavni cilj je bil ohranjanje ruskega jezika,⁴⁷ kulture in narodne zavesti.⁴⁸ Z ustanavljanjem in financiranjem šol se je po letu 1920 ukvarjala predvsem organizacija Vseruska zveza mest (VSG).⁴⁹ Število ruskih izobraževalnih ustanov v Kraljevini je bilo v 1920-ih letih relativno stabilno in je obsegalo okoli 30 šol, tako osnovnih, kot srednjih. V šolskem letu 1923/1924 naj bi bilo po podatkih Alekseja Arsenjeva na ozemlju Jugoslavije 24 ruskih osnovnih in srednjih šol, v katerih se je skupno učilo okoli 3000 učencev. Poleg tega, da je Kraljevina SHS podpirala ustanavljanje ruskih šol na svojem ozemlju, je dovoljevala tudi sprejem ter nadaljevanje delovanja že vzpostavljenih šol carske Rusije.⁵⁰ Leta 1926 je Ruska matica v prostorih Ruske kolonije⁵¹ v Šempetrski kasarni ustanovila nedeljsko šolo, v kateri so se ruski otroci učili pisati in brati, šola pa je organizirala tudi otroške prireditve in tekmovanja v deklamiranju in branju. Peter Borisov je v svojih zapisih omenil nekdanjega generala carske vojske, M. Voronova, ki je skrbel, da se je med mladino ohranjal ruski jezik:

Rad jim je citiral razne povesti, učil jih je deklamacije in jih pripravljajl za različne prireditve. Dobro se je poznal z Jenko Terezijo [...] Voronov je bil vodja Ruske Voskresne šole (Ruske Nedeljske šole), kjer so se otroci emigrantskih staršev učili

⁴⁵ Gresserov-Golovin, *Moja ljuba Slovenija*, str. 47.

⁴⁶ Јовановић, Доселѡаванье руских избеглица у Краљевину СХС, str. 305.

⁴⁷ Prav jezik je predstavljal glavni element samozavedanja ruske emigracije. Za ohranjanje ruskega jezika je skrbel tudi bogata založniška dejavnost ruskih emigrantov. Izhajali so številni časopisi, revije in publikacije.

⁴⁸ Евпак, Панорама культурной жизни русских эмигрантов str. 66–67.

⁴⁹ Gl. Pulko, Taborišče ruskih beguncev v Strnišču, str. 169–170.

⁵⁰ Арсеньев, Русская диаспора в Югославии, str. 48.

⁵¹ Osnovna in najštevilnejša ruska emigrantska organizacija, ki je vključevala vse emigrante na določenem ozemlju.

pisanja in čitanja. Tu so se vršile tudi otroške prireditve in nagradna tekmovanja v deklamiranju in pisanju.⁵²

Med počitnicami, ko so ruski otroci prišli iz gimnazij, inštitutov in kadetskih korpusov, je zanje Ruska matica organizirala športne igre, učenje inštrumentov in fotografski tečaj. Za otroke so v tej organizaciji prirejali tudi literarne večere, za širjenje branja v ruskem jeziku in dvig pismenosti so za učence organizirali natečaje pisnih del.⁵³ V Kraljevini SHS so nastajala tudi številna ruska društva, ki so organizirala gledališke in baletne predstave, kulturne dneve, predavanja ter praznovanja:

Spominjam, se, kako smo na božič z otrokoma šli gledat jelko, ki jo je pripravila ruska kolonija v tako imenovani Švicariji, veliki hiši s plesno dvorano in sobami, ki so jih oddajali v najem kot v hotelu in kjer je živelo mnogo Rusov. Tam sta otroke prvič videla božično jelko, dobila sta jabolka, bonbone in precej tanko knjižico s povestjo Maugli Rudyarda Kiplinga. Mlade dame so plesale kolo okrog jelke in učile otroke božične pesmi.⁵⁴

Po prihodu ruskih emigrantov v Ljubljano je bila ustanovljena Ruska matica, ena izmed redkih ruskih emigrantskih organizacij, ki je bila ustanovljena v Sloveniji in je imela tam tudi svoj sedež.⁵⁵ Nastala je na pobudo ruskih intelektualcev v Sloveniji in je imela predvsem kulturno-prosvetno nalogo.⁵⁶ Njen glavni namen je bil kulturno izobraževanje ruskih emigrantov ter vzgajanje mladine v ruskem duhu, skrbela je torej za ohranjanje ruske kulture v emigraciji. Ruska matica v Ljubljani je tako kot druge podobne organizacije ruskih emigrantov po svetu odpirala šole, knjižnice, prirejala predstave, izlete, kulturno-literarna predavanja in organizirala tečaje:⁵⁷ »Izleti pa so se vršili tudi poleti na kopanje. V ta namen je Ruska matica izbrala kraj Reteče ob Sori. Ta kraj je potem postal tradicionalni za rusko emigracijo.«⁵⁸ Ena izmed njenih glavnih dejavnosti so bila javna predavanja in referati z znanstveno vsebino, literarno in družbeno tematiko, pri čemer so poleg v Ljubljani živčih Rusov predavali tudi ruski strokovnjaki in kulturni delavci iz drugih držav. Predavanja so bila javna in brezplačna, udeleževali pa so se jih tako člani Ruske kolonije kot tudi domače prebivalstvo. Poleg tega je Ruska matica organizirala tudi slavnostna srečanja in proslave ob pomembnih obletnicah, povezanih z dogodki iz ruske kulture in zgodovine. Organizacija je skrbela za vzgojo ruskih otrok in mladine, prirejala tečaje ruskega jezika, se ukvarjala z izdajanjem

⁵² SI AS 1931, Peter Borisov: Iz življenja ruskih emigrantov v Ljubljani, 27. 11. 1952, 707/5-708/6.

⁵³ Ibid, str. 218–219.

⁵⁴ Gresserov-Golovin, *Moja ljuba Slovenija*, str. 46.

⁵⁵ Večina emigrantskih organizacij je imela na Slovenskem le podružnice. Pulko, *Rusko zamejstvo v slovenskih deželah*, str. 109.

⁵⁶ SI AS 1931, Ruska društva in organizacije v Sloveniji od leta 1921 do 1945.

⁵⁷ Podrobneje o Ruski matici gl. Брглез, А. Организации русских эмигрантов в Словении, str. 193–200.

⁵⁸ SI AS 1931, Peter Borisov: Iz življenja ruskih emigrantov v Ljubljani, 27. 11. 1952, 710/8.

knjig ter skrbela za vzdrževanje Ruske kapelice pod Vršičem. Podružnice je imela tudi v Mariboru in Hrastovcu ter po drugih delih Jugoslavije, največja podružnica zunaj Slovenije pa je bila v Novem Sadu.⁵⁹ O delovanju Ruske matice je pisal tudi Peter Borisov:

Ruska matica je bila v kulturni povezavi z Matico Slovensko in je bila apolitična organizacija. Ruska matica je prirejevala proslave obletic pisateljev ali pesnikov, ali kakih važnih zgodovinarskih datumov. Največ pa je posvečala pažnje vzgoji in šolanju otrok. Pod njenim okriljem je bogatela Ruska knjižnica, ki je tik pred vojno po mnenju Voronova štela cca 10 000 k knjig.⁶⁰

V Ljubljani je delovala tudi ruska študentska zveza, ki je vsako leto prirejala praznovanje Tatjaninega dne.⁶¹ Prvi Tatjanin večer je bil v Sloveniji organiziran leta 1921, ko je bila ustanovljena študentska organizacija Zveza ruskih akademikov. Prva leta so jim pri organizaciji praznovanja pomagali ruski emigrantski umetniki in tudi domačini. Prispevki, ki so jih prejeli na teh praznovanjih, so bili namenjeni blagajni študentske zveze.⁶²

Dohodki od te prireditve so položili prvi temelj nadaljnjega blagostanja Zveze. Ustanovila se je knjižnica, ki so jo vsi študenti težko pogrešali. Organizirana je bila tudi ,blagajna vzajemne podpore', ki je nudila pozneje veliko podporo članom Zveze. S pomočjo te blagajne so lahko mnogi študentje uspešno nadaljevali svojo izobrazbo.⁶³

Ruski emigranti so v emigracijo prinesli tudi svoje tradicije – praznike, običaje in umetnost. V številnih kolonijah so začele nastajati dramske skupine (v Dubrovniku, Hercegovini, Subotici, Nišu, Novom Saadu, Zagrebu) ter ruska gledališča. Ruska mladina je bila v Jugoslaviji aktivna tudi v okviru nekaterih organizacij, kot so Ruski skavti in pa Nacionalna delovna zveza nove ruske generacije, ki je bila ustanovljena s ciljem ohranjanja ruske kulture med mladino in povezovanja mladih za nadaljevanje boja proti komunizmu v Rusiji. Organizacija je imela podružnico tudi v Ljubljani in naj bi bila, kot navajajo arhivski podatki, ena izmed najaktivnejših ruskih emigrantskih organizacij na Slovenskem. Na sestankih, ki naj bi jih imeli kar dvakrat tedensko, so v glavnem potekala predavanja o komunizmu v Sovjetski zvezi. Na Slovenskem je obstajala še Nacionalna organizacija ruskih izvidnikov.

⁵⁹ V ustavi Ruske matice je bilo določeno, da lahko organizacija odpira svoje podružnice povsod, kjer živijo ruski emigranti. V naslednjih letih so tako nastali oddelki Ruske matice v Zagrebu, Banja Luki, Velikom Bečkereku, Crvenki, Kraljevu, Bačka Topolu, Užicah, Somboru, odprta pa je bila vsaj še ena podružnica v tujini, in sicer v Bruslju. Gl. Pulko, *Rusko zamejstvo v slovenskih deželah*, str. 111–112.

⁶⁰ SI AS 1931, Peter Borisov: Iz življenja ruskih emigrantov v Ljubljani, 27. 11. 1952, 708/6.

⁶¹ Sv. Tatjana je zaščitnica moskovske univerze. V Rusiji še danes vsako leto 25. januarja praznujejo Tatjanin dan.

⁶² Pulko, *Rusko zamejstvo v slovenskih deželah*, str. 114.

⁶³ Jutro: dnevnik za gospodarstvo, prosveto in politiko (6. 1. 1926, letnik 7, številka 4, str. 9).

To je bila posebna organizacija ruske emigrantske mladine, ki je bila nacionalno usmerjena in je imela cilj ščititi rusko mladino pred potujčenjem.⁶⁴

Pomembno vlogo pri povezovanju ruskih emigrantskih in tujih dobrodelnih in družbenih organizacij so imeli ruski emigrantski časopisi in založbe. V začetku dvajsetih let prejšnjega stoletja je bilo v Nemčiji ustanovljeno in je več let delovalo več deset ruskih emigrantskih časopisov in založb, ki so skrbeli za oskrbo ruske diaspore po vsem svetu. Nemški zgodovinar Schlögel ocenjuje, da jih je bilo med letoma 1919 in 1924 skupno 86. Navaja, da naj bi na začetku dvajsetih let emigranti v Evropi izdali okoli 7.000 knjig, med njimi kar 90 odstotkov v Nemčiji,⁶⁵ kar je povezano s tem, da je bila publicistična dejavnost v Nemčiji cenovno ugodna. Najpomembnejši emigrantski časopisi so bili: *Rul'* (Руль; russische demokratische Tageszeitung), *Golos Rossii* (Голос России), *Dni* (Дни), *Prizyv* (Призыв), *Novyj mir* (Новый мир); *Nakanune* (Накануне), *Naš vek* (Наш век) in *Novoe slovo* (Новое слово). Emigrantski časopisi so sami postali sredstvo adaptacije, saj so objavljali članke, povezane z življenjem ruske emigracije, poleg tega pa tudi prošnje za pomoč pri zbiranju sredstev, objavljali so tudi srečanja, dobrodelne dogodke ipd.⁶⁶ V emigrantskih časopisih so izhajali tudi članki o pravnih in davčnih težavah, zaposlitveni oglasi, prošnje za pomoč od emigrantov, ki so se obrnili na uredništvo ipd. Časopisi so torej na različne načine pomagali emigrantski skupnosti in pri tem delovali izredno integracijsko. V Kraljevini Jugoslaviji je bilo več periodičnih tiskovin, ki so izhajale kot dnevniki, tedniki, dvotedniki, mesečniki itd.⁶⁷ Med ruskimi dnevnimi periodičnimi tiski je začel izhajati *Bjuletен'* (Бюлетень) in časopis *Novoe vremja* (Новое время), ki je bil eden izmed najvplivnejših ruskih emigrantskih časopisov in je izhajal ob podpori ruskih emigrantskih vplivnežev v Jugoslaviji. Natančnega števila tiskanih del v Kraljevini ni mogoče podati, saj je bilo veliko ruskih emigrantskih publikacij po uveljavitvi komunizma zaradi protikomunistične vsebine uničenih. Domneva se, da naj bi med letoma 1920 in 1944 izšlo največ 2500 naslovov neperiodičnega tiska in 360 naslovov revij in časopisov.⁶⁸ Ruski emigranti so ustanavljali tudi knjižnice. V Kraljevini SHS in kasneje Jugoslaviji so poleg Ruske javne knjižnice v Beogradu delovale še knjižnice deželnih in mestnih organizacij, znanstvenih ter izobraževalnih ustanov ter zavodov, vojaških organizacij ter učnih zavodov ter knjižnice društev in zvez. V Sloveniji je delovala knjižnica Ruske matice v Ljubljani in njene podružnice v Mariboru, znane so tudi knjižnica Ruske realne gimnazije Ponoviče, Knjižnica krimskega kadetskega korpusa in knjižnica Sanatorija ROKK Vurberk.⁶⁹ »Kulturno življenje Ruske emigracije je potekalo tudi ob knjigah, ki so jih jemali iz Ruske knjižnice. Ta je najprej bila v bivši dr.

⁶⁴ SI AS 1931, Ruska društva in organizacije v Sloveniji od leta 1921 do 1945.

⁶⁵ Шлөгель, Берлин, Восточный вокзал, str. 184.

⁶⁶ Gl. npr. *Rul'* (Руль; russische demokratische Tageszeitung), 26. 5. 1921, št. 165, str. 6.

⁶⁷ SI AS 1931, Ruska društva in organizacije v Sloveniji od leta 1921 do 1945.

⁶⁸ Po podatkih, ki jih navaja ruski raziskovalec Arsenjev, naj bi izhajalo okoli 220 časopisov in revij in bilo izdanih okoli 1200 knjig in časopisov. Gl. Арсеньев, Алексей. Русские организации в Югославии, str. 318.

⁶⁹ Ibid, str. 155–164.

Jenkovi hiši na Jurčičevem trgu. Štela je veliko knjig. Na tem kraju so se srečevali emigranti med seboj. Tu si lahko videl tudi povsem neznane obraze.«⁷⁰

Rusi so aktivno sodelovali v znanstvenem in kulturnem življenju Kraljevine SHS in kasnejše Jugoslavije, bili so profesorji, učitelji, organizatorji kulturnega življenja, izjemni umetniki, kiparji in arhitekti v okviru ruskih kulturnih organizacij in kulturnih organizacij države, ki jih je sprejela. Dejavnost ruskih emigrantov na področju znanosti je imela tri glavne vidike: ustanavljanje znanstvenih organizacij, delo na univerzah in šolah Kraljevine SHS in organizacija ruskega znanstvenega življenja. Med znanstvenimi organizacijami, ki so jih ustanovili Rusi v Kraljevini SHS, je bil zlasti pomemben Ruski znanstveni inštitut v Beogradu (Русский научный институт в Белграде). Ustanovljen je bil 16. septembra 1928 z namenom podpiranja in razvoja ruske znanstvene misli v tujini. Vlada Kraljevine SHS je prevzela financiranje Ruskega znanstvenega inštituta, zaradi česar je organizacija kmalu postala vodilni znanstveni center ruske diaspore, čeprav so podobne institucije delovale tudi v Pragi in Berlinu. V prvih letih od ustanovitve je inštitut deloval v zgradbi Srbske kraljevske akademije, leta 1933 pa se je preselil v novo zgrajeno stavbo ruske hiše carja Nikolaja II. Prvi predsednik inštituta je bil profesor Evgen Spektorski,⁷¹ ki je bil tudi eden izmed najpomembnejših ruskih emigrantskih profesorjev na novoustanovljeni Univerzi v Ljubljani, pred emigracijo pa je bil rektor Kijevske univerze. Ena od dejavnosti inštituta je bila organizacija predavanj ruskih znanstvenikov iz drugih evropskih držav. Inštitut je organiziral okrogle mize, seminarje, tečaje in pogovore z znanimi ruskimi emigrantskimi umetniki in pisatelji. Poleg tega je izdajal znanstvena dela, pomagal mladim znanstvenikom, imel pa je tudi svojo knjižnico.⁷²

Ruski filozof in teolog Nikolaj Zernov je napisal, da je za večino ruskih emigrantov povezavo z domovino predstavljala cerkev.⁷³ Emigranti iz Rusije so v tujini skrbeli za ohranjanje veroizpovedi in ustanavljanje verskih objektov, v katerih so našli duhovno oporo za življenje v emigraciji. Pripadali so različnim religijam, poleg pravoslavcev so bili med njimi tudi katoliki, protestanti, muslimani ter pripadniki judovske veroizpovedi, vendar pa je bilo več kot 90 odstotkov ruskih emigrantov pravoslavne vere. V Beogradu je bil na zemlji, ki so jo emigranti prinesli s seboj iz Rusije, leta 1925 zgrajen Hram Svete Trojice, ki je bolj poznan kot Ruska cerkev in deluje še danes. V cerkvi je pokopan tudi ruski general Peter Vrangelj, že večkrat omenjeni vodja bele armade. Ruski emigranti so, kjer je bilo to mogoče, postavljali tudi improvizirane cerkvene objekte. Znano je, da so si kadeti Krimskega kadetskega korpusa v Strnišču v eni izmed barak uredili zasilno pravoslavno cerkev.⁷⁴ Pravoslavna cerkev je za ruske emigrante postala eno izmed glavnih središč emigrantskega življenja ter institucija, ki jih je povezovala in omogočala,

⁷⁰ SI AS 1931, Peter Borisov: Iz življenja ruskih emigrantov v Ljubljani, 27. 11. 1952, 710/8.

⁷¹ Арсеньев, Алексей. Русские организации в Югославии, 325–328.

⁷² Ibid, str. 326–327.

⁷³ Бочарова, *Российское зарубежье 1920–1930-х гг. как феномен отечественной истории*, str 164.

⁷⁴ Pulko, Taborišče ruskih beguncev v Strnišču, str. 167.

da so našli duhovni mir in občutili medsebojno pripadnost. V Ljubljani so ruski emigranti leta 1920 ustanovili prvi cerkveni pevski zbor, imenovan ruski zbor, leta 1938 pa je nastalo Pravoslavno cerkveno pevsko društvo. Na Slovenskem je bilo v obdobju med obema vojnama sicer le nekaj manjših ruskih sakralnih objektov, ki so jih v glavnem s svojimi sredstvi in donacijami vzdrževali ruski emigranti. Danes je ohranjena le Ruska kapelica pod Vršičem, h kateri so ruski emigranti vsako leto organizirali romanje. Romanja je prva leta organizirala Ruska kolonija iz Ljubljane, nato pa Ruska matica. Kaj je za ruske emigrante pomenilo romanje h kapelici, opisuje tudi Gresserov-Golovin:

Spredej so šle najpomembnejše osebe ruske kolonije: univerzitetni profesorji z ženami in z njimi duhovnik. Potem ljudje srednjih let, družine in na koncu študenti, ki jih je bilo največ [...] Nasploh je romanje k cerkvi, ki je prešlo v vesel piknik, zbudilo v mnogih in tudi v meni nepozaben vtis... Še kasneje, čez nekaj let, ko sem bil že oženjen in sem imel majhnega sina in hčer, sem vedno izbiral za naše poletno potovanje prav to smer k ruski cerkvi [...].⁷⁵

Ruska kapelica je ohranila poseben status, kamor so se ruski emigranti lahko vračali k svojim kulturnim tradicijam. Tudi pri ruski realni gimnaziji Ponoviče so ruski učenci zgradili improvizirano šolsko pravoslavno cerkev, bogoslužja v njej pa so se udeleževali tudi številni ruski emigranti iz Ljubljane in Litije. Po preselitvi gimnazije naj bi bila cerkev nameščena v enem izmed stolpov gradu Hrastovec. Tudi tam naj bi, kot navaja Pulko, cerkev uredili učenci in zaposleni, ki so sami izdelali ikone in stenske poslikave.⁷⁶

Ruski emigranti so se zaradi svoje močne organiziranosti in že vzpostavljenega izobraževalnega sistema lažje branili pred asimilacijo, zaradi svoje številčnosti pa so se v posameznih krajih tudi lažje organizirali. Kljub temu pa so se konec 1930-ih let med emigranti vse bolj jasno pojavljali elementi integracije v kulturo in življenje držav, v katerih so se nahajali. Druga generacija ruskih emigrantov se je večinoma asimilirala v družbeno strukturo držav sprejemnic in se ni posvečala problematiki ruske ideje, njene zgodovinske vloge niti vprašanju njene prihodnosti.

4. Odnos oblasti in lokalnega prebivalstva do ruskih emigrantov

Ruski emigranti so imeli v Kraljevini SHS podporo dvora, kralj Aleksander je podpiral in sodeloval v ruskih (predvsem monarhističnih in vojaških) emigrantskih organizacijah, blagajna dvora pa je finančno podpirala tudi nekatere stare ruske državnike in generale, zato je bil med ruskimi emigranti zelo priljubljen.⁷⁷ Ko je bilo sprejeto, da bo v Kraljevino SHS prišel velik del ruske emigracije, je bila organizirana Državna komisija za ruske begunce, ki je nudila pomoč ruskim emigrantom in njihovim organizacijam. Prvi ruski državljani, ki so prišli v državo leta 1919, so

⁷⁵ Gresserov-Golovin, *Moja ljuba Slovenija*, str. 43–44.

⁷⁶ Pulko, *Rusko zamejstvo v slovenskih deželah*, str. 254–264.

⁷⁷ SI AS 1931, Beloemigracija u Jugoslaviji, 1918–1941, knjiga II, str. 159–160.

dobili uradni status ruskih beguncev, kar je opredelilo njihov pravni položaj, ki jih je opredeljeval kot emigrante, ki niso priznali sovjetske oblasti. S tem so bili zaščiteni z zakonodajo, kar jim je za razliko od preostalih tujcev omogočalo več možnosti za razvitje različnih dejavnosti. V Kraljevini SHS so upoštevali vse zakone, ki jih je Kraljevina Srbija podpisala že z Ruskim imperijem. Preostali pravni problemi, povezani z življenjem ruskih emigrantov, so se reševali z zakonodajnimi in uradnimi akti. V drugih balkanskih državah so se ruski emigranti znašli v enakem položaju kot drugi tujci, zato naj bi imeli zaradi manjših zakonskih omejitev najugodnejši položaj za adaptacijo prav v Kraljevini SHS.⁷⁸ Za jugoslovansko oblast je najpomembnejšo rusko emigrantsko organizacijo predstavljala Ruska kolonija. Prva je bila ustanovljena leta 1921 v Dubrovniku po prihodu dela emigracije iz Krimске evakuacije. Uprava kolonije je v sporazumu z jugoslovanskimi oblastmi začela marca 1921 odrejati skupine emigrantov za naseljevanje v posamezna mesta kraljevine. Emigranti so imeli možnost, da si sami izberejo, v katero mesto želijo, izbirali pa so lahko med Beogradom, Zagrebom, Ljubljano, Nišem, Skopjem, Mostarjem in Osijekom.⁷⁹ Poleg tega je ruska kolonija služila za evidenco emigrantov, saj je bilo do leta 1930 članstvo v njej zaradi nadzora obvezno za vse ruske emigrante. Uprava kolonij je izvajala nadzor nad emigranti in njihovim življenjem in delom ter je bila v tesni povezavi z jugoslovansko policijo.⁸⁰ Uprava je jugoslovanski policiji posredovala podatke o aktivnosti njenih članov in je v nekaterih primerih celo ovajala emigrante z nasprotnimi političnimi stališči. To sodelovanje je bilo za Kraljevino SHS izredno pomembno zaradi plačanih agentov sovjetske obveščevalne službe, ki so se v nekaterih primerih pomešali med ruske emigrante.⁸¹

V arhivskih virih lahko zasledimo, da naj bi Srbi ruske emigrante v prvih letih po prihodu sprejeli »kot brate v stiski«. ⁸² Kult ruskega carja, ki so ga negovali in spodbujali s strani dinastije in srbskih monarhističnih krogov, je oblikoval v delu srbske javnosti občutek hvaležnosti do carske Rusije, ki se je izrazil tudi v odnosu teh srbskih krogov do bele emigracije. Nasprotno pa naj bi bil na Hrvaškem in v Sloveniji, kjer ni obstajala uradna rusofilska usmerjena tradicija, sprejem ruskih emigrantov hladen in posloven. Močni kulturni vplivi nekdanje Avstro-Ogrske, ki so se zadrževali tudi po nastanku Kraljevine SHS, naj bi vplivali na to, da so domačini ruske emigrante v veliko večji meri kot v Srbiji čutili kot tuje elemente. Pri tem naj bi veliko vlogo odigralo tudi pravoslavje, poleg tega pa tudi sam odnos emigrantov, ki

⁷⁸ Головкин, *Предпринимательская деятельность русской эмиграции на Балканах*, str. 101–102.

⁷⁹ SI AS 1931, Ruska društva in organizacije v Sloveniji od leta 1921 do 1945.

⁸⁰ Jutro: dnevnik za gospodarstvo, prosveto in politiko (6. 1. 1926, letnik 7, številka 4, str. 8) navaja: »Uprava je v tesnem službenem kontaktu z naslednjimi ustanovami in osebami ter dobiva od njih vsa potrebna navodila: v Beogradu 1. Državna komisija, ki izdaja podpore vsem ruskim emigrantom (vzdržuje ruske učne zavode, bolnice in sanatorije, daje denarno podporo starim emigrantom in invalidom I. kategorije, ter izplačuje enkratno podporo drugim emigrantom, poleg tega pa vzdržuje tudi zavetišča za starčke in osirotelo deco 2.) Delegat, ki ščiti interese ruskih emigrantov v kraljevini SHS, 3.) vladni pooblaščenec.«

⁸¹ SI AS 1931, Beloemigracija u Jugoslaviji, 1918–1941, knjiga I, str. 142.

⁸² SI AS 1931, Beloemigracija u Jugoslaviji, 1918–1941, knjiga I, str. 110.

so v nesporazumih med srbsko in hrvaško buržoazijo stopili na srbsko stran.⁸³ Prihod emigrantov in reševanje njihovega položaja je bila tudi tematika različnih časopisnih taborov, pogosto je postala tudi predmet političnih razprav in obračunavanj.⁸⁴ Prav iz časopisnih virov lahko nekoliko poustvarimo sliko odnosa slovenskega prebivalstva do prišlekov. Ruski begunci so na eni strani vzbujali sočutje in pomilovanje, nastajale so tudi nekatere pobude za humanitarno pomoč, po drugi strani pa so se pojavljali tudi zavračanja in celo sovražnost do priseljenega prebivalstva, ki je s seboj prineslo drugačno kulturo, vero in običaje. V virih lahko najdemo podatke o različnih incidentih, ki so bili povezani predvsem s slabim ekonomskim položajem novonastale jugoslovanske države, za katerega so domačini pogosto okrivili emigrante. Na to nam kaže tudi umor dveh Rusov v Ljutomeru, v katerem je skupina domačinov do smrti kamenjala ruska begunca, ki naj bi jim odžirala delo na železnici.⁸⁵ To naj bi bilo po mnenju avtorjev nekaterih časopisov pogojeno tudi s sovražnim odnosom katoliškega klera do ruskih pravoslavcev. Zločin naj bi se po pisanju časopisa *Tabor* zgodil ravno na pravoslavno veliko noč. Radovan Pulko navaja, da naj bi o tem, da je bil odnos slovenskega klera do pravoslavja izredno odklonilen, poročali tudi nekateri drugi viri iz tistega časa. Eden izmed takih virov je tudi kronika Srbske pravoslavne parohije v Celju, ki je poročala o nestrpnosti katoliških duhovnikov, ki naj bi se vmešavali v pristojnosti pravoslavnih duhovnikov.⁸⁶ Poročila o podobnih incidentih lahko zasledimo tudi v nekaterih spomnih ruskih emigrantov. Novinar mariborskega časopisa *Tabor* je zločin v Ljutomeru pripisal sovražnemu govoru Slovenske ljudske stranke do pravoslavnih Rusov. Prihod ruskih beguncev je tedaj že postajal tudi predmet prej omenjenega političnega obračunavanja, v katerem so se, kot navaja Mateja Ratej, prepletali kulturni predsodki, strankarski interesi in tudi materialno pomanjkanje.⁸⁷ Podobno nezadovoljstvo med domačini naj bi vladalo tudi v Strnišču ob prihodu tovornih železniških vagonov, v katerih sta bila prej omenjena ruska kadetska korpusa. Že pred prihodom na ptujsko območje so imeli emigranti prvi postanek v Zagrebu, kjer so jih domačini pozivali, naj se vrnejo v Rusijo, nato pa jih celo obmetavali s kamenjem, tako da je morala posredovati žandarmerija.⁸⁸ Novice o njihovem prihodu so bile 9. januarja 1921 objavljene v Ptujskem listu. Ker so Ptujčani izražali nezadovoljstvo nad prihodom ruskih kadetskih korpusov, je avtor članka poročal, da v Strnišču ni nastanjen sovražen vojni tabor, temveč dečki, stari med 10 in 18 let:

V Strnišču torej ne biva nikak sovražen vojni tabor: 10–18 letni dečki so tam in učitelji, pedagogi, ki so zgubili vse razen zavesti za vršenje dolžnosti do poslednjega diha, ko morajo pod najtršimi pogoji skrbeti za telesni in duševni blagor 1000 osirotelih otrok, ki so jim očetje v gigantski borbi za domovino častno padli.⁸⁹

⁸³ Ibid, str. 111.

⁸⁴ Gl. Zadnikar, Ruski emigranti v časopisnih bojih, str. 25–45.

⁸⁵ Uboj dveh Rusov v Ljutomeru. *Tabor* (3. 5. 1924, letnik 5, številka 101), str. 2; *Jutro dnevnik za gospodarstvo, prosveto in politiko* (3. 5. 1924, letnik 5, številka 105), str. 4.

⁸⁶ Pulko, *Rusko zamejstvo v slovenskih deželah*, str. 280–282.

⁸⁷ Ratej, *Ruski diptih*, str. 54.

⁸⁸ Pulko, *Taborišče ruskih beguncev v Strnišču*, str. 161.

⁸⁹ *Ptujski list* (9. 1. 1921).

Ruski emigranti so se najverjetneje tudi v drugih jugoslovanskih krajih soočali s podobnimi težavami pri vključevanju in sobivanju z domačini. Številni viri potrjujejo dejstvo, da so ruski begunci v lokalnem okolju, v katerega so prišli, izstopali po svojem načinu življenja, jeziku in kulturi, zato so med prebivalstvom vzbujali zanimanje, včasih pa tudi nerazumevanje in strahove. Med domačini pa so kljub temu potekale tudi številne humanitarne akcije za pomoč ruskim beguncem. *Ptujski list* navaja tudi, da so begunci takoj po prihodu v Strnišče za domačine priredili pevski večer, ki ga je občinstvo dobro sprejelo. V začetku januarja 1921 so nastopili na Ptuj, kasneje pa tudi v Mariboru in Slovenski Bistrici.⁹⁰ Na pravoslavni božič je okrajni glavar Otmar Pirkmajer skupaj z vladnim komisarjem Ptujca Matejem Senčarjem obdaroval ruske begunske otroke s sredstvi, ki so jih zbrali domačini. Mariborski *Tabor* je junija 1921 pisal o nepopisni revščini v ruskem begunskem taborišču in spodbujal bralce k udeležbi na dobrodelni vrtni veselici, ki jo je v Mariboru pripravljala mestni odbor v sodelovanju z gojenci krimskega kadetskega korpusa. Kljub dežju so se meščani udeležili prireditve, ki se je odvijala v sodelovanju z lokalnim Sokolom in Glasbeno matico. Domačini so za ruske begunce prinašali življenjske potrebščine in tudi sodelovali v srečelovu, katerega dobiček je bil prav tako namenjen beguncem.⁹¹ Poleg tega so se v Jugoslaviji številne osebe iz političnih, kulturnih in družbenih krogov aktivno angažirale v različnih pobudah v korist ruskih emigrantov in jim tudi finančno pomagale v vlogi njihovih zaščitnikov. V arhivskih virih najdemo kar 74 poimensko navedenih Jugoslovancev, ki so aktivno pomagali ruskim emigrantom z zbiranjem sredstev, organizacijo dobrodelnih prireditev ali drugo obliko podpore.⁹²

Med odmevnejšimi akcijami za pomoč ruskim beguncem je bila tudi iniciativa Marije Hribar, ki je ustanovila Komite za oskrbo ruskih dijakov v Ljubljani, ki so živeli na Ljubljanskem gradu in v barakah ob železnici. Komite je zbiral prispevke v denarju in predmetih, s katerimi je želel ublažiti veliko bedo ruskih visokošolcev. Kot je razvidno iz prispevka v časniku *Jutro*, ki je objavil prošnjo za pomoč, so se prebivalci hitro odzvali in priskrbeli »že nekaj slamnic, blazin, rjuh, brisalk itd., dobavilo tudi nekaj premoga in drv za kurjavo, tako, da so reveži vsaj za silo preskrbljeni.«⁹³ V podporo ruskim visokošolcem so nastajale tudi nekatere druge iniciative in prireditve (na primer Tatjanin večer, ki so ga organizirali ruski študentje sami), kar nam kaže na to, da so živeli v slabem stanju, hkrati pa tudi na sočuten odziv prebivalstva do njih. V časopisih iz tega obdobja je opaziti veliko zanimanja za t. i. slovansko vprašanje, najti je mogoče številne tekste in pozive, namenjene prebivalstvu. V *Taboru* so leta 1922 zapisali: »Kot Jugoslovani in kot Slovani ne smemo iskati v njih ne caristov in ne komunistov, ampak brate, ki so v bedi in ki jim je treba pomagati.«⁹⁴ Tako kot za širše jugoslovansko lahko tudi za slovensko okolje najdemo podatke o aktivnem sodelovanju emigrantov z domačini. Častna

⁹⁰ Ratej, *Ruski diptih*, str. 83.

⁹¹ Ibid, str. 84–85.

⁹² SI AS 1931, Beloemigracija u Jugoslaviji 1918–1941, knjiga II, str. 226–233.

⁹³ Ruski dijaki v Ljubljani. *Jutro*: dnevnik za gospodarstvo, posveto in politiko (3. 3. 1922, letnik 3, številka 53).

⁹⁴ *Tabor* (25. 3. 1922, letnik 3, številka 70), str. 3.

članica Ruske matice v Ljubljani je bila Terezija Jenko, Slovenka, ki je že v času Avstro-Ogrske z možem organizirala ruski krožek v Ljubljani, katerega člani so bili Ivan Tavčar, Ivan Prijatelj in drugi.⁹⁵ S prihodom ruskih emigrantov je Terezija Jenko pomagala ruskim osirotelim otrokom in skrbela za ruski Rdeči križ, bila pa je tudi pogosta gostja vseh emigrantskih večerov.⁹⁶ Da je Terezija Jenko aktivno pomagala ruskim emigrantom, se v svojem delu *Moja ljuba Slovenija* spominja tudi Peter Gresserov-Golovin:

V mestu, spodaj v Židovski ulici, povsem blizu mostu čez Ljubljanico, je bila starinska trinadstropna hiša, v kateri je živela gospa Jenko. Hiša je bila last njenega pokojnega moža in je po njegovi smrti pripadla njej. Ona in njen pokojni mož sta bila velika rusofila, nekoč sta bila v Rusiji in sta kar dobro govorila rusko. Vse to sem zvedel v ruski koloniji in svetoval sem Sofji Andrejevni, naj se seznanj z gospo Jenko, ji pojasni svoj položaj in jo prosi za pomoč... Čez nekaj dni sta se seznanili in gospa Jenko je, ko je zvedela za težave, obljubila, da bo odšla na magistrat in prosila tam vplivne ljudi, da bi priskrbeli Sofji Andrejevni stanovanje v mestu. Rešitev se je našla, čeprav ne prvovredna [...]⁹⁷

O odnosu med ruskimi emigranti in domačini veliko izvemo iz dnevniških zapisov Dmitrija Krajinskega, ki je bil presenečen nad tem, kako lepo so Ruse sprejeli prebivalci Kraljevine SHS. Med drugim je opisal tudi sprejem, ki so ga prebivalcem Ruske kolonije ob božiču namenili lokalni prebivalci Kostajnice:

V treh dneh božičnih praznikov nas je lokalna skupnost dobesedno nasitila. V hladni sobi naših prostorov so bile pripravljene mize, kjer so se za zajtrk, kosilo in večerjo zbrali vsi Rusi z lokalnim srbohrvaškim prebivalstvom. [...] V Kostajnici verjetno ni bilo nobene osebe, ki v teh dneh ni obiskala naše ruske kolonije. Vsa lokalna inteligenca in meščani so prišli pogledat, ali imamo vse, kar potrebujemo.⁹⁸

Tudi v prej omenjenem Ljutomeru, kjer so ruski emigranti opravljali dela na trasi železniške proge Ormož–Ljutomer–Murska Sobota, je, kljub temu da so številni domačini nasprotovali njihovemu prihodu, vseeno nastala pobuda za pomoč. Krajevnomu Odboru za pomoč gladujočim v Rusiji je jeseni 1922 skupaj s prispevki domačinov uspelo zbrati materialno pomoč, namenjeno ruskim emigrantom v stiski.⁹⁹ V Beogradu je bilo organizirano tudi Društvo za ruske starce i starice, ki je zbiralo zasebne prispevke, s katerimi je vzdrževalo štiri domove, v katerih je bilo nameščenih 120 ostarelih ruskih emigrantov.¹⁰⁰

⁹⁵ Terezija Jenko je bila botra Petra Borisova. V svojih zapisih jo večkrat omenja: »Terezija je igrala med rusko emigracijo značilno vlogo. Posebno skrb je podeljevala osirotelim emigrantskim otrokom. Skrbela je tudi za Ruski rdeči križ. Bila je stalni gost vseh emigrantskih Večerov. Bila je tudi častni član Ruske matice.« AS 1931, Peter Borisov: Iz življenja ruskih emigrantov v Ljubljani, 27. 11. 1952, 710/8.

⁹⁶ Pulko, *Ruski emigranti na Slovenskem*, str. 50–51.

⁹⁷ Gresserov-Golovin, *Moja ljuba Slovenija*, str. 31.

⁹⁸ Краинский, *Записки тюремного инспектора*, 526–527.

⁹⁹ Ratej, *Ruski diptih*, str. 23.

¹⁰⁰ SI AS 1931, *Beloemigracija u Jugoslaviji 1918–1941*, knjiga II, str. 226.

Domačini so s finančnimi sredstvi še posebej pomagali otrokom ruskih emigrantov. Tako so na primer decembra 1921 učenke Gospodinjske šole »Mladika« Ptuj darovale 400 kron za ruske otroke. Prispevke so zbirali tudi na manjšinski šoli v Ljubljani in v I. mestni deški osnovni šoli ter »progovni mojstri« in v šolskem vodstvu Sv. Jurija ob Taboru. Sredi junija 1921 je v parku mariborske vojaške realke potekala velika dobrodelna prireditev, na kateri so zbrana sredstva dodelili ruskim beguncem v Strnišču. Sredstva za pomoč ruskim beguncem so zbirali tudi s prirejanjem loterij in tombol.¹⁰¹ V časopisnih virih iz tistega časa lahko zasledimo številne pozive slovenskemu prebivalstvu, naj pogleda na ruske begunce s človeškega vidika in jim ponudi pomoč:

Nasproti ruski emigraciji v naši državi, ki šteje deset tisoče Rusov, pa imamo tudi mi svoje obveze. Očita so ruskim emigrantom demoralizacija. Vsaka emigracija ima slabe posledice, materijalno in moralno bedo, v katero zapadajo emigranti. Emigranti iztrgani iz svojega kraja, pobegli od svojih domov, razločeni od svojih rodbin, brez doma in brez vsega onega, kar človeka na dom veže, brez trdnega oporišča, ki ga človeku daje dom, rodbina, sigurna eksistenca, redno delo. Šele v emigraciji človek razume vso težino angleške prislovice: »my house is my castle« (moja hiša jo moja trdnjava). Poleg tega negotovost, kedaj se bodo mogli vrniti v domovino, k rodbini. Zamislite se v ta položaj, za mislite se, da ste leta in leta v tujini, brez doma, brez rodbine, brez eksistence, v bedi, v obupni borbi za kruh, brez trdnega moralnega in materijalnega oporišča, ki vam ga nudijo urejene razmere vašega normalnega življenja, zamislite se v to in recite, ali imate pravico, da vržete kamen na ruskega emigranta!¹⁰²

Nikolaj Preobraženski, profesor na ljubljanski univerzi, je leta 1926 v osebnem zapisu za časnik *Jutro* zapisal naslednje besede: »V Ljubljani se počutim kakor v drugi domovini, dasi mi boj za vsakdanji kruh ne daje veliko časa za znanost.«¹⁰³ Podobno je čutil tudi Nikolaj Bubnov:

Smatram za posebno srečo, da me je usoda privedla baš v bratsko Jugoslavijo. Osobito sem srečen, da lahko prebivam v beli, kulturni Ljubljani, kjer praznujem danes šesti Božič v miru in delu za pisalno mizo ter lahko podpiram na visoki šoli svoja dva sina, ki sta prispela v Jugoslavijo za menoj in ki sem ju smatral že za mrtva. Od strani univerzitetnih oblasti in svojih tovarišev sem bil deležen vedno ginljive ljubeznivosti in sočutja. Kot Rus, obenem pa državljan Kraljevine SHS kličem: Živela Jugoslavija!¹⁰⁴

Ruski emigranti so v Kraljevini SHS zagotovo sodelovali in vzpostavljali različne, tudi prijateljske odnose z domačini, kar kaže na dokaj visoko stopnjo integracije večine ruskih emigrantov v jugoslovansko okolje. V Jugoslaviji je obstajalo več mešanih rusko-srbskih društev (Društvo slovenske uzajamnosti, Komitet Ruskog doma u Beogradu, Rusko-srpski klub, Rusko-srpsko društvo, Društvo ruskih i jugoslovenskih žena itd.).¹⁰⁵ Ruske emigrantske organizacije so

¹⁰¹ Ratej, *Ruski diptih*, str. 106–107.

¹⁰² Tabor (25. 3. 1922, letnik 3, številka 70).

¹⁰³ Jutro: dnevnik za gospodarstvo, prosveto in politiko (6. 1. 1926, letnik 7, številka 4, str. 8).

¹⁰⁴ Ibid, str. 9.

¹⁰⁵ SI AS 1931, Beloemigracija u Jugoslaviji 1918–1941, knjiga II, str. 223–226.

izvajale tudi različne tečaje za domačine. Zaradi velikega zanimanja med Slovenci je ljubljanska Ruska matica na pobudo dr. Bubnova organizirala tečaje ruskega jezika.¹⁰⁶ »Vršili so se tudi tečaji ruskega jezika, ki jih je vodil neki Kun Sergej [...] Ti tečaji so se vršili v prostorih Trgovske akademije ob večernih urah. Bili so poleg Rusov obiskovalci od precejšnjega števila Slovencev.«¹⁰⁷ O zanimanju Slovencev za ruske emigrante piše tudi Gresserov-Golovin, ki takole opisuje svoje potovanje iz Zagreba proti Ljubljani:

„Rus, ali ne?“ In običajno se je radovednežu razlezel po licu širok nasmeh. „Rus,“ sem odgovoril na enak način in razmišljal, da je beseda Rus pravzaprav pravilnejša kot naša ‘ruski’. Ali ni bolje uporabljati samostalnik kot pridevnik? Sicer pa je to tako vseeno. Stvar navade. A oni ni odšel. Radovedno me je gledal. Vprašanja so se usipala in razumel sem ga: saj ti tu vedo o nas na žalost še manj, kot mi o njih. In sedaj hočejo to nadomestiti, ker jih k temu spodbujajo vojna in vse druge spremembe. Kaj se je takega zgodilo, da smo sinovi največje in najbogatejše države na svetu morali priti iskat k njim ‘mizo in dom’, kot pravi basen? Politika.¹⁰⁸

Iz zgoraj opisanih primerov je razvidno, da med jugoslovanskim prebivalstvom ni obstajal enoten odnos do ruskih emigrantov, ki so se naselili v Kraljevini SHS. Čeprav so se pojavljali številni incidenti in je med nekaterimi domačini prevladoval odklonilen odnos, pa nam številne pobude za pomoč in zbiranje sredstev kažejo na to, da so emigranti prišli v okolje, ki je bilo pripravljeno pomagati pri njihovi integraciji. Ruski emigranti, ki so ostali na jugoslovanskem ozemlju, so se vanj postopno integrirali in so pomembno vplivali na njegov nadaljnji razvoj. To je zlasti vidno na področju kulture, znanosti in izobraževanja, kjer so pustili pomemben pečat in prispevali k dvigu ravni kulturnega dogajanja. O težavnosti prilagajanja novemu okolju in vzpostavljanja novih družbenih vezi nam nekaj podatkov prinaša kulturnozgodovinska študija Mateje Ratej, ki je preučevala dva kazenska primera umorov med ruskimi emigranti na slovenskem ozemlju. Njena študija prinaša tudi vpogled v življenje ruske emigracije na širšem mariborskem območju. Tako na primer opozarja pri opisu primera družine Ganusov, da je bila družina prizorišče trkov številnih svetov:

Najprej so se morali njeni člani kot zaznamovana skupina beguncev privaditi okolju slovenskega polpodeželja. Obenem so se bili prisiljeni vživljati v nove socialne vloge. Nekdanji posestnik in vojak Vasilij Černjenko je postal sluga [...], Aleksander je vojaško kariero nadomestil z vsakdanjim delom na železniški progi, medtem ko je Julija bržkone svet visoke družbe zamenjala za enoličen vsakdan v Ljutomeru [...] Sprehajanje kot način preživljanja prostega časa, ki so ga Rusi ohranili tudi v Ljutomeru, je bilo malodane edini ostanek sveta, ki se jim je zrušil pred očmi.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Pulko, *Rusko zamejstvo v slovenskih deželah*, str. 225.

¹⁰⁷ SI AS 1931, Peter Borisov: Iz življenja ruskih emigrantov v Ljubljani, 27. 11. 1952, 712/10.

¹⁰⁸ Gresserov-Golovin, *Moja ljuba Slovenija*, str. 11.

¹⁰⁹ Ratej, *Ruski diptih*, str. 19.

Ob tem poudarja, da so številni ruski emigranti ohranjali nostalgijo za nekdanjo domovino in niso bili zmožni zaživeti polnega življenja v novem okolju. S tem, da so v novih okoliščinah ohranjali gosposko vedenje, oblačilno kulturo in komunikacijo, ki je sledila preteklim hierarhičnim položajem, so poskušali obdržati vez s svojo domovino in preteklostjo. Kot je razvidno iz dane analize, so lahko ruski emigranti našli podporo v emigrantski skupnosti, ki je razvila močno strukturo, ki je vplivala na vsa področja njihovega življenja. Kljub temu pa lahko sklenemo, da so zagotovo obstajali stiki z domačini pri reševanju vsakodnevnih nalog ter da so ruskim emigrantom pogoji življenja zagotovo diktirali nujnost medsebojnih stikov, tako na profesionalnem kot tudi zasebnem področju. Mateja Ratej piše tudi o stikih Rusov z domačini: »Ruske melodije⁶, ki so odmevale iz tamkajšnjih krčem skupaj z glasnim veseljačenjem, so vzbujale moralne očitke; a hkrati pričale, da so ruski prišleki na neki točki bržkone našli stik z domačini.«¹¹⁰ Podobno navajajo tudi nekateri časopisi iz tega obdobja. Avtor članka o ruskih emigrantih v *Mariborskem večerniku* »Jutra« je 5. maja 1930 napisal:

Dasi se opaža tuintam še odvojenost ruske emigracije od domačega prebivalstva, je vendar gotovo, da se nikjer na svetu ni ruska emigracija tako udomačila in vzrasla z zemljo, ki jo je sprejela, kakor v Jugoslaviji. Udeležba Rusov v skoro vseh panogah javnega in gospodarskega življenja, vedno pogostejši mešani zakoni, zlasti pa aktivno delo v raznih ustanovah (šolah, gledališču) kaže, da je že velik del Rusov našel v Jugoslaviji svojo drugo domovino, s katero trpi in se veseli. Ruska mladina, ki študira skupno z našo domačo, je postala že popolnoma jugoslovenska, dasi ohranja svojo rusko narodnost in rusko mentaliteto. Morda bodo ti tvorili most med Jugosloveni in Rusi. Rusi v Jugoslaviji so srečni ne samo, ker lahko jedo tu na pošten način zaslužen skorjico kruha, ampak tudi, ker vidijo povrh še sadove svojega dela v bratski zemlji.¹¹¹

Med nemško okupacijo so bile ruske emigrantske organizacije večinoma ukinjene, po drugi svetovni vojni pa so dokončno razpadle. Po priznanju Sovjetske zveze s strani Jugoslavije se je v slednji ublažila protikomunistična politika, s čimer se je poslabšal položaj ruskih emigrantov. Ruska emigracija je v prvih mesecih po okupaciji Jugoslavije doživela teror s strani komunistično usmerjenega domačega prebivalstva: kot navaja Radovan Pulko, naj bi bilo 1. septembra 1941 v Beogradu kar 250 primerov posameznih in tudi množičnih umorov ruskih emigrantov, ki naj bi jih izvršili komunisti.¹¹² Novo obdobje, ki je sledilo po koncu druge svetovne vojne, je bilo za ruske emigrante, ki so ostali v Jugoslaviji, težavno. Po uveljavitvi komunizma so bili številni podvrženi nadzoru jugoslovanske obveščevalne službe, nekateri so tudi izgubili svoja delovna mesta in dotedanje položaje, v arhivskih virih lahko zasledimo podatke o »odvzemu gostoljubja«, številni so se odločili ponovno emigrirati iz države. Po koncu vojne je zvezna vlada izdala ukaz, da morajo vsi ruski emigranti, ki so že pred vojno sprejeli jugoslovansko državljanstvo, ponovno zaprositi za njegovo potrditev. V posebej težkem položaju so se znašli tisti, ki se pred vojno niso odločili za

¹¹⁰ Ibid, str. 23.

¹¹¹ »O ruski emigraciji v Jugoslaviji.« *Mariborski večernik* »Jutra«, let. IV (XI), št. 115, Maribor, 23. 5. 1930, str. 1.

¹¹² Pulko, *Rusko zamejstvo v slovenskih deželah*, str. 289–290.

sprejem jugoslovanskega državljanstva, saj se tudi po vojni številni niso mogli vpisati v državljansko knjigo, zaradi ostrih kriterijev pa so bile zavrnjene tudi številne prošnje emigrantov, ki so že imeli državljanstvo.¹¹³ Po popisih prebivalstva v Jugoslaviji, ki so temeljili na razvrščanju po narodnosti in spolu, naj bi bilo v Jugoslaviji leta 1948 še vedno 20.069 Rusov.¹¹⁴ Podatki najverjetneje niso popolnoma zanesljivi zaradi možnosti narodne asimilacije določenega števila ruskih emigrantov. O življenju ruskih emigrantov, ki so ostali v Jugoslaviji, je dokaj malo podatkov, njihovo delovanje bi zahtevalo podrobnejšo analizo arhivskih in drugih virov, zagotovo pa lahko trdimo, da se je številnim uspelo uspešno naturalizirati in integrirati v novo državo, o čemer nam pričajo tudi številni njihovi potomci, ki so ostali v njihovi novi domovini.

5. Sklepne misli

Eden izmed instrumentov adaptacije ruskih emigrantov v novih okoljih je bila zaprtost ruske emigrantske skupnosti, znotraj katere so lažje reševali vsakodnevne težave. Kot je bilo prikazano v pričujoči analizi, je pomemben delež aktivnosti potekal v okvirih ruske skupnosti, skoraj v izolaciji od okolja države, v katero so bili sprejeti. Težave pri adaptaciji je v tujini oteževala nujnost pridobitve jezikovnih, socialnih in drugih spretnosti, poleg tega pa tudi omejevalna politika večine evropskih držav pri zaposlovanju tujcev. V primeru skrajnih ekonomskih in materialnih težav so se ruski begunci lahko obrnili na emigrantske in tuje humanitarne organizacije, ki so več tisočim emigrantom nudile prebivališče, denarno pomoč, informacijsko podporo ter najbolj važen instrument adaptacije – izobrazbo in pomoč pri iskanju zaposlitve. Članstvo v različnih dobrodelnih, kulturnih, oficirskih in drugih organizacijah je med ruskimi priseljenci ustvarjalo iluzijo prejšnjega življenja. Rusi so v njih lahko znova postali to, kar so bili pred odhodom v emigracijo, v njih so lahko pozabili na svoj begunski položaj. Organizirali so plese, koncerte, predstave, proslavljali različne praznike ter izdajali svoje časopise ter s tem ohranjali medsebojne stike kot tudi povezavo z domovino. Vendar pa bi bilo napačno predvidevati, da je bila ruska diaspora v Kraljevini SHS, kljub svoji organizacijski strukturi, ki jo je sama ustvarila, zaprta in ni aktivno sodelovala v javnem življenju jugoslovanske družbe. Na njeno aktivnost in globoko prepletenost z jugoslovanskim prebivalstvom nam kažejo različna dejstva. V Jugoslaviji lahko emigrantski skupnosti in njenemu bogatemu delovanju sledimo do konca druge svetovne vojne, ko so državo zaradi vpeljave komunističnega sistema zapustili številni ruski emigranti, tisti, ki so ostali, pa so se povečini integrirali v slovensko družbo. O tem priča tudi Peter Borisov:

Okoli leta 1932. se je del Ruske emigracije pričel izseljevat iz Šempetrske kasarne in si iskat primernih stanovanj po mestu. Tako smo se tudi mi izselili. Dobršen del emigracije pa je še vedno ostal v kasarniških prostorih. Kasneje se je tudi ta izselil in

¹¹³ SI AS 1931, Ruska društva in organizacije v Sloveniji od leta 1921 do 1945.

¹¹⁴ *Jugoslavija 1918 – 1988. Statistički godišnjak*. Beograd : Socijalistička federativna republika Jugoslavija, Savezni zavod za statistiku, 1989.

se je nastanil v bivšem hotelu ‚Tivoli‘. Del emigracije, ki je preostal še iz Barak, se je zdaj tudi izselil. Nekaj jih je šlo stanovat v ‚Sibirijo pri Igu‘, nekaj pa se je vselilo v bivši hotel. S tem je emigracija postala še manj enotna kot kolonija ruskih emigrantov in so se v mestu živeči emigranti zdaj bolj poredkoma srečevali. Tudi ‚Jelka‘ je počasi začela izgubljati na svojem pomenu in je z vsakim letom bila vse bolj skromna. Tudi medsebojno obiskovanje med prazniki se je nekako vedno bolj izgubljalo. Doraščala je nova generacija, katere manjši del je študiral v slovenskih šolah in tam spoznaval svojo pravo domovino. Vedno več starih emigrantov pa je umiralo.¹¹⁵

V Sloveniji je, kljub temu da je sprejela številčno manj emigrantov kot drugi deli Kraljevine SHS in predvsem preostale evropske države, zelo opazno njihovo delovanje tako na področju ustanavljanja organizacij, kulturnega in družbenega delovanja, kot tudi ustvarjalnega opusa, ki so ga pustili ruski emigranti v tem obdobju. Zanimivo je, da je kljub majhnemu številu emigrantov tudi na slovenskem ozemlju delovalo več deset emigrantskih organizacij. Te so prav tako uspešno kot v preostalih delih Kraljevine SHS in tudi v drugih evropskih državah organizirale prireditve, tečaje, ruske šole in pomagale ruskim emigrantom pri prilagajanju na novo okolje.

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije (v nadaljevanju AS)

SI AS 1931, Beloemigracija u Jugoslaviji, 1918–1941, knjiga I, DSUP FNRJ, UDB, I odd., Beograd, januar 1955.

SI AS 1931, Beloemigracija u Jugoslaviji, 1918–1941, knjiga II, DSUP FNRJ, UDB, I odd., Beograd, januar 1955.

SI AS 1931, Peter Borisov: Iz življenja ruskih emigrantov v Ljubljani, 27. 11. 1952.

SI AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS, t. e. 1053, 1315 – 5, Beloemigranti.

SI AS 1931, Ruska društva in organizacije v Sloveniji od leta 1921 do 1945.

Zgodovinski arhiv in muzej Univerze (v nadaljevanju ZAMU)

SI ZAMU IV, Zapisnik seje fakultetnega sveta Juridične fakultete z dne 9. 6. 1920

SI ZAMU IV, Zapisnik seje fakultetnega sveta Juridične fakultete z dne 18. 5. 1921

Časopisni viri

Jutro: dnevnik za gospodarstvo, posveto in politiko (3. 3. 1922, letnik 3, številka 53)

Jutro: dnevnik za gospodarstvo, posveto in politiko (3. 5. 1924, letnik 5, številka 105)

Jutro: dnevnik za gospodarstvo, prosveto in politiko (6. 1. 1926, letnik 7, številka 4)

Ptujski list (9. 1. 1921)

Ptujski list (16. 1. 1921)

Ptujski list (3. 7. 1921)

Rul' (Пуль); russische demokratische Tageszeitung (26. 5. 1921, št. 165, str. 6)

Rul' (Пуль); russische demokratische Tageszeitung (16. 9. 1921, letnik 1, št. 253)

Rul' (Пуль); russische demokratische Tageszeitung (4. 1. 1922, letnik 2, št. 344)

¹¹⁵ SI AS 1931, Peter Borisov: Iz življenja ruskih emigrantov v Ljubljani, 27. 11. 1952, 710/8-711/9.

Slovenski narod (17. 3. 1923, letnik 56, številka 63)

Tabor (25. 3. 1922, letnik 3, številka 70)

Tabor (3. 5. 1924, letnik 5, številka 101)

Študije in strokovni članki

Арсеньев, Алексей. Русские организации в Югославии. *Русская эмиграция в Югославии*. Москва : Издательство Индик, 1996.

Арсеньев, Алексей, Кириллова, Ольга, Сибинович, Милорад. (ред. колл.). *Русская эмиграция в Югославии*. Москва: Издательство Индик, 1996.

Арсеньев, Алексей. Ордовский-Танаевский, М.Л. Гимназия в лицах. Первая русско-сербская гимназия в Белграде (1920–1944). Белград: МИА принт, 2018.

Бочарова, Зоя. *Российское зарубежье 1920–1930-х гг. как феномен отечественной истории*. Учебное пособие. Москва : АИРО-XXI, 2011.

Брглез, Аля. Организации русских эмигрантов в Словении. Россия и современный мир, 2016, стр. 190–200]

Brglez, Alja, Seljak, Matej. *Rusija na Slovenskem. Ruski profesorji na Univerzi v Ljubljani v letih 1920–1945*. Ljubljana: Inštitut za kulturo in civilizacijo, 2015.

Головкин, Александр. Предпринимательская деятельность русской эмиграции на Балканах (1920–1930-е гг.). Вестник РУДН, серия Истоия России, 2013, no. 2, стр. 99–108.

Евпак, Е. В. Панорама культурной жизни русских эмигрантов (актуализация исторического опыта). Вестник КемГУ, No. 2, 2009, стр. 66–69.

Јовановић, Мирослав. *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919–1924*. Београд, 1996.

Краснова, Татьяна. Русское зарубежье и печать русского зарубежья в контексте миграционных процессов эпохи кризиса. *Научные ведомости. Серия Гуманитарные науки*. No. 24 (95), выпуск 8, 2010, стр. 210–217.

Oset, Željko. Rusi prihajajo! Ruski profesorji na tehniški fakulteti Univerze v Ljubljani v obdobju Kraljevine SHS. *Monitor ISH. Revija za humanistične in družboslovne vede*, XVIII/1, 2016, 87–108.

Pulko, Radovan. *Ruski emigranti na Slovenskem: 1921–1941*. Logatec: Vojni muzej, 2004.

Pulko, Radovan. *Rusko zamejstvo v slovenskih deželah*. Kidričevo: Zgodovinsko društvo, 2018.

Pulko, Radovan. Sanatorij ruskega rdečega križa Vurberk. *Arhivi*, letnik 41 (2018), št. 1, str. 127–142.

Pulko, Radovan. Taborišče ruskih beguncev v Strnišču. *Zbornik Občine Kidričevo*. Kidričevo: Občina. 2010, str. 158–173.

Ratej, Mateja. *Ruski diptih. Iz življenja ruske emigracije v Kraljevini SHS*. 1. izd. Ljubljana: Modrijan, 2014.

Шлэгель, Карл. Берлин, Восточный вокзал. Русская эмиграция в Германии между двумя войнами (1918–1945). Москва: Новое литературное обозрение, 2004.

Zadnikar, Gita. Ruski emigranti v časopisnih bojih na Slovenskem. *Monitor ISH (2014)*, XVI/1, str. 25–45.

Жуков, В. Ю. Зарубежная Россия: эмиграция и эмигранты. Русская эмиграция и фашизм: Статьи и воспоминания. Санктпетербург: СПбГАСУ, 2011.

Literarni in avtobiografski viri

Gresserov-Golovin, Peter. *Moja ljuba Slovenija*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1985.

Краинский, Дмитрий. *Записки тюремного инспектора*. Москва: Институт русской цивилизации, 2016.

Željeznov-Kokalj, Marijana. *Brezdomci*. Ljubljana : Belo-modra knjižnica, 1930.

SUMMARY

The Integration of Russian Emigration into Yugoslavia between 1918 and 1941

Petra Kim Krasnić

Russian refugees fleeing from the Russian civil war between 1917 and 1921 began to arrive in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes as early as in 1919, with mass immigration taking place up to 1921, which was followed by individual arrivals of small groups. Opening borders to foreign workforce in the first post-war years brought about the onset of a new period in the history of European migrations. It is not only about the scale of this phenomenon, it is also the individual nature of methods of employment and management of foreign workforce. According to different statistical data, as many as 75% of Russian immigrants in Yugoslavia had higher or secondary-school education, the rest included mainly people with elementary-school education or those educated at home. The number of uneducated emigrants did not exceed 3%, while in Russia the percentage of uneducated people was very high in the period in question. The data indicate that Russia's most educated strata arrived with the emigration wave. Russian emigrants were forced to create new social networks abroad, whereby their social status was in most cases completely different from that which they had left behind. Despite their professional competence and high education the bulk of Russian emigrants could look forward to poorly paid, unskilled physical labour. It is evident from archival documents that Yugoslav authorities paid much attention to Russian emigrants' employment. From 1920 onwards the position of Russian refugees in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes was dealt with by the State Commission for the Accommodation of Russian Refugees, which had been established to this end. The integration of emigrants into the new environment was one of activities carried out by this organization. This included, first and foremost, the organization of vocational and language courses; this improved the emigrants' employability and the operation of special employment agencies in areas settled by the refugees. One of state's mechanisms for addressing the problem of Russian emigrants' employment was taking on Russian soldiers in the army and gendarmerie, mostly to protect state borders, but they were also included in the construction of the Yugoslav railway network. Owing to lacking qualified domestic personnel, Russian emigrants found employment in Yugoslav ministries, universities and other posts, where experienced experts were needed. Nevertheless, the majority of emigrants had to change their profession and accept work that was not typical of their former social standing or education. An important role was played by the emigration's ability to self-organize and establish an efficient structure for solving complex problems associated with the Russian emigrants' situation. The most important role in their adaptation and social protection was played by organizations that helped Russian refugees who were in a difficult financial and material position after their departure from Russia. A system of different organizations was established in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes by the Russian emigration. Their goal was to provide accommodation, financial and material support, but also healthcare. *Ruska kolonija* was the basic Russian emigrant organization and included all emigrants in a specific area, assisting them with accommodation, employment and providing material help. Other organizations followed suit soon afterwards; they helped finding work for emigrants, played a connective role and saw to the preservation of their national identity. Russian emigrants paid special attention also to the rehabilitation of emigrants' children. To this end, many projects were introduced, along with an education system for children; their main goal was to preserve the Russian language, culture, and national consciousness. Russian emigration periodicals and publishing houses played an important role in connecting Russian emigrant and foreign charitable and social organizations. Emigration periodicals became a means of adaptation because they published articles associated with the life of Russian emigrants, along with requests for assistance in raising funds. They wrote about meetings, charitable events, published articles

about legal and tax problems, job advertisements, pleas for help, etc. Periodicals thus helped the emigration community in a variety of ways and acted very integratively. Despite many incidents and a negative attitude towards the Russian emigrants expressed by some locals, many initiatives urging people to help and raise funds indicate that emigrants arrived in an environment that was willing to assist them in their adaptation. There are a lot of data about active collaborations between emigrants and the local population in Yugoslavia. Many locals helped Russian emigrants by raising funds, organizing charitable events or other forms of support. They provided financial support to the children of Russian emigrants and established different societies. Russian emigrants who remained in the Yugoslav territory became gradually integrated into it and had a significant impact on its subsequent development. This is particularly noticeable in the fields of culture, science, and education, where they left their mark. The majority of Russian emigrant organizations were discontinued during the German occupation and were finally dissolved after World War II. The new period that followed after the end of World War II proved difficult for many Russian emigrants who stayed in Yugoslavia. With the introduction of communism, many representatives of the Russian emigration were controlled by the Yugoslav intelligence service, some of them lost their jobs or positions and many decided to emigrate once again.

Miran Komac

Pobijanje Ciganov med drugo svetovno vojno v Sloveniji*

KOMAC Miran, dr., red. prof., znan. svetnik, Inštitut za narodnostna vprašanja, SI-1000 Ljubljana, Erjavčeva 26, miran.komac@inv.si

Pobijanje Ciganov med drugo svetovno vojno v Sloveniji

Po okupaciji in razkosanju Dravske banovine med štiri sosednje države leta 1941 je sledilo obdobje etničnega čiščenja, v katerem so se poleg pripadnikov večinskega slovenskega naroda znašli tudi pripadniki narodnih manjšin: Nemci, Judi in Cigani. V razpravi bo predstavljen genocid nad Cigani. Nadnje so se spravili Italijani, Nemci, Madžari in pripadniki slovenskega odporniškega gibanja (partizani). Sodelovanje partizanov v masakru nad cigansko manjšino predstavlja poseben slovenski dodatek h genocidu nad slovenskimi Cigani.

Ključne besede: Cigani, porajmos, deportacije Ciganov, pobijanje Ciganov, evgenika, genocid, druga svetovna vojna, slovensko ozemlje.

Komac, Miran, PhD, Full Professor, Research Counsellor, Institute for Ethnic Studies, SI-1000 Ljubljana, Erjavčeva 26, miran.komac@inv.si

Mass Killings of Gypsies during World War II in Slovenia

The occupation and division of the Drava Banovina in 1941 among four neighbouring states was followed by a period of ethnic cleansing perpetrated against members of the Slovene nation and against members of national minorities, i.e. Germans, Jews, and Gypsies. The paper sheds light on genocide committed against Gypsies. Gypsies were victims of genocide perpetrated by Italians, Germans, Hungarians, and members of the Slovene resistance movement (partisans). Partisans' involvement in the massacre committed against the Gypsy minority represents a special Slovene addition to the genocide perpetrated against Slovene Gypsies.

Keywords: Gypsies, Porajmos, deportations of Gypsies, killings of Gypsies, eugenics, genocide, World War II, Slovene territory.

* Poimenovanje romske populacije na Slovenskem v medvojnem obdobju je bilo *cigani*, z malo začetnico. Tako bo ta pojem uporabljen tudi v našem prispevku, pisan pa bo z veliko začetnico – Cigani.

Uvod

*Khonik nane sar tu, rajo Devel.
Ker o kamibe e bibahtale Romeske.
Sa o them te merel, a tu Devla đivdin.
E godji te šereste, kana palpale o them keres.¹*

Cigani so med nami vse od 14. stoletja. Niso prišli v enem naselitvenem valu in niso prišli samo po eni poti. Posebej zaželeni niso bili, ustaliti se jim ni bilo dano. Večinoma so ostali večni popotniki. Raziskovalci so to (pogosto) prisiljeno nomadstvo predstavili kot tako rekoč prirojeno željo po popotništvu, svobodi.

Za slovenske oblasti Cigani niso predstavljali *narodno-manjšinskega problema*, zato slovenske oblasti niso čutile potrebe, še manj obveze do ohranjanja jezika in kulture Ciganov.

Cigansko vprašanje je bilo predstavljeno kot varnostni problem. In to varnostni problem za večinsko prebivalstvo, ne za Cigane. Klateštvo in potepuštvo sta predstavljala, po mnenju tedanjih oblasti, ključni varnostni problem. Takole je zapisano v eni izmed okrožnic Velikega župana ljubljanske oblasti: »Potepuštvo in brezdelje sta največja opasnost za javno varnost in red. Od potepuštva do zločina često ni niti en korak in potepuhi dajejo največ zločincev. Radi tega se že samo potepuštvo in brezdelje preganja in kaznuje. Znano je, da se mnoge ciganske družine tudi sedaj klatijo iz enega kraja v drugi, a kadar jih kaka policijska oblast zasači v svojem področju na klatenju in jih začne navajati, da se na gotovem kraju naselijo, trdijo, da so se še na drugem nastanili, a to jim je samo izgovor, da se izognejo stalni naselitvi in nadaljujejo potepuško življenje.

Isto tako nadaljuje večji del ciganov potepuško življenje z objavami, ki jih dobivajo od posameznih političnih oblasti pod pretvezo, da gredo v ta ali oni kraj radi dela, a njim ni do tega, ker ne prevzamejo nikjer nobenega posla, ampak se klatijo iz kraja v kraj, se vdajajo prosjačenju, goljufiji in tatvini, kar je vse na škodo splošne varnosti in v breme oblastvom.

¹ Gospod Bog, vsemogočni,
Usliši prošnjo ubogemu Ciganu,
Naj ves svet pomre, samo Ti, Bog, preživi!
Ko boš pa naslednjič ustvarjal svet, pa ravnaj po pameti.
(Romska narodna pesem, avtor neznan)

Povzeto po: Lujanović. Oblak kožne barve. Cankarjeva založba, 2018 (iz romskega jezika v slovenski jezik prevedla Samanta Baranja).

Ob priliki zadnjih čestih gozdnih požarov so neke politične oblasti dognale, da so te požare zaneli cigani, ki so bili nastanjeni v gozdovih.

Da bi se to zabranilo, so se že večkrat izdali političnim oblastem razni razpisi in ob teh prilikah so se priporočale tudi razne mere s pomočjo katerih bi se enkrat za vselej ostavilo klatenje ciganov, a vseeno se dogaja, da nekatere ciganske družine žive v potepuštvi in brezdelju, zapuščajo svoja stalna bivališča in ogrožajo na ta način varnost oseb in imovine v krajih, kjer se pojavljajo.«²

Cigani so bili nadloga, nič več kot to! Na dnu slovenske narodne lestvice. Cigansko vprašanje je bilo obravnavano kot problematika *ne bodi ga treba ljudstvo*. Pogosto se v arhivskih virih najde tudi pojem *ciganska nadloga*.³

Krivično bi bilo zapisati, da si slovenske oblasti niso prav nič prizadevale za izboljšanje socialnega položaja Ciganov. Dvig izobrazbene ravni pri Ciganih predstavlja izhodišče urejanja ciganskega vprašanja. »Zgradilo bi se naj posebne ciganske šole, kjer bi bili doraščajoči ciganski otroci ves čas do dovršene šolske obveznosti. Nadzorstvo in pouk bi morali prevzeti mladi ljudje, dobri pedagogi, ki bi povsem posvetili samo vzgoji ciganskega naraščaja.

Najugodnejša rešitev bi morda bila, ako bi se vzgojo ciganskega naraščaja poverilo kakšnim rodovnikom, na pr. Salezijancem; saj je Don Bosco ustanovil ta red z namenom, da zbira potepuhe in ničvredneže ter jih vzgaja v dobre člane človeške družbe.«⁴

Za ciganske otroke, tako za fante in dekleta, naj bi se v prekmurskem srezu zgradil vsaj en internat. Ta bi moral imeti še večje zemljišče, »kjer bi se cigane učilo umno obdelovati polje, vrtove, navajati jih na živinorejo, izučilo obrti, i.t.d. Mnogi, ki bi po dovršenih šolah prišli iz take šole bi postali vredni in koristni člani človeštva ter bi se navadili na delo in na stalnost.

Tudi po končani šolski obveznosti bi se naj cigansko mladino obdržalo še nekaj let v internatu, da bi obdelovali polje, se nadalje izučili obrti itd. Pozneje pa se jim preskrbelo ali košček zemlje, kjer bi iz njih postali kmetovalci, ali pa se jim bi sicer posredovala priložnost za kruh in zaslužek.«⁵

Pisci predloga ukrepov za rešitev prekmurskega ciganskega vprašanja so omenili tudi izobraževanje ciganskih deklet. Takole pravijo: »Še večje važnosti pa bi bilo vzgoja ženskega ciganskega naraščaja v sporednem ženskem učilišču, katerega bi morala prevzeti kakšna redovnica, ki bi vzgajala ciganke v dobre gospodinje.«⁶

Razreševanje romske problematike je temeljilo na viziji *enosmerne akulturacije*, še raje na hotenju po *asimilaciji Ciganov*. Številnim pripadnikom večinskega naroda je bila blizu misel, da bi se bilo najbolje Ciganov znebiti. Druga svetovna vojna se je na številnih koncih Evrope pokazala kot primerno okolje za obračun z

² Romi na Slovenskem, Okrožnica (U. br. 6270/2, 1928).

³ PIŠK MS, TE 7, ovoj 7/42. Spomenica in rezolucija o položaju kmetijstva v srezu Murska Sobota iz leta 1931, str. 4–5.

⁴ PIŠK MS, TE 15, ovoj 15/2 Cigansko vprašanje, str. 1–2.

⁵ PIŠK MS, TE 15, ovoj 15/2 Cigansko vprašanje, str. 2.

⁶ PIŠK MS, TE 15, ovoj 15/2 Cigansko vprašanje, str. 2. O usodi prekmurskih Ciganov gl. še: Komac. Prekmurski narodnomanjšinski rebus, str. 378–428.

lažnivim, tatinskim, delomrznim in malopridnim ljudstvom. Iztrebljanje Ciganov je bilo med drugo svetovno vojno vseevropsko početje.⁷ Temu pojavu se tudi v Sloveniji nismo ognili.

Razkosanje Dravske banovine leta 1941 in slovenski Cigani

Morija na evropskih tleh je 6. aprila 1941 dosegla Kraljevino Jugoslavijo. Vsega je bilo kmalu konec – Jugoslavija je kapitulirala 17. aprila 1941. Dravska banovina je bila razdeljena med štiri sosednje države.

Obračajmo stvari tako ali drugače, fašistični režimi sosednjih držav so Slovincem namenili narodni pogin.⁸ Tudi narodnim manjšinam v tedanji Sloveniji (Dravski banovini)⁹ se niso obetali nič kaj prijazni časi.

Posebnost etničnega čiščenja na slovenskih tleh (razkosane Dravske banovine) je bila v tem, da so se v mrtvaškem plesu sočasno s pripadniki večinskega, slovenskega naroda znašli tudi pripadniki nemške manjšine,¹⁰ Judi¹¹ in Cigani. Usoda Ciganov bo predmet našega zanimanja v pričujočem prispevku.

Po razkosanju Slovenije leta 1941 so gorenjski Cigani¹² prišli v nemško okupacijsko področje, Cigani v okolici Ljubljane, na Dolenskem in v Beli krajini so prišli pod italijansko zasedbo, Cigani v Prekmurju pa so pristali v madžarskem okupacijskem režimu.

Različna poimenovanja morije nad Cigani

Za (načrtno, sistematično) pobijanje Romov (Ciganov) med drugo svetovno vojno se polagoma uveljavlja izraz porajmos (*porrajmos* ali *pharrajimos*), tudi *Baro Porajmos*. Avtorstvo pojma pripisujejo prof. Ianu Hancocku,¹³ angleško-romskemu profesorju. Pojem porajmos (tudi *Baro Porrajmos Pharrajimos*) bi v slovenski jezik lahko prevedli kot (nasilje) uničenje.

Pojem ima mnogo nasprotnikov (tudi iz vrst romskega življa), saj ima v različnih romskih jezikih drugačen pomen (na primer posilstvo).

Za genocidno postopanje do Romov (Ciganov) je poznanih še nekaj izrazov:

⁷ O usodi Ciganov v evropskih državah je po letu 1990 nastala zajetna zbirka del. Gl. npr.: About, Abakunova. The genocide and persecution.

⁸ Gl. npr.: Ferenc in Ferenc (ur.). Okupacijski sistemi; Dežman (ur.) in Filipič (ur.). Hitlerjeva dolga senca.

⁹ Gl. npr.: Komac. Narodne manjšine v Sloveniji, str. 49–81.

¹⁰ Gl. npr.: Nečak. »Nemci« na Slovenskem.

¹¹ Gl. npr.: Hajdinjak, Šumi (ur., prev.), Starman (ur.). Slovenski Judje.

¹² Za gorenjske Cigane se včasih uporablja poimenovanje Sinti. V obdobju med obema vojnoma tega izraza v arhivskem gradivu ne najdemo. V dopisu Policijskega komisariata na Jesenicah z dne 16. 9. 1938 se npr. striktno uporablja poimenovanje cigani (z malo začetnico). Zato izraza Sinti v našem prispevku ne bomo uporabljali.

¹³ Podrobneje Hancock, On the Interpretation, str. 54–57.

- Marcel Courthiade je sestavil pojem *samudaripen* (množično pobijanje). Pojem je znan tudi na področju nekdanje Jugoslavije.¹⁴
- Med ruskimi Romi je znan izraz *kali traš* (črni strah).
- Romi na področju nekdanje Jugoslavije poznajo tudi pojem *berša bibahtale Romenghere* (nesrečna romska leta).

Omeniti je treba še izraze, ki jih za genocid nad Romi uporabljajo slovenski Romi. Pojma porajmos ne poznajo.

- Za Rome v Prekmurju bi bil sprejemljiv izraz *romano murdaripe* (ubijanje Romov). Ta pojem se zdi le malo ustrezen (primeren) dolenskim Romom, zanje bi bilo primerneje uporabljati pojem *hine Roma našaldo* (Romi so bili ubiti).
- Včasih se pojavi tudi prilagojen pojem holokavst – v romskem jeziku se zapiše kot *Holokosto* ali *Holokausto*, tudi *naci holokosto*.
- Ne pozabimo še na Sinte. Sintski pojem za genocid nad Sintimi med drugo svetovno vojno naj bi bil *sintengre holokausta*.¹⁵

Dan spomina na porajmos je 2. avgust. Tega dne leta 1944 so nacisti ukinili tako imenovano cigansko taborišče v Auschwitzu in nato v eni sami noči, tako imenovani *Zigeunernacht* (ciganska noč), v plinskih celicah pobili 2897 Romov.

Glede na *občutljivost* pojma holokavst v povezavi z Romi je nenavadno, da je Evropski parlament takrat, ko je določil 2. avgust za spominski dan genocida nad Romi (resolucija Evropskega parlamenta z dne 15. 4. 2015), ta dan opisal kot *European Roma Holocaust Memorial Day*.¹⁶ Pojem holokavst je vezan na medvojno morijo nad Judi.

Mnogi romski aktivisti si prizadevajo, da bi obeleževali še en datum, povezan z medvojno morijo nad Cigani, in sicer 16. maj 1944. Imenovali naj bi ga romski dan upora (*Roma Resistance Day*). Ta dan so nacisti v Auschwitzu najprej izbrali za dan, ko naj bi ukinili cigansko taborišče Auschwitz-Birkenau, sektor BIIe. Pripraviti je bilo treba prostor za nove taboriščnike. Cigane naj bi preprosto pobili. Taborišče je bilo »družinskega tipa«, skupaj so živeli moški, ženske in otroci.

Toda ko so se nacisti približali barakam, v katerih so bili zaprti Cigani, z namenom, da jih odvedejo k plinskim celicam, so jih Cigani presenetili. Ukazu, naj pridejo iz barak, so se uprli – zabarikadirali so se v barake in oboroženi z vsem mogočim orodjem so se odločili drago prodati lastna življenja. Na veliko presenečenje in začudenje taboriščnikov v drugih barakah so se nacisti umaknili. Pomor so prestavili na kasnejši avgustovski dan. Dogodek je postavil okvir za prepričanje, da Cigani niso bili samo žrtve, ki so se pohlevno podali na morišče, ampak so bili tudi uporniki proti nacizmu.

¹⁴ O problematiki poimenovanja genocida nad Romi gl.: Fings, Voices.

¹⁵ Diricchari - Muzga. Tudi bog je umaknil svoj pogled od Ciganov/Romov.

¹⁶ Obstaja tudi dan spomina/spominjanja na holokavst (Holocaust Remembrance Day), ki ga obeležujemo 27. januarja. Na ta dan so leta 1945 enote Rdeče armade vstopile v koncentracijsko taborišče Auschwitz Birkenau.

Štirje pobijalci slovenskih Ciganov

Po ciganskih plečih je padalo od vsepovsod. Nad Cigane so se spravili Italijani, Nemci, Madžari in pripadniki slovenskega odporniškega gibanja (partizani). Sodelovanje partizanov v masakru nad cigansko manjšino predstavlja poseben slovenski *dodatek* h genocidu nad (slovenskimi) Cigani.¹⁷ Postavlja se vprašanje, kje bi veljalo iskati vzroke za to, da so se na skupnem imenovalcu *pobijalci Ciganov* znašli fašisti, nacisti in pripadniki slovenskega odporniškega gibanja?

Nemška vojska

Nemci naj bi prvega Cigana ubili v prvi polovici aprila 1941, ob prodiranju nemške vojske v Belo krajino. »Pod Krvavčjim Vrhom so Nemci naleteli na Rome, ki so taborili v steljniku na Lokvah. Cigani so našli vojaško puško z naboji. V svojem ciganskem gnezdu so streljali in ravno tedaj je prispela po cesti vojaška motorizirana kolona. Ta se je ustavila misleč, da streljajo. Z mitraljezom so vžgali po njih in se razpršili, eden od Romov pa je bil ranjen in je obležal v jarku ob cesti. Do njega so prišli nemški vojaki in ga takoj ustrelili. Zaradi tega so imeli še vaščani Krvavčjega Vrha neprijetnosti, ker so jih Nemci sumili, da so oni streljali nanje. Dejstvo je, da je bil na območju občine Semič in celo v Beli krajini prva žrtev okupatorja Rom Pepe Hudorovac s Podrebri.«¹⁸

Nemci so se reševanja ciganskega vprašanja lotili že kmalu po okupaciji, maja 1941. Prvotna namera Nemcev je bila, da Cigane preprosto izženejo iz Kranjske in jih prepustijo Italijanom. Maja leta 1941 je kranjski politični komisar Jochum izdal *Odredbo o izgonu Ciganov*, v kateri je določil:

»Orožniškim postajam v okrožju

Zadeva: ciganska svojat, zatiranje.

Pozivam, da se s sezname popišejo cigani, ki se zadržujejo na območjih posameznih postaj, in se tukaj predložijo, skupaj z *Leermeldungen* [sporočili, da takšnih oseb tam naj »ne bi bilo«, op. prev.].

Cigane naj se nato od postaje do postaje pospremi v smeri italijanske meje pri Ljubljani in se jih tam na nenadzorovanem mestu neopazno napoti čez mejo. Pri tem naj se ciganom naroči, da se ne smejo vrniti na zasedeno območje, ker da bodo morali biti v nasprotnem primeru prepeljani v koncentracijsko taborišče.

Politični komisar:

Jochum

Okrožni orožniški poročnik«.¹⁹

¹⁷ Medvojno obračunavanje s Cigani je bilo predstavljeno zelo zamejeno in selektivno. Prvi poskus celovitega zaobsega problematike predstavlja diplomsko delo Vite Zalar: Romi in Sinti na Slovenskem.

¹⁸ Konda. Življenje pod semiško goro, str. 245–246.

¹⁹ Zadeva: ciganska svojat, zatiranje. Dokument dostopen na: <http://www.karawankengrenze.at/ferenc/index.php?r=documentshow&id=53> (8. 10. 2020).

Lahko, da se je namera okrožnega orožniškega poročnika vsaj deloma uresničila. Okrožni komisar okrožja Logatec je 30. 6. 1941 poročal Visokemu komisariatu za Ljubljansko pokrajino, da se je v tukajšnjem okraju v zadnjem času pojavilo precejšnje število Ciganov, »ki so prej bivali na ozemlju Hrvaške, odnosno na slovenskem ozemlju, ki je bilo zasedeno po nemški vojski. Hrvaške in nemške oblasti so cigane izgnale s svojega ozemlja in zatekli so se naravno v kraje, kjer so bili rojeni.«²⁰

Pavla Štrukelj poroča o drugačni usodi gorenjskih in koroških Ciganov. Gorenjski in koroški Cigani so bili »leta 1941 popisani v Begunjah, kjer so bili Cigani zaprti in kasneje odpeljani v Srbijo. Popis je zajemal Cigane na Gorenjskem in Koroškem; naštetih pa je bilo 107 ljudi.«²¹ Podatki so natančni, navedeni so rojstvi datumi in kraji, poklic in pristojnost. Prav tako so zajeta vsa rodbinska imena, ki sodijo v to skupino; nekaj posameznikov ima slovenske priimke, ti pa so prišli z Dolenjskega.«²²

Transport Ciganov v Srbijo se je res zgodil, in to v dveh valovih. Prvi transport Ciganov se je zgodil kot dodatek transporta Slovencev iz Gorenjske v Srbijo – transport št. 1 (6. 7. 1941), kjer je na koncu natančnega seznama deportirancev pripisana še zadnja zaporedna številka: »Da zu 27 Zigeuner!«²³ Podoben zapis je mogoče najti tudi v seznamu transporta št. IV (9. 7. 1941). Čisto na koncu seznama je dodano: »Cigeuner, 27 Personen.«²⁴

Tone Ferenc v obsežnem delu *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945* izгона Ciganov ne omenja.

Kakšna je bila usoda gorenjskih Ciganov v Srbiji, ni znano. So bili deležni podobne usode kot preostali slovenski izseljenci? So morda končali v kakšnem koncentracijskem taborišču? Srbske Cigane so zbirali v taborišču Sajmište v Beogradu. Ker so bili srbski Cigani v taborišče pripeljali decembra 1941 in ker je bilo tam okoli 500 ciganskih žena z otroki, bi težko govorili o gorenjskih Ciganih.

Transporti izseljenih iz Slovenije so potekali do Slavonskega Broda ter skozi Bosno do Čačka in Arandelovca v Srbiji. Ti Cigani bi bili bližje taborišču Crveni krst v Nišu, kjer je prav tako bilo veliko zbirno taborišče za srbske Cigane. V objavljenem spisku interniranih v tem taborišču²⁵ ni podatkov, ki bi kazali na to, da so bili v tem taborišču internirani tudi gorenjski Cigani.

Nemci so se romskega vprašanja v Sloveniji dotaknili še enkrat, 2. decembra 1943. Tedaj so Nemci poslali v Auschwitz transport Romov iz okolice Novega mesta. Spisek prispelih in evidentiranih Romov v taborišče je objavljen v zborniku *Koncentracijsko taborišče Auschwitz - Birkenau (Oswiecim Brzezinka)*, v Sloveniji

²⁰ AS, BAN 13-19 (1941). Alto commissariato per na provincia di Lubiana. Capitanato distrettuale di Longatico. Cigansko vprašanje, ureditev. No. 1524/1.

²¹ Število popisanih Ciganov (Pavla Štrukelj navaja število 107) se ne sklada s seznamom popisanih oseb na seznamu zapornikov. Tu je popisanih 63 oseb z oznako »zigeuner«.

²² Štrukelj. Romi na Slovenskem, str. 61.

²³ AS 1769, Zbirka Okupatorjevi zopori in taborišča, t. e. 10, p. e. 157.

²⁴ AS 1769, Zbirka Okupatorjevi zopori in taborišča, t. e. 12, p. e. 160.

²⁵ Gruden Milentijević, Ozimić, Simović, Dinčić i Mitić. Žrtve lagera Niš. Narodni muzej, Niški kulturni centar, Medivest KT, Niš, 2014.

objavljenem leta 1982.²⁶ O organizaciji tega transporta ne vemo nič. V Arhivu Slovenije podatkov o tem transportu ni. Ničesar ne najdemo niti v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, enoti za Dolenjsko in Belo krajino.²⁷ Nobenih podatkov ne najdemo niti v arhivu Policijskega varnostnega zbora. Zato ne vemo, kako so Nemci do Ciganov prišli, kdo je Nemcem pri iskanju Ciganov pomagal – če sploh kdo – in kako je potekala tehnična izvedba transporta.

Med romsko populacijo na Dolenjskem krožijo še druge zgodbe o nemškem pobijanju Ciganov. Ena izmed njih govori o poboju romske družine iz naselja Jablan. Potek dogodkov je opisan v dokumentu Upravne enote Trebnje št. 02003-16/2003: »Nemci so v Jablanu ubili celo romsko družino /.../. Niso jih spraševali, kam bodo šli v internacijo, ampak so pokazali, kakšen je njihov namen, to je, vse pobiti. Nekaj Romov je padlo mrtvih, nekaj pa jih je bilo smrtno ranjenih in so še dolge dneve umirali. Stranka pove, da je med mrtvimi ostala tudi majhna punčka Žinka. Na begu jo je pokrtil strankin brat Miha, ki je padel smrtno zadet, ona pa je obležala nepoškodovana pod njim. Ker so vsi, ki so zmogli, zbežali naprej, je ona ostala sama z mrtveci celo noč, dokler niso prišli civilni prebivalci Jablana in jo odpeljali domov. Pobiti so bili na lojtrniku odpeljani in zakopani v jamo na pokopališču v Mirni peči brez krste.«²⁸

V matični knjigi umrlih župnije Mirna Peč je za leto 1943 podatek, »da so dne 29. decembra 1943 v gozdu pri Jablanu umrli 4 Romi.«²⁹

Italijanska vojska

Področje, ki so ga zasedli Italijani (okolica Ljubljane, Dolenjska, Bela krajina), je bilo tudi področje bivanja slovenskih Ciganov. Primernejše bi bilo zapisati: področje *tradicionalnega popotovanja* dela slovenskih Ciganov.

Okrožni komisar za okrožje Logatec v že omenjenem dopisu (Cigansko vprašanje, ureditev. No. 1524/1) med drugim ugotavlja, da občinske oblasti »/.../ ciganom ne priznavajo domovinske pristojnosti kljub temu, da so bili rojeni na ozemlju poedinih podrejenih mi občin iz razloga, kjer rojstvo na ozemlju poedine občine po zakonu o občini ni merodajno za pridobitev občinskega članstva, nego so to isto merodajni razni drugi vidiki, predvsem pristojnost staršev, odnosno moža najmanj 5 let, odnosno 10 letno stalno bivanje v občini in končno šele kraj rojstva. Ugotavljanje domovinstva ne bi privedlo do zaželjenega uspeha glede na nestalnost bivanja ciganov in bi bilo potrebno ugotavljati domovinstvo očeta, matere dedov, pradedov itd. da bi se na ta način ugotovilo domovinstvo poedinega cigana. Ker kr. Karabinerji ciganom ne dopuščajo potovanja iz kraja v kraj, se obračajo na tuk. Okrajno glavarstvo s proš-

²⁶ Koncentracijsko taborišče Auschwitz, str. 564–566.

²⁷ V odgovoru na povpraševanje avtorja M. K. o tem dogodku v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, Enoti za Dolenjsko in Belo krajino, Novo mesto, z dne 13. 9. 2020, je zapisano: »Žal nimamo nobenih podatkov o transportu Romov v taborišče Auschwitz.«

²⁸ Upravna enota Trebnje, str. 2.

²⁹ Upravna enota Trebnje, str. 3.

njami, da bi se jim izdalo dovoljenje za kroženje, za ugotovitev domovinstva itd. Bavijo se cigani deloma z različnimi rokodelskimi obrti n.pr. brusaškim, popraviljanjem dežnikov, izdelovanjem kotlov, gotovo pa je, da je med njimi tudi precej takih, ki se ne preživljajo na pošten način. Vsled beračenja in prosjačenja so v veliko nadlego prebivalstvu. Smatram, da bi bilo ta socialni problem rešiti enotno za vso ljubljansko pokrajino in prosim Visoki komisariat, da to vprašanje vzame v pretres in s posebno uredbo enotno uredi njih pristojnost, kakor tudi vprašanje kretanja po ljubljanski pokrajini, odnosno njih stalne naselitve in način preživljanja.«³⁰

Italijanski fašizem Judom in Ciganom ni namenil tako tragičnega konca, vsaj na začetku ne, kot so to načrtovali izvesti nemški nacisti. Povsem indiferentni do njih pa vseeno niso bili. Namenili so jim omejeno gibanje, bivanje v koncentracijskih taboriščih. Ta sicer niso bila tako sofisticirano zgrajena kot nemška, tudi uničevalna niso bila. Kljub temu pa je bilo veliko smrtnih žrtev zaradi bolezni, lakote in izjemno slabih bivalnih razmer. Italijanske okupacijske oblasti v ljubljanski pokrajini so že leta 1941 razmišljale o »internaciji Romov, saj da gre za družbeno nevarne cigane, ki so vsi slovanskega izvora ter brez definiranega državljankega statusa, za katere se predlaga internacija v koncentracijskem taborišču. Nastali so konkretni predlogi za internacijo Romov, ki so se zadrževali na območju vzhodne italijanske meje in na okupiranih območjih.«³¹

Cigani iz ljubljanske pokrajine so bili internirani vsaj v treh taboriščih: v največji meri v Gonarsu³² in Tossicii, nekateri tudi na Rabu. Zdravnik v Gonarsu dr. Cordara v svojih spominih zapiše, da so Cigani »bili zelo čisti in niso bili okuženi z garjami, ušmi in podobnimi zadevami kakor drugi interniranci. Bili so samo žalostni, ker niso smeli naokrog, vendar so se tolažili z igranjem in prepevanjem ter so zabavali druge zapornike s svojimi igrami.«³³

Zajetna skupina slovenskih Ciganov je bila internirana tudi v koncentracijskem taborišču v kraju Tossicia³⁴ v južni Italiji; taborišče so italijanski fašisti namenili internaciji Judov (tujih državljanov), Kitajcev³⁵ in Ciganov.

Prefekt Terama je 5. avgusta 1942 obvestil italijansko zunanje ministrstvo o internaciji večje skupine Romov z območja Ljubljane: »78 ciganov, ki so sem prispeli 22. julija zjutraj, je bilo nameščenih v koncentracijsko taborišče Tossicia. Seznam prijelih sledi. Ob tej priložnosti potrjujem tudi, da v provinci ni več možnosti sprejema drugih ciganov.«³⁶

Objavljen je spisek 78 oseb (moški, ženske, otroci), ki so bili pripeljani v taborišče Tossicia. V dokumentu je govora o *Zingari provenienti da Lubiana* (torej

³⁰ AS, BAN 13-19 (1941). Alto commissariato, No. 1524/1.

³¹ Toš. Porrajmos, 23. 1. 2015.

³² Kersevan. Un campo di concentramento.

³³ Memorie Cordaro. Dostopno na: <http://porrajmos.it/wp-content/uploads/2013/05/memorie-cordado-0001.pdf>, str. 36 (21. 11. 2018).

³⁴ V Arhivu Republike Slovenije gradiva o koncentracijskem taborišču Tossicia ne hranijo. Zato ne moremo pojasniti, zakaj so Italijani internirali Cigane. Tega podatka ne najdemo niti v, res da skromnih, virih, objavljenih v Italiji.

³⁵ O usodi Kitajcev v Italiji v času fašizma glej: Philip W. L. Kwok: I cinesi in Italia, 1984.

³⁶ Toš. Porrajmos, 23. 1. 2015.

o Ciganih iz Ljubljane), pa tudi o *Zingari provenienti dalla Provincia di Lubiana* (torej o Ciganih iz Ljubljanske pokrajine).³⁷

Nič pa ne vemo o tem, kako so Italijani prišli do Ciganov. Ker so potovali ali bivali strnjeno, jih ni bilo težko najti. Italijani so lahko o njihovi lokaciji povprašali kakšnega domačina, orožnika. V italijansko vojsko so bili vključeni tudi Slovenci, pripadniki obsežne manjšine v Italiji, ki so gotovo lažje komunicirali z lokalnim prebivalstvom. Glede na odnos, ki ga je imelo večinsko slovensko prebivalstvo do Ciganov, je mogoče sklepati, da so jim italijanski vojaki prišli kar prav, da so se *rešili ciganske nadloge*. Koliko Ciganov se je po kapitulaciji Italije vrnilo v Slovenijo, ne vemo. Vemo pa, da se jih je nekaj naselilo v okolici Vidma (Udine) v Italiji.

Italijanska internacija Ciganov v italijansko taborišče na začetku velike italijanske poletne ofenzive (16. julij do 4. november 1942) odpira zanimivo vprašanje v povezavi s partizanskim pobijanjem Ciganov. Namreč, partizani so trdili, kot bomo videli v nadaljevanju, da so Cigane pobili zato, ker so izdajali Italijanom podatke o gibanju partizanskih enot. Oziroma, v nekaterih primerih so jih pobili *na zalogo*, da Italijanom ne bi izdajali partizanskih položajev, nekoč v prihodnosti. Partizansko opravičevanje pobojev z izdajstvom Ciganov je (morda) na trhljih nogah. Bilo bi zelo nenavadno, da bi Italijani odgnali v italijanska taborišča dejanske ali potencialne informatorje. Naredili bi si neprecenljivo strateško škodo. Zato je treba vzroke za partizansko pobijanje Ciganov iskati drugje.

Madžarska vojska

Madžarske okupacijske oblasti so prekmurske Cigane uporabile kot delovno silo in tudi za članstvo v vojaških enotah. »Med drugo svetovno vojno je doletelo tudi prekmurske Rome prisilno delo na madžarskih poljih. Nekateri so dezertirali, tiste, ki so jih prijeli, so ustrelili, nekatere pa deportirali v Nemčijo.«³⁸

Neodgovorjeno ostaja vprašanje, v katerem taborišču so prekmurški Cigani bili. Po zagotovilih raziskovalcev prekmurskih Romov gotovo ni bilo v taborišču Sárvár. »V Sárvár so madžarske oblasti prvenstveno internirali koloniste, za to pa so imeli ‚pravno podlago‘ v tem, da so za ‚staroselce‘ smatrali osebe, ki so imeli na dan 31. oktobra 1918 naslov v Prekmurju in vsi, ki so se naselili po tem, so jih imeli za ‚prišleke‘. Romi so živeli že v času stare Madžarske v Prekmurju, na podlagi tega jih ne bi smeli deportirati v Sárvár. Je pa vprašanje, zakaj in kako so jih deportirali.«³⁹

V madžarska taborišča je bilo odpeljanih najmanj 27 prekmurskih Romov,⁴⁰ 6 Ciganov pa so Madžari ustrelili kot talce 27. 2. 1945 v Turnišču. To je mogoče

³⁷ Zingari provenienti da Lubiana. Campo di Concentramento di Tossicia, Elenco degli zingari provenienti dalla provincia di Lubiana internati in questo campo di concentramento. Dostopno na: <http://porrajmos.it/wp-content/uploads/2013/05/presenze-nel-campo-1942.pdf> (21. 11. 2018).

³⁸ Kuzmič. Holokavst in Prekmurški Romi, str. 74.

³⁹ Pojasnilo Attile Kovacsza z dne 10. 11. 2020.

⁴⁰ Vsi internirani Romi so umrli v koncentracijskih taboriščih (informacija Darko Rudaš).

razbrati iz podatkov, objavljenih v publikaciji Zveze Romov Slovenije z naslovom Porajmos.⁴¹ Navedba, da so bili ustreljeni kot talci, ne drži. Ustreljeni so bili kot vojaški obvezniki, ki so se izmikali vojaški službi.

Dogodek opisuje župnik Ivan Jerič: »Tretji dan po svojem prihodu v Turnišče so orožniki zalotili v polanskem logu 6 mladih ciganov, ki se niso odzvali pozivu k vojakom. Privlekli so jih v Turnišče. Komandant jih je vseh 6 obsodil na smrt. Poklical je okrožnega beležnika, da je pobral od njih podatke za mrliško knjigo. Beležnikova žena mi je prišla povedat, da so vsi obsojeni na smrt.«⁴²

Župnik Jerič tudi zapiše, da so morali madžarski orožniki Cigane »/.../ strahotno pretepati. Obraze so imeli vse plave od udarcev, oči vse v krvi, po glavi debele oteklina, roke polomljene od udarcev, prsti so jim viseli polomljeni kot cunjje. Obleke so bile vse krvave. Ob tem groznem prizoru so mi solze zalile oči. Ko sem jim povedal, da so na smrt obsojeni, se niso dosti zmenili za to. Potem sem jih pozval, naj obude kesanje in sem jim dajal odvezo. Po odvezi so jih takoj gnali na morišče. Deset orožnikov jih je spremljalo. Postrojili so jih ob izkopen grob. Šest strelav in šest mučenikov se je zgrudilo v grob. Ker se je eden še v grobu gibal, mu je orožnik dal dva strela v glavo. Strela so odmevali ob župnijskem gozdu. Nato je nastala grobna tišina, v kateri se je slišal krohot orožnika, ki je vprašal svoje zverinske pajdaše: ‚Ste videli, kako so cepale mrcine?‘⁴³

Slovenski Cigani v hrvaških koncentracijskih taboriščih

O slovenskih Ciganih v hrvaških taboriščih imamo dve povsem drugačni mnenji. Marjan Toš zapiše, da so »Cigane iz zapora v Begunjah vozili tudi v ustaško taborišče Jasenovac.«⁴⁴ O slovenskih Ciganih v taborišču Jasenovac pa imamo tudi zapis dr. Nikole Nikolića,⁴⁵ zdravnika v Jasenovcu, ki navaja, da v koncentracijskem taborišču Jasenovac ni bilo nobenega slovenskega Roma. Ta problemski sklop zato kliče po natančni raziskavi.

Partizansko gibanje

O partizanskem pobijanju Ciganov (Romov) je mogoče najti zapise tako v strokovni kot memoarski literaturi, ki je izšla že pred letom 1990. Zapise o partizanskih pobojih najdemo tako na partizanski⁴⁶ kot na protipartizanski⁴⁷ strani.

Partizani so Cigane zelo kmalu obtožili izdajstva in vohunstva za potrebe italijanske vojske. Sledilo je opozorilo štaba 3. grupe odredov. Ta je v drugi številki

⁴¹ Horvat Muc. Porajmos, str. 29–30.

⁴² Jerič. Moji spomini, str. 234.

⁴³ Prav tam, str. 234–235.

⁴⁴ Toš. Romi – holokavst, str. 71.

⁴⁵ Nikolić. Taborišče smrti – Jasenovac.

⁴⁶ Polič. Belokranjski odred; Semič - Daki. Najboljši so padli I; Strle. Tomšičeva brigada.

⁴⁷ Klemenčič, Revolucija pod Krimom.

svojega glasila Glas partizanov 22. maja 1942 razglasil: »Zaradi pogostih denunciacij s strani Ciganov opozarjamo vse ciganske skupine, da se, dokler traja na slovenskem ozemlju vojno stanje, morajo zadrževati izključno v svojih domovinskih občinah. Vse terenske organizacije in posebno Narodno zaščito pa pozivamo, da sodeluje pri vračanju Ciganov v njihove rajone. Po potrebi naj se obrnejo po moč k najbližji partizanski četi. Ciganski skupini, ki bi se temu ukrepu upirala, se odvzamejo konji in ostala imovina.«⁴⁸ Toda kdo lahko zagotovi, da je obvestilo doseglo nepismene Cigane? Pa tudi, če bi jih, kdo bi jim besedilo lahko prebral?

Glede na vojni čas se zdi, da je partizansko opozorilo blago; kakor da ne bi povsem verjeli v cigansko izdajstvo. Prepričanje o ciganskem izdajstvu je morda bolj kot na dejstvih temeljilo na stereotipni predstavi večinskega prebivalstva o Ciganih.

Ferenc nadaljuje pripoved o partizanskem pobijanju Ciganov z besedami, da je »/.../ proletarska udarna četa in dve četi Šerčerjevega bataljona 10. maja blizu tabora v Gabrju na Mačkovcu naletela na skupino Romov z dvema paroma konj. Romi so imeli italijansko dovolilnico za prosto gibanje po Ljubljanski pokrajini in jih je italijanska obveščevalna služba uporabljala za vohunske posle. Partizani so vseh devet Romov, polovljenih 10. maja, in še enega, ki so ga prijeli dva dni pozneje, usmrtili na Mačkovcu. Ne vemo, kje je Šerčerjev bataljon prijel in usmrtil še 46 Romov, saj je v glasilu ‚Krim‘ navedel številko 56: ‚Likvidirali smo tudi 56-člansko organizirano cigansko vohunsko in roparsko tolpo, ki je že dalj časa ustrahovala prebivalstvo na našem ozemlju.‘ Če je pristno poročilo štaba Šerčerjevega bataljona 18. maja 1942, /.../ je njegova 1. četa 18. maja ‚likvidirala po zaslišanju organizirano cigansko tolpo, ki je štela 42 članov‘. Druga množična usmrtitev Romov je bila v Beli krajini. Dne 19. julija zgodaj zjutraj je prišla skupina belokranjskih partizanov v romsko naselje Kanižarica pri Črnomlju in odpeljala 61 Romov ter jih usmrtila, baje v Draginji vasi.«⁴⁹

Po osamosvojitvi Slovenije so se polagoma razkrili še drugi množični poboji. Partizanske enote so izvršile vsaj pet pobojev. V strokovni literaturi je mogoče najti zapise o petih pobojih: 1. Mačkovec (Bukovec pri Mačkovcu na Bloški planoti) 10. 5. 1942; 2. Iška vas (Benkov travnik, 17. 5. 1942); 3. Sodražica (Boncar pri Podklancu) 29. 5. 1942; 4. Horjul (Žažar, 14. 6. 1942 (?)); 5. Kanižarica (odpeljani iz naselja 19. 7. 1942, pobiti na Mavrlenu (?)).⁵⁰

⁴⁸ Ferenc. Ljudska oblast na Slovenskem, str. 366–367.

⁴⁹ Prav tam, str. 367.

⁵⁰ Dežman (ur.), Benčina. Nemoč laži, str. 293–339; Maček, Zamolčani genocid, Zaveza št. 43; Toš. Romi – holokavst, str. 71; Podbersič. Žrtve revolucije med Romi, str. 78–94; Studen. Neprilagojeni in nevarni, str. 177–180; Možina, Slovenski razkol, str. 120–129; Zalar. Romi in Sintí na Slovenskem, 2015; Košir. When violins fell silent, 2019, str. 1–22; Žajdela. Partizani klali z noži.

1. Mačkovec (Bukovec pri Mačkovcu na Bloški planoti), 10. 5. 1942

Strle opiše poboj Ciganov na robu Bloške planote z besedami: »Proletarska udarna četa in dve četi bataljona Ljuba Šercerja sta se 10. maja 1942 vračale z Lužarjev, so blizu taborišča v Gabrju pri Mačkovcu naleteli na skupino ciganov z dvema paroma konj. Cigani so imeli dovolilnico za prosto gibanje po ozemlju Ljubljanske pokrajine in so bili na Mačkovec poslani, da bi vohunili za partizani v korist italijanske obveščevalne službe. To je priznal eden od pobeglih ciganov, ki je bil ujet 12. maja. Cigani so s seboj vodili in prodajali par ukradenih konj, ki ju je prepoznal Ludvik Praznik – Suljo. Uslugo, da so jim karabinerji tatvino spregledali, so morali cigani plačati tako, da so se pustili vpreči v škripav italijanski vohunski voz, s tem pa so jo plačali z življenjem. Partizani si v tedanjih razmerah niso smeli dovoliti nobene prizanesljivosti, zato so vseh devet ciganov, polovljenih 10. maja, in tistega, ki so ga ujeli 12. maja 1942, pokončali na Mačkovcu. Prigoda z zajetimi cigani je pomembna zategadelj, ker je porodila misel na partizansko konjenico. Ciganom odvzete konje so odpeljali v taborišče Proletarske udarne čete. Ukradeni par so Dakijevi borci sicer vrnili lastniku, toda pri kmetih so nabrali več konj, ki so ostali od bivše jugoslovanske vojske. Z njimi so laže obvladovali obsežen operativni prostor in hitreje prenašali obveščevalna poročila.«⁵¹ Stane Semič - Daki, udeleženec teh dogodkov, je dogajanje opisal in objavil že v 70. letih prejšnjega stoletja. Takole pravi: »Ko smo se po dveh dnevih bivanja v Loški dolini vračali proti Mačkovcu, smo srečali v Rovtah oziroma v hosti Mačkovca šest ciganov: tri ženske in tri moške. Zdelo se nam je, da vohunijo za nami. Vprašali smo jih, kaj počno tukaj. Odgovorili so nam: Semkaj so nas poslali Italijani in zahtevali, da se nazaj ne smemo več vrniti. To se nam je zdelo res sumljivo. S seboj so vodili tudi par zelo lepih konj, ki so ju prodajali.«⁵²

Raziskovalci partizanskih pobojev so k zapisanemu dodali še nove opise. Ivo Žajdela piše, da so »proletarska udarna četa in dve četi Šercerjevega bataljona 10. maja 1942 blizu tabora v Gabrju na Mačkovcu naleteli na skupino Romov z dvema paroma konj. Obtožili so jih vohunstva in nekje na Mačkovcu deset pobili (...) Takrat so bile v Mačkovcu pobite romske družine z otroki vred. Streljal jih je Zgonc (Mrzлак) iz Sela. Naj ob tem zapišem še to, kar so mi povedali domačini. Kmalu ob vhodu v Mačkovec z bloške strani, za križiščem Pragozd, so domačini v dolinici levo od ceste še nekaj časa po vojni videvali na žico obešene kosti nesrečnikov, ki so jih tam obesili partizani.«⁵³

V Poročilu o ekshumaciji posmrtnih ostankov usmrčenih oseb na območju Mačkovca je o najdbah na tem grobišču zapisano: »Na grobišču severozahodno od Mačkovca (911 m) so bili odkriti posmrtni ostanki 11 žrtev, morda tudi 12. Točnega števila se ne da ugotoviti, ker je bil zaradi nepazljivega sondiranja predhodno uničen ves osrednji del grobišča (glej skelete 5, 5a in 6; najmanj trije, lahko tudi več),

⁵¹ Strle. Tomšičeva brigada, str. 271; Glej tudi: Ferenc. Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945, str. 367.

⁵² Semič – Daki, Najboljši so padli I, str. 233.

⁵³ Žajdela, Partizani klali z noži, str. 43.

poškodovani pa so bili tudi skeleti na severnem delu (skeleta 9 in 10). Vsi odkriti skeleti pripadajo odraslim osebam, 8 moškim, 1 ženski in 2 domnevni ženskama. Obstaja pa možnost, da so nekatere kosti na uničenem delu (ženska in domnevno ženska okostja, skeleti 5, 5a in 6) pripadale starejšim otrokom ali mladostnikom. Moški skelet št. 4 je imel kompliciran zaceljen zlom leve stegenice, domneven vzrok smrti so strelne rane (skelet 3 in 4, pri skeletu 2 pa je bila v predelu vratnih vretenc najdena krogla). Zaradi skoraj popolne odsotnosti predmetov ne moremo trditi, če je šlo izključno za civiliste ali vojake, glede na ženske posmrtno ostanke pa lahko trdimo, da so civilisti predstavljali vsaj del žrtev. Med najdbami izstopa lasnica in par okrašenih uhanov, ki so bili odkriti ob lobanji možkega skeleta, kar lahko nakazuje na romsko poreklo vsaj enega posameznika.«⁵⁴

2. Iška vas (Benkov travnik), 17. 5. 1942

Brutalno suhoparno opiše poboje Gestrin: »Kot potencialne ovaduhe, kar je med njimi kdo tudi res bil, so v tem času poslali v smrt družine ciganov iz Vrbljen in Podpeči. Na Notranjskem so partizanske enote na osvobojenem ozemlju usmrtila vsaj okoli 70 Romov.«⁵⁵

»Najgrše so naredili s cigani,« navaja Klemenčič, v času poboja župnik na Igu: »Pod Krimom, v Vrbljenju in Podpečju se je zadrževala večja družba ciganov. Te so komunisti dne 17. maja vse prignali v Iško. Silno vpitje se je slišalo, ko so jih gnali. Na Benkovem travniku so postrelili vse: otroke, mlade, stare, moške in ženske. V skupnem grobu jih leži 43. Smrkavci so se na njih učili streljati s strojnico.«⁵⁶

Ekshumacija posmrtnih ostankov v Iški vasi med vojno pobitih Ciganov leta 2017 je razkrila »/.../ sedem grobov, v katerih je bilo odkritih 53 skeletov, na Gornjem Igu pa je bil odkrit še skelet ženske, ki naj bi sprva pobegnila moriji v Iški. Trije od odkritih grobov v Iški so vsebovali po en skelet /.../, dva po dva skeleta /.../, preostala grobova pa sta bila množična, manjši z 12 skeleti /.../ in večji s 34 skeleti pobitih žrtev /.../. V manjšem množičnem grobu /.../ so bili odkriti tudi posmrtni ostanki dveh psov. Del žrtev je bil zagotovo umorjen s strelom v glavo, pri preostalih posmrtnih ostankih pa ob ekshumaciji ni bilo opaznih drugih strelnih ran. Med žrtvami je bilo 26 odraslih (nad 20 let), dva mladostnika (15–17 let) in 24 otrok (pod 15 let). Med 26 odraslimi je bilo 14 moških in 12 žensk, med katerimi je bila ena na koncu osmega meseca nosečnosti. Večinoma gre za mlajše ljudi, stare med 20 in 30 let. Starejši (nad 40 let) so bili zlasti moški v ‚individualnih‘ grobovih ter redki posamezniki v obeh množičnih grobovih (v glavnem ženske). Med 25 otroki je bil eden še nerojen, deset je bilo starih med ena in šest let ter 14 starih med sedem in 13 let.«⁵⁷

⁵⁴ Košir, Leben - Seljak, Rupnik, Poročilo o ekshumaciji, str. 15.

⁵⁵ Gestrin, Svet pod Krimom, str. 69.

⁵⁶ Klemenčič, Revolucija pod Krimom., str. 80. Gl. tudi: Žajdela, Partizani klali z noži, str. 43.

⁵⁷ Košir in Leben - Seljak, Grobišče Romov v Iški, str. 305.

V grobišču naj ne bi bili pokopani samo Cigani. Teh naj bi bilo skupno »47 (ena nosečnica), preostalih pet žrtev pa ni bilo romskih družin. V virih se sicer pojavljata številki 42 in 43, vsekakor pa je zaradi velikega števila majhnih otrok lahko prišlo do napačnih ocen žrtev.«⁵⁸

3. Sodražica (Boncar pri Podklancu), 29. 5. 1942

Stane Semič - Daki se v že omenjenem delu Najboljši so padli še enkrat dotakne ciganskega vprašanja, ko opiše pobjo Ciganov v Sodražici. »Ko smo se potem opoldne nasitili, saj smo bili že potrebni izdatnega obroka, smo pričeli s preiskavo ciganov, ki so nas izdali Italijanom. Priznali so, da so povedali Italijanom, da se zbiramo pri Sv. Gregorju, in da so od ljudi zvedeli, da se nameravamo polastiti Sodražice. Še več. Cigani so bili nekaka predhodnica Italijanov. Ko smo se začeli premikati proti Sodražici, so nas opazili in obvestili Italijane, da se bližamo njihovi postojanki v Sodražici. Tako jim je uspelo, da so se pravočasno umaknili. Za prevoz ciganov smo uporabili privatni avtobus in lastnik avtobusa je moral ponoči prepeljati užete cigane iz dvorane hranilniških prostorov, kjer smo jih imeli zaprte, v Boncer hosto. Spremljali so jih motoristi z ročno strojnico. V Boncerju so jih predali našemu vodu, ki je bil na položaju proti bloškim vojašnicam, ki je izvršil sodbo nad izdajalci. Tako je končala italijanska predhodnica ciganov – izdajalcev in odslej se cigani niso več pojavljali na našem osvobojenem ozemlju.«⁵⁹

V Poročilu o ekshumaciji posmrtnih ostankov z grobišča pod Boncarjem pri Podklancu so raziskovalci zapisali. »Na grobišču pod Boncarjem (Podklanec) [ID 671] je so bili odkriti materialni sledovi poboja iz leta 1942. Najdena je bila mikrolokacija eksekucije in štirje ločeni grobovi, v katerih je bilo pokopanih 20 žrtev. V vsakem izmed dveh množičnih grobov je bilo pokopanih po devet žrtev, v preostalih dveh grobovih pa po ena. Posmrtni ostanki so pripadali štirim moškim, štirim ženskam in enajstim otrokom, starimi med pol in štirinajstimi leti. V prekopanem grobu (grob št. 3) so bili odkriti le drobci lobanje, ki pa so verjetno pripadali Francu Kozini iz Zapotoka, ki je bil prekopan že tekom vojne. Žrtev v grobu št. 4 je bila morda Ladislav Lesar iz Sodražice. Posmrtni ostanki v grobovih št. 2 in 4 so bili poškodovani zaradi povojnega prekopavanja ob iskanju lobanj. Glede na spolno in starostno strukturo žrtev sta bili v množičnih grobovih pokopani dve romski družini s psoma. Glede na odkrite predmete je razvidno, da so bile žrtve oblečene, nekatere pa so bile brez obuval, vendar ni mogoče dokazati, če so jim bila le-ta odvzeta ali jih sploh niso imeli. Grobišče pod Boncarjem tako predstavlja že tretje odkrito in ekshumirano grobišče romskih žrtev na območju Slovenije, ki so posledica revolucionarne nasilja nad civilnim prebivalstvom.«⁶⁰

⁵⁸ Prav tam, str. 305–306.

⁵⁹ Semič - Daki, Najboljši so padli I, str. 271–272.

⁶⁰ Košir, Leben - Seljak, Poročilo o ekshumaciji, str. 46.

4. Horjul (Žažar), 14. 6. 1942 (?)

Partizanski zločin se je zgodil tudi v Horjulu. Po zapisu Janka Mačka naj bi se zgodilo naslednje. »Leta 1941 je bila družina pri kamnolomu v velikem strahu pred Nemci. Govorilo se je namreč, da bo meja, ki je bila ob zasedbi potegnjena med Lučinami in Šentjoštom, pomaknjena v Horjulsko dolino. Cigani so bili tedaj stalno pripravljani, da bi se hitro umaknili, če bi izvedeli za približevanje Nemcev. Toda spomladi 1942 se je pojavila nova nevarnost, na katero prej niso niti pomislili. Na Rupah, v gozdu nad Žažarjem, se je utaborila skupina partizanov, ki so kmalu dobili ime Horjulska četa in kasneje postali del Dolomitskega odreda. Prav mimo kamnoloma na robu Lipalice je vodila njihova pot proti Lesnemu Brdu in naprej na znani Ključ. Lahko domnevamo, da so se na taki poti kdaj ustavili tudi v baraki in prebivalce opozorili na dolžnost molka.

V noči na 14. junij so prebivalci kamnoloma morda slišali strel in smrtne krike, ko so partizani nekaj sto metrov od njih ubili župana Bastiča in njegovo ženo. Potem se je slišalo škripanje težko naloženega voza in topot korakov v smeri proti Lesnemu Brdu. Naslednjo soboto so nekateri domačini še videli barako in nekaj njenih prebivalcev, čez noč pa je vse izginilo. Namesto barake je bilo le še pogorišče, malo vstran je stal voz, ljudje in konji pa so izginili brez sledu. Potem je od nekod pricurjajala vest, da so vse stanovalce barake odpeljali v taborišče na Rupah in jih tam pokončali. Menda je pred tem v baraki poleg ‚tastarega‘ in njegovega sina bilo še dvanajst žensk in nekaj otrok. Njihovega groba na Rupah do konca vojne niso odkrili; odkrili niso niti grobov nekaterih domačinov, ki so leta 1942 tudi izginili na Rupah. Po vojni so postavili obeležje v spomin na partizansko taborišče, grobovi žrtev pa so do danes ostali neoznačeni, čeprav ljudje iz okolice zanje vedo.«⁶¹

Mesto zagrebenih horjulskih Ciganov še ni odkrito.

5. Kanižarica – odpeljani iz naselja 19. 7. 1942 (pobiti na Mavrlenu?)

Poboj Ciganov iz Kanižarice pri Črnomlju je *kultni dogodek na črni listi* partizanskega obračunavanja s Cigani. Opisujejo ga avtorji, ki so blizu partizanskemu gibanju, pa tudi avtorji drugačne ideološke provenience. Opis Toneta Ferencu smo že omenili. Dodajmo še opis Radka Poliča, ki partizanski zločin v Kanižarici opiše takole: »V nedeljo, 19. julija 1942, ob pol šestih je prišla skupina partizanov v cigansko vasico v Kanižarici pri Črnomlju, zbudila prebivalce in jim velela, naj se zberejo na cesti, nakar so jih odpeljali. Devetnajstletni Hudorovac Matija, ki je zaslutil, da se jim najbrž ne piše nič dobrega, je zbežal. Partizan, ki se je pognal za njim, je streljal nanj in ga zadel v levo roko in desno lice. Fant je vseeno pribežal v Črnomelj; spravili so ga brž v italijansko vojaško bolnišnico, hkrati pa je izpovedal, kaj se je zgodilo v Kanižarici. Okoli poldneva se je tja odpravila močnejša vojaška patrulja s karabinjerji – z njimi je bil tudi »ciganski poglavar« Jure, ki se

⁶¹ Maček, Zamolčani genocid. Zaveza 43.

je že nekaj časa udingal Italijanom v Črnomlju kot špicelj in ovadah najslabše vrste in se pri tem prav gotovo okoriščal z nekaterimi svojimi sovaščani iz Kanižarice, pa je prav to spodbujalo naraščajoči gnev krajevnih partizanov in aktivistov ter tamkajšnjih štabov, odborov in komitejev do vse ‚ciganske zalege‘ – in ugotovila, da so partizani odpeljali po cesti proti Kanižarici 61 oseb obeh spolov.«⁶²

Janko Maček predstavlja dogajanje v Kanižarici iz drugega kota. »Nekateri prizori te nedeljske procesije so se ljudem Dragovanje vasi še posebno vtisnili v spomin. Starejša Ciganka, vaščani so jo poznali kot Andrejčko, je verjetno omagala in blizu križišča med gozdno potjo in cesto izstopila iz kolone. Partizan je stopil za njo in jo kar tam ustrelil. Prišel je dobliški mežnar in mrtvo Andrejčko odpeljal na dobliško pokopališče. – V sprevodu je stopala tudi mlajša ženska, ki je bila noseča in je v rokah nosila komaj eno leto starega otroka. Ko so šli skozi vas, je dobila porodne krče in ni mogla več hoditi. Stražar je nameril puško, da bi jo ustrelil, ona pa ga je na kolenih prosila, naj jo zaradi otrok pusti pri življenju. Njeni prošnji se ni mogel upreti. Rekel ji je, naj izgine, nekajkrat ustrelil v zrak in se uvrstil nazaj v kolono. Žena je zbrala moči in odtavala od tam. Nekje na poti do Črnomlja, ki je od tam oddaljen približno pet kilometrov, je rodila in z dvema otrokoma v naročju prišla v mesto. – Pretresljiv je bil pogled na ženske z otroki v naročju, drugi otroci pa so se mamice držali za krilo in jokali. Kako pretresljiv je šele bil prizor dva dni kasneje, ko so te mamice in otroke pobijali. Nenavadna je bila tudi slika zvezanih moških, ki so na ramah nosili zaklane kozličke.«⁶³

Dodajmo še zapis Tadeje Tominšek Čehulić: »Latentna, a vedno bolj odkrita nasprotja med tamkajšnjo partizansko enoto in kanižarskimi Romi, so vrh dosegla 19. julija 1942, ko je partizanska skupina pri Mavrlenu postrelila več romskih družin, naselje pa požgala. Po podatkih iz raziskave Inštituta za novejšo zgodovino gre za vsaj 41 oseb, a po podatkih iz dokumenta italijanskih karabinjerjev, ki navajajo pričanje pobeglega Matije Hudorovca, vsaj 61. Do obračuna z njimi je prišlo, ker naj bi vaški starosta z nekaterimi drugimi sovaščani zaradi lastnih koristi opravljal ovaduško službo za italijanske okupacijske oblasti. Italijanski komisar za Belo krajino jih je tedaj res označeval za ‚disciplinirane in lojalne‘, a naj ne bi bilo drugih dokazov o ovaduštvu posameznikov. V partizanske vrste naj bi vneslo preplah zlasti dejstvo, da je ušel iz kleške čete na italijansko postojanko eden od kanižarskih Romov in nato sodeloval v italijanskih akcijah. Sicer naj bi se ta romska skupnost že dlje časa zavedala, da je trn v peti tamkajšnjim partizanom, zato naj bi se zatekla pod italijansko zaščito. Italijanske okupacijske sile so nato omenjenega Matijo Hudorovca kmalu zatem, ko jim je poročal o poboju, internirale na Rab in je tam slabega pol leta kasneje umrl.«⁶⁴

Koliko oseb je dejansko končalo v grobu, ne vemo. Njihovo število bo znano tedaj, ko bo odkrito tudi to grobišče. Dosedanje iskanje posmrtnih ostankov Ciganov iz Kanižarice je bilo neuspešno. Zanimivo je, da Romi v Beli krajini v povojnem obdobju niso nikoli omenjali, kaj šele, da bi problematizirali problematiko pobijanja Ciganov. Je pa spomin na to dogajanje ostal vedno živ. Prekrit s strahom,

⁶² Polič, Belokranjski odred, str. 238.

⁶³ Maček, Zamolčani genocid. Zaveza 43.

⁶⁴ Tominšek Čehulić, Druga svetovna vojna, str. 866.

ampak živ. Obiskovali so kraje, kjer naj bi bili pobiti Cigani zakopani, kjer naj bi bili zakopani posmrtni ostanki pobitih Ciganov. Žal so arheološka raziskovanja odkrila, da so žalovali na krajih, kjer trupel ni.

Še druge zgodbe o pobijanju Ciganov

Jože Možina poroča, da je bila »Dne 16. julija 1942 (...) v Boričevem pri Novem mestu umorjena Rominja Frančiška Brajdič.«⁶⁵

Med Romi na Dolenjskem in v Posavju živijo zgodbe, ki govorijo še o drugih partizanskih pobojih. Tako naj bi partizani umorili dva Roma na Dobravi (naselje med Žužemberkom in Dobrničem), umorili naj bi romskega mladeniča, ki je kot hlapec delal na kmetiji v okolici Krškega, ter izvedli poboj obsežne družine Brajdič. Družino naj bi partizani zajeli pri Šentjerneju, jo en dan imeli zaprto, naslednji dan pa naj bi jo postrelili pred pokopališčem v Šentjerneju. Ker naj bi v partizanskih vrstah sodeloval tudi Rom iz družine/klana Hudovorac, ki naj bi po tej pripovedi sodeloval pri odločitvi o poboju družine Brajdič, med družinama še danes vlada smrtno sovraštvo.

Najbolj tragičen del te pripovedi govori o usodi Rominje, deklice, ki je bila privezana za roko enega od staršev. Ker je bila manjše postave, je strelji niso dosegli in tako je živa zgrmela v jamo. Kasneje se je jami približala domačinka in opazila živo deklico. Odsla je do partizanov in prosila, naj deklico osvobodijo. Zagotovila jim je, da bo ona skrbela zanjo. Stražar je odšel do jame in z nekaj strelji pokončal otroka.⁶⁶

V Beli krajini so raziskovalci pri eni izmed intervjuvank, Rominji starejše generacije, zapisali izpoved lastne izkušnje »iz obdobja med drugo svetovno ali neposredno po njej, ko je bila skupaj z drugimi okoliškimi Romi že praktično postavljena ‚pred jamo‘ v Kočevskem rogu z namenom ustrelitve. V zadnjem trenutku pa naj bi prišel ukaz nadrejenih, da je treba Rome izpustiti, saj so tudi oni ljudje kot vsi ostali.«⁶⁷

Pretrsljiva je zgodba, ki so jo pripovedovali na Dolenjskem (kraj dogodka in čas dogajanja nista določljiva): »Ciganka, v spremstvu mladostniškega sina, pride do partizanov s prošnjo za pomoč v hrani. V zameno ponuja prehranske bone. Pristopi partizanska komisarka, pogleda bone; ti naj bi bili po njenem mnenju ponarejeni. Ker je Ciganka želela s prevaro priti do hrane, ji je komisarka z bajonetom odrezala jezik. Odrezani jezik je komisarka pribila na bližnje drevo kot opozorilo vsem, ki bodo želeli prevarati partizansko oblast. Cigankin mladoletni sin je s prizorišča pobegnil in se je zatekel k domobrancem. Postal naj bi strašno zagrizen borec proti partizanom z imenom Tinica. Po vojni se je uspel umakniti iz Slovenije, živel naj bi v Ameriki, kjer je tudi umrl.«⁶⁸

⁶⁵ Možina, Slovenski razkol, str. 125.

⁶⁶ Iz dopisovanja s šentjernejskim župnikom je razvidno, da se tega dogodka v Šentjerneju nihče ne spominja. Pisnih virov, župnijskih knjig, pa ni več na razpolago.

⁶⁷ Pirc, Od skritosti do točke, str. 73.

⁶⁸ Ime in priimek pripovedovalca v osebem arhivu M. K.

Opisane poboje je težko preveriti. Datumov pobojev in krajev pokopa žrtev (še) ne poznamo. Tudi najstarejši prebivalci iz vrst večinskega naroda se dogodkov ne spominjajo. V do zdaj pregledanih pisnih virih ni nobenega zapisa, ki bi potrjeval ustno izročilo.

Zaključek

Vprašanje, ki smo ga postavili na uvodnih straneh našega prispevka, je spraševalo: kje bi veljalo iskati vzroke za nenavaden pojav, da so se na skupnem imenovalcu *pobijalci Ciganov* znašli okupatorji: Italijani, Nemci, Madžari ter pripadniki slovenskega odporiškega gibanja?

Antisemitizem in anticiganizem sta predstavljala pomemben vir fašistične in nacistične ideologije. Odbojnost nemških, italijanskih in madžarskih okupatorjev do slovenskih Ciganov se nam v tej luči kaže kot pričakovano obnašanje.

Kaj pa obnašanje pripadnikov slovenskega odporiškega, partizanskega gibanja, ki ga tudi srečamo v moriji nad slovenskimi Cigani? Kje so razlogi za krvavo obračunavanje partizanskega gibanja s Cigani?

Poboji se zgodijo ob pripravah na veliko italijansko vojaško ofenzivo in med njenim potekom v poletnih mesecih leta 1942. Partizani bi Cigane postrelili zato, *ker se pa ja ve!!!*, da so Cigani rojeni ovaduhi. Cigane so postrelili na podlagi globoko zasidranega stereotipa, da so Cigani tatinsko in ovaduško ljudstvo. Šlo naj bi za tako imenovane *preventivne likvidacije* v smislu: postrelimo jih vnaprej, na zalogo, da se res ne bi zgodilo kakšno izdajstvo!

Takšno razmišljanje naleti na ugovor: nemški in italijanski okupatorji so Cigane že leta 1941, pa leta 1942 in še leta 1943, pognali v izgnanstvo ali smrt v koncentracijskih taboriščih. Če bi bili za Nemce in Italijane informacijsko in logistično uporabni, se jih gotovo ne bi znebili.

Poboji, ki so jih izvedli partizani, so bili izvedeni v kratkem časovnem obdobju, od maja do julija 1942. Glede na časovno zgoščeno pobijanje Ciganov in glede na to, da se pobijanje dogaja na celotnem poselitvenem prostoru Ciganov, od Horjula pa vse do Kanižarice v Beli krajini, je mogoče sklepati, da je šlo za organizirano in *od zgoraj* zaukazano morijo.

Dodajmo še eno možno razlago partizanskega pobijanja Ciganov. Partizanska vojska je bila v začetku leta 1942 relativno šibka. Vojaškega zmagoslavja ni bilo na pretek. Mnogo je bilo začetniških napak. Verjetno je, da je bilo marsikatero partizansko poveljniško zmoto, slabo organizacijo, površno logistiko in kilavo varovanje najlažje pripisati drugim, tudi *izdajalskim* Ciganom, populaciji s *pri-rojenim občutkom za laž, krajo in izdajstvo!*

Branje zapisov o partizanskem početju vzbuja vtis, da se partizansko pobijanje ni zdelo nikomur problematično. Pisci poboje opisujejo kot anomalije, odklonskosti, stranpoti, ne pa s pravim imenom: zločin, masaker, genocid.

»Poznavalci razmer menijo, da je šlo za vojni zločin partizanov nad Romi in ne za genocid, saj slovenske oblasti niso nikoli načrtno ubijale Romov. Torej niso

zagrešile holokavsta, kot je bilo doslej zabeleženo v delu slovenske publicistike.«⁶⁹

Vzroke za takšno pojmovanje je treba iskati tudi ohranjanju mita o partizanskem gibanju kot o gibanju brez napak, o gibanju brez madeža; grde stvari so se dogajale samo na *drugi strani*. V tej luči je treba razumeti razlago Poliča, ki se mu odpiranje starih ran ne zdi potrebno: »Predvsem je težka ugotovitev, da so vse odvedene pripadnike ciganskega naselja po najkrajšem postopku obsodili na smrt in jih tudi usmrtili. Tudi ne kaže danes niti pozneje prizadevno brskati po zaceljeni rani in ugotavljati, kdo je bil za to grdo zadevo predvsem odgovoren, zakaj to bi sicer zadostilo zgodovinski resnici in pravici, zapustilo pa bi tudi pri vseh njenih poglavitnih izvajalcih neizbrisen madež za izpeljavo bridke stvari, ki so jo očitno opravili v najboljši, čeprav pretirani veri in prizadevnosti za zaščito temeljne varnosti osvobodilnega boja in njegovih udeležencev na ogroženem območju.«⁷⁰

Ves trud za opravičevanje nepotrebne zločina je zaman. Genocid nad Cigani, (*porajmos/samudaripen*), je bil storjen. Le priznati bi ga bilo treba! Tudi kot opozorilo na sodobni odnos Slovencev do Romov.

Namreč, Slovenci ne najdemo prijaznih besed za Cigane – Cigani so potepuško, umazano, tatinsko, delomrzno ljudstvo, skratka, ničvreden rod. Anticiganizem se je na Slovenskem ohranil še desetletja po drugi svetovni vojni.

Vanek Šiftar navaja: »Na območjih, kjer živijo Romi, se lahko zasliši ‚vzdih‘: ‚Škoda, da Hitler ni likvidiral tudi teh!‘«⁷¹

⁶⁹ Toš, Romi – holokavst, str. 71.

⁷⁰ Polič, Belokranjski odred, str. 238.

⁷¹ Tancer (ur.), Dr. Vanek Šiftar – slovenski romolog, str. 113.

Viri in literatura

Kratice

AS, BAN – Arhiv Slovenije – Banovina

PIŠK MS – Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota

Arhivski viri

Arhiv Slovenije

AS, BAN 13-19 (1941). Alto commissariato per na provincia di Lubiana. Capitanato distrettuale di Longatico. Cigansko vprašanje, ureditev. No. 1524/1.

AS 1769, Zbirka Okupatorjevi zapori in taborišča, t. e. 10, p. e. 157.

AS 1769, Zbirka Okupatorjevi zapori in taborišča, t. e. 12, p. e. 160.

Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota

PIŠK MS, TE 15, ovoj 15/2 Cigansko vprašanje.

PIŠK MS, TE 7, ovoj 7/42. Spomenica in rezolucija o položaju kmetijstva v srezu Murska Sobota. 1931.

Upravna enota Trebnje

Dokument št. 02003-16/2003 z dne 29. 12. 2003.

Spletni viri

About, Ilsen. Abakunova, Anna. The genocide and persecution of Roma and Sinti. Bibliography and Historiographical Review. International Holocaust Remembrance Alliance. 2016.

Dostopno na: https://www.holocaustremembrance.com/sites/default/files/bibliography_and_historiographical_review.pdf (dostop: 10. 10. 2020)

Fings, Karola. Voices of the victims. Dostopno na: <https://www.romarchive.eu/en/voices-of-the-victims/genocide-holocaust-porajmos-samudaripen/> (dostop: 9. 9. 2020)

Maček, Janko. Zamolčani genocid. Zaveza št. 43. Dostopno na: <http://nszaveza.github.io/articles/43-zamolceni-genocid/> (dostop: 4. 3. 2020)

Memorie Cordaro. Dostopno na: <http://porrajmos.it/wp-content/uploads/2013/05/memorie-cordado-0001.pdf> (dostop: 1. 9. 2020)

Zadeva: ciganska svojat, zatiranje. Dokument dostopen na: <http://www.karawankengrenze.at/ferenc/index.php?r=documentshow&id=53> (dostop: 8. 10. 2020)

Zingari provenienti da Lubiana. Campo di Concentramento di Tossicia, Elenco degli zingari provenienti dalla provincia di Lubiana internati in questo campo di concentramento. Dostopno na: <http://porrajmos.it/wp-content/uploads/2013/05/presenze-nel-campo-1942.pdf> (dostop: 31. 10. 2020)

Časopisni viri

Toš, Marjan. Porrajmos, pozabljeni holokavst. Delo, Ljubljana, 23. 1. 2015.

Literatura

Cergol, Paradiž, Ana. Evgenika na Slovenskem (Zbirka Naprej!). 1. natis. Sophia, Ljubljana, 2015.

Dežman, Jože (ur.), in Filipič, Hanzi (ur.). Hitlerjeva dolga senca: nacionalsocialistično državnoterroristično in rasistično preganjanje prebivalcev Slovenije in njegove posledice v Titovi Jugoslaviji. Celovec: Mohorjeva, 2007.

Dežman, Jože (urednik), Benčina, Anica. Nemoč laži: poročilo 4 Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2011–2018. Ljubljana: Družina, 2019.

- Diricchardi - Muzga, Rinaldo. Tudi bog je umaknil svoj pogled od Ciganov/Romov. Ljubljana, 2011.
- Ferenc, Tone. Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945. V: Država v državi (1. knjiga). Založba Borec – Partizanska knjiga, 1987.
- Ferenc, Tone in Ferenc, Mitja (ur.). *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno*. 2, Raznarodovanje (Izbrana dela), (Historia, 13). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2010.
- Gestrin, Ferdo. Svet pod Krimom. Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1993.
- Gruden Milentijević, Ivana, Ozimić, Nebojša, Simović Bojan, Dinčić, Aleksander i Mitić, Ivan. *Žrtve lagera Niš*. Narodni muzej, Niški kulturni centar, Medivest KT, Niš, 2014.
- Hajdinjak, Boris, Šumi, Irena (urednik, prevajalec), Starman, Hannah (urednik). Slovenski Judje: zgodovina in holokavst: pregled raziskovalnih tematik. Dopolnjena in popravljena izd. Maribor: Center judovske kulturne dediščine Sinagoga, 2013.
- Hancock, Ian. On the Interpretation of a Word: Porrajmos as Holocaust. V: Acton, Thomas in Hayes, Michael (ur.), *Travellers, Gypsies, Roma: The Demonisation of Difference*. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle, 2007.
- Horvat Muc, Jožek, Acković, Dragoljub in Đurić, Rajko. *Porajmos*. Romani Union, Murska Sobota, 2015.
- Jerič, Ivan. *Moji spomini*. Zavod sv. Miklavža v Murski Soboti, 2000.
- Kersevan, Alessandra. *Un campo di concentramento fascista. Gonars 1942–1943*. Kappa Vu, 2003.
- Klemenčič, Janez. *Revolucija pod Krimom*. Dokument III, Buenos Aires 1973.
- Komac, Miran. *Narodne manjšine v Sloveniji 1920–1941*. Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja, 75, 2015, str. 49–81.
- Komac, Miran. *Prekmurški narodnomanjšinski rebus 1920–1941*. V: Štih, Peter (ur.), Ajlec, Kornelija (ur.), Kovács, Attila (ur.). »Mi vsi živeti ščemok«: Prekmurje 1919: okoliščine, dogajanje, posledice: zbornik prispevkov mednarodnega in interdisciplinarnega posveta na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, Ljubljana, 29.–30. maj 2019. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 2020, str. 378–428.
- Koncentracijsko taborišče Auschwitz – Birkenau (Oswiecim Brzezinka). Zbornik, Obzorja, Maribor, 1982.
- Konda, Alojz. *Življenje pod semiško goro*. Občina Semič, Semič 2007.
- Košir, Uroš in Leben – Seljak, Petra. *Grobišče Romov v Iški in Gornjem Igu*. V: Dežman, Jože (ur.) in Benčina, Anica, *Nemoč laži: poročilo 4 Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2011–2018*. Družina, Ljubljana, 2019.
- Košir, Uroš in Leben – Seljak, Petra. *Poročilo o ekshumaciji posmrtnih ostankov z grobišča pod Boncarjem pri Podklancu*. Avgusta, raziskovalna in storitvena dejavnost, d.o.o. Idrija, 2019.
- Košir, Uroš, Leben – Seljak, Petra in Rupnik, Janez. *Poročilo o ekshumaciji posmrtnih ostankov usmrčenih oseb na območju Mačkovca (911 m)*. Avgusta d.o.o. Idrija, 2016.
- Košir, Uroš. *When violins fell silent: archaeological traces of mass executions of Romani people in Slovenia*. *European journal of archaeology*, ISSN 1741-2722. [Online ed.], 2019, str. 1–22.
- Kuzmič, Franc. *Holokavst in Prekmurški Romi*. V: Nuša Lešnik in Marjan Toš (ur.), Slovenski Judje, zgodovina in holokavst II. Maribor, 2013.
- KwoK, Philip W. L. *I cinesi in Italia durante il Fascismo. Il campo di concentramento*, Marotta Editore, 1984.
- Lujanović, Nebojša. *Oblak kožne barve*. Cankarjeva založba, 2018.
- Možina, Jože. *Slovenski razkol*. Okupacija, revolucija in začetki protirevolucionarnega upora. Celje: Društvo Mohorjeva družba: Celjska Mohorjeva družba; v Celovcu: Mohorjeva družba; Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2020.
- Nečak, Dušan. »Nemci« na Slovenskem 1941–1955: izsledki projekta (zbornik). Razprave Filozofske fakultete. Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2002.

- Nikolić, Nikola. Jasenovački logor. NNK international, Beograd, 2015.
- Občina Črnomelj. Poročilo komisije za raziskavo medvojnih in povojnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih tovrstnih nepravilnosti v Občini Črnomelj. Občina Črnomelj, Črnomelj, 1995.
- Pirc, Janez. Od skritosti do točke na zemljevidu. Socialno-prostorski razvoj izbranih romskih naselij v Sloveniji. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 2013.
- Podbersič, Renato. Žrtve revolucije med Romi na Slovenskem. V: Čoh Kladnik, Mateja (ur.), *Revolucionarno nasilje, sodni procesi in kultura spominjanja: zbornik prispevkov z znanstvenega posveta (Zbirka Totalitarizmi – vprašanja in izzivi, 4)*. Študijski center za narodno spravo, Ljubljana, 2014.
- Polič, Radko. Belokranjski odred. Ljubljana, Partizanska knjiga, 1975.
- Romi na Slovenskem. Gradivo III, Veliki župan ljubljanske oblasti. Okrožnica (U. br. 6270/2, 1928). Razprave in gradivo, Inštitut za narodnostna vprašanja, 1991, 25.
- Semič – Daki, Stane. Najboljši so padli I. Samozaložba, Ljubljana, 1971.
- Strle, Franc. Tomšičeva brigada – uvodni del. Knjižnica NOV in POS, 1980.
- Studen, Andrej. Neprilagojeni in nevarni. Podoba in status Ciganov v preteklosti. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, 2015.
- Štrukelj, Pavla. Romi na Slovenskem. Cankarjeva založba, Ljubljana, 1980.
- Tancer, Mladen (ur.). Dr. Vanek Šiftar – slovenski romolog: ob devetdesetletnici rojstva in desetletnici smrti (1919–1999–2009). INV, Ljubljana, 2011.
- Tominšek Čehulić, Tadeja. Druga svetovna vojna in njene posledice za Belokranjce (1941–1945). V: *Iz zgodovine Bele krajine. Zveza zgodovinskih društev Slovenije*, Ljubljana, 2010 (Kronika, 58).
- Toš, Marjan. Romi – holokavst. V: Lešnik, Nuša in Toš, Marjan (ur.), *Slovenski Judje, zgodovina in holokavst II*. Maribor, 2013.
- Tcherenkov, L., in Laederich, S. (2004) *The Roma otherwise known as Gypsies, Gitanos, Gyifti, Tsiganes, Țigani, Çingene, Zigeuner, Bohemiens, Travellers, Fahrende, etc.* Vol. 1–2. Schwabe, Basel, 2004.
- Zalar, Vita. Romi in Sinti na Slovenskem med drugo svetovno vojno: diplomsko delo. Ljubljana, 2015. Dostopno na: <http://hdl.handle.net/11686/44139> (dostop: 12. 10. 2020)
- Žajdela, Ivo. Partizani klali z noži. *Dosje. Demokracija*, 46/XVIII, 14. november 2013.

SUMMARY

Mass Killings of Gypsies during World War II in Slovenia

Miran Komac

Following the dismemberment of Slovenia in 1941, Gypsies from Gorenjska ended up in the German-occupied area, Gypsies in the surroundings of Ljubljana, in Dolenjska and in Bela Krajina in the Italian-occupied area, while Gypsies in Prekmurje ended up in the Hungarian occupying regime.

The term *Porajmos* (*porrajmos* or *pharrajimos*), but also *Baro Porajmos*, has gradually gained ground and signifies a planned, systematic killing of Romanies (Gypsies) during World War II. It was introduced by the English-Romany professor Ian Hancock. *Porajmos* (also *Baro Porrajmos Pharrajimos*) translates to English as devouring or destruction.

Gypsies were victims of genocide perpetrated by Italians, Germans, Hungarians, and members of the Slovene resistance movement (partisans). Partisans' involvement in the massacre committed against the Gypsy minority represents a special Slovene *addition* to the genocide perpetrated against Slovene Gypsies.

The article addresses genocide perpetrated by all four murderers of Gypsies: deportations of Gypsies to Serbia and the Auschwitz concentration camp carried out by the German occupying forces, deportations of Gypsies to Italian concentration camps carried out by the Italian army, shootings of Gypsies carried out by the Hungarian army, and mass killings of Gypsies perpetrated by the partisan movement. All killings carried out by partisans known thus far are presented in the article, particularly those confirmed by exhumations.

The treatise raises the question of reasons why the common denominator *murderers of Gypsies* refers to fascists, Nazis, and communists, seeing that the national liberation movement is defined as a project of the Communist Party. Twentieth-century fascist and Nazi ideology were imbued with eugenics and racial hygiene. Genocidal behaviour was to be *expected* from fascists and Nazis of different kinds.

What were the reasons behind killings carried out by partisans? These were perpetrated in the period when the Communist Party began to take control — or indeed took control — of the partisan movement and its troops. Having been controlled by the Communist Party, the Slovene partisan movement was fed by two sources in terms of these killings: the Stalinist ethno-engineering and the Slovene ethno-eugenics, in the scope of which aversion to Gypsies was placed very high. Slovenes did not have anything kind to say about Gypsies — they were considered to be vagrant, dirty, thievish, lazy people, in a word, worthless. Their path to treason was a natural one, so to speak.

The reasons behind killings of Gypsies carried out by partisans could be military and strategic. These killings took place during the preparations for the great Italian offensive or in the course of it in the summer of 1942. Partisans killed Romanies because Romanies *are known!* to be informers willing to sell or kill their own mother on a cheap. Romanies were shot on the basis of a deep-rooted stereotype that they are a people of thieves and informants. These were the so-called *preventative liquidations*, along the lines of “let us shoot them in advance to prevent any treason from happening. It is probably true that it was easier to ascribe many a failed partisan command, poor organization, haphazard logistics and poorly executed security to ‘treacherous’ Gypsies, the population with an ‘innate instinct for lying, stealing and betraying.’”

All killings were carried out in a short time span, i.e. from May to June 1942. Bearing in mind that Romanies were killed in a small window of time and that they occurred throughout the area of their settlement, extending from Horjul to Kanižarica, it can be concluded that this massacre was organized and ordered *from above*.

Another reason ought to be added as well, namely to maintain the legend of the partisan movement as one that was without fault or blemish, where ugly things occurred only on the “opposite side.”

Danijel Vojak

Genocidno stradanje Roma na širem zagrebačkom području za vrijeme Drugog svjetskog rata, 1941.–1945.

Vojak, Danijel, dr., viši znanstveni suradnik, Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“, HR-10000 Zagreb, Marulićev trg 19/1, danijel.vojak@pilar.hr

Genocidno stradanje Roma na širem zagrebačkom području za vrijeme Drugog svjetskog rata, 1941.–1945.

Romi su na zagrebačkom području živjeli od druge polovine XIV. st. i pritom su bili integrirani dio tamošnjeg društva. Povijest Roma na ovom području bila je obilježena politikom anticiganizma što je nerijetko podrazumijevalo politiku represivne asimilacije i prisilne sedentarizacije. Takva represivna politika posebno je bila vidljiva za vrijeme Drugoga svjetskog rata kada su ustaške vlasti progonile romsko stanovništva. Ustaška genocidna politika prema Romima na zagrebačkom području sastojala se od njihove deportacije u jasenovački koncentracijski logor, gdje je većina njih bila ubijena.

Ključne riječi: Romi, Drugi svjetski rat, Nezavisna Država Hrvatska, Zagreb, genocid

Danijel Vojak, PhD, Senior Research Associate, Ivo Pilar Institute of Social Sciences, HR-10000 Zagreb, Marulićev trg 19/1, danijel.vojak@pilar.hr

Genocidal Killings of Romanies in the Broader Area of Zagreb during World War II, 1941–1945

Romanies lived in the area of Zagreb from the second half of the 14th century onwards and were integrated into its society. Their history in the area at hand was marked by the anti-Gypsy policy that often included repressive assimilation and forced sedimentarisation. This was particularly noticeable during World War II, when the Ustasha authorities persecuted the Romany population. Their genocidal policy in the area of Zagreb encompassed the Romanies' deportation to the Jasenovac concentration camp, where the majority of them were killed.

Keywords: Romanies, World War II, Independent State of Croatia, Zagreb, genocide

Uvod

Romsko stanovništvo naselilo je zagrebačko područje najkasnije u drugoj polovini XIV. st., a prema poznatim povijesnim izvorima, oni su na tom području činili sastavni dio kasnosrednjovjekovnog društva. Ovakav primjer romske socioekonomske marginalizacije ubrzo je potisnut u kontekstu politike anticiganizma¹. Na samom zagrebačkom području takva politika vlasti prema Romima nerijetko se provodila u obliku progona i/ili represivne asimilacije. Uspostavom Nezavisne Države Hrvatske [dalje NDH] ustaške vlasti započele su s politikom genocidnog istrebljenja Roma. Takva politika provesti će se i nad Roma sa zagrebačkog područja. U radu će se analizirati kako se provodio progon Roma sa zagrebačkog područja za vrijeme Drugoga svjetskog rata. Na kraju rada analizirati će se pitanje utvrđivanja opsega stradanja Roma na ovom području i pritom ga kontekstualizirati u totalitetu genocidnog stradanja na razini NDH.

Metodološke napomene

Znanstveno istraživanje na temelju kojeg je napisan rad provedeno je u sklopu znanstvenog projekta „Stradanje Roma u Hrvatskom zagorju i Međimurju za vrijeme Drugoga svjetskog rata“ Instituta društvenih znanosti „Ivo Pilar“.

¹ Anticiganizam se definira kao poseban oblik rasizma, koji se provodi povijesno – geografskim odrednicama u određenim zajednicama, a često je praćen nasiljem, govorom mržnje, eksploatacijom, diskriminacijom, segregacijom, dehumanizacijom, stigmatizacijom, izrabljivanjem, etničkom mimikrijom (prikrivanjem vlastitog etičnog identiteta), negativnim (stereotipnim) diskursom i lošim položajem Roma u političkom, znanstvenom, javnom i civilnom društvu. Ovome se mora pridodati novu definiciju anticiganizma koju je osmislila IHRA, a u kojoj se anticiganizam definira kao složen fenomen koji ima široku društvenu i političku prihvaćenost te se smatra jednom od glavnih prepreka uključivanja Roma u šire društvo i obuhvaća sve prepreke kojima su Romi spriječeni u ostvarivanju jednakih prava i mogućnosti na jednako socioekonomsko sudjelovanje. Neki pojam anticiganizma uspoređuju s pojmom „antisemitizam“. Anticiganizam se prvi put koristio u Sovjetskom Savezu u 1920-im, no njegova današnja definicija oblikovana je u znanstvenim raspravama u 1970-im i 1980-im, na temelju čega ga je Valeriu Nicolae Ciolan, romski aktivist iz Rumunjske, 2006. konačno definirao. Ovaj pojam je manje poznat i korišten u znanstvenom diskursu, za razliku od suvremenog javnog i političkog diskursa. U tom kontekstu može se vidjeti djelovanje Europskog Parlamenta, koji je prvi put u travnju 2005. koristio pojam „antigypsism“ izjednačujući ga sa pojmom „romaphobia“ u jednoj od rezolucija, dok je 2015. pozvao na borbu protiv „antigypsism“. Iste i slijedećih godina počele su ga koristiti druge institucije Europske unije; Antigypsyism – a Reference Paper (version June 2017), <http://antigypsyism.eu/wp-content/uploads/2017/07/Antigypsyism-reference-paper-16.06.2017.pdf> (pristupljeno 08.11.2017.); Ciolan, *The Role of Diplomacy*, str. 22 – 32.

Tema stradanja Roma u NDH marginalna je tema u hrvatskoj historiografiji, iako se u posljednjih deset godina primjećuje napredak u njezinom istraživanju. No, i dalje nedostaju znanstvena istraživanja o stradanjima Roma na lokalnim razinama, što je važno jer ona pokazuju kako se implementirala politika ustaških državnih vlasti na nižim upravnim jedinicama. U tom kontekstu nitko nije istraživao stradanje Roma na zagrebačkom području za vrijeme Drugoga svjetskog rata.

Rad je većinom temeljen na neobjavljenim dokumentima iz Hrvatskog državnog arhiva, ponajprije spisima iz fonda Ministarstva unutarnjih poslova NDH. Značajni su spisi iz fonda optužnice Artuković – Pavelić. Od građe u Državnom arhivu u Zagrebu potrebno je izdvojiti onu iz fonda Upravne općine Stupnik, unutar koje je se nalaze spisi o manjoj romskoj zajednici na području ove općine.

Područje koje je obuhvaćeno ovim radom odnosi se na Grad Zagreb i Veliku župu Prigorje, osnovanu 1941. kao dio upravne strukture NDH. Veliku župu Prigorje činili su kotarevi Dugo Selo, Kutina, Samobor, Stubica, Sv. Ivan Zelina i Velika Gorica. Ova župa ukinuta je 5. srpnja 1944. kada je njezino područje uklopljeno unutar novoosnovane velike župe Gora-Prigorje. Grad Zagreb imao je izdvojeni upravni položaj i nije pripadao niti jednoj župi te je bio neposredno podređen hrvatskoj vladi.² U povijesti je „zagrebačko područje“ činilo područje Grada Zagreba, Zagrebačke županije i/ili zagrebačkog kotara.³

Ukratko o povijesti Roma na zagrebačkom području do Drugoga svjetskog rata

Kako bi se mogao povijesno kontekstualizirati položaj romskog stanovništva u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, potrebno je ukratko se osvrnuti na razdoblje koje mu je prethodilo. Tako je potrebno istaknuti kako su Romi od doseljavanja na hrvatska područja u XIV. st. do Drugoga svjetskog rata bili više suočeni s razdobljima u kojim su ih vlasti nastojale represivno asimilirati od razdoblje njihovog mirnog suživota s neromskim stanovništvom.⁴

Prema poznatim povijesnim izvorima Romi se prvi puta spominju u Zagrebu 1378., kada se u jednom sudskom pozivu spominje Nikola Cigan.⁵ Prema sličnim izvorima Romi se na području Zagrebu spominju kao mesari⁶ i kožari,⁷ a u jednom dokumentu se spominje Rom kao svećenik.⁸ Primjer Zagreba ukazuju na to da su Romi bili uklopljeni (integrirani) u kasnosrednjovjekovno zagrebačko društvo,

² Bućin, *Prilog poznavanju institucija*, str. 210, 221.

³ Klemenčić, *Promjene upravno-teritorijalnog ustroja Hrvatske*, str. 123–148.

⁴ Više o povijesti Roma u Hrvatskoj: Vojak, *U predvečerje rata: Romi u Hrvatskoj 1918. - 1941*; Vojak, *Romi u Prvome svjetskom ratu*.

⁵ Tkalčić, *Povijesni spomenici slob. kralj. grada Zagreba*, sv. 5, str. 127.

⁶ Tkalčić, *Povijesni spomenici slob. kralj. grada Zagreba*, sv. 5, str. 283, 293, 356; Tkalčić, *Povijesni spomenici slob. kralj. grada Zagreba*, sv. 9, str. 107, 115, 126.

⁷ Tkalčić, *Povijesni spomenici slob. kralj. grada Zagreba*, sv. 6, str. 395.

⁸ Tkalčić, *Povijesni spomenici slob. kralj. grada Zagreba*, sv. 10, str. 269.

obavljali određena zanimanja, plaćali poreze i sl. Takvi primjeri uklopljenosti Roma bili su slični onima na bizantskim i venecijskim područjima.

Od kraja XVI st. vlasti na hrvatskim područjima započeti će provoditi represivno – asimilaciju politiku prema Romima smatrajući ih besposličarima, lopovima, varalicama, otimačima kršćanske djece i sl. Takva anticiganistička politika u mnogim europskim državama već se provodila od prve polovine XV. st., a Romi su na hrvatskim i europskim područjima postali marginalna društvena grupa.⁹ Hrvatske vlasti nastavile su s anticiganističkom politikom vidljivom u odredbama kojima se propisivala asimilacija „domaćih“ Roma i protjerivanju „stranih“ Roma i prisilnoj sedenterizaciji. U XVII. st. posebno je bilo značajno pitanje romskih izbjeglica koje su ugarske i hrvatske vlasti nastojale regulirati. Imajući na umu kako su hrvatska područja graničila s Osmanskog Carstvom, s kojim je Habsburško Carstvo bilo u nerijetkim vojnim sukobima, nametnulo se pitanje odnosa hrvatskih vlasti prema dolascima romskih izbjeglica iz osmanskog područja. Zbog toga je Ugarsko kraljevsko namjesničko vijeće u srpnju 1788. godine poslalo zagrebačkim županijskim vlastima dopis kojim je propisalo da se navedeni Romi moraju zbrinuti na „način neškodljiv javnoj sigurnosti“ što je uključivalo i omogućavanje njihovog stjecanja prihoda.¹⁰ Za vrijeme revolucionarnih zbivanja 1848. – 1849. zagrebačke županijske vlasti propisale su u srpnju 1848. protjerivanje onih Roma koji nemaju stalno prebivalište.¹¹ Istodobno, sve veći pritisak na vlasti oko regulacije položaja Roma dolazio je i od strane hrvatskih gospodarstvenika okupljenih u *Hrvatsko-slavonskom gospodarskom društvu*. Upravo je zagrebačka podružnica ovog Društva bila jedan od inicijatora javne rasprave oko rješavanja „ciganskog pitanja“.¹² U studenom 1888. na ovu temu se raspravljalo na zagrebačkom gradskom poglavarstvu, prilikom čega se podsjetilo kako su „prije“ vlasti u Zagrebačkoj županiji dale ošišati Rome čime se spriječio njihov boravak u Županiji. Zatim su neki predložili kako bi Rome trebalo prisiliti na javne radove čime bi ih se demotiviralo od daljnjeg boravka na ovom području, ili bi ih trebalo „trajno stalno naseliti“.¹³

Primjetan je visoki stupanj sumnjičavosti i nepovjerenja prema Romima, koje se doživljava kao jedno „zlo“ koje se mora što riješiti i to čak odvođenjem njihove djece u samostane ili druge zavode. Većina gospodarstvenika tražila je ustavnu zakonsku regulaciju položaja Roma i to ponajviše njihovom kolonizacijom.¹⁴ Vlasti u Banskoj Hrvatskoj su pod takvim (javnim) pritiskom 1893. donijele odredbu o Romima, propisujući njihovu prisilnu kolonizaciju i sedenterizaciju.¹⁵ Ovakve odredbe primjenjivale su se i na zagrebačkom području, no vlasti u Gradu Zagrebu

⁹ Karbić, *Marginalne grupe u hrvatskim srednjovjekovnim društvima*, str. 56.

¹⁰ Hrvatski državni arhiv, Zagrebačka županija, sign. HR-HDA-34, kut. 41, br. 2636.

¹¹ Hrvatski državni arhiv, Zagrebačka županija, sign. HR-HDA-34, kut. 140, br. 879; Hrvatski državni arhiv, Zagrebačka županija, sign. HR-HDA-34, *Protocola congregationum generalium et particularium*, br. 87a.

¹² *Narodne novine*, 16.XII.1886., br. 287, str. 2; *Obzor*, 17.XII.1886., br. 288, str. 5.

¹³ *Obzor*, 5.XI.1888., br. 254, str. 3.

¹⁴ *Gospodarski list*, 20.I.1889., br. 2, str. 14 - 15.

¹⁵ Hrvatski državni arhiv, Unutarnji odjel zemaljske vlade, sign. HR-HDA-79, kut. 1551, 1894.g., br. 12681., 13–16.

donosile su i svoje odredbe o Romima. Tako je zagrebačko gradsko poglavarstvo donijelo u kolovozu 1910. naredbu kojom zabranjuje Romima ulazak u grad kako bi se spriječio njihov kriminalitet.¹⁶ Prvi moderni popisi stanovništva provedeni su 1880., a prema njima broj Roma kretao se između 3482 (1880.) i 12.267 (1910.) čime je udio Roma u ukupnom broju stanovništva bio oko 0,3%. Ukoliko se usporedi broj Roma sa zagrebačkog područja (Grad Zagreb i Zagrebačke županije) onda je udio Roma sa ovog područja iznosio između 8% (1900.) i 13% (1910.).

Tabela 1. Broj Roma u Gradu Zagrebu i Zagrebačkoj županiji, 1880. – 1910.

	1880.	1890.	1900.	1910.
Županija Zagreb				
kotar Dugo Selo			16	63
kotar Dvor	3		2	
kotar Glina	26		1	69
kotar Jaska	21	47	93	104
kotar Karlovac	71	59	64	164
kotar Kostajnica	8			18
kotar Petrinja	2	44		104
kotar Pisarovina	32	129	98	205
kotar Samobor	36	12		120
kotar Sisak	6	105	60	19
kotar Stubica				55
kotar Sv. Ivan Zelina		43	8	84
kotar Velika Gorica	84	67	108	235
kotar Vrginmost	28	21		15
kotar Zagreb		4	90	164
Kotari	317	531	540	1419
Grad Karlovac	37	43	60	191
Grad Petrinja			1	
Grad Sisak				
Gradovi	37	43	60	191
Ukupno Zagrebačka županija	354	574	601	1610
Glavni grad Zagreb	1	13	4	16
Ukupno Zagrebačka županija i Grad Zagreb:	355	587	605	1626
Ukupno Banska Hrvatska	3482	4893	7207	12.267

Izvor: *Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije, sv. I (–1905.)*. Zagreb: Statistički ured Kr. Hrv.-Slav.-Dalm. zemaljske vlade, 1913., 24–35; *Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije sv. II (1906.–1910.)*. Zagreb: Statistički ured Kr. Hrv.-Slav.-Dalm. zemaljske vlade, 1917., 23–24.

¹⁶ „Cigani“, *Banovac*, 13.VIII.1910., br. 33, str. 2.

Nakon Prvoga svjetskog rata Romi sa zagrebačkog područja postali su dio nove jugoslavenske državne zajednice. Prema podacima iz dva provedena popisa stanovništva iz 1921. i 1931. broj Roma u Kraljevini Jugoslaviji uoči Drugoga svjetskog rata bio je nešto veći od 70 000, od čega ih je oko 15 000 živjelo na hrvatskim područjima (Banovini Hrvatskoj).¹⁷

Tabela 2: Broj Roma u Kraljevini Jugoslaviji prema popisu stanovništva iz 1931.

Banovine	1931.	
	Broj Roma	Postotni udio u ukupnom romskom stanovništvu
Dravska	515	0,73%
Savska	14 284	20,34%
Primorska	215	0,30%
Vrbaska	491	0,69%
Drinska	3155	4,49%
Zetska	6 338	9,02%
Dunavska	11 115	15,82%
Moravska	8 919	12,70%
Vardarska	24 494	34,87%
Grad Beograd	699	0,99%
Kraljevina Jugoslavija	70 225	100%

Izvor: Hrvatski državni arhiv, Republički zavod za statistiku SRH, sign. HR HDA – 367, kut. 55., sv. 70.

Na hrvatskim područjima (Savska banovina i Primorska banovina) Romi su u međuratnom razdoblju živjeli u istočnim dijelovima Slavonije, Srijema i Baranje, a najmanje u Lici, Gorskom Kotaru te primorskim dijelovima. Većina Roma živjela je u ruralnim područjima, a manji dio je živio u urbanim područjima. Prema istim izvorima, popisima stanovništva, Romi su na ovim područjima većinom bili rimokatoličke vjeroispovijesti, mlađe dobne strukture i gotovo potpuno nepismeni.¹⁸ Potrebno je napomenuti kako se politika jugoslavenskih državnih vlasti prema Romima nije razlikovala od prošlih vlasti, a bila je obilježena brojnim neuspješnim pokušajima represivne asimilacije i prisilne sedentarizacije.¹⁹

I u ovom su razdoblju središnje jugoslavenske vlasti nastavile su s politikom represivne asimilacije u kontekstu zakonske regulacije njihovog položaja. Iako se u javnosti najavljivalo donošenje posebnog zakona za regulaciju položaja Roma na državnoj razini, do toga nije došlo, već su državne i banovinske vlasti nesustavno

¹⁷ Vidi Tabela 2: Broj Roma u Kraljevini Jugoslaviji prema popisu stanovništva iz 1931.

¹⁸ Vojak, *U predvečerje rata*, str. 66–89; Vojak „Romi u popisima stanovništva, str. 447–476.

¹⁹ Vojak, *U predvečerje rata*, 66 - 89; Vojak, „Romi u popisima stanovništva iz 1921. i 1931.“, 447–476.

donosile pojedine *ad hoc* odredbe o Romima.²⁰ Istodobno, Romi su se u međuratnoj Hrvatskoj ponajviše bavili obradom drva i metala, poljoprivredom, trgovinom konjima, sakupljanjem sekundarnih sirovina (npr. starog željeza), prosjačenjem i zabavljanjem stanovništva (kao glazbenici ili cirkuski dreseri životinja).²¹ Manji je dio Roma u Savskoj banovini tada uspio u sklopu državne agrarne politike dobiti zemljišta kako bi se mogli baviti poljoprivredom. Istodobno, na ovom području se Rome i dalje percipiralo kao lopove, varalice, širitelje zaraze, otimače djece i besposličare. Takva percepcija često se u novinama (pre)naglašavala, osobito u slučajevima romskih krađa, prijevara i drugih protuzakonitih radnji, a kao posljedica toga javljaju se nerijetki slučajevi nasilnog obračunavanja stanovništva s Romima.²²

Romi na zagrebačkom području između dva svjetska rata

Na zagrebačkom području živio je manji dio romskog stanovništva i to posebice unutar samog Grada Zagreba. Dragutin Majetić je 1937. pisao o tome kako su Romi živjeli u zagrebačkom naselju Trnju. On je opisao težak život Roma obilježen lošim stambenim uvjetima, siromašnom prehranom, nezaposlenošću, sumnjičavosti društva i policijskom (žandarmerijskom) represijom:

„...siva celta pričvršćena za kolac i za kola, to je kuća, dom cigana. Ispred šatora dogorijeva klada, a vjetar raznaša pepeo. Stara ciganka na ulazu u šator radoznalo me pogleda, a kada spozna da se zaista netko usmijelio da dođe, nestane u šatoru, da se zatim ukaže lik starog ciganina: iskidane odjeće, nepočešljane kose i neobrijene brade, crnih brkova... (...)... bacim pogled u šator: U kolima leži stara ciganka. Kašljuca. Na zemlji leže vreće- to je ciganski krevet! Dva neoprana tanjura, oko kojih zuje muhe i jedna zardjala žlica- to je pokućstvo ciganskog stana... (...)... saznajem da se njegov djed doselio prije 90 godina u Hrvatsku, te da stalno ova porodica živi u blizini Zagreba. Ne putuju kao ostali cigani, već rade kod ‚šodoraša‘ za komad kruha i koji dinar... (...)... Čime hranite djecu? Skuhala sam čorbu od zelenog lišća i malo kruha ispekla, eto... (...)... pogledam na cigana što leži ispred drugog šatora. U ratu je nastradao. Eto vidite: za rat i vojsku nas priznaju kao ljude, a inače?... Ovdje nas tjeraju od jednog mjesta na drugo. Svi nas mrze, a mi nismo lopovi, ne krademo. Ja još nisam bio u zatvoru. Radio bi, ali nemam što... (...)... tko se brine za nas? Žandari, koji nas proganjaju i nitko više na ovom svijetu... (...)... mali golišanci vrištali su oko nas. Danas još ne shvaćaju svoju sudbinu gorke realnosti. Za njih postoji život slobode, život patnje; na taj se život priučavaju i uče zakon ljudi: ‚Cigan mora biti rob!‘ ...“²³

Zagrebačke gradske vlasti su 1930. odlučile zabraniti boravak Romima na svom području, smatrajući ih odgovornima za „neprilike i za gradjanstvo i za po-

²⁰ Janjatović, *Deca careva, pastočard kraljeva*, str. 17; Sobolevski, Nacionalne manjine u Kraljevini Jugoslaviji, str. 395; Maštrović, Kako bi cigani, str. 5.

²¹ Vojak, „Romi u popisima stanovništva“, 447–476.

²² Pavlek, K agrarnoj reformi, str. 37- 38; Zatluka, Ciganski problem, str. 2; Vojak, Romi u popisima stanovništva, str. 187–200.

²³ Majetić, U logoru cigana, str. 5.

liciju²⁴. Tako je zagrebačko redarstvo sprečavalo Romima prijelaz Savskog mosta i zadržavanje na gradskom području.²⁴ Zatim je zagrebačko kotarsko poglavarstvo odredilo smještaj Roma u naselje kraj Sv. Klare. No, rješenje prisilnog premještaja Roma u Sv. Klaru se nije pokazalo uspješnim, jer su Romi i dalje bili prisutni na zagrebačkim ulicama te ih se i dalje okrivljavalo ih kao „stalnu napast“ za okolno stanovništvo i izletnike.²⁵ Pozadina ovakvog odnosa vlasti prema Romima je u negativnoj percepciji Roma kao okorjelih kradljivaca, varalica i besposličara. Takva percepcija je vidljiva i kod zagrebačkih kotarskih i općinskih vlasti. Samoborske kotarske vlasti sredinom prosinca 1937. u odgovoru na pitanje o potrebi kolonizacije Roma središnjim Banskim vlastima navode kako Romi „ugrožavaju osobnu sigurnost građana i njihovu imovinu“ i pritom „državi služe na sramotu“, a opisuje ih se kako „ne žive čovječanskim životom, već životom divljaka“ te su „zlo za narod i državu, a i sami za se“.²⁶ Stubičke kotarske vlasti u studenom 1938. u dopisu središnjim Banskim vlastima Savske banovine u Zagrebu navode „neophodnu potrebu kolonizacije cigana“ jer „nanose silne štete narodu“, „kradu“ i „otimaju“ te „zadaju mnogo jada svim vlastima“.²⁷ Iste su kotarske vlasti predložile sterilizaciju Roma kao mjeru kojom bi se riješilo cigansko pitanje:

„...Nuzgredno se skreće pažnja, da bi ciganske družine muško i žensko trebalo sterilizirati te ih onesposobiti za porod i na taj način bi se naša država i njezini građani po vremenu rešila ciganskih banda tih narodnih nametnika – divljaka. Ovaj korak bi bio najuspješniji za pozitivno rešenje ovog važnog pitanja, a usporedno s drugim naprednim državama...“²⁸

Vlasti Banovine Hrvatske su 6. travnja 1940. izdala Naredbu br. 31.148/1940 kojom sve općine i žandarmerijske stanice pozvala na pridržavanje postojeće zakonske regulative o Romima. Unutar ove mjere propisala je popisivanje Roma zavičajnika na određenom području, kako bi se svakom od njih izdali potrebni dokumenti s fotografijom.²⁹ Popis Roma u zagrebačkom kotaru proveden je u srpnju 1940.³⁰ Tako je u općini Sv. Klara popisano 45 romskih obitelji s ukupno 282 Roma, u općini Pušća 10 obitelji s ukupno 28 Roma, u općini Stupnik 8 obitelji s 26 Roma, u općini Zaprešić tri obitelji s 13 Roma, te u općini Sesvete 20 obitelji sa 123 Roma. Ukupno je popisano 86 obitelji s 472 Roma.³¹ Ovim popisom za-

²⁴ *Obzor*, 28.07.1930., br. 171, str. 3.

²⁵ *Jutarnji list*, 5.III.1931., br. 6856, str. 4; *Jutarnji list*, 9.V.1933., br. 7641, str. 8.

²⁶ Hrvatski državni arhiv, Zavod za kolonizaciju NDH, sign. HR-HDA-246, kut. 79, br. 5425/1937

²⁷ Hrvatski državni arhiv, Zavod za kolonizaciju NDH, sign. HR-HDA-246, kut. 79, br. 11344/1938

²⁸ Isto.

²⁹ Hrvatski državni arhiv, Banovina Hrvatska. Odjel za unutarnje poslove, sign. HR-HDA-157, kut 112, br. 18931/1940.

³⁰ Isto.

³¹ Hrvatski državni arhiv, Banovina Hrvatska. Odjel za unutarnje poslove, sign. HR-HDA-157, kut 272, bez broja; Ukoliko se podaci iz popisa 1940. usporede s podacima iz popisa 1931. uočljivo je kako je došlo do neznatnog proasta broja Roma. Naime, na području kotara Zagreb ukupno je bilo 1931. popisano 555 Roma, i to u općinama: Brezovica (29), Gračani (63), Pušća (33), Sesvete (99), Stupnik (91), Sveta Klara (232) i Vrapče (8), tj. na području samo pet

grebačke vlasti su stekle ključne sociodemografske podatke o položaju romskog stanovništva na njihovom području.

Ukratko o progonu Roma u NDH

Drugi svjetski rat zahvatio je hrvatska područja u travnju 1941. uslijed kraćeg vojnog sukoba Sila Osovine predvođenih Njemačkom, s vojskom Kraljevine Jugoslavije, nakon čije kapitulacije osnovana je Nezavisna Država Hrvatska (dalje NDH). Profašistički Ustaški pokret predvođen Antom Pavelićem preuzeo je vlast uz pomoć i podršku Sila Osovine, koju su priznavale samo države povezane s navedenim vojno-političkim savezom.³²

Ustaška političko-ideološka promišljanja o oblikovanju novoosnovane hrvatske države isključivala su pripadnike manjinskih dijelova stanovništva, poput Židova, Srba i Roma, ističući kako oni ne mogu živjeti u novouspostavljenoj državi.³³ Ustaške vlasti nisu dugo čekale s rješavanjem onoga što se u javnosti nazivalo „ciganskim pitanjem“. U prilog im je išlo postojanje negativnih predrasuda prema Romima na temelju čega su prikazivani kao „paraziti“ u novoj ustaškoj Hrvatskoj. Kako bi se zakonski i socijalno izoliralo romsko stanovništvo, donijeti su krajem travnja 1941. rasni zakoni, poput „Zakonske odredbe o rasnoj pripadnosti“, „Zakonske odredbe o državljanstvu“ i „Zakonske odredbe o zaštiti arijevske krvi i časti hrvatskog naroda“, u čijem je članku 4. jasno navedena rasna klasifikacija Roma.³⁴ Osim ovih rasnih zakona, Romi su bili diskriminirani i drugim zakonima u NDH. Primjerice, ukoliko se netko arijskog podrijetla želio oženiti pripadnikom iz „ciganske“ zajednice, bilo je potrebno dobivanje posebne potvrde od strane Ministarstva unutarnjih poslova.³⁵

Ubrzo nakon donošenja (ili donesene) zakonske podloge za progon Roma, državne su vlasti poduzele sljedeći korak, a to je bilo popisivanje Roma kako bi se ustanovio njihov točan broj na određenom mjestu. Potrebno je napomenuti kako državnim vlastima nije bilo moguće utvrditi točan broj Roma, jer se planirani popis stanovništva za 1941. nije proveo uslijed izbijanja Drugoga svjetskog rata te su se koristili podacima iz popisa stanovništva iz 1931.³⁶ Istodobno, Zavod za kolonizaciju NDH inicirao je popisivanje Roma i to zbog pritiska određenih lokalnih vlasti,

općina (Sv. Klara, Pušća, Stupnik, Zaprešić, Sesvete) popisano je 455 Roma. Devet godina kasnije je na području navedenih pet općina popisano ukupno 472 Roma što je činilo povećanje od 17 Roma, manje od očekivanog (prirodnog) povećanja. No, nepodudarnosti u podacima mogu se objasniti metodološkim propustima u prikupljanju podataka; Hrvatski državni arhiv, Republički zavod za statistiku SRH, sign. HR HDA – 367. kut. 55, sv. 70.

³² Pavličević, *Povijest Hrvatske*, str. 399 - 461; Goldstein, *Hrvatska 1918–2008*, str. 205 - 349.

³³ *Zločini na jugoslovenskim prostorima*, str. XXXIII.

³⁴ Lengel-Krizman, *Prilog proučavanju terora* str. 30 - 32; Matijević, *Rasna pripadnost*, str. 52 - 53.

³⁵ Vojak, *Papo, Tahiri, Dokumenti*, str. 82 - 85.

³⁶ U fondu Republičkog zavoda za statistiku nalaze demografske procjene o broju Roma u NDH na temelju popisa stanovništva iz 1931; Hrvatski državni arhiv, Republički zavod za statistiku SRH, sign. HR HDA – 367., sv. 81–82, kut. 63.

koje su željele protjerati Rome sa svog područja smatrajući ih velikim problemom za sigurnost i zdravlje stanovništva.³⁷ Zavod je predložio da se Romi, na temelju članka 4. Zakonske odredbe o rasnoj pripadnosti, što prije prijave svojoj općini koja će ih popisati, te da se popisi dostave nadležnim kotarskim vlastima i Ministarstvu unutarnjih poslova. Također, kotarske vlasti trebale su predložiti mogućnosti, načine i mjesta „potpune kolonizacije“ Roma.³⁸ Upravo je ovaj navod značajan jer sugerira kako je Zavod za kolonizaciju nastojao prikriti stvarne razloge popisivanja Roma – pripremu njihove sveobuhvatne kolonizacije. U takvom političkom kontekstu je Ministarstvo unutarnjih poslova NDH 3. srpnja 1941. objavilo odredbu o popisivanju Roma navodeći da je to „prva mjera u postupku protiv cigana“.³⁹

U ljeto 1941. provodilo se popisivanje Roma, što je omogućilo ustaškim vlastima dobivanje podataka vezanih za romsko brojno stanje i način života (sjedilački ili nomadski) te o njihovom ekonomskom stanju. Ovi podaci trebali su biti iskorišteni, ponajprije, za kolonizaciju Roma. Ministarstvo unutarnjih poslova trebalo je prikupljene podatke o popisivanju Roma dostaviti Zavodu i to zajedno s prijedlozima „o mogućnosti, načinu i mjestu potpune kolonizacije cigana“. Također, potrebno je istaknuti kako je Zavod predlagao da se zabrani izdavanje dozvola za putovanje, ustvari kretanje Roma, do donošenja „daljnje odredbe“ što je značilo da se u potpunosti željelo kontrolirati njihov položaj do donošenja konkretnih planova što s njima uraditi.⁴⁰ Nisu poznate daljnje aktivnosti Zavoda u pripremanju ili provođenju same kolonizacije Roma u NDH zbog čega je logično zaključiti kako se od ove kolonizacije odustalo, vjerojatno zbog nedovoljne spremnosti vlasti NDH u njezinu provođenju uslijed sve težih ratnih (ne)prilika.

Istodobno s donošenjem rasnih zakona, popisivanjem Roma u kontekstu promišljanja o njihovoj kolonizaciji i deportacijama u logore, ustaške vlasti su u nekoliko slučajeva vršile masovna ubijanja Roma. Takvi slučajevi se događaju krajem srpnja 1941. na širem karlovačkom i glinskom području te krajem prosinca 1941. i početkom siječnja 1942. na području Vrginmosta.^{41 42} Zatim su se ustaške vlasti odredile za konačno rješavanje „ciganskog pitanja“. Okružnicom Ministarstva unutarnjih poslova i odredbom Ustaške nadzorne službe, uz podršku Ravnateljstva za javni red i sigurnost, od 19. svibnja 1942. propisana je deportacija svih Roma iz NDH u jasenovački koncentracijski logor.⁴³ Na temelju ove odredbe započela su masovna

³⁷ Hrvatski državni arhiv, Zavod za kolonizaciju NDH, sign. HR-HDA-246, kut. 79, br. 1179/1941.

³⁸ Hrvatski državni arhiv, Zavod za kolonizaciju NDH, sign. HR-HDA-246, kut. 79, br. 1179/1941.

³⁹ Državni arhiv u Zagrebu, Upravna općina Kustošija, sign. HR-DAZG-1050, kut. 25, br. 4066; Slavica HREČKOVSKI, „Progoni i deportacije slavonskih Roma u koncentracioni logor Jasenovac“. U: *Okrugli stol 21. travnja 1984.*, ur. Dobrila Borović. Jasenovac: Spomen-područje Jasenovac, 1985., 35.

⁴⁰ Hrvatski državni arhiv, Zavod za kolonizaciju NDH, sign. HR-HDA-246, kut. 79, br. 1179/1941.

⁴¹ Lengel-Krizman, *Genocid nad Romima*, str. 40; Đurić, *Banijski partizanski odredi*, str. 42.

⁴² Đurić, *Banijski partizanski odredi*, str. 42.

⁴³ Vojni arhiv Republike Srbije, Nezavisna Država Hrvatska, br. NDH K148aI F4 D29; Dedijer, *Vatikan i Jasenovac*, str. 302 - 303; Lengel-Krizman, *Genocid nad Romima*, str. 41 - 42.

uhićenja i odvođenja Roma što se u javnosti prikazivalo kao rješavanje „ciganskog pitanja“ iskorištavanjem njihove radne snage u logorima.⁴⁴ U slijedećim mjesecima većina Roma završila je u jasenovačkom logoru, izuzev manjeg dijela sedentarnih Roma muslimanske vjeroispovijesti s područja Bosne i Hercegovine („Bijelih Cigana“). Oni su bili izuzeti od popisivanja u ljeto 1941. i deportacija u jasenovački logor u svibnju 1942. zbog reakcije dijela muslimanskih intelektualaca uz podršku muslimanskih vjerskih institucija prema središnjim ustaškim vlastima u Zagrebu.⁴⁵

Romsko stanovništvo posebno je stradalo u jasenovačkom koncentracijskom logoru. Za razliku od drugih zatočenika, Romi se prilikom deportacije u logore nije službeno bilježilo pojedinačno, već kao dio određenoga „željezničkog vagona“. Osim toga, Romi su u jasenovački logor dolazili pješice u dugotrajnim marševima. Svima njima dolaskom u Jasenovac oduzeta je (opljačkana) sva osobna imovina.⁴⁶ Dolaskom u jasenovački logor, Romi su bili podijeljeni na dvije skupine: nemoćni, bolesni, žene i djeca nalazili su se u skupini 3b, a „jači i izdržljiviji“ Romi u skupini 3c.⁴⁷ Romi su unutar jasenovačkoga logorskog sustava bili smješteni u sjeveroistočnom dijelu logora (Logor III C).⁴⁸ Istodobno, drugi dio romskih logoraša u početku je bio smješten u selu Uštica u iseljenim srpskim kućama, no ubrzo je zbog njihova prekomjernog broja dio premješten u prekosavsko selo Gradina, u kojemu su se provodile najmasovnije likvidacije.⁴⁹

Stradanje Roma na zagrebačkom području

Romi na zagrebačkom području bili su kao i drugi Romi u NDH obuhvaćeni rasnim zakonima, kojima su izgubili sva građanska prava te i zakonski postali „nepoželjni“ dio novog društva. Zanimljivo je sjećanje Veljka Kovačevića s početka Drugoga svjetskog rata, u kojem opisuje dolazak komunistički revolucionarnih boraca u Zagreb i slučajni susret s Romima:

„...Trebalo je proći Podsused, Vrapče, stići u Zagreb i pronaći partijske veze. Podsuseda smo se mnogo plašili. Kilometar dalje od mosta sretosmo nekoliko kola Cigana. S jednih kola side jedna lijepa Ciganka i poče da nas salijeće kako bi nam gatala. U nadi da bismo mogli nešto preko nje saznati, pristadosmo. Sem toga, govorilo nam se s privlačnom djevojkom. Ciganka nam je pričala o velikim putevima, o sreći, o ljubavi, o budućoj djeci i dizala marku po marku. Njene priče bile su neobično lijepe. Rado smo joj davali marke. — Kako je u Podsusedu? — upitasmo. — Slabo, slabo. Otuda su nas istjerali. — Ima li mnogo ustaša? — Na svakom koraku. Dok smo još razgovarali s Cigankom, naiđe jedan seljak, koji je, vozeći se u kolima, gonio

⁴⁴ *Nova Hrvatska*, 03.06.1942., str. 8; *Hrvatski narod*, 14.06.1942., str. 4.

⁴⁵ Džemaludinović, *Jedno svjedočanstvo*, str. 72 – 73; Hadžijahić, „Bosanski Romi 1941/1942.“, str. 1313 - 1323.

⁴⁶ Kovačević, *Prvi dan u logoru*, str. 117 - 118, 120.

⁴⁷ Kevo, *Počeci logora Jasenovac*, str. 67 - 68.

⁴⁸ Riffer, *Grad mrtvih*, str. 38.

⁴⁹ Lengel-Krizman, *Genocid nad Romima*, 47–48.

petnaestak mirnih konja. Odmah mu se priključismo i ponudismo pomoć. Bio nam je zahvalan. Rasporedili smo se s jedne i s druge strane ceste, gonili konje, vikali na njih, više da bismo ih plašili nego smirili. S čoporom konja, kao vrijedni čobani, ušli smo u Podsused. Ustaše su jurile na biciklima i u automobilima, mimoilazili nas, razgonili nam konje, ne obazirući se ni najmanje na nas. Tako smo stigli do predgrađa Zagreba. Tu smo se rastali od našeg dobrodošlog saputnika...⁵⁰

Iz ovog opisa uočljiva je napetost koja je vladala početkom rata u predgrađu Grada Zagreba, a u kojem Romi još nisu bili progonjeni od strane ustaških vlasti.

Tabela 3. Broj Roma u Velikoj župi Prigorje i Gradu Zagrebu (prema podacima iz popisa stanovništva 1931.)

Velika župa Prigorje	
Dugo Selo	38
Kutina	24
Samobor	87
Stubica	62
Sveti Ivan Zelina	88
Velika Gorica	453
Ukupno	752
Grad Zagreb	56
Ukupno VVŽ Prigorje + G. Zagreb	808

Izvor: Hrvatski državni arhiv, Republički zavod za statistiku SRH, sign. HR HDA – 367, kut. 55., sv. 70.

Početak srpnja 1941. Redarstveno ravnateljstvu u Zagrebu objavilo je „oglas“ u kojem je navedeno kako

...odredbom Ministarstva unutrašnjih poslova od 3. VII. 1941. broj 13542 Pr. M.U.P. – 1941 imadu se popisati svi cigani obojeg spola, kao i djeca koji borave stalno i nestalno na području grada Zagreba bez obzira na zanimanje. Obzirom na to pozivaju se svi cigani, koji borave na području grada Zagreba, da se radi popisa prijave kod Redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu, Gjorgjićeva ulica br. 4 u katu soba br. 12 i to dana 22 i 23 srpnja o. g. od 16 do 19 sati...⁵¹

Ovime je započelo popisivanje Roma i na zagrebačkom području. O provođenju samog popisa gotovo se ništa ne zna, jer popisi nisu sačuvani. Ono što je sačuvano, jest dio spisa lokalnih općinskih vlasti sa zagrebačkog područja. Sesevtske općinske vlasti izvješćuju 20. srpnja 1941. o Romima na svom području, pritom predlažu zagrebačkim kotarskim vlastima:

⁵⁰ Kovačević, *Od Njemačke do Zagreba*, str. 239.

⁵¹ *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe*, str. 72; O tome više vidjeti: „Cigani s područja Zagreba moraju se prijaviti“, *Hrvatski narod*, 19.07.1941., str. 7; „Zigeuner müssen sich polizeilich melden“, *Deutsche Zeitung in Kroatien*, 19.7.1941., str. 4.

„...da se ovi cigani presele i negdje koloniziraju kako bi se ovaj čist hrvatski kraj naseljen hrvatskim življem očisti od cigana...“.⁵²

Slično sesvetskim općinskim vlastima, općinske vlasti u Stenjevcu 23. srpnja 1941. izvještavaju zagrebačke kotarske vlasti kako:

„...ujedno se predlaže, da se navedeni cigani svi ovdale odstrana njihove nekretnine zapljene, pošto se žitelji iz ove općine na cigane jake srde, je ne živu valjanim i poštenim životom, njihove žene po selu prosjače, raznašaju uginulu živad i stoku, napasivaju svoje konje i blago na seljačkim posjedima, te prave i drugu štetu...“.⁵³

Istog dana su općinske vlasti u Remetama izvijestile zagrebačke kotarske vlasti kako se na njihovom području nalazi jedna romska porodica Nikolić, koja je stalno nastanjena na svom posjedu te se bavi prijevozom robe.⁵⁴ Druge općinske vlasti u Sv. Klari, Zaprešiću, Brezovici, Stupniku, Vrapću, Pušći i Brdovcu poslale su popis Roma sa svog područja, bez dodatnih prijedloga.⁵⁵ Istodobno su općinske vlasti u Markuševcu, Šestinama i Kustošiji izvijestile kako na njihovom području ne žive Romi.⁵⁶

Popisi romskog stanovništva zasigurno su pomogli ustaškim vlastima u identificiranju Roma za vrijeme provođenja sveobuhvatne deportacije Roma u jasenovački koncentracijski logor na temelju odredbe od 19. svibnja 1942. Na temelju te odredbe je Zapovjedništva ustaške nadzorne službe 26. svibnja 1942. izdalo naredbu Redarstvenoj oblasti za Grad Zagreb:

„...Poziva se naslov, da žurno poduzme mjere zajedno sa područnim oblastima, te kotarskim oblastima čije područje graniči sa područjem grada Zagreba, da se ciela okolica grada očisti od cigana. Svi cigani do kojih se dođe savezno sa provedenom akcijom imaju se bez ikakvog postupka odpremiti u sabirni i radni logor Jasenovac. Stvar je žurna jer još tokom ovog tjedna nesmiye u okolici grada Zagreba biti ni jednog cigana...“.⁵⁷

Kriminalni odjel Redarstvene oblasti za Grad Zagreb je zatim 28. svibnja 1942. proveo deportaciju 69 Roma u jasenovački „sibirni i radni“ logor, a dan kasnije su iste nadležne logorske vlasti potvrdile prijem Roma sa zagrebačkog područja. O ovoj deportaciji sačuvana je dokumentacija koja se sastoji od popisa

⁵² Državni arhiv u Zagrebu, Upravna općina Stupnik, sign. HR-DAZG-1051., kut. 63/2, br. 7424/1941.

⁵³ Državni arhiv u Zagrebu, Upravna općina Stupnik, sign. HR-DAZG-1051., kut. 63/2, br. 4979/1941.

⁵⁴ Državni arhiv u Zagrebu, Upravna općina Stupnik, sign. HR-DAZG-1051., kut. 63/2, br. 1636.

⁵⁵ Potrebno je napomenuti kako spomenuti popisi Romi nisu pronađeni u ovom fondu; Državni arhiv u Zagrebu, Upravna općina Stupnik, sign. HR-DAZG-1051., kut. 63/2, br. 1201/1941; br. 3032/41; br. 1843-1941; br. 4035 /1941; br. 2693/1941; br. 3354/1941; br. 4822/1941.

⁵⁶ Državni arhiv u Zagrebu, Upravna općina Stupnik, sign. HR-DAZG-1051., kut. 63/2, br. 7174 - 1941; br.1354; br. 4066/1941.

⁵⁷ Grada za povijest narodnooslobodilačke borbe, knjiga II (siječanj—lipanj 1942), str. 364 - 365.

69 Roma. Ono što je zanimljivo u toj dokumentaciji jest da su popisani isključivo muški Romi, dok nije popisana niti jedna Romkinja. Logično je pretpostaviti da su zajedno s Romima i njihove žene, kćeri, rođakinje bile deportirane u logor, stoga je vjerojatno da su samo popisani Romi kao vođe domaćinstva, bez navođenja ostalih članova obitelji. Iz samog popisa je vidljivo da su deportirani Romi iz Grada Zagreba i okolnih područja poput Remeta, Stenjevca, Vrapča, Samobora, Odre, Bistre, Sv. Klare, Resničke Trnave, Granešine, Bukovca, Sesveta, Dugog Sela i dr. Većina Roma bila je oženjena i posjedovala je jedna kola s konjem. Najmlađi deportirani Rom imao je 13 godina, a najstariji 78 godina.⁵⁸

Svjedočanstva preživjelih Roma sa zagrebačkog područja

Svjedočanstva preživjelih Roma predstavljaju jedan od značajnih izvora za bolje razumjevanje onoga što se dogodilo Romima sa zagrebačkog područja za vrijeme deportiranja u jasenovački koncentracijski logor, te kakav je bio njihov položaj unutar samog logora.

Prvo svjedočanstvo odnosi se na Štefana Nikolića koji je 14. ožujka 1952. dao iskaz kod Okružnog suda u Zagrebu u krivičnom predmetu protiv Artuković dr. Andrije. Štefan se rodio 11. prosinca 1918. u Bistri, a prilikom davanja iskaza navedeno je da je bio „nepismen“ i kako „nije kažnjavan“. On u svom iskazu opisuje svoje životne prilike prije same deportacije:

„...Ja sam porijeklom ciganin. Od god. 1937. pa do polovine mjeseca maja 1942 ja sam sa svojom porodicom živio u Zagrebačkoj Dubravi zaradjujući svoj svakodnevni kruh prevoženjem, jer sam imao svoje konje i kola. Imao sam ženu Nikolić Šteficu staru 20 godina, i jedno dijete Danicu, staru 3 godine. U času kad smo po policijskim organima tzv. Nezavisne Države Hrvatske bili odvedeni u koncentracioni logor Jasenovac moja žena nalazila se je u IX. mjesecu trudnoće i trebala je kroz tri tjedna roditi...“.⁵⁹

Štefan je naveo kako se deportacija njega i drugih Roma iz zagrebačke Dubrave dogodila sredinom svibnja 1942:

„...Kako sam spomenuo polovinom mjeseca maja 1942. došlo su u Zagrebačku dubravu, gdje se je nalazilo čitavo cigansko naselje, policijski organi tzv. Nezavisne Države Hrvatske i ustaše, te su nam rekli da smjesta moramo napustiti svoje domove i da ćemo svi bez razlike biti otpremljeni nekuda u Bosnu, gdje ćemo biti na prisilnom radu, i raditi na nekim napuštenim posjedima. Stvarno su svi cigani iz spomenutog naselja sa svojim stvarima prepraćeni na tzv. sajmište u Zagrebu, gdje smo bili uto-vareni u 4 marvinska vagona i u tim vagonima ostali smo zatvoreni 2 dana, a nakon toga smo krenuli vlakom u pravcu Istoka...“.⁶⁰

⁵⁸ Hrvatski državni arhiv, Ustaška nadzorna služba- Ured II Ustaška obrambena služba, sig. HR-HDA-248, kut. 6, br. 30052.

⁵⁹ Hrvatski državni arhiv, Javno tužilaštvo SR Hrvatske, sign. HR-HDA-421, kut. 128, Štefan Nikolić – iskaz.

⁶⁰ Isto.

Uočljivo je kako su se ustaške vlasti u slučaju deportacije Štefana i njegovih sunarodnjaka koristile obmanom, govoreći Romima kako će biti odvedeni u Bosnu, gdje će „prisilno“ raditi na nekim „napuštenim posjedima“. Razlog toj obmani jest da su ustaše tako nastojale u što većem miru, bez otpora kod samih Roma, provesti deportaciju do jasenovačkog logora. Iz Štefanovog iskaza primjetno je u kakvim su neljudskim uvjetima Romi deportirani u logore. Putovanje iz Zagreba do Jasenovca vlakom trajalo je tri dana, od toga su Romi dva dana proveli zaključani u stočne vagonne. Štefan u opisu dolaska u jasenovački logor navodi:

„...Trećeg dana negdje oko 11 sati prije podne naši su vagoni bili odkopčani pred koncentracionom logoru Jasenovac. U vagonima smo bili zatvoreni oko 2 sata i kroz prozorčice smo razgledavali okolinu. Na jednoj poljani primijetio sam čitavu gomilu razbacanih kola, za koju sam zaključio da su bila vlasništvo cigana, obzirom na poseban tip kola koje su cigani običavali izradjivati. Također sam vidio da se je nekoliko grupa cigana kretalo mimo nas pored Save, a za svakom grupom na jednim kolima vozili su se ustaše, a u kolima su se nalazili krampovi, lopate i željezni batovi. U svakoj grupi nalazili se je 40 – 50 muškaraca, žene i djece, a sve su to bili cigani. Vidio sam da su neki ljudi iz tih grupa okajali i zapomagali. Iz jedne grupe bila je jedna starica pala na zemlju, vjerojatno je bila iscrpljena, pa je tada k njoj pristupio jedan ustaša, istrgao joj iz ruku njezin štap i tim štapom je počeo nemilosrdno lupati po glavi, a nakon toga joj je užetom svezao ruke i odvuкао do obale Save odakle ju je bacio u vodu. Slična stvar ponovila se sa jednom ženom iz jedne od idućih grupa. Koliko se sjećam, ukupno je bilo prošlo pokraj nas 5 takovih grupa. Nakon toga nama su ustaše počele zabranjivati da gledamo kroz prozorčice kamenjem. Nakon prolaska tih, otprilike pola sata kasnije, vidjeli smo iz protivnog pravca dolaziti grupu od 20 – 30 ustaša od kojih su neki bili samo u košuljama, a drugi su imali ljetne bluže, međjutim svi su imali zasukane rukave i ruke su ime bile potpuno krvave, a krvlju su im bile poprskane i čizme. Nakon toga nam je postalo sve jasno, da smo prevareni, te da ćemo ovdje stradati. Kako sam rekao u vagonima smo nalazili oko 2 sata, nakon lega su nas istjerali iz vagona i morali smo u neke sanduke pobacati sve naše isprave, novac i predmete od vrijednosti. Ja sam zapitao nekoga ustašu, da li će se sastaviti popis o ovim stvarima, koje nam se oduzimaju, našto se je ovaj izderao neka ništa ne pitam. Bilo nam je rečeno, da će svaki onaj, koji zataji makar 25 para odmah biti ubijen. Na tu prijetnju mi smo u te sanduke pobacali sve stvari, pa čak i čikove i mrvice duhana koje su nam se nalazile po džepovima. Zatim su nas ponovno strpali u vagonne i zatvorili...“⁶¹

I u Štefanovom slučaju, ustaše su Rome prilikom dolaska u jasenovački logor, sustavno pljačkali. Štefan je na određeni način imao sreću što je zbog svoje mladosti i snažne konstitucije bio izabran za posebne poslove u logoru:

„...Poslije pola sata bili smo ponovno istjerali iz vagona i tu su svi mlađji i jači i otporniji muškarci odvojeni, i odvedeni u jedan logor u kojem su se nalazile barake u kojima su stanovali zatočenici koji su u logoru radili fizičke poslove. Iz ova 4 vagona bilo nas je izabrano vrlo malo, najviše 10 muškaraca...“⁶²

⁶¹ Isto.

⁶² Isto.

Štefan zatim opisuje „ciganski logor“ koji je činio manji dio jasenovčakog logora, a u kojeg su bili smješteni Romi:

„...Istog dana, poslije podne, oko 3 sata, muškarce, ženu i djecu, koji su ostali u vagonima, odveli su u jedan drugi logor koji se je nalazio u blizini. To je bio ograđeni bodljikavom žicom prostor otprilike 200 četvornih hvati velik, na kojem nije bilo nikakvih nastambi ili zgrada. Na tom prostoru nalazio se je veliki broj muškaraca, žene i djece, sve od reda cigani. U logoru u kojem sam se ja nalazio bilo je više hiljada ljudi, među kojima je bilo židova, pravoslavaca i cigana. Budući da svi nisu mogli stati u barake, neki su spavali i vani. Budući da ja još uvijek nisam znao, kuda sam dopremljen, to sam se interesirao gdje se nalazim, našto su mi ljudi, koji su prije mene u taj logor bili dovedeni, rekli da bolje neka ništa ne pitam. Istoga ili drugoga dana, bio sam u tom radničkom logoru sreo svoje kumove Nikolić Janka i Antuna iz Pušće Bistre, koji su se u tom logoru nalazili već dva tjedna. Oni su bili toliko mršavi i obrašteni bradama, da ih ja nisam ni prepoznao. Oni su mi pričali da su već trebali biti pobijeni u tom logoru, pa da su već bili iskopali i jame u koje su trebali biti bačeni, međjutim da su ipak bili pošteđeni i poslani u grupu za vršenje teških fizičkih radova. Nikolić Janko mi je pričao, da s druge strane Save ustaše ubijaju cigane, te da je on zakopavao neke pobijene žrtve, a među njima da je pronašao i svoju vlastitu ženu i djecu...“⁶³

Štefan je u jasenovačkom logoru obavljao poslove poput kopanja jama za grobnice i određene poljoprivredne poslove (npr. sadnje graha):

„...Drugog dana ujutro mi smo bili poslani radi kopanja nekog graha i radili smo sasvim u blizini ciganskog logora u kojem se je nalazila moja žena i djeca. Iz tog logora protekle noći bila je odvedena gotovo polovina zatočenika, koji su samnom bili došli prijašnjeg dana. Moja žena, koja me je primjetila, vikala mi je preko žice, da se boji za sudbinu svoju i svoje djece, a ja sam bio zamolio ustašu, koji nas je čuvao, da mi dozvoli da s njom časkom porazgovaram, što je ovaj odbio, rekavši mi da koliko sam sa ženom razgovarao, da je to sve, te da više s njom ne ću razgovarati. Istog dopodneva negdje oko 11 sati, u taj logor bila je ušla grupa ustaša koja je zapovjedila svim ciganima, da skinu gornje rublje, i cipele, pa su ih sasvim vezali žicom za ruke i to dvojicu ljudi zajedno, i odveli nekuda iz logora. Nakon toga, od njih se u taj logor nije više nitko povratio...“⁶⁴

Također je u samom jasenovačkom logoru svjedočio brojnim zločinima nad Romima i drugim logorašima:

„...Idućeg dana vidio sam sa nasipa, jer se je logor nalazio kraj obale Save, na drugoj strani obale otprilike 150 – 200 metara udaljeno, kako su ustaše bacale u visu malu djecu i dočekivali ih na bajunete. Video sam da je na taj način ubijeno 6 ili 7 djece. Petog dana ja sam sa jednom grupom cigana prebačen čamcem na južnu obalu Save i tu smo podijeljeni u 4 grupe, pa nam je bilo stavljeno u zadatak da kopamo u zemlji velike jame. Na rad nas je moglo biti ukupno oko 50 ljudi, a ove jame su bile od obale Save udaljene otprilike 200 metara. Jame su bile veličine otprilike 10 metara u kvadrat, a bile su gotovo još i nešto dublje. Svakog dana smo iskopali 4 takove jame, a radili smo od 7 sati izjutra pa do 16 sati poslije podne. Odmah prvoga dana ja sam sa jednom grupom cigana zatrpavao ranije iskopane jame. U tim jamama na-

⁶³ Isto.

⁶⁴ Isto.

lazili su se pobijeni cigani muškarci, žene i djeca. Ja sam tog dana zatrpao 7 takovih jama, a u svakoj jami se je nalazilo 40 – 50 pobijenih ljudi. Po ranama se je vidilo da su žrtvama lubanje razbijene nekim teškim predmetom, vjerojatno batom, a bilo je dosta pobijenih kojima su bili rasporeni trbusi, tako da su im ispala crijeva. Nekim žrtvama su bila odsječena uha i ruke. Izvjestan broj žrtava nalazio se je pobijen izvan jama, pa smo ih skupljali i bacali u jame, a zatim zatrpavali. Ja sam na južnoj obali Save rado kod iskopavanja jama ukupno 9 dana. Svakoga dana nailazili smo na isti prizor. U jamama koje smo bili iskopali ranijeg dana, nalazili samo pobijene cigane, i to muškarce, žene i djecu, od koji je većina bila samo u donjem rublju, a neki koji su imali lošija odijela bili su ubijeni u odijelima. Svi su oni pobijeni uglavnom maljevima, pa su imali razbijene lubanje. Za vrijeme našeg rada vidjeli smo, da su i to obično poslije podne, sa sjeverne strane Save iz logora dopremene grupe cigana, koji su bili smješтовani u neke napuštene kuće koje su se nalazile na južnoj obali Save. Oni su bili vjerojatno likvidirani noću nakon našeg odlaska, jer smo redovno svakog jutra nalazili, u ranije iskopanim jamama, čitave gomile pobijenih ljudi. Za vrijeme svog rada kod kopanja jama, za žrtve ustaških pokolja, ja na svoje oči nisam vidio likvidiranje zatočenih cigana, njihovih žena i djece, ali sam kroz 9 dana svakog jutra, vidio i zajedno s ostalim ciganima zakapao čitave gomile ubijenih cigana...“⁶⁵

Nakon 14 dana boravka u jasenovačkom logoru, Štefan se odlučio za bijeg:

„...Budući da je rad u logoru bio veoma naporan, a hranili su nas vrlo slabo, to sam ja ubrzo propao i osjetio sam da ne ću moći dugo raditi na tako teškom poslu. Budući da se je u logoru znalo, da će svaki onaj koji više nije sposoban za fizičke poslove biti ubijen, to sam ja s još jednom grupom cigana, koji su samnom radili, na kopanju jama, odlučio da ću pobjeći iz logora, čim nam se pruži prilika. Stvarno 14-og dana mog boravka u logoru, jedne noći uspio sam se provući ispod bodljikave žice i pobjeći iz logora. Tom prilikom zajedno samnom pobjegli su Nikolić Andrija, koji sada živi u Zagrebačkoj Dubravi, Nikolić Mato, za kojeg neznam sada gdje se nalazi, Nikolić Štefan iz Kurilavca, kot. Vel. Gorica, Nikolić Štefan koji sada živi u Garešnici, Levaković Stevo, zvan Mikša, za kojeg sada neznam gdje se nalazi, Nikolić Imbro, sa boravištem u Zagrebačkoj Dubravi i Nikolić Antun, koji sada boravi negdje u Slavoniji. Nakon svog bijega ja sam se prebacio u Sloveniju, gdje sam negdje u mjesecu junu iste godine, uhvaćen po Nijemcima i doveden najprije u koncentracioni logor Garmisch u Austriji, zatim u koncentracioni logor Salzburg, a napokon u koncentracioni logor Dachau, gdje sam dočekao oslobođenje...“⁶⁶

Iako je uspio pobjeći iz jasenovačkog logora, ponovno su ga uhitili i deportirali u nekoliko logora u Austriji i Njemačkog, u kojima je uspio preživjeti.

Slijedeći Rom koji je preživio Drugi svjetski rat bio je Stjepan Nikolić iz Velike Gorice, koji je poput Štefana svjedočio 4. travnja 1952. u Uredu Kotarskog javnog tužništva Velika Gorica. Stjepan opisuje svoju deportaciju u jasenovački logor:

„...datuma se točno ne sjećam, ali je to bilo otprilike u početku svibnja 1941 godine, kada su došle ustaše po mene i ostalu moju familiju i to moju ženu, petero djece, oca, dva brata i tri sestre, te su nas iz Plesa, gdje sam tada stanovao sa ostalim ciganima, koji su bili u tom mjestu odveženi i to najprije na sajmište u Vel. Gorici, gdje smo se

⁶⁵ Isto.

⁶⁶ Isto.

grupirali sa čitavog kotara Velika Gorica, te nas je moglo biti do hiljadu. Nakon dva dana bili smo odvedeni pod pratnjom ustaša na željezničku stanicu V. Gorica ukrcani u vagone i odveženi do Jasenovca...“.⁶⁷

Iz Stjepanovog iskaza uočljiva je vjerojatna pogreška u navođenju početka svibnja 1941. kao vremena u kojem je bio deportiran u jasenovački logor zajedno sa svojim sunarodnjacima. Deportacija se vjerojatno dogodila godinu dana kasnije, a potrebno je imati na umu kako su prvi logoraši u jasenovački logor dolazili u kolovozu 1941.⁶⁸ Ovoj pretpostavci ide u prilog „Izvjješće o položaju – petnaest dnevni izvješće“ od 28. svibnja 1942., koje je kotarska vlast u Velikoj Gorici uputila nadležnim vlastima u Velikoj župi Progorje;

„...Od strane zapovjedništva Ustaške nadzorne službe dobiven je nalog, da se imade očistiti okolica grada Zagreba od cigana. Pod tom okolicom razumjeva se i područje kotara Vel. Gorica. Taj nalog je stigao ovoj oblasti dana 28. svibnja 1942 godine, te su u tom smislu i poduzete mjere kako bi kotar Vel. Gorica bio očišćen od cigana i da isti budu otpremljeni prema navedenom nalogu u sabirni radni logor Jasenovac. Postupak je određen tako, da se sa tom akcijom imade započeti na području pojedinih upravnih občina na dan 29. svibnja 1942 godine u 8. sati prije podne uz sudjelovanje oružništva, članova ustaške pripremne bojne kotar Vel. Gorica, a administrativni posao da imade obaviti dotično občinsko poglavarstvo. Nad dan 20. svibnja 1942 godine svi sakupljeni cigani imadu se dopremiti u mjesto Vel. Gorica, gdje će biti privremeno smješteni u logor pod stražom, a odavde otpremljeni u Jasenovac na daljni postupak...“.⁶⁹

Iz ovog dokumenta je jasno kako se deportacija Roma iz Velike Gorice odvijala krajem svibnja 1942.

Stjepan zatim opisuje dolazak i smještaj u jasenovački logor:

„...Došavši tamo bili smo svi u zatvorenim vagonima 36 sati, nakon čega su vagone otvorili i nas grupisali na jednoj livadi ogradjenoj bodljikavoj žicom visokom oko 3 i pol do 4 metra sa par prolaza a kojima su bili stražari ustaše. Nakon toga poslije jeda [jednog, op.a.] dana su žene i djecu grupisali odvojeno od nas muškaraca i tjerali prema Uni i to nas muškarce vezavši nam ruke na leđjima sa komadom žice dugim oko polametra...“.⁷⁰

Stjepan je poput Štefana Nikolića bio izdvojen za određene poslove u jasenovačkom logoru što mu je omogućilo da bude svjedokom masovnih ubijanja u logoru:

„...Ja sam sa još 34 cigana bio izvadjen od velike grupe, te sam bio dodijeljen na rad oko okopavanja krumpira i na čišćenju korova uz štreku, koja vodi prema Novskoj. Istog dana naše žene i djeca bili su odvedeni po ustašama do iskopanih jama veličine 6 met. x 8 m., a visoke oko 3 metra odnosno 4 metra, te su tamo bile zajedno sa djecom

⁶⁷ Hrvatski državni arhiv, Javno tužilaštvo SR Hrvatske, sign. HR-HDA-421, kut. 128, Stjepan Nikolić – iskaz.

⁶⁸ Isto.

⁶⁹ Državni arhiv u Zagrebu, Kotarska oblast Zagreb, sign. HR-DAZG-23, kut. 8, br. 249-Pr-1942.

⁷⁰ Isto.

ubijene. Na taj rad oko čišćenja štreke odlazio sam kroz 8 dana, koliko sam se nalazio u logoru Jasenovac i svaki dan uz pratnu ustaša vidjao sam kako vode velike grupe cigana po nekoliko stotina, do iskopanih napred opisanih jama i gdje ih ubijaju i to na stotine, do iskopanih napred opisanih jama i gdje ih ubijaju i to na slijedeći način: muškarci cigani svaki je bio vezan žicom rukama na leđjima i stajali su u dvojnim redovima jedan za drugim u koloni, a sa svake strane čuvani od ustaša sa strojnicama uperenim na gotovs. Prva dvojica bila su odmah do jame te su pod prijetnjom čuvara ustaša morali da skaču u jamu, dok je na rubu iste bilo sva ustaše – krvnika svaki sa po veliki željeznim čekićem, koji su prilikom dolaska na rub jame svakog udarali čekićem u čelo. Tako je išlo redom sve dvojica po dvojica, dok se ne bi uništila čitava ta kolona. Ukoliko netko od cigana nije htio sam da ide u jamu, bio je piknut bajunetom po čuvaru – ustaši tako da je u padu u jamu bio udaren po drugom ustaši čekićem po čelu. Kad se je rupa napunila tim lješevima, medju kojima nijesu svi bili odmah mrtvi, ista bila zatrpavana najprije jednim tankim slojem zemlje, a zatim krečom, te sam svaki puta vidio, kako se je površina te rupe gibala, a to mislim uslijed toga, što su ljudi još bili živi zatrpani, te su to se održavali pokreti disanja. Rupe su zatrpavali, kako sami cigani, tako i židovi, koje su također kasnije ubijali na naprijed opisan način. U slučaju da kolona određenih cigana odnosno židova, te pravoslavaca za ubijanje nije bila prevelika odnosno dovoljna, da zatrpa u potpunosti iskopanu jamu, u tom slučaju jama je bila prekrivena zemljom i krečom na opisan način i dovedena je zatim druga kolona, te ponovno na isti način pobijena i prekrivena. Koliko sam ja mogao procijeniti, tu je bilo kroz osam dana, koliko sam se ja nalazio u logoru, ubijeno oko 10 – 15.000 cigana, a za židove i pravoslavce ne bi znao reći...⁷¹

Nakon osam dana u logoru, Stjepan se zajedno s nekoliko svojih sunarodnjaka odlučio na bijeg iz logora:

„...Meni su ustaše pobili svu moju porodicu, koju sam prema članovima napred naveo, tako da sam ja jedini izvukao živu glavu i to na taj način, da sam deveti dan po dolasku u logor zajedno sa Nikolić Jankom iz Velike Gorice, Nikolić Nikolom iz Vukovine, Lakatuš Jankom iz Novog Čića, pobjegao oko jedan sat u noći kroz jedan jarak, koji je prolazio ispod bodljikave žice, koja je služila kao ograda logora, pužući potrbuške i prebacivši se preko Save za Medjurić, gdje smo bili zatečeni od šestorice civila ustaša, koji su nas ganjali, te je bio uhvaćen Nikolić Nikola iz Vukovine i istog su ti civili – ustaše sa sjekirama na komade isjekli, dok je nama trojci uspjele pobjeći, od kojih je Lakatuš Janko nakon izvjesnog vremena bio pronađen po ustašama i odveden, a za kojeg nisam nikada ništa čuo. Ovo naprijed što sam iznio poznato mi je iz vlastitog zapažanja i to što sam vidio na taj način svaki dan, kad sam po nekoliko puta prolazio mimo tih jama, odlazeći na rad na kakvo krčenje šuma, korova i slično, tu sam vidio otprilike oko 30 opisanih jama sve oblivene krvlju. O ovome bi mogao također jasno iskazati i moj znanac Nikolić Janko, koji je čitavo vrijeme bio zajedno sa mnom, kako doveden u logor, tako i bio u logoru i samnom utekao...“⁷²

Stjepan je za razliku od Štefana nakon uspješnog bijega iz jasenovačkog logora uspio do kraja rata izbjegavati ponovna uhićenja i deportiranja u logore. No, Štefanov i njegov iskaz govori o surovom i represivnom ustaškom progonu romskog stanovništva u NDH.

⁷¹ Isto.

⁷² Isto.

O razmjerima stradanja Roma sa zagrebačkog područja

Broj stradalih Roma zasigurno je jedno od središnjih pitanja na koje je potrebno odgovoriti kako bi se shvatili razmjeri njihova stradanja u NDH. Štoviše, u hrvatskoj javnosti nisu rijetki pokušaji manipulacije upravo brojem stradalih Roma kako bi se dokazali određeni revizionistički stavovi u odnosu na ovo pitanje.⁷³ O razmjerima stradanja romskog stanovništva u Hrvatskoj tijekom Drugoga svjetskog rata u najkraćem i najslikovitijem obliku dovoljno je reći kako su predratni popisi stanovništva zabilježili oko 15 000 Roma (1931.), a prvi poslijeratni popis stanovništva iz 1948. zabilježio ih je samo 405 na području Hrvatske i 442 na području Bosne i Hercegovine. Iz toga je uočljivo kako je romsko stanovništvo na području NDH gotovo u potpunosti demografski uništeno, iako se tim „službenim podacima“ uvijek treba koristiti s velikim oprezom uslijed metodoloških i drugih pitanja (poput etničke mimikrije Roma).⁷⁴ U „Poimeničnom popisu žrtava koncentracijskog logora Jasenovac 1941. – 1945.“ trenutno su popisane 16173 romske žrtve.⁷⁵

Tabela 4. Broj ubijenih Roma na zagrebačkom području prema „Poimeničnom popisu žrtava koncentracijskog logora Jasenovac 1941. – 1945.“

Kotar	Mjesto	Broj ubijenih Roma
Dugo Selo	Lupoglav	74
	Ukupno	74
Kutina	Banova Jaruga	1
	Stupovača	1
	Kutina	3
	Stručec	13
	Gornja Jelenska	3
	Ukupno	21

⁷³ Koić, Banić, Nema nikakvih dokaza, str. 38 – 47; Kajtazi, Vjerujem da je u Jasenovcu.

⁷⁴ Tomasevich, *Rat i revolucija u Jugoslaviji*, str. 676–677; Potrebno je imati na umu kako su neki znanstvenici iznijeli različite brojke o ubijenim Romima u NDH. Narcisa Lengel-Krizman navela je brojku od 8570 romskih žrtava (uključujući oko 3000 neidentificiranih osoba), Antun Miletić navodi brojku o 19 532 ubijenih Roma s područja današnje Republike Hrvatske i 4126 Roma s područja današnje Bosne i Hercegovine ubijenih samo u jasenovačkom logoru; *Lengel - Krizman, Genocid nad Romima*, 60–61; Miletić, Ubijeni u koncentracijskom logoru Jasenovac 1941–1945, str. 445–450, 793–798; Zatim Milan Bulajić navodi 40 000, Rajko Đurić između 40 000 i 60 000, Manachem Shelah i Dennis Reinhartz 26 000, Ferdo Čulinović 30 000, Jozo Tomasevich 20 000, a Ivo Goldstein 15 000 ubijenih Roma u NDH; Bulajić, Ustaški zločini genocida, str. 83; Biondich, Persecution of Roma, str. 39; Geiger, Ljudski gubici, str. 699 - 749; Đurić, *Povijest Roma*, 108; Čulinović, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, str. 324–325; Tomasevich, *Rat i revolucija u Jugoslaviji*, 6str. 76.

⁷⁵ „Pregled i pretraga poimeničnog popisa žrtava KCL Jasenovac 1941.–1945.“, pristup ostvaren 13.07.2020., <http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7618>.

Samobor	Bregana	1
	Rakov Potok	37
	Sveti Martin pod Okićem	6
	grad Samobor	4
	Kerestinec	48
	Strmec	37
	Kalinovica	5
	Stupnik	10
	Stupnički Obrež	5
	Ukupno	153
Sveti Ivan Zelina	Biškupec	2
	Blaževdol	3
	Breg Mokrički	1
	Donja Zelina	45
	Donje Orešje	1
	Hrastje	25
	Krečaves	12
	Križevčec	2
	Marinovec	5
	Pretoki	5
	Sveti Ivan Zelina	3
	Ukupno	104
Velika Gorica	Gornja Lomnica	1
	Jagodno	1
	Lazina Čička	9
	Lukavec	6
	Novo Čiče	11
	Petrovina Turopoljska	7
	Pleso	12
	Velika Gorica	5
	Zablatje Posavsko	17
	Ukupno	69

Grad Zagreb	Sveta Klara	22
	Kupinečki Kraljevec	8
	Glogovec Zaprudski	42
	Otočec Zaprudsk	33
	Hudi Bitek	25
	Podbrežje	9
	Žitarsko	3
	Sesvete	3
	Odra	18
	Otočec Zaprudski	33
	Zagreb Grad	92
	Ukupno:	288
Ukupno ubijenih Roma	709	

Izvor: Poimenični popis žrtava koncentracijskog logora Jasenovac 1941. – 1945.⁷⁶

Ukoliko se usporede podaci iz Poimeničnog popisa žrtava koncentracijskog logora Jasenovac 1941. – 1945. sa brojem Roma u Velikoj župi Prigorje i Gradu Zagrebu (prema podacima iz popisa stanovništva 1931.) vidljivi su veliki demografski razmjeri stradanja romske zajednice na zagrebačkom području. Slične razmjere stradanja Roma pokazuju podaci iz prvog poslijeratnog popisa stanovništva koji je proveden 1948. Tako su na zagrebačkom području popisana su samo tri Roma (u Gradu Zagrebu) od ukupno 405 Roma u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj. Iz ovoga može se zaključiti kako je predratna romska zajednica na zagrebačkom području gotovo u potpunosti bila uništena.

Zaključak

Romi su se na zagrebačko područje naselili najkasnije u drugoj polovini XIV. st. i prema postojećim izvorima oni su činili integrirani dio kasnosrednjovjekovnog zagrebačkog društva. Do negativne promjene odnosa prema Romima dolazi u XVI. st. kada vlasti započinju represivno – asimilacijsku i anticiganističku politiku progona Roma, a koja je svoj vrhunac imala za vrijeme Drugoga svjetskog rata. Profašističke ustaške vlasti u novoosnovanoj NDH progone Rome smatrajući ih „parazitima“ i opasnošću za hrvatsko rasno čisto društvo. Prvi korak u rješavanju „ciganskog pitanja“ u NDH bilo je donošenje rasnih zakona kojima su Romi ostali izvan zaštite društva (bez građanskih prava). Zatim je slijedilo popisivanje Roma u ljeto 1941., a dobiveni podaci poslužili su ustaškim vlastima u provođenju odluke od 19. svibnja 1942. o deportaciji svih Roma u jasenovački koncentracijski logor. Slijedilo je masovno deportiranje Roma u jasenovački logor, gdje je većina Roma sa zagrebačkog područja bila ubijena. Primjer genocida nad Romima sa zagrebačkog

⁷⁶ Na ovim podacima posebno zahvaljujem Đorđu Mihoviloviću, višem kustosu u Spomen – području Jasenovac.

područja za vrijeme Drugoga svjetskog rata jedan je od bolje dokumentiranih slučajeva uništenja romskih zajednica na lokalnim razinama, unutar kojeg su vidljivi razmjeri genocidne politike ustaške vlasti u NDH.

Izvori i literatura

Arhivski i neobjavljeni izvori

Hrvatski državni arhiv, Zagrebačka županija, Acta Comitatus Zagradiensis, Publico politica, sign. HR-HDA-34.

Hrvatski državni arhiv, Unutarnji odjel zemaljske vlade, sign. HR-HDA-79.

Hrvatski državni arhiv, Republički zavod za statistiku SRH, sign. HR HDA - 367.

Hrvatski državni arhiv, Zavod za kolonizaciju NDH, sign. HR-HDA-246.

Hrvatski državni arhiv, Banovina Hrvatska. Odjel za unutarnje poslove, sign. HR-HDA-157.

Hrvatski državni arhiv, Ustaška nadzorna služba- Ured II Ustaška obrambena služba, sig. HR-HDA-248.

Hrvatski državni arhiv, Javno tužilaštvo SR Hrvatske, sign. HR-HDA-421.

Državni arhiv u Zagrebu, Upravna općina Kustošija, sign. HR-DAZG-1050.

Državni arhiv u Zagrebu, Kotarska oblast Zagreb, sign. HR-DAZG-23.

Vojni arhiv Republike Srbije, Nezavisna Država Hrvatska

Objavljeni izvori

Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u Sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941. – 1945., knjiga I (ožujak – prosinac 1941.). Zagreb: Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1981.

Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj: 1941–1945., knjiga II (siječanj—lipanj 1942). Zagreb: Savjet za izdavanje, Građe za povijest NOP-a i socijalističke revolucije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941–1945, 1984.

Tkalčić, Ivan Krstitelj ur., *Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice Kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, sv. 5, *Knjige sudbenih poziva i presuda (god. 1375.–1391.)*. Zagreb: Brzotiskom Karla Albrechta, 1898.

Tkalčić, Ivan Krstitelj, ur., *Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice Kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, sv. 6, *Knjige sudbenih poziva i presuda (god. 1412.–1448.)*. Zagreb: Brzotiskom Karla Albrechta, 1900.

Tkalčić, Ivan Krstitelj ur., *Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice Kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, sv. 9, *Knjige o posjedih (god. 1384–1440.)*. Zagreb: Brzotiskom Karla Albrechta, 1903.

Tkalčić, Ivan Krstitelj ur., *Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice Kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, sv. 10, *Knjige o posjedih (god. 1441–1470.)*. Zagreb: Brzotiskom Karla Albrechta, 1904.

Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije, sv. I (–1905.). Zagreb: Statistički ured Kr. Hrv.-Slav.-Dalm. zemaljske vlade, 1913.

Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije, sv. II (1906.–1910.). Zagreb: Statistički ured Kr. Hrv.-Slav.-Dalm. zemaljske vlade, 1917.

Zločini na jugoslavenskim prostorima u Prvom i Drugom svetskom ratu: Zbornik Dokumenta, sv. 1 *Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941.–1945.* Beograd: Vojnoistorijski institut, 1993.

Literatura

- „Glavna skupština gospodarsk. društva dne 15. prosinca 1886.“, *Narodne novine*, 16.12.1886., br. 287, str. 2.
- „Narodno gospodarstvo: Glavna skupština hrvatsko – slavonskoga gospodarskog društva“, *Obzor*, 17.12.1886., br. 288, str. 5.
- “Proti ciganom“, *Obzor*, 5.11.1888., br. 254, str. 3.
- “Predlozi gospodarskih podružnica za glavnu skupštinu hrv. slav. gospodarsk. društva“, *Gospodarski list*, 20.1.1889., br. 2, str. 14 - 15.
- „Cigani“, *Banovac*, 13.8.1910., br. 33, str. 2.
- „Progon cigana s gradskog područja“, *Obzor*, 28.07.1930., br. 171, str. 3.
- „Cigani su osnovali svoje selo kod Sv.Klare“, *Jutarnji list*, 5.03.1931., br. 6856, str. 4.
- „Cigane treba prisilit na prisilan rad, da budu od koristi“, *Jutarnji list*, 9.05.1933., br. 7641, str. 8.
- „Cigani s područja Zagreba moraju se prijaviti“, *Hrvatski narod*, 19.07.1941., str. 7.
- „Zigeuner müssen sich polizeilich melden“, *Deutsche Zeitung in Kroatien*, 19.7.1941., str. 4.
- „Hrvatska se sela čiste od cigana“, *Nova Hrvatska*, 03.06.1942., str. 8.
- „Hrvatska rješava pitanje Cigana“, *Hrvatski narod*, 14.06.1942., str. 4.
- Antigypsyism – a Reference Paper (version June 2017), dostupno na <http://antigypsyism.eu/wp-content/uploads/2017/07/Antigypsyism-reference-paper-16.06.2017.pdf> (pristupljeno 13.07.2020.)
- Biondich, Mark, „Persecution of Roma – Sinti in Croatia, 1941. – 1945.“, *Roma and Sinti: Under- Studied Victims of Nazism*, ur. Paul A. Shapiro, Robert M. Ehrenreich, Washington: United States Holocaust Memorial Museum, Center for Advanced Studies, 2002, str. 33 - 48.
- Bučin, Rajka, Prilog poznavanju institucija: zakonski okvir rada velikih župa NDH, *Arhivski vjesnik*, 44, 2001, str. 209–225.
- Bulajić, Milan, *Ustaški zločini genocida i suđenje Andriji Artukoviću 1986. godine*, knj. 2. Beograd: Rad, 1988.
- Ciolan, Valeriu Nicolae, *The Role of Diplomacy in Achieving Representation and Participation for the Roma*, dissertation Faculty of Arts University of Malta, 2006., dostupno na [http://www.diplomacy.edu/sites/default/files/23082010104317%20Nicolae%20\(Library\).pdf](http://www.diplomacy.edu/sites/default/files/23082010104317%20Nicolae%20(Library).pdf) (pristupljeno 13.07.2020.)
- Čulinović, Ferdo, *Okupatorska podjela Jugoslavije*. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1970.
- Dedijer, Vladimir, *Vatikan i Jasenovac: dokumenti*. Beograd: Izdavačka radna organizacija Rad, 1987.
- Džemaludinović, Muhamed, „Jedno svjedočanstvo naše humanosti iz ratnih dana“, *Takvim*, 36, 1971, str. 72 - 73.
- Đurić, Ljuban, *Banijski partizanski odredi: 41–45*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1988.
- Đurić, Rajko, *Povijest Roma: prije i poslije Auschwitza*. Zagreb: Prosvjeta, 2007.
- Geiger, Vladimir, „Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili ‘okupatori i njihovi pomagači’: brojidbeni pokazatelji (procjene, izračuni, popisi)“, *Časopis za suvremenu povijest*, 43, 2011., br. 3, str. 699 - 749.
- Goldstein, Ivo, *Hrvatska 1918–2008.*, Zagreb: Novi Liber; Europapress holding, 2008.
- Hadžijahić, Muhamed, „Bosanski Romi 1941/1942. godine“, *Naše teme*, 28, 1984., br. 7–8, str. 1313 - 1323.
- Hrečkovski, Slavica, „Progona i deportacije slavonskih Roma u koncentracioni logor Jasenovac“, *Krugli stol 21. travnja 1984.*, ur. Dobrila Borović. Jasenovac: Spomen-područje Jasenovac, 1985., str. 35 - 38.
- Janjatović, Zoran. *Deca careva, pastočard kraljeva: Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918 – 1941*. Beograd: INIS, 2005.

- Kajtazi, Veljko, Vjerujem da je u Jasenovcu ubijeno više Roma nego što ih je uopće i bilo!, dostupno na <https://narod.hr/hrvatska/veljko-kajtazi-vjerujem-da-jasenovcu-ubijeno-vise-roma-sto-ih-uopce-bilo> (pristupljeno 13.07.2020.).
- Karbić, Damir, „Marginalne grupe u hrvatskim srednjovjekovnim društvima od druge polovine XIII. do početka XVI. stoljeća“, *Historijski zbornik* 44/1, 1991., str. 43 - 76.
- Kevo, Mario, „Počeci logora Jasenovac“, *Scrinia Slavonica*, 3, 2003., str. 471 - 499.
- Klemenčić, Mladen, „Promjene upravno-teritorijalnog ustroja Hrvatske 1918–1992“, *Hrvatske županije kroz stoljeća*, ur. Franko Mirošević. Zagreb 1996, str. 123 - 148.
- Koić, M., Banić, Nikola, „Nema nikakvih dokaza o masovnoj likvidaciji Roma u Jasenovcu“, *Hrvatski tjednik*, 27.IV. 2017., br. 657, str. 38 - 47.
- Kovačević, Daniel, „Prvi dan u logoru Jasenovac“, *Riječi koje nisu zaklane*, ur. Simo Brdar. Jasenovac: Spomen-područje; Prijedor: Nacionalni park Kozara, 1989., str. 105 - 141.
- Kovačević, Veljko, „Od Njemačke do Zagreba“, *Zbornik sjećanja Zagreb 1941–1945.*, knj. I, ur. Lutvo Ahmetović... et al. Zagreb: Gradska konferencija SSRNH: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske: Školska knjiga, 1982., str. 235 - 240.
- Lengel-Krizman, Narcisa, Prilog proučavanju terora u tzv. NDH: Sudbina Roma 1941 - 1945, *Časopis za suvremenu povijest*, 18, 1986., br. 1, str. 30 - 32.
- Majetić, Dragutin, „U logoru cigana: „Skuhala sam čorbu od zelenog lišća“. *Hrvatska Danica* 1, 1937., br. 5, str. 5.
- Maštrović, Ljubomir, „Kako bi cigani postali radiše?“, *Dom*, 8. V. 1929., str. 5.
- Matijević, Pavao „Rasna pripadnost“, *Glasnik biskupija bosanske i srijemske*, 15.04.1942., str. 52 - 53.
- Miletić, Antun, *Ubijeni u koncentracijskom logoru Jasenovac 1941–1945*. Jagodina: Gambit, 2011.
- Pavlek, Mihovil (Miškina), „K agrarnoj reformi ili- što ćemo s ciganima?“, *Razgovor* 1, 1920., br. 2-3, str. 37- 38.
- Pavličević, Dragutin, *Povijest Hrvatske*, Zagreb: Naklada Pavičić, 2007.
- Riffer, Milko, *Grad mrtvih: Jasenovac 1943*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske, 1946.
- Sobolevski, Mihael, „Konzultirati dopunske izvore“, *Naše teme*, 30, 1986, br. 9, str. 1281 - 1287.
- Tomasevich, Jozo, *Rat i revolucija u Jugoslaviji: okupacija i kolaboracija: 1941–1945*. Zagreb: EPH; Novi liber, 2010.
- Vojak Danijel „Romi u popisima stanovništva iz 1921. i 1931. na području Hrvatske“, *Migracijske i etničke teme*, 20, 2004, br. 4, str. 447 - 476.
- Vojak, Danijel, Papo, Bibijana, Tahiri, Alen „Dokumenti“. *Stradanje Roma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941. - 1945.*, Zagreb: Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“, Romsko nacionalno vijeće, 2015., str. 61 - 369.
- Vojak, Danijel, *Romi u Prvome svjetskom ratu u Hrvatskoj 1914. - 1918*. Zagreb: Romsko nacionalno vijeće, 2015.
- Vojak, Danijel, *U predvečerje rata: Romi u Hrvatskoj 1918. - 1941*. Zagreb: Romsko nacionalno vijeće - Udruga za promicanje obrazovanja Roma u Republici Hrvatskoj “Kali Sara”, 2013.
- Zatluka, Ivan, „Ciganski problem“, *Podravske novine*, 03.9.1938., str. 2.

SUMMARY

Genocidal Killings of Romanies in the Broader Area of Zagreb during World War II, 1941–1945

Danijel Vojak

The Roma settled in the Zagreb area in the second half of the 14th century and were integrated into Zagreb's late medieval society. The 16th century saw a negative change in the attitude and perception of the Roma, which was marked by the beginning of the authorities' repressive assimilationist and anti-Gypsy policy of persecution of Roma, which culminated during World War II. The pro-fascist Ustasha authorities in the newly established Independent State of Croatia (ISC) persecuted the Roma, considering them as "parasites" and a threat to the racially pure Croatian society. The first step in resolving the "Gypsy question" in the ISC was the enactment of racial laws that left Roma without the protection of society and civil rights. This was followed by a census of Roma conducted in the summer of 1941; the obtained data were used by the Ustasha authorities to implement the decision of 19 May 1942 to deport all Roma to the Jasenovac concentration camp. A mass deportation of Roma to the Jasenovac camp followed, where most Roma from the Zagreb area were killed. The paper at hand demonstrates by way of example of Roma from the Stupnik area the mechanisms of destruction used by the Ustasha authorities. An analysis of Romany survivors' testimonies demonstrates the process of genocidal extermination of Roma on an individual level. The example of genocide committed against Roma from the Zagreb area during World War II is currently one of the most documented cases of destruction of Roma communities at the local level as part of the genocidal policy of the Ustasha government in the Independent State of Croatia.

Jubileji

Dr. Jože Prinčič – sedemdesetletnik

Jože Prinčič, upokojeni znanstveni svetnik Inštituta za novejšo zgodovino (INZ), se je rodil 24. julija 1951 v Ljubljani in sodi med vodilne slovenske zgodovinarje, zagotovo pa je vodilni gospodarski zgodovinar za obdobje 1945–1991. Leta 1976 je diplomiral iz zgodovine in sociologije na Filozofski fakulteti (FF) v Ljubljani, leta 1991 na isti fakulteti tudi doktoriral, leta 2001 pa je že dosegel naziv znanstveni svetnik na INZ, kjer se je zaposlil leta 1984.

Predtem je bil v letih 1976–1983 kot arhivist zaposlen v Arhivu RS, njegova poklicna pot pa se je začela leta 1975, ko je kot absolvent začel s poučevanjem zgodovine na osnovni šoli Vide Pregarc v Ljubljani. V skladu z duhom tedanjega časa si je v republiškem arhivu prizadeval raziskati delovanje, organizacije in arhivsko gradivo Predsedstva SNOS, odnos nastajajoče slovenske oblasti v letih 1944 in 1945 ter značilnosti razvoja uprave MLO Ljubljana v prvem desetletju po koncu druge svetovne vojne.

Jožeta sem spoznal jeseni leta 2007. Predtem sem poznal in bral le njegova dela. Najinega prvega srečanja se zelo dobro spomnim. Kot novopečenega mladega raziskovalca me je v njegovo pisarno na INZ peljal vodja raziskovalnega programa. Jože je deloval zelo strogo in resno, njegove prve besede pa so bile: »Ja, bomo videli, kaj bo s tega fanta, kar tako na pamet težko rečem, bo čas pokazal«. Ko je prebral moj prvi prispevek, mi je rekel, »ni bogvekaj«. Priznam, da sem njegovo mnenje vzel resno, ker sem se zavedal, da gre za konstruktivno kritiko in danes, ko gledam nazaj, je imel še kako prav. Z današnje perspektive tudi sam nisem ponosen na začetke. Z Jožetom sva sčasoma postala kolega v pravem pomenu besede. S ponosom povem, da sem čutil, da me je »vzel za svojega«. Zagotovo sem si zaupanje moral pridobiti, njegovi roki, ki mi jih je kot mentor določil, so bili kratki, a vedno sem se jih držal, prav tako vseh njegovih nasvetov. Jože je resnicoljub in mož beseda. Tako delovnega, tako redoljubnega in načelnega človeka še nisem srečal. Običajno je prihajal v službo okrog šeste ure zjutraj in za prav vsako uro dneva je imel načrt in določene aktivnosti. In vse do upokojitve konec leta 2014 je bilo tako. Takrat je pospravil svoj obsežen arhiv, literaturo in dokumentacijo ter se poslovil. Jože se je, eden redkih, upokojitve veselil, želel si je stran »od ponorelega sveta«.

S partnerko Marušo sta se iz Ljubljane preselila na Obalo, kjer zgodovinopisje in ostalo družbeno politično dogajanje spremlja le še mimogrede. Zavoljo miru, zdravja in nenazadnje zasluženju. Slovenskemu zgodovinopisju je dal ogromno. Bil je pionir, kar zadeva raziskave in področje gospodarske zgodovine socialističnega obdobja, njegove raziskave pa temeljijo zlasti na arhivskem gradivu, kar daje njegovemu delu znaten pomen in verodostojnost. Ko je začel z delom kot raziskovalec na INZ, je postalo težišče njegovih raziskovalnih prizadevanj novejša gospodarska zgodovina Slovencev, s poudarkom na obdobju druge jugoslovanske države. V prvih letih se je lotil proučevanja temeljnih procesov in prelomnic v gospodarskem življenju Slovencev. Posebno pozornost je v tem okviru namenil argumentirani, torej na podlagi arhivskih in drugih dosegljivih dokumentarnih virih, obravnavi procesov industrializacije, nacionalizacije in drugih oblik podržavljenja zasebnega premoženja ter značilnostih modernizacijskih procesov v slovenskem prostoru. Sledila je analiza gospodarskega sodelovanja Slovenije s sosednjimi državami, razvoja bančništva, posameznih gospodarskih panog (usnjarska industrija), podjetij (Plamen Kropa), mestnih območij (Celje, Postojna) in regij (Cona B Julijska krajina in Cona B STO), življenjske poti uspešnih politikov (Stane Kavčič), direktorjev in bančnikov ter gospodarskih društev (Zveza ekonomistov Slovenije).

Ob Jožetovi šestdesetletnici sta njegovo dotedanje delo v Zgodovinskem časopisu in Prispevkih za novejšo zgodovino temeljito predstavila kolega Zdenko Čepič in Žarko Lazarevič, zato sem bom podrobneje dotaknil kasnejšega obdobja. V zadnjih letih svojega aktivnega raziskovanja se je Jože posvetil prizadevanjem za amerikanizacijo slovenskega gospodarskega prostora, medrepubliški blagovni menjavi v drugi jugoslovanski državi, razvoju energetskega sektorja, odnosu med kolektivno individualno odgovornostjo in solidarnostjo. Pred upokojitvijo pa je izstopala raziskava gospodarsko pridobitne dejavnosti RKC na Slovenskem ter poti do slovenske narodnogospodarske suverenosti v letih 1945–1991.

Leta 2013 sta tako izšli dve njegovi znanstveni monografiji in sicer *Križ in kapital : premoženje, financiranje in podjetniška dejavnost RKC na Slovenskem in Pot do slovenske narodnogospodarske suverenosti 1945–1991*. V knjigi *Križ in kapital* gre za pregled, v naši družbi zelo občutljivega področja, finančne plati delovanja RKC. Je prvi poskus argumentirane in poglobljene zgodovinske obravnave posameznih vidikov gospodarskega, finančnega in še drugih oblik pridobitniškega delovanja RKC, katoliške stranke in laikov na Slovenskem v zadnjih sto petdesetih letih. Temelji na dosegljivem arhivskem in drugem dokumentarnem gradivu, ki ga hranijo pristojne državne ustanove ali je še v depojih vlade in njenih organov. Izjema je le rekonstrukcija dogajanja v zadnjih nekaj letih, pri katerem opisovanju se je avtor zelo opiral na časopisne članke. Razlog, da se je v delu *Pot do slovenske narodnogospodarske suverenosti 1945–1991* Prinčič osredotočal na enega najbolj pomembnih in vedno aktualnih procesov iz naše najnovejše gospodarske zgodovine, to je na načrtno vzpostavljanje temeljev slovenske narodnogospodarske organiziranosti v letih 1945–1991, ki so neločljivo povezani s pojmom suverene države, »je povezano s slabimi političnimi in gospodarskimi razmerami v naši družbi, ki se bodo lahko v naslednjih letih še zaostrole«. Za pisanje tega dela je bilo

med drugim potrebno imeti ogromno volje in velik motiv. Razlog zanj je avtor našel tudi »v povečevanju števila objav in izjav v medijih, katerih avtorji zaradi aktualnih politični potreb zgodovinska dejstva obravnavajo neobjektivno ali jih celo namerno spregledajo, vse z namenom, da bi zameglili pogled na bližnjo preteklost ali ji celo naprtili odgovornost za današnje nepoštenje in žalostno stanje družbe in gospodarstva«. Pojem narodnega gospodarstva Prinčič definira izjemno koncizno. Po njegovem je omenjeni pojem »neločljivo povezan s pojmom države, s čimer se loči od lokalnega oziroma regionalnega in mednarodnega ali svetovnega gospodarstva in predpostavlja velik in zaokrožen gospodarski sistem, ki ga sestavljajo vse pomembne proizvodne in uslužnostne dejavnosti na določenem nacionalnem ozemlju«. V časovnem loku 1945–1991 je bilo več obdobij in ločnic, v tem obdobju pa je izpolnila pogoje za preoblikovanje svojega gospodarstva iz regionalnega v narodno gospodarstvo. Knjiga, napisana z avtorju lastno natančnostjo, je izvirno znanstveno delo, ki temelji na obsežnem arhivskem gradivu, periodičnem tisku in relevantni literaturi. Skrbno izbrane fotografije in tabelarni prikazi, ne samo dopolnjujejo, temveč še dodatno osvetlijo in nadgradijo osnovno pripoved, ki s tem pridobi na svoji prepričljivosti, povednosti in žlahtnosti.

Omeniti velja tudi Prinčičev prispevek *Gospodarska zgodovina Slovencev v času druge jugoslovanske države in osamosvajanja (1945–1991)*, ki je izšel leta 2014 v zborniku *Vizija raziskav slovenske gospodarske in družbene zgodovine*, ki ga je izdala Založba ZRC. Gre za prvi tehten in argumentiran tovrsten pregled, ki ga je napisal na koncu raziskovalne poti. Razprava jasno pokaže, da je bilo ob Prinčičev prihodu na INZ gospodarsko zgodovinopisje, ki zadeva Slovence v drugi jugoslovanski državi, še v povojih, ob njegovi upokojitvi pa je bila njegova podoba že zelo pregledna in analizirana.

Leta 2018 je v sodelovanju z menoj in v soavtorstvu izšla znanstvena monografija *Slovenska industrija od nastanka do danes*. K sodelovanju me je povabil Jože, tako da brez njega knjige ne bi bilo. Predstavlja nadgradnjo in sintezo, hkrati pa tudi časovno razširitev raziskovalnega dela avtorjev. Tako celovitega in preglednega dela razvoja slovenske industrije, kot je zadevna knjiga, doslej še nismo imeli. Prvi del – gospodarsko-zgodovinski pregled, je napisan strokovno, zlasti pa jasno in berljivo, da lahko pritegne širše bralstvo in ne zgolj ozko usmerjenih strokovnjakov. Ob predstavitvi časa industrializacije v habsburški monarhiji, opisu gospodarskega razmaha v času prve jugoslovanske države, ko se slovensko ozemlje nenadoma prelevi iz gospodarsko perifernega območja v gospodarsko najrazvitejši del nove jugoslovanske države; nato analizi časa po drugi svetovni vojni, sta avtorja upoštevala in predstavila tudi gospodarske razmere tako med prvo kot med drugo svetovno vojno kot tudi razmere onkraj rapalske meje v italijanski državi v času med obema svetovnima vojnama. Avtorja sta večjo pozornost posvetila obdobju po drugi svetovni vojni in času tranzicije. V drugem delu monografije gre za prikaz razvoja slovenske industrije in njenih blagovnih znamk po posameznih panogah. Tretji del, sicer najobsežnejši del, pa zajema precej podroben in leksikalen prikaz številnih slovenskih podjetij in blagovnih znamk iz časa od konca dolgega 19. stoletja do začetka 21. stoletja. Od zgodnjih začetkov do danes so prikazana področja

energetike in primarnih surovin (rudniki, železarne, elektrarne); kovinska industrija; gradbeništvo; keramična in steklarska industrija; lesna industrija; papirna industrija; tekstilna industrija; usnjarska industrija; živilsko-predelovalna industrija; kemična in farmacevtska industrija; elektroindustrija in tiskarstvo. Delo je s svojo celovitostjo namenjena širšemu krogu bralcev, je strnjeno, pregledno in vseobsegajoče, a je v osnovi tekoče napisana knjiga o zgodovini slovenske industrije, ki lahko služi kot ekonomski učbenik za strokovnjake in študente, hkrati pa kot zelo pregledna in informativna, tudi za splošno rabo.

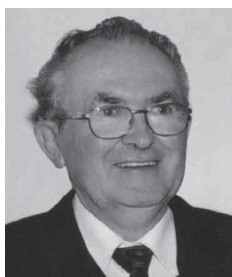
V sklop Prinčičeve poklicne dejavnosti je sodilo tudi sodelovanje v okviru podiplomskega študija na oddelku za zgodovino FF v Ljubljani. Njegova bibliografija obsega 277 bibliografskih enot in bo trajnostni pričevalec njegove kakovosti. Poleg številnih znanstvenih člankov, razprav v domačih ter tujih znanstvenih in strokovnih revijah, je avtor in soavtor 14 znanstvenih monografij. Njegova zapuščina je izjemna, po mojem mnenju žal tudi znotraj stroke premalo cenjena in poznana. Morda zato, ker ni človek, ki bi silil v ospredje, morda zato, ker je oral ledino in se ukvarjal s področjem, zlasti pa z obdobjem, kjer nekateri, tudi znotraj zgodovinopisja, operirajo le na podlagi ideoloških nazorov.

Jože Prinčič je Človek z veliko začetnico. Veliko sem se naučil od njega, še vedno sem vesel njegovih dopisov in njegovega mnenja. Kot vsi, ki s(m)o z njim sodelovali, ga poslušali, ali brali njegova dela. Dragi Jože, iskrene čestitke! Naj vam zdravje služi, uživajte v soncu in miru na Obali.

Aleksander Lorenčič

V spomin

Poslovil se je profesor dr. Jože Žontar

30. oktobra 2020 je v 89. letu sklenil svojo življenjsko pot prof. dr. Jože Žontar, arhivist in zgodovinar, častni član Arhivskega društva Slovenije. Profesorju Žontarju gre nedvomno mesto prvega poklicnega strokovnjaka za moderno arhivistiko pri nas. Odločilno je vplival na oblikovanje temeljev in razvoj slovenske arhivistike, obenem pa s širino svojih raziskav segel na različna področja zgodovine.

O vsestranskem delu profesorja Žontarja lahko preberemo v številnih prikazih: Janša–Zorn, Olga: Jože Žontar – šestdesetletnik, *Kronika* 41, 1993, št. 1, str. 32–33; Umek, Ema: Dr. Jože Žontar – šestdesetletnik. *Arhivi*, 1992, letnik 15, številka 1/2, str. 145–149;

Vifan, Sergej: Jože Žontar – šestdesetletnik. *Zgodovinski časopis* 46, 1992, št. 2, str. 255–258; Zbornik ob sedemdesetletnici dr. Jožeta Žontarja. *Arhivi* 25, 2002, št. 1, 304 str.; Umek, Ema / Košir, Matevž: Dr. Jožetu Žontarju ob življenjskem jubileju. *Arhivi*, 25, 2002, št. 1, str. 1–4; Kopač, Janez: Dr. Jože Žontar, direktor Zgodovinskega arhiva Ljubljana : (1972–1992) *Arhivi*, 25, 2002, št. 1, str. 11–18; Anžič Sonja: dr. Jože Žontar – osemdesetletnik. *Kronika* 60, 2012, št. 1, str. 149–152; Žumer, Vladimir: Prof. dr. Jože Žontar, arhivist in zgodovinar, – osemdesetletnik. *Zgodovinski časopis*, 66, 2012, št. 3/4; Kopač, Janez / Košir, Matevž: Dr. Jožetu Žontarju ob osemdesetletnici. *Arhivi*, 35, 2012, št. 2; Hodnik, Mira: In memoriam Jože Žontar (1932–2020). *Arhivi* 43, 2020, št. 2, str. 494–497; Zapis v Enciklopediji Slovenije, Slovenskem biografskem leksikonu ter na več spletnih straneh ob smrti prof. dr. Jožeta Žontarja: Arhiva Socialistične Republike Slovenije, Arhivsko društvo Slovenije, itd.

Jože Žontar se je rodil 15. marca 1932 v Kranju, kjer je obiskoval gimnazijo in maturiral leta 1950. Sledil je družinski tradiciji in se zapisal zgodovini iz katere je diplomiral leta 1955. To je bilo tudi leto, ko se je zapisal tudi arhivistiki, saj se ji je posvečal vse od prve zaposlitve v tedanjem Državnem arhivu Ljudske Republike Slovenije. Tako pri študiju, kot pri svojem delu je bil zavzet in temeljit ter je že med študijem dvakrat prejel študentsko Prešernovo nagrado za seminarski deli. V državnem arhivu je bil organizator tako imenovane zunanje službe arhiva in je v obdobju, ko je arhiv začel dobivati prve organizacijske enote, postal tudi njen vodja.

Enota je bila zadolžena za tesnejše povezave arhiva z imetniki oziroma ustvarjalci arhivskega gradiva. Pomemben pečat je dal pripravi vodnika po arhivskem gradivu Državnega arhiva in zlasti Vodnika po arhivih Slovenije. Žontar je bil motor te obsežne akcije, ki se je končala v začetku leta 1966. Kot tajnik in nato tudi predsednik pa je bil zelo aktiven še v Društvu arhivarjev Slovenije, kot se je do leta 1966 imenovalo Arhivsko društvo Slovenije. Šestdeseta leta so bila obenem leta intenzivnega Žontarjevega sodelovanja v Zvezi društev arhivskih delavcev Jugoslavije, prav tako v uredništvu jugoslovanske strokovne revije *Arhivist*, tesno je sodeloval s tedanjim direktorjem Arhiva Jugoslavije Franjem Biljanom, uveljavljal pa se je tudi v mednarodnem merilu. Skupaj s Sergijem Vilfanom sta pripravila prvi republiški zakon o arhivskem gradivu in arhivih, ki je bil sprejet leta 1966. S tem zakonom se je začelo sistematično urejanje dejavnosti arhivov pri nas. Žontar je nato sodeloval pri pripravi vseh slovenskih arhivskih predpisov v 20. stoletju: podzakonskih aktov, noveli arhivskega zakona iz leta 1973 ter pri zakonu leta 1980, ki mu je sledil nov zakon pravnega urejanja dejavnosti arhivov v podzakonskih in izvedbenih predpisih. Žontarjeva zavzetost in njegovo poznavanje mednarodnega arhivskega prava pa je bilo še posebno pomembno pri pripravi arhivskega zakona leta 1997. Zakon je sledil novim izzivom, ki so jih prinesli osamosvojitve in demokracija. Čeprav pri najnovejših arhivskih predpisih Žontar ni več sodeloval, pa njegova dediščina na področju arhivske zakonodaje ostaja nepogrešljiva, saj tudi trenutno veljavni arhivski zakon iz leta 2006 v precejšnjem delu sloni na določbah arhivskega zakona iz leta 1997.

Februarja 1972 je v tedanjem Mestnem arhivu Ljubljana prevzel ravnateljevanje. To je bilo delovno zelo intenzivno obdobje, ki je trajalo več kot 20 let. Žontar je izoblikoval koncept strokovnega, geografskega in kadrovskega razvoja arhiva. Mestni arhiv je prerasel v največji regionalni arhiv v Sloveniji, zato se je konec junija 1973 ob njegovih velikih naporih preimenoval v Zgodovinski arhiv Ljubljana. Območje njegovega delovanja se je razširilo na celotno osrednjo Slovenijo, arhiv pa je dobil tudi več delovnih enot zunaj Ljubljane. Zgodovinski arhiv Ljubljana je pod Žontarjevim vodstvom dosegel vidne rezultate. V prvem desetletju njegovega ravnateljevanja se je v Zgodovinskem arhivu Ljubljana močno razmahnila t. i. zunanja služba, to pa je močno pospešilo prevzemanje arhivskega gradiva. Med njegovim ravnateljevanjem v Zgodovinskem arhivu Ljubljana sta izšla kar dva obsežna vodnika po fondih in zbirkah. To je bilo toliko lažje, saj je pri pripravi vodnikov imel bogate izkušnje iz šestdesetih let. Zgodovinski arhiv Ljubljana je kot prvi med splošnimi slovenskimi arhivi uredil mikrofilmski laboratorij s tedaj najnovejšo koračno mikrofilmsko kamero. Bil pa je tudi med prvimi, ki so se navduševali nad računalniško obdelavo arhivskega gradiva. S svojo strokovno in organizacijsko kompetentnostjo je Zgodovinski arhiv Ljubljana visoko pozicioniral. Njegove direktorske ambicije bi verjetno segle še višje, na mesto direktorja Arhiva Socialistične Slovenije, a za kaj takega ni imel politične podpore.

Vzporedno je postavljala teoretične temelje arhivistike na Slovenskem. Že leta 1973 je skupaj s prof. Vilfanom pripravil prvi priročnik iz arhivistike. Sodeloval je pri številnih publikacijah, ki jih je pripravilo Arhivsko društvo Slovenije. Sodeloval

je tudi pri pripravi priročnika za delavce, ki delajo z dokumentarnim gradivom (1984), ter pripravil učbenik iz arhivistike (1984). Kljub obilju opravil v arhivu je leta 1977 tudi doktoriral ter v naslednjih letih skupaj z Arhivskim društvom Slovenije in Skupnostjo arhivov Slovenije dosegel, da je bila arhivistika uvedena kot študijski program Filozofske fakultete v Ljubljani. Na oddelku za zgodovino je bil leta 1978 habilitiran za docenta in od leta 1978/79 predaval arhivistiko na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Leta 1985 je bil izvoljen za izrednega in leta 1990 za rednega profesorja za arhivistiko.

Vsa leta službovanja v Zgodovinskem arhivu Ljubljana je bil dr. Jože Žontar zelo aktiven tudi v Arhivskem društvu Slovenije, pa tudi v strokovnih stanovskih organizacijah tedanje države in pri mednarodnem arhivskem svetu. Bil je dopisni član mednarodnega arhivskega časopisa *Archivum* (1968–1972), od šestdesetih let dalje je sodeloval na številnih mednarodnih konferencah, posebno vidno mesto pa je imel tudi kot član sekcije za šolanje pri Mednarodnem arhivskem svetu od leta 1988, kjer je zastopal t. i. Vzhodno Evropo.

Svoje plodno službovanje in ravnateljstvo v Zgodovinskem arhivu Ljubljana je končal 1. aprila 1992, ko se je odločil, da se do upokojitve ponovno zaposli v Arhivu Republike Slovenije. Kot vodja »matične službe« je prispeval k širjenju in poglobljanju arhivskih teoretičnih in praktičnih vprašanj, kot npr. sistematični obdelavi zgodovine sistemov poslovanja s spisi v Sloveniji.

Osebna bibliografija prof. Žontarja obsega okoli 150 enot. Največ njegovih prispevkov je posvečenih arhivistiki; večkrat je pisal o organizaciji arhivov, o pravni zaščiti in arhivski zakonodaji, o strokovnih problemih arhivske stroke. Poleg zelo pestre dejavnosti v zvezi z arhivi, se je kot zgodovinar ukvarjal s proučevanjem strukture sodnih in upravnih organov pri nas skozi zgodovino. Posebno dobro je bilo njegovo poznavanje upravnih in sodnih reform, zlasti v 18. in 19. stoletju. Obširno je ta vprašanja obravnaval v disertaciji in v vrsti razprav o upravi in sodstvu na Kranjskem. Rezultat Žontarjevih prizadevanj in njegovega uredniškega dela je tudi vsestransko uporabna publikacija »Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorski in Štajerski do leta 1918« (izdana trojezično leta 1988). Poleg upravne zgodovine pa je ostal zavezan tudi krajevni zgodovini mesta Kranja in okolice. Uredil je ponatis dela svojega očeta dr. Josipa Žontarja *Zgodovina mesta Kranja* (1982), ki ga je dopolnil z razpravo *Novejša dognanja o zgodovini Kranja in njegovega območja*. V spomin na očeta je organiziral simpozij in uredil zbornik z naslovom *Življenje in delo Josipa Žontarja : ob stoletnici rojstva*, ki sta ga v sozaložništvu izdali *Zveza zgodovinskih društev Slovenije* in mestna občina Kranj (1996).

Pomembno, je bilo tudi Žontarjevo uredniško delo pri revijah, zbornikih in priročnikih. Poleg *Arhivista*, kjer je bil glavni in odgovorni urednik (1968–1972), je bil odgovorni urednik *Kronike* (1972–1979), uredil je zbornik *900 let Kranja* in štiri *Kranjske zbornike* (1970–1985), dalje *Vodnik po arhivih Slovenije* (1965), *Arhivsko tehniko* (1972) ter že omenjeni večjezični priročnik (1988), sodeloval je pri *Riječniku arhivske terminologije* (1972). Krajše obdobje je bil še glavni urednik publikacije *Arhivi* (1992–1994). Eno od zelo odmevnih del, ki poudarja

pomen arhivov in arhivskega gradiva, katerega pobudnik in urednik je bil dr. Žontar, je bila monografija z naslovom »Dokumenti Slovenstva« (1994). Bil je predsednik sekcije za krajevno zgodovino Zgodovinskega društva za Slovenijo (1976–1982), nekaj časa tudi podpredsednik Zveze zgodovinskih društev Slovenije (1982–1984).

Za posebne dosežke v kulturi je leta 1979 prejel Župančičevo nagrado, Zgodovinski arhiv, ki ga je vodil, pa je takrat prejel državno priznanje za delo. Kot priznanje za sodelovanje pri urejanju Kranjskih zbornikov je Žontar leta 1985 prejel veliko plaketo Občine Kranj. Leta 2002 je kot prvi prejel Aškerčevo nagrado, ki jo za življenjsko delo v arhivistiki podeljuje Arhivsko društvo Slovenije.

Leta 1999 se je upokojil, leta 2000 pa je prenehal tudi redno predavati na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Tudi po upokojitvi je objavil številne poglobljene znanstvene razprave, ki se dotikajo od arhivistike do upravne in krajevne zgodovine. Tu pa naj omenimo le monografije: Stavbenik Josip Slavec ob stoti obletnici rojstva (2001) (skupaj z Majdo Žontar), Arhivska veda v 20. stoletju (2003), Kaznovana podjetnost, kranjski trgovec in industrialec Franjo Sire (2005).

Delo prof. Žontarja na različnih področjih, posebno še tisto, ki je zaznamovalo arhivistiko, organizacijo in delo slovenskih arhivov bo ostalo trajno zapisano. Prav tako bo ostal s svojo doslednostjo in dobrohotnim značajem v lepem spominu številnih arhivskih in drugih sodelavcev, prijateljev in sorodnikov, ki smo sicer upali, da bomo lahko skupaj z njim praznovali njegovih devetdeset let, a je žal epidemija koronavirusa zaključila njegovo bogato življenjsko pot.

Matevž Košir

Ocene in poročila

Simon Malmenvall, **Kultura Kijevske Rusije in krščanska zgodovinska zavest**. Ljubljana: Teološka fakulteta, 2019, 313 strani.

Študija Simona Malmenvalla *Kultura Kijevske Rusije in krščanska zgodovinska zavest*, nastala na podlagi doktorske disertacije, ki jo je avtor zagovarjal leta 2018 na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani, predstavlja pomemben prispevek k slovenskim humanističnim znanostim iz vsaj dveh razlogov. Prvi zadeva vsebino monografije, ki se posveča zgodovini vzhodne Evrope v (visokem) srednjem veku. Omenjeno raziskovalno področje namreč ne sodi med tiste problemske sklope, ki bi bile doslej deležne veliko pozornosti s strani slovenskega zgodovinopisja. Že iz tega razloga je Malmenvallovo delo torej dobrodošla novost. Še pomembnejši razlog pa zadeva izvedbo študije oz. avtorjev metodološko pristop, saj mu je uspelo posrečeno združiti zgodovinopisni pristop v ožjem pomenu besede s kulturološkimi in teološkimi študijami, kar kljub splošnemu priseganju na interdisciplinarnost v našem prostoru še vedno pogosto ostaja bolj želja kot realnost, vsaj na področju povezovanja historiografije in teologije.

Monografija predstavlja sintezo avtorjevega večletnega poglobljenega ukvarjanja z različnimi vidiki (kulturne) zgodovine Kijevske Rusije, ki jo je obravnaval že v svojem diplomskem in magistrskem delu ter številnih znanstvenih člankih. Osrednji fokus raziskave je kulturološki, saj želi Malmenvall rekonstruirati samorazumevanje intelektualne elite prve ruske državne tvorbe. Ker pa je le-to razumljivo le v širšem zgodovinskem kontekstu, študija vsebuje tudi obsežno sintetično zasnovano predstavitev širšega zgodovinskega konteksta, tj. zgodovine Kijevske Rusije in Bizantinskega cesarstva, od koder so na ozemlje ob Dnjepru v 10. in 11. stoletju prišli odločilni versko-kulturni vplivi. Kontekstualni del raziskave tako vsebuje pregled razvoja (staro)ruske države od njenega začetka v 9. do zatona v 12. stoletju. Poleg tega pa so predstavljene tudi značilnosti bizantinske države v času t. i. makedonske renesanse, rusko-bizantinski odnosi, še posebej podrobno pa je tematiziran (postopen) sprejem krščanstva v staroruski družbi ter razvoj tamkajšnje cerkvene organizacije. Pregled je zasnovan na podlagi referenčnih mednarodnih študij ter že sam po sebi predstavlja pomemben prispevek v slovenskem prostoru, saj je doslej najobsežnejši pregled zgodovine Kijevske Rusije v slovenskem jeziku.

Osrednji del avtorjevega zanimanja velja (novi) krščanski kulturi Kijevske Rusije, kot se je izoblikovala po množičnem sprejemu krščanstva leta 988 ali 989, ko se je kijeviski knez Vladimir Svjatoslavič dal krstiti in nato zaukazal še

množični krst vseh prebivalcev Kijeve. V prihodnjih letih je vzhodnoslovanska državna tvorba začela intenzivno sprejemati kulturne pridobitve bizantinske civilizacije, ki se je tedaj nahajala v svoji (zadnji) zlati dobi. Na podlagi intenzivnega sprejemanja bizantinskih vplivov se je začela oblikovati domača intelektualna elita, ki se je razvijala znotraj okvirov (nastajajoče) cerkveno-upravne organizacije. Družbeno-normativno kulturo Kijevske Rusije so torej odločilno zaznamovale prav tiste značilnosti, ki so bile neposredno povezane z vzhodno različico krščanstva, predvsem cerkvenoslovanski literarno-liturgični jezik. Prav tako se je že kmalu po sprejemu krščanstva hitro uveljavila tudi domača kleriška elita, vezana na kijevske metopolijo, ustanovljeno že v prvi polovici 11. stoletja, in njej podrejene škofijske sedeže ter hitro rastoče samostanske skupnosti.

Čeprav so torej začetki krščanske kulture Kijevske Rusije temeljili na prevzemanju bizantinskih zgledov, pa je bilo to prevzemanje vendar kreativno. Porajajoča se intelektualno-kleriška elita namreč bizantinske teološke in literarne produkcije ni prevzemala v celoti, temveč izrazito selektivno, delno pa jih je tudi ustvarjalno prilagajala lastnim potrebam. Selektivnost se kaže predvsem v zanimanju za tiste konfesionalno-didaktične spise, ki so bili temeljnega pomena za uveljavljanje novih duhovnih in etičnih idealov. Iz tega razloga staroruski izobraženci niso pokazali zanimanja za (zahtevnejše) filozofsko-teološke razprave in (antično) leposlovje. Avtor tako ugotavlja, da je »uporabnost« povsem prevladala v tedanji ruski kulturni produkciji. Pri tem pa je treba opozoriti, da »uporabnost« ni bila vezana zgolj na misijonarsko aktivnost, temveč tudi na afirmacijo staroruske cerkvene in posvetne elite. Bistvena značilnost (ustvarjalnega) prevzemanja bizantinskih zgledov je potemtakem predstavljala prav nujnost patriotskega samopotrjevanja nove krščanske velesile v primerjavi z mnogo starejšim Bizancem. Pri tem je osrednji interpretativni okvir predstavljal koncept t. i. zgodovine odrešenja, kot so ga razvili krščanski misleci v prvih stoletjih po Kristusu, (cerkvena) elita Kijevske Rusije pa ga je nato kreativno prilagodila lastnim razmeram in potrebam. Omenjeni koncept je lok zgodovinskega razvoja razlagal v teološkem smislu: zgodovina je bila razumljena kot proces uveljavljanja božje previdnosti oz. božjega odrešenjskega načrta, kot ga prikazuje Sveto pismo. Na tej podlagi so bili posamezni konkretni dogodki, osebe in procesi duhovno osmišljeni v luči simbolno nasičene biblične zgodovine, ki posreduje (ponavljajoče se) vzorce razmerja med Bogom in človekom. Na ta način je slovanska elita lahko afirmirala svoj pomen kljub relativno poznemu sprejemu krščanstva; svoj položaj so razlagali s pomočjo evangeljske prilike o delavcih enajste ure ter nato iz nje izpeljali idejo o enakovrednosti vseh ljudstev znotraj krščanske ekumene.

Omenjene ugotovitve Malmenvall izpeljuje iz analize štirih osrednjih narativnih staroruskih tekstov, nastalih med sredino 11. in 12. stoletja: pridige kijevskega metropolita Hilarijona o postavi in milosti, letopisa *Pripoved o minulih letih* (v slovenskem okolju bolj znanega pod imenom *Nestorjeva kronika*), hagiografije *Branje o Borisu in Glebu* ter potopisa *Romanje Danijela, igumana z Ruske zemlje*. Obsežna analiza omenjenih del, ki predstavljajo najpomembnejši del literarne produkcije Kijevske Rusije, sestavlja tudi osrednji del študije. Kljub zvrstni raznolikosti

avtor v vseh tekstih prepoznava zgoraj skicirano idejno ost staroruske kulture, tj. predvsem željo po samopotrjevanju, ki korenini v (nezavednem) manjvrednostnem kompleksu do kulturno in teološko superiornega Bizanca. Omenjena tendenca je v obravnavanih delih seveda izražena na različne načine, skladno z možnostmi, ki jih je omogočala izbrana (pol)literarna zvrst. Teološko je najgloblje utemeljena v Hilarijonovi pridigi, ki predstavlja prvo (znano) starorusko teološko refleksijo novega duhovno-zgodovinskega položaja ruske države. Po svoji sporočilnosti so pridigi sorodna tudi ostala besedila. Letopis *Pripoved o minulih letih* priča o uspešni adaptaciji bizantinske historiografske tradicije, saj po kakovosti prekaša večino bizantinskih zgodovinpisnih del iz tega obdobja, predstavlja pa najobsežnejši poskus umestitve zgodovine Vzhodnih Slovanov v krščansko zgodovino odrešenja. V obliki romarsko-potopisnega žanra isto idejo izraža tudi *Romanje Danijela, igumana z Ruske zemlje*, saj je tendenca dela predvsem polnopravna vključitev Rusije oz. ruskega krščanstva v posvečen kozmos Svete dežele, prizorišča biblijske zgodovine. Hagiografija *Branje o Borisu in Glebu* (v več različicah), ki obravnava življenje in smrt prvih kanoniziranih vzhodnoslovanskih svetnikov Borisa in Gleba (oba je kot potencialna konkurenta v boju za oblast po smrti velikega kneza Vladimirja dal umoriti starejši brat Svjatopolk), pa poleg tega izraža še dodatno politično težnjo. Predstavlja namreč željo po notranji harmoniji v vladajoči rodbini Rjurikovičev. Slednja naj bi temeljila na krščanski zapovedi ljubezni do bližnjega in odpovedi zemeljskemu uspehu na račun onostranske slave. Kot taka pa je hagiografije direktno naslavljala tedaj osrednji politični problem staroruske države, tj. notranja obračunavanja znotraj vladajoče dinastije, ki so končno tudi odločilno prispevala k zatonu moči Kijevske Rusije v drugi polovici 12. stoletja.

Kot je razvidno iz pravkar skicirane vsebine in metodološkega pristopa Malmenvallove študije, je avtor uspešno in plodno zgodovinski pristop povezal s (historično) teologijo in kulturološkimi študijami. Na tej podlagi je nastala prepričljiva rekonstrukcija teološko-kulturnega programa intelektualne elite Kijevske Rusije, ki predstavlja še posebej dragocen doprinos k slovenski humanistiki. Prav iz tega razloga pa študija ni zanimiva le za proučevalce srednjeveške zgodovine vzhodne Evrope, temveč tudi za vse tiste, ki delujejo na področju kulturno-zgodovinskih raziskav.

Matic Batič

Adel im „langen“ 18. Jahrhundert, ur. Gabriele Haug-Moritz, Hans Peter Hye, Marlies Raffler, Dunaj: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2009, 324 strani (Zentraleuropa Studien 14).

Čeprav je od izida zbornika *Adel im „langen“ 18. Jahrhundert*, ki so ga uredili Gabriela Haug-Moritz, Hans Peter Hye in Marlies Raffler, minilo že več kot 10 let, in bi se moglo zdeti, da je pisanje recenzije po tako dolgem obdobju od izida nepotrebno, le-temu ni tako. Še več: časovna razdalja nas zavezuje, da še enkrat premislimo predstavljene prispevke (pričujoči zbornik jih prinaša petnajst), ter jih umestimo v širši kontekst zgodovine plemstva kot se je razvilo v prvih letih 21. stoletja, ko je zgodovina plemstva 18. stoletja začela prihajati v ospredje. Kot pomembna se nam tu ne kažejo npr. dela Ronalda G. Ascha, ki se teme plemstva loteva s kulturno-zgodovinskih pozicij, ali pa na primer v kontekstu Habsburške monarhije relevantnih del Andreasa Pečarja, ki se je ukvarjal s plemiško kulturo v obdobju Karla VI, oz. Williama D. Godseya, ki se je ukvarjal predvsem s plemstvom med 1750 in 1850. Zbornik velja brati skupaj npr. tudi z zbornikom, ki sta ju uredila Ivo Cerman in Luboš Velek: *Adelige Ausbildung. Die Herausforderung der Aufklärung und die Folgen*, München 2006; ista, *Adel und Wirtschaft. Lebensunterhalt der Adelligen in der Moderne*, München 2009, ali pa zbornikom, ki ga je Velek uredil s Tatjano Tönsmeier: *Adel und Politik in der Habsburgermonarchie und den Nachbarländern zwischen Absolutismus und Demokratie*, München 2011. Še novejši je npr. leta 2015 izdani zbornik *Adel im 18. Jahrhundert. Umriss einer sozialen Gruppe in der Krise*, ur. Gerhard Ammerer, Martin Scheutz, Dunaj, Innsbruck, ki se neposredno navezuje na tematiko plemstva v 18. stoletju. Med slovenskimi zgodovinarji velja omeniti raziskovalne prispevke Mihe Preinfalka, ki se osredotoča na pomen in vlogo plemstva v 19. stoletju.

Bolj kot na zgoraj predstavljena dela, pa se je večina avtorjev prispevkov v zborniku oprla na knjigo Grete Klingenstein *Der Aufstieg des Hauses Kaunitz. Studien zur Herkunft und Bildung des Staatskanzlers Wenzel Anton*, Göttingen 1975, o vzponu rodbine Kaunitz, in še posebej njenega najbolj znanega predstavnika kanclerja Wenzla Antona. V tem delu Klingenstein z mešanico socialne in intelektualne zgodovine pokaže na vzgojne vzorce v katere je bil Kaunitz umeščen, in tudi širši pomen okolice v kateri se je izoblikoval. To so tudi osnovna vodila večine avtorjev, ki jim nekateri dodajo še ščepec kulturne zgodovine. Osrednje metodološki pristop zbornika je mikrozgodovinska perspektiva, ki vključuje analize primerov določenih

oseb oz. družin, pri čemer je zaobjeto tako visoko kot nizko plemstvo, novo in staro. Osrednje vprašanje, ki ga zbornik odpira je vloga in pomen plemiča v 18. stoletju, ko se mora slednji definirati v odnosu do konkurentov, ki jih predstavljajo meščani (tretji stan), uradniki, pa tudi novega plemstva, ter hkrati definirati lastno vlogo v spreminjajoči se monarhiji, z ustvarjanjem državljanov, novimi poplemenitenji, ki so prizadela stare plemstvo, ter hkratnim odmikom od deželne zavesti k panmonarhični pripadnosti. Večina predstavljenih študij se ukvarja s temam in osebami iz habsburških dežel in Ogrske, dva prispevka se ukvarjata s plemstvom izven Habsburške monarhije (Velika Britanija (Škotska), Lippe).

Vprašanje, ki se kot rdeča nit vleče skozi celoten zbornik je vprašanje samo-definicije in (samo)reprezentacije plemstva. Kar nekaj prispevkov se tega loti preko vprašanja vzgoje: Teodora Shek Brnardić v svojem prispevku analizira vzgojne koncepte grofa Franza Josepha Kinskýa, predvsem kot jih je predstavil v svojem delu *Über die Hofmeister*, kjer meša nasvete in lastne spomine na vzgojo. Vzgoja naj poteka predvsem na osnovi »nravi, ustave in okoliščin v deželi kjer posameznik živi« (62). Kinský s tem zavrne golo preslikavo tedaj modnih francoskih vzgojnih sistemov, in poizkuša šolanje prilagoditi okoliščinam – tako propagira učenje češčine med plemstvom na Češkem. Vse to seveda odpira vprašanje kaj je plemič, kaj ga definira: Wenzel Kaunitz je bolj kot dednemu položaju zaupal talentu in vzgoji, saj naslovi, redi in bogastvo ne zagotavljajo uspeha. Franz A.J. Szabo se v svojem prispevku loti pogleda kanclerja na pomen vzgoje »novih državljanov«, kjer vedno večji vpliv pridobiva projekt izgradnje države: pa naj bo to preko vzgoje (Maria Terezija ni zastonj izgovorila misli: »die Schule ist allzeit ein Politicum« (64)), uradniških položajev, novih poplemenitenj ali uvajanja panmonarhičnega patriotizma.

Razprava Olge Khavanove opisuje vzgojo v plemiški družini Károlyi, ki je iskala ravnovesje med služenjem Monarhiji in stanovskimi privilegiji ogrskega plemstva na periferiji. Antal Károlyi je izkoristil zanj ugoden politični položaj in poskrbel, da se je njegov sin József izobraževal v nekaterih pomembnejših vzgojnih ustanovah (Theresianum v ogrskem Vacu, ki je bil pandan bolj pomembni dunajski šoli). Poznan pa nam je tudi njegov kurikulum: 8-letni »Pepi« pozna zgodovino Biblije, krščansko doktrino, kronologijo, latinščino, geografijo in politični sistem Ogrske (78). Vse tisto, kar bo v življenju najbolj potreboval. Malo starejši József se je po koncu šolanja podal na Grand Tour, ki pa je potekal po Ogrski – da le najboljše spozna prostor in običaje dežele, kjer bo živel. Vzgoje pa je bilo deležno tudi najvišje plemstvo v Monarhiji: le-to se ni učilo v navadnih šolah, ampak so zanje pripravili posebne plemiške učbenike, kakršne je imel tudi Karl VI., s čimer se ukvarja Janos Kalmár, čigar naslov prispevka lepo odraža idejo v katero so se cesarji vpisovali: »Ahnen als Vorbilder«. Karlovo vzgojo temelji predvsem na dediščini v katero se vpisuje (in svetu, ki mu bo vladal). Znanja pa se mu ne podaja kronološko, ampak preko vrlin, ki so zanj temeljne, in predvsem preko primerov njegovih predhodnikov na tem visokem položaju. S tem vidimo, da je bila nekoliko prilagojena tradiciji kraljevih zrcal zanimiva tudi v 18. stoletju. Vzgoja pa ni bila vedno zgolj formalna. Življenjski nasveti, uvajanje v delovanje dvorskega protokola, način vedenja, so teme *vademecuma*, ki ga je Friederich August Harrach napisal svojemu mlajšemu bratu Ferdinandu Bonaventuri v francoščini. Elisabeth Garms

se tako loti vprašanja mentalitete, karierne strategije, pa tudi družinske intimnosti, in seveda tistega ključnega: kateri položaj na dvoru izbrati?

Medtem ko se večina prispevkov ukvarja s prikazom plemičev, ki so se obrnili k vzgoji in šolanju, se prispevek Ines Peper in Thomasa Wallniga ukvarja z Johannom Benediktom Gentilottijem, nižjim plemičem iz Trenta, in izobražencem iz Strasburga Johannom Christopherjem Bartensteinom, ki sta se potegovala za delo na Dunaju, ter svoj socialni vzpon dolgujeta predvsem izobrazbi. Nov položaj pa vpliva na vedenje obeh: Bartenstein, ki je predno se je začel potegovati za položaj dvornega knjižničarja veliko pisem izmenjal z različnimi intelektualci, predvsem mavrinci, se je ob trenutku, ko se mu je ponudila nova služba spremenil svoj krog družjenja, in se usmeril predvsem na vpeljevanje v dvorno družbo, kar je privedlo do poroke in poplemenitja. Vse to še enkrat pokaže, da so mreženje, patronat, vzgoja, kariera ključne točke, ki vplivajo na vzpon posameznika. Da pa je včasih najbolj pomemben predvsem močen patron, vidimo na primeru Alberta Saškega, ki ga predstavi Krisztina Kulcsár. Ko se je znašel v Habsburški monarhiji je zanj poskrbela osebno Marija Terezija, ter ustanovila čisto posebno položaj, ki ga je zasedel: *Staathalter* Ogrske.

S prepletom družinske biografije, družinske strategije in procesom izgradnje države se ukvarjata prispevka Williama D. Godseya in Hamisha Scotta. Scott je osredotočen na škotsko rodbino Mansfield, ki je svojo priložnost v »združeni« Veliki Britaniji našla preko ukvarjanja s pravom, kar je omogočilo premik rodbine iz periferije v središče (London). Glavni tvorec uspeha je bil William Murray, ki je poskrbel tudi za vzpon nečaka v diplomatski službi, kar mu je na koncu prineslo tudi položaj na Dunaju. Scott s svojim prispevkom pokaže na pomen širših sorodstvenih vezi, ki so imele pogosto večji vpliv kot vez oče-sin. Z družinsko biografijo se ukvarja tudi Godsey, le-da prikaz družine intelektualcev Pergen odstopa od uveljavljenih načel. Svojo moč so Pergni pridobili kot profesorji in rektorji univerze, tako pravne kot medicinske, kar jim je prineslo poplemenitje in počasen premik iz *geadelten burgertum* v *ständische Adel*, ter na koncu tudi položaj policijskega ministra, ki ga je zasedel Johann Anton von Pergen.

Polje, ki je v zborniku še najmanj prikazano, ob plemiškem ukvarjanju z lastnimi imetjem in posestvi, je udejstvovanje v politiki, predvsem tisti stanovski. To vrzel zapolni prispevek Petra Maťe, ki se ukvarja z zgornjeavstrijskimi deželnimi zbori v obdobju Karla VI. Za izhodišče si zastavi vprašanje kdo so bili člani stanov, če na njih pogledamo širše kot zgolj skozi formalno-pravno definicijo. V besedilu pokaže, da sodelovanje v delu deželnega zbora ni bilo nekaj povsem običajnega in samoumevnega, tega pa niso pogojevali zgolj stroški, saj je bila še najmanjša udeležba med višjim plemstvom, medtem ko so bili na primer vitezi bolj prisotni (223). Še največ članov pa se je zbralo ob volitvah in dednem poklonu leta 1732 (220), kar še najbolj pokaže plemiško mentaliteto, ter tiste simbolne točke in trenutke, ki so bili dojeti kot pomembni. Drugačno politiko so zastopali milanski patriciji, ki so v okvir Habsburške monarhije prišli v začetku 18. stoletja. Iz prispevka Carla Capre lahko razberemo, da se je moč in vpliv patricijev, kljub določenim reformam in poskusom reform, tako s strani Monarhije kot tudi znotraj patricijskih vrst, ohranil tudi v prvi polovici 19. stoletja.

Kaj pomeni dolgo 18. stoletje, ki se nahaja v naslovu zbornika, v njem ne izvemo. Z izjemo prispevka Carla Capre, ki se ukvarja s patriciatom v Milanu, se večina ostalih prispevkov zaključí v letih pred 1800. Večina prispevkov se zaključí »prehitro«, tako da bralec lahko hitro dobi vtis, da prva leta 19. stoletja prinašajo nekakšen prelom, in da je moč koncept »dolgega« 18. stoletja povleči zgolj v drugo polovico 17. stoletja. »Dolgo« 18. stoletje se iz epistemološkega koncepta spremni v modno frazo s katero se želi zabrisati ostra omejitev na določene letnice, a hkrati z njim uredniki ne povedo ničesar novega. Pomanjkljivost zbornika je tudi razmeroma medel uvodnik, ki ne ponudi teoretsko-metodološke strukture zbornika, njegove usmeritve, konceptualizacije tako širokega pojma kot je plemstvo, ampak zgolj na kratko uvede prispevke in ponudi njihov povzetek. Raznovrstni prispevki tako niso adekvatno povezani, prostor uvodnika pa bi bil lahko izkoriščen za pretres nekaterih pojmov, ki se pojavljajo skozi celoten zbornik, kot so npr. vzgoja (formalna in predvsem »neformalna«), kariera in karijerne strategije, ohranjanje statusa, samoosmišljanje, ki se nam kaže skozi različno gradivo... . Prav tako bi v uvodniku veljalo opozoriti na nekatera odprta vprašanja kot je na primer odnos plemstva in nacionalne države, pa tudi plemiški odnos do meščanov in uradnikov, tako v oziru na spremenjene družbeni položaj obeh, kot tudi na številna poplemenitjenja slednjih, ki so bili pogosto nagrajeni tudi z novimi častnimi redi. Tehnična slabost zbornika je tudi ta, da nikjer niso predstavljeni avtorji razprav, prav tako ne izvemo s katerih institucij prihajajo.

Kot pa zbornik lepo pokaže se socialni red ni porušil, in da na vprašanje »Was sollte der Adel jetzt tun?«, ki si ga je leta 1793 zastavil detmoldski superintendant Johann Ludwig Ewald, s katerim se v svojem prispevku ukvarja Harm Kluebing (19–30), ni enoznačnega odgovora. Razvidno je, da se je plemstvo zavedalo, da poreklo ne zadostuje, in da se je potrebno prilagoditi času, prostoru in navadam v katerih živimo, če parafraziramo grofa Franza Josepha Kinskýa. Ne smemo pa popolnoma verjeti, da so se plemiči podredili Kaunitzevi ideji o tem, da štejejo zgolj: »zasluge, služenje in domoljubje« (259). Še kako so poizkušali uveljaviti tudi nek nasproten koncept plemstva, kot je bil državni, o čemer pa v zborniku ne izvemo preveč.

Zbornik ponuja nastavke za nadaljnjo razširitev zastavljenih problemskih sklopov, ter možnost prenosa nekaterih vprašanj v druga okolja, kar bi bilo predvsem koristno za prostor Notranje Avstrije, ki v zborniku ni neposredno obdelan. Obdelano je predvsem polje izobraževanja, manj pa možnosti ukvarjanja s plemiško posestjo, ki je bila za plemiče poglavitni vir bogastva. Deluje kot da le-ta ne bi ponujala dodatnih možnosti za napredovanje in razvoj. Več pozornosti bi veljalo nameniti tudi nižjemu plemstvu, ki ni moglo računati na delo na dvoru in ostale prestižne funkcije. Namreč tudi preprosto enačenje plemič=stanovski odbornik ni vedno resnično, kar lepo prikaže Petr Maťa v svojem prispevku. To se še toliko bolj pokaže v 19. stoletju, ko se na prej omenjeno vprašanje »Was sollte der Adel jetzt tun?« ponudijo številni odgovori. Vsekakor pa je zbornik s svojim širokim metodološkim in teoretskim pristopom, ki vključuje preplet idejne socialna in kulturna zgodovine, odlično izhodišče za raziskovanje plemstva in dolgega 18. stoletja.

Boris Golec (ur.), **Družbena in identitetna mobilnost v slovenskem prostoru med poznim srednjim vekom in 20. stoletjem**. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2019, 486 str.

Po mnenju urednika, zapisanem v predgovoru k pričujočem zborniku razprav, se je slovenska zgodovinska stroka z vprašanji družbenih in identitetnih mobilnosti doslej soočala razmeroma redko. Odpirala so se le nekatera vprašanja, odgovori nanje pa so bili posledično lahko zgolj parcialni. Člani Zgodovinskega inštituta Milka Kosa pri ZRC SAZU so skupaj z nekaterimi zunanjimi sodelavci skušali preseči to pomanjkljivost. V okviru triletnega temeljnega raziskovalnega projekta z naslovom *Družbena in identitetna mobilnost v slovenskem prostoru med poznim srednjim vekom in razpadom Habsburške monarhije* so se želeli poglobljeno posvetiti tovrstnim zgodovinskim fenomenom. Obravnavana monografija prinaša rezultate njihovih raziskav.

Pri definiranju raziskovalnega polja mobilnosti so se avtorji v grobem osredotočali na tri elemente obravnavanega fenomena. Prvi se nanaša na vertikalno socialno mobilnost posameznikov ali skupin v daljših ali krajših časovnih odsekih, drugi element predstavlja s socialno mobilnostjo neposredno ali posredno povezane identitetne spremembe, kot tretji element pa je izpostavljena mobilnost kolektivnih identitet. Posamezne družbene in identitetne mobilnosti lahko vsebujejo različne elemente ali pa se v njih – kot na primer pri konfesionalni mobilnosti – lahko prepletajo vsi trije elementi.

Monografija prinaša trinajst prispevkov, ki so razdeljeni v tri sklope, ki sledijo zgoraj omenjenim elementom. Prvi sklop se ukvarja z vprašanji socialne in identitetne mobilnosti plemstva (*Vzpon in zaton plemstva*). Miha Kosi je tako obdelal mobilnost celjske klientele (*Celjska klientela. Socialna in prostorska mobilnost nižjega plemstva v službi grofov Celjskih*). Na vrhuncu politične in ekonomske moči je krogu njihovega plemstva pripadalo več kot sto posameznikov. Kot ugotavlja avtor je v omenjenem krogu največjo prosperiteto dosegalo nižje plemstvo, ki je šele pod okriljem novih gospodov doseglo socialno in materialno promocijo, medtem ko so bili predstavniki uglednih starejših ministerialnih rodbin le redko deležni tega socialnega napredka. Istočasno opozarja na njihovo veliko geografsko mobilnost ter pogosto prenašanje težišča njihovega delovanja v druge pokrajine oz. na druga gospostva.

Dušan Kos je na primeru dveh plemiških rodbin, baronov Raigersfeldov ter grofov Gallenbergov, opozoril na interpretativne možnosti in slabosti imenjskih

knjig kot vira za socialno mobilnost plemstva (*Deželne imenjske knjige in socialna mobilnost plemstva do terezijanske davčne rektifikacije sredi 18. stoletja*). Pri tem je plastično prikazal, da v zgodnjem novem veku zemljiška posest ni bila več nujno glavni in edini vir premoženja plemstva. Posledično lahko upoštevanje zgolj podatkov iz imenjskih knjig ustvarja popačeno sliko družbene mobilnosti. Socialno sliko imetnika gospostva in njegove družine lahko po njegovem prepričanju določimo le z analizo celotnega premoženja in socialnih okoliščin, kar pa lahko storimo zgolj s pritegnitvijo dodatnih virov.

Fokus svoje raziskave je Vanja Kočever osredotočil na kranjske stanove (*Družbena in identitetna mobilnost kranjskih deželnih stanov kot posledica protireformacije in katoliške obnove*). Na osnovi teoretičnega instrumentarija Petra Burka, predstavljenega v knjigi *History and Social Theory*, je skušal družbene procese mobilnosti analizirati na podlagi treh kriterijev, in sicer glede na smer mobilnosti po družbeni lestvici, njene hitrosti ter obsega (števila) oseb vključenih v ta proces. Dinamične spremembe, ki so jim bili kranjski stanovi podvrženi v burnem času protireformacije in katoliške obnove je obdelal na primerih sedmih gradnikov oz. kolektivitet, na katerih je po njegovem mnenju slonela identiteta kranjskih deželnih stanov (dežela, deželni privilegiji, Avstrijska hiša in deželni knez osebno, branik krščanstva, Sveto rimsko cesarstvo, vera, slovenski jezik).

Miha Preinfalk se je posvetil usodi habsburškega plemstva po letu 1918 (*Habsburško plemstvo po letu 1918*). Preinfalk ugotavlja, da je kljub formalni prepovedi uporabe plemiških nazivov habsburško plemstvo v mnogih primerih na neformalni ravni ohranjalo svojo specifično identiteto. Pri tem so izstopale zlasti starejše in uveljavljene rodbine, medtem ko so mlajše plemiške rodbine težje ohranjale neformalni status. Več težav je zlasti na Slovenskem in Češkem nekdanje nadnacionalnemu plemstvu povzročalo prevzemanje novih nacionalnih identitet, v kar so jih silile spremenjene politične okoliščine. Dokončno zarezo predstavlja druga svetovna vojna in komunistične revolucije v posameznih državah, v okviru katerih je bil – tako po oceni Preinfalka – zlasti slovenski prostor izmed vseh dežel Avstro-ogrske najbolj temeljito očiščen nekdanjega plemiškega stanu.

Drugi sklop razprav (*Tržani, kosezi in svobodniki*) odpira prispevek Borisa Golca o identiteti v trgih, ki so na Kranjskem pospešeno nastajali v začetku zgodnjega novega veka (*Novonastali zgodnjenovoveški trgi na Kranjskem in njihova identiteta*). Golec jih glede na njihov način nastanka tipizira v štiri skupine in ugotavlja, da nobenega zgodnjenovoveškega trga na Kranjskem ni mogoče označiti kot trg v polnem pomenu besede. Pri tem poudarja, da je bilo naslavljanje posameznega naselja s trškim nazivom v mnogih primerih zgolj prestižne narave in pogosto ni imelo pravnoformalne osnove.

Z razkrojem teharske koseške skupnosti se je ukvarjal Željko Oset (*Teharska koseška skupnost med tradicijo in modernostjo*). Skozi življenjske zgodbe posameznih kosezov in njihovih družin je orisal njihovo postopno nazadovanje po družbeni lestvici ter zlitje s preostalim nepriviligiranim kmečkim prebivalstvom. Z njihovo socialno degradacijo je ta socialna skupina s koreninami v srednjem veku postopoma izgubljala tudi svojo lastno identiteto.

Trije prispevki se diahrono ukvarjajo z vprašanjem svobodnikov. Na osnovi virov iz druge polovice 15. stoletja in prve polovice 16. stoletja je Matjaž Bizjak (*Izvor svobodnikov na Kranjskem*) skušal preveriti veljavnost hipoteze, po kateri so analogno s 17. in 18. stoletjem tudi v starejših časih svobodniška imenja nastajala s podložniškim kupovanjem svobodne zemljiške posesti. Na osnovi najstarejših imenjskih knjig, reformiranih urbarjev ter nekaterih ohranjenih fevdnih knjig, je avtorju na primeru nekaterih imenjih uspelo pokazati na določeno stopnjo istovetnosti posameznikov ali posameznih rodbin na imenjih skozi obravnavano časovno obdobje, s čimer je vsaj v grobem okviru potrjena izhodiščna teza.

Na osnovi dveh imenjskih knjig, ki pokrivata časovni razpon od 1546 do 1661, je Miha Seručnik analiziral pojavnost svobodniških imenj (*Imenjska knjiga in kranjski svobodniki v 16. in 17. stoletju*), na primeru treh naselij (Dob pri Domžalah, Tihaboj in Vače) pa tudi dinamiko lastniških menjav teh imenj. Po pojavnosti svobodniških imenj izstopa zlasti vzhodna Gorenjska, medtem ko je število takih imenj na Notranjskem in Dolenjskem bistveno manjše, v Suhi krajini in na Kočevskem pa jih sploh ne najdemo. V vseh treh presečnih naseljih je moč slediti živahnemu lastniškemu menjavanju imenj.

V časovnem razponu med 1662 in 1757 pa je imenjske knjige skozi prizmo svobodnikov analiziral Žiga Zwitter (*Prispevek k poznavanju svobodnikov na Kranjskem od sredine 17. do sredine 18. stoletja*). Osredotočil se je predvsem na analizo prostorske razporeditve svobodnikov znotraj dežele ter na njihovo številčnost, pri čemer je ob pritegnitvi nekaterih drugih virov lahko prišel do zgolj nejasne in diferencirane slike. Po njegovem prepričanju nam dosedanja stopnja razumevanja in uvida v kompleksno problematiko svobodniških imenj, ki je pogojena s specifikko osebnih situacij in odvisnosti od zunanjih dejavnikov, še ne omogoča nedvoumne interpretacije pomembnejših prostorskih in časovnih zgostitev svobodnikov.

Zadnji sklop razprav preizprašuje družbeno mobilnost skozi prizmo izobrazbe, konfesionalnosti in narodne identitete (*Izobrazba, konfesionalnost in narodna identiteta*). Neva Makuc je odprla vprašanje o vlogi izobraževanja pri socialni mobilnosti (*Novoveška družbena mobilnost v luči šolstva notranje-avstrijskih dežel*) ter se osredotočila zlasti na vlogo ljubljanskega jezuitskega kolegija. Zaradi specifičnega ustroja in organizacije dela je jezuitsko šolstvo bistveno olajšalo progresivno družbeno mobilnost učencev, ki so po končanem šolanju svoje poklicne kariere lahko gradili tako v sami Cerkvi kot tudi izven cerkvenih institucij.

Vprašanju vključevanja posameznikov drugih veroizpovedi v tedanjo družbo se posveča Boris Golec (*Integracija vzhodnih kristjanov in muslimanov v družbo na Slovenskem med 16. in 19. stoletjem*). S svojo razpravo je skušal predvsem zapolniti raziskovalno vrzel. Dosedanje slovenske raziskave zgodnjenovoveških imigracij so se namreč osredotočale predvsem na kronologijo in dinamiko prihajanja posameznikov in skupin, zanemarjale pa so procese, ki so jim bili imigranti podvrženi po prihodu. Kljub pritegnitvi virov lokalne provenience (urbarji, katastri, listine) se avtor zaveda pomanjkanja relevantnih virov. Kot poudarja sam je podana slika lahko zgolj grobi osnutek in dobro izhodišče za nadaljnje raziskave.

S prestopanjem med različnimi veroizpovedmi se je ukvarjala tudi Lilijana Žnidaršič Golec (*Konfesionalna mobilnost na Slovenskem v zgodnjem novem veku. Katoličani, luterani, kalvinci, judje*). Študija obsega širše časovno obdobje od dvajsetih let 16. stoletja do sredine 18. stoletja ter obravnava verske prestope v različnih družbenih skupinah, od duhovščine, plemstva in meščanstva pa vse do kmečkega prebivalstva ter najnižjih družbenih skupin (služinčad, dekle, hlapci). Tudi Žnidaršič Golčeva izpostavlja pomanjkljivost ohranjenih virov, saj nam zelo redko govorijo o notranjih vzgibih, ki so posameznika privedli do tako drastičnih korakov. Prav ta „redkobesednost“ predstavlja tudi glavno mejo obstoječih virov za analizo konfesionalne mobilnosti.

Zbornik se zaključuje s teoretično razpravo Sebastjana Vöröša (*Prebujena Trnuljčica: (narodna) identiteta med kontinuiteto in kontingenco*), v center katere avtor postavlja vprašanje osebne identitete. Z naslonitvijo na nekatere teze francoskega filozofa Mauricea Merleau-Pontyja je želel izdelati pojmovni okvir, s pomočjo katerega bi bilo možno iskati vmesne poti med dvema skrajnima koncepcijama identitete (deterministična, konstruktivistična) ter tako ponuditi alternativni pogled na odnos med človekom in svetom. Na ta način se po avtorjevem mnenju odpirajo tudi zanimive teoretske iztočnice za obravnavanje afektivnih, motivacijskih in vedenjskih momentov človekovega obstoja.

Trinajst razprav o različnih vidikih družbene in identitetne mobilnosti med poznim srednjim vekom in 20. stoletjem prinaša obilo novih pogledov na obravnavani fenomen. Vsebinsko raznovrstna besedila je težko spraviti na en sam skupni imenovalcev, kar pa že v osnovi ni niti bila ambicija raziskovalnega projekta. V bistveno večji meri predstavljajo pričujoče razprave prepotrebno introspekcijo v kompleksen sklop vprašanj, na katere pa – kot priznavajo mnogi avtorji – lahko (začasno) dajemo zgolj delne odgovore. Kljub temu ni vrednost monografije nič manjša. Ali kot je Darja Mihelič poudarila v svoji recenziji: „Monografija temelji v veliki meri na manj znanih objavljenih virih in arhivskem rokopisnem gradivu. Istočasno odpira in rešuje številna vprašanja, nakazuje pa tudi nekatere tehnične rešitve in nove raziskovalne izzive!“

Janez Mlinar

Jurij Perovšek in Mojca Šorn (ur.), **Narod – politika – država : Idejnopolitični značaj strank na Slovenskem od konca 19. do začetka 21. stoletja**. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2020, 360 strani, (Zbirka Vpogledi; 23).

Inštitut za novejšo zgodovino je v sklopu zbirke Vpogledi, ki je namenjena izdaji tematskih znanstvenih zbornikov s področja zgodovinopisja, izdal novo monografijo, ki se ukvarja s programi političnih strank na Slovenskem. Z izbranimi študijami predstavlja rezultate raziskovalnega programa Idejnopolitični in kulturni pluralizem in monizem na Slovenskem v 20. stoletju, ki ga je financirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije. Recenzentki knjige sta bili Danica Fink Hafner in Mateja Režek, medtem ko sta bila urednika zbornika Jurij Perovšek in Mojca Šorn.

V knjigi se kronološko zvrstijo izvorne razprave, ki osvetlijo pred nami tok idejne in politične zgodovine Slovencev, posebej v političnih strankah na Slovenskem, ki predstavljajo temeljni element slovenskega političnega sistema. Te so z organiziranim zastopanjem posameznih vrednot oblikovale določene principe upravljanja politike in posledično življenje Slovencev in Slovenk. Politične stranke so v tej monografiji obravnavane zlasti v smislu naglih transformacij političnih struktur, ki so se zgodili ob prehodih iz večstrankarskega v enostrankarski sistem in obratno. Slednjo monografijo moramo pravzaprav brati v navezavi na tematsko številko Prispevkov za novejšo zgodovino iz 2017 (št. 1), *Iz zgodovine političnih strank na Slovenskem*, kjer so predstavljeni bolj praktični vidiki političnih strank, razvoj strankarske organizacije, znotraj strankarska disciplina, agitacija in propaganda političnih strank, vloge in mesta posameznih strank v javnem življenju ipd. Člani programske skupine so posamezne študije, ki so nastale kot odgovor na ista vprašanja, objavili tudi v drugi številki Prispevkov za novejšo zgodovino istega leta. Predstavljeni instrumentalni oz. organizacijski vidiki politično strankarskega življenja na Slovenskem pa so bili v drugi fazi raziskovanja dopolnjeni s študijami, ki se ukvarjajo z idejno-političnimi usmeritvami slovenske politike in prav te so zbrane v tej monografiji. Pričujoči zbornik, ki je sestavljen iz dvanajstih razprav, tako predstavlja mejnik v procesu raziskovalnega programa in služi kot izhodišče za nova vprašanja in raziskovalne izzive.

Znanstveni sodelavci in sodelavke Inštituta za novejšo zgodovino, ki so v večini avtorji in avtorice razprav, so v glavnem vsi priznani strokovnjaki in strokovnjakinje s tematiziranih področij in izkazujejo dolgoletno ukvarjanje s temi vprašanji.

Uvodna razprava Jurija Perovška in Jureta Gašpariča nam pojasni kontekst, v katerem je zbornik nastal, cilje raziskave in povzame zaključke razprav zbranih v njem. V nadaljevanju se Jurij Perovšek ukvarja z vplivom liberalnega tabora na politični razvoj slovenskega naroda vse od njegovega formiranja do začetka druge svetovne vojne. Gre za tematiko, ki je v fokusu njegovega raziskovalnega dela že dolga desetletja, vendar pa članek predstavi tudi drugo plat iste zgodbe. Obravnava namreč tudi nasprotni pol, tabor slovenskega političnega katolicizma in skozi njun dinamičen odnos prikaže probleme njunega simbiotskega (neenakovrednega) odnosa, ko sta oba tabora ujeta v odzive svojega nepomirljivega nasprotja. Hkrati v članku poudari in razčleni tudi izvorni greh slovenske politične kulture, »avtoritativni sindrom Slovencev«, ki se odraža v strankarsko politični razdeljenosti. Vida Deželak Barič svoje dolgoletne raziskave na področju delovanja socialističnega tabora strne v poglavju, ki oriše usmeritve marksističnega tabora. Zelo pregledna obravnava velja zlasti za medvojno obdobje, ki je navkljub zelo pestremu razvoju frakcij in političnih strank, berljivo poglavje in tako ujame rdečo nit političnih programov različnih skupin znotraj delavskega tabora. Njen prispevek dobro uvaja v razprave, ki spregovorijo o utrditvi oblasti komunistov v času druge svetovne vojne. Pred slednjimi je uvrščen še prispevek Filipa Čučka, ki osvetljuje politično organizacijo Nemcev v slovenskih deželah. Avtor strukturira svoje poglavje tako, da organiziranje Nemcev teritorialno loči na posamezne zgodovinske dežele z lastnimi specifikami, vendar pa ta princip uveljavi od leta 1860 dalje, morda bi ga veljalo uporabiti tudi za predhodna obdobja, še zlasti za leto 1848. Članek je vsekakor dobrodošel, saj predstavlja dobro sintezo literature, ki je bila doslej razdrobljena in še ne povezana.

Po zgoraj omenjenih poglavjih, ki spregovorijo o začetkih političnih strank na Slovenskem, stopimo v čas prvega preloma političnega sistema, ko se »pluralizem« začne spreminjati v »monizem«. V obdobje med drugo svetovno vojno, ko se tako pravzaprav izteče čas političnih strank in se prične obdobje drugačnega političnega odločanja, nas popelje razprava Bojana Godeše. V njej avtor strne nekatere ugotovitve iz svojega predhodnega raziskovanja, ki zadevajo Osvobodilno fronto slovenskega naroda (OF), razmerje Komunistične partije do drugih skupin v OF (zlasti krščanskih socialistov), vlogo narodnostnega vprašanja, ki je v veliki meri pripomoglo k množičnosti v OF in doda nekatere nove, kot denimo analizo ekonomsko-socialnega programa OF. V prispevku se avtor dotika rdeče niti zbornika, vprašanja, ki zelo zaznamuje razumevanja slovenske politične kulture, in sicer prakse izključevanja v političnem delovanju, tako nam predstavi strategijo OF v tem oziru. Aleš Gabrič v svoji razpravi podrobno razčleni pristop Komunistične partije k vprašanju, kako čim bolj »legitimno« prevzeti oblast in legalistično izpeljati tranzicijo med vojnim in povojnim stanjem, med predvojnim večstrankarskim in povojnim enostrankarskim režimom, med legitimnostjo mednarodnih sporazumov in političnimi razmerami v praksi, ki so se znotraj Jugoslavije zelo razlikovale.

Z naslednjimi poglavji se znajdemo pred naslednjim zgodovinskim prelomom, ki popelje slovensko družbo iz enostrankarskega v večstrankarski sistem. S prispevkom Zdenka Čepiča o politiki Zveze komunistov Slovenije (ZKS) v osemdesetih letih, sicer štirideset let po zaključku druge svetovne vojne, se zopet

znajdemo v negotovih razmerah, v politični krizi legitimnosti, ki se ji tokrat pridruži še gospodarska kriza. Razmere v tem obdobju še obvladuje Zveza komunistov Jugoslavije (ZKJ), ki pa zaradi nezmožnosti sprejeti reforme, izgublja oblast in svojo legitimnost. Avtor predstavi razmere, ki so vodile k sestopu oblasti ter ugotavlja, da je bil sestop z oblasti zato tako miroljuben in spontan, ker so ključni akterji bili sposobni misliti »novo v starem« in se odločiti za pravi razvojni model. V članku tematizira tudi razumevanje nacionalnega vprašanja v ZKS in tako na nek način nadaljuje obravnavo enega izmed osrednjih vprašanj knjige, saj pokaže kako vključujoče, je narodno vprašanje delovalo v slovenski politiki. Damijan Guštin v svojem poglavju predstavi vprašanje, ki do zdaj skoraj ni bilo tematizirano. Njegova študija spregovori o organizacijski strukturi ZKJ v Jugoslovanski ljudski armadi (JLA) ter o problemu oblikovanja skupnih ciljev ZKJ v zaostrenih razmerah osemdesetih let. Sestop z oblasti, ki je pretresal vsaj teritorialno precej bolj enotne dele ZKJ, je bil za sicer profesionalno bolj enotno okolje JLA še bolj problematičen, saj je JLA v svojem bistvu bila varuhinja ključnega stebra obstoja enotnosti države, oboroženih sil, in si ni znala predstavljati, kako bi lahko maso nabornikov in zaposlenih sploh obvladala brez svoje lastne politične stranke. Njena nezmožnost akomodacije in kanaliziranja nezadovoljstva je pomenila njen zaton.

Prihodni prispevki podrobneje analizirajo začeto tranzicijo k večstrankarskem sistemu v devetdesetih letih, to je čas, ko so se oblikovale strukturne politične prelomnice, ki jih slovenski demokratični sistem odraža tudi danes. Marko Zajc nam predstavi ideološka in programska izhodišča Zveze socialistične mladine Slovenije (ZSMS) in struj znotraj nje. ZSMS uspe oblikovati reformističen in modern program, pri tem pa je imel precej zaslug tudi Slavoj Žižek in skupina mladih intelektualcev, ki je pretrgala s trdo marksistično tradicijo. Tjaša Konovšek nadaljuje svojo razpravo tam, kjer konča Zajc. Konovšek namreč tematizira začetke Liberalne demokracije Slovenije (LDS) in pomembno vlogo njenega ključnega akterja Janeza Drnovška, ki mu je kot izjemi v dosednji politični zgodovini Republike Slovenije uspelo formirati štiri vlade. Zasluga za to naj bi šla zlasti njegovi sposobnosti, da ustvari široko politično zaledje, uspelo mu je preseči strankarske meje in je zato bil sposoben vzpostaviti široko koalicijo in širši konsenz. Jurij Hadalin se v svoji razpravi tokrat loteva Slovenske nacionalne stranke (SNS), njenih ideoloških izhodišč, ki jih ni mogoče umestiti na tradicionalno levo-desno ločnico v slovenski politiki. Program stranke in njen karizmatični vodja Zmago Jelinčič navdušujeta volivce z značilno protisistemsko držo, ki pa ne pomeni, da stranka v ključnih trenutkih v slovenskem političnem prostoru ne podpre iste oblasti (do katere je kritična) in tako odigra »jeziček na tehtnici«. Zadnja razprava Jureta Gašpariča in Simone Kustec z interdisciplinarnim politološko-zgodovinskim pristopom analizira slovenski politični prostor od devetdesetih let dalje in ugotavlja, da je njegova stalnica polarizacija. Hkrati se izgubljajo prepoznavni programski cilji političnih strank in odločenost za njihovo realizacijo, celo razlike med programi levega in desnega pola politike izginjajo, pojavlja pa se strankarska personalizacija. Njuni zaključki napovedujejo »predvidljivo stabilnost nestabilnega« in stranke enomandatnice, čaka nas torej viharo politično obdobje (kar se je pravzaprav pokazalo že v letu 2020).

Monografija ponuja privlačno sintezo zgodovine slovenskih političnih strank, s tem, da delno povzema že znana dognanja, vendar nanje gleda iz novih zornih kotov (npr. skozi koncept narodnosti, polarizacije, vloge množičnih strank, tranzicije, pluralizma), in dodaja nove ugotovitve, skupaj tako ponuja bolj poglobljeno in celovito razumevanje sedanjega političnega prostora in slovenske politične kulture. Tematizirani prehodi med enostrankarskim in večstrankarskim političnim sistemom, tako nenehno preizprašujejo ideološko polarizacijo in iščejo njene korenine, strategije vključitve in preseganja. Upoštevanje posameznih politoloških konceptov se tako izkaže za obogatitev zgodovinske analize in za plodovit in inovativen pristop. Ob kronološko in vsebinsko raznolikih razpravah lahko spregledamo tudi edini manko zbornika, ki je v premalo sistematičnim upoštevanju vseh pomembnejših političnih strank iz devetdesetih let in novega tisočletja. Sto trideset let zgodovine političnih strank na Slovenskem strnjeno v monografiji nam tako spregovori o slovenskih političnih elitah, ki so krojile usodo naroda, determinirale politično življenje in sooblikovale državo do devetdesetih let, od devetdesetih let dalje pa jo seveda ustvarjale. Spregovori nam o tem, kako se je slovenska politika odzivala na mednarodni kontekst in krize, katere politične strategije je iskala za preživetje naroda in kako je naslavljala dilemo izključevanje/vključevanje.

Irena Selišnik

Juristen. Ein biographisches Lexikon. Von der Antike bis zum 20. Jahrhundert. Herausgegeben von Michael Stolleis. München: C. H. Beck, 1995, 703 str.

Izdajatelj tega leksikona Michael Stolleis, rojen l. 1941, je profesor za Javno pravo in Novejšo pravno zgodovino na Univerzi Johanna Wolfganga Goetheja v Frankfurtu ob Maini in direktor na Institutu Maxa Plancka za Evropsko pravno zgodovino, prav tako v Frankfurtu ob Maini.

Leksikon vsebuje približno 600 biografij pravnikov vseh časov in držav (zelo redko dežel). Stara Kitajska in grško-rimska antika sta prav tako zastopani, kot bizantinski, judovski, arabski in krščanski srednji vek. Knjiga posega do evropske sedanosti in zajema tudi Severno in Južno Ameriko, Južno Afriko, Rusijo in Japonsko. Biografije je pisalo 109 sodelavcev, večinoma profesorjev in doktorjev prava, le manjše število je le diplomiranih pravnikov. Šibkost knjige je, da za pravnike, ki so v tej knjigi zajeti, večinoma niso navedeni rojstni kraji, pač pa so navedene univerze, kjer so začeli svoj pravni študij. Tudi njihova narodnost skoraj ni navedena. Za habsburško cesarstvo oz. pozneje Avstro-Ogrsko in podobno tudi za nemško državo z veliko deželami ni razvidno iz katere dežele izvira pravnik, ki je v knjigi zajet. Države v Vzhodni Evropi (Bolgarija, prejšnja skupna država Jugoslavija, Romunija, Srbija, Slovenija, razen Črne gore in Hrvaške sploh niso zajete. Iz teh držav v knjigi ni naveden niti po eden uglednejši pravnik. Zdi se, da glavni avtor Michael Stolleis, iz omenjenih držav ni dobil sodelavca, ki bi napisal biografije za tamkajšnje vrhunske pravnike.

Zelo dobro se je odrezala Hrvaška. Za tamkajšnje pravne strokovnjake je napisal biografije dipl. pravnik Zoran Pokravec iz Splita. Tukaj bomo predstavili tri pravnike iz te knjige. Juraj Andrassi (1896–1977) je sklenil svoj juristični študij s promocijo na univerzi v Zagrebu, 1919, nato pa bil tam profesor mednarodnega prava. 1937 in 1951 je predaval na akademiji za mednarodno pravo v Den Haagu. Od leta 1952 je bil v »Institut de droit International«, katerega prezident je bil v letih 1969–1971. Veliko je delal za jugoslovansko zunanje ministrstvo pri reševanju številnih pravnih vprašanj, med drugim za mirovno konferenco 1947, k tako imenovanim »Železnim vratom« ob Donavi, kot tudi pri raznih vprašanjih morskega prava. Objavil je 600 razprav in knjig.

Bogišić Baltazar, je po maturi leta 1859 v Benetkah študiral pravo, filozofijo, zgodovino in filologijo na Dunaju, v Berlinu, Parizu, Münchnu, Giessnu in Heidelbergu. Poleg doktorata iz filozofije je dosegel tudi doktorat iz prava na Dunaju. Njegove okoli leta

1865 začete raziskave južnoslovanskih pravnih običajev so bile objavljene leta 1866 v hrvaščini z naslovom *Von der Wichtigkeit des Sammelns der Volkrechtsgewohnheiten der Slawen* (1866). Njegovih 352 vprašanj z navodili, ki so jih poslali na 4.000 naslovov je vsebovalo *Anweisung zur Beschreibung der im Volke lebenden Rechtsgewohnheiten*. Te raziskave so bile na začetku njegovih življenjskih empiričnih, pravnoetnoloških oz. socioloških raziskav. Na Hrvaškem, v Sloveniji, Srbiji, Bosni in Trakiji in v Hercegovini zbrana dognanja iz narodnega prava je objavil leta 1874 z uvodom v delu: *Das in den Antworten aus den verschiedenen Teilen des slawischen Südens enthaltene Material*.

Leta 1869 je prevzel stolico za *Slovansko pravno zgodovino* v Odesi. Njegov predlog iz leta 1870 za sistematično raziskavo slovanskega prava kot osnove za bodočo kodifikacijo, mu je prinesel sodelovanje pri izdelavi Državljanskega zakonika v Črni gori, ki je leta 1888 kot »Allgemeines Vermögensgesetzbuch« za kneževino Črno goro stopil v veljavo. Kot rezultat njegovih slavofilskih idej je to delo kronalo njegovo kodifikatorsko delo. Z njegovo prvo razmejitevijo družinskega in dednega prava iz premoženjskega prava, je zbudil veliko pozornost in je bilo njegovo delo prevedeno v številne evropske jezike (v nemški jezik 1893). O izvorni metodiki za kodifikacijo je Bogišić reflektiral v *A propos du Code civil du Monténégro. Quelques mots sur le principes et la methode suivis dans la codification du droit civil au Monténégro*. V letih 1893 do 1899 je bil črnogorski pravosodni minister..... Njegove pravnozgodovinske raziskave o družinskih raziskavah so se končale v delu *De la forme Inokosna de la famille rurale chez le Serbes et les Croates*.

Nadalje je objavil več razprav o hrvaškosrbski juristični terminologiji, med drugimi Fachtermini in Gesetzen. Leta 1904 je izšla njegova kritična izdaja Dubrovniških statotov v *Monumenta historici-iuridica Slavorum Meridionalium*.

Politeo, Ivo (1887–1956) je bil od leta 1923 odvetnik v Zagrebu. Bistveno je pripomogel k vzpostavitvi svobodnega odvetništva v Jugoslaviji in je bil med drugim z njegovim zakonom *Grundlagen des Rechtsanwaltsgesetzes* iz leta 1924, vodja gibanja za zakonsko ureditev odvetniške avtonomije. Zakon o odvetnikih, ki je v številnih delih države omogočil samostojno odvetništvo, je bil po številnih zavlačevanjih sprejet leta 1929. Ivo Politeo, ki je bil od leta 1929 do 1941 prvi predsednik Hrvaške odvetniške zbornice, je intenzivno delal na ustanovitvi Zveze odvetnikov, ki je od leta 1931 pod njegovim predsedništvom združil vse odvetniške zbornice. V številnih člankih je branil odvetniško avtonomijo, ne le kot profesionalni privilegij, temveč kot obveznost do družbe in svojega poklica. Da bi to lahko varovali se je Ivo Politeo boril tudi za sodniško neodvisnost, ki je bila leta 1929 s kraljevsko diktaturo odstranjena.

Kodifikacija odvetniške poklicne etike je bila Politeova nadaljnja velika skrb. Za Union internationale de Advocats, katere je bil častni prezident je postal leta 1956, je predložil leta 1954 osnutek odvetniškega Code de morale professionnelle. Od leta 1921 je bil glavni urednik najbolj vplivnega hrvaškega pravnega mesečnika »Mjesečnik« in od 1927 do 1941 glavni urednik revije »Odvjetnik«, je bil kot neodvisni ljudski socialist zaradi njegovega boja za demokratično ustavo trikrat aretiran. Kot odvetnik v znamenitih političnih procesih, npr. l. 1921 proti atentatorjem na

jugoslovanskega notranjega ministra Draškovića, v procesu bombnih atentatorjev leta 1928 na Tita, kot leta 1946 proti kardinalu Stepincu, si je pridobil zelo veli ugled. V letih 1936 do 1956 je bil prezident jugoslovanskega kongresa pravnikov.

Ivo Politeo je bil honorarni docent za delovno pravo na pravni fakulteti zagrebskega vseučilišča. Objavil je veliko članov in razprav iz delovnega prava, m. dr. Handels- und andere Angestellte (1932), Von der Notwendigkeit einer Arbeitsrechtskodifikation (1937); Recht in der Praxis (1938), Einführung in das Arbeitsrecht (1940), kot tudi več zakonskih komentarjev (konkursni red), nepošteno tekmovanje. Vse njegove objave so imele velik vpliv. Z. Pokrovac.

Jože Maček

Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis

1. Temeljne usmeritve

Zgodovinski časopis objavlja razprave v slovenskem, angleškem, nemškem, francoskem, italijanskem in hrvaškem jeziku. Ostale prispevke (krajše članke, ocene, poročila ipd.) objavlja v slovenskem jeziku.

Prispevki naj bodo po možnosti napisani v pisavi Times New Roman. Običajna velikost črk je 12, razmak med vrsticami pa 1,5.

Za jezikovno korektnost prispevkov so dolžni poskrbeti avtorji, prav tako so odgovorni za strokovno in znanstveno korektnost prispevkov.

Vsak prispevek mora vsebovati poštni in elektronski naslov avtorja ter njegovo telefonsko številko. Prispevke je potrebno oddati v tiskani in elektronski obliki na naslov uredništva: Uredništvo Zgodovinskega časopisa, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SI-Ljubljana; info@zgodovinskicasopis.si ali peter.stih@guest.arnes.si. Naslov datoteke sestavljata ime in priimek avtorja.

Prispevkov, ki jih uredništvo Zgodovinskega časopisa sprejme v objavo, avtorji ne smejo hkrati poslati drugi reviji.

Za prevod izvlečkov in povzetkov v tuj jezik poskrbi uredništvo.

Razprave so recenzirane, recenzentski postopek je anonimen.

Uredništvo prispelega gradiva ne vrača.

2. Navodila za pripravo prispevkov

Uredništvo bo v postopkih za objavo upoštevalo le prispevke, ki bodo pripravljene v skladu s sledečimi navodili.

Razprave:

Razprava mora vsebovati naslednje elemente, ki si sledijo po navedenem vrstnem redu:

- glavni naslov razprave (male tiskane črke, velikost črk 16, okrepjeno, središčna poravnava);
- ime in priimek avtorja (velikost črk 12, okrepjeno, središčna poravnava);
- izvleček oz. sinopsis (velikost črk 10), ki naj v prvem odstavku vsebuje: priimek in ime avtorja (okrepjeno), avtorjeva izobrazba in strokovni/znanstveni naziv, avtorjev poštni in elektronski naslov. Drugi odstavek naj vsebuje naslov razprave (okrepjeno). Tretji odstavek naj vsebuje izvleček vsebine (skupaj s presledki do okvirno 600 znakov), četrti odstavek pa do 5 ključnih besed;
- besedilo razprave (velikost črk 12), v katerem naj bodo jasno označena mesta za slikovno gradivo, ki ga je potrebno predložiti ločeno. Odstavki naj bodo brez vmesnih vrstic in se začnejo z zamikom od levega roba. Naslovi (pod)poglavji so okrepjeni in pisani z malimi tiskanimi črkami;
- povzetek razprave, ki naj vsebuje njen naslov (male tiskane črke, velikost črk 12, okrepjeno) ter ime in priimek avtorja, naj skupaj s presledki okvirno obsega do 6000 znakov.

Poročila, krajši zapisi, knjižne ocene:

- poročila s simpozijev, konferenc in drugih dogodkov vsebujejo točen naslov dogodka ter datum in kraj prireditve (male tiskane črke, velikost črk 12, okrepjeno);
- knjižne ocene vsebujejo ime in priimek avtorja ali urednika (razprto, velikost črk 12), naslov knjige (okrepjeno), založbo, leto in kraj izida, število strani.

Pri tem tipu prispevkov sta ime in priimek avtorja prispevka navedena na njegovem koncu na desnem robu.

Pri vseh prispevkih naj avtorji zelene poudarke v besedilu označujejo s *poševnimi črkami* in ne s podčrtavanjem ali okrepitvijo.

3. Citiranje

Citiranje je obvezno v opombah pod črto (velikost črk 10). Na koncu prispevka mora slediti seznam uporabljenih virov in literature (velikost črk 12), ki vsebuje vse v prispevku citirane vire in literature.

V opombah se določeno delo ali vir citira samo na skrajšan način in sicer na sledeč način: priimek avtorja, *kratka oznaka citiranega dela (naj ne presega treh besed in v poševnih črkah)*, navedba strani (okrajšano) (npr. Grafenauer, *Mesto Simona Rutarja*, str. 11). Smiselno se ta določba uporablja tudi pri citiranju arhivskih in objavljenih virov ter gradiva z medmrežja.

V seznamu virov in literature na koncu ločeno navedemo vire (arhivske, objavljene, ustne, časopisne ipd.) in literaturo (naslovi sklopov so pisani z malimi tiskanimi črkami, okrepitveno). Znotraj teh sklopov je gradivo navedeno po abecednem redu priimkov avtorjev (urednikov, fondov itd.); enote istega avtorja pa so razvrščene kronološko. Seznam vsebuje samo popolne navedbe citiranih del oziroma gradiva:

- pri arhivskih virih navedemo ime arhiva, ime fonda ter po potrebi številke fasciklov ali škatel;
- pri monografijah navedemo: priimek in ime avtorja: *naslov (in podnaslov) (v poševnem tisku) monografije*. Naslov serije, v kateri je monografija objavljena (po potrebi). Kraj izida: ime založbe, leto izida (npr. Gestrin, Ferdo, *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1991);
- pri člankih navedemo: priimek in ime avtorja: naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v poševnem tisku)*, za periodiko še letnik, leto, strani celotnega članka (npr. Grafenauer, Bogo, Mesto Simona Rutarja v slovenski historiografiji. *Goriški letnik* 3, 1976, str. 9–19). Pri zborniku za naslovom članka navedemo: (po potrebi ime in priimek urednika). *Naslov zbornika*. Kraj izida: ime založbe, leto izida, strani celotnega članka (npr. Janša-Zorn, Olga, Turizem v Sloveniji v času med vojnoma (1918–1941). *Razvoj turizma v Sloveniji. Zbornik referatov*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996, str. 78–95).

4. Slikovno gradivo

Zgodovinski časopis načeloma objavlja le črno-belo slikovno gradivo.

Slikovno gradivo sprejema uredništvo le v elektronski obliki in v visoki resoluciji (300 dpi), shranjeno nestisnjeno v datoteko vrste TIFF.

Slikovno gradivo (fotografije, grafikoni, tabele, zemljevidi itd.) je potrebno priložiti ločeno (v tekstu naj bo označena samo lokacija gradiva) v posebni mapi (datoteki) z avtorjevim imenom in priimkom.

Slikovno gradivo mora vsebovati odgovarjajoče podnapise z navedbo vira.

Uredništvo Zgodovinskega časopisa

Instructions for authors

1. Basic Submission Instructions

Zgodovinski časopis (Historical Review) publishes papers in Slovene, English, German, French, Italian, and Croatian languages. Other contributions (short articles, reviews, reports, etc.) are published in Slovene.

Contributions should be written in Times New Roman, size 12, with 1,5 line spacing.

The authors are solely responsible for linguistic and scientific accuracy of their contributions. Each contribution should contain postal and E-mail address of its author, together with his/her phone number.

Contributions should be submitted in printed format as well as by e-mail to the editorial office: Uredništvo Zgodovinskega časopisa, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SI-Ljubljana; info@zgodovinskičasopis.si or peter.stih@guest.arnes.si. The name of the submitted file should consist of its author's name and surname.

Contributions that have been approved for publication by the editors should not be submitted for publication elsewhere.

Translation of abstracts and summaries into a foreign language shall be provided by the editors.

The papers are subject to peer review evaluation; the reviewers remain anonymous.

Contributions submitted for publication shall not be returned to their authors.

2. Submission Information

In order to be considered for publication all submissions should be prepared according to the following guidelines:

Papers:

All papers must conform to the style guide below and should contain the following elements listed in the following order:

- Title (lowercase letters, font size 16, bold, center).
- Author's name and surname (font size 12, bold, center).
- Abstract (font size 10). Its first paragraph should contain author's surname and name (bold), education, professional/academic title, postal and e-mail address. The second paragraph should contain the paper's title (bold). The third paragraph should contain an abstract of the paper's contents (not to exceed approximately 600 characters, including spaces). The fourth paragraph should contain up to 5 key words.
- Text (font size 12) with clearly indicated spaces for illustrations (which should be submitted separately). There should be no double spacing between paragraphs. Each paragraph should start with indentation for the left margin. Chapter (and subchapter) titles should be written in lowercase letters, bold.
- Summary should contain the paper's title (lowercase letters, font size 12, bold) and author's name and surname. The summary should not exceed 6000 characters, including spaces.

Reports, Short Articles and Notes, Book Reviews:

- Reports from conferences and other events should contain the exact title, date, and location of the event (lowercase letters, font size 12, bold).
- Book reviews should contain the name and the surname of the author or editor (expanded spacing, font size 12), book title (bold), publisher, year and place of publication, number of pages.

The name and the surname of the author of contributions of this type should be listed on the right-hand side at the end of the text.

Desired emphases should be written in *italics* rather than underlined or in bold letters.

3. Citations (Footnotes)

Citations should be written as footnotes at the bottom of the page (font size 10). The text should be concluded with a list of all sources and literature (font size 12) that have been cited within the text. When citing a work or a source in a footnote the following (abbreviated) format is used: author's surname, *a short title of the cited work (written in italics, it should not exceed three words)*, and page number (abbreviated) (i.e. Grafenauer, *Mesto Simona Rutarja*, p. 11). The same format is used for the citing of archival, published, and online sources.

Alphabetical listing of all references should be placed at the end of the text, with sources (archival, published, oral, newspaper, etc.) and literature listed separately (titles of each type of references should be written in lowercase letters, bold). Within each reference type, material should be listed alphabetically according to the surname of the author (editor, fund, etc.); several works of the same author should be listed chronologically. The listing of references should contain only complete citations of cited works or material:

- Archival sources: archive name, fund name, and (when necessary) number of file storage folder or box.
- Monographs: author's surname and name, *title of monograph (and subtitle) in italics*. Title of the series in which the monograph has been published (when necessary). Place of publication: publisher, date (i.e. Gestrin, Ferdo, *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1991).
- Articles: author's surname and name: title of article. *Title of periodical or miscellany (in italics)*; in case of periodicals, the title should be followed by volume number, date, cited page(s) (i.e. Grafenauer, Bogo, *Mesto Simona Rutarja v slovenski historiografiji. Goriški letnik* 3, 1976, pp. 9–19). In an edited miscellany the title of the article should be followed by: (surname and name of editor – when necessary). *Title of miscellany*. Place of publication: publisher, date, cited page(s) (i.e. Janša-Zorn, Olga, *Turizem v Sloveniji v času med vojnama (1918–1941). Razvoj turizma v Sloveniji. Zbornik referatov*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996, pp. 78–95).

4. Graphic Materials

Zgodovinski časopis generally publishes graphic materials only in black and white. They should be submitted in electronic form and in high resolution (300 dpi), saved in non-compressed TIFF file format.

Graphic materials (photographs, graphs, tables, maps, etc.) should be submitted separately (with their correct positions clearly marked in the text), in a separate folder (file) marked with author's name and surname.

Graphic materials should always carry a caption explaining the image and its source.

Editors

ISSN 0350-5774

ZČ | Ljubljana | 75 | 2021 | št. 1-2 (163) | str. 1-301